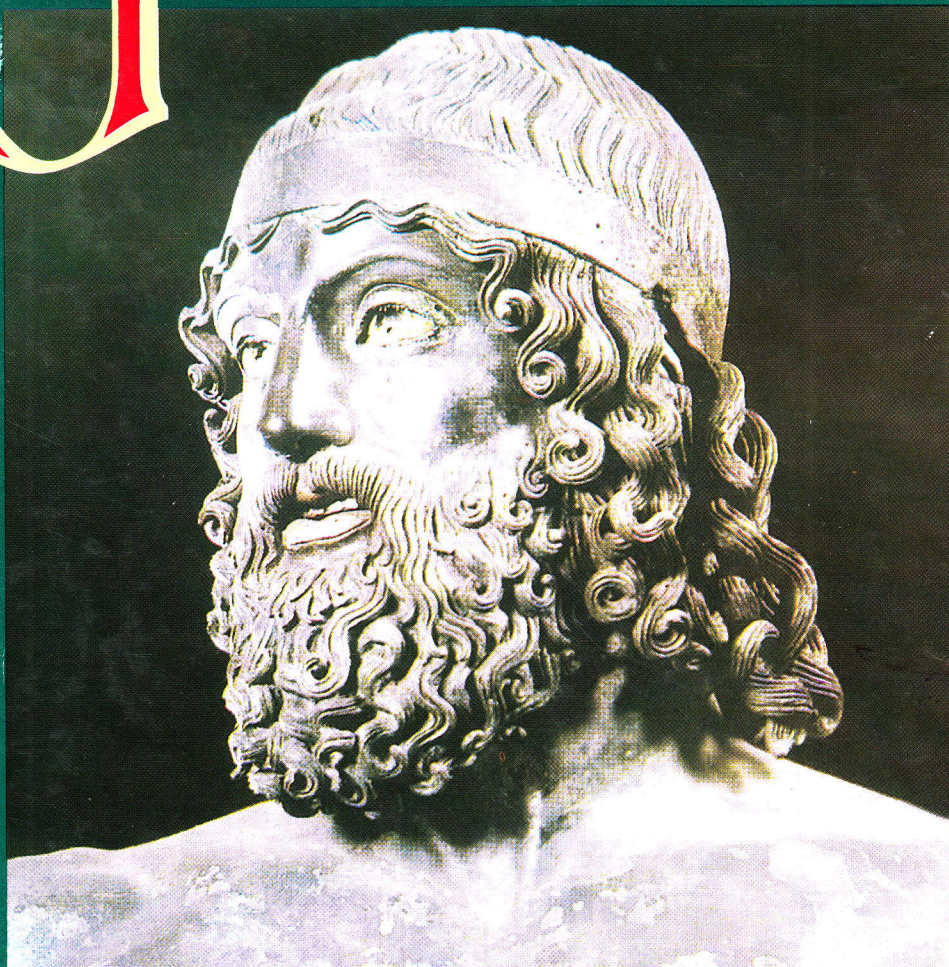

GÖRÖG TÖRTÉNELEM SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

Szerkesztette
NÉMETH GYÖRGY

OSIRIS

GÖRÖG TÖRTÉNELEM

Szöveggyűjtemény

OSIRIS TANKÖNYVEK

GÖRÖG TÖRTÉNELEM

Szöveggyűjtemény

Szerkesztette
NÉMETH GYÖRGY

Osiris Kiadó • Budapest, 1996

Lektorálta és a mutatót készítette
VÁRHELYI ZSUZSA

© Osiris Kiadó
© Németh György
© Fordítók, 1996

Osiris Kiadó, Budapest
A kiadásért felel Gyurgyák János
Olvasószerkesztő Fal Ferencné
Műszaki szerkesztő Kállainé Horváth Andrea
A borítón görög bronzszobor a riacei leletből (Kr. e. 5. sz.)
A szedés és tördelés az Osiris Kft. munkája
Tördelő Lipót Éva
Nyomdai kivitelezés Széchenyi Nyomda Kft.
Győr 96.K-764
Felelős vezető Nagy Iván ügyvezető igazgató

ISBN 963 379 195 2
ISSN 1218-9855

TARTALOM

BEVEZETŐ	7
A KÖTET FORDÍTÓI	9
A LINEÁRIS B DOKUMENTUMOK (TEGYEY IMRE)	11
AZ ATTIKAI KIRÁLYSÁG	36
SPÁRTA (HEGYI W. GYÖRGY)	62
AZ ARCHAIKUS KOR	87
A KR. E. 5. SZÁZAD	142
A KR. E. 4. SZÁZAD	205
ALEXANDROS ÉS A HELLENISZTIKUS KOR	268
A KÖTET ÖSSZEÁLLÍTÁSÁNÁL FÖLHASZNÁLT SZÖVEGGYŰJTEMÉNYEK	339
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	342
FOGALOMMAGYARÁZATOK	345
NÉVMUTATÓ (VÁRHELYI ZSUZSA)	365

Osiris Kiadó • Budapest, 1996

BEVEZETŐ

Ez a szöveggyűjtemény hét fejezet száznyolcvan – kronologikus sorrendbe állított – dokumentumcsoportjával megkísérel átfogó képet adni a görög történelem legfontosabb forrásairól a bronzkortól, vagyis a mykénéi kortól kezdve a római hódításig. A görögök és rómaiak viszonyát csak futólag érinti, mivel az a Borhy László által szerkesztett *Római szöveggyűjtemény* tárgya.

Ezerkétszáz év történetének forrásait természetesen lehetetlen egy kötetben összefoglalni, ezért a szerkesztő szükségszerűen válogatni kényszerült. A válogatás szempontjai a következők voltak. Az olyan történetírók műveiből, mint pl. Hérodotos, Thukydides és Plutarchos, akiknek munkái az utóbbi években korszerű fordításban, csorbítatlanul jelentek meg magyarul, nem közöltem szemelvényeket. A kiragadott részletek nem pótolják a teljes mű olvasását. A görög államok működésére vonatkozó legfontosabb források (pl. Aristotelés, Xenophón, Pseudo-Xenophón államleírásai) a közelmúltban külön kötetben láttak napvilágot, így ezek újraközlésétől is eltekintettem (Németh Gy. szerk.: *Államéletrajzok*. Budapest, 1994). Csak olyan történetírók és szerzők munkáiból idéztem, akiknek a könyvei a közeljövőben valószínűleg nem jelennek meg teljes terjedelmükben magyarul, pl. Diodóros, Pausanias, Polybios, Arrianos. A történetírók esetében mutatott önkorlátozásért kárpótolt a feliratos és a papiruszokon fennmaradt források minden eddiginél bőségesebb válogatása. Szöveggyűjteményünk átvette néhány korábbi, ma már hozzáférhetetlen forrásgyűjtemény szinte teljes történeti anyagát (Sarkady János: *Gazdasági élet az ókori Görögországban*. Budapest, 1970; Sarkady János: *A korai Attika történetének forrásai. I–II.* Debrecen, 1985–1988; Hahn István: *A hadtörténet ókori klasszikusai*. Budapest, 1963). A kötet dokumentumainak jelentős része azonban soha nem jelent meg magyarul, sőt, néhány feliratnak gyűjteményünkben jelenik meg első modern nyelvű fordítása.

Az első fejezet a lineáris B írásos táblák minden eddiginél bőségesebb válogatása, amelyet Tegye Imre fordított és kommentált. A második fejezet az athéni királyságra vonatkozó, jórészt mitikus hagyományt tekintő át. A harmadik fejezet a spártai állam kezdeteire és archaikus korára vonatkozó forrásokat sorolja fel Hegyi W. György válogatásában és jegyzeteivel. Ebben az esetben kicsit eltértünk a kötet szigorú kronologikus rendjétől. Spárta belső fejlődését csak olyan formában lehetett összefüggéseiben bemutatni, ha a Kr. e. 11.-től a Kr. e. 5. századig terjedő korszakot kiemeljük a többi állammra vonatkozó források közül, természetesen mindig utalva a párhuzamosságokra és érintkezési pontokra. Az archaikus kortól kezdve a hellenisztikus monarchiákig az időrendet már semmi sem töri meg.

A feliratos és papiruszokon fennmaradt forrásokon, mint pl. a *Marmor Pariumon* és az ún. *Oxyrhynchosi Hellénikán* kívül gyűjteményünk teljes terjedelemben közli Pseudo-Aristotelés *Oikonomikájának* első és második könyvét, valamint Lysias *Eratothenés* elleni szónoklatát.

Az egyes dokumentumokhoz írott jegyzetek a terjedelem ésszerű keretek között tartását és a jobb áttekinthetőséget szem előtt tartva a lehető legnagyobb tömörségre törekedtek. A forrásokban többször is előforduló fogalmakat nem a jegyzetek, hanem a kötet végén lévő fogalommagyarázatok értelmezik. Ez a fogalomtár nélkülözhetetlen a *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig* c. tankönyv használatához is, mivel az abban előforduló fogalmakat is tartalmazza. A dokumentumok vagy tematikus dokumentumcsoportok mindegyike sorszámmal van ellátva, s a jegyzetek utalórendszere, valamint a névmutató minden esetben e sorszámmokra utal. A dokumentumok címét követően röviden ismertetem a források kiadásait, típusát (felirat, papirusz, krónika stb.), egyes esetekben őrzési helyét, és ha lehetséges, többé-kevésbé pontos datálását. A forrásokra vonatkozó modern szakirodalmat csak a különösen indokolt esetekben adom meg. A kisebb források a gyűjteményben annál a kornál szerepelnek, amelyre vonatkozó adatokat tartalmaznak (vagyis egy Solónról szóló, de Kr. u. 245 k. keletkezett papirusz Solónnál), de a több kort átfogó írások, pl. Aineias Taktikos: *Hogyan kell az ostromlottaknak ellenállniuk?* c. traktátusa vagy a *Marmor Parium* megírásuk, megszerkesztésük időpontjánál, a Kr. e. 4., illetve 3. században.

A kötetet a felhasznált forrásgyűjtemények bibliográfiája, a rövidítések jegyzéke, a jegyzetszótár és a Várhelyi Zsuzsa által összeállított névmutató zárja le.

A görög nevek átírásában a *Szöveggyűjtemény a Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig* c. tankönyv által is követett rendszert alkalmazza, amelynek alapelveit a tankönyv ismerteti (59–60. old.).

A kötet fordítóira monogramjuk utal, amelyek feloldása a kötet 9. oldalán található. Azon esetekben, ha az egyes dokumentumokhoz nem a kötet szerkesztője írt jegyzetet, hanem Tegyei Imre, Hegyi W. György vagy Horváth András, ezt nevük kezdőbetűi külön jelzik az egyes magyarázatok végén. A lineáris B dokumentumok című fejezet jegyzeteit teljes egészében Tegyei Imre, a Spárta fejezetét pedig Hegyi W. György írta.

A *Szöveggyűjtemény* megjelentetésével remélhetőleg sikerül hasznos segítséget nyújtani a görög történelmet tanulmányozó tanárok és diákok számára, és újabb, eddig javarészt hozzáférhetetlen forrásokkal kiegészíteni a *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig* c. tankönyv, valamint az *Államéletrajzok* anyagát.

Végezetül szeretnék köszönetet mondani az Osiris Kiadónak, hogy lehetővé tette e kötet megjelentetését, egykori tanárainknak, kollégáimnak és tanítványaimnak, hogy fordításaikkal és együttműködésükkel gazdagították és tökéletesítették a szöveggyűjteményt, valamint családomnak, hogy türelemmel viselte a megpróbáltatásokat, amelyek egyúttal jártak e könyv megszületésével.

Budapest, 1996. április 27.

Németh György

A KÖTET FORDÍTÓI

A. B.	Adamik Béla
B. I.	Borzsák István
B. K.	Borsos Károly
D. G.	Devecseri Gábor
F. J.	Földy József
G. T.	Gherdán Tamás
H. A.	Horváth András
H. I. K.	Horváth István Károly
H. W. Gy.	Hegyi W. György
H. I.	Hahn István
J. I.	Jánosy István
K. L.	Kálnoky László
K. I.	Kapitánffy István
K. G.	Kerényi Grácia
Ka. L.	Katona László
Kő. I.	Kőrözs Imre
M. E.	Máthé Elek
M. Gy.	Muraközy Gyula
N. Gy.	Németh György
R. J.	Révay József
R. Zs.	Ritoók Zsigmond
S. J.	Sarkady János
Sz. J. Gy.	Szilágyi János György
T. I.	Tegyey Imre
T. W. I.	Trencsényi-Waldapfel Imre
V. P.	Vető Péter
V. Zs.	Várhelyi Zsuzsa
V. O.	Vit Olivér

A LINEÁRIS B DOKUMENTUMOK

Tegyey Imre

Kr. e. 2000 k. a Balkán-félszigetre benyomuló indoeurópai törzsek (a görögök ősei) rövid idő alatt az ekkor virágkorát élő krétai kultúra hatása alá kerültek. Ez az első ásatásokat végző A. Evans által minősínak nevezett kultúra ekkor már ismerte az írást. Előbb a hieroglif-piktografikus jelrendszert alakította ki (a közép-minósi II–III. korban, Kr. e. 1800–1550 k.), majd ennek alapján létrehozta a lineáris A szótagírást (a késő minósi I B kortól, 1500–1450). Mindkettő segítségével gazdasági természetű feljegyzések készültek; használatuk az egész szigeten elterjedt. Ezek az írások mindmáig megfejtetlenek, s még azt sem tudjuk, milyen nyelven íródtak.

Amikor Kr. e. 1450 után a mykénéieknek sikerült Krétán megvetniük a lábukat, felismerték, hogy a fejlettebb palotagazdasághoz az írás nélkülözhetetlen, és így a lineáris A írásból – a görög nyelv egyes jellegzetességeit figyelembe véve – egy új írásrendszert, a lineáris B-t formálták ki. Dokumentumaikat agyagtáblákra írták, de a keleti szokásokkal ellentétben nem égették ki, csak a napon szárították meg azokat. Ennek következtében a pusztulást csak akkor kerültek el, ha a palotákat elemésztő tűz keményre égette őket.

A lineáris B írás segítségével készült feljegyzéseknek három fő eleme van: 1. szótagjelek, 2. ideogrammák, 3. szám- és/vagy mértékjelek.

A szótagírás (90 jelet ismerünk) az alfabetikus görögtől eltérően csak nyílt szótagokat (tehát egy mássalhangzó és egy magánhangzó kombinációját vagy pusztán magánhangzót) jelölhet, önálló mássalhangzót nem, így nincs önálló k, p, t jel, csak ka, pa, ta vagy ke, pe, te stb. Ezenfelül a lineáris B nem különbözteti meg egymástól a zöngés, zöngétlen és a hehezetes zárhangokat sem (ka = *ka*, *ga*, *cha*), mássalhangzó-torlódás esetén az egyik mássalhangzót általában kiveti (pa-te = *pantes*), a szóvégi mássalhangzó jelöletlen marad (o-no = *onos*); további tökéletlenség, hogy nem különbözteti meg egymástól a rövid, hosszú, illetve az egyes és a kettős magánhangzókat (o = *o*, *ó*, *oi*). Ennek következtében egy-egy jelcsoportnak több értelmezése is lehetséges: a pa-te nemcsak *pantes*-nek („mindnyájan”), hanem *patér*-nek („atyá”) is olvasható.

Az ideogramma fogalmi jel, amely önmagában képes egy egész szót vagy akár egész mondatot rögzíteni. Az ideogrammák gyakran piktogramok, azaz a tárgy képszerű ábrázolásai, ezek akár az írás megfejtése nélkül, azonnal megérthetők (pl. férfi, nő, ló, szarvas, háromlábú edény, dárda, kard stb.). A lineáris B írnokai nemegyszer szillabikus jelekkel és

ideogrammával egyaránt feljegyezték a szóban forgó terményt vagy tárgyat, ami a táblák értelmezését megkönnyítette.

A szám- és mértékjelek is értelmezhetők a szövegek megfejtése nélkül: tízes számrendszerben számoltak, a mértékek pedig a hatvanas rendszerhez tartoznak. Függőleges vonások jelölték az egyeseket, vízszintesek a százásokat, sugaras körök az ezreseket, sugaras körök középen vízszintes vonással a tízezreseket; külön mértékjeleket találunk a súly-, a száraz és a folyékony úrmértékekre. A régészeti leletek segítségével a legtöbb mértékegység abszolút értékét is meg tudjuk határozni, s így fogalmat alkothatunk a táblákon számba vett áruk súlyáról vagy mértékéről.

A régebbi kutatás a lineáris B táblákat a minói nyelv dokumentumainak gondolta. 1952-ben azonban egy angol építésznek, M. Ventrisnek (és segítőtársának, J. Chadwicknek) sikerült az írás megfejtése: kimutatták annak görög voltát, s ezáltal a görög őstörténet, archeológia, epigráfia és nyelvtudomány sok kérdését teljesen új fénybe állították.

Az első lineáris B táblák Knóssosból kerültek elő még a 20. század első éveiben (a mintegy 6000, részben töredékes tábla kb. 3000–3500 táblához tartozhatott). 1939-től a görög szárazföldről is ismerünk táblákat: előbb Pylos (C. Blegen ásatásaiból, amelyeket „Nestór” palotájában folytatott, számuk kb. 1450), majd Mykéné (70), Thébai (40) és Tiryns (kb. 25) földje is megajándékozott bennünket lineáris B írású agyagtáblákkal. Legutóbb a nyugat-kréta Chaniából is napfényre került egy tábla (bizonyítva, hogy az írást Krétán nem csak Knóssosban használták). A táblák a szárazföldön a késő mykénéi III B korszakban, 1250 k. időkben készültek; vitatott, hogy a knóssosi táblák ugyanerre az időre vagy esetleg a késő minói II. korszakra (1400 k.) datálhatók-e.

A lineáris B táblák kizárólag a palota adminisztratív és gazdasági természetű feljegyzéseit rögzítik (leltárak, számadások, személylisták, adójegyzékek, terménybeszolgáltatások stb.), irodalmi vagy jogi tartalmú dokumentumok agyagtáblán nem kerültek elő (ami nem zárja ki, hogy más anyagra nem írtak ilyeneket). A különböző lelőhelyekről előkerült szövegek jeleinek alakja, illetve az általuk rögzített dialektus meglepően egységes: igen archaikus görög nyelvre vall, és közel áll a későbbi arkadiai-kyprosi nyelvjáráshoz.

A magyar fordításban az ideogrammákat kiskapitális betűkkel írtuk át; a szótagjelek közül a nem megbízhatóan értelmezhetőket az eredeti formában adtuk vissza.

Szövegkiadások:

- J. Chadwick–L. Godart–J. T. Killen–J.-P. Olivier–A. Sacconi–I. A. Sakellarakis: *Corpus of Mycenaean Inscriptions from Knossos*. I. (1–1063), Roma, 1986, II. (1064–4495), 1990.
- J. T. Killen–J.-P. Olivier: *The Knossos Tablets*. Salamanca, 1989.
- E. L. Bennett–J.-P. Olivier: *The Pylos Tablets Transcribed*. I–II. Roma, 1973–1976.
- J. L. Melena–J.-P. Olivier: *TITHEMY. The Tablets and Nodules in Linear B from Tiryns, Thebes and Mycenae. A Revised Transliteration*. Salamanca, 1991. (Suplementos a Minos 12.)
- A. Sacconi: *Corpus delle iscrizioni vascolari in lineare B*. Roma, 1974.
- D. Charpin–J. T. Killen etc.: New Fragments of Linear B Tablets from Knossos. *Kadmos*, 33, 1994, 10–21.

E. Hallager–M. Vlasakis–B. P. Hallager: The First Linear B Tablets from Chania. *Kadmos*, 19, 1990, 24–34.

Uők: New Linear B Tablets from Chania, *Kadmos*, 31, 1992, 61–87.

C. W. Shelmerdine–J. Benet: Two New Linear B Documents from Bronze Age Pylos. *Kadmos*, 34, 1995, 123–136.

Általános művek:

M. Ventris–J. Chadwick: *Documents in Mycenaean Greek. Three Hundred Selected Tablets from Knossos, Pylos and Mycenae with Commentary and Vocabulary*. Cambridge, 1956. 2. kiadás 1973. [röv.: DOCS; DOCS2]

L. R. Palmer: *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*. Oxford, 1963. [röv.: Palmer]

J. Chadwick: *The Mycenaean World*. Cambridge, 1976.

J. Chadwick: *A lineáris B megfejtése*. Fordította Zsolt A. Budapest, 1980.

A. Heubeck: *Aus der Welt der frühgriechischen Lineartafeln: eine kurze Einführung in die Grundlage, Aufgaben und Ergebnisse der Mykenologie*. Göttingen, 1966. [röv.: Heubeck]

St. Hiller–O. Panagl: *Die frühgriechischen Texte aus mykenischer Zeit*. Darmstadt, 1976. [röv.: Hiller–Panagl]

M. Lejeune: *Mémoires de philologie mycénienne*. I. (1955–1957) Paris, 1958, II. (1958–1963), 1971; III. (1964–1968), 1972.

M. Lindgren: *The People of Pylos*. I–II. Göteborg, 1977.

Bibliográfiák, szótárak:

Nestor. *Bibliography of Aegean Prehistory and Related Areas*. Published monthly. 1, 1957–23, 1996.

L. Baumbach: *Studies in Mycenaean Inscriptions and Dialect*. I. (1953–1964) Roma, 1968, II. (1965–1978), 1986.

A. Morpurgo Davies–Y. Duhoux (eds.): *Linear B: A Survey*. Louvain–La-Neuve, 1985. (Reprint 1988)

J.-P. Olivier–L. Godart–C. Seydel–C. Sourvinou: *Index généraux du linéaire B*. Roma, 1973.

A. Morpurgo: *Mycaenaeae Graecitatis Lexicon*. Roma, 1963.

J. Chadwick–L. Baumbach: The Mycenaean Greek Vocabulary. *Glotta*, 41, 1963, 157–271.

L. Baumbach–J. Chadwick: The Mycenaean Greek Vocabulary II. *Glotta*, 49, 1971, 151–190;

J.-P. Olivier: *Les scribes de Cnossos*. Roma, 1967.

Th. G. Palaima: *The Scribes of Pylos*. Roma, 1988.

Speciális tanulmányok:

M. Lejeune: *Phonétique historique de mycénien et du grec ancien*. Paris, 1972.

C. J. Ruijgh: *Études sur la grammaire et le vocabulaire du grec mycénien*. Amsterdam, 1967.

- J. T. Hooker: *The Origin of the Linear B Script*. Salamanca, 1979. (Suplementos a Minos 8.)
 C. W. Shelmerdine: *The Perfume Industry of Mycenaean Pylos*. Göteborg, 1985.
 J. Driessen: *An Early Destruction in the Mycenaean Palace of Knossos*. Göteborg, 1990.
 Ja. A. Lencman: *Die Sklaverei im mykenischen und homerischen Griechenland*. Wiesbaden, 1966.

1. EDÉNYEK ÉS BÚTOROK

A. A pylosi Ta-sorozat.

Az idetartozó 13, edényeket és bútorokat számba vevő tábla „pálmalevél” alakú, különösen gondos kalligráfiával készült és jó állapotban maradt ránk.

a. PY Ta 711 (DOCS 235, DOCS2 pp. 497–8, Palmer 248, Heubeck 90–1, Hiller–Panagl 232–4; M. Lindgren: Two Linear B Problems Reconsidered from a Methodological Point of View I. Did the wanaka really bury *85kewa damokoro? *Opuscula Atheniensia*, 8, 1968, 61–67; J. T. Hooker: Titles and Functions in the Pylian State. In: *Studies in Mycenaean and Classical Greek Presented to John Chadwick* [= *Minos*, 20–22, 1987], 259; M. Del Frio: Miceneo a-pi to-ni-jo e la serie Ta di Pilo. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 28, 1990, 288–295. E tábla az egész sorozat bevezető darabja volt, s megmutatja, milyen alkalomból készült a leltár, bár nem tudjuk meg, hol tartották e tárgyakat. Aki a *te-ke* szót „eltette” értelemben fordítja, egy tholos-sír újrafelnyitása alkalmából felvett leltárra gondol (bár elgondolkodtató, hogy olyan nagy méretű sír még nem került elő, amelybe a felsorolt tárgyak befértek volna); tehát lehetséges, hogy egy raktári leltárral van dolgunk. Ez megmagyarázná a sérült tárgyak jelenlétét. Figyelemre méltó az egyébként szűkszavú táblák szövegében az első mondat terjedelmes volta. (Egy másik táblán akad olyan is, amely 23 szóból áll!)

Így szemrevételezett Pu₂-ke-qi-ri, amikor a király Augeiast, a damoklost eltemette (vagy Augeiast *damoklosszá* kinevezte):

1 korsó istennővel (díszítve), bikafejminta, kagylódíszítéssel;

1 korsó kocsihajtóval (díszítve),

1 korsó istennővel, asszonnyal (vagy asszonyokkal), bikafejminta, spirálokkal (díszítve).

A damoklos a damos („nép, közösség”) élén álló magas rangú funkcionárius lehetett.

b. PY Ta 641 (DOCS 236; DOCS2 498–9; Palmer 250; Heubeck 89–92; Hiller–Panagl 230–2; J. Chadwick: *A lineáris B megfejtése*. Budapest, 1980, 116–120.) A pylosi ásatásokból 1952-ben előkerült, de csak 1953-ban tanulmányozott felirat közvetlenül a lineáris B írás megfejtésének bejelentése után vált ismeretessé. Az ideogrammákon ábrázolt edények rajza, illetve leírásuk a szövegben bámulatatosan megegyezik, s így siettették a megfejtés elfogadását.

1. Két háromlábú üst, krétai készítésű, *ai-ke-u* fajta;

2 TRIPUS háromlábú üst egy lábbal, (egy) füllel: 1 TRIPUS;

háromlábú üst, krétai készítésű, leégetett lábakkal;

nem használható: 1 TRIPUS;

2. *qe-to*: 3 boroskorsó (?); nagyobb serleg, négyfűlű: 1 NÉGYFÜLŰ SERLEG;

nagyobb serleg, háromfűlű: 2 HÁROMFÜLŰ SERLEG;

kisebb serleg, három füllel: 1 HÁROMFÜLŰ SERLEG;

3. Kisebb serleg, fül nélkül: 1 FÜLETLEN SERLEG.

A *qe-to* szóhoz tartozó ideogramma szűk nyakú edényt ábrázol, a szó nem került át a klasszikus görögbe.

c. PY Ta 707 (DOCS 242, DOCS2 501, Palmer 254; Heubeck 95; Hiller–Panagl 237–238; A. Heubeck: Mycenaean qeqinomeno. In: *Proceedings of the Cambridge Colloquium on Mycenaean Studies*, 8–12, 4, 1965. Eds. L. R. Palmer–J. Chadwick. Cambridge, 1966, 229.) A felsorolt bútorok művészi kidolgozását a Tutankhamon sírjában talált leletekkel szokás egybevetni.

1 ébenfa szék aranyozott (vagy: arany-) karfákkal, madarakkal

díszítve és 1 zsámoly, elefántcsont rozettákkal berakva;

1 ébenfa szék elefántcsont karfákkal (?), két szíréfjével befestve (vagy vésettel díszítve) és egy emberalakkal és borjakkal (?);

1 ébenfa zsámoly, berakva elefántcsont rozettákkal (?).

d. PY Ta 642 (DOCS 239, DOCS2 500–501; Palmer 251; Heubeck 92.)

Kőasztal, kristály, lazúrkőből, hullámdíszekkel, ónnal és arannyal berakva, kilencclábú;

kőasztal, ... , elefántcsonttal berakva, rozetta- és sisakvésetekkel;

kőasztal, ferde lábú (vagy: karimával körülvéve), kilencclábú,

elefántcsont lábbal és támasszal, futó spirálvésettel.

A „kilencclábú” kifejezés aligha értelmezhető szó szerint, inkább olyan háromlábú asztalra kell gondolnunk, amelynek minden lábán három-három elágazás volt.

B. Mykénéi edények:

MY Ue 611 verso (DOCS 234; DOCS2 495; Palmer 263; E. L. Bennett: *The Mycenae Tablets II*. In: *Transactions of the American Philosophical Society*, 48, 1958, 123–126.) A „Sphinxek háza” nevű épületgyüttesből származó tábla szomszédságában nagyszámú edény került elő. A tábla versóján nem találunk ideogrammákat; másik oldalán az olajbogyó, füge és bor ideogramma fordul elő.

4 ivócsésze, 2 amphora, 3 korsó

1 vegyítőedény, 4 kiöntőkorsó, 10 merőkanál

30, 5 kosár (?), 10 kis boroskorsó

2, 8 kis háromlábú edény, 7 kosár (?)

elefántcsont rozettákkal (?).

5. üres

2. BRONZGAZDÁLKODÁS PYLOSBAN

A Jn-táblák kovácsokat és a nekik juttatott bronzot jegyzik fel. Csak a kovácsok egy része kap feldolgozni való nyersanyagot (*ta-ra-si-ja*), mások az *a-ta-ra-si-jo* („nyersanyag nélküliek”) kategóriájába tartoznak. A táblákon említett bronzmennyiség kb. 600 kg, amit szembeállíthatunk a Ja 749 összegzőtáblán említett 1046 kg-mal (2. C.). Ebből arra következtethetünk, hogy az idetartozó tábláknak mintegy kétharmada maradt meg. Ha a kovácsok számát ennek megfelelő arányban emeljük, nagyjából 400 *chalkeus* („kovács”) jelenlétével számolhatunk. Az egy főre eső csekély bronzjuttatás és a Jn 829 tábla (B.) beszolgáltatása bronzhiányra mutat, ami valószínűleg összefügg a Pylost fenyegető ellenséges támadással.

A. Bronz *A-ke-re-wa*-ban:

PY Jn 310 (DOCS 253; DOCS2 510; Palmer 174; Hiller–Panagl 175–179; M. Lejeune: *Les forgerons de Pylos. Historia*, 10, 1961, 409–432; M. Lang: *Jn Formulas and Groups. Hesperia*, 35, 1966, 397–402; J. S. Smith: *The Pylos Jn Series. Minos*, 27–28, 1993, 167–259.)

A-ke-re-wa-ban nyersanyagban részesülő kovácsok:

Thisbaios:	1,5 kg BRONZ	Questawón:	1,5 kg BRONZ
Aisónios:	1,5 kg BRONZ	Tamieus:	1,5 kg BRONZ
Eurówotas:	1,5 kg BRONZ	Eudónos:	1,5 kg BRONZ
5. Pluteus:	1,5 kg BRONZ	Wi-du-wa-ko:	1,5 kg BRONZ

üres

És ennyi kovács van nyersanyag nélkül:

Panguósios, *Ke-we-to*, Wadielus

Petalos

üres

És ennyi rabszolga: a *Ke-we-to-éi*, Iwachaséi

Panguósioséi, Pluteséi

üres

Az úrnő nyersanyagban részesülő kovácsai:

15.	Imadijo:	2 kg BRONZ	<i>Tu-ke-ne-u</i>	3 kg BRONZ
	[.....]:	3 kg BRONZ	Iwachas	3 kg BRONZ
	[.....] nyersanyag nélkül: <i>Pu₂-[...] -ja-ko</i>			

B. Bronz *A-ka-si-jo-ne*-ben:

PY Jn389 (DOCS 254; DOCS2 510; Palmer 280, 286.)

A-ka-si-jo-ne-ben nyersanyagban részesülő kovácsok:

Philamenos 3 kg BRONZ; *ma-u-ti-jo* 3 kg BRONZ; *e-do-mo-ne-u* 3 kg BRONZ

Klawiskos	1,5 kg BRONZ	Pwieriatas	1,5 kg BRONZ
<i>sa-mu?-ta-jo</i>	1,5 kg BRONZ	<i>wa-u-do-no</i>	1,5 kg BRONZ
<i>ka-ra-pa-so</i>	1,5 kg BRONZ	Pthakeus	1,5 kg BRONZ

Moleus 1,5 kg BRONZ ti-ta[.] -wo 1,5 kg [...]

És ennyi bronzot osztottak ki közöttük mind: 6 kg.

Ennyi BRONZ (összesen): 27 kg.

üres

11. És ennyi kovács van nyersanyag nélkül:

Terthreus, Pamphaios, Philowergos, Hanumenos

Xouthos.

C. Bronzösszegzés:

PY Jn 749 (DOCS 256; Palmer 176; Hiller–Panagl 179–180.)

Ennyi (BRONZ) összesen: 1046 kg.

D. Bronzbeszolgáltatás:

PY Jn 829 részlet (DOCS 257; DOCS2 510–3; Palmer 173; Heubeck 48–50; Hiller–Panagl 181–2; M. S. Ruipérez: En torno a la serie J de Pilo. *Minos*, 8, 1963, 37–43; P. De Fidio: Fattori di crisi nella Messenia della tarda età del bronzo. In: *Studies in Mycenaean and Classical Greek Presented to John Chadwick*. [= *Minos*, 20–22, 1987], 129.) A dokumentum nyilvánvalóan összefüggésben áll a rendkívüli helyzettel: bronzbeszolgáltatást vesz számba hajók és fegyverek készítéséhez. (Más értelmezés szerint nem hajókról, hanem templomról van szó [a ka-ko na-wi-jo kifejezés ezt is jelentheti], s a dokumentum a szentélyekben található kultikus célra felajánlott bronz begyűjtését jegyzi fel.) A tábla 1–2. sora magas rangú pylosi tisztségviselőket sorol fel, pontos értelmezésük tekintetében nincs egyetértés.

Így szolgáltatnak be a falufőnökök és a du-ma-k,
az alfőnökök, a kulcstartók és a füge- és gyümölcsfelügyelők (?)
bronzot a hajókhoz, a nyíl- és a lándzsahegyekhez

pi-*82, a falufőnök 2 kg BRONZ az alfőnök 750 g BRONZ

me-ta-pa, a falufőnök 2 kg BRONZ az alfőnök 750 g BRONZ

pe-to-no, a falufőnök 2 kg BRONZ az alfőnök 750 g BRONZ

stb.

3. HARCÍ KOCSIK, FEGYVERZET

A könnyű, kétkerekű, két ló vontatta harci kocsit a keleti párhuzamokon kívül jól ismerjük képzőművészeti ábrázolásokról is: nemcsak harcra és a kitűnő utakon rövidebb távra mint utazókocsit vették igénybe, hanem a férfiak vadászaton, a nők kultikus felvonulásokon is használták. Jelentőségüket megnöveli, hogy a mykénéiek ritkán ültek lóra és így lovasságuk sem volt. A harci kocsi, illetve alkatrészeinek ideogrammjára önmagáért beszél: a szöveg megfejtése nélkül is kétségtelenül utal e táblák tartalmára.

A. A knóssosi harci kocsi-leltárak

E dokumentumok több mint 400 harci kocsit vesznek számba, egy részüket összeszerelt állapotban, más részüket kerék nélkül; szó esik alkatrészekről (kocsiszekrény, -kerék) is.

a. Felszerelt harci kocsik és páncélok: KN Sc 222 és 226 (DOCS 297, 298; DOCS2 522–523; Palmer 240–241; Heubeck 81–82; Hiller–Panagl 214–216; J. Chadwick: *The Organisation of Mycenaean Archives*. *Studia Mycenaea*. Brno, 1968; J. Driessen: *The Scribes of the »Room of the Chariot Tablets«*. In: *Texts, Tablets and Scribes. Studies in Mycenaean Epigraphy and Economy Offered to Emmett L. Bennett Jr.* Salamanca, 1988, 123–165 [Suplementos a *Minos* 10.]; A. Barnabé etc.: *Estudios sobre el vocabulario micéneo 2: términos referidos a los carros*. *Minos*, 27–28, 1993, 125–166.) A 140 idetartozó tábla, melyen száznál több férfit említenek, a palota nyugati szárnyának egy kis terméből került elő. Mindkét idézett táblánk tulajdonnévvel kezdődik (nyilvánvalóan a tulajdonosról van szó), az ideogramma teljes harci kocsit ábrázol. A második páncél feltehetőleg a kocsihajtóé. – Chadwick véleménye szerint ezek nem valódi táblák, hanem csak az írnokok írásgyakorlatai.

Sc 222:

Mezawón: 2 MELLVÉRT, 1 PÁR LÓ

Sc 226:

Triopas: 1 HARC KOC SI, 1 MELLVÉRT, 1 LÓ (már) van neki 1

b. Kerék nélküli harci kocsik: KN Sd 4401–4402, 4413 (DOCS 266, 270, 268; DOCS2 516; Palmer 213–215; Heubeck 82–83; Hiller–Panagl 214–216; J. T. Killen: *Notes on the Knossos Tablets*. In: *Studies in Mycenaean and Classical Greek Presented to John Chadwick*. [= *Minos*, 20–22, 1987], 320.) A táblákon a tulajdonos nincs jelölve; a kocsik állapotát apró részletességgel írják le. A díszes felszerelés (elefántcsontberakás, bíborszínű festés) arra mutat, hogy nem közönséges, hanem a wanax rendelkezésére álló harci kocsikról lehet szó.

Sd 4402:

1 lovas HARC KOC SI KEREKEK NÉLKÜL, (teljesen) felszerelve, bíborvörösre festve nincs rajta gyeplő, sem ...(?), sem oldalrészek (?), sem ... (?).

Sd 4401:

2 lovas HARC KOC SI KEREKEK NÉLKÜL, elefántcsonttal berakva, (teljesen) felszerelve, bíborvörösre festve, ellátva kantárokkal, szemellenzőkkel és agancszablákkal.

Sd 4413:

(?) LOVAS HARC KOC SI KEREKEK NÉLKÜL, Phaistosból, teljesen felszerelve, két fanyereg, bíborvörösre festve, ellátva kantárokkal, szemellenzőkkel és agancszablákkal.

c. Kocsiszekrények: KN Sf 4020–4021; 4428 (DOCS 272-274; DOCS2 516; Palmer 217–218; Heubeck 82.)

Sf 4421:

27 lovas HARC KOCSEK-SZEKRÉNY nem (teljesen) felszerelve, berakással.

Sf 4420:

28 lovas HARC KOCSEK-SZEKRÉNY berakás nélkül, nem (teljesen) felszerelve. Alexinthos munkája.

Sf 4428:

1 lovas HARC KOCSEK-SZEKRÉNY bíborral festve, szétszedve, bőr szemellenzővel (és) agancsablakkal.

Az utolsó tábla ideogrammáját az írnok némiképpen módosította: hiányzik róla a kocsiszekrény korlátrúdja.

d. Harkokcsi-kerekek: KN So 894; 4442 (DOCS 278, 283; DOCS2 518; Palmer 224; Hiller–Panagl 216; G. Owens: Was *se-to-i-ja* at Archanes? *Kadmos*, 33, 1994, 22–28.)

So 894:

A-te-re-te-a: 1 (?) PÁR KERÉK, szilfából, abroncsokkal;

1 pár kerék bronzból; (?) PÁR KERÉK bronzal bevonva;

Ki-da-pa: 41 (ÉS FÉL) PÁR KERÉK abroncsokkal;

40 (+) PÁR KERÉK fűzfából ... (?) abroncsokkal;

So 4442:

Se-to-i-ja: kerekek, az előző évi ellátmányból hiányoznak

1 PÁR KERÉK

A-te-re-ta, *Ki-da-pa*, *Se-to-i-ja* – helynevek; a második táblán a kerekekre szillabikus jelek és egy ideogramma egyaránt utalnak.

B. Harkokcsi-kerekek Pylosban

A pylosi archívumokban nem találunk a knóssosihoz fogható harkokcsi-nyilvántartást, az Sa-sorozat (a knóssosi So-táblákhoz hasonlóan) csupán a kerekeket veszi számba koci nélkül.

a. Egyes kocsik nyilvántartása: PY Sa 774; 287; 794 (DOCS 290–291; DOCS2 518–519; Palmer 225; 227–228; Heubeck 83–84.)

Sa 774:

Mopsos kocsija: tengelyre szerelve 1 PÁR BŐRABRONCSOS (?) KERÉK

Sa 287:

Ezüsttel bevonva 1 pár kerék.

Sa 794:

Bronzzal bevonva, használatlan (vagy: használhatatlan), 1 pár kerék.

Az itt „kocsi”-nak fordított *wo-ka* (vö. a homérosi *ochea* „kocsik”) szó feltehetőleg az egész alsó kocsiszekrényt jelenti.

b. Összegző táblák: PY Sa 843; 787 (DOCS 286; DOCS2 519; Palmer 233; Heubeck 84.)

Sa 843:

Ennyi: tengelyre szerelve, újak, 20 PÁR BÓRABRONCSOS (?) KERÉK

Sa 787:

Ennyi: tengelyre szerelve, régiek, 31 PÁR KERÉK;

12 PÁR KERÉK, régiek, az *e-qe-ta-k* számára;

32 PÁR KERÉK, zakynthosi fajta.

C. Mellvérték és sisakok Pylosban és Tirynsben

A védőfegyverek neve – ellentétben a harci kocsi, illetve alkatrészei megnevezésével – jól ismert Homérosból: *to-ra-ke* (*thórakes*) „mellvérték” és *ko-ru-to* (*korythos*) „sisak”, továbbá: *pa-ra-wa-jo* (kettősszám!, vö. *paréion* „pofadisz”). – Az idetartozó táblák írnokai számos rövidítést használnak, szerencsénkre olykor teljes formában kiírják a szavakat.

a. Pylosból: PY Sh 735–737; 740 (DOCS 296, 293, 292; DOCS2 522; Palmer 237, 238, 239; Heubeck 85–86; Hiller–Panagl 222–229; M. Lang: Pylos Polytropos. In: *Studies in Mycenaean and Classical Greek Presented to John Chadwick* [= *Minos*, 20–22, 1987], 335.)

Sh 735:

1 MELLVÉRT: 22 nagyobb méretű l(emez), 12 kisebb méretű l(emez);
s(sisak): 4 l(emez); 2 a(rcvédő).

Sh 737:

1 MELLVÉRT: 20 nagyobb méretű lemez, 10 kisebb méretű l(emez), sisak: 4 lemez; 2 arcvédő.

Sh 740:

5 PÁR régi MELLVÉRT: 20 nagyobb méretű ... (?) lemez,
10 kisebb méretű l(emez), sisak: 4 l(emez), 2 a(rcvédő).

Sh 736:

Mellvérték, Ameiant műhelye, Melaina vidékén (?), 5 új MELLVÉRT.

A lemezek (*o-pa-wo-ta*) a lenvászonból készült ingre, valamint a bőrsisakra és az arcvédőre párosával kerültek rá.

b. Tirynsből. Mykéné ikervárosában nem maradt fenn az archívum, szórványemlékként mindössze 13 igen töredékes táblát és 14, csupán néhány jelet tartalmazó táblatöredéket ismerünk. A táblák tartalma a más lelőhelyekről ismert szövegekre emlékeztet: TI Si 5; SI 8.

Si 5:

] mellvért MELLVÉRT 1[

] mellvért MELLVÉRT 1[

SI 8:

MO 2

] KERÉK 1 ti-to MO 1

4. FÖLDBIRTOKLÁS ÉS FÖLDBÉRLET

A mykénéiek a földterület nagyságát vetőmagban mérték. Ez a gyakorlat jól ismert az ókor más korszakaiból is, s egyes földközi-tengeri területeken a legutóbbi időkig fennmaradt. A legnagyobb itt említett vetőmagmennyiség 2880 liter (a király temenosa), a legkisebb 1,6 liter (alighanem csak egy gyümölcsöskert területe). Alapvetően két földtípust különböztetünk meg: a *ko-to-na ki-ti-me-na-t* és a *ko-to-na ke-ke-me-na-t*. A *ko-to-na* a későbbi görög *ktaina* előzménye, földdarabot jelent; a *ki-ti-me-na* földeket részben a nagyobb földbirtokosok birtokolják saját jogukon, részben bérlőik, itt tehát jogosan beszélhetünk „magánbirtok”-ról. A *ke-ke-me-na* földek (etimológiája szerint e szó eredetileg „elhagyott”, „felosztásból kimaradt” jelentésű lehetett) a *da-mo* (a későbbi damos/démos „nép, közösség”) birtokában vannak, s a helyi közösségre utalnak.

A. Földtulajdon Sphagianésban

Sphagianés a palota közelében feküdt, csak az itt elterülő földekről ismerünk egy teljesnek mondható földjegyzéket. Ezt kettős szerkesztésben készítették el: előbb kis „pálmalevél alakú” agyagtáblán előzetesen rögzítették a beérkező adatokat (I. b.), majd ezeket nagyobb („lap alakú”) táblákon egyesítették (I. a.). 13 előkészítő táblát foglaltak össze 4 nagyobb táblára, valamennyi a magánbirtokosok és bérlőik földjét vette számba.

a. A „nagy kataszter”: PY En 609 (DOCS 114; DOCS2 443–450; Palmer 78; Heubeck 55–58; Hiller–Panagl 142–148; L. Deroy–M. Gerard: *Le cadastre mycénien de Pylos*. Roma, 1965; P. Carlier: A propos des te-re-ta. In: *Tractata Mycenaea*. Skopje, 1987, 65–74; E. J. Krigas: Mycenaeen ke-ke-me-na, ki-ti-me-na. *Minos*, 19, 1985, 53–60; M. del Frio: Il catasto miceneo di pa-ki-ja-ne: due note paleografiche. *Kadmos*, 34, 1995, 49–52.) E tábla a 4 összegző dokumentum közül az első: erre utal az 1–2. sor. A *telestas*-ok itt mint földbirtokosok jelennek meg: szerepüket sokan a feudális

európai társadalom „bárói”-val vetik egybe. Az „isten rabszolgái/-női” aligha valódi rabszolgák, inkább valamilyen kultikus funkcióra kell gondolnunk.

Ennyi Sphagianéhoz tartozó földbirtok van: 40.

És ennyien vannak a telestasok rajta: 14 FÉRFI.

Warnataios magánbirtoka, ennyi vetőmag: 242 l BÚZA.

És így bírnak (földet) a bérlők Warnataios földbirtokából:

5. Atuchos, a király építőmestere bír egy bérletet, ennyi vetőmag: 2 l BÚZA,

i-ni-ja, az isten rabszolgánője bír egy bérletet, ennyi vetőmag: 32 l BÚZA,

*e-*65-to*, az isten rabszolgája bír egy bérletet, ennyi vetőmag: 24 l BÚZA,

si-ma, az isten rabszolgánője bír egy bérletet, ennyi vetőmag 12 l BÚZA,

üres

10. Amaruntas magánbirtoka, ennyi vetőmag: 276 l BÚZA.

[És így bírnak földet] a bérlők Warnataios földbirtokából:

[*so-u-ro*, az is]ten rabszolgája bír egy bérletet, ennyi vetőmag: 6 l BÚZA,

[*e-do-mo-ne-u*, az is]ten rabszolgája bír egy bérletet, ennyi vetőmag: 12 l BÚZA,

[*e-sa-ro*, az isten rab]szolgája bír egy bérletet, ennyi vetőmag: 6 l BÚZA,

15. [Warnataios a telestas b]ír egy bérletet, ennyi vetőmag: 12 l BÚZA,

[*e-ra-ta-ra*, a Pakijanei papnő rabszolgánője] bír egy bérletet, ennyi vetőmag: 12 l BÚZA,

[*po-se-re-ja*, az isten rabszolgánője b]ír egy bérletet, ennyi vetőmag: 18 l BÚZA,

[Sphagianés papnője b]ír egy bérletet, ennyi vetőmag: 36 l BÚZA.

b. A „nagy kataszter” egyes lapjai: PY Eo 211 (DOCS 118; DOCS2 443–450; Palmer 79; Heubeck 57–58; Hiller–Panagl 143–147.)

Warnataios magánbirtoka: 242 l BÚZA

Atuchos az építőmester, és bír egy bérletet Warnata[iostól]: 2 l gabona,

i-ni-ja, az isten rabszolgánője, és bír egy bérletet Warnata[iostól]: [32] l BÚZA,

*e-*65-to*, az isten rabszolgája, és bír egy bérletet Warnata[iostól]: [24] l BÚZA,

5. *si-ma*, az isten rabszolgája, és bír egy bérletet Warnataiostól: 12 l BÚZA.

B. Községi földek:

PY Ep 704 (DOCS 135; DOCS2 448; Palmer 94; Heubeck 60–61; Hiller–Panagl 144–145, 148–149; J.-L. Perpillou: *Mélange Chantaine*. Paris, 1972, 179–185.)

Opetereu qejomeno közösségi földet birtokol, ennyi vetőmag: 300 l BÚZA,

Huamia, az isten rabszolgánője bír egy bérletet, a papnő tiszteletajándékát, ennyi vetőmag: 18 l BÚZA,

Erita, a papnő bír egy bérletet a néptől a közösségi földből, ennyi vetőmag: 48 l BÚZA,

A *ki-ri-te-wi-ja* (-asszonyok) bérletet bírnak a néptől a közösségi földből, ennyi vetőmag: 228 l BÚZA,

5. Erita, a papnő bírja (a bérletet) és azt állítja, hogy ez istene tulajdona, a nép viszont azt állítja, hogy ő (csak) bérlő ezt a közösségi földből, ennyi vetőmag: 468 l BÚZA,

Karpathia, a kulcs-hordozó két (?) közösségi földdarabot birtokol; bár szolgáltatásra van kötelezve mindkettő után, ezt nem teljesíti,
 ennyi vetőmag: [...] BÚZA.

Nem tudjuk, hogy Opetereu qejomeno (1. sor) kettős tulajdonnév-e vagy név és rangmegjelölés kombinációja. A *ki-ri-te-wi-ja* megjelölés (mely más pylosi és knóssosi táblákon is előfordul) feltehetőleg valamilyen kultikus testületre utal. Az 5. sorban említett Erita papnő vitás földügyletéről érdemes idézni az előkészítő dokumentum szövegét (Eb 297): „A papnő bírja ezt és azt állítja, hogy az istenség tulajdona, de a föld birtokosai (azt állítják), hogy a papnő (csak) bérlő a közösségi földből: 474 l BÚZA”. A legfontosabb eltérés a két megfogalmazás között az, hogy az utóbbi táblán a „nép” helyett a „föld birtokosai” kifejezést találjuk. Karpathiát az előkészítő táblán (Eb 32) mint „kulcs-hordozó papnő”-t említik.

C. Egyedi földbirtokok:

PY Ea 817; 782; 800; 23; 825 (DOCS 108–112; DOCS2 446; Palmer 218–221; I. Tegye: *Observations on a Linear B Cadaster List. Acta Classica Univ. Scient. Debrecen.*, 1, 1965, 1–10; M. Lejeune: *Analyse du dossier pylien Ea. Minos*, 15, 1974, 81–115; C. J. Ruijgh: *Observations sur la série PY Ea. In: Proceedings of the VIIth Congress of IFSCS II.* Budapest, 1984, 477–483; S. Deger-Jalkotzy: *Noch einmal zur Ea-Serie von Pylos. In: Texts, Tablets and Scribes. Studies in Mycenaean Epigraphy and Economy Offered to Emmett L. Bennett, Jr.* Salamanca, 1988 [Suplementos a *Minos* 10.], 97–112.) E kisebb, elszigetelt táblákon szereplő földbirtokok a birtokosok és bérlők foglalkozása miatt figyelemre méltók.

Ea 817:

Molog^uros ‘pásztor’ magánbirtoka: 374 l BÚZA

Ea 782:

Lugros, a fővezér szolgálja bír egy bérletet Molog^uros pásztor birtokából: 12 l BÚZA

Ea 800:

Krétheus bír egy bérletet Molog^uros pásztortól: 240 l BÚZA

Ea 23:

Koldos ‘pásztor’ magánbirtoka: 174 l BÚZA

Ea 825:

Thalamatas bír egy bérletet Koldos pásztortól: 12 l BÚZA

A 817. és a 23. táblán a „pásztor” szó utólag van beszúrva a szövegbe, figyelmen kívül hagyva a mondat szintaxisát. Feltehető, hogy valamilyen szolgálat fejében kapták a pásztorok földjüket.

5. NYÁJAK, GYAPJÚ, TEXTILIPAR

Fontos szerepet töltött be a mykénéi gazdaságban az állattartás: nem csak a nyájakat számba vevő táblákon találkozunk a juhász, gulyás, kecskepásztor említésével. Lovakról ritkán esik szó, akkor is a harci kocsikkal kapcsolatban, az ökröket igavonó állatnak használták (a táblák még az állatok nevét is megőrizték: Tarka, Fekete, Keselábú, Borszínű, Fakó), de egy hosszú pylosi dokumentum cserzett bőrt, egy másik tábla bőrből készült lószerszámokat jegyez fel; említik a disznótartást; szarvasról, feltehetőleg elejtett vadakról is szó van egy-két táblán. Legjelentősebb azonban a juhtenyésztés volt: a knóssosi táblák tanúsága szerint Kréta szigetén csaknem 100 000 birkát legeltettek. Mintegy 800 tábla foglalkozik a nyájakkal, más táblacsoportok a tőlük nyert gyapjúval és az abból készült ruhákkal.

A. Knóssosi birkanyájak

A táblák „pálmalevél” alakúak. Először nagyobb jelekkel a pásztor nevét írták le, majd a tábla jobb oldalát vízszintes vonallal kettéosztották: a felső részen a palota ellenőrének a neve (rendszerint birtokos esetben) és az állatok száma áll, alulra a helynév került. Ugyanazokat a nyájakat különböző szempontok szerint többször is számba vették. A Da–Dg-táblákon a többnyire kerek százasával (vagy legalábbis kerek számmal) feljegyzett állatokat nemük szerint (kos, anyajuh), továbbá mint régieket, hiányzókat vagy előző éveket osztályozták, a Dk-táblákon ezzel szemben az állatok számán kívül a tőlük elvárható, illetve a hiányzó gyapjűmennyiséget regisztrálták. 1 gyapjűegység kb. 3 kg gyapjút jelent, e táblákon 4 állatra esik 1 egység. Ismét más szempont érdekelte az írkokokat a Dl-sorozatban: itt előbb a nőtény állatokat jegyezték fel, majd utána a hímeket (ezekhez a „ki” szótagot írták hozzá), arányuk 1:1-hez (mindkét fajta állatból hiányozhat bizonyos mennyiség); végül itt is szerepel gyapjűmennyiség, de az előző csoportnál csekélyebb arányban: 1:10-hez. Feltehető, hogy itt anyaállatokról és mindegyiknek egy-egy kicsinyéről van szó: a gyakorlat azt mutatja, hogy az anyaállatok lényegesen kevesebb gyapjút adnak. A Dn-táblákon két-két helynévvel találkozunk, a Do-jelűek pedig tenyészállatokról szólnak, az idei és tavalyi szaporulatot jegyzik fel.

a. A Da–Dg-táblák: KN Da 1195; 1221; Db 1105; 1232; Dc 1129; Dd 1171 (DOCS 64–67; DOCS2 434; Palmer 56; Heubeck 75–76; Hiller–Panagl 126–129; J. T. Killen: *The Wool Ideogram in Linear B Texts. Hermathena*, 96, 1962, 38; Uő: *The Wool Industry of Crete in Late Bronze Age. Annual of the British School at Athens*, 59, 1964, 1–15.)

Da 1195:

KOS 100

A-ke-e-to (nyája): *Ra-su-to*-ban.

Da 1221:

KOS 200

Aithalowens (nyája): *Pa₃-ko-we*-ban [

Db 1105:

KOS 52 ANYAJUH 28

Ai-ku-pi-ti-jo (nyája): *Su-ri-mo*-ban.

Db 1232:

KOS 23 ANYAJUH 27

Na-pu-ti-jo (nyája): *Ti-ri-to-ban*; (ellenőr) *Peri-qo-to*.

Dc 1129:

KOS 37

Po-ro-u-te-u (nyája): *Da-*22-to-ban*; (ellenőr) *U-ta-jo*,
h(iányzik) 63 KOS.

Dd 1171:

KOS 20 ANYAJUH 72

Poros (nyája): *Phaistosban*; ő(reg) 8 KOS.

Dc 1129: A hiány jele az eredetiben *o*. (= *o-pe-ro* [*ophelos*]). A két összeg együtt 100.

Dd 1171: „öreg” az eredetiben *pa* (= *pa-ra-jo* [*palaios*]); a nyolc előregedett állatot pótolni kellett. További rövidítés: *pe* = *pe-ru-si-no-wo* (*perysinos*) „tavalyi”.

b. A Dk-táblák: KN Dk 1065; 1072–1073 (DOCS 71–72; Palmer 59; Heubeck 77; Hiller–Panagl 126–127.)

Dk 1065:

X KOS 100 34 kg GYAPJÚ

Ka-da-no (nyája): *Ku-ta-to-ban*; h(iány) 41 kg GYAPJÚ.

Dk 1072:

X KOS 100 40 kg GYAPJÚ

Ka-te-u (nyája): *Ku-ta-to-ban*; h(iány) 35 kg GYAPJÚ.

Dk 1074:

X KOS 100 57 kg GYAPJÚ

Eruthros (nyája): *Ku-ta-to-ban*; h(iány) 18 kg GYAPJÚ.

A „X” – ellenőrzési jel. A gyapjűmmennyiséget az állatok alapján számították ki, négy juhra esik 1 egység (kb. 3 kg), tehát 75 kg – 25 egység.

c. A DI-sorozat: KN DI 943; 1061 (DOCS 72–74; DOCS2 435; Palmer 64; Heubeck 77–78; Hiller–Panagl 127–128.)

DI 943:

az úrnő tulajdona; ANYAJUH 90, 33 kg GYAPJÚ

A-ko-i-da (nyája): *Pa-nwa-so-ban*; h(iány) *ki* KOS 35, h(iány) 21 kg GYAPJÚ

DI 1061:

Ennyi: Phaistosban 1368 kg BIRKAGYAPIÚ.

Az utóbbi ismét összegző tábla.

d. A Dn-táblák: KN Dn 1094+1311; 1095+5015 (DOCS 79; DOCS2 437; Palmer 66; J.-P. Olivier: La série Dn de Cnossos. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 2, 1967, 71–93; Uő: La série Dn de Cnossos reconsiderée. *Minos*, 13, 1972. 22–28.) A táblákon említett két-két város feltehetőleg egymáshoz közel fektült.

a. Dn 1094+1311:

Phaistos 1509 KOS,

Daos 2440 KOS.

b.

Dn 1095+5015:

Ti-ri-to 1222 KOS,

Qa-ra 2290 KOS.

e. Do-táblák: KN Do919+921; 927 (Palmer 67–68; Heubeck 78.)

Do 919+921:

id(ei) ki KOS[

Wi-da-ma-ro (nyája): se ANYAJUH 100 ta(valyi) KOS[

Do 927:

] ta(valyi) KOS 19

] : ANYAJUH 100 id(ei) ki KOS 30, h(iány) KOS 31.

Az ideogrammat módosító *se* és *ki* értelme nem világos.

B. Knóssosi gyapjú és szövet

a. Az Lc-táblák: KN Lc 525–6; 532+534; 535+538 (DOCS 209–212; DOCS2 486; Palmer 178, 181; Hiller–Panagl 183–188; J. T. Killen: The Knossos Lc (Cloth) Tablets. *Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London*, 13, 1966, 105.) Ezek közös sajátossága, hogy a szöveggel együtt a felhasználható gyapjűmmennyiséget is számba veszik. A kulcsszó a *pa-we-a* (*pharwea*, egybevethető a Homérosból ismert *pharos* „gyapjúból készült nagy darab szövet, palást, köpeny” jelentésű szóval), amely mindig a különböző alakban megjelenő szövet-ideogramma kíséretében található. Az idetartozó táblák legnagyobb részén utalás van a Kréta különböző részein foglalkoztatott nők származására (esetleg tevékenységére) is.

Lc 525:

Se-to-i-a-ból való nők: 40 királyi típusú (nehéz) SZÖVET³, 100+ mérték GYAPIJÚ.

Lc 526:

Daosból való nők: 10 *pe-ko-to-a*. típusú (nehéz) SZÖVET¹, 14 *pe-ko-to-b*. típusú (nehéz) SZÖVET²;
3 *tu-na-no* típusú SZÖVET¹, xx mérték GYAPIJÚ.

Lc 532+534:

[] *ku-wo*: 16 *ko-u-ra* típusú köpeny SZÖVET¹, 26 2/3 mérték GYAPIJÚ;
1 *tu-na-no* típusú SZÖVET¹, 3 mérték GYAPIJÚ;
4 (nehéz) SZÖVET¹, 26 mérték GYAPIJÚ.

Lc 535+538:

Ennyi a *ke-ri-mi-ja* nyersanyaga: xx [*ko-u-ra* típusú] köpeny [SZÖVET];
xx *tu-na-no* típusú [SZÖVET]
xx *pe-ko-to* típusú [nehéz SZÖVET].

Se-to-i-ja, Daos – e helyet jelölő melléknevek, illetve az alapjukul szolgáló helynevek más táblákon is előfordulnak (vö. 3.A.d. So 4442). Nagyobb városokra vonatkozó táblákon további megkülönböztető megjelölések is találhatók. Az itt számba vett nők csoportjai újra megjelennek az Ak-jelű személylistákon, de (a hasonló pylosi sorozattal [6.A.a.] egybevethetően) leányaikkal és fiaikkal együtt.

A szövet-ideogramma indexszáma a képjel alján megjelenő 1–4 függőleges vonalkára utal. A „*pe-ko-to*” típusú szövet mindig a TE szillabogrammal együtt jelenik meg: a felhasznált gyapjú-mennyiség alapján arra következtethetünk, hogy e szövetek súlyosabbak voltak a többinél. Az utolsó tábla nyilvánvalóan összegző jellegű: sajnos, éppen a számadatok hiányoznak.

b. Az Ld-táblák: KN Ld 571; 573; 598+661 (DOCS 214–215, 218; DOCS2 487; Palmer 182–183; Hiller–Panagl 184, 188–189; Y. Duhoux: *Aspects du vocabulaire économique mycénien*. Amsterdam, 1976, 88.) A táblák legnagyobb része ugyanattól az írnoktól származik; közös sajátosságuk, hogy a textíliák felhasználására és küllemére utaló melléknevek fordulnak elő bennük. Legtöbbjükön a feljegyzett textilmennyiség 5 többszöröse (25, 30, 35), feltehetően ötösével csomagolták össze őket.

Ld 571:

25 *e-qe-ta* típusú köpeny, fehér fonallal,
ék alakú díszítéssel (?), jobb minőségű, SZÖVET³, 1 ZSÁK.

Ld 573:

35 vendégajándék típusú köpeny, fehér fonallal;
pirossal beszórva (?), SZÖVET³, 1 ZSÁK.

Ld 598+661:

Wi-jo-qa-tas-é: 1 SZÖVET¹ tarka fonallal;
37 SZÖVET¹ fehér fonallal; 2 festett SZÖVET¹;
Ennyi: 40 SZÖVET¹; h(iányzik): 6 SZÖVET¹.

Az itt említett ruhaneműk legfontosabb, visszatérő minősítése (*e-qe-ta* és „vendégajándék”) vagy a ruha típusára, vagy a megrendelőre utalnak.

Wi-jo-ta-tas neve pásztorként fordul elő a Db 1305. táblán.

6. SZEMÉLYLISTÁK

A. Pylosi személylisták

a. Nők, fiúk és lányok jegyzékei: Idetartoznak a PY Aa, Ab és Ad-táblák (DOCS 1–16; DOCS2 418–419; Palmer 1–20; Heubeck 50–51; Hiller–Panagl 105–116; J. T. Killen: TA and DA. In: *Concilium Eirene XVI.*, Prague, 1983, 121–126; I. Tegye: Scribes and Archives at Knossos and Pylos: A Comparison. In: *Tractata Mycenaea*. Skopje, 1987, 359–361; J. Chadwick: The Women of Pylos. In: *Texts, Tablets and Scribes. Studies in Mycenaean Epigraphy and Economy Offered to Emmett L. Bennett, Jr.* Salamanca, 1988 [Suplementos a *Minos* 10.], 43–95.) E tábláknak az az érdekessége, hogy három különböző szerkesztésben ugyanazon személyeket veszik számba. Az „Aa” jelű táblákon nőket, fiúkat és lányokat találunk helynév vagy foglalkozási név kíséretében, az „Ab” táblák ugyanezeket a személyeket regisztrálják, de búza és füge hozzáadásával, nyilvánvalóan ellátásuk biztosítására. E dokumentumokon olykor a *da* és *ta* szótag is megjelenik: feltehetőleg a nőket kísérő férfi, illetve női felügyelőre utal. Az „Ad” táblák férfiakat és fiúkat listáznak mint az előző két sorozat nőinek gyermekeit, feltehetőleg ebbe a csoportba kerültek a nagyobb, már munkára fogható fiúk. Az „Aa” táblákat két írnok készítette, a pylosi birodalom két tartománya szerint elkülönítve; az „Ab” táblák egyetlen írnok műve volt, akárcsak az „Ad” táblák is (egyetlen, más tárgyú tábla kivételével).

Aa 783:

Lewotrochowoibeliak 38 ASSZONY, 13 lány, 15 fiú;
da 1 *ta* 1

Ab 535:

Lewotrochowoibeliak 38 ASSZONY, 13 lány, 15 fiú; 1332 I BÚZA, 1332 I FÜGE; *ta*, *da*

Ad 676:

Pylosban, Lewotrochowoibeli asszonyok fiai FÉRFI 22, fiú 11

Aa 62:

Gabonaőrő 7 ASSZONY, 10 lány, 6 fiú

Aa 786:

Ne-wo-pe-o-beliek 8 ASSZONY, 3 lány, 2 fiú *ta* 1

Ab 554:

Ne-wo-pe-o-beliek 7 ASSZONY, 5 lány, 5 fiú [] BÚZA

[] FÜGE; *da, ta*

Ad 688:

Ne-wo-pe-o-beli asszonyok fiai FÉRFI 4, fiú 2

b. Egyének: PY Ae 134, 264; Pa 398 (DOCS 30–31; DOCS2 420; Palmer 27–29.) E táblákon egy-egy személy van számba véve, a helynév és foglalkozása megjelölésével.

a. Ae 134:

Ke-ro-wo pásztor *A-si-ja-ti-ja-ban* Thalamatas nyájait őrizve
FÉRFI 1.

b. Ae 264:

Philaos kecskepásztor (aki fellép mint ?) foglaló, lefoglalta (?) *du-ni-jo* nyáját FÉRFI 1.

c. Pa 398:

Az Aigaleonon túl *A-pi-ka-ra-do-ro* munkacsoportja *169.

Pa 398: A pylosi birodalom két provinciára oszlott: az Aigaleon hegyvonulaton inneni és túli területre. Az elsőhöz 9, a másodikhoz 7 nagyobb település tartozott, amelyeket többé-kevésbé állandó sorrendben néhány tábla említ (Cn 608; Jn 829; Vn 20). A munkacsoport a *qa-si-re-wi-ja* szó fordítása. Ez a *qa-si-re-u* (a későbbi *basileus* [„király”]) szóval van kapcsolatban, ami itt csak valamiféle munkafelügyelőt jelent. A *169 ideogramma jelentése nem világos.

7. AZ O-KA-TÁBLÁK

A sorozathoz tartozik: PY An 657; 519; 654; 656; 661; amelyekből az első kettőt közöljük. (DOCS 56–57; Palmer 43–44; Heubeck 41–48; Hiller–Panagl 117–125; S. Deger-Jalkotzy: *E-qe-ta*. Wien, 1978, 14–51; M. Lang: The oka tablets again. *Kadmos*, 19, 1990, 113–125.) A táblasorozat azokat az intézkedéseket tartalmazza, amelyeket a Pyloszhoz közel eső tengerpart (a Navarino-öböl) védelmére vagy legalábbis megfigyelésére hoztak a birodalmat fenyegető veszély elhárítására. Tíz, egységesen fogalmazott fejezetben mintegy 900 katona és tiszt elhelyezéséről, parancsnokaikról, a csapat fajtájáról, a melléjük kivezényelt magas rangú személyről, az *e-qe-ta*-ról („kísérő”) van szó. Az itt előforduló tulajdonnevek átírása több esetben is hipotetikus.

An 657:

A következőképpen őrzik a partvidéket az örök:

Maleus parancsnoksága *O-wi-thno*-ban:

Ampelitawón, Orestas, Ete(w)as, Kokijos,

50 *O-wi-thno*-beli *su-we-ro-wijos* FÉRFI Oichaliában.

5. *üres*

Nedwatas parancsnoksága: Echemédés,

Amphiestas, Maratheus, *Ta-ni-ko*.

A Halwons vidékéről 20 kyparissai *ke-ki-de* FÉRFI

üres

Az Aithaleis vidékéről 10 kyparissai *ke-ki-de* FÉRFI

és velük a kísérő, Kerkios fia (?),

Aeriquontas. Az Elaphon Limén vidékéről,

Oichaliából 30 FÉRFI *O-wi-thno*-ba, és *A-pu-ka*-ból

20 *ke-ki-de* FÉRFI,

és velük a kísérő, *Ai-ko-ta*.

An 519:

Trós parancsnoksága *Ro-o-wa*-ban:

ka-da-si-jo, *mo-ro-qa*, *zo-wo* teljesíti szolgálatát,

Kriaaios, Wastuaochos, (és) *Mu-to-na*.

Oichaliából *A-ra-tu-wa* 110 FÉRFI.

5. *üres*

Ke-wo-no parancsnoksága: *ka-ke* []

Tu-si-je-u, Ponteus [] *wo-ne* []

Amphi-te-wa-ból Iwasos [] FÉRFI.

üres

10. *A₂-te-po*, *De-wi-jo*, Komawe

Olympiából és

Erymanthustól 30 FÉRFI

üres

Pi-ru-te-ből 30 *ku-re-we* FÉRFI,

15. és velük a kísérő, *ro-u-ko*

Kusamenos fia.

An 657: 2. A kulcsszó *o-ka*, melyet egyesek *arché*-nak („csapat, parancsnokság”), mások *holkas*-nak („hajó, hajóslegénység”) értelmeznek: mellette genitívusban áll a csapat parancsnokának a neve. 8. *ke-ki-de* A szó nyolcszor fordul elő, a csapat fajtáját jelöli. 11–2. A kísérő (*e-ge-ta*) mellett olykor meg van adva az atya neve is, ami a nemesi származást jelölheti.

8. A TÁRSADALOM TAGOZÓDÁSA

PY Er 312; Un 718 (DOCS 152; 171; DOCS2 453–454, 458; Palmer 101–102; Heubeck 64–65; Hiller–Panagl 148; Hahn I.: Temenos és szolgálati föld a homérosi eposzokban. In: *Népi Kultúra–Népi Társadalom*, 8, 1975, 64–72; P. De Fidio: *I dosmoi pilii a Poseidon–una terra sacra di età Micenea*. Roma, 1977, 77–129.) A mykénéi társadalom tagozódására különösen tanulságos két párhuzamosan szerkesztett pylosi tábla: az egyik az állam vezetőinek földbirtokait jegyzi fel, a másik a Poseidónnak felajánlott állatokból és mezőgazdasági terményekből álló „felajánlást” (*do-so-mo, dosmos*). A földjuttatás mértéke (3x10, 1x10, 3x10, 6) világosan mutatja a felsorolt személyek rangja közötti különbséget.

PY Er 312:

A királyi birtok:

ennyi vetőmag: 3600 l BÚZA.

A Lawagetas birtoka: 1200 l BÚZA.

A telestasoké, ennyi vetőmag: 3600 l BÚZA;

üres

A kultuszközösség lakatlan (?) (földje):

ennyi vetőmag: 720 l BÚZA.

PY Un 718:

Sa-ra-pe-da felajánlása Poseidónnak:

Echelawón felajánlásként az *o-wi-de-ta*-knak ennyit

fog adni (?) 480 l BÚZA, 108 l BOR, 1 BIKÁ, 10 SAJT, 1 JUHBŐR, 6 (?), 1 MÉZ

a nép pedig (adni fog): 240 l BÚZA, 72 l BOR,

2 KOS, 5 SAJT, 4 l ZSÍR, 1 JUHBŐR.

A Lawagetas ennyit fog adni:

2 KOS, 72 l LISZT,

24 l BOR. A kultuszközösség birtoka pedig ennyit fog adni:

72 l BÚZA, 12 l BOR, 5 SAJT, 14 (?), 1 MÉZ.

Er 312. 1. A „király” a *wa-na-ka* (a későbbi görög *anax*). 3. Lawagetas: a szó elemei: a homérosi *laos* „hadra kelt nép” + *agetés* „vezető”, tehát a főparancsnok. 5. A telestasokra vö. 4. A. a. (földbirtoktáblák). 7. „Kultuszközösség”-nek a *wo-ro-ji-jo-ne-jo e-re-mo* szavakat fordítottuk.

Un 718: 2. A király helyén itt Echelawón neve áll, akit más táblákon is a wanaka mellett neveznek meg, talán a trónörökösről van szó. 7. E táblán a „nép” kerül a telestások helyére és megcserélődik a Lawagetaszal. 11. Itt a kultuszközösség földbirtokáról esik szó.

9. A MYKÉNÉI VALLÁS

A lineáris B megfejtése előtt a mykénéi vallást csak a régészeti leletek alapján lehetett rekonstruálni; most a kultuszról elsősorban a felajánlási táblák adataiból nyerhetünk új képet. Az olymposi istenek közül megtaláljuk Zeust, Hermést, Dionysost (a nevét említő egyik töredékes tábla hátoldalán a *wo-no = oinos* „bor” jelentésű szó olvasható); a későbbi korokban az istenek mellékneveként álló megjelölések itt még önállóan szerepelnek: Enyalios, Paian, Enesidaón (vö. Poseidón melléknevével: Ennosigaios, Ennosichthón). Az istennők közül előfordul: Héra, Artemis, Athéné potnia, Eileithyia, Erinyes neve, említik Poseidón női párját, Posidaeját. Egyes kultikus nevek később feledésbe merültek (Drimios, Zeus fia [?], Trishérós, a pylosi Fr-táblákon gyakran említett *di-pi-si-jo* stb.). Az idevágó adatok összefoglalására vö. M. Gérard-Rousseau: *Les mentions religieuses dans les tablettes mycéniennes*. Roma, 1968; E. T. Vermeule: *Götterkult.* In: *Archaeologia Homerica*. Hrsg. von F. Matz–H.-G. Buchholz. Göttingen, 1974, 179–276.

A. Rituális felajánlás Pylosban:

PY Tn 316 (DOCS 172; DOCS2 462–464; Palmer 162; Heubeck 100–103; Hiller–Panagl 290, 296, 304–305; E. L. Bennett: PU-RO vacant [PY Tn 316 7–10; v. 13–16]. In: *Colloquium Mycenaeanum. Actes de sixième Colloque International sur les textes mycéniens et égéens*. Eds. E. Risch – H. Mühlstein. Neuchâtel–Genève, 1979, 221–244; A. Sacconi: La tavoletta di Pilo Tn 316: una registrazione di carattere eccezionale? In: *Studies Presented to John Chadwick [= Minos, 20–22, 1987]*, 551–556.) Az írrok a vakarásokkal és újraírásokkal elégtelenített tábla mind a két felére írt, sietősen, hanyagul, mintha csak valami „piszkozatot” készített volna. Az egyes tételeket bevezető formula értelmezése vitatott, annyi azonban bizonyos, hogy valamilyen vallási szertartásról van benne szó, egybek között feltehetőleg emberáldozatról is.

Recto:

A hajózás hónapjában:

PYLOS: áldozatot mutat be a sphagianési (?) szentélyben, elhozza az adományokat és áldozatokat vezet. Potniának 1 ARANYSERLEG, 1 ASSZONY.

Mnasának 1 ARANYCSÉSZE, 1 ASSZONY. Posidaejának 1 ARANYCSÉSZE, 1 ASSZONY

5. Trishérósnek 1 aranyserleg. A „Ház Urának” 1 ARANYSERLEG.

üres

7–10. PYLOS: üresek

Verso:

PYLOS: Áldozatot mutat be Poseidón szentélyénél, és a város vezet és elhozza az adományokat és áldozatokat vezet.

1 ARANYSERLEG, 2 ASSZONY, ...-nak, ...nak.

PYLOS: Áldozatot mutat be Persé és Iphemedeia és Diwia szentélyénél,

5. és elhozzák az adományokat és áldozatokat vezet. Persének 1 ARANYCSÉSZE,

2 ASSZONY.

Iphemedeiának 1 ARANYCSÉSZE. Diwiának 1 ARANYCSÉSZE, 1 ASSZONY.

Hermésnek Areias 1 ARANYCSÉSZE, 1 FÉRFI.

PYLOS: Áldozatot mutat be Zeus szentélyénél, és elhozza az adományokat és áldozatokat vezet.

Zeusnak 1 ARANYCSÉSZE, 1 ASSZONY. Hérának 1 ARANYCSÉSZE, 1 ASSZONY.

10. Drimiosnak, Zeus fiának 1 ARANYCSÉSZE [?].

üres

12. PYLOS:

üres

Recto: 2. Pylos neve minden tétel bal oldalán a megszokottnál háromszor nagyobb jelekkel van írva. Sphagianés hipotetikus átírása a *Pa-ki-ja-ne* helynévnek: valószínűleg közelében feküdt a palota, tőle nem messze egy mykénéi tholos-sírt tártak fel.

3. Potnia más táblákon is előfordul (vö. a görög *potnia*-val, amely elsősorban Démétérre és leányára, Koréra utalt), bár többnyire más szó kíséretében: l. alább B. b. és d. (KN V 52 és Gg 702), továbbá: PY Fr 1206: *po-ti-ni-ja a-si-wi-ja* („Ázsia úrnője”) stb.

4. Mnasa nem ismert a klasszikus korból; Posidaea Poseidón női párja lehet.

5. A Tris-hérós (*tris + hérós*) második eleme („hős, félisten”) jól ismert (l. még: PY Fr 1204, alább B. b); az utána következő *Do-po-ta* szó talán a klasszikus *despotés* „úr” dialektikus formája lehet.

Verso: 3. A kipontozott helyen olvasható két névnek (*Qo-wi-ja* és *Ko-ma-we-te-ja*) nincs elfogadott értelmezése.

4. Az itt előforduló három női név közül Persé (*Pe-re-swa*) emlékeztet Persephoné nevének első elemére: Démétér leánya és Hadés felesége volt; Iphimedeia neve Homérosból ismert (Od. 11,305), Poseidóntól született két fiút; Diwia Zeus női párjának látszik (előfordul még a PY Cn 1287, An 607, KN Xd 97 táblán).

7. A klasszikus mitológiában nagy szerepet játszó Hermés neve mellett az Areias szó Arés nevére emlékeztet, egy Kr. e. 4. századi arkadiai feliraton pedig Zeus, Enyalios és Athéna kultikus megnevezése.

9–10: A Zeus és Héra után következő Drimios Zeusnak valakije, az ismeretlen jelentésű *i-je-we* szót egyesek „fiá”-nak, mások (kiegészítve) „papja”-nak értelmezik.

B. Felajánlási illatosított olaj-táblák Pylosból:

PY Fr 1202; 1204; 1206; 1219; 1221 (DOCS2 306, 476–483; Palmer 128, 130, 132, 140, 142; Heubeck 103–104; Hiller–Panagl 163–169; 301–303; E. L. Bennett, Jr.: *The Olive Oil Tablets of Pylos*. Salamanca, 1958 [Suplementos a *Minos* 2.].) E sorozat nem az archívumból, hanem egy, a palota északkeleti oldalán fekvő olajraktárból került napfényre. A táblákon szereplő olajat különféle képpen illatosítják; a szövegben szereplő kultikus nevek alapján feltehető, hogy e táblák az istentisztelet céljára szétosztott olaj dokumentumai.

a. Fr 1202:

Az Új Bor Ünnepe, az Istenanyának zsályailatú OLAJ 200 l.

b. Fr 1204:

Trishérósnak 1/2 l rózsailatú OLAJ.

c. Fr 1206:

Ázsia Úrnőjének ennyi *qe-te-jo* OLAJ 188 l.

d. Fr 1219:

A két úrnőnek és Poseidónnak balzsam-OLAJ 4 l.

e. Fr 1221:

A „hajózás havában”, az Úrnő ünnepe, 12 l balzsam- (?) OLAJ.

1204: Trishérosnak, l. 9.A. (Tn 316).

1219: A két úrnőnek: Déméternek és leányának, Persephonénak.

C. Knóssosi felajánlási táblák:

a. KN Fp 1 (DOCS 200; DOCS2 475; Palmer 116; Heubeck 97–98; Hiller–Panagl 160–162, 292; J. Chadwick: *The Olive Oil Tablets of Knossos*. In: *Proceedings of the Cambridge Colloquium on Mycenaean Studies*. Eds. L. R. Palmer–J. Chadwick, Cambridge, 1966, 26–32.)

Deukios havában:

A diktéi Zeusnak 12 l OLAJ.

A Daidalos szentélybe 24 l OLAJ.

Pa-de-nak (?) 12 l OLAJ,

5. valamennyi istennek 36 l OLAJ,

Qe-ra-si-ja-nak 12 l OLAJ.

Amnissos: valamennyi istennek 24 l OLAJ,

az Erinysnek 6 l OLAJ.

*47-*da-ba*: 2 l OLAJ,

a szelek papnőjének 8 l OLAJ.

10. *üres*

Ennyi: 136 l OLAJ.

b. KN Gg 702 (DOCS 205; DOCS2 475; Palmer 120; Heubeck 98; Hiller–Panagl 290–292.)

Valamennyi istennek, 1 AMPHORA MÉZ.

A Labyrinthos Úrnőjének, 1 AMPHORA MÉZ.

c. KN Gg705 (DOCS 206; DOCS2 475; Palmer 238; Heubeck 98; Hiller–Panagl 290–292.)

] Amnissos: Eleuthiának, 1 AMPHORA MÉZ,

] Valamennyi istennek, 1 AMPHORA MÉZ,

] *Jon-nak* (?), 1 AMPHORA MÉZ.

d. KN V 52+8285 (DOCS 208; DOCS2 476; Palmer 239; Heubeck 98; Hiller–Panagl 295, 298.)

Athéna Úrnőnek 1 [...]

Enyaliosnak 1 Paiannak 1 Poseidónnak 1

a. Dikté krétai hegy, Zeus szülőhelye; Daidalos volt a labyrinthos építője; *qe-ra-si-ja* talán *Thérasia*-nak olvasandó és egy „vadászistennő”-re utal; az Erinysök bosszúálló istennők voltak, de Erinys Arkadiában Démétér jelzője; a szelek kultuszát Hérodotos említi (7,178).

b. A „labyrinthos” a *da-pu2-ri-to-jo* szó olvasata: a d/l hangzócserére más adatok is vannak.

c. Ammissos Knóssos kikötője volt a modern Irakliontól 7 km-re keletre; Eleuthia (az attikaiban Eileithyia) a szülés istennője volt, kultuszáról még a homérosi költemény is megemlékszik: Odysseus tudja, hogy e helyen egy barlangja volt (Od. 19,188).

d. Athéna feltehetőleg a palota védőistennője volt; Enyalios (vö. *Ilias* 11/ 651) ősi hadisten, aki vagy azonos Arésszel, vagy annak fia; Paian gyógyító isten (Homérosnál Paión formában, *Ilias* 5,401), talán magával Apollónnal azonos.

T. I.

AZ ATTIKAI KIRÁLYSÁG

10. MELANTHOS ÉS KODROS SZÁRMAZÁSA ÉS ATHÉNI KIRÁLYSÁGA

Hellánikos: 125. töredék = Platón: *Lakoma*. 208 D scholionja

Kodros Deukalióntól származott, amint Hellánikos elbeszéli. Mert Deukalióntól és Pyrrhától (illetve, ahogy némelyek vélik, Zeustól és Pyrrhától) születik Hellén; Hellén és Othréis gyermekei Xuthos, Aiolos, Dóros, Xenopatra; Aiolosnak és Iphisnek, Péneios leányának a fia Salmóneus; Salmóneus és Alkidiké leánya Tyró; ennek és Poseidónnak a fia Néleus, Néleusé és Chlórisé Periklymenos, Periklymenosé és Peisidikéé Bóros, Bórosé és Lysidikéé Penthilos, Penthilosé és Anchirrhoéé Andropompos, Andropomposé és Héniochéé (aki Harmenios leánya volt, aki Zeuxippos fia, az Eumélosé, ő pedig Admétosé) Melanthos. Ez, amikor a Hérakleidák megtámadták Messénét, eltávozott Athénbe, és az ő fiaként született Kodros. Később, mikor a boiótiaiak viszálykodtak az athéniakkal, egyesek szerint Oinoé és Panakton, mások szerint Melainai miatt, és a boiótiaiak azt ajánlották, hogy a királyok küzdjenek meg egymással párviadalon a földért; az athéniak királya, Thymoités elutasította ezt, kijelentve, hogy lemond az uralomról annak a javára, aki vállalja a párviadalt. Melanthos pedig vállalta annak fejében, hogy ő és utódai uralkodjanak az athéniak felett; fegyverzetét felöltve kivonult, és közel érve Xanthioshoz, rászólt: „Csalsz, Xanthios, másodmagaddal jössz ellenem, és nem egyedül, ahogy megegyeztünk”. Xanthios ezt hallva hátrafordult, hogy megnézzé, követi-e valaki, és ahogy megfordult, amaz dárdájával megdobva megölte őt, és így Attika királya lett. Ezért az athéniak, akik a vidék birtokába jutottak, elhatározták, hogy ezentúl rendszeresen megünneplik ezt az eseményt, amelyet régen Apaténoriának, később pedig Apaturiának neveztek az elkövetett csalás (*apaté*) miatt. Melanthos fia, Kodros öröklí a királyságot; ő a következőképpen halt meg: Mikor folyt a dórok háborúja az athéniak ellen, az isten azt a jóslatot adta a dóroknak, hogy elfoglalják Athént, ha Kodros királyt nem ölik meg. Kodros ezt megtudva szegény rőzszeszedőnek adva ki magát, egy sarlóval a kezében kiment az ellenség táboráig. Mikor szembejött vele két ellenséges harcos, az egyiket leütötte, de a másik – aki nem ismerte fel, kicsoda – őt ölte meg. Így halt meg, idősebb fiára, Medónra hagyva az uralmat. Fiatalabbik fia, Néleus lett Iónia tizenkét városának megalapítója. Ezért lett az athéniaknál közmondásos a Kodridák nemessége: „nemesebb Kodrosnál” – ezt mondják a nagyon előkelőkre.

S. J.

A lesbosi Mytilénéből származó Hellanikos a Kr. e. 5. század második felében alkotó történetíró és kronográfus. A mitikus kor kronológiai problémáival több műve foglalkozott (*Deukalióneia*; *Phorónis*; *Asópis*; *Atlantis*; *Tróika*). Etnográfiai érdeklődését tükrözték az egyes népek történetét és szokásait ismertető munkái (*Aigyptiaka*; *Persika*; *Skythika*; *Lesbika*; *Argolika*; *Thettalika*). Hellanikos legfontosabb teljesítményét a történeti események datálásának terén nyújtotta. Mivel a görögök nem rendelkeztek egységes kronológiai rendszerrel, nehéz volt eldönteni az események egyidejűségét és sorrendjét. Hellanikos *Atthis* c. munkájában a datálás alapjaként a korai időkben az athéni királyok mesés hagyományait, a történeti korokban pedig az athéni archónlistát; a *Karneonikai* a spártai Karneia ünnepi játékaiknak győzteseit, *Hérapapnők* c. műve pedig az argosi Héra-papnők éveit használta. Hellanikos műveinek töredékeit F. Jacoby adta ki (FGrH 4).

11. AITHRA RABSZOLGASÁGA

Hellanikos: 134. töredék = Homéros: *Ilias*. 3,144. scholionja

„Aithré, Pittheus lánya”: Ez az Aithré másvalaki, mint Théseus anyja; rút dolog lenne, ha szolganő módjára követné Helenét Aithré, aki az anyósa volt. Hellanikos ugyanis úgy mondja el a történetet, hogy Peirithus és Théseus, egyikük Zeus, másikuk Poseidón fia, elhatározták, hogy Zeus lányait szerzik meg feleségül. El is rabolták Helenét, és a fiatal leányt elhelyezték az attikai Aphidnában Aithrénál, aki Pittheus leánya, Théseus anyja volt. Ezután leszálltak a Hadésbe Persephonéért. A Dioskurosok pedig, nem találva hűgukat, pusztítják Attikát, és Aithrát fogolyként elhurcolják.

S. J.

12. DÉMOPHÓN ÉS AKAMAS A TRÓJAI HÁBORÚBAN

Hellanikos: 143. töredék = Euripidész: *Hekabé*. 123. scholionja

Théseus fiáról egyesek azt állítják, hogy nem vezéreként vettek részt a trójai háborúban, s nem is a szövetségből kifolyóan, hanem azért, hogy Aithrát kiszabadítsák. Ezért mondja Homéros is (Il. 2,552), hogy Menestheus vezette az athénieket is. Dionysios, a Kyklos költője (FGrHist 15 F 5) azt mondja: „Démophón, Théseus fia, azt kérte, hogy adják nekik Aithrát, Pittheus leányát, apjuk anyját, hogy hazavigyék. Menelaos pedig Helenéhez küldi Talthybiost, megparancsolva, hogy hozza el Aithrát. És Helené mindenféle dísszel megajándékozva Aithrát elküldi Démophónhoz és Akamashoz.” Hellanikos azt mondja, hogy azért indultak a háborúba, hogy elfoglalják Iliont, a zsákmánnyal együtt szerezzék meg őt, ha pedig nem, váltsák ki ajándékokkal. Ők száműzetésbe mentek, mert nem akarták, hogy Menestheus uralkodjék felettük; az abas Elephénórnál, Chalkódón fiánál tartózkodtak Euboiában.

S. J.

13. GYLKOSSÁGI PEREK AZ AREIOS PAGOS ELŐTT

Hellanikos: 169 a. töredék = Euripidész: *Orestész*. 1648. scholionja

Orestész megítéltetéséről az Areios pagoson beszél Hellanikos is, ezeket írva: „A Lakedaimónból érkezőknek és Orestésznek az athéniek tanácsot adtak. Mindkettőjük célját dicsérve az athéniek megtartották a tárgyalást, kilenc nemzedékkel később, mint Arész és Poseidón Halirrhótios fölötti pere lefolyt, és hat nemzedékkel később Kephalosénál, Déioneus fiánál, aki – megölte feleségét, Prokrist, Erechtheus leányát – az Areios pagos ítélete elől számkivetésbe ment. Daidalos póre után pedig – aki csellel megölte unokaöccsét, Talost, mivel versengett vele a művészetben, és az ítélet elől elmenekült – három nemzedékkel később kezdődött Orestész pere Klytaimnéstrával, Tyndareós leányával, aki megölte Agamemnónt.

S. J.

14. ATHÉN ALAPÍTÁSA

Hyginus: *Fabulae*. 164. Athenae

Mikor Neptunus és Minerva vetélkedtek, ki alapítson először várost Attika földjén, Iuppitert kérték föl bírónak. Minerva, aki az első olajfát ültette el azon a földön – amelyről azt mondják, máig is megvan –, ennek megfelelően kedvező ítéletet kapott. Neptunus azonban haragjában a tengert rá akarta zúdítani arra a vidékre, de Mercurius Iuppiter parancsára megakadályozta, hogy ezt megtegye. Így tehát Minerva saját nevére elnevezve alapította meg Athént, amelyről azt mondják, hogy első városként létesült a világon.

S. J.

Caius Iulius Hyginus tudós római író, akit Augustus, mint libertinust, Kr. e. 28 után kinevezett a palatinusi könyvtár vezetőjévé. Ovidius neki írta a *Tristia* 3, 14-et. Feltehetőleg Kr. u. 10 k. halt meg. Mezőgazdaságról, régiségtanról és vallástörténetről írt munkáinak töredékei maradtak fenn. Neki tulajdonítanak egy Kr. u. 2. században keletkezett latin nyelvű mitológiai kézikönyvet, amelynek első része az istenek és hősök genealógiai táblázatait, a második, a *Fabulae* pedig az istenek és hősök sorsának rövid leírását tartalmazta.

15. ATHÉN NEVÉRŐL

Augustinus: *De civitate Dei* [Isten államáról]. 18. c. 8. f.–9.

De bármilyen időben volt is ez (az özönvíz), akkor már Minervát istennőként tisztelték, amikor az athéniek fölött Kekrops uralkodott, akiről azt mondják, hogy az ő királysága

idején állították helyre vagy alapították meg a várost. Mert hogy hogyan nevezték el Athénainak, amely név bizonyosan Minervától származik, akit görögül Athénának mondanak, ennek okát Varro közli. Midőn ott hirtelen megjelent az olajfa, és egy másik helyen víz tört fel, a királyt megrendítették ezek a csodajelek, és elküldött a delphoi Apollóhoz, megtudakolni, mit jelentsenek ezek, és mit kell tennie. Ő azt a feleletet adta, hogy az olaj Minervát jelenti, a víz Neptunust, és a polgárok döntenek el, hogy a két isten közül, akiknek ezek a jelei, melyiknek a nevére nevezik el a városukat. Ezt a jóslatot megkapva Kekrops szavazásra hívta össze a mindkét nemű polgárokat (akkoriban ugyanis azon a vidéken az volt a szokás, hogy a nők is részt vettek a nyilvános tanácskozásokon). A sokaság megkérdezésekor tehát a férfiak Neptunus, a nők Minerva javára adták le szavazatukat, és mivel a nőké eggyel több volt, Minerva győzött. Neptunus ezen feldühödve a tenger kiáradó hullámaival elpusztította az athéniek földjeit, mivel a démonoknak nem nehéz ezt végrehajtaniuk.

Ugyanez a szerző elmondja: hogy Neptunus haragját lecsillapítsák, az athéniek hármas büntetéssel sújtották az asszonyokat; ezentúl ne legyen szavazati joguk, a születendő gyermekek ne anyjukról kapják nevüket, és a nőket ne nevezzék athénieknek.

S. J.

Aurelius Augustinus (354–430), Hippo Regius püspöke, nagy műveltségű római egyházatyja. 22 könyvből álló filozófiai munkájában, a *De civitate Dei*ben a keresztény lineáris történetfelfogást érvényesíti az antik ciklikus időszemlélettel szemben.

M. Terentius Varro (Kr. e. 116–Kr. e. 27) az egyik legtermékenyebb római tudós. Kr. e. 47-ben Caesar rábízta a római könyvtár megszervezését és vezetését. Fő munkájának, a 41 könyvből álló *Antiquitates rerum humanarum et divinarum*nak [Az emberi és isteni világ régiségei] csak töredékei maradtak ránk.

16. ERICHTHONIOS

Hyginus: *Fabulae*. 166.

Mikor Vulcanus Iuppiter és a többi istenek számára acélból készített aranyozott székeket, Iuno leült az egyikre, és hirtelen odatapadt az érchez. Mikor Vulcanusért küldtek, hogy anyját, akit megköltözött, oldozza fel, az haragudva, amiért ledobták az égből, kijelentette, hogy neki nincs anyja. De mikor Liber pater lerészegítette és elvitte az istenek gyülekezetébe, nem tudott ellenállni a gyermeki szeretet érzésének. Ekkor Iuppitertől azt az ígéretet kapta, hogy bármit kér tőlük, elnyeri. Erre Neptunus, mivel ellensége volt Minervának, felbízta Vulcanust, hogy Minervát kérje feleségül. Mikor ezt megkapva bement a hálószobába, Minerva Iuppiter figyelmeztetésére fegyverrel védte szüzességét, és a küzdelem közben Vulcanus magjából, amely a földre hullott, egy fiú született, akinek alsóteste kígyó formájú volt. Erichthoniosnak nevezték el, mivel *eris* görögül viszályt jelent, *chthón* pedig földet. Mivel Minerva titokban akarta felnevelni, átadta egy ládikában megőrzésre

Kekrops leányainak, Aglaurosnak, Pandrososnak és Hersének. Mikor ezek a ládikát felnyitották, a holló jelentette ezt; Minerva őrülséget bocsátott rájuk, és ők a tengerbe vetették magukat.

S. J.

17. TRIPTOLEMOS

Hyginus: *Fabulae*. 147.

Mikor Ceres leányát, Proserpinát kereste, eljutott Eleusinos királyhoz, akinek felesége, Kothonea akkor szülte meg fiukat, Triptolemost, és szoptatós dajkának adta ki magát. A királynő örömmel fogadta fel fiához a dajkát. Mivel Ceres halhatatlanná akarta tenni neveltjét, nappal isteni tejjel táplálta, éjjel pedig titkon a tűzbe temette. Így az jobban növekedett, mint a halandók szoktak; és mivel a szülők csodálkoztak ezen, meglesték őt. Mikor Ceres a gyereket a tűzbe akarta tartani, az apa megrémült ettől. A haragvó istennő Eleusinust megfosztotta életétől, de neveltjét, Triptolemost örökre szóló ajándékkal lepte meg. Átadta ugyanis neki sárkánykígyókkal befogott kocsiját, és ő azon haladva gabonával vetette be a földkerekséget. Miután hazatért, Keleos a jótéteményért meg akarta öletni, de a dolog kiderült, és Ceres parancsára át kellett adnia királyságát Triptolemosnak. Ő az országot apja nevére Eleusisnak nevezte el, és elhatározták, hogy ezentúl megünneplik ezt az eseményt Ceres tiszteletére, amelyet görögül Thesmophoriának neveznek.

S. J.

18. IKARIOS ÉS ÉRIGONÉ

Hyginus: *Fabulae*. 130.

Mikor Liber pater elindult az emberek közé, hogy megismertesse velük gyümölcsseinek édességét és kellemességét, Ikariosnál és Érigonénél talált szíves vendéglátásra. Borral telt tömlőt adott nekik ajándékkul, és meghagyta, hogy a többi vidéken is terjesszék el. Ikarios megrakott szekérrel leánya, Érigoné, és kutyája, Maira társaságában Attika földjére érkezett; itt pásztorokkal találkozott, és megmutatta nekik az újfajta édességet. Mivel a pásztorok mértéktelenül ittak, berúgtak és elszédültek, azt hitték, hogy Ikarios ártalmas szert adott nekik, és botjaikkal agyonverték őt. A meggyilkolt Ikarios tetemét a vonító Maira kutya találta meg, és megmutatta Érigonénak, hol fekszik atyja temetetlenül. Mikor odaért, szülője holtteste fölött felakasztotta magát egy fára, így lett öngyilkos. A tettéért Liber pater megharagudott, és ugyanezzel a büntetéssel sújtotta az athéniek leányait. A dolog miatt jóslatot kértek Apollóntól, és azt a feleletet kapták, hogy megfélemedeztek Ikarios és Érigoné haláláról. A jóslatnak engedelmeskedve megbüntették a pásztorokat, és Érigonénak a hintázás ünnepnapját szentelték a csapás miatt, és elrendelték, hogy szüretkor a termésből

először Ikariosnak és Érigonénak mutassanak be áldozatot. Az istenek akaratából csillagokká lettek: Érigoné a Szűz csillagképe, amelyet mi Iustitiának nevezünk, Ikariost Arcturusnak mondják a csillagok közt, Maira kutya pedig a Canicula.

S. J.

19. PROKNÉ

Konón: *Diégéseis [Elbeszélések]*. 31. FGrH 26.

Téreus, a Daulis körül, a Phókis többi részén lakó thrákok királya feleségül veszi Proknét, Pandión athéni király leányát. Őrült szenvedélyében erőszakot követett el Philomélán, Prokné testvérén, bár az ellenkezett. Ezután kivágta a nyelvét, félve, hogy elbeszéli a dolgot. Az azonban egy ruhát szőtt, és a fonalakkal behímézte szenvedéseit. Prokné pedig ezt megtudva bosszúból gyermekeit tálalja fel ételül férjének. Téreus, mikor magától Proknétól megtudta a lakoma szörnyűségét, kardjával üldözőbe vette őt, és nővérét, bűntársát, hogy megölje őket. A mítosz ezután Proknét csalogánnyá változtatja, Philomélát pedig fecskévé; és mindig akkori szerencsétlenségükről énekelnek. De Téreus is bankává változik a mítosz szerint. Azt mondják, még madár alakjukban sem múlt el haragjuk: a bankák állandóan üldözik a csalogányokat és a fecskéket.

S. J.

Konón a Kr. e. 1. században Archelaos kappadokiai uralkodó számára írta ötven mitológiai elbeszélést tartalmazó gyűjteményét. A szélesebb olvasóközönség igényét kielégíteni szándékozó, színes történeteket csak Phótiós kivonataiból ismerjük (*Bibl. cod.* 186).

20. PHILOMÉLA

Hyginus: *Fabulae*. 45. Philoméla

A thrák Téreus, Mars fia, akinek felesége Prokné, Pandión leánya volt, Athénbe jött apósához, Pandiónhoz, hogy megkérje, adja hozzá feleségül másik leányát, Philomélát. Azt állította, hogy Prokné már meghalt. Pandión beleegyezett, elküldte Philomélát, és kíséretet is adott mellé. Ezeket Téreus a tengerbe vetteti, a menekülő Philomélát pedig egy hegyen meglelve megerőszakolja. Miután visszatért Thrákiába, Philomélát Lynkeos királyra bízta. Ennek felesége, Lathusa, mert Prokné szolgálója volt, mindjárt hozzá vezeti az ágyast. Miután Prokné felismeri nővérét, és megtudja Téreus szörnyű tettét, közösen eltervezik, hogy a királynak hasonló módon fizetnek meg. Közben Téreust előjelek figyelmeztetik, hogy rokoni kéz által közeledik fiának, Itysnek halála. A jóslatot hallva úgy véli, hogy testvére, Dryas tervezi fia halálát, és megöleti az ártatlan Dryast. Prokné ezután megöli Téreustól született fiát, Ityst, lakomán szolgálja fel az apának, és nővérével együtt elme-

nekül. Téreus rájön a tetre, és üldözi a menekülőket, de az istenek könyörületességéből az történik, hogy Prokné fecskévé változik, Philoméla pedig csalogánnyá; Téreusról azt mondják, hogy ölyvvé változott.

S. J.

21. PROKRIS ÉS KEPHALOS

Pherekydés: 34. töredék = Homéros: *Odysseia*. 11,321. scholionja

Kephalos, Déioneus fia, aki feleségül vette Prokrist, Erechtheus leányát, Thoraieusban lakott. Próbára akarva tenni feleségét, kijelenti, hogy külföldre távozik, nyolc évre elhagyva a fiatalasszonyt. Azután díszesen, elváltotatott külsővel tér vissza házába, ékszeret hozva, és ráveszi Prokrist, hogy fogadja el, és háljon vele. Prokris vágyakozva az ékszerre és nagyon szépnek találva Kephalost, lefekszik vele. Kephalos pedig felfedi magát, és vádolja Prokrist. Mégis kiengesztelődik, majd elmegy vadászni. Mivel pedig ezt gyakran megtette, Prokris gyanakodott, hogy egy másik nővel van viszonya. Előszólítva a szolgát, kikérdezi, hogy mit tud. A szolga elmondta, hogy Kephalos egy hegycsúcsra nézett, és ezt mondotta: „Felhő, jelenj meg!” Csak ennyit tudott. Prokris ezt hallván kimegy arra a hegyre, és elrejtőzik. Mikor meghallotta, hogy férje valóban ezt mondja, odafutott hozzá, Kephalos azonban meglátva őt, önkívületi állapotba került, és a kezében tartott dárdát Prokrisra dobta és megölte. Elhívatta Erechtheust, és fényesen eltemetteti feleségét.

S. J.

Az athéni Pherekydés a Kr. e. 5. sz. első felében írta 12 könyvből álló *Historiai* c. munkáját, amelyben az istenek és hősök nemzedékeit összekötötte híres történelmi személyiségek és családok (pl. a Philaidák) leszármazási tábláival. Töredékeit F. Jacoby adta ki (FGrH 3).

22. PROKRIS

Hyginus: *Fabulae*. 189.

Prokris Pandión leánya volt. Deión fia, Kephalos vette őt feleségül; kölcsönös szerelmet éreztek egymás iránt, és megfogadták, hogy nem fekszenek le mással. Kephalost azonban, mivel szeretett vadászni, és hajnaltájt kiment a hegyre, megszerette őt Aurora, Tithonos felesége, és kérte, hogy háljanak együtt: de Kephalos elutasította, mivel hűséget fogadott Prokrisnak. Ekkor Aurora így szólt: „Ne csald meg, csak ha előbb ő csald meg téged”. Ezután átváltoztatta őt egy idegen alakjába, és értékes ajándékokat adott neki, hogy vigye el Prokrisnak. Miután Kephalos elváltotatott külsővel megérkezett, átadta az ajándékokat Prokrisnak, és lefeküdt vele. Ekkor Aurora levette róla az idegen külsőt. Mikor az asszony meglátta Kephalost, rájött, hogy Aurora csapdába ejtette, és ezért elmenekült Kréta szigete-

tére, ahol Diana vadászott. Mikor Diana megpillantotta őt, rászólt: „Velem szüzek vadásznak, de te nem vagy szűz, távozz társaságomból”. Prokris erre elmondta neki sorsát, és hogy Aurora hogyan ejtette kelepcébe. Diana megsajnálta, ajándékozott neki egy olyan hajítódárdát, amely soha nem tévesztett célt, és egy Lailaps nevű kutyát, amely elől egyetlen vad sem menekülhetett, majd meghagyta neki, hogy térjen haza és keljen versenyre Kephalossal. Az asszony haját levágva ifjúi öltözetben Diana akarata szerint Kephaloshoz ment, kihívta őt, és legyőzte a vadászon. Amikor Kephalos látta a kutya és a dárda képességeit, kérte a vendéget, akiről nem is sejtette, hogy a felesége, hogy a dárdát és a kutyát adja el neki. Az vonakodott, mire királysága egy részét ajánlotta fel, de az ismét elutasította. „De ha mindenképpen meg akarod kapni – mondotta –, add meg nekem, amit a fiúk szoktak adni.” Az meg, a dárda és a kutya iránti vágytól égve, megígérte, hogy megadja. Mikor bementek a hálóterembe, Prokris levetette ruháját, és megmutatta, hogy asszony, és az ő felesége. Kephalos megkapva az ajándékokat, visszafogadta őt kegyébe. De az asszony továbbra is félt Aurorától, és hajnalban követte férjét, hogy meglesse, elrejtőzve a bozótban. Mikor Kephalos meglátta, hogy a bozót mozog, odadobta dárdáját, és az megölte feleségét, Prokrist. Kephalosnak feleségétől egy fia volt, Arkésios, akitől Laertés, Odysseus apja született.

S. J.

23. DEUKALIÓN

Konón: *Diégéseis*. 27.

A 27. a Deukaliónról szóló történetet beszéli el, aki Phthiótisban uralkodott, valamint az ő idejében Hellasra szakadt vízözönt. És Hellénről szól, az ő fiáról, akit egyesek Zeus gyermekének mondanak. Ez vette át a királyságot Deukalión halála után, és három fiút nemzett. Ezek közül az elsőnek, Aiolosnak juttatta azt a földet, amelyen uralkodott, hogy királya legyen; két folyóval, az Asóposszal és az Enipeusszal határolva országát; tőle ered az aiol nemzetség. A második, Dóros, a nép egy részével elvándorolt atyjától, és a Parnassos hegy alján megalapította Boion, Kytinion és Erineos városokat; tőle származnak a dórok. A legifjabb Athénbe ment, megalapította az attikai Tetrapolist, feleségül vette Erechtheus leányát, Kreusát, és nemzette vele Achaiost és Iónt. Achaios véletlen emberölést követett el, száműzetésbe kényszerült, és a Peloponnésosra menve megalapította az achaiai tetrapolist; tőle származnak az achájok. Iónt pedig anyai nagyatyja halála után vitészsége és más erényei miatt királyukká választották az athéniek; róla kezdték iónoknak nevezni magukat az athéniek és az egész többi iónság.

S. J.

24. ÓREITHYIA ÉS BOREAS

Akusilaos: 30. töredék = Homéros: *Odyseia*. 14,533. scholionja

Erechtheusnak, az athéniek királyának volt egy Óreithyia nevű nagyon szép leánya. Ezt egyszer felékesítve elküldi az Akropolisra, hogy kosárhordozóként áldozzon Athéna Poliasnak. Boreas, a szél beleszeretett, és kikerülve a nézőket és őrköt, elrabolta a leányt. Elvitte Thrákiába, és feleségévé tette. Két gyermeke született tőle, Zétés és Kalais, akik vitézségük miatt a félistenekkel együtt elhajóztak az Argóval Kolchisba a gyapjúért. A történet Akusilaosnál van meg.

S. J.

A Kr. e. 6. sz. végén–5. sz. kezdetén élt argosi Akusilaos három könyvből álló genealógiai munkáját elsősorban Hésiodos művére alapozta. Elbeszélését a világ és az istenek születésével kezdte, és az argosi kultúrhéros, az emberiséget állandó lakóhelyre letelepítő, mesterségekre megtanító argosi Phoróneus jelentőségét kihangsúlyozva a trójai háborúig és következményeiig sorolta föl meglehetősen száraz stílusban megfogalmazott mitológiai és hērőstörténeteit.

25. ERECHTHEUS

Hyginus: *Fabulae*. 46.

Erechtheusnak, Pandión fiának négy leánya volt, akik megesküdtek egymásnak, hogy ha egyikük meghal, a többiek is megölik magukat. Ebben az időben Eumolpos, Neptunus fia Athén ellen vonult, hogy megostromolja, mert azt állította, hogy Attica atyjának földje volt. Mikor vereséget szenvedett és seregével együtt elesett az athéniek kezétől, Neptunus, hogy Erechtheus ne örvendhessen az ő fia halálán, azt követelte, hogy annak egyik leányát áldozzák fel Neptunusnak. Mikor leányát, Chthoniát feláldozták, esküjükhöz híven a többi leány is megölte magát; magát Erechtheust pedig Neptunus kérésére Iuppiter villámával agyonsújtotta.

S. J.

26. AZ EUMOLPIDÁK

Andrón: 13. töredék = Sophoklés: *Oidipus Kolónosban*. 1053. scholionja

Kérdés, hogy miért az Eumolpidák vezetik a beavatási szertartásokat, bár idegenek. Mondhatná valaki, hogy némelyek szerint az az Eumolpos, aki elsőként létrehozta az eleusisi misztériumokat, az Triptolemos leányának, Déiopénak a fia volt, nem pedig a thrák, és ezt így beszéli el Istros az „Atakta” ötödik (?) könyvében. Akestodóros azt írja, hogy az első Eumolpos után

az ötödik volt a beavatások megalapítója, a következőképpen: „Elbeszélük, hogy Eleusist először a föld szülöttei lakták, azután thrákok, akik Eumolposnak jöttek segítségére az Erechtheus elleni háborúban. Egyesek azt állítják, hogy Eumolpos alkotta meg a beavatási szertartást is, amelyet évente végeznek Eleusisban Démétér és Koré tiszteletére”. Andrón azt írja, hogy „nem az első Eumolpos létesítette a beavatást, hanem ez után az Eumolpos után az ötödik; mert Eumolpos fia volt Kéryx, azé Eumolpos, azé Antiphemos, azé Musaios, a költőé, azé pedig Eumolpos, aki a beavatást megalapította, és hierophantés lett”.

S. J.

A Kr. e. 4. században élt halikarnassosi Andrón *Rokonságok [Syngeneiai]* c. munkájában a görög városok és törzsek rokonságát kutatta, és arra törekedett, hogy a származási kapcsolatok hagyományának történeti alapjaira fényt derítsen. Andrón töredékeit F. Jacoby adta ki (FGrH 10).

27. MÉDEIA

Hyginus: *Fabulae*. 26.

Médeia Korinthosból száműzöttként jött Athénbe Aigeoszhoz, Pandión fiához menedéket kérni, és feleségül is ment hozzá; tőle született Médos. Később Diana papnője feddeni kezdte Médeiát, és figyelmeztette a királyt, hogy nem lehet tisztán elvégezni a szent cselekményeket, mert a városban méregkeverő és bűnös nő tartózkodik. Ekkor ismét száműzetésbe küldik. Médeia sárkányfogátán Athénből visszatér a kolchisiakhoz. Útjában elérte Absorist, ahol testvére, Absyrtos el volt temetve. Itt az absorisiak nem tudtak védekezni a rengeteg kígyó ellen. Médeia, mikor segítségül hívták, összeszedte, és testvére sírjába zárta őket. Máig is megmaradtak ott, de ha valamelyik kijön a sírból, elpusztul.

S. J.

28. AITHRA

Hyginus: *Fabulae*. 37.

Neptunus és Aigeus, Pandión fia, Minerva szentélyében egy és ugyanazon éjszaka háltak együtt Aithrával, Pittheus leányával. Neptunus szülöttjét átengedte Aigeusnak. Az pedig, mikor Troizénból visszatért Athénbe, kardját egy szikla alá helyezte, és meghagyta Aithrának, hogy a fiút csak akkor küldje el hozzá, amikor már el tudja hengeríteni a sziklát, és felvenni atyja kardját; ez lesz fia ismertetőjele. Ezután tehát Aithra megszülte Théseust, s mikor az felserdült, anyja elmondja neki Aigeus megbízását, megmutatja a követ, hogy vegye ki a kardot, és Athénbe küldi Aigeushoz. Ő pedig azokat, akik az úton fenyegették, mind megölte.

S. J.

29. DAIDALOS

Hyginus: *Fabulae*. 39.

Daidalos, Eupalamos fia, akiről azt mondják, hogy Minervától kapta mesterségét, egy magas tetőről ledobta Perdixet, nővérének fiát, megirigyelve művészetét, mivel az elsőként találta fel a fűrészt. E bűnéért Athénből száműzetésbe ment Krétára, Minós királyhoz.

S. J.

30. THÉSEUS MUNKÁI

Hyginus: *Fabulae*. 38.

Korynetést, Neptunus fiát, fegyverrel ölte meg. Pityokamptést, aki az útonjárókat kényszerítette, hogy vele együtt egy fenyőfát hajlítsanak a földre, aztán ő elengedte, az meg a földre zuhanva összezúzódott és elpusztult – ezt megölte. Prokrustést, Neptunus fiát is megölte. Mikor ehhez vendég érkezett, ha magasabb volt, kisebb ágyába fektette, és lelógó részeit levágta; ha alacsonyabb termetű volt, a hosszabb ágyat adta neki, és üllőket téve alá addig nyújtotta, míg olyan hosszú nem lett, mint az ágy. Ezt megölte. Skirónt, aki a tenger parján egy szirtfokon üldögélt, és akik arra mentek, arra kényszerítette, hogy mossák meg a lábát, és így dobta őket a tengerbe, ezt Théseus hasonló pusztulással a tengerbe vetette. Róla vannak elnevezve a Skirón sziklái. Kerkyont, Vulcanus fiát fegyverrel ölte meg. A vadkant, amely Kremyónban élt, megölte. A bikát, amely Marathón vidékén barangolt, s amelyet még Herkules hozott el Krétából Eurystheusnak, megölte. A Minótaurost Knóssos városában megölte.

S. J.

31. THÉSEUS KRÉTAI ÚTJA

Pherekydés: 148. töredék = Homéros: *Odysseia*. 11,322. scholionja

Théseus, Aigeus fia azon ifjak társaságában hajózik Krétára, akiket kisorsoltak, hogy az emberevő Minótaurosnek kiszolgáltassák őket. Mikor megérkezik, Ariadné, Minós leánya beleszeret, és ad neki egy gombolyag fonalat, amelyet Daidalostól, az építészettől kapott, és kitanítja, hogy amikor bemegy, a fonal végét kösse az ajtó szemöldökfájához, és legombolyítva menjen előre, míg elér a belső zugba, és ha a Minótaurost álmában megragadja feje szőrzetén, áldozza fel Poseidónnak, majd a fonalat visszafelé felgombolyítva jöjjön ki. Théseus pedig hajóra száll Ariadnéval meg az ifjakkal és szűzekkel, akik megmenekültek attól, hogy a Minótaurosnek kiszolgáltassák őket, majd éjfélkor elhajózik. Dia szigetére

elérve kiszáll és a parton elalszik. Athéna megjelenik előtte, és megparancsolja, hogy hagyja el Ariadnét, és induljon haza Athénbe. Ő azonnal felkel, és meg is teszi ezt. Ariadné siránkozására megjelenik Aphrodité, bátorítja és biztatja: Dionysos hitvese lesz, és dicsőségben lesz része. Az isten megjelenik és egyesül vele, majd aranykoszorúval ajándékozza meg, amelyet azután az istenek csillaggá változtatnak Dionysos kedvéért. Azt mesélik, hogy a leányt Artemis ölte meg, mert elhagyta a szüzességet. A történet Pherekydésnél van meg.

S. J.

32. MINÓS

Hyginus: *Fabulae*. 41.

Minós, Iuppiter és Európa fia, háborút viselt az athéniek ellen, és fiát, Androgeust megölték a harcban. Miután legyőzte az athénieket, azok Minós adófizetői lettek; elrendelte, hogy évenként hét-hét gyermeküket küldjék a Minótaurosra lakomául. Miután Théseus megjött Troizénből, és meghallotta, milyen csapás sújtja a várost, megígérte, hogy önként elmegy a Minótauroshoz. Mikor atyja útjára engedte, lelkére kötötte, hogy ha győztesen tér vissza, fehér vitorlát húzzon fel a hajóra, mert akiket a Minótauroshoz küldtek, fekete vitorlákkal hajóztak.

S. J.

33. THÉSEUS ÉS A MINÓTAUROS

Hyginus: *Fabulae*. 42.

Miután Théseus Krétára érkezett, Ariadné, Minós leánya annyira megszerette, hogy elárulta testvérét és megmentette a vendéget; megmutatta ugyanis Théseusnak a labirinthos kijáratát, és Théseus, miután behatolt és a Minótaurost megölte, Ariadné útmutatása szerint a fonalat visszagombolyítva ki is jutott. Azután a leányt, ahogy megígérte neki, elvitte magával, hogy feleségül vegye.

S. J.

34. ARIADNÉ

Hyginus: *Fabulae*. 43.

Théseust a vihar Dia szigetén feltartóztatta. Úgy gondolta, hogy ha Ariadnét hazájába viszi, ez szégyenére lehet, s ezért az alvót otthagytta Dia szigetén; Liber azonban megszerette és feleségül vette. Théseus hajózás közben megfedkezett arról, hogy kicserélje a fekete

vitorlákat, s ezért atyja, Aigeus, azt híván, hogy a Minótauros felfalta Théseust, a tengerbe vetette magát. Ezért nevezik azt a tengert Égei-tengernek. Théseus később feleségül vette Ariadné húgát, Phaidrát.

S. J.

35. PHAIDRA ÉS HIPPOLYTOS

Asklépiadás: 28. töredék = Homéros: *Odysseia*. 11,321. scholionja

Théseusnak, Aigeus fiának már volt gyermeke, Hippolytos, az amazón Antiopétól, amikor feleségül vette Minósnak, a krétaiak királyának leányát, Phaidrát. Félve a mostohaanyai rosszindulattól, elküldte fiát, Hippolytost, hogy a troizéniek fölött uralkodjék, mert ez az uralom Aithrán, Pitheus leányán keresztül anyai ági öröksége volt. Phaidra beleszeretett Hippolytosba, s nagyon vágyakozott utána; először szentélyt alapított Athénben Aphroditének, amelyet ma Hippolyteionnak neveznek, később pedig elment Troizénbe, azzal a szándékkal, hogy ráveszi az ifjút, egyesüljön vele. Az elutasította az ajánlatot, és erre, azt mondják, az asszony megrémült, és meg akarva előzni a vádat, Théseusnak bepanaszolta Hippolytost, hogy megkísértette őt. Annak ígérete volt Poseidóntól, hogy három kívánságát teljesíteni fogja; most hitt Phaidrának, és azt az egyet kérte, hogy fia pusztuljon el. Egyformán úgy beszélük el, hogy a fiú kihajtott kocsiával, mikor a tengerből egyszerre feltűnt egy bika, ettől a lovak úgy megvadultak, hogy magukkal vonszolták a fiút, és az elpusztult. Mikor a cselszövés kiderült, Phaidra felakasztotta magát. A történet Asklépiadásnál van meg.

S. J.

A tragilosi Asklépiadás a Kr. e. 4. században *Tragoidumena* c. munkájában összehasonlította a tragédiák mítoszabrázolásait a más forrásokból ismert történetekkel, és följegyezte különbségeiket és hasonlóságait. Töredékeit F. Jacoby adta ki (FGrH 12).

36. HIPPOLYTOS

Hyginus: *Fabulae*. 47.

Phaidra, Minós leánya, Théseus felesége beleszeretett mostohafiába, Hippolytosba. Mivel nem tudta őt megnyerni magának, levelet küldött férjének, azt állítva, hogy Hippolytos erőszakot követett el rajta, majd felakasztotta magát. Théseus megtudva ezt, megparancsolta, hogy fia távozzék a háztól, és atyjához, Neptunushoz könyörgött a fia haláláért. Így tehát, mikor Hippolytos lovait befogva elindult, hirtelen egy bika jelent meg a tengerből, és a bögésétől megbokrosodott lovak Hippolytost magukkal hurcolták és megfosztották életétől.

S. J.

37. DÉMOPHÓN

Pherekydés: 84. töredék = Antoninus Liberalis: *Metamorphóseón synagógé* [Átváltozások gyűjteménye]. 33,1–2.

Alkméné. Pherekydés beszéli el. Miután Héraklés eltávozott az emberek közül, Eurystheus elűzte gyermekeit hazájukból, és ő maga uralkodott. A Hérakleidák elmenekültek Démophónhoz, Théseus fiához, és az attikai Tetrapolisban telepedtek meg. Eurystheus hírnököt küldött Athénbe, és háborúval fenyegette meg az athénieket, ha nem űzik ki a Hérakleidákat. Az athéniek azonban nem hátráltak meg a háború elől. Eurystheus betört Attikába, csatára került sor, és a harcban ő maga elesett; az argosiak serege megfutamodott. Eurystheus halála után Hyllos és a többi Hérakleidák társaikkal együtt ismét Thébaiban telepedtek le...

S. J.

Antoninus Liberalis görög nyelven író római mitográfus az Antoninusok korában. *Metamorphóseón synagógé* c. prózai munkája a görög mitológia átváltozási történeteit dolgozta föl.

38. PHYLLIS

Hyginus: *Fabulae*. 59.

Azt mesélik, hogy Démophón, Théseus fia Thrákiába ment vendégségbe Phyllishez, és az beleszeretett. Mikor hazájába készült visszatérni, megígérte neki, hogy vissza fog jönni hozzá. Mikor azonban a megjelölt napon nem érkezett meg, a leány aznap kilencszer is lefutott a tengerpartra, és ezért azt a helyet görögül Ennea Hodoi-nak („kilenc út”) nevezik. Phyllis belehalt Démophón utáni vágyakozásába. Szülei sírhalmot emeltek neki, amelyen fák nőttek; ezek a fák időről időre gyászolják Phyllis halálát, leveleik elszáradnak és lehullanak; éppen ezért nevezik az ő nevéől a leveleket görögül *phyllának*.

S. J.

39. MELANTHOS

Konón: *Diégéseis*. 39.

Melanthos a Néleidák közül való volt, akik Poseidóntól származtak, és Pylos és Messéné fölött uralkodtak. A Hérakleidák háborúban elfoglalták a földet, és elűzték őt. Egy jóslat tanácsára Athénbe vándorolt, polgárjogot nyert, és a tekintélyes emberek közé került. Az athéniek és boiótiaiak közt háború tört ki az Oinoé birtokáért, és megegyeztek abban, hogy a királyok párviadala döntsön. Thymoítés, az athéniek királya visszaretent a küzdelemtől,

és lemondott a királyságról annak javára, aki elvállalja a harcot Xanthossal, a boiótiaiak királyával szemben. Melanthos a királyság díjáért vállalja a párbajt, és megkötö a szerződést. Mikor kiálltak a harcra, Melanthos egy tüneményt pillantott meg Xanthos mögött, egy szakálltalan férfit. Felkiáltott, hogy nem igazságos, ha a megegyezés ellenére segítőt hoz magával. Erre Xanthos meglepődve a hihetelen kijelentésen, hátrafordult; Melanthos pedig dárdáját rádobva megölte őt, és így egy küzdelemmel szerezte meg az athénieknek Oinoét és magának a királyságot. Így az Erechtheidák nemzetségét felváltotta a Melanthidáké, akik közül való volt Kodros is. Az athéniek később egy jóslatnak engedelmeskedve szentélyt építettek Dionysos Melanaigisnak, minden évben áldoznak neki, és Zeus Apaturosnek ünnepet szentelnek, mivel ez a küzdelem csalással (*apaté*) ment végbe.

40. KODROS ÁLDOZATA

A. Konón: *Diégéseis*. 26.

A 26. elbeszéli, hogy amikor a Hérakleidák levonultak a Peloponnésosra, a Hérakléstől származók egyike, Hippotés, megöli Karnost, aki Apollón megjelenése volt, és a dórokat követte. Mikor ezért dögvész sújtotta őket, jóslatot kértek, majd ennek megfelelően Hippotést elűzték a seregből. A jó látomásként jelent meg a dórok előtt. Végbement a Hérakleidák visszatérése a Peloponnésosra. Hippotés pedig bolyongásában fiút nemzett, akit a dolog emlékére Alétésnek nevezett el. Ez férfivá növekedve összegyűjtötte a dórok egy részét, elűzte Korinthosból a Sisyphostól származó királyokat és a velük lakó iónokat, és újrateremtette a várost. Azután Attika ellen vonult, amikor is jóslatot kapott, hogy győzni fognak, ha megkíméli az athéni királyt. A jóslatot megtudják az athéniek is, és rábeszéli Kodrost, aki már hetvenéves volt, hogy áldozza fel magát hazájáért. Megváltoztatja ruháját, mint egy fahordó, és így egy dór megöli. Mikor ezt azután a dórok megtudták, és látták, hogy elvesztették a győzelmet, békét kötöttek az athéniekkel.

B. Sóstratos: 2. töredék = Stobaios: *Anthologia*. 3,7,67.

Sóstratos thrákokról szóló művének második könyvében. Az athéniek háborút viseltek a thrákok ellen, és hadvezérré választották Kodrost. Ez megtudta, hogy az ellenség jóslatot kapott; csak akkor szerzik meg a győzelmet, ha megkímélik az athéniek vezérét. Ezért favágónak álcázva civakodni kezdett néhány, fát gyűjtögető thrákkal, s egyiküket sarlójával rásújtva megölte. A többiek viszont, nem ismervé fel a hadicselt, végeztek Kodrosszal, aki éppen ezt akarta. Mikor megütköztek, az athénieké lett a győzelem.

Sóstratos görög történetíró volt, csekély számú töredékeit F. Jacoby adta ki (FGrH 186). Ióánnés Stobaios a Kr. u. 5. században 4 kötetes, tanító jellegű idézetgyűjteményt állított össze fia, Septimios számára, amely számos, azóta elveszett mű töredékeit őrizte meg számunkra.

41. KRÓNIKÁK A KIRÁLYOKRÓL

Kastór: *A krónikák kivonata*. F. Jacoby: FGrH 250, 4, 12–13; Eusebios: *Örmény krónika*. 85,3–88, 28 Karst

Valóban helyes eszerint a sorrend szerint idekapcsolni az athéni királyok elsorolását is, a történet rövid összefoglalásában, a régiek biztos olvasataiból.

A régiek elsőnek említik Ógygost, mint aki alatt az iónok szerint a nagy és régi özönvíz bekövetkezett. Ennek kortársaként tartják számon Phoróneust, Inachos fiát, az argosiak királyát. Említi ezt Plátón is a Timaiosban (22 A), így írva: „amikor ő ezeket össze akarta gyűjteni az ősi történelemhez, tudniillik hogy ennek a városnak a régiségeiről beszéljen, az elsőként említett Phoróneusszal kezdte, és Niobével, és azzal, ami a vízözön után történt”. Ógygost pedig Messapón, a sikyóniak 9. királya, és Beloch, az asszírok 8. királya idején helyezik el. És Ógygos után a vízözön által okozott nagy pusztulás miatt, ahogy mesélik, a ma Attikának nevezett terület királyság nélkül volt Kekropsig, 190 éven keresztül. Ugyanennyi évet számítanak ki az argosi királyság alapján is, amely eredetileg Ógygos alatt vette kezdetét, mert ugyanattól a Phoróneustól, az argosi királytól, akinek idejében említik a vízözönt Ógygos éveiben, Phorbasig, akivel egy időben a mostani Attika fölött elsőnek uralkodott Kekrops Diphyés, 190 évet számolnak össze. És Kekropstól az első olympiasig 17 királyt és 12 élethossziglani fejedelmet számolnak. Ezek alatt, mesélik, a görögök között csodálatos, mesészerű dolgok történtek. Innen számítják a görögök az attikaiak királyait; mert a régebbiekre vonatkozólag nem rendelkeznek pontos számítással. Ezt mutatja Kastór is a következő módon történeti kivonatában.

Kastór az athéniek királyságáról:

„El kell sorolnunk emellett az athéniek királyait is, kezdve Kekropsszal, akit Diphyésnek neveztek, és Thimoitésszel befejezve. Éspedig az összes királyok együttes ideje, akiket Erechthidáknak neveztek, 450 (429 helyett!) évet tesz ki. Ezek után a királyságot Melanthos, Andropompos fia, a pelosi nyerte el, és ennek fia, Kodros; ők ketten 52 (58 helyett!) évet uralkodtak. Nyomban a királyság vége után élethossziglani fejedelmek léteztek, eredetüket véve a makedón Kodrostól, és megszűnve Alkmeón, Aischylos fia alatt; és idejük 209 (316 helyett!) évet tesz ki. Ezután tíz-tíz évig birtokolták a fejedelemséget, és ezek számukra nézve heten voltak, és 70 évet töltöttek be. Azután egyéves lett a fejedelemség, attól kezdve, hogy Kreón nyerte el (Ol. 24,2 = 638/2), abbahagyva Theophémosszal (Ol. 179,4 = 61/60); ezzel egyáltalán megszűntek országunk dolgai és nagy tettei.” Ezt írja Kastór. Mi azonban a királyok sorrendjében részletesen elő akarjuk adni jegyzéküket.

Az athéniiek királyai:

1. Kekrops Diphyés, 5 évig (50 helyett!) 1556/1555
 az ő idejében éltek Prométheus, Epimétheus, Atlas. Ő uralkodik az athéniiek fölött elsőként, Triopas, az argosiai 7. királyának idejében, és Marathón idejében, aki tizenharmadikként uralkodott a sikyóniak közül; az ő idejében vált ismertté Mózes is a héberek között. Az ő idejében, ahogy mondják, zúdult Thessaliára az özönvíz Deukalión napjaiban, és Phaethón alatt a pusztító tűzvész az ethióp földre.
2. Kranaos, a bennszülött, 9 évig 1506/1505
3. Amphiktión, Deukalión fia, Kranaos veje,
 akinek idején, ahogy mesélik, a Danaidák története lejátsszódott, 9 évig (10 helyett!) 1497/1496
4. Erichthonios, Héphaistos fia, akit Homéros Erechtheusnak nevez, (50 évig) 1487/1486
 ennek idejében éltek az idai Ujjak (*Daktyloi*)
5. Pandión, Erichthonios fia, 40 évig 1437/1436
 akinek idején történt a Lány (= Koré) elrablása és Triptolemos esete
6. Erechtheus, Pandión fia, 50 évig 1397/1396
 akinek idejében Perseus története
7. Kekrops, Erechtheus testvére, 40 évig 1347/1346
 akinek idejében Dionysos története
8. Pandión, Erechtheus fia, 25 évig 1307/1306
 ami után elmenekült és a megaraiaknál uralkodott; az ő idejében Európa, Kadmos és a Spartosok
9. Aigeus, Pandión fia, 48 évig 1282/1281
 akinek idejében az argosi hajósok és a kentaurok története lejátsszódott; ekkor vitte végbe Héraklés hősi tetteit
10. Théseus, Aigeus fia, 30 (29 helyett) évig 1234/1233
 akinek idejében Minós mint törvényhozó vált ismertté
11. Menestheus, Erechtheus fia Orneós fiának, Peteósnak fia,
 23 (22 helyett!) évig 1205/1204
 akinek idejében elfoglalták Tróját
12. Démophón, Théseus fia, 33 évig 1183/1182
 akinek idejében Odysseus és Orestés története végbement, és Aineias Lavinia királya volt
13. Oxyntés, Démophón fia, 12 (14 helyett!) évig 1150/1149
 akinek idejében az amazónok felégették az ephesosi templomot
14. Apheidas, Oxyntés fia, 1 évig 1136/1135
15. Thymatés, Apheidas testvére, 8 évig 1135/1134
16. A pylosi Melanthos, Andropompos fia, 37 évig 1127/1126
 akinek idejében a Hérakleidák betörték és elfoglalták a Peloponnésost
17. Kodros, Melanthos fia, 21 évig 1090/1089
 akinek idejében az iónok kivándoroltak Achaia földjéről, és Athénbe

menekültek	1070/1069
Az athéniek élethossziglani fejedelmei:	
18. Medón, Kodros fia uralkodott, 20 évig	1069/1068
akinek idejében az iónok kivándoroltak, akik közt, ahogy mesélik, ott volt Homéros is.	
Az ő idejében építette Salamon is a jeruzsálemi templomot, amit a maga idején elmondunk.	
19. Akastos, Medón fia, 36 évig	1049/1048
20. Archippos, Akastos fia, 19 évig	1013/1012
21. Thersippos, Archippos fia, 41 évig	994/993
22. Phorbas, Thersippos fia, 30 (31 helyett!) évig	953/952
23. Megaklés, Phorbas fia, 30 évig	922/921
24. Diognétos, Megaklés fia, 28 évig	892/891
Lykurgos ismertté vált	
25. Phereklés, Diognétos fia, 19 évig	864/863
26. Aripfrón, Phereklés fia, 20 évig	845/844
az ő idejében ért véget az assyrok királysága, és ölték meg Sardanapallost	
27. Thespieus, Aripfrón fia, 27 évig	825/824
az ő idejében adott Lykurgos törvényeket a lakedaimóniaknak	
28. Agaméstór, Thespieus fia, 17 (20 helyett!) évig	798/797
29. Aischylos, Agaméstór fia, 23 évig	778/777
az ő 12. (2. helyett!) évében volt az első olympias, ahol a stadionfutásban az élisi Koroibusz győzött.	
Az athénieknél az 1. olympiasig a Diphyésnek nevezett Kekropstól összesen eltelt 780 év (1556/1555–777/776), és Ógygostól 970 év. Innen kezdve az a megfelelő, ha az időt az olympiasok szerint számítjuk.	
30. Aischylos után az athéniek fölött Alkmeón uralkodott 2 évig	755/754
Ezután elhatározták, hogy a fejedelemség tíz évre szóló lesz:	
Charops	10 évig 753/752
Aisimidés	10 évig 743/742
Kleodikos	10 évig 733/732
Hippomenés	10 évig 723/722
Leókratés	10 évig 713/712
Apsandros	10 évig 703/702
Eryxias	10 évig 693/692
Ennek idejében elhatározták, hogy évente választanak fejedelmet. És elsőként uralkodott mint fejedelem egy évig Kreón a 24. olympias (684/683–681/680) idején. Ezután mindig egy-egy évig uralkodott; neveiket nem szükséges felsorolni.	

Geórgios Synkellos: *Kronográfiai kivonat*. 179–178. (ed. A. A. Mosshammer)

289. Az athéniek királyai:

Az athéniek fölött elsőként uralkodott Kekrops, a kéttestű, 50 évig. Ez a világ 3945. éve volt.

Kekrops, a kéttestű, az akkori Akté, a mai Attika fölött uralkodott 50 évig; testének nagysága miatt nevezték így, ahogy Philochoros mondja, vagy azért, mert egyiptomi volt és két nyelven értett. Ő nevezte el a várost Athénáról Athénnek. Az ő idejében nőtt az első olajfa az Akropolison. Róla nevezték el az országot Kekropiának. Ő áldozott először ökröt, és nevezte meg Zeust, ahogy egyesek állítják. Tőle kezdve az első olimpiásig 16 király és 11 élethossziglani archón uralkodott, és 700 év telt el. Ezek idejéről a görögöknél sok csodálatos dolgot regélnek.

A görögök szerint Kekrops idejében ítélkeztek az istenek az országról Poseidón és Athéna között. Erysichthón, Kekrops fia Déloson megalapította Apollón Délíos szentélyét.

A chaldaiosok hadat viseltek a phoinixok ellen.

Musikos, Euktaios és Nymphé fia virágkorát élte.

Deukalión uralkodni kezdett a Parnassos vidéke fölött.

Kekrops megalapította Euboián Athénai Diadést. Az euboiaiak ennek nevét Orchomenosra változtatták.

Hellén, Deukalión fia ismertté vált. Róla nevezték el a graikosokat helléneknek. Dionysos feltalálta a szőlőművelést; de ez nem a Semelé fia volt.

Az Areios pagos nevet kapott, és felállították a törvénszéket.

Pamphilos híve, a tévelygő Eusebios azt állítja, hogy a kéttestű Kekrops, az athéniek első királya 45. évében történt a zsidók kivonulása Egyiptomból Mózes vezetésével, amely az ő téves számítása szerint az Ádám utáni 3689. év, az igaz és pontos számítás szerint azonban a 3989., és Aód 21. éve.

Némelyek azt állítják, hogy ekkor vált ismertté Phoinikiában Héraklés, Disandas melléknévvel, ahogy máig is nevezik a kappadokiaiak és élisiek.

296. Külön megjegyzések:

A thrák Orpheus ismertté vált. Ennek tanítványa volt Musaios, Eumolpos fia.

297. Az athéniek királyai:

Az athéniek fölött másodikként uralkodott Kranaos, az autochthón, 9 évig. Ez a világ 3995. éve volt.

Ennek a Kranaosnak, Attika második királyának a leánya volt Atthis, akiről Attikának nevezték el az országot, amelynek neve azelőtt Akté volt.

Ennek a Kranaosnak az idejében volt a Deukalión-féle özönvíz Thessaliában és a Phaethón-féle tűzvész Aithiopiában. Sok más helyi katasztrófa is történt a görögöknél, ahogy Platón írja a Timaiosban.

Hellénről, Deukalión fiáról a graikosokat helléneknek nevezik el.

Az athéniek fölött harmadikként uralkodott Amphiktyón, Deukalión fia, Kranaos veje, 10 évig. Ez a világ 4004. éve volt.

Némelyek szerint Amphiktyón, Deukalión fia idejében jött Attikába Dionysos, Sémachosnál vendégeskedett, és annak leányát őzbőrrel ajándékozta meg. Egy másik volt Semelé fia.

Az athéniek fölött negyedikként uralkodott Erichthonios, 50 évig. Ez a világ 4014. éve volt.

Ez az Erichthonios, Héphaistos fia, Homérosnál Erechtheusként szerepel. Erichthonios a görögöknél elsőként találta fel a kocsit. A barbároknál már megvolt.

Az athéniek fölött ötödikként uralkodott Pandión, 40 évig. Ez a világ 4064. éve volt. Ennek leányai voltak Prokné és Philoméla.

298. Külön megjegyzések:

Persephonét, a Korét elrabolta Aidóneus, a molossosok királya. Volt neki egy Kerberos nevű óriási kutyája, amellyel elpusztította Peirithoost, mikor rajtakapta, hogy Théseus társaságában el akarja rabolni a feleségét. Théseust az odaérkező Héraklés megmentette, mikor már majdnem elpusztult Peirithoossal együtt. A nyilvánvaló veszedelem miatt vélik úgy, hogy Théseus az alvilágból jött vissza, ahogy Philochoros elmondja az Atthis második könyvében.

Eleusis városban Keleos uralkodott; az ő idejében élt Triptolemos, akiről Philochoros azt mondja, hogy nagy hajóval utazva vitt gabonát a városoknak, és ezért gondolták, hogy hajója szárnyas kígyó; ez képletes kifejezés is.

304. Az athéniek királyai:

Az athéniek fölött hatodikként uralkodott Erechtheus, 50 évig. Ez a világ 4104. éve volt.

Ennek az Erechtheusnak a leányát a thrák Boreas, Astraios fia elrabolta. A mítosz szélnek mondja őt, ahogy Philochoros írja második könyvében. Az ő idejében kezdődtek az úgynevezett misztériumok is.

Az athéniek fölött hetedikként uralkodott a második Kekrops, Erechtheus testvére, 40 évig. Ez a világ 4154. éve volt.

Az athéniek fölött nyolcadikként uralkodott Pandión, Erechtheus fia, 25 évig. Ez a világ 4194. éve volt.

Az athéniek fölött kilencedikként uralkodott Aigeus, Pandión fia, 48 évig. Ez a világ 4219. éve volt.

Külön megjegyzések:

Az Eumolpos elleni háború; tőle származnak az Eumolpidák Athénben. A Proknéval és Philomélával, Pandión leányaival kapcsolatos történet.

306. Ión polemarchosszá lett, és saját magáról iónoknak nevezte el az athénieket.

307. Androgeóst Athénben csellel meggyilkolták.

A Daidalossal kapcsolatban történtek, aki mozgó szobrokat alkotott. Először választotta szét ugyanis a szobrok lábait, amint Palaiphatos meséli, mivel előtte mindenki összefüggőeknek készítette el azokat. Róla azt mesélik, hogy elrepült fiával, Ikarossal együtt, mert Minós elől menekülve üldözői soha nem leltek nyomukra.

308. A kolchisi Médeia Aigeushoz ment.

A Minótaurosszal kapcsolatos történet, amely a mítosz szerint egy bikától és Posiphaétól ember-állat keverékként született, és az athéniectől adóként követelve felfalta a gyermekeket. Maguk a knóssosiak azt beszélik, hogy ez Minós hadvezére volt. Mivel Minós versenyjátékokat rendezett Androgeós emlékére, akit az athéniiek megöltek, az attikai gyermekeket versenydíjként ajánlotta fel, 309. és Tauros, aki erős volt, mindenkit legyőzött. Mikor pedig Théseus is részt vett a versenyen, és legyőzte Taurost, a gyermekek is megmenekültek, és a város is megszabadult az adótól, ahogy Philochoros elbeszéli az Atthis második könyvében.

Phaidra beleszeretett Hippolytosba.

Minóst, aki Daidalos miatt Szicília ellen vezetett hadat, megölték Kókalos leányai.

324. Külön megjegyzések:

Az amazónok háborút viseltek az athéniiek ellen.

Ilion elesett, ősszel, 15 nappal a téli napforduló előtt.

Az athéniiek királyai:

325. Az athéniiek fölött tizedikként uralkodott Théseus, Aigeus fia, 31 évig. Ez a világ 4267. éve volt.

Théseus elrabolta Helenét, akit ismét kiszabadítottak testvérei, Kastór és Polydeukés, fogságba hurcolva Théseus anyját, mivel Théseus távol volt.

Théseus a vidéken szétszórta élő athéniieket egybegyűjti egyetlen városba. Első volt, akit ostrakizáltak, miután elsőként ő alkotta meg ezt a törvényt. Théseus száműzetésbe ment Athénből.

Az athéniiek fölött tizenegyedikként uralkodott Menestheus, Peteós fia, aki Orneusnak, aki viszont Erechtheusnak a fia volt, 33 évig. Ez a világ 4298. éve volt.

Az ő idejében tört ki a trójai háború az aranyalmáért, amely három asszony szépségversenyének díja volt; közülük az egyik felajánlotta Helenét az ítéldbírónak. Ez egy trójai pástor volt, ahogy a komédia elbeszéli.

Ez a Menestheus együtt harcolt a görögökkel a trójaiak ellen.

Ennek 33. évében esett el Ilion. Ő maga Trójából visszatérőben Mélos szigetén meghalt.

Az athéniek fölött tizenkettedikként uralkodott Démophón, Théseus fia, 23 évig. Ez a világ 4331. éve volt.

Az ő idejében játszódtak le az Odysseusszal és Orestésszel kapcsolatos események.

326. Aineias uralkodott Laviniumban.

Az Odysseusszal, Skyllával, Charybdiszel és a szirénekkal kapcsolatos történetek.

Az athéniek fölött tizenharmadikként uralkodott Oxyntés, Démophón fia, 10 évig. Ez a világ 4354. éve volt.

Az athéniek fölött tizennegyediként uralkodott Apheidas, egy évig. Ez a világ 4364. éve volt.

334. Az athéniek királyai:

Az athéniek fölött tizenötödikként uralkodott Thymoités, Apheidas testvére, 9 évig. Ez a világ 4365. éve volt.

335. Ennek idejében megszűnt az athénieknél az attikai Erechtheidák királysága, és átszállt egy másik nemzetségre. Mikor ugyanis Thymoítést a boiótiai Xanthos kihívta, és ő nem fogadta el, a pylosi Melanthos, Andropompos fia elvállalva megvívta a párbajt, és győzelmével megszerezte a királyságot. Ettől kezdve ülik meg Athénben az Apaturia ünnepet, mert a győzelmet csalással vívták ki.

Az athéniek fölött tizenhatodiként uralkodott a pylosi Melanthos, Andropompos fia, 37 évig. Ez a világ 4374. éve volt.

Az athéniek fölött tizenhetediként uralkodott Kodros, Melanthos fia, 21 évig. Ez a világ 4411. éve volt.

Ennek idejében tértek vissza a Hérakleidák a Peloponnésosra, az Achaiából kiűzött iónok pedig Athénbe menekültek.

A peloponnésosiak Athén ellen vonultak; Kodros, Melanthos fia a jóslatnak megfelelően kiszolgáltatta magát nekik; az athéniek ettől kezdve nem választottak királyokat, hanem élethossziglani archónokat.

Az athéniek fölött tizennyolcadikként uralkodott Medón, Kodros fia, 20 évig. Ő az első az archónok közül, aki élete végéig uralkodott az athéniek felett. Ez volt a világ 4432. éve.

336. Az athéniek fölött tizenkilencedikként uralkodott Akastos, Medón fia, 35 évig. Ez a világ 4452. éve.

Akastos idejében vándoroltak ki az iónok, és egyesek azt mondják, hogy Homéros is ekkor élt a görögök között; vannak, akik kevésbé előbbre, mások későbbre teszik.

339. Külön megjegyzések:

Neileus peloponnésosiak és athéniek élén Ázsiába vándorolt, és megalapította az ión városokat, kiűzve onnan a károkat.

348. Az athéniek királyai:

Az athéniek fölött huszadikként uralkodott Archippos, Akastos fia, 19 évig. Ez a világ 4487. éve volt.

Az athéniek fölött huszonegyediként uralkodott Thersippos, Archippos fia, 40 évig. Ez a világ 4506. éve volt.

Az athéniek fölött huszonkettedikként uralkodott Phorbas, Thersippos fia, 30 évig. Ez a világ 4546. éve volt.

Az athéniek fölött huszonharmadikként uralkodott Megaklés, Phorbas fia, 28 évig. Ez a világ 4576. éve volt.

Az athéniek fölött huszonnegyediként uralkodott Diognétos, Megaklés fia, 28 évig. Ez a világ 4604. éve volt.

Az athéniek fölött huszonötödikként uralkodott Phereklés, Diognétos fia, 19 évig. Ez a világ 4632. éve volt.

Az athéniek fölött huszonhatodiként uralkodott Aripfrón, Phereklés fia, 20 évig, illetve Aphrikanos szerint 31 évig. Ennek az Aripfrónnak az idejében dőlt meg az assyrok birodalma, ahogy mindenki egybehangzóan állítja. Ez a világ 4651. éve volt.

368. Az athéniek királyai:

Az athéniek fölött huszonhetediként uralkodott Thespheus, Aripfrón fia, 27 évig, mások szerint 40 évig. Ez a világ 4671. éve volt.

Az athéniek fölött huszonnyolcadikként uralkodott Agamistór, Thespheus fia, 17 évig, mások szerint 27 évig. Ez a világ 4698. éve volt.

Az athéniek fölött huszonkilencedikként uralkodott Aischylos, 14 évig. Ez a világ 4715. éve volt.

Aischylosnak, aki az athéniek 29. királya volt az elsőtől, a kétéstű Kekropstól kezdve, és 12. az élethossziglani archónok között, második éve elteltével és a harmadik kezdetével tartották meg az első olyimpiast, Ádámtól számítva a 4721. évben, Azariasnak, Iuda királyának pedig a 39. évében, amint meg van írva.

399. Az athéniek királyai:

Az athéniek fölött harmincadikként uralkodott Alkmaión, 2 évig. Ez a világ 4729. éve volt.

Az ő idejében megszűnt Athénben az élethossziglan tartó uralom. Alkmaión, az athéniek 30. királya után 7, tíz-tíz évig kormányzó archónt választottak meg.

Ezek közül az athéniek első tíz évig uralkodó archónja volt harmincegyediként Charops, Aischylos fia, 10 évig. Ő volt az első tíz éves archón. Ez a világ 4731. éve volt.

Az athéniek fölött harminckettedikként uralkodott Aisimidés 10 évig. Ez a világ 4741. éve volt.

Az athéniek fölött harmincharmadikként uralkodott Kleodikos, 10 évig. Ez a világ 4751. éve volt.

Az athéniek fölött harmincnegyedikként uralkodott Hippomenés, 10 évig. Ez a világ 4761. éve volt.

Az athéniek fölött harmincötödikként uralkodott Leókratés, 10 évig. Ez a világ 4771. éve volt.

Az athéniek fölött harminchatodikként uralkodott Apsandros, 10 évig. Ez a világ 4781. éve volt.

Az athéniek fölött harminchetodikként uralkodott Eryxias, 10 évig. Ez a világ 4791. éve volt.

Eddig az Ádámtól számított 4801. évig először az athéniek királyai tizenheten, és utánuk az élethossziglani archónok tizenhárman, majd a tíz évig uralkodó archónok heten, összesen harmincheten birtokolták az athéniek fölötti uralmat, a világ 3945. évétől kezdve; most véget ért uralmuk, amely egészében 856 évig tartott. Ezek után évente választottak archónokat az Eupatridák közül, s felállították Athénben a kilenc archón kormányzatát. Az egy évig uralkodó archónok kormányzata a világ 4804. évével kezdődött, Kreónnal, az első archónnal, a 19., illetve mások szerint a 25. olympias idején. Tőle kezdve a 250. olympiasig 903 archón kormányzott Philinosig, akivel egy időben római consulok voltak Gratos Sabinianos és Seleukos, Bruttostól és társaitól, akik a kiályok után lettek consulok, 725 évet számítva a világ 5723. évéig Aphrikanos szerint, amely az Augentosnak is nevezett Antóninosnak, a rómaiak uralkodójának 3. évére esett.

S. J.

A rhodosi Kastór az 1. század első felében alkotta meg *Krónikájának* többhasábos időrendi táblázatát, amely Kr. e. 2123/2122-től 61/60-ig tekintette át a világtörténelmet Assyriától a görögökön át Rómáig.

A kaisareiai Eusebios 300 k. készítette el világhronikáját, amely örmény fordításban teljes egészében, Hieronymus latin változatában pedig kivonatatosan maradt fenn. Eusebios az olympiai éveket kombinálta különböző dinasztiák uralkodói éveivel.

Geórgios Synkellos bizánci szerzetes a 9. század első évtizedében alkotta meg *Kronographiáját*, amely a világ teremtésétől (Kr. e. 5493) Diocletianusig rendezte időrendbe a világtörténelem eseményeit.

42. A SYNOIKISMOS. THÉSEUS, A DEMOKRATA

Isokratés: 10,35–36.

Először is egy helyre telepítette le a környék lakóit, akik addig szétszórta és falvakban éltek, ezáltal oly hatalmassá tette a várost, hogy attól az időtől fogva máig a legnagyobb a görög városok között. Ezek után pedig megteremtette számukra a közös hazát, és a polgárok számára biztosított szabadság révén egyenlő versenylehetőséget nyújtott nekik a kormányzás terén, bízva abban, hogy a jó ügy érdekében közösen buzgólkodnak, és nem hanyagolják el az ügyeket; tudta, hogy édesebbek a megtiszteltetések, ha öntudatos emberektől kapja meg azokat, mint ha szolgaságban élőktől. Annnyira tartózkodott attól,

hogy valamit is a polgárok akarata ellenére cselekedjék, hogy a népet tette az állam urává; azok viszont egyedül őt tartották méltónak arra, hogy vezesse őket, úgy vélve, hogy demokráciájuknál megbízhatóbb és közösségibb az ő monarchiája.

S. J.

Isokratés: 12,128–129.

A legszilárdabb és legnagyobb királyságot birtokolta, amelyben sok nagy tettet hajtott végre mind háborúban, mind az állam kormányzása terén, de ezt mind semmibe vette, és inkább kívánta a dicsőséget, amely a fádalmak és küzdelmek árán nyerhető el, mint a kényelmet és boldogságot, amelyet a királyság a jelenre nézve biztosít. És ezt nem úgy tette meg, hogy öregsége miatt már eltelt a meglévő javakkal, hanem élete virágjában, ahogy beszélnek, adta át a várost a sokaságnak, hogy az kormányozza, ő maga pedig továbbra is vállalta a veszedelmeket értük és a többi görögért.

S. J.

Démostenész: 59,74–75.

Rége óta ugyanis, athéni férfiak, a hatalmasok uralma (*dynasteia*) állott fenn a városban, és a kiemelkedő emberek királysága, mivel ezek őslakosok voltak; és az áldozatokat mind a király (*basileus*) mutatta be, és az ő felesége végezte a legszentebb és kimondhatatlan szertartásokat, méltán, mivel királyné (*basilinna*) volt. Miután pedig Théseus összeleplezte a lakosságot, és megvalósította a demokráciát, s a város megnövekedett, basileust tovább is választott a nép, a legkiválóbbak közül kézfeltartással szavazva meg őket.

S. J.

Diodóros: 4,61,8–9.

Aigeus halála után Théseus örökölte a királyságot. A népen a törvények szerint uralkodott, és sokat tett hazája megerősítésére. A legnevezetesebb tette az, hogy az egyes községeket, amelyek nagyságra nézve kicsinyek, de szám szerint sokan voltak, áttelepítette Athénbe. Ettől az időtől kezdve tudniillik az athéniak a város nagysága következtében öntudattal teltek el, és a görögök feletti főhatalomra törekedtek.

S. J.

Pausanias: 1,3,3.

A mögötte épült csarnokot az úgynevezett tizenkét isten képe díszíti; szemben lévő falára Théseus, a Démokratia és a Démos van festve. A felirat elmondja, hogy Théseus teremtetten meg Athén polgárai között a politikai egyenlőséget. Egyébként is általánosan tudott, hogy Théseus a népre ruházta a hatalmat, s ettől kezdve demokrácia volt mindaddig, amíg Peisistratos államcsínnyel tyrannosszá nem lett. Sok más valótlanság is el van terjedve a

tömeg közt, mert nem ismerik a történelmet, és igaznak hiszik, amit gyermekkoruktól fogva hallanak a kardalokban vagy a tragédiákban. Théseusról is elbeszélnek azonban, hogy ő maga is mint király urakodott, és később Menestheus halála után a Théseidák a negyedik nemzedékig uralkodók maradtak. És ha a családfákat ismertetni akarnám, a Melanthostól származó királyokat is felsorolhatnám Kleidikosig, Aisimidés fiáig.

S. J.

Az athéni Théseus alakja, talán válaszul a dór Héraklész nemzetközileg elismert jelentőségére, a Kr. e. 5. század forrásaiban, különösen pedig az athéni tragédiák színpadán, a legnagyobb, leghumanis-tább hőssé nemesült, aki nagy tettei, pl. a Minótauros legyőzésén, az athéni synoikismoson kívül a hozzá menekült árvák és üldözöttek gyámolítója volt. A Kr. e. 4. sz. történelemszemléletében Théseus nevéhez fűzték már a cserépszavazástól a demokrácia megteremtéséig Athén legtöbb jelentős politikai vívmányát, így hitelesítve az évszázadok súlyával az athéni intézményrendszert. A demokrácia intézményrendszerének megalapítójaként eleinte Kleisthenést, később Solónt, példánkban pedig már Théseust nevezték meg.

Pausanias Kis-Ázsiából származó görög útleíró a római császárkorban (115–180). Tízkötetes munkája, a *Periégesis és Hellados [Hellas leírása]* az ókori művészettörténet fontos forrása. A delphoi és az olympiai ásatásai során a régészek elsősorban Pausanias leírásai alapján tudják azonosítani az egyes épületek helyét. Az utóbbi időben azonban az is kiderült, hogy Pausanias számos helyen nyilvánvalóan nem járt, hanem információit korábbi forrásokból merítette, vagyis leírásai nem feltétlenül saját korának építészeti állapotát tükrözték. Ezzel magyarázható, hogy pl. Olympiában elfelejti megemlíteni Héródész Atticus hatalmas forrásépületét.

SPÁRTA

Hegyi W. György

43. LAKÓNIA TÖRTÉNETE A DÓR VÁNDORLÁS ELŐTT

Pausanias: 3,1,1–5.

A Hermész-szobrok után nyugatra¹ már a lakón föld kezdődik. Ahogy maguk a lakedaimóniak mondják, a föld szülötte (autochtón), Lelex uralkodott elsőként ezen a földön, és róla nevezték lelexeknek² azokat, akik fölött uralkodott. Lelexről született Mylés és a fiatalabb Polykaión. Hogy Polykaión hová és milyen okból vándorolt ki, máshol³ fogom kifejteni. Mylés halála után fia, Eurótas vette át az uralmat. Ő egy csatornával a tengerbe vezette a síkságon álló vizet, és ahogy ez lefolyt, a megmaradó folyót Eurótasnak⁴ nevezte el. Mivel nem voltak fiúgyermekei, a királyságot Lakedaimónra hagyta, akinek anyja Taygeté volt, akiről a hegyet is elnevezték, atyja pedig a hír szerint Zeus. Lakedaimón Spártát, Eurótas lányát vette feleségül. Amikor pedig ily módon kezébe került a hatalom, először is megváltoztatta a föld és a lakosok nevét, saját magáról nevezve el őket; azután pedig megalapította és feleségéről nevezte el azt a várost, amelyet máig is Spártának hívnak. Amyklas, Lakedaimón fia szintén emléket akart hagyni maga után, és ezért egy várost⁵ alapított Lakóniában. Gyermekai közül a legfiatalabbat és legszebbet, Hyakinthost⁶ a végzet előbb ragadta el, mint apját; és Hyakinthos sírja Amyklaiban van, Apollón szobra alatt. Amyklas halála után Argalosra, Amyklas legidősebb fiára szállt át az uralom, és később, Argalos halála után, Kynortasra. Kynortastól született Oibalos. Ő Gorgophonét,⁷ Perseus leányát vette feleségül Argosból; az ő fia volt Tyndareós, akivel Hippokoón⁸ viszálykodott a királyságért, és idősebb kora jogán követelte magának az uralmat. Ikarios és hívei segítségével jóval felülmúlta hatalmában Tyndareóst, és arra kényszerítette, hogy félelmében távozzék, ahogy a lakedaimóniak állítják, Pellanába. A messénéiek elbeszélése szerint azonban a menekülő Tyndareós Aphareushoz jött Messéniába, és ez az Aphareus,⁹ Periéris fia, anyjuk révén testvére volt Tyndareósnak. Azt mondják, hogy a messéniai Thalamiban telepedett le, és amikor ott lakott, születtek gyermekei is. Később Tyndareós Héraklész segítségével hazatért, és visszaszerezte az uralmat. Királyok lettek Tyndareós gyermekei is,¹⁰ azután pedig Menelaos, Atreus fia, Tyndareós veje,¹¹ majd Orestész, Menelaos leányának, Hermionénak férje.

S. J.

A szöveg Pausanias *Görögország leírása* című művéből való.¹² Pausanias műve a *periégésis* hellenisztikus műfajának megfelelően útikönyvként írja le a felkeresett közép- és dél-görögországi városok látnivalóit. A „műemlékek”¹³ leírása mellett kitér az adott város vagy terület történelmére, vallási szokásaira, mitológiájára. Ismereteit a helyben szerzett tapasztalatok mellett korábbi *periégésisekből*, történelmi, illetve más tudós művekből meríti. Így Plutarchoshoz, Strabónhoz, Athénaioshoz stb. hasonlóan átörökölt rengeteg információt korábbi szerzők számunkra már elvesztett munkáiból.

Pausanias Athén (1. könyv), Korinthos és környéke, valamint Argolis (2. könyv) után művének harmadik könyvében Lakedaimont írja le. Lakónia bemutatását rögtön egy történelmi vázlattal kezdi, mint látható, visszanyúlva egészen a mitikus időkig. Mondani sem kell, hogy Lelex és Orestés, illetve az őket hiánytalan lánczá kapcsoló többi uralkodó személyének történeti hitelessége rendkívül csekély. A szöveg ennek ellenére mégis érdekes. Egyrészt képet alkothatunk belőle – főképp ha más, hasonló szövegekkel összevetjük – a görög történelmi hagyomány céljairól és a természetéről, a „történelemcsinálás” technikáiról, amelyek olyan esetben használhatók, amikor az utókor számára alig áll több rendelkezésre, mint néhány mitikus alak és nép, illetve hegyek, folyók, városok nevei. Ez utóbbiak mögé rajzolt „névadó” szereplők egymáshoz való viszonya az időben, valamint a róluk szóló történetek arról is árulkodnak, hogy a néhány elemből koherens képet alkotó kor mit részesített előnyben, illetve mit tartott magyarázandónak a múltból. Felfigyelhetünk például Amyklai Spártához képest másodlagos szerepének finom hangsúlyozására. De a mítosz racionalizálására és így történelemmé alakítására is kapunk példát: Hyakinthosból,¹⁴ a virághérósból itt már egy korán meghalt királyfi lesz, az apa pedig „megkapja” a hérós kultuszhelyének a nevét, és így minden a helyére kerül.

Másrészt érdekes az a néhány motívum is, ami rárakódik az egymást követő nevek vázára: Gyakori elemekről van-e szó? Hol találjuk meg ezek párhuzamait? Illetve van-e ritka, esetleg egyedülálló motívum? Lakedaimón, a király lányának kezével az országot öröklő vő alakjának rengeteg párhuzama ugyanúgy gondolkodásra készítheti az olvasót, mint az Eurótas királyhoz kapcsolódó csatornázási munkák görög környezetben való ritka volta. Ez utóbbi vajon csak kései spekuláció, aminek nincsen más alapja, mint az Eurótasnak még a klasszikus korban is mocsaras torkolatvidéke? Vagy lehet egy halvány emléknek tekinteni a mykénéi korban ezen a területen kialakuló királyság közmunkákat szervező funkcióját?

¹ Tehát északkeletről, Argolis felől lépünk be Lakedaimónba. (Az előző könyvet Pausanias a Parnon hegység északi nyúlványán találkozó három állam közös határának leírásával fejezi be.)

² Lelexek: pregörög nép. A görög hagyomány szerint a pelasgokkal és más népekkel együtt ők lakták Közép- és Dél-Görögországot, illetve Kis-Ázsiát a görögök előtt. Leginkább a károkhhoz kapcsolják őket, mint velük azonos népet: Hérodotos I. 171, vagy mint azokkal együtt élőket: Strabón 7,7.1–2. Vö. még Homéros: *Illás* 10,429. és 21,86.

³ A Messénéről szóló könyv legelején (5,1.1–2.1) mondja el Pausanias, hogy Messéné férjeként, ambiciózus apósának támogatásával sereget szervez, városokat alapít stb.

⁴ Az Eurótas Lakedaimón legfontosabb (lényegében egyetlen) folyója, mely görög mércével mérve rendkívül bővizűnek számít.

⁵ Érdekes módon itt Pausanias nem a polis szót használja, mint fentebb, Spárta esetében, hanem attól megkülönböztetve polimának nevezi Amyklait.

⁶ Eredetileg isteni fiú. Az egyik múzsa, Kleió szülte a múzsák apjától, Pierostól. Apollón kedves és véletlen áldozata, véréből sarjadt a jácint virága. Kultuszáról és kultuszhelyéről l. később.

⁷ Gorgophonének, a „Gorgóólőnek” Oibalos már a második férje volt. Első férje Periéres, Aiolos fia, Messéniához kapcsolja. Első házasságából született Aphareus, akihez mint féltestvéréhez Tyndareós menekül.

⁸ Ikarios és Hippokoón: Tyndareós testvére, illetve féltestvére. Érdekes a Hippokoón párthívei kifejezés, ami már a görögben is anakronizmus erre a korra: „stasiótai”. Az eredeti történetben Hippokoón tizenkét fiának köszönhetette az erőfölényét (vö. Apollodóros: *Mitológia* III. 10,5. Budapest, 1977). Pausanias (vagy már a forrása) racionalizálta, értelmezte a mítoszt.

⁹ Aphareus, Periéres l. 7. jegyzet.

¹⁰ Kastórról és Polydeikésről van szó (Pausanias meg sem említi Zeus apaságát).

¹¹ Helena révén.

¹² *Graeciae descriptio*. Az eredeti görög cím: *Periéghésis tés Hellados* (vagy *Hellados periéghésis*) [*Hellas leírása*].

¹³ A görög művészettörténet legbövebb és egyik legfontosabb írott forrása. Olympia, Athén és más városok műemlékeinek leírásai olvashatók: Szilágyi János György (szerk.): *A görög művészet világa I–II*. Budapest, 1962.

¹⁴ Róla, illetve kultuszáról és kultuszhelyéről vö. 59. dokumentum.

H. W. Gy.

44. A DÓR VÁNDORLÁS, A PELOPONNÉSZOS FELOSZTÁSA

Pausanias: 3,1,5–6.

Kr. e. 12–11. sz.

Amikor a Hérakleidák visszatértek, Tisamenosnak, Orestés fiának uralma idején, Messéné és Argos uralkodója Kresphontés, illetve Témenos lett; Lakedaimónban pedig, mivel Aristodémosnak¹ ikerfiai voltak, két királyi ház jött létre, ugyanis – mint mondják – így hagyta jóvá a Pythia is. Magáról Aristodémosról azt állítják, hogy még Delphoiban érte a halál, mielőtt a dórok levonultak a Peloponnésosra. Akik dicsőbb színben akarják feltüntetni halálát, azt mesélik, hogy Apollón nyilatkozta le Aristodémost, amiért nem járult jóshelyéhez, hanem Héraklésszel találkozva tőle tudta meg, hogy meglesz a dórok levonulása a Peloponnésosra. Az inkább hitelt érdemlő elbeszélés azonban úgy tartja, hogy Pyladés és Élektra fiai, Orestés fiának, Tisamenosnak unokaöccsei ölték meg Aristodémost.

S. J.

A dór vándorlás tényét a régészet eredményei alapján a mai történettudomány már megkérdőjelezi, de ennek az ókori elképzelésnek a helyébe még nem tudott tudományosan megalapozott és a szakemberek többsége által elfogadott megoldást állítani. Egyelőre a dór vándorlás helyett, illetve mellett, mert még ebben sem teljes a konszenzus, ma különböző elméletek próbálnak választ adni

a peloponnésosi dór etnikum kialakulásával kapcsolatos kérdésekre. De szülessék is bármilyen eredmény a jövőben, annak mindenképpen foglalkoznia kell az ókori szerzők véleményével, felhasználva annak legalább egyes elemeit az új tudományos magyarázathoz. A görög történetíróknál a dór vándorlás ténye jól illeszkedik a Görögországban, illetve Kis-Ázsia nyugati partján zajló többi népmozgáshoz, és szorosan összekapcsolódik a Hérakleidák visszatérésével, vagyis egy politikai-hatalmi harc és változás emlékével. Hogy mennyire közismert tény ez a görög olvasó számára, azt jól mutatja az is, hogy Pausanias egy félmondatnál többet nem veszteget rövid áttekintésében rá. Érdemes ezért néhány más ókori szerző véleményét felidézünk: Thukydides 1,12: „Ugyanígy a dórok is, nyolcvan évvel a [trójai] háború után foglalták el, a Héraklidákkal szövetségben, a Peloponnésost” (M. Gy. fordítása).

Hérodotos 1,56: „Az athéniek sohasem változtatták meg lakóhelyüket, a lakedaimóniak viszont sokfelé vándoroltak, Deukalión uralkodása idején ugyanis Phthiótisban, Hellén fiának, Dórosnak uralma alatt pedig az Ossa és az Olympos lábánál, a Histiaiótis nevű vidéken laktak. Amikor Kadmos fiai elűzték őket innen, a Pindosban telepedtek meg, itt makednosnak nevezték őket. Innen vándoroltak Dryopisba, s végül eljutottak a Peloponnésosra, ahol a dór nevet kapták.” Dórisról és Dyopisról l. még: Hérodotos 8,31; Thukydides 1,107; Strabón 9,5.9. A Hérakleidák végső visszatérése előtti próbálkozásaira, a Hérakleidák és a dór király, Aigimios, illetve fiai szövetségére l. Hérodotos 9,26–27; 5,52; Apollodóros 2,7,7 és 2,8,1–3.

Érdekes elméletet olvashatunk Platón *Törvények* című munkájában a dór népnévről, amely szorosan hozzáköti a trójai háborúhoz a dórok megjelenését a Peloponnésoson, és a politikai hatalmi harcot hangsúlyozza az ethnosok mozgásával szemben (682 e–683 e).

Végül a Peloponnésos felosztásáról egy rövid történet Apollodóros mitológiájából (2,8,4): „Miután leigázták a Peloponnésost, három oltárt emeltek az ős Zeusnak, áldozatot mutattak be rajtuk, majd kisorsolták egymás között a városokat, elsőnek Argos, utána Lakedaimón, végül Messéné került sorra. Kerítettek egy vizeskorsót, és megállapodtak, hogy mindegyikük beledob egy-egy kavicsot. Témenos, valamint Aristodémos fiai, Proklés és Eurysthenés így is tettek, Kresphontés azonban, akinek Messénére fájt a foga, földrögöt dobott a korsóba. A földrög persze szétmállott a vízben, úgyhogy csak a másik két fél osztályrésze kerülhetett elő a korsóból. Elsőnek Témenosét húzták ki, másodiknak Aristodémos fiaiét, s így Messéné Kresphontésé lett” (Horváth Judit fordítása).

¹ Kresphontés, Témenos és Aristodémos származását Héraklésre vezették vissza.

H. W. Gy.

45. A SPÁRTAI KETTŐS KIRÁLYSÁG, A DÓROK EREDETE

Pausanias 3,1,7–1,9.

Az ő fiainak a Proklés és Eurysthenés nevet adták, és ezek, bár ikrek voltak, egymás halálos ellenségeivé váltak. Bár viszonyuk nagyon megromlott, mégis együtt indították el garmat alapításra Thérast, Autesiön fiát, anyjuk, Argeia fivérét, aki gyámjuk is volt. A telepesekeket Théras az akkor Kallisthénének nevezett szigetre vezette, remélve, hogy Membliaros

leszármazottai önként átengedik neki a királyságot. Ezt meg is tették, meggondolva, hogy Théras származása magára Kadmosra megy vissza, ők meg csak Membliaros leszármazottai; Membliaros pedig a köznépből származó ember volt, akit Kadmos hagyott a szigeten, hogy a telepések vezetője legyen. Théras saját magáról nevezte el a szigetet, és a théraiak még ma is évente hērósi áldozatot mutatnak be (*enagizusin*) neki mint alapítónak. Proklés és Eurysthenés véleménye megegyezett abban, hogy hogyan kívánnak bánni Thérasszal, de azontúl szándékaik teljesen különbözőek voltak.

Még ha egyetértők lettek volna is, leszármazottaikat akkor sem mertem volna közös listába besorolni,¹ mert egyáltalán nem egyeznek meg életkorukban, úgy hogy az unokatestvér az unokatestvérről, az unokatestvérek gyermekei egymással, és a későbbi leszármazottak is egyező rendben születtek volna. Ezért tehát mindkét családot külön tekintem végig, és nem keverem össze őket.

S. J.

A spártai kettős királyság az egyik megoldatlan kérdése a spártai történelemnek. Különböző megoldási kísérletek léteznek, de ezek ma még nem többek, mint a számba vehető elemek kombinációi, illetve permutációi. Néhány lehetőség: a törzsi társadalom, illetve vezetés maradványa. Az itt talált „achai” népesség és a dórok kompromisszumát tükrözné az egy-egy vezető közös uralma. A kollegialitás elvének meglepően korai, bölcs alkalmazása. A dór törzsek egyenként adtak egy-egy királyt, kivéve a Pamphyloi phylét, amely mint neve is mutatja (I. 54. dokumentum 4. jegyzet), másodlagos, a többi dórhoz hozzácsapódott képződmény. Minden elképzelés kiegészül még avval a mindenképp helytállónak látszó gondolattal, hogy a Hérakléstől való leszármazás hangoztatása a legitimáció egyik eszköze mind az államon belül, mind a többi polis irányában. Paradigmatikus Kleomenés, a spártai politikát a Kr. e. 6–5. század fordulóján a Peloponnésoson túlra is kiterjeszteni akaró király válasza Athéné papnőjének. Aki, mikor Kleomenés az athéni Akropolison be akar hatolni az istennő szentélyébe, feltartóztatja, mondván: dór ember ide nem léphet be. Erre Kleomenés így felel (Hérodotos: 5,72): „Asszony, nem dór vagyok én, hanem achai.”

A kettős királyság kialakulásához l. Hérodotos 6,51–55, egy spártai király családfája 8,131; a spártai királyok öröklési jogairól: Hérodotos 7,3.

A görög történetírók nem tettek terminológiai különbséget a Kr. e. 8. században kezdődő gyarmatosítás és a jó kétszáz évvel korábbi görög „kivándorlás” között, amely létrehozta a kis-ázsiai partvidék görög településeit, illetve benépesítette az égei szigetvilágot a Balkán és Kis-Ázsia között, beleértve még Kréta dór városait is. Az itt elmesélt történet természetesen az utóbbi (időben korábbi) migrációhoz tartozik. Az okaként meghatározott politikai-hatalmi harc jól illene egy gyarmatosítás hátterébe is, vö. a spártai Dórieus történetét magánál Pausaniasnál is (3,4,1), illetve Hérodotosnál (5,42–48). Valószínű is, hogy a történet nem sokkal több a gyarmatosítások korából jól ismert szituáció visszavetítésénél, és hátterül szolgál egy sziget nevét magyarázó elképzelésnek és egy hēróskultusznak. Ugyanakkor nem szabad kizárnunk azt a lehetőséget sem, hogy még a sötét korból való eredeti hagyományelemek köré kristályosodott ki ez az elbeszélés is. Emellett szólhat a történet viszonylag korai volta is: már Hérodotosnál is olvasható (4,145–150).

¹ Önmagában jól jellemzi a spártai királylisták kronológiai nehézségeit, hogy Pausanias nem vállalkozik a párhuzamos bemutatásra. Ezek a listák valószínűleg ugyanúgy nem mentesek a betoldásoktól, utólagos alakításoktól, mint ahogy például az athéni királylista sem.

H. W. Gy.

46. HÁBORÚ A KYNURIAIAKKAL. LYKURGOS

Pausanias: 3,2,1–4.

Azt mondják, hogy Eurysthenésnek, Aristodémos idősebb gyermekének fia volt Agis; miatta nevezik Eurysthenés nemzetségét Agiadáknak. Az ő idejében, amikor Patreus, Preugenés fia várost alapított Achaiában, amelyet máig is Patraiának neveznek erről a Patreusról, a lakedaimóniak segítettek az alapításban. Együttműködtek Grasszal, Echelas fiával is – aki viszont Penthilosnak, Orestés fiának gyermeke volt –, mikor hajóival gyarmatalapításra indult. Ő az Iónia és a mysosok közti földet – amelyet ma Aiolisnak neveznek – akarta elfoglalni. Nagyapja, Penthilos már előbb elfoglalta Lesbost, a száraz-földdel szemben fekvő szigetet. Echestratosnak, Agis fiának spártai királysága alatt a lakedaimóniak az összes férfikorban lévő kynuriaiakat elűzték, azzal okolva meg ezt, hogy Argolist – márpedig az argosiak rokonaik – a kynuriai területről rablók zaklatják, és ők maguk nyíltan betöréseket intéznek a földjük ellen. A kynuriaiakról azt mesélik, hogy származásuk szerint argosiak, és alapítójuk Kynuros, Perseus fia volt. Nem sok évvel később Labótas, Echestratos fia uralkodott Spártában. Ez a Labótas az, akiről Hérodotos a Kroisosról szóló elbeszélésben azt mondja, hogy gyermekkorában Lykurgos, a törvényhozó volt a gyámja; de Leóbótésnak nevezi és nem Labótasnak. A lakedaimóniak ekkor határoztak először úgy, hogy háborút indítanak az argosaik ellen; panaszt emeltek ellenük, mert az argosiak a kynuriai területet, amelyet ők foglaltak el, elszakították tőlük, és elpártoltatták perioikos alattvalóikat is. Azt beszélik, hogy ekkor a harcoló felek egyike sem vitt végbe emlékezetre méltó dolgot. A család két következő királyát, Doryssost, Labótas fiát, és Agésilaost, Doryssos fiát rövid időn belül érte el a halál. Agésilaos királysága idején hozta törvényeit Lykurgos is a lakedaimóniak számára. Egyesek azt állítják, hogy ezek meghozatalára a Pythia oktatta ki, mások szerint viszont a krétai törvényeket vezette be. A krétaiak azt mondják, hogy ezeket a törvényeket Minós hozta számukra, Minós pedig nem isten segítsége nélkül tervezte ki a törvényeket. Azt hiszem, Homéros is Minós törvényhozására célzott ezekben a vesszoraiban:

És Knóssos nagy vára, kilenc évig hol a legfőbb
Zeusszal társalgó Minós gyakorolta uralmát.¹

S. J.

Kynuria a Peloponnésos keleti partvidékén fekszik, Lakedaimón és Argos között. Ez a térség – Kynuria mellett még elsősorban a tőle északra, tehát Argoshoz még közelebb eső Thyrea – többször is viszály forrása a két peloponnésosi nagyhatalom, Spárta és Argos között (Hérodotos 1,82–83). A fenti szöveg első része az utolsó békés időszak emléke, mikor a két, később örökösen ellenségeskedő hatalom terjeszkedése még nem zavarja egymást, míg néhány sorral lejjebb már az ellenségeskedés megindulásáról olvashatunk. Hogy kezdetben a Lakedaimónban kialakuló dór formáció nem délre, az Eurótas mentén terjeszkedik, hanem észak felé fordul, Amyklai erejére, illetve szerepére is felhívja a figyelmet. Úgy látszik, az első királyok idején Amyklai elzárta dél felé a terjeszkedést. L. még a következő szemelvényünkben (Pausanias 3,2,5) az arkadiaikkal való konfliktust, vagy Plutarchosnál² (*Lykurgos* 2.) Soos vitézkedését szintén Arkádiában.

„Lykurgosról, a törvényhozóról úgyszólván egyetlen adat sincs, amely ne volna vitás. (...) de főképp abban nem tudnak megegyezni a történetírók, hogy mikor élt” (M. E. fordítása) – kezdi Plutarchos Lykurgos életrajzát. A Lykurgos személyét övező bizonytalanság kitűnik ebből a szövegből is. A Hérodotosztól (1,65) származó információt nem véletlen, hogy némi távolságtartással közli, hiszen az következne belőle, hogy a nagypapa (Labótas) gyámja az unoka (Agésilaos) idejében hozza a törvényeit. Egy másik hagyomány szerint (Plutarchos: *Lykurgos* 3.) Charilaosnak a gyámja, aki a másik királyi családhoz tartozik (vö. Pausanias 3,8,2).

Ahhoz a kérdéshez, hogy honnan hozta Lykurgos a törvényeit vö. Plutarchos: *Lykurgos* 4–6, Xenophón: *A lakedaimóniak állama*³ 8, Strabón: *Geógraphika*⁴ 10,4,19, Hérodotos I. 65. Delphoi tekintélye, illetve a későbbi szoros kapcsolat a spártai állam és Apollón jóshelye között áll szemben itt avval a rengeteg hasonlósággal, amit a krétai dór városok és Spárta államrendje között az ókorban számon tartottak.

¹ Homéros: *Odysszeia*. 19,178–179. Fordította D. G.

² Plutarchos: *Párhuzamos életrajzok*. Fordította M. E.

³ Fordította N. Gy. In: *Államéletrajzok*. Budapest, 1994.

⁴ Strabón: *Geógraphika*. Fordította F. J. Budapest, 1977.

H. W. Gy.

47. AZ EURÓTAS-VÖLGY MEGHÓDÍTÁSA

Pausanias: 3,2,5–3,1.

Agésilaos fia volt Archealos. Az ő uralma alatt a lakedaimóniak háborúban leigázták és rabszolgaságba hajtották Aigyst, a perioikosok egyik városát, mert gyanakodtak, hogy az aigysiak egyetértenek az arkadiaikkal. Charilaos, a másik ház királya együttműködött Archelaossal Aigys elfoglalásában; amiket pedig ő maga külön hajtott végre a lakedaimóniak élén, azokról akkor fogok megemlékezni, amikor elbeszélésemben áttérek az

Eurypontidákra. Archelaos fia volt Téleklos; az ő uralma alatt a lakedaimóniaiak a perioikosok városai közül háborúval leigázva elfoglalták Amyklait, Pharist és Geranthrait, amelyeket még az achaiok tartottak birtokukban. Ezek közül a pharisiak és geranthriaiak, megrémülve a dórok felvonulásától, beleegyeztek abba, hogy szerződést kötve eltávozzanak a Peloponnésosról. Az amyklaiakat azonban nem sikerült elűzni az első támadással: ők ellenálltak a hosszan elhúzódó háborúban, és nem kis haditetteket vittek végbe. Ennek a dórok is tanúbizonyságát adják azzal, hogy emlékművet állítottak az amyklaiak fölötti diadalnak, jelezve, hogy ekkoriban ez volt a legjelentősebb eredményük. Ezek után nem sokkal később a messénéiek megölték Téleklost Artemis szentélyében. Ez a szentély Lakónia és Messénia határán egy Limnai¹ nevű helyen épült. Téleklos halála után pedig Alkamenés vette át az uralmat. A lakedaimóniaiak Krétába küldték Charmidast, Euthys fiát, ezt a tekintélyes spártai férfit, hogy szüntesse meg a viszályokat a krétaiak között, és beszélje rá őket, hogy a tengertől távol eső és egyébként is gyenge városokat hagyják el, és azok helyett telepítsék őket össze megfelelő part menti helyeken. Elpusztították Helost, a tenger melletti várost, amelyet az achaiok birtokoltak, és csatában legyőzték az argosiakat, akik a helótákat támogatták.

Mikor Alkamenés meghalt, Polydóros, Alkamenés fia vette át a királyságot, és a lakedaimóniaiak gyarmatosokat küldtek Itáliába, Krotónba és a nyugati fok melletti Lokroiba.

S. J.

A fenti szöveg is jól mutatja, hogyan keveredik a Kr. e. 4. század történetírói – például és elsősorban Ephoros² – által kialakított, erősen spekulatív kép a helyi hagyományokban fennmaradt jóval korábbi elemekkel és esetenként tárgyi emlékekkel. Pausanias számára nem kétséges, hogy a Hérakleidák, illetve a dórok egy csapásra foglalták el egész Lakedaimónt. Ennek ellenére művéből sok apró háborúból álló, több generáción át tartó lassú terjeszkedés rajzolódik ki, amelynek talán legfontosabb állomása Amyklai legyőzése volt. Amyklai erejét és fontosságát nemcsak az emlékmű jelzi, hanem az is, hogy a Spártát alkotó közösségek egyike lett, lakosai a spártai polis polgárai voltak.

Bár Pausanias nem mondja ki, de ebből és a következő részből úgy látszik, Téleklos limnai meggyilkolása volt a casus belli az első messénéi háborúban. Strabón is ezt állítja Ephoros alapján, igaz, Limnai említése nélkül (6,3,3). Ugyanakkor más helyeken (6,1,6; 8,4,9) a limnai Artemis-szentélybe érkező spártai szüzek bántalmazását, pontosabban az elégtétel megtagadását említi a háború okaként.

Helos az Eurótas torkolatvidékénél fekvő város és a helóták kapcsolatához vö. Pausanias, 3,20,6: „Ezt Helos, Perseus legkisebb fia alapította; később a dórok ostrommal foglalták el. Ennek a városnak a lakói voltak a spártaiak első állami rabszolgái. Első ízben rájuk alkalmazták a »helóták« vagyis »hadifoglyok« megjelölést, ami illik is rájuk. A »helóta« megjelölést azután azokra a rabszolgákra is kiterjesztették, akiket a következő időben szereztek” (S. J. fordítása). Strabón, 8,5,4: „Az összes perioikosok a spártaiak alattvalói voltak, de egyenlő bíráskodás alá tartoztak, polgárjoggal rendelkeztek, és állami hivatalokat viselhettek. Agis azonban, Eurysthenés fia, megszüntette ezt az egyenlőséget, és elrendelte nekik, hogy fizessenek adót Spártának. A többiek engedelmeskedtek, de Helos lakóit felkelésük után erőszakkal verték le, és szolgáknak nyilvánították, bizonyos feltételek mellett. Így birtokosaik se fel nem szabadíthatták, se külföldre el nem adhatták őket. Ezt

a háborút a helóták elleni háborúnak nevezték. Szinte az egész helótaintézményt, amely később a rómaiak koráig fennmaradt, Agis alapította. Bizonyos mértékig ugyanők voltak a lakedaimóniak állami rabszolgái, akiknek meghatározott lakóhelyeket jelöltek ki, és akikre különböző szolgáltatási kötelezettségeket róttak ki” (F. J. fordítása).

¹ Ez a Limnai nem azonos Spárta városának egyik „kerületével”, vö. 54. dokumentum, illetve Strabón: 8,5,1.

² Kr. e. 4. századi történetíró, egy az ókorban népszerű világtörténet szerzője, Strabón *Geographikájában* név szerint és sokszor hivatkozik rá. De többek között Plutarchos és Pausanias is sokat merített belőle.

H. W. Gy.

48. AZ ELSŐ MESSÉNÉI HÁBORÚ. POLYDÓROS

Pausanias: 3,3,1–3,4.

A messénéinek nevezett háború Polydóros királysága alatt érte el tetőpontját. A lakedaimóniak és messénéiek nem egyformán mondják el a háború okait. Hogy miket beszélnek el, és hogyan ért véget ez a háború, művem későbbi része fogja előadni. Egyelőre annyit említek meg ezekből, hogy a messénéiek elleni első háborúban a lakedaimóniakat a másik királyi házból való Theopompos, Nikandros fia vezette.

Miután végigharcolták a Messéné elleni háborút, és a lakedaimóniak már leigázták Messénét, Polydóros jó hírnek örvendett Spártában, és a lakedaimóniak véleménye szerint nagy barátja volt a népnek, mert semmilyen erőszakos cselekedetet nem követett el, és senkivel sem beszélt gőgösen, ítéleteiben pedig megőrizte az emberszeretettel párosult igazságot. Mikor pedig Polydóros neve már híres volt egész Görögországban, Polemarchos, ez a jelentős lakedaimóni családból származó, féktelen természetű férfiú meggyilkolta Polydórost. Halála után sok emlékezetre méltó megtiszteltetésben részesült a lakedaimóniak részéről. De Polemarchosnak is van síremléke Spártában, vagy mert úgy vélték, hogy régebben derék ember volt, vagy talán hozzátartozói titokban eltemették.

S. J.

A két messénéi háború ideje bizonytalan a szakirodalomban. Az első datálására a Kr. e. 8. század közepétől egészen a 7. század első feléig születtek kísérletek, és a második is hasonlóan széles intervallumban mozog. Az egyetlen megbízható, ha nem is pontos adatunk a két háború között eltelt időre vonatkozik és a második messénéi háború kortárs költőjétől, Tyrtaiosztól származik: az elsőben a nagyapák vívták ki a győzelmet, a másodikban pedig az unokáik.

Polydóros és Theopompos közös uralkodása az első megbízható pontja a két királylistának. Kettejük közös fellépésének tulajdonítja Plutarchos a „Rhétra” kiegészítését, s ezzel a népgyűlés hatalmának korlátozását. Ugyanakkor Theopomposhoz köti a hagyomány egyik ága az ephorátus

intézményének kialakítását¹ (evvel pedig a királyok hatalma csökkent), Polydórosnak pedig a lykurgosi földosztás folytatása jut (Lyk. 8.), aminek hihető háttérrel nyújthat a győztes messénéi háború, és a Pausanias által itt említett népszerűséggel is összekapcsolható.

A királyoknak a haláluk után kijáró szinte hērōsi megtiszteltetésről Hérodotosnál (6,58) olvashatunk.

¹ Az ephoroslista kezdetének hagyományos dátuma Kr. e. 754. De nem tisztázott még az sem, hogy ez ugyanaz a hagyomány-e.

H. W. Gy.

49. A MÁSODIK MESSÉNÉI HÁBORÚ

Pausanias: 3,3,4–5.

Polydóros fiának, Eurykratésnek a királysága idején a messénéiek túrték, hogy a lakedaimóniak alattvalói legyenek, és az argosi nép részéről sem jelentkezett semmi fenyegetés. Anaxandrosnak, Eurykratés fiának uralma alatt azonban – mivel a sors ekkor akarta kiűzni a messénéiket az egész Peloponnésosról – elpártoltak a lakedaimóniaktól a messénéiek. Egy ideig harcolva ellenálltak, de miután vereséget szenvedtek, szerződést kötve eltávoztak a Peloponnésosról. Akik közülük a földjükön maradtak, a lakedaimóniak szolgálói lettek, kivéve azokat, akiknek városai a tenger mellett voltak. Hogy milyen események történtek a háború idején, amelyet a messénéiek a lakedaimóniak ellen fellázadva folytattak, nem volna helyénvaló művem jelen részében előadni.

S. J.

Nem először olvassuk Pausaniasnál (vö. 47. dokumentum), hogy egy háborúban alulmaradt vagy alulmaradni látszó város (vagy városok) polgárai „szerződést kötve eltávoztak” (*hypospondoi apéesan*). Sajnos e korai háborúkról nagyon kevés biztos információnk van, így nem tudhatjuk, hogy a Kr. e. 5. századi helótalázadás (l. 105. dokumentum és Thukydidész 1,101–103) mintája alakította a második messénéi háború befejezéséről szóló történeteket is, vagy pedig Pausanias itt, illetve Pharissatésszel és Geranthraijal (3,2,6) kapcsolatban, a hagyomány egy-egy valós elemét őrizte-e meg számunkra. Az utóbbi lehetőséget látszik megerősíteni egyrészt az, hogy Ithómé vára, amely mindig is központja a spártaiak ellen küzdő messénéieknek, híresen jól védhető – természeti adottságainál fogva – erődítménye volt a Peloponnésosnak, így védőit végső esetben is tárgyaló pozícióhoz segíthette már az első két messénéi háborúban is. Ithómé stratégiai szerepét jól jellemzi egy Strabónnál (8,4,8) fennmaradt anekdota:

„A messénéiek városa hasonló Korinthoshoz; mindkét város fölött ugyanis egy magas, meredek és közös fallal bekerített hegy emelkedik, úgy, hogy az fellegrádként szolgál, az egyiknek Ithómé a neve, a másiké Akrokorinthos. Véleményem szerint a pharosi Démétrios találóan mondotta Philipposnak, Démétrios fiának, midőn azt tanácsolta neki, hogy mindkét várost szerezze meg, ha Peloponnésosra vágyódik: »ha ugyanis a szarvak kezeidben vannak, a tehén is a tied lesz«.

Szarvaknak mondotta Ithómét és Akrokorinthost, téhénnek pedig Peloponnésost. És éppen ezen előnyös fekvésük miatt lettek ezek a városok a harcok célpontjaivá. Korinthost a rómaiak elpusztították és ismét fölépítették, Messénét pedig a lakedaimónok semmisítették meg, a thébaiak azonban, majd később Philippos, Amyntas fia, ismét helyreállították; a fellegvárak azonban lakatlanok maradtak” (F. J. fordítása).

Másrészt van egy forrásunk arra is, hogy az archaikus kor görögjei hajlottak arra, hogy megegyezésekkel korlátozzák egymás közötti háborúikat (vö. a lélanthosi háborúkról Strabón 10,1,12). Ami talán párhuzamba állítható a fenti – elsősorban a Pharisszal, Geranthraijal kapcsolatos – szemelvényekkel. (És éles ellentétben áll a későbbi háborúk, például a peloponnésosi háború egyes végletesen kegyetlen megoldásaival.)

H. W. Gy.

50. HARCOK TEGEÁVAL. ORESTÉS CSONTJAI

Pausanias: 3,3,5–8.

Anaxandros fia volt Eurykratés, ennek a második Eurykratésnek a fia pedig León. Ezek uralkodása alatt a lakedaimóniak a tegeaiak elleni háborúban többnyire vereséget szenvedtek. León fia, Anaxandridas idejében azonban fölébe kerekedtek a tegeaiaknak a háborúban. Ez pedig a következő módon történt. Egy Lichas nevű lakedaimóni férfi elment Tegeába; akkor ugyanis éppen béke volt a két város között. Lichas utazása idején Orestés csontjai után kutattak a spártaiak, mégpedig egy jóslat következtében. Lichas felfedezte, hogy ezek egy kovács műhelyében vannak eltemetve; erre pedig a következőképp jött rá: mindent, amit a kovácsnál látott, összehasonlított a delphoi jóslattal, a szelekkel összevetve a kovács fújtatóit, mivel ezek is erős fuvallatot adnak ki magukból, a csapással a kalapácsot, az ellencsapással az üllőt; a vést az ember számára pedig joggal ismerte föl a vasban, mivel a harcra már a vasat használták. Azok idejében, akiket hērósoknak neveznek, az isten a bronzot mondotta volna az ember veszedelmének. A lakedaimóniaknak adott, Orestés csontjaira vonatkozó jóslathoz hasonlót kaptak később az athéniek is, hogy vigyék vissza Athénbe Skyrosról Théseust, mert másként nem foglalhatják el Skyrost. Kimón, Miltiadés fia meg is találta Théseus csontjait, eszével élve ő is, és nem sokkal később el is foglalta Skyrost.

Hogy a hērósok korában minden fegyver bronzból készült, bizonyítják számomra Homéros verssorai közül azok, amelyek Peisandros fejszéjére és Mérionés nyilára vonatkoznak. Állításomat megerősíti egyébként Achilleus dárdája, amely Phasélisben, Athéna szentélyében van felajánlva, valamint a nikomédiaiaknál Asklépios templomában Memnón kardja; az előbbinek a hegye és a nyél vége, a kard pedig egészében bronzból van készítve. Tudjuk tehát, hogy ezek a dolgok valóban így vannak.

S. J.

Az egyelőre még az Agiada királyok kronológiai fonala mellett előre haladó Pausanias itt egy olyan Kr. e. 6. századi történethez érkezik, amelyiknek a fő forrása, Hérodotos (1,65–68) is rendelkezésünkre áll, több információt nyújtva, mint ez az összefoglaló. És ez még inkább igaz a Kr. e. 6. század második felének történeteire, illetve az azt követőkre egészen a római hódításig. Hérodotos, Thukydides, Xenophón, Polybios történeti könyveiből és a plutarchosi életrajzokból már megismerhetjük annak az anyagnak a nagy részét, amelyekből Pausanias a maga vázlatát készítette, így az ezekről az időkről szóló részleteket már nem is idézzük. Kivéve ezt az egyet, hogy össze lehessen vetni az „eredetijével”, és így valamiféle képet alkothassunk Pausanias munkamódszeréről is: mit hagy el, kevésbé fontosnak ítélve, esetleg mit nem ért, mit tart érdekesnek bedekkere olvasói számára stb. Természetesen figyelemre méltó az a tudós(kodó) kiegészítés is, amit hozzáfűz Hérodotoshoz: az athéni párhuzam felvetése, illetve a héróskor „tárgyi emlékeinek”, valamint Homéros idevágó sorainak összekapcsolása azt látszik sugallni, hogy történettudományunk (egyes) módszerei nem sokkal fiatalabbak a tárgyuknál. Jó néhány caputtal később már a műemlékek leírásánál visszatér Orestés csontjaira Pausanias:

„[A főtéren...] van a lakedaimóniaknál a Moirák szentélye is; mellette van Orestésnek, Agamemnón fiának a sírja. Orestés Tegeából elhozott csontjait egy jóslatnak megfelelően itt temették el.”

H. W. Gy.

51. AZ EURYPONTIDÁK. CHARILLOS. HÁBORÚ ARGOLISBAN

Pausanias: 3,7,1–4.

A másik házra vonatkozólag a következőket hallottam. Proklés, Aristodémos fia a Soos nevet adta fiának. Eurypónról, Soos fiáról azt mondják, akkora tekintélyre tett szert, hogy ez a ház is róla kapta az „Eurypontidák” nevet; addig Prokleidáknak nevezték őket. Eurypón fia volt Prytanis. Prytanis, Eurypón fia idejében kezdődött a lakedaimóniak ellenségeskedése az argosiakkal szemben, bár e vizsály előtt még közösen háborúztak a kynuriaiak ellen. Az ezután következő nemzedékekben, amikor Prytanis fia, Eunomos, majd Eunomos fia, Polydektés voltak királyok, Spárta békében élt. Charillos azonban, Polydektés fia, elpusztította az argosiak földjét – mert ő volt az, aki betört Argolisba –, és nem sok évvel később Charillos vezetése alatt zajlott le a spártaiak hadjárata a tegeaiak ellen, amikor a spártaiak egy megtévesztő jóslat hatására kivonulva azt remélték, hogy leigázzák a tegeaiakat, és elszakítják Arkadiától a tegeai síkságot.

Charillos halála után Charillos fia, Nikandros veszi át az uralmat. Nikandros királysága alatt történt az is, amit a messénéiek a Limnas-szentélyben követtek el Téleklosszal, a másik ház királyával szemben. Nikandros betört Argolisba is seregével, és elpusztította a terület nagy részét. Az asinéiek a lakedaimóniak oldalán vettek részt a harcban, és az argosiak nem sokkal később azzal büntették meg őket, hogy hazájukat feldúlták, őket pedig elűzték.

S. J.

Már azt is magyarázandónak tartotta a görög történetírás, hogy a két királyi ház nem az ikrek, hanem csak utódaik nevét viseli: Strabónnál maradt fenn Ephoros spekulatív, jellemzően a jogszerűség–jogtalanság fogalmakkal operáló magyarázata (8,5,5). Ugyanitt arról is értesülünk, hogy Eurypón Proklés fia (és nem unokája) volt, ugyanúgy, ahogy Agis Eurysthenésé. Tehát volt egy olyan hagyomány is, amelyben – legalábbis kezdetben – még együtt uralkodnak a megfelelő generációk: unokatestvér az unokatestvérről. Soossal kapcsolatban, aki nemcsak itt Pausaniasnál, hanem Plutarchosnál (*Lyk.* 2.) is szerepel, így joggal merül fel a gyanú, hogy utólagos betoldás, csak egy név, amelynek azt a szerepet kell betöltenie, hogy kitöltse az időt, hogy a királylistán is szinkronba (*synchronos!*) hozzon olyan uralkodókat, akiket a hagyomány együtt emleget. Ugyanakkor az is könnyen belátható, hogy ha Soos személyét választanánk ki biztos pontnak – a Plutarchosnál közölt történet alapján – a korai királyok közül, ugyanúgy meg tudnánk magyarázni a Soost tagadó hagyomány kialakulását, mint az előző esetben a Soost kitalálót. A kynuriaiak és argosiai elleni háborúkhöz vö. 46. dokumentum.

Charillosról, az itt Pausaniasnál tette kész uralkodóról Plutarchos *Lykurgos*-életrajzában (5.) egészen más képet fest, és királytársának is mást: Archelaost teszi meg. A tegeaiai ellen vezetett, balul sikerült támadásához pedig vö. Hérodotos 1,66. A limnai szentélyben elkövetett gyilkosságról 1. 47. dokumentum.

H. W. Gy.

52. HÁBORÚ THYREATISÉRT

Pausanias: 3,7,5–6.

Theopomposról, Nikandros fiáról, aki Nikandros után viselte a királyságot, akkor fogok beszélni, ha elérkezem a messéniai történelemhez. Theopompos még uralkodott Spártában, amikor a lakedaimóniai csatát vívtak az argosiai ellen a Thyreatis nevű területért. Maga Theopompos nem vett részt ebben a harcban, főleg öreg kora és gyásza miatt: Archidamost ugyanis még Theopompos életében ragadta el a halál. Archidamos azonban nem halt meg gyermektelenül, hanem hagyott egy fiút, Zeuxidamos, és Zeuxidamos fia, Anaxidamos vette át az uralmat. Az ő idejében menekültek el a messénéiek a Peloponnésosról, miután a spártaiak másodszor is legyőzték őket háborúban. Anaxidamos fia volt Archidamos, Archidamosé pedig Agésiklész; ők mindketten egész életüket nyugalomban, háborúk nélkül töltötték el.

S. J.

Nem először olvashatjuk Pausaniasnál, hogy a messénéi háború eseményeiről majd csak később, Messéné történetével (4. könyv) kapcsolatban akar írni. Az anyag illetően való elrendezésében egyrészt szerkesztésembeli szempontok vezették szerzőnket: ha a messénéi háborúkat is Spártánál mondaná el, szinte nem maradna mit elmesélni messénéi történelem gyanánt, legalábbis a Kr. e. 8. századtól a Kr. e. 4. századig, Messéné önállósulásáig. Másrészt ezekhez a háborúkhöz felhasznált forrásai, Priénéi Myrón és a Krétáról származó Rhianos még Pausanias szemében is megbízhatatlanok (4,6,2). Mi sem idézünk a tőlük származó, messénéi háborúról szóló Pausanias-anyagból,

ugyanis Myrón és Rhianos a 4. században, Messéné felszabadulásakor, illetve utána – az új államnak (új) történelemre volt szüksége – kialakított legendákat öntötték formába, s bár ezek sokszor izgalmasak, néha mulatságosak, esetenként halvány sejtéseket is tartalmazhatnak a múltról, forrásértékük rendkívül csekély.

A Thyreatis területéért vívott harcról vö. 46. dokumentum.

H. W. Gy.

53. A HYSIAI CSATA

Pausanias: 2,24,7.

Kr. e. 669/668

Argosból utak vezetnek a Peloponnésos különböző más részei felé is, és az arkadiai Tegea irányában is...

...Ahol az Erasinos előtör a hegyekből, ott Dionysosnak és Pánnak áldoznak, és a Tyrbé nevű ünnepet ülik meg. Ahogy feljövünk a Tegea felé vezető útra, a Trochosnak nevezett helytől jobbra fekszik Kenchreai. Hogy miért kapta ezt a nevet a helység, nem közlik, hacsak nem Kenchrias, Peiréné fia volt az, akiről elnevezték. Itt van azoknak az argosiaknak a közös sírja is, akik Hysiai mellett legyőzték a lakedaimóniakat. Megállapítottam, hogy ez a csata Peisistratos athéni archónsága idején folyt le, a huszonhetedik olympias negyedik évében, amelyen az athéni Eurybotos győzött a versenyfutásban. Ha lemegyünk az alacsonyabb területre, ott vannak az egykori argolisi város, Hysiai romjai, és azt beszéljük, hogy ott következett be a lakedaimóniak veresége.

S. J.

A hysiai csata pausaniasi dátumát rendkívül pontosan adták meg: Kr. e. 669/668 (az itt említett Peisistratos természetesen nem azonos a tyrannossal). De mivel az eseményt nem kapcsolja más eseményekhez, illetve nem köti a spártai vagy argosi történelem szereplőihöz, nem tudjuk dátumát ellenőrizni. Így abban sem sokat segít, hogy az archaikus kori Peloponnésos történeti eseményeinek biztos sorrendjét – legalább relatív kronológiáját – megállapítsuk. A második messénéi háborút, Pheidón (vö. Marmor Parium 3; Hérodotos 6,127; Strabón 8,3,33; Aristotelés: Politika 131 b) argosi uralmát és peloponnésosi hegemoniáját, Spárta arkadiai (Tegea!) és Argos elleni háborúit, közte a hysiai csatát az eddig bemutatott, illetve a párhuzamként említett források összevetése alapján kell rekonstruálni.

H. W. Gy.

54. A NAGY RHÉTRA

Plutarchos: *Lykurgos*. 6,2, *Plutarchi Vitae parallelae*. Vol. 3. fasc. 2., Leipzig, Teubner, 1973.

6.1. Lykurgos oly nagy figyelmet szentelt az államvezetésnek (arché), hogy egy erre vonatkozó jóslatot (manteia) hozott Delphoiból, amit rhétrának neveznek. Így hangzik:

Zeus Skyllaniosnak és Athéné Skyllaniának szentély(körzete)t alapítván, a népet phylékbe és óbákba rendezvén, az archaetasokkal együtt harminctagú gerusiát felállítván időről időre tarts népgyűlést Babyka és Knakión között; így lehet törvényjavaslatot előterjeszteni és visszavonni, † gamódangorianémén kai kratos †

H. W. Gy.

Ezt a pár sort a boiót származású Plutarchos (Kr. u. 50–120 k.) tartotta fenn számunkra a Lykurgosról, Spárta legendás törvényhozójáról szóló életrajzában. Plutarchos az ókor egyik legtermékenyebb írója volt, a görög és a római történelem nagy alakjairól szól a *Párhuzamos életrajzok* című munkája, az emellett fennmaradt kisebb-nagyobb saját műveit, és az ugyan mások által írt, de az ő neve alatt hagyományozódott írásokat pedig az utókor összefoglalóan *Moralia*¹ címen gyűjtötte kötetekbe.

Sokoldalú tudós volt, aki rengeteget olvasott, a Lykurgos-életrajzban is több mint két tucat szerzőre hivatkozik. Hogy a „Rhétrá”-t kitől vette át, nem árulja el, de még ugyanebben a caputban (6.) idézi Aristotelés magyarázatát Knakiónról és Babykáról. S mivel tudjuk, hogy a Stagiritának volt egy *Lakedaimoniön politeia* című műve (mint ahogy a legtöbb polis államrendjéről készített, illetve készíttetett tanítványaival egy-egy összefoglalót), amibe a „Rhétrá” a tartalma miatt nagyon is beleillene, majdnem biztosak lehetünk abban, hogy a Lykurgos-életrajz ennek az elemének a forrása Aristotelés *A lakedaimóniak állama* volt (mert az, hogy Plutarchos használta ezt a számunkra már elveszett művet, a Hérakleidés Lembosnál fenntartott Aristotelés-töredékek² bizonyítják). Sajnos Aristotelés forrását már hozzátétőlegesen sem tudjuk kikövetkeztetni. A szöveg maga mindenesetre eredeti dokumentumnak, tehát nem történetírói konstrukciónak látszik, és keletkezését az archaikus kor legelejére tehetjük. Ugyanis egyrészt olyan nyelvi eszközökkel él (figura etimologicák, alliterációk, erőteljes tömörítés), melyek az írásbeliséget megelőző szövegek jellemzői. Például, amit úgy próbáltunk fordítani: „a népet phylékbe és óbákba elrendezvén”, az görögül így hangzik: „phylas phylaxanta kai óbas óbaxanta” (szó szerint: [a] phyléket phylésítvén, [az] óbákat óbásítván). Másrészt a tartalmi szempontok is a korai datálást látszanak alátámasztani.

A „Rhétrá” első gondolati egysége egy szentélykörzet megalapítását írja elő. Ez az utasítás már önmagában különös súlyt ad az utána következő parancsoknak, illetve jelzi számunkra annak a történelmi pillanatnak a fontosságát, amelyben a szöveg megszületett. A közös melléknévvel (Skyllanios³) összekapcsolt, tehát közös lényegükben megragadott Zeus és Athéné, akik külön-külön is a közösség, az emberi rend, a polis istenei, így együtt lesznek védnökei a „Rhétrá”-ban összefoglaltaknak, amelyek rendkívüli tömörséggel a korai polis kereteiről és intézményeiről rendelkeznek. Ahogy a következő participiumos szerkezetben a phylékről, azaz a három dór törzsről: Hylleis, Dymanes, Pamphyloi,⁴ illetve az óbákról. Az óbák kifejezés alatt minden valószínűség szerint azokat a kis falvakat (későbbi forrásainkban már kómé a nevük), Limnait, Mesoát, Kynosurát, Pitanét, illetve Amyklait kell értenünk, amelyek egyesüléséből Spárta városa kialakult. Az első négy

falu egymás mellett feküdven alkotta magát a települést, sohasem öltve igazán városias formát, ahogy Thukydides írja (1.10): „...a város (Spárta) nincs egybeépítve, nem találhatók benne fényes szentélyek és épületek sem, hanem faluszerűen húzódik szét” (M. Gy. fordítása). Az ötödik település távolabb feküdven (kb. 5 km) a városhoz csak mint politikai kerethez tartozott hozzá. A „Rhétra” következő pár szavában sor kerül a korai spártai állam minden fontos elemére: a gerusiára (vének tanácsa), az archagetésekre – ezek a királyok, ahogy már maga Plutarchos (6.3) is magyarázza a szöveget – és a népgyűlésre. Hiányoznak az ephorosok, de mint a Lykurgos-életrajzból később (7.) kiderül: „körülbelül százharminc évvel Lykurgos után választották meg az első ephorosokat, Elatost és társait”.⁵ Az archagetés cím a spártai királyokkal kapcsolatban ezen a helyen kívül csak a Plutarchos által a „Rhétra” kiegészítéseként közölt félmondatban (1. lejjebb), és egy sajnos romlott, kiegészítésre szoruló Strabón-részletben (C 366, 8,5,5) az erre címre érdemtelen Proklés és Eurysthenés⁶ királyokkal kapcsolatban szerepel. Különbő az archagetés címet istenek viselhetik, többek (pl. Athéné, Héraklés⁷) között Apollón Kyrénében, illetve különböző görög közösségek, vállalkozások halandó vezetői, akiknek a nevéhez általában egy város vagy egy nemzetség megalapítása is kapcsolódik. Az archagetés cím mellett érdemes figyelni, hogy a spártai basileusok hatalmának a többi forrásunkból⁸ is jól ismert korlátozása a „belpolitikában” már itt is megfogalmazódik: csak mint a gerusia tagjai⁹ vannak megemlítve.

A népgyűlés helyét megjelölő Knakiónt és Babykát már Plutarchos is (6.4) is magyarázandónak ítéli: „Babykát...¹⁰ és Knakiónt Oinusnak nevezik ma, Aristotelés pedig Knakiónt egy folyónak, Babykát pedig egy töltésnek tartja.” Ma már ezeket a tereptárgyakat nem tudjuk azonosítani, de maga az a tény, hogy kijelölik (vagy megváltoztatják) a népgyűlés helyét, önmagában is rendkívül informatív.

A crux után álló kiolvashatatlan betűcsoport javítására rengeteg kísérlet¹¹ született. Szinte minden emendatióban közősek a viszonylag biztosan kiolvasható damos¹² (esetleg gamos alakban, de ugyanavval a jelentéssel) és kratos szavak. Vagyis a „Rhétra” utolsó része a démosról és a hatalomról rendelkezik valamiképpen. A démos és a kratos együttes szereplése alapján a mai olvasó – a demokrátiára gondolván – könnyen azonosíthatja a démost a köznéppel, de valószínűbb, hogy itt a másik alapvető jelentésének megfelelően a vérségi (*phylék*) és területi (*óbák*) alapon megszervezett közösség egészét, a gerusia, a királyok és a népgyűlés által irányított polis polgárait jelenti.

A Plutarchos által némi távolságtartással közölt rhétra elnevezés, amely a szakirodalomban elválaszthatatlanul hozzátapadt már a szöveghez, rendkívül problematikus. Egy Apollóntól hozott jóslatra (manteia) semmiképpen sem illik ez a terminus, amely rendeletet vagy szerződést¹³ jelent, ahogy (rendelet értelemben maga Plutarchos is használja néhány caputtal arrébb (Lyk.13.). De ha eltekinténénk is a delphoi származtatás hagyományától,¹⁴ a szöveg maga pusztán tartalmánál és átfogó jellegénél fogva sem illeszkedik az általunk ismert rhétrák közé.

¹ A mű görög címe: *Éthika*, de hasonlóan más görög, elsősorban filozófus szerzők műveihez, ezt is a latin címén szokás idézni.

² Vö. Hérakleidés Lembos: *Kivonatai*. In: *Államéletrajzok*. Szerk.: Németh György. Budapest, 1994.

³ A skyllanios (egyes olvasatok szerint syllanios) jelző értelmét még nem sikerült megfejteni, esetleg Hésychios, egy Kr. u. 5. századi görög szótáríró skyllanis – polemiké címszava alapján a

„harcias” „háborúzó” értelmet láthatjuk mögötte. A két isten, illetve a háború összekapcsolásához vö. még Xenophón: *A lakedaimóniak állama*. 13.

⁴Érdeemes felfigyelni e törzsnév etimológiájára: a „pan” összes, minden jelentésű és a phylé szavakból van összetéve.

⁵A hagyomány egy másik ága szerint az ephorosok hivatalát is Lykurgos hozta létre, vö. Hérodotos 1,65: „valószínű, hogy ugyanazok a polgárok segítettek Lykurgosnak az ephorosok hivatalának megteremtésében is...”. N. Gy. fordítása Xenophón: *A lakedaimóniak állama*. 8. Nagyon fontos (bár nehezen értelmezhető) forrás még az ephorosi intézmény kialakulásához Plutarchos: *Agis*. 11.

⁶Vö. 44–45. dokumentummal.

⁷Héraklést Spártában tisztelik ezen a néven, ami alapján esetleg magyarázható a spártai királyok archagetés címe Héraklida voltukkal is. Vö. Xenophón: *Görög történelem*. 6.3.6, fordította N. Gy. Budapest, Századvég, s. a.

⁸A legrészletesebb egybefüggő szövegünk a királyok helyzetéről: Hérodotos 6,56–59.

⁹Hérodotos (6,57) véleménye szerint a királyok két-két szavazattal bírnak a vének tanácsában, de megalapozottabbnak és általánosan elfogadottnak tűnik Thukydidészé (1,20), ami szerint ugyanúgy egy szavazattal bírnak, mint bármelyik másik gerón.

¹⁰Hiányos szöveg.

¹¹Ezekből egy csokorra valót közöl Ziegler Teubner kiadása (Leipzig, 1973) a szöveg apparátusában.

¹²A démos dór alakja.

¹³Vö. (például) Homéros: *Odysszeia*. 14,393. „Kössünk hát fogadást: legyenek tanúink az Olympost / birtokló magas istenek...”

¹⁴Amely hagyomány hasonlóan a Lykurgos-életrajz minden mozzanatához sok ellentmondó elemet tartalmazván tisztázásra szorul (l. Plut.: *Lyk*. 5, 6, 29; Hérodotos 1,65; Xenophón: *Lak. áll.* 8. stb.)

H. W. Gy.

55. A RHÉTRA KIEGÉSZÍTÉSE

Plutarchos: *Lykurgos*. 6.8; *Plutarchi Vitae parallelae*, vol. 3. fasc. 2. Leipzig, 1973.

6.8. A népgyűlésen senki más, csak a gerónok és a királyok (basileus) tehettek javaslatokat, de ezekről dönteni a nép joga volt. Ámde később, mivel a köznép (polloi¹) gyakorta kiforgatta és erőszakosan eltorzította a javaslatokat, megrövidítve, illetve kibővítve őket, Polydóros és Theopompos királyok az alábbiakkal egészítették ki a rhétrát: „de ha a nép helytelenül döntene, a tanács tagjai és a királyok (*archagetas*) szegüljenek szembe a döntéssel”.

H. W. Gy.

Plutarchos folytatólagosan (6.9) így magyarázza a szöveget: „azaz ne hagyják jóvá, hanem utasítsák el egészében a határozatot, és oszlassák szét a népet, arra hivatkozva, hogy a nép eltérítette és megváltoztatta a javaslatot a közjó rovására” (H. Gy.). A népgyűlés itt leírt korlátozásának megfogalmazása jellemzően oligarchikus vonás, ha a végleges döntést nem is adja a vezetők kezébe, a döntés befolyásolására korlátlan lehetőségeket biztosít.

¹ A *polys* „sok” alapjelentésű szóból.

H. W. Gy.

56. ALKMAN VERSEI

D 13; D 94; D 56; D 49.

Kr. e. 7. század

Dehogy vagyok

*Dehogy vagyok goromba tuskó,
reám a bölcs se mondja: „balkéz”;
nem vagyok thessál mokány,
sem erysichéi pór, se pásztor,
mert hazám Sárdeis, a művelt.*

K. L.

Ó, jaj, mézédese...

*Ó, jaj, mézédese, sóvárgó hangu szüzecskék,
nem visz a lábam, bárcsak jégmadarak kakasává
lennék, s hab tajtéka fölött szállnék a tojókkal
bátran, szent madarául a bíborszínű tavasznak.*

K. L.

Teremte három évszakot...

*...teremte három évszakot:
nyarat, zimankót, méla őszt,
negyediknek: tavaszt, midőn
viharzik, s nincs mit enni már,
nincs semmi.*

J. I.

Nyújtom a háromlábu edényt...

*Nyújtom a háromlábu edényt neked,
melybe sok ennivaló belefér majd.
Nincsen alatta parázs, de hamar bele-
gyűlik a kása, mit Alkman, a mindent
felhabzsolni tudó, ha a tél cudar,
langyosan élvez: akárcsak a népnek,
jobban esik neki jó eledelnél
kotyválék.*

K. L.

Alkman a Kr. e. 7. századi Lydiából származó, de Lakédaimónban működő költő verseiben egy egész más világról olvashatunk, mint ami Tyrtaios harci elégiáiban tükröződik, de még inkább elüt e versek hangulata attól a Spárta-képtől, amit a plutarchosi Lykurgos-életrajz alapján lehet kialakítani. A régészeti leletek a Kr. e. 6. század második felétől jelzik Lakédaimón – a többi polishoz képest – külön útra lépését, a lykurgosi egyszerűség és egyenlőség megjelenését az anyagi kultúrában. De ezek a versek nem csak a 6. század előtti Spártáról – amely szívesen látott egy kis-ázsiai költőt és más művészeket is – árulhatnak el valamit. Feltehető, hogy Spártának a későbbiekben is volt egy másik arca a rideg katonaállam mögött, eltakarva és háttérbe szorulva. Artemis Orthia ünnepén mindig fellépett a lányok kara, hogy Alkman parthenionjait¹ énekelje. Mint ahogy a fenti versekben tükröződő vagyoni különbségek sem tűnhettek el teljesen, csak az egalitarizmus programja elfedte őket.

¹ Női kultikus közösség számára írt kardal. Alkman egyik parthenionjából fenn is maradt papiruszon egy hosszú töredék, l. *Görög költők antológiája*. Szerk. Szepessy Tibor. Budapest, 1982. 141–144.

H. W. Gy.

57. TYRTAIOS VERSEI

Kr. e. 7. sz.

*Eunomia*¹

*Phoibost meghallgatván Pythóból hazavittek
isteni jóslatokat s teljesülő szavakat:
„Két basileus, istentől tisztelt, úr a tanácsban:
védelmezzék ők Spárta becses polisát,
elsőnekszült vének a démos tagjaival mind
váltsák mindig jól és helyesen szavaik,*

*szépet szóljanak, és cselekedjenek is becsülettel,
és sose hozzanak ők görbe határozatot,
s győzelem és hatalom kíséri a nép sokaságát.”
Phoibos a városnak hát ily igéket adott.*

K. I.

Ennek és az alábbi költeményeknek a szerzője Tyrtaios, a Kr. e. 7. században, Spártában működő költő. Alakjáról és származásáról több, jórészt legendás elképzelés maradt fenn. Ezek szerint vagy Milétosból, vagy Athénből származott. Egyes variációk szerint egy jóslat alapján kérték fel a spártaiak a második messénéi háborúban a sereg vezetésére. Más elképzelések szerint az athéniek küldték igazi segítség helyett Tyrtaiost, egy sánta iskolamestert, a messénéiek lázadása idején szorongatott helyzetbe került Lakadaimónba. Akár így, akár úgy, abban a hagyomány teljesen egységes, hogy a spártaiak győzelmében döntő szerepe volt buzdító harci elégiáinak, csatadalainak.

A ma már költeményei nyelvének elemzése alapján általában spártai születésűnek tartott költő (bár a milétosi származás sem zárható ki) Kallinosszal² együtt a görög politikai elégia első képviselője, fennmaradt verseinek és töredékeinek túlnyomó többsége a harcban való helytállás, az „édes és dicső a hazáért meghalni”³ témáját variálja.

A versek mögött könnyű megérezni a spártaiak katonai, gazdasági, erkölcsi erejét végsőkéig igénybe vevő második messénéi háború hangulatát és a csaták vad hullámzását.

Tőle származik amúgy a messénéi háborúkra vonatkozó egyetlen használható kronológiai adatunk is (vö. 48. dokumentum jegyzeteivel). A fentebb ismertetett életrajzi elemek egyike sem tekinthető hitelesnek, de mindegyike jellemző: az ión Kis-Ázsiához (Milétos) köti egyrészt az elégia műfaja, és az epikus nyelv, amelynek rengeteg vonása, kifejezése felfedezhető költészetében. Az athéniek álságos segítségnyújtásáról szóló történetet pedig egyrészt a hagyományos Athén–Spárta szembeállítás, másrészt a Kr. e. 5. századi helótalázadásokor nyújtott politikai konfliktusba torkolló athéni segítségnyújtás ihlethette. És mindezek mellett Tyrtaios idegen volta mellett szólhatott az a tény is, hogy a Spártában is működő archaikus kori művészek és tudósok egyike sem spártai (vö. 76. dokumentum).

A fenti vers első hat sorát Plutarchos is idézi a *Lykurgos*-életrajz 6. caputjának végén, azt állítva, hogy a „Rhétra” theopomposi–polydórosi kiegészítéséről szól. A vers a nehéz háborús helyzetben lévő Spártának ad belpolitikai programot, mikor distichonokba önti Apollón szavait: győzelemhez a királyok, a gerusia és a népgyűlés megegyezése, közös kormányzása szükséges.

¹ A címhez vö. Aristotelész: *Politika*. 1306 b.

² Kallinos: Kr. e. 7. századi, a kis-ázsiai Ephesosban működő költő.

³ Horatius megfogalmazásában válik majd szállóigévé.

H. W. Gy.

Szép a halál...

*Szép a halál, ha az első sorban harcol a férfi
bátran, s ott esik el védve hazája rögét.
Ám ki bolyong elhagyva a várost s dús legelőit
koldusként, nem akad még egy olyan nyomorult;
kóborol anyja is és öreg apja, s hordja magával
kisdéd gyermekeit, megy hites asszonya is,
gyűlöletes lesz, hogyha betér majd bárhova, már nem
bírna viselni a kint, kárhozatos nyomorát,
megcsúfolja családját, szépségére homályt vet,
szégyene és keserű sorsa kíséri nyomon.
Lám, a bolyongó férfira senki se néz, nem ügyel rá
senki, a tisztelet és irgalom is kerüli,
harcoljunk hát bátran e földért s gyermekeinkért
haljunk meg, ha hazánk életet is követel.
Ifjak, küzdjetek egymás mellett, hát ne ragadjon
félelem el titeket, szégyen a gyáva futás,
hősi szívet, bátor lelket hordozzon az ifjú,
s harc közben ne legyen kedves az élete sem;
és az elaggott férfiakat, mert lassu a lábuk,
hátra ne hagyjátok, mentve saját magatok.
Mert szégyenletes ám az, hogyha elesve az első
sorban fekszik idős férfi az ifjak előtt,
mindvégig bátor lelkét kilehelve a porban,
állán szürke szakáll, ősz haja leng a fején,
vérrel elöntött ágyékán ott tartja kezét még –
rút s szégyenletes ezt látni, csupasz tetemét;
ifjakat illet a harc java része, amíg csak a bájos
ifjúság ragyogó tarka virága övék.
Tiszteli minden férfi a harcost, kedves a nőknek,
míg él, s hős, ha csatán ott esik el, legelől;
két lábát hát jól megvetve maradjon az ember
földjén, ajka fölött összeszorítva fogát.*

K. G.

A hazáért (*patris*, „apai föld” a görögben) való hősi, akár halálig tartó helytállás szembeállítás a gyáván megfutamodók sorsával nem csak költői fordulat. Egy Kr. e. 7. századi spártai polgár megélhetése a klarosától függött, amit a polisból száműzve elveszített: egyéni sorsa szorosan összekapcsolódott – és nem csak a földjén keresztül – polisával. A versben (sok minden mellett) még érdemes figyelni a harcosok korosztály szerinti tagolódására, amelyre más polgárhadseregeknél (Athén, Róma) is találhatunk párhuzamokat.

H. W. Gy.

Nem fűzném versembe...

*Nem fűzném versembe a férfit, szóba se hoznám,
 jól birkózni ha tud, vagy fut a versenyeken,
 nem, ha a Kyklópsok nagysága, hatalma övé is,
 s elhagynák szaladó lábai thrák Boreást,¹
 sem, ha Tithónosnál² is igézőbb lenne alakja,
 s Midás meg Kinyrás³ bújna a pénze előtt:
 nem, ha királyibb lenne a Tantalos-ági Pelopsnál⁴
 mézszavu Adréstos⁵ nyelve se lenne simább,
 s lenne övé minden hírnév – ha a harci erény nem:
 mert nem lesz soha hős férfi a háboruban
 az, ki a véres ölésre tekintve leejti a karját,
 ellenségre közel törve lecsapni remeg.
 Minden erénynél több ez, legméltóbb jutalomra,
 legszebb pályafutás ifjak előtt ez a cél.
 Mert a vitézség hasznos a városnak meg a népnek,
 hogyha a férfi kitart, s szüntelenül legelöl
 lépked, az első sorban; a lelkét gyáva futástól
 távol tartva, merész szívvel előre halad,
 s együtt álló társait is buzdítja szavával –
 így lesz hős a derék férfi a háboruban
 gyorsan megfordítja az ellenség csatarendjét,
 bár rohamoz, s buzgón állja a had viharát.
 Majd a legelső sorban elesve lehelli ki kedves
 lelkét, s áldja a hír népe meg atyja nevét –
 mert jóköldökű pajzsán át mindig csak előlről,
 páncélos kebelén érik a szörnyű sebek.
 Gyászolják az ilyet mind együtt az ifjak, a vének,
 és az egész várost gyötri miatta a kín,
 sírdombját és gyermekeit mindenki dicséri,
 büszkék rá fiai s kései sarjai is;
 híre, dicső neve el nem enyészik, bár maga földben
 fekszik már, soha nem győzi le azt a halál,
 kit bátran harcolva a gyermekekért meg a földért,
 mindvégig legelöl, sújt le a gyilkos Arés.
 És ha a hosszúléptű haláltól megmenekülne
 teste, dicső hadi hír lesz az övé örökön,
 tisztelik őt valamennyien együtt: az ifjak, a vének,
 szép örömök közt él, míg a Hadésba elér.
 Vénségére elől jár polgártársai közt; nagy
 becsben tartja a nép, senki sem árt neki majd,*

*és ha közéjük megy, gyűlésben néki az ifjú
mind átadja helyét, rendre kitér a sok agg.
Ezt az erényt próbálja tehát megvívni, ki férfi,
lelkétől ne legyen távol a háboruzás.*

K. G.

Egy érdekes variáció az előző vers témájára, ahol a spártai polis értékrendje: a polgár egyetlen kötelessége, de dicsősége is már teljesen kiérlelt formában jelenik meg, szembeállítva az egyéni sikerekkel, az egyén kleosával.

¹ Az északi szél hevedése közmondásos.

² Laomedón fia, gyönyörű ifjú volt, Éös beleszeretett. Az istennő kieszközölte számára, hogy egy kívánsága teljesüljön. Ő halhatatlanságot kért helyett, hogy örök fiatalságot kért volna: így bár sosem halt meg, vénségében teljesen összeaszott, majd tücsökké változott.

³ Kypros dúsgazdag mondabeli királya.

⁴ Apja, Tantalos, hogy próbára tegye mindentudásukat, feldarabolta és felszolgált az isteneknek. Ők aztán összerakták és újjáélesztették; egyik vállába már beleharapott Démétér, ezért elefántcsont protézissel pótolták. Különben a róla elnevezett Peloponnésos mitikus királya, sok jelentős mitológiai személy őse, Atreus és Thyestés, a második mykénéi dinasztia megalapítóinak apja, tehát tőle származik pl. Agamemnón, Menelaos, Orestés, Élektra stb.

⁵ Argos királya. Thébai ostromának előkészítője, a hét vezér közül egyedül ő élte túl az ostromot.

H. W. Gy.

58. SPÁRTAI NŐK

Plutarchos: *Spártai nők nevezetes mondásai*. 16. és 19.

Egy spártai nő annak hallatára, hogy fia a csatasorban hősi halált halt, így szólt: „Az enyém volt”. Mikor pedig a másiktól azt hallotta, hogy gyáván elmenekülve maradt életben, azt mondta: „Nem volt az enyém”.

R. Zs.

Egy másik, fiának adva a pajzsot, így szólt: „Fiam, ezzel vagy ezen”.

R. Zs.

Plutarchos *Moraliájában* (l. 54. dokumentum jegyzeteit) több *apophthegmata*- („velős mondások”) gyűjtemény maradt fenn, amelyek anyagának nagy része megtalálható a *Párhuzamos életrajzokban* is, így a spártai vonatkozásúak legtöbbje a Lykurgos-életrajzban. Hogy külön gyűjteményt kaptak a lakedaimoni nők mondásai, már önmagában is érdekes. Rámutat egyrészt a spártai asszonyoknak a többi hellasbéli asszonytól különböző helyzetére, másrészt ennek a ténynek a görög közvélemény-

ben és irodalomban való közhelyszerű voltára. Spártában a többi polishoz képest a nők (helyzetükről legrészletesebben: Plut.: *Lyk.* és *Xen.: Lak. áll.*) igen nagy szabadságot élveztek (vö. Aristotelész: *Politika* 1270 a.), ebből következőleg sokat emlegették szabadosságukat, másfelől elismerték, hogy méltó társai lehetnek – a szabad spártaihoz illő gondolkodásban és a lakonikusan tömör fogalmazásban – férjeiknek. Az itt közölt mondások (és a többi túlnyomó többsége is) a Tyrtaios (l. 57. dokumentum) által is kötelezőnek és egyedül üdvösnek mondott önfeláldozást fogalmazza meg még végletesebben: a polis iránti kötelességteljesítéstől függővé téve az anyai szeretetet is. A második (19.) bon mot értelme: aki megfutott a csatából, az eldobta a pajzsát, a győztes avval együtt tért haza, az elesetteket pedig azon hozták: Érdemes itt rögtön a katona és költő (de nem katona-költő), Archilochos négy sorosát felidézni:

*„Szépveretű pajzsom saios harcok disze most már;
tört szívvel dobtam sűrű bozótba szegényt.
Ámde az irhám megmentettem! Mit nekem egy pajzs?
Essen a rozsdá belé: szebb lesz a másik, az új.”*

H. I. K. fordítása

H. W. Gy.

59. HYAKINTHIA¹

Athénaios: 4,139 d–f

Polykratész Spártáról szóló művében elmondja, hogy a Hyakinthia áldozatát a spártaiak három nap egymás után mutatják be, s a Hyakinthos feletti gyászban sem koszorút nem tesznek fel a lakomákon, sem kenyeret nem szolgálnak fel, sem egyéb süteményt, s azokkal együtt járó dolgokat nem adnak fel, nem éneklük a paiánt az istenre, sem semmi egyéb olyasmit nem csinálnak, mint a többi áldozatokban, hanem miután a legteljesebb fegyelmezettséggel elköltötték lakomájukat, eltávoznak. A három nap közül a másodikon változatos látványosságok és pompás ünnepi összejövetelek következnek. Ekkor a fiúk a kitharán játszanak, felővezett chitónokban, prosodiont énekelve pengetőikkel valamennyi húron végigfutnak, s anapesztikus ritmusban, de magas hangnemben zengik az istent. Mások díszesen felszerszámozott lovakon lovagolnak át a színházon. Az ifjak teljes számú karai is bevonulnak, és hazai költeményekből énekelnek némelyeket, közben táncosok keverednek közéjük, és az aulos és az ének kísérete mellett régies táncmozdulatokat végeznek. A hajadonok közül némelyek fényesen feldíszített kasos kocsikon haladnak, mások a fogatok versenyein vonulnak fel, s az egész város a látvány lázában és örömeiben él.

R. Zs.

Az amyklai Apollón-szentély és az ehhez kötődő Hyakinthia az egyik legfontosabb kultuszhelye, illetve ünnepe volt Lakedaimónnak. Amit többek között az is mutat, hogy 421-ben, amikor Athén és Spárta békét és szövetséget kötött, az utóbbi szerződésének szövegébe (Thukydides 5,23) a

következő sorok is belekerültek: „Az eskü megújítására a lakedaimóniak minden évben elmennek Athénbe a Dionysiára, az athéniek pedig Lakedaimónba a Hyakinthiára. Mindkét fél szétélét állít, az egyiket Lakedaimónban Apollónnak az Amyklaionnál, a másikat Athénben Athéné szentélye mellett a fellegrvárban” (M. Gy. fordítása).

Az amyklai ásatásokon előkerültek, a híres „trónszéknek” (tulajdonképpen egy oltárkörzetnek), Bathyklés munkájának (Kr. e. 6. század vége) a maradványai, és szerencsénkre Pausanias (3,18–19) is leírja a domborműveit, és a középpütt álló, a trónszéknél jóval korábbi szobrot (l. A görög művészet világa I,90–94). Itt néhány szó esik magáról a kultuszról is (3,19,2): „A szobor talapzata oltár alakú. A hagyomány szerint Hyakinthost temették el benne, s a Hyakinthia ünnepén, mielőtt Apollónnak áldoznának, egy ércajtón keresztül ebbe az oltárba nyújtanak be Hyakinthosnak halotti áldozatot; ez az ajtó az oltár bal oldalán van” (M. E).

A dór Hyakinthos havában, május végén–június elején tartott ünnep sok vonása: a sír, a halotti áldozat, az első nap gyásza, amely a következő napon örömmünepbe csap át, a kultusznak és Hyakinthosnak a vegetációval való szoros kapcsolatáról árulkodik.

...¹ Hyakinthosról l. a 43. dokumentumot.

H. W. Gy.

60. KARNEIA

I. Bekker: *Anecdota*. 1,305.

A Karneia ünnepén valaki koszorút téve a fejére szalad, s közben áldó szavakat mond a városra. Ifjak üldözik őt, akiket *staphylodromos*oknak neveznek. Ha elfogják, a néphit alapján valami jót remélnék a város számára, ha nem, az ellenkezőt.

R. Zs.

A Karneia a dórok által tisztelt Apollón Karneos ünnepe, amelyet augusztusban, a dór Karneios hónapban (megfelel az athéni [ión] metageitnion hónapnak) rendeznek meg. Az ünnep napjai alatt fegyvernagy van, amit Spártában mindig figyelembe vettek a hadivállalkozások indításánál, illetve befejezésénél; vö. Thukydides 5,54,75; Hérodotos 7,206.

Az itt olvasható ünnepi szokás a jó szüret, az évi bő termés biztosításával áll kapcsolatban, hasonló célú kultikus versenyekre más közösségeknél is találhatunk példát. A staphylodromosokat „szőlőfutóknak” lehetne fordítani, ami szintén a szokás és az egész ünnep termékenységet biztosító céljára utal. Plutarchos (*Lakomai kérdések*, 5,2,675 c.) szerint az olympiai játékokon is a futás a legősibb, az eredeti versenyszám.

H. W. Gy.

AZ ARCHAIKUS KOR

61. A KÉT LEGKORÁBBI GÖRÖG BETŰÍRÁSOS FELIRAT

A. Az athéni Dipylon-temetőben talált geometrikus stílusú agyagkorsó bekarcolt felirata, LSAG 1. tábla 1. Vö. B. B. Powell: *The Dipylon Oinochoe and the Spread of Litteracy in Eighth-Century Athens*. *Kadmos*, 27, 1988, 65–86; Y. Duhoux: *Observations sur l'oenochoe du Dipylon*. *Kadmos*, 30, 1991, 153–169.

B. Pithékusai szigetén talált rhodosi csésze (*skyphos*) bekarcolt, jobbról balra futó felirattal, ML 1, LSAG 47. tábla 1. Vö. P. A. Hansen: *Carmina epigraphica Graeca saeculorum VIII–V a. Chr. n.*, Berlin – New York, 1983, No. 454. Vö. G. Manganaro: *Rilettura di tre iscrizioni arcaiche greche*. *Kadmos*, 34, 1995, 141–148.

A. Kr. e. 735 k., B. Kr. e. 725 k.

A.

*Az, ki a táncosokat tréfában mind megelőzi,
(kapja) e (vázát ?)*

N. Gy.

B.

*Nestór kupája, [én]belőle[m] inni jó.
Hogyha az ajkad hozzáér e poh[ár]hoz, a szíved
szépkosz[orú]s Aphrodité vágyát érzi azonnal.*

Sz. J. Gy.

A. A verses felirat egy tréfás táncverseny győztesét köszönti. Az első sor hexameterét egy adónisi sorra emlékeztető, de nehezen értelmezhető sor követi. Elképzelhető, hogy a második sor nem is rendelkezett semmiféle jelentéssel, hanem egy gyakorlatlan kéz az ábécé betűit (KLMN) próbálgatta. Ne feledjük el, hogy az írást ekkor még kevesek ismerték.

B. Vitatott, hogy a vers a homérosi *Ilias*ból (11,632–637) ismert Nestór-kupára utal, vagy a *skyphos* tulajdonosát valóban Nestórnak hívták (természetesen a homérosi hős nevére utalva). Az első sor kiegészítése bizonytalan. Lehet, hogy jelentése „Nestór kupája, amelyből inni jó”. Az első sor jambikus, a második és harmadik hexameteres. P. A. Hansen a verset a Kr. e. 6. sz. második

felére datálja, a szakirodalom azonban rajta kívül egységesen Kr. e. 700 előttre teszi. A felirat 2. sora után két jel (NH, vagyis *ny* és *éta*) áll bekarcolva. G. Manganaro szerint ezek számjelek, olvasatuk 57, és a fazekas vagy a kereskedő karcolta be a csészébe a hosszabb felirat keletkezése előtt.

62. A GÖRÖG HOMOSZEXUALITÁS OKAI

A. IG XII 3,536. B. IG XII 3,357; LSAG 61. tábla 1 a. Thériai sziklafeliratok. C. G. Manganaro: Rilettura di tre iscrizioni archaiche greche. *Kadmos*, 34, 1995, 141–148. Krétai bekarcolt felirat egy Kr. e. 8. századi pithoson. A thériai beavatási homoszexualitáshoz vö. B. Sergent: *L'homosexualité initiatique dans l'Europe ancienne*. Paris, 1986, 29–41. A homoszexualitás gyakorlatához vö. E. Cantarella: *Bisexuality in the Ancient World*. New Haven–London, 1992, 25.

Kr. e. 8–7. sz.

A.

Pheidipidas szeretkezett; Timagoras és Empherés és én szeretkez(tünk)

B.

Delphiniosra! Krimón itt szeretkezett a fiúval, Bathyklés testvérével

C.

Ez itt Herpetidas, aki szereti a fiúkat

N. Gy.

Apollón Delphinios thériai szentélyében, a gymnasion mellett talált sziklafeliratok feltehetőleg a beavatási homoszexualitás emlékei. Ezek a szokás legkorábbi görög említései. Vö. Hérakleidés Lembos 15. „Krétán a fiúk együtt laknak, télen-nyáron ugyanabban a köpenyben (*himation*) járva. Rajokba (*agela*) vannak beosztva, s mindegyik rajnak van egy vezetője, akit rajvezetőnek (*agelátés*) hívnak, s ő bárhol összehívhatja, és vadászni viheti őket. Gyakran alszanak együtt, s a szokásnak megfelelően ökölvívásban és husángokkal a kézben mérkőznek meg egymással, s amikor összezsápnak, aulosok és kitharák hangjával buzdítják őket. Gyakorolják azt is, hogy férfiasak és kitartók legyenek. A betűvetésen kívül mást nem tanulnak, azt is csak mértékkel, és úgy tűnik, ők voltak az elsők, akik a férfiak közti szerelmet gyakorolták, s szerintük ebben nincs is semmi kivetnivaló. Ha meghódítanak egy ifjat, elviszik a hegyekbe vagy saját birtokukra, s ott hatvan napig lakomáznak, ennél hosszabb ideig ugyanis nem szabad. A szerelmes (az ifjúnak) ruhán és más ajándékokon kívül egy ökröt ad.” A szokás továbbéléséről tanúskodnak az alábbi thasosi feliratok (SEG 31, 1981, 763 skk. Kr. e. 3. sz.; SEG 32, 1982, 847, Kr. e. 4. sz.): SEG 31, 42. „Aétés kecses (*eurhythmos*)”; 49. „Myiskos édes”; SEG 32, 13. „Aétés szép, széparcú, édes, boldog”; 16. „Aétés csillagorcájú”; 28. „Anthippos széparcú”; 22. „Hérophón arany”; 57. „Myiskosom édes”. A krétai homoszexualitás jelentőségéről tanúskodik Aristotelés (*Pol.* 1272 a) megjegyzése is: (Krétán) „az asszonyok elkülönítése céljából pedig, hogy ne legyen annyi gyerekük, megengedték a férfiak egymással való nemi érintkezését”. A C. felirat feltehetőleg a legkorábbi ismert krétai betűírási emlék, amely a Kr. e. 8. században, vagy legkésőbb a Kr. e. 7. században keletkezett.

63. A TÚLNÉPESEDÉS ÉS A HÁBORÚK

A *Kypria* c. eposz töredéke. Scholion Hom. II. I.5-höz. A. Bernabé: *Poetae epici Graeci* I. Leipzig, 1987, *Kypria* fr. 1. Vö. E. Ruschenbusch: Übervölkerung in archaischer Zeit. *Historia*, 40, 1991, 375–378.

Kr. e. 7. sz.

*Akkor az emberi sok törzs, bár szétszórta, erősen
ránehezült széles mellű síkjára a földnek,
s Zeus, ezt látva, meg is könyörült, és bölcs esze döntött:
embertől könnyíti a tápláló anyaföldet,
küldve az Ílion elleni háboru szörnyű viszályát,
hadd üresítse halálnak súlya a földet: eképpen
hullt ott hősök rendje: betelt vele Zeus akarata.*

D. G.

A töredék igazolja, hogy a régészeti emlékekből (pl. sírstatistikákból) kiolvasható archaikus kori relatív túlnépesedésnek tudatában voltak a görögök. A manapság többnyire Thomas Robert Malthus (1766–1834) nevéhez fűzött eszméket (*Essay on the principles of population*, 1798) megelőlegező vers a trójai háború kitörését Zeus túlnépesedést csökkentő szándékával magyarázza. Malthus indiai tapasztalatai alapján írt könyvében kifejtette: a nyomor oka, hogy a népesség mértani, míg az élelmiszer csak számtani haladvány szerint nő. Megoldást csak a népesség csökkentése jelenthet tényleges vagy előzetes akadály által. Tényleges akadály: éhínség, járvány, háború. Előzetes akadály: születésszabályozás. A görögök a túlnépesedésből eredő kihívásokra mikroszociális és makroszociális válaszokat adtak.

64. BIZÁNC GAZDASÁGI JELENTŐSÉGE

Polybios: 4,38.

Kr. e. 660 k.

A bizánciak lakóterületének tengerre néző része biztonság és jólét szempontjából legkedvezőbb az egész, számunkra ismert világon; a szárazföld felé néző része azonban mindkét szempontból a legkedvezőtlenebb. A tenger felől úgy fekszik városuk a Pontos kijáratánál, hogy uralkodó helyzete folytán az ő akaratuk nélkül egyetlen kereskedő sem tud sem behajózni, sem kihajózni. Minthogy pedig a Pontos számos, a többi nép szempontjából nélkülözhetetlen cikket szolgáltat, a bizánciak mindezeknek birtokában vannak. Mert egyrészt az élet feltétlen szükségleteire a pontoszi területek vágómarhát és szolgai munkára alkalmas rabszolgát nagy bőségben és elismerten jó minőségben szállítanak, másrészt pedig fényűzésre mézet, viaszt és szárított halat. Ennek fejében megkapják a nálunk fölös

menyiségben lévő olajat és különféle fajta borokat. Gabonában váltakozó a helyzet, időnként ők tudnak kivinni, máskor behozatalra szorulnak. Mindezeknek az áruknak vagy teljességgel híján kellene lenniük a helléneknek, vagy le kellene mondaniuk cserében a haszonról, ha a bizánciak rosszindulattal akarnának eljárni, és összejátszanának a galatákkal, vagy még inkább a thrákokkal, vagy ha egyáltalán nem laknának azon a területen. A tengerszoros szűk volta s az ott letelepült barbár tömeg miatt egyszerűen hajózhatatlanná válnék számunkra a Pontos. A helyi adottságokból számukra is bőséges haszon származik, mert minden fölöslegüket könnyedén ki tudják vinni, és szükségletüket állandóan rendelkezésre álló, hasznot hajtó, nehézség és veszély nélkül való behozatal útján tudják fedezni. De, amiként mondtuk, ebből a kereskedelemből a többiekre nézve is sok haszon származik.

H. I.

Polybios (Kr. e. 200 k.–120 k.) a hellenisztikus kori Byzantionról ír, de a megaraiak Kr. e. 660 k. éppen a fenti megfontolások alapján alapították meg apoikiájukat a Bosporos mentén.

65. A SIKYÓNI TYRANNIS KIALAKULÁSA

P. Oxy. XI. 1365; Jacoby FGrHist 105.F 2; Fornara 10. Kr. e. 150 k. keletkezett papirusz töredéke. Vö. Aristotelés: *Politika* 5,12,1315 b.

Kr. e. 650 k.

...a köznépből származó és közönséges emberként, nem törődött a jóslattal. A Delphoi által elrendelt többi | 5. jóslatot bemutatta az isteneknek, de azt semmibe vette, amely a tyrannis | 10. eljövételéről szólt. Andreas pedig, amikor fia született, fölnevelte, és elnevezte | 15. Orthagorasnak. Míg csak el nem érte a felnőttkort, olyan életmódot biztosított számára, és úgy nevelte, ahogy egy | 20. szakács fiához és a közönséges polgárok egyikéhez illett. Amikor | 25. fölserdült, és az országot vigyázó határőrcsapat tagjává vált, háború támadt a sikyóniak | 30. és a pellénéiek között, amelynek minden pillanatában érelyesnek és rátermettnek mutatkozott. Amikor a pellénéiek | 35. betörték, és váratlanul rájuk rontottak, védekezés közben több ellenséget megölt, és | 40. és az összes határőr közül ő tüntette ki magát a legjobban. A sikyóniak jutalmul kinevezték őt | 45. határőrparancsnoknak (*peripolarchos*). Alig hogy része lett ebben a megtiszteltetésben, még fényesebb győzelmet aratott az ellenség fölött, úgyhogy | 50. a polgárok közül sokakat megnyert magának, és maga mellé állított. Egy idő múlva megválasztották polemarchosnak, | 55. leginkább bátorsága és hadiszerencséje miatt, meg azért is, mert a | 60. polgárok sokasága kedvelte őt. Hivatali ideje alatt vitézül harcolt, megvédelmezve a | 65. hazai földet, és az ellenségnek sok veszteséget okozott, (ezért) a | 70. sikyóniak újból (megválasztották...).

N. Gy.

A sikyóni Orthagoridák tyrannisának kialakulásáról szóló töredék az egyszerű származású Orthagoras személyes hősiességének és ebből következő népszerűségének tulajdonítja gyors karrierjét. A közkatonából határőrparancsnokká, majd polemarchosszá választott Orthagoras a népre és fegyvereseire támaszkodva könnyedén átvethette a hatalmat.

66. A DRÉROSI „ALKOTMÁNY”

ML 2; LSAG 59. tábla 1 a; Fornara 11. Krétai bustrophédon felirat.

Kr. e. 650–600 k.

Irgalmas Isten.

Így határozott a polis. Ha valaki kosmos volt, ugyanő tíz évig ne legyen kosmos. Ha mégis kosmos lesz, amilyen ítéletet hozott, annak kétszeresét tartozik büntetésként fizetni, s ő maga ne viselhessen hivatalt (többé), míg csak él, s mindaz, amit kosmosként határozott, semmis legyen.

15. X Esküt tesznek: a kosmos, a damiosok, a húszak és a polisgyűlés tagjai.

N. Gy.

A legkorábbi görög törvényfelirat. A kis krétai város a vezető hivatalnok hivatali idejét egy évre korlátozta, és kimondta, hogy aki kosmos volt, tíz éven belül nem választható újra kosmoszá. A kosmos bírói hatalommal is rendelkezett, ezért volt joga ítélezni. A törvénytelen kosmosok ítéletét megsemmisítették, és ha valakit vagyoni kártérítésre ítélték, a megítélt érték kétszeresét kellett büntetésül kifizetniük. A 4. sor előírása vitatott. Lehet, hogy a törvénytelen kosmost nemcsak a hivatalviselésből zárták ki, hanem polgárjogától is megfosztották (*k' auton akréston émen*).

67. KYLÓN

Pausanias: 1,28,1. Vö. E. Lévy: Notes sur la chronologie Athénienne au VIe siècle. I. Cylon. *Historia*, 27, 1978, 513–521; S. D. Lambert: Herodotus, the Cylonian Conspiracy and the PRYTANEI TON NAUKRARON. *Historia*, 35, 1986, 105–112.

Kr. e. 631

Kylónról nem tudom biztosan megmondani, miért állítottak neki bronzszobrot, mikor pedig tyrannosságra tört. Gondolom, azért, mert gyönyörű alakja volt, azonkívül nagy hírnévre tett szert az olympiai kettős futáson aratott győzelmével, és Theagenés megarai tyrannos lányát vette feleségül.

S. J.

Kylón feltehetőleg Kr. e. 631-ben akarta apósa, a megarai tyrannos segítségével átvenni Athénben a hatalmat. Puccskísérlete elbukott, embereit az Alkmeónida Megaklés által vezetett fegyveresek annak ellenére legyilkolták, hogy előtte eskü alatt szabad elvonulást engedtek nekik. Ez volt a kylóni vérbűn, ami miatt az Alkmeónidákat többször is elűzték Athénből, és még kétszáz évvel később, a peloponnésosi háború előestéjén is erre hivatkoztak a spártaiak az anyai ágon Alkmeónida Periklés eltávolítását követelve. A kylóni puccskísérlet időpontját és az Alkmeónidáknak, illetve a naukrariáknak a felkelés leverésében játszott szerepét a szakirodalom vitatja.

68. A PÉNZVERÉS FELTALÁLÁSA

A. Pollux: 9,83–85. B. Órion: *Etymologikon*. Obelos címszó. C. Nikolaos Damaskénos: 63.
Kr. e. 625–620. k.

A

Valószínűleg lesz olyan, aki túlságos kíváncsiságnak tekinti annak a kérdésnek a kutatását, hogy vajon az argosi Pheidón veretett-e először pénzt, vagy a kyméi Démodiké, a phryg Midas felesége, Agamemnón kyméi király leánya, vagy Athénben Erichthonios és Lykos, vagy ahogy Xenophanés állítja, a lydek, vagy Aglaosthenés véleménye szerint a naxosiak.

A mostaniak ugyanis nem fogják sokra tartani arra irányuló fáradozásaimat, hogy kiderítsem: a mytilénéiek Sapphót vészték-e pénzükre, a chiosiak pedig Homérost, az iasosiak delfinen ülő fiút, a dardanosiak kakasviadalt, az aspendosiak birkózókat, a rhégioniak nyulat, a kephalléniaiak lovat, a thasosik egy perzsát, az argosiak egeret...

A pénzek elnevezéseit felsorolva azonban meg kell említenünk a Kroisos-féle statéreket, a Philippos- és Dareios-aranyat, Bereniké, Alexandros, Ptolemaios és Démarété pénzeit. Ezek névadói mindenki előtt ismereteseek.

B

Az obolos szó az e-nek o-val való helyettesítése által jött létre. Régebben az emberek nyers vasnyársakat használtak pénz gyanánt; az iónok obelosnak mondják, mi (attikaiak) obolosnak. Az argosi Pheidón volt az első, aki pénzt veretett Aiginában, és mikor használatba hozta a pénzérméket, kivonta a forgalomból a nyársakat, és felajánlotta azokat az argosi Hérának. Mivel pedig abban az időben a nyársak megtöltötték a kezét, azaz a markot (*drax*), még mi is, bár a mi hat obolosunk nem tölti meg a markunkat, maréknak (*drachmé*) nevezzük ezt is, a hajdani megmarkolás következtében. Ezért nevezzük még manapság is a pénzkölcsönzőt nyármérlegelőnek (*obolostatés*), mert a régiek súlyként is használták nyársaikat. Így beszéli ezt el Hérakleidés Pontikos.

C

Alyattés, Kroisos atyja, a lydek királya Kária ellen háborúzva parancsot küldött embereinek, hogy seregüket vezessék Sardeisbe a kijelölt napra – köztük Kroisosnak, legidősebb fiának is, akit Adramytteion és a thébái síkság kormányzóságával bízott meg. Az azonban,

amint mesélik, rendetlen életmódja miatt nem látszott rátermettnek, és meghasonlott atyjával. De ő el akarta oszlatni a vádakát ebben a vállalkozásban, s mivel nem tudta, honnan fogadjon zsoldosokat – zsoldosokat alkalmaztak ugyanis –, elment Sadyattéshez, a kereskedőhöz, aki a leggazdagabb volt a lydek közt, hogy kölcsönt vegyen fel tőle. Az először is utasította, hogy várjon az ajtaja előtt, amíg megfürdik. Amikor pedig találkoztak, azzal utasította el, hogy sok fia van Alyattésnek, s ha mindegyiknek pénzt kellene adnia, nem lenne elég a vagyona; ezért nem is ad, hiába kér. Kroisos pedig, mivel így megjárta ezzel az emberrel, elment Ephesosba, hogy pénzt hajszoljon fel. És ekkor fogadalmat tett Artemisnek, hogy ha király lesz, a kereskedő egész házáat neki fogja szentelni.

Volt Kroisosnak egy barátja, egy Pamphaés nevű ión férfi, a dúsgazdag Theocharidés fia. Ez látva Kroisos igyekezetét, megkérte atyját, hogy mindenképpen adjon ezer statért neki; és amint megkapta tőle, odaadta Kroisosnak. (Ennek viszonzásául nagy emberré tette őt Kroisos később, amikor már király lett, s bevívte őt a fellegvárba, egy szekér aranyat ajándékozott neki. A kereskedő házáat pedig Artemisnek szentelte, teljesítve fogadalmát, s még az alapokat is eladta, hogy semmi se maradjon meg.) Kroisos pedig átvéve az ezer aranyat, hadsereget gyűjtött, és a kitűzött napon elsőként megjelenve, bemutatta atyjának, majd vele együtt nyomult be Káriába, s e tetteből kifolyólag fölébe került ellenfeleinek.

S. J.

A vert pénzt a Kr. e. 7. században találták föl Lydiában. A Kr. u. 2. században élt naukratisi Pollux önállótlan gondolkodó volt, de tíz könyvből álló *Onomastikon* c. munkája (amelynek mindegyik könyve Commodushoz írt levéllel kezdődik) számos fontos információt őrzött meg az ő korában már homályossá vált irodalmi és gyakorlati kifejezésekről. A Kr. u. 5. században élt Órión etimológiai munkájának több kivonata is fennmaradt. Órión a magyarázatra szoruló szavakat ábécésorrendben sorolja föl. A Kr. e. 64 k. született Nikolaos Damaskénos Herodes tanácsadója és udvari történetírója volt. Augustus is kedvelte. Műveit, *Historiai* c. világtörténetét, egyes népek különös szokásait elbeszélő *Ethón synagógé* [*Szokások gyűjteménye*], Augustus életrajzát és saját önéletrajzát csak kivonatokból, filozófiai munkáit pedig csupán töredékekből ismerjük. Kroisosról szóló anekdotikus elbeszélése rámutat a lyd pénzgazdálkodás gyors elterjedésére.

69. DRAKÓN TÖRVÉNYEI

IG I³ 104; IG I² 115; Tod 87, ML 86. Erősen lekopott felirat, ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik. A felirat keletkezési ideje Kr. e. 409/408. Vö. R. S. Stroud: *Drakon's Law on Homicide*. Berkeley–Los Angeles, 1968.

Kr. e. 621

A Phrearrioi Diognétos jegyezte.
Dioklés archónsága alatt

A tanács és a nép határozatot hozott, az Akamantis prytaneíája alatt, Diognétos jegyezte, Euthydikos elnökölt, (X)e(no)phanés(?) tette a javaslatot: l 5. Drakón emberölésre vonatkozó törvényét írják fel az anagrapheusok, átvéve a törvényt a basileustól, a tanács jegyzőjével együtt, egy kőoszlopra, és állítsák fel a Stoa Basileia előtt. A pólétések adják ki a munkát a törvény szerint, a költséget a hellénotamiasok utalják ki.

l 10. Első tábla.

És ha valaki szándék nélkül ölt, menjen száműzetésbe. A basileusok vizsgálják meg, hogy bűnös-e gyilkosságban, kezével ölve vagy felbujtással, az ephetések pedig ítéelkezzenek. A tettes kiegyezést köthet, ha él az atya vagy a fivér vagy a fiak, mindegyikükkel, vagy pedig az ellenkező fél győz a perben. Ha ezek közül egyik sem l 15. él már, és az emberölés szándéktalan volt, és az ötvenegy ephetés meg is állapítja a szándéktalanságot, a tettes hazatérését megengedheti a phratría tíz tagja, ha akarja. Ezeket az ötvenegyek választják ki, előkelőségük szerint. Azok is, akik korábban l 20. követtek el emberölést, ennek a törvénynek a hatálya alá essenek. Vádat emelni az agorán az emberölés tette ellen mindenki jogosult a másodfokú rokonságon belül; részt vehetnek a bevádolásban az unokatestvérek, az unokatestvérek fiai, a vők, az apósok és a phratría tagjai emberölés tette az ötvenegyek l 25. ha pedig valaki egy gyilkost megöl vagy oka lesz halálának, aki távol tartja magát az agorától, a versenyjátékoktól és az amphiktýóniai szentélyektől, ugyanolyan megítélés alá esik, mint aki egy athéni polgárt ölt meg. Az ítéletet az ephetések mondják ki. A gyilkosokat meg lehet ölni vagy el lehet fogni saját földjükön, de nem lehet bántalmazni, se pénzbírságot behajtani rajtuk, különben az elkövető a kár kétszeresével bűnhődik

S. J.

Élettelen tárgyak megbüntetése

Pausanias: 6,11,6.

....Miután elhunyt, egy ember azok közül, akik életében gyűlölték, éjszakánként odament Theagenés szobrához, és megkorbácsolta az ércet, mintha magát Theagenést bántalmazná. A szobor azonban egyszer rázuhant, és így vetett véget a sértegetésnek. A meghalt ember fiai pedig gyilkosság vádját emelték a szobor ellen. A thasosiak a tengerbe süllyesztették a szobrot; ezzel Drakón nézetét követték, aki a gyilkosságra vonatkozó törvényeket alkotta meg az athéniak számára, és ezeket kiterjesztette az élettelen tárgyakra is, ha valami például lezuhan és megöl egy embert.

S. J.

Drakón Aristaichmos archóni évében hozta meg törvényeit, vagyis ő maga ekkor nem volt archón. Állítólagos vérről írott törvényeiből semmi sem maradt fenn, „drákói” szigora valószínűleg korai törvényhozó toposz (vö. Németh Gy. szerk.: *Államéletrajzok*. Budapest, 1994, 161.). A Kr. e. 409/408-as törvényrevízió során újra fölírta ún. emberölési törvény a vérbosszú ellen irányult. Tudjuk,

hogy Solón Drakón valamennyi törvényét hatályon kívül helyezte, az emberölési törvény kivételével (AP 7,1). Drakón vérbosszú-ellenes törvényének különös aktualitást adtak a kylóni vérbűnt követően az arisztokrata nemzetségek között fellángolt klánharcok.

70. PHRYNÓN ÉS PITTAKOS

Diogenés Laertios: *A kiváló filozófusok életrajzai és nézetei*. 1,4,74.

Kr. e. 607/606?

Pittakos, Hyrrhadios fia, mytilénéi. Duris azt állítja, hogy az apja thrák volt. Együttműködve Alkaios testvéreivel, megbuktatta Melanchrost, Lesbos tyrannosát. Mikor az athéniek és mytilénéiek harcoltak egymás ellen az Achileitis nevű vidékért, ő volt a vezér, az athénieknél pedig Phrynón, aki az olympiai versenyeken a pankrationban szerzett győzelmet. Megegyezett vele, hogy kiáll ellene párviadalra; pajzsa mögött hálót rejtett el, azt rádobta Phrynónra, és megölte őt; így szerezte vissza a területet. Később, mint Apollodóros elmondja *Chronikájában*, az athéniek és mytilénéiek döntőbírársághoz fordultak a terület ügyében, Periandros bíraskodott, és ő az athéniek javára döntötte el az ügyet.

S. J.

Pittakosról és az athéniai sigeioni expedíciójáról vö. 78. szemelvénnel.

71. CHARÓNDAS ÉS ZALEUKOS TÖRVÉNYEI

Diodóros: *Bibliothéké historiké [Történeti könyvtár]* 12,17–21. Vö. A. Szegedy-Maszácz: *Legends of the Greek Lawgivers*. GRBS 19, 1978, 205; R. van Compernelle: *La législation de Locres Épizéphyrienne*. *L'antiquité classique*, 50, 1981, 759–769; S. Link: *Die Gesetzgebung in epizéphyrischen Lokroi*. *Klio*, 74, 1992, 11–24.

Kr. e. 7–6. sz.

17. Charóndas legkülönösebb törvénye, mint mondják, a törvényt módosításokra vonatkozott. Minthogy megfigyelte, milyen viszályra ingerli a tömeget a legtöbb államban a törvényreformra törekvők sokasága, akik tönkreteszik a korábbi törvényeket, sajátos és teljesen szokatlan törvényt hozott. Elrendelte ugyanis, hogy aki meg akar változtatni egy törvényt, amikor beterjeszti módosítási indítványát, kössön hurkot a nyakára, és így maradjon, míg csak döntést nem hoz a népgyűlés a törvényt módosításról. Ha az ekklesia elfogadja az új változatot, vegyék le a kötelet a javaslattevőről, ha azonban elutasítják a reformot, azon nyomban ki kell végezni őt a hurok megszorításával. Így intézkedett a törvényreformról, s a félelem féken tartotta a későbbi törvényhozókat, minthogy senki sem

merte a törvényreformot szóba hozni. A későbbi korok során mindössze három törvény-módosítást jegyeznek föl a történetírók a thurioiaknál, és ezeket a módosítási indítványokat a körülmények kényszerítették ki.

Volt ugyanis egy törvény, hogy ha valaki kiveri másnak a szemét, az övét is verjék ki. Egy félszeműnek kiverték megmaradt szemét, és megvakult. Azt állította, hogy a tettest kisebb büntetéssel sújtották, mint amit elkövetett, amikor fél szemét verték ki, ugyanis a tettes megvakította egy polgártársát, és a törvény szerinti büntetést alkalmazva nem ugyanabban a sorsban részesül, mint áldozata. Az lenne ugyanis igazságos, ha annak, aki egy félszeműt megfoszt látásától, mindkét szemét kivennék. Csak így biztosíthatják az azonos mértékű büntetést. Minthogy a félszemű nagyon szívére vette a dolgot, bátorságot gyűjtött, hogy ismertesse a népgyűléssel az őt ért csapást, elsrta polgártársainak balszerencsését, és javasolta a népnek, hogy változtassák meg a törvényt. Végezetül nyakába vette a hurkot és győzelemre vitte javaslatát, hatályon kívül helyezték a korábbi törvényt és elfogadták a módosítást, s így megmenekült a kötél általi haláltól.

18. A másik megváltoztatott törvény kimondta, hogy az asszonynak jogában áll elhagynia a férjét és együtt élnie azzal, akivel csak akar. Egy hajlott korú férfi, akit elhagyott fiatal felesége, javasolta a thurioiaknak, hogy változtassák meg a törvényt, és írják hozzá: a férjét elhagyó asszony azzal élhet, akivel akar, feltéve, ha nem fiatalabb, mint az előző férje. Ugyanígy a férj is, ha elküldi feleségét, nem vehet el korábbi asszonyánál fiatalabb nőt. Elérte célját a tanácsban, és, hatálytalanítva a korábbi törvényt, megmenekült a hurok fenyegetésétől, sőt felesége újból hozzáment, hiába hagyta el korábban, mivel nem élhetett tovább a fiatalabb férfival.

A harmadik törvény, amit megváltoztattak, az örökös nőkre vonatkozott, és Solón törvényeiben is megtalálható. Elrendelte ugyanis, hogy az örökös nő férjéül a legközelebbi rokont kell kijelölni, mint ahogy az örökös nőt a legközelebbi rokonához kell adni, akihez hozzá kellett mennie, vagy ha a nő szegény volt, ötszáz drachma hozomány járt neki a rokonától. Volt egy nemes származású, elárvult örökös nő, aki annyira szegény volt, hogy megélhetésére sem futotta, vagyona sem volt, ezért nem sikerült férjhez mennie. A népgyűléshez fordult, és könnyek között panaszkolt, milyen elhagyatott és megvetett, majd javasolta, hogy változtassák meg a törvényt, amely ahelyett, hogy ötszáz drachma megfizetését írja elő, kényszerítse rá a legközelebbi rokont, hogy vegye el a neki ítélt örökös nőt feleségül. A népgyűlés szánalomból megváltoztatta a törvényt, az árva megmenekült a hurok fenyegetésétől, a legközelebbi rokon pedig, egy dúsgazdag ember, kénytelen volt elvenni a szegény örökös nőt ahelyett, hogy hozományt adott volna neki.

19. Már csak az maradt hátra, hogy beszámoljunk Charondas haláláról, amely sajátos és szokatlan körülmények között következett be. Egyszer ugyanis a vidéket járva törrel fegyverkezett föl a rablók ellen, s amikor hazaért, éppen ülésezett a népgyűlés, és a tömeg nagy izgalomban volt, ő pedig – kíváncsian a viszály okaira – odament. Csakhogy korábban hozott egy törvényt, amely megtiltotta, hogy valaki fegyveresen belépjen a népgyűlésre. Megfeledkezett róla, hogy övé ott függ a tör, ezzel alkalmat adott néhány ellenségének, hogy vádat emeljenek ellene. Egyikük így szólt:

– Érvénytelenítetted saját törvényedet!

– Zeusra – mondta –, éppen érvényesebbé teszem! – és kihúзва törét ledöfte magát. Egyes szerzők azonban a syrakusai törvényhozónak, Dioklésnak tulajdonítják ezt a tettet.

Miután kimerítően tárgyaltuk Charóndas, a törvényhozó cselekedeteit, röviden át akarjuk tekinteni a törvényhozó Zaleukos tevékenységét is, minthogy e férfiak hasonló elveket követtek életükben, és szomszédos városokban születtek.

20. Zaleukos tehát az itáliai Lokroiból származott. Nemes családja és műveltsége miatt csodálták, minthogy Pythagoras, a filozófus tanítványa volt. Olyan nagyra becsülték városában, hogy törvényhozóvá választották, és kezdettől új törvények meghozatalára törekedve művét az égi istenekre vonatkozó törvényekkel kezdte. Ugyanis teljes törvénykönyvének mindjárt a bevezetőjében kimondta, hogy a polis valamennyi lakójának el kell fogadnia, és hinnie kell benne, hogy léteznek istenek, és értelmükkel megvizsgálva az eget, annak elrendezését és szabályát be kell látnia, hogy nem a véletlen vagy az ember teremtette meg szerkezetét. Tisztelni kell az isteneket, mint az élet minden szépségének és jóságának forrásait az emberek számára, lelküket tisztán kell megőrizni minden gonoszságtól, minthogy az istenek nem örülnek a gonoszok áldozatainak és ajándékainak, csak a jó emberek igaz és szép cselekedeteinek. S miután e bevezetőben felhívta a polgárokat a jámborságra és igazságosságra, hozzáfűzte rendeletét, hogy a polgártársak közül senkit se tekintsenek engesztelhetetlen ellenségnek, hanem abban a tudatban vitázzanak, hogy újra kiegyezzenek és barátok legyenek. Aki pedig ezzel ellentétesen cselekszik, azt polgártársai vad és erőszakos lelkű emberként bélyegezzék meg. A vezetőket felszólította, hogy ne legyenek önkényesek és önteltek, és ítéletüket ne befolyásolja harag vagy barátság. Törvényei sorába számos saját rendelkezését fűzte be igen bölcsen és nagyszerűen.

21. Másutt mindenhol az a szokás, hogy a vétkes asszonyokkal pénzbüntetést fizettek, ő azonban leleményes büntetés kilátásba helyezésével akadályozta meg kicsapongásaikat. Így rendelkezett: szabad születésű asszonyt egynél több szolgáló nem kísérhet, hacsak nem részeg. Nem hagyhatja el éjszaka a város területét, hacsak nem házasságtörő. Nem hordhat arany ékszert és (bíbor) szegélyű köntöst, hacsak nem hetaira. A férfi nem hordhat aranygyűrűt és milétosi szabású felsőruhát, hacsak nem paráználkodó vagy házasságtörő. Így aztán a büntetések megszégyenítő kikötéseivel könnyedén megtisztította az erkölcsöket az ártalmas fényűzéstől és kicsapongástól, ugyanis senki sem akarta, hogy rút kicsapongása miatt polgártársai valamennyien kigúnyolják. Sok egyéb kiváló törvényt is hozott a szerződésekről és az élet más pereskedésre okot adó viszonyairól, amelyekről hosszan írhatnánk, de nem illenének bele tervezett történeti munkánkba, ezért a fentiekben csak a lényegüket emeltük ki.

N. Gy.

Diodóros mesés és pontatlan híradása a két dél-itáliai görög törvényhozóról alapvetően két jellemző korai törvényhozó toposzra épül: a korai törvényhozók kegyetlenül szigorúak (mint pl. Drakón hagyományos ábrázolása), és az általuk hozott törvény visszaszáll saját fejükre, vagy gyermekükére. Zaleukosról írja Hérakleidész Lembos (61): „Ha valakit lopáson kapnak, kiszúrják a szemét. Zaleukos fiát rajtakapták, de amikor a lokrisiak elébe vezették, nem tartotta be saját törvényét, hanem magának és fiának is kiszúrta fél szemét.” Charóndas minden forrásunk szerint Katané törvényhozója volt, egyedül Diodóros helyezi őt Thurioiba, ami azért is képtelenség, mert Thurioit Kr. e. 444-ben

alapították, Charóndast pedig Zaleukossal együtt a legkorábbi törvényhozónak tekinti a görög hagyomány. Charóndas örökös nőkre vonatkozó törvényének párhuzama megfigyelhető Plutarchos *Solón-életrajzában* (20). Az örökös nőkről így ír a Suda lexikon *epikléros* címszava: „Ha egy lány apátlan-anyátlan árva és nincs testvére sem, s a vagyon az ő rendelkezésére áll, örökös nőnek nevezik. Így hívják a már férjhez ment nőt is, ha az egész vagyon reá maradt. Örökös nőnek hívják azt is, aki még nem ment férjhez, hanem apja mellett él, minthogy az egész vagyon őt illeti. Örökös nőnek hívják őket akkor is, ha ketten vannak, akkor is, ha többen” (R. Zs. fordítása). Az örökös nő férjhez adásáról számol be Isaios *Pyrrhos örökségéről* c. beszédében: „64. Azokra a nőkre, akiket az atyjuk már férjhez adott és már együtt élnek férjükkel, abban az esetben, ha az apa úgy hal meg, hogy nem hagy számukra törvényes fitestvért, a legközelebbi vérrokonnak van joguk.” „74. Vagy a legközelebbi vérrokonnak kell, bíróság elé terjesztve az ügyet, az örökös nőt bírnia, vagy, ha ezek közül senki sem akarja őt magához venni, a nagybácsik közül valamelyiknek, s ha ez sem kívánja, a többi nemzetségi tagok közül valamelyiknek, aki hasonlóképpen az egész vagyon ügyében bejelentést tesz a bíróságnál, s úgy bírja az illető nőt” (R. Zs. fordítása).

Zaleukos nőkre vonatkozó előírásait Athénaios (12,521 b) a syrakusaiaknak tulajdonítja: „Phylarchos *Történelmének* huszonötödik könyvében írja, hogy a syrakusaiak törvénye szerint az asszonyok nem viselhetnek arany ékszert, virágos hímezésű vagy bíbor szegélyű köntöst, hacsak nem akarja valamelyikük elismerni magáról, hogy közismert hetaira; és egy másik szerint a férfi nem ékesítheti föl magát sem azzal, hogy ruháját kihívóan viseli, sem azzal, hogy cserélgeti, hacsak nem ismeri el, hogy házasságtörő és fajtalan; és szabad születésű asszony nem járhat kint naplemente után, hacsak nem házasságtörő. Azt is megakadályozta azonban, hogy napközben kint járjanak a nőfelügyelők (beleegyezése) nélkül, és akkor is csak egy szolgáló kíséretében mehettek.” A luxus korlátozása is számos korai törvényhozóra jellemző, így Solónra, Periandrosra, a keósi Aristeidészre, az iasosi törvényekre, vö. Németh Gy. szerk.: *Államéletrajzok*. Budapest, 1994, 161.

72. KYRÉNÉ ALAPÍTÁSA

ML 5; SEG 9,3; Fornara 18. Márványstélé Kyrénéből, ma a kyrénéi múzeumban őrzik. A felirat keletkezési körülményeihez vö. F. Chamoux: *Cyrène sous la monarchie des Battiades*. Paris, 1953; A. Laronde: *Cyrène et la Libye hellénistique*. Paris, 1987; A. Jähne: Land und Gesellschaft in Kyrenes Frühzeit. *Klio*, 70, 1988, 145–166.

Kr. e. 600 k., de a felirat a Kr. e. 4. sz. elején keletkezett. A 23. sortól kezdődik a telepések a Kr. e. 7. sz. végén letett esküje, amire Damis törvényjavaslatában hivatkozik, és amit a felirat idéz.

Isten! Jó szerencse!

Damis, Bathyklés fia terjesztette be a javaslatot. Azzal kapcsolatban, amit a théraiak mondtak, (nevezetesen) Kleudamas, Euthyklés fia, azért, hogy a polis helyes irányba tartson, és a kyrénéiek népe jó szerencséivel járjon, adjuk meg a théraiaknak I 5. az ősi hagyomány szerint a polgárjogot, amelyet őseink teremtettek meg, (azok,) akik Kyrénét megalapították Théráról, és (azok,) akik Thérán maradtak, amiként Apollón szerencséiben részesítette Battost és a Kyrénét betelepítő théraiakat, amennyiben hűek maradtak esküik-

hez, amelyeket az ősök fogadtak meg egymásnak, amikor I 10. kiküldték a gyarmatvárost megalapítókat az Alapító (*Archagetas*) Apollón parancsának megfelelően. Jó szerencse! Határozzon úgy a népgyűlés (*damos*), hogy a théraiai Kyrénében is azonos feltételek mellett tartsák meg egyenlő polgárjogukat. Tegyék le ugyanazt az esküt valamennyien a Kyrénében lakó théraiaiak, amit a többiek egykor I 15. letettek, és osszák be őket phylébe és patrába és a kilenc hetairéába is. Írják föl ezt a határozatot (*psaphisma*) egy márványstélére, állítsák föl ezt a stélét a Pythói Apollón ősi szentélyében, és írják föl az esküt is a stélére, amit az alapítók tettek le, amikor Battossal együtt Libyába áthajóztak, I 20. Théráról Kyrénébe. A kő és a feliratkészítés szükséges költségeit utalják ki a számvevőségi előjárók (*epistantes epi tos apologos*) Apollón jövedelméből. *vacat*

A telepések esküje

Így határozott a népgyűlés (*ekklésia*): Minthogy Apollón saját magától kinyilatkoztatta Battosnak I 25. és a théraiaknak, hogy Kyrénét (mint apoikiát) meg kell alapítaniuk, úgy tűnik, hogy ezzel azt parancsolta a théraiaknak, hogy küldjék Libyába Battost mint alapítót (*archagetas*) és királyt (*basileus*), és azt, hogy társaiként hajózzanak vele a théraiaiak. Azonos és egyenlő feltételek mellett hajózzanak valamennyi háztartásból (*oikos*), [mindegyik háztartásból] válasszanak ki egy fiút ... a felserdültek közül, és a többi I 30. szabad thérai közül... hajózzanak (velük). Ha a gyarmatosok (*apoikoi*) szilárdan tartják kezükben gyarmatukat, a később Libyába hajózó rokonaik részesüljenek a polgárjogból és a hivatalviselés jogából, és sorsoljanak ki számukra a gazdátlan földterületből. Ha azonban nem tudják megtartani településüket, és a théraiaiak sem tudnak segítséget nyújtani számukra, I 35. hanem öt éven belül [vagy öt évig] sorscsapások sújtják őket, térjenek vissza félelem nélkül a földjükről Thérára, saját birtokukra, és legyenek polgárok. Ha azonban valaki, akit a polis kiküldött, nem akar elhajózni, bűnhődjék halállal, és sajátítsák ki a birtokát. Aki befogadja vagy elrejteti őt, akár apa a fiát, akár testvér a testvérét, I 40. sújtsa őt is ugyanaz a büntetés, mint azt, aki nem akart elhajózni. Az esküt a következő módon tették le azok is, akik (Thérán) maradtak, és azok is, akik elhajóztak gyarmatot alapítani, és átkot mondtak mindazokra, akik e (rendelkezéseket) megsértik, és nem tartják be, akár a Libyába települők közül, akár az itt(hon) maradók közül (kerülnek ki). Viaszbabákat gyúrtak és (a következő) I 45. átokformulát mondvá elégették őket valamennyien egybegyűlve, a férfiak és asszonyok és fiúk és lányok: „aki nem tartja be ezeket az esküket, hanem vétkezik ellenük, olvadjon meg és folyjék szét, mint a viaszbaba, ő is, az utóda is és a jószága is, akik azonban betartják az esküben megfogadottakat, akár I 50. Libyába hajóztak, akár Thérán maradtak, sok szerencsében részesüljenek maguk is és utódaik is”.

N. Gy.

Battos kyrénéi gyarmatalapításáról részletesen (és mesésen) beszámol Hérodotos (4,159–161): „Itt azután Phronimé egy Polymnéstos nevű előkelő thérai férfi ágyasa lett. Idő múltán fiút szült, akinek alig volt hangja, dadogott, és a kyrénéiek szerint ezért kapta a Battos nevet. Én azonban azt hiszem, eredetileg másképpen nevezték, s csak akkor lett Battos, amikor Libyába érkezett, mégpedig a delphoi jóslat s a tisztesség következtében. Libyában ugyanis a király neve battos, s azt hiszem, azért mondta őt a Pythia jóslata libyai nyelven uralkodónak, mert tudta, hogy ő lesz Libya királya. Amikor

ugyanis férfivá serdült, elment Delphoiba, hogy a hangja felől tanácsot kérjen, s kérdésére a Pythia a következő jóslattal válaszolt:

*Battos, hangot akarsz, de urunk küld, Phoibos Apollón
juhnevelő Libyába, hogy ott várost alapítsál.*

Mintha hellén nyelven azt mondta volna: „Ó, király, hangot akarsz.” Ám ő így felelt: „Uram, én a hangom miatt jöttem hozzád jóslatért, de te képtelen választ adsz, ha arra biztatsz, hogy alapítsak várost Libyában. De hát milyen hatalommal, milyen emberekkel?” De hiába, nem tudta megváltoztatni a jóslatot, az isten erre is pontosan ugyanazt válaszolta, mint az imént. Battos tehát elment haza, Thérára.

156. Ettől fogva azonban őt is és a théraiakat is egyre-másra érték a csapások, s nem tudván rájönni a bajok okára, a théraiak követeket küldtek Delphoiba, hogy kérdezzék meg a jósdát. A Pythia pedig azt jósolta, akkor fordul jobbra a sorsuk, ha segítenek Battosnak gyarmatot alapítani a libyai Kyrénében. Erre aztán a théraiak két ötvenevezős hajóval útnak indították Battost. El is hajózott Libyába, de mert nem tudott ott mihez fogni, visszament Thérára. A théraiak azonban nyílzáporral fogadták a visszatérőket, nem engedték őket partra szállni, hanem azonnal visszafordították a hajókat. Mit volt mit tenni, kénytelenek voltak visszahajózni, s ekkor gyarmatot alapítottak Libya mellett azon a szigeten, amelynek neve, mint már említettem, Platea. Azt mondják, ez a sziget akkora, mint a kyrénéiek mai városa.

157. Két évig laktak itt, de mert nagyon rosszul ment soruk, egy társukat hátrahagyva valamennyien elhajóztak Delphoiba. Mikor odaértek és jóslatot kértek, előadták, hogy bár Libyában laknak, helyzetük egy cseppet sem fordult kedvezőbbre. A Pythia így válaszolt:

*juhnevelő Libyát nálam jobban, ki bejártam,
ismered, ámbár nem láttad még, bámulom elméd.*

Ennek hallatára Battos visszahajózott társaival, mert megértette, hogy az isten addig sanyargatja őket a gyarmatalapítással, míg magának Libyának a földjére nem lépnek. S visszatérve a szigetre, felvették otthagyt társukat, és a szigettel szemben, már libyai földön alapítottak gyarmatot, Aziris néven. Ezt a helyet körben dús erdők, ligetek övezik, s egyik felét egy folyó árja öntözi.

158. Hat évig laktak itt, a hetedikben aztán a libyaiak rábeszélésére – akik megígérték, hogy egy még szebb helyre kalauzolják őket – elvándoroltak. Felkerekedvén, a libyaiak nyugat felé vezették őket, úgy osztva be a nappal és az éjszaka óráit, hogy országuk legszebb vidékein éjjel menjenek keresztül, nehogy a hellének meglássák őket. Ennek a vidéknek különben Irasa a neve. Amikor végül egy forráshoz értek, mely állítólag Apollón szent vize, így szóltak a hellénekhez: „Hellén férfiak, itt aztán örökké jó dolgokat lesz, mert itt állandóan lyukas az égbolt.”

159. „A gyarmatalapító Battos negyvenévi, s utána uralkodó fia, Arkasilaós tizenhat évi uralkodása alatt Kyrénében annyi ember lakott, mint kezdetben, a bevándorlaskor” (M. Gy. fordítása).

73. A KYPSELIDÁK FOGADALMI AJÁNDÉKA

LSAG 19. tábla 13. Olympiában talált, 16,8 cm átmérőjű aranycsésze. Ma a bostoni Museum of Fine Artsban őrzik (21.1843).

Kr. e. 7. sz. vége – 6. sz. eleje

A Kypselidák ajánlották föl Hérakleiból (*ti. zsákmányolva*).

N. Gy.

Nem tudni pontosan, a korinthosi Kypselos mely családtagjai ajánlották föl ezt a csészt Olympiában. A feliraton szereplő Hérakleia feltehetőleg az akarnaniai várossal azonos. Ez az azonosítás megfelel a Kypselidák politikájának, amely elsősorban az északnyugati irányú terjeszkedésre irányult.

74. KYPSELOS ÉS PERIANDROS

Nikolaos Damaskénos: 56–57.

Kr. e. 600–560 k.

Ő (*ti. Kypselos*) pedig hazahívta a száműzötteket, és azokat, akiket a Bacchiadák megfosztottak polgárjoguktól, ismét visszahelyezte jogaikba; s ezért úgy bánhatott velük, ahogy akart. Gyarmatalapításra küldte ki azokat, akik nem voltak hívei, hogy a többiek felett könnyebben uralkodjék. Gyarmatot telepített Leukasba és Anaktorionba, s alapítókként saját fattyú fiait, Pyladést és Echiadést jelölte ki. A Bacchiadákat száműzte, és elkobozta vagyonukat. Azok pedig Korkyrába távoztak el. Kypselos szelíden uralkodott Korinthos felett, nem tartott testőröket, és nem volt ellenszenves a korinthosiak számára...

Periandros, Kypselosnak, Korinthos királyának fia örökségként vette át atyjától a királyságot, és kegyetlenségével és erőszakosságával zsarnoksággá torzította azt; 300 testőrt is tartott. Megakadályozta, hogy a polgárok rabszolgákat vásároljanak és szabad idővel rendelkezzenek, s mindig kitalált számukra valamilyen munkát. Ha pedig valaki a piacon üldögélt, büntetést szabott ki rá, mert attól félt, hogy valamit tervez ellene... Állandóan hadat viselt, és harcias természetű volt. Háromsorevezős hajókat építtetett, és mindkét tengernek ura volt.

S. J.

A Kypselosról és Periandrosról alkotott kép jellegzetessége, hogy az első generációs tyrannost pozitív, a második generációs tyrannost pedig negatív toposzokkal jellemzi. Ugyanezzel a jelenséggel találkozunk pl. Peisistratos és Hippias esetében is. Periandros értékelése azért is ellentmondásos, mert állítólagos zsarnoksága ellenére – Pittakoshoz és Kleobuloshoz hasonlóan – belekerült a hét görög bölcs kánonjába. A hét bölcsről vö. a 83. dokumentum jegyzeteivel. A parasztokat számos tyrannos távol akarta tartani a városoktól, pl. a sikyóni tyrannosok, az erythrai Ortygés és az athéni Peisistratos, vö. a 83. dokumentummal. Ugyancsak Peisistratosnál olvashatunk arról, hogy munkára kényszerítette a tétlenkedőket.

75. PERIANDROS ZSARNOKSÁGA

Parthenios: *Peri erotikón pathématón*. In: *Daphnis and Chloe, Parthenios*. Ed. S. Gaslee, London, 1916. (Loeb Classical Library 69.)

Kr. e. 600 k.

17,1. Mesélik, hogy a korinthusi Periandros eleinte szelíd és jóságos uralkodó volt, később azonban vérvív szörnyeteggé aljasult.

Íme, ez volt a változás oka.

Mikor még egészen fiatal gyerek volt, anyja halálos vágyódással beleszeretett, s egyelőre úgy elégítette ki szomjú szerelmét, hogy a gyereket ölelgette. Idő múltával szenvedélye nőttön-nőtt, s mikor már sehogy sem tudott gátat vetni neki, vakmerő lépésre szánta magát. Azt hazudta a fiának, hogy egy gyönyörű szép asszony beleszeretett; egyúttal pedig lelkére beszélt, hogy ne hagyja szegényt továbbra is hiába epekedni. Ez eleinte vonakodott törvény és erkölcs ellenére bűnös viszonyt kezdeni férjes asszonnyal, de anyja mézesmázos unszolására végre is beleegyezett.

Végre eljött az az éjszaka, amelyikben megállapodott az ifjúval; előre kioktatta, hogy ne gyújtson lámpát a hálószobában, s ne is kényszerítse szóra az asszonykát, mert halálra szégyellené magát. Miután Periandros megígérte, hogy mindenben anyja útmutatása szerint fog cselekedni, ő maga ragyogó-szépséges öltözetben bement a fiúhoz, s még hajnalhasadta előtt nagy titokban távozott.

Másnap megkérdezte, vajon kedvére volt-e a dolog s akarja-e, hogy megint eljöjjön az asszonyka. Periandros azt felelte, hogy nagyon is kívánja, mert csuda nagy gyönyörűségben volt része.

Hogy aztán innen kezdve szüntelenül járt a fiatalemberhez, Periandros is beleszeretett egy kicsit, és mindenáron szerette volna megtudni, ki ez az asszonyka. Egy ideig csak kérte az anyját: vegye rá az asszonyt, hogy beszédbe elegyedjék vele és ha már ekkora szenvedélyt korbácsolt föl benne, fedje fel magát. Mert mindenképpen ostobaság az, amibe belekeveredett, hogy látnia sem szabad a nőt, holott annyi ideje viszonya van már vele.

Az anyja azzal az ürüggyel ütötte el a dolgot, hogy az asszonyka nagyon szemérmes. Ám Periandros az egyik rabszolgáját lámpával elbűjtatta, s mikor az asszonyka rendes szokása szerint megjött, s már épp mellé akart feküdni, Periandros felugrott, előkapta a lámpát és – meglátta tulajdon édesanyját.

Első indulatában le akarta szűzni, de ettől valami túlvilági látomás visszariasztotta. Ettől fogva azonban elméje elborult, ő maga vérengzővé vadult, s egymás után gyilkoltatta a polgárokat.

Anyja kétségbeesésbe hullt a maga borzalmas sorsán, és öngyilkos lett.

R. J.

Parthenios a Kr. e. 1. században élt. A kis-ázsiai Nikaiában született. Kr. e. 73-ban hadifogolyként került Rómába. Macrobius szerint Vergilius görögstanára volt (Macrobius frg. 30). Barátjának, az elégiaköltő Cornelius Gallusnak (Kr. e. 69–26) ajánlotta harminchat boldogtalan szerelmet elbeszélő

novelláskötetét. Ebből származik Periandros története is. Ez az áltörténeti elbeszélés jó példája egy negatív tyrannos-topos kialakulásának. A tyrannos uralkodásának első szakasza pozitív volt. Periandros a közösen elkövetett bűn felismerésébe beleőrül, és igazságos uralkodóból őrjöngő zsarnokká válik. (Megjegyzendő, hogy az anyjával házasságot kötő Oidipus bűne felismerésekor nem városa, hanem önmaga ellen fordítja haragját, és megvakítja magát.) Ugyanígy fordulatot okoz Hippias uralmában Hipparchos meggyilkolása, a római hagyományban pedig pl. Caligula betegsége (vö. Suetonius: *Caligula* 13. a pozitív, 22. a negatív szakasz, 50. a betegség). A titkos szerető leleplezésének mesés motívumát megtaláljuk pl. az apját elcsábító Myrrha történetében (Ovidius: *Átváltozások* 10, 298–518), illetve Apuleiusnál, Amor és Psyche történetében (Az aranyszámár 5,22).

76. ANAXIMANDROS SPÁRTÁBAN

Diogenés Laertios 2,1–2.

Kr. e. 6. sz. eleje

Anaximandros találta fel a gnómónt is, és első darabjait ő állította fel Lakedaimónban a napórákra – miként azt Favorinus elbeszéli a *Mindenféle történetekben*. Ezek a gnómónok a napfordulókat és a napéjegylenlőségeket mutatták, de készített ő időmérő eszközöket is. Elsőként írta le a föld és a tenger kiterjedését, és készített az égboltról is modellt.

H. W. Gy.

Diogenés Laertiosnál (Kr. u. 2–3. sz.) a filozófusokról írt életrajzaiban rengeteg biográfiai adata, illetve fragmentuma maradt fenn az ókori bölcseknek, akik közé az antikvitás, s így Diogenés Laertios is, még besorolta Thalés, Euklidés, Epikuros stb. mellett például Solónt, Chilónt, Periandrost is. A fenti néhány sor Anaximandros (Kr. e. 611 k.–546 k.) életrajzának elejéről való.

A Thalés tanítványának tartott ión filozófus amellett, hogy csillagászati megfigyeléseket végzett, a létező dolgok alapelvét kutatta stb., az első térkép megrajzolója is volt, mint erre fenti szövegünk is utal (vö. még Strabón 1,1,11 a térképe felhasználásáról: Hérodotos 5,49). A csillagászati és a földrajzi kutatást, illetve kifejezetten a térképkészítést összekapcsoló egyik legfontosabb eszköz az ókorban a gnómón: egy homokba leszúrt pálca; árnyékának segítségével ugyanis egy asztronómiai világkép (is) szerkeszthető: meghatározhatók a napéjegylenlőségek és a napfordulók, és ebből következően az adott hely Egyenlítőtől való távolsága is (l. még Vitruvius¹ 9,1 és 9,7). Hogy a gnómónt már Anaximandros is fölhasználta-e a térképkészítéshez, nem tudhatjuk, de ez a spártai történelem szempontjából nem is annyira fontos, mint amennyire érdekes az, hogy a Kr. e. 6. század egyik legjelentősebb tudósa is megfordul, sőt dolgozik a xenélasíróról híres Spártában.

¹ Vitruvius (Kr. e. 1. századi római tudós) művének címe: *Tíz könyv az építészetről*. Budapest, 1988.

H. W. Gy.

77. SOLÓN

E. Ruschenbusch: *Solonos Nomoi. Die Fragmente des solonischen Gesetzeswerkes mit einer Text- und Überlieferungsgeschichte*. Stuttgart, 1966, utánnymás Stuttgart, 1983; C. Mossé: Comment s'élabore une mythe politique: Solon, „père fondateur” de la démocratie athénienne. *Annales*, 34, 1979, 425–437; Németh Gy.: Solón törvényei és a „solóni törvények”. *Clio (FIOK)*, 2, 1986, 297–311; P. Oliva: *Solon – Legende und Wirklichkeit*. Konstanz, 1988; R. W. Wallace: The Date of Solon's Reforms. *AJAH*, 8, 1983, 81–95.

Kr. e. 594

A. Solón és Megara:

Diogenés Laertios: *A kiváló filozófus életrajzai és nézetei*. 1,2,46–48.

Legnagyobb tette a következő volt. Mikor szülőföldjéért Athén és Megara küzdött egymással, és miután a háborúban többször is vereséget szenvedtek, az athéniek határozatot hoztak, hogy halállal büntessék, aki azt indítványozná, hogy harcoljanak Salamisért. Ő azonban őrütséget színélve, megkoszorúzott fejfel berohant a gyűléstérre; ott felolvastatta Salamisról írt költeményét a hírnökkel, és fellelkesítette őket. Rögtön megindították a háborút a megariaiak ellen, és Solón vezetésével győzelmet arattak. A következő verssorok tüzeltek fel legjobban az athénieket:

*Lennék bár pholegandrosi ember vagy sikiníta,
lenne hazám bármely kis sziget, és ne Athén,
mert azt érzük meg, hogy ránk ujjal mutogatnak,
nézd ez athénit, ez is veszni hagyá Salamis !*

és azután ez:

*Menjünk hát Salamis gyönyörű szigetére, hogy érte
harcoljunk, s döntsünk: szégyen-e vagy becsület ?*

Arra is rábeszélte őket, hogy szerezzék meg a thrákiai Cherronésost. Hogy világossá legyen, nemcsak erővel, hanem igazságosan is szerezték meg Salamis, felásatott egyes sírokat, és megmutatta, hogy a halottak kelet felé vannak fordítva, ahogy az athénieknél volt szokás temetkezni, sőt maguk a sírok is keletre néznek, és a bevéselt feliratokon meg vannak nevezve a démosok, ami athéni sajáttság. Némelyek azt is állítják, hogy Homéros hajókatalógusában e sor után

*„Hozta tizenkét bárkáját Aias Salamisból”,
ő toldotta be a következőt:
„és, hol Athén bárkáinak állt sora, arra vezette”:*

S. J.

B Házasságra és örökösödésre vonatkozó törvények:

Démostenész: 46,18.

Attól a nőtől származnak törvényes gyermekek, akit jog szerint jegyez el, hogy feleség legyen, az apja, vagy vele egy atyától származó fivére, vagy apai nagyatyja: ha senki sem él ezek közül, és örökösödő (*epikléros*) a leány, az illetékes gyám; ha az nem él, akkor az, akire rábízta, legyen a gyámja.

S. J.

Philón: *Peri tón en merei diatagmatón*. 3,22.

Az athéni Solón megengedte az egy apától származók összeházasodását, de az egy anyától származókat megtiltotta.

S. J.

Pollux: 1,246.

Solón elrendelte, hogy az esküvőre menő menyasszonyok pörkölőserpenyőt hordozzanak, az árpalisztkészítés jeléül.

S. J.

Harpokration: 140,30.

Hogy az örökbe fogadott gyermekek nem voltak jogosultak visszamenni az atyai házba, ha nem hagytak törvényes gyermekeket örökbefogadójuk házába, Antiphón mondja a gyámságról szóló, Kallistratos elleni beszédében, valamint Solón a tizenegyedik axónon.

S. J.

Démostenész: 44,64.

A törvényhozó megtiltotta annak, aki örökbe fogadott fiú volt, hogy neki magának is örökbe fogadott fia legyen. Hogyan rendelkezett ezekről a dolgokról? Amikor azt mondta: „csak törvényesen született fiát hagyva maga helyett térhet vissza”, vagyis világosan kifejezi, hogy nem szabad örökbefogadást alkalmaznia.

S. J.

Démostenész: 43,51.

Ha valaki végrendelet nélkül hal meg, ha maradtak leánygyermekai, azokkal együtt, ha nem, egyedül, a következők a javak örökösei: ha vannak egy atyától származó fivérek, és a fivéreknek törvényes fiúgyermekai, az atya örökségét azok öröklik; ha nincsenek fivérek vagy a fivérek gyermekei, az atyaági unokafivérek és azok gyermekei örökölnék; jogosul-

tak a férfiak, és ha vannak, azok fiúgyermekei, ha rokonság tekintetében távolabbiak is. Ha pedig nincsenek atyai ágon jogosultak az unokatestvérek gyermekeiig, a férfi anyai ágon rokonai legyenek örökösök ugyanezen szabályok szerint. Ha ezen a körön belül egyik oldalról sincsenek jogosultak, az atyai ágon legközelebbi férfi rokon legyen az örökös. Fattyú fiúnak vagy leánynak ne legyen rokonsági joga se a vallási, se a világi dolgokban.

S. J.

Démostenész: 46,14.

Akikkel szemben nincsenek követelések, vagyis nem álltak tilalom vagy igényper alatt, mikor Solón hivatalba lépett, tetszés szerint végrendelkezhetnek vagyonukról, ha nincsenek törvényes fiúgyermekei, és ha nem örültségben vagy öregségtől elgyengülve vagy mérgeg hatása alatt vagy betegen vagy asszonyi rábeszélés hatására, ezek valamelyikétől be nem számítható állapotban teszik ezt, vagy kényszer hatására vagy fogságban megkötözve.

S. J.

Démostenész: 43,54.

Az örökösnők közül, akik a thések osztályába tartoznak: ha nem akarja feleségül venni a nemzetségből a legközelebbi férfi rokon, házasítsa ki, hozományul adva a pentakosimedimnos ötszáz drachmát, a hippeus háromszázat, a zeugitis pedig százötvenet. Ha pedig többen vannak ugyanabban a nemzetségben, az örökösnőnek rész szerint adjon hozományt mindegyik. Ha pedig több nő van, nem kötelező egynél többet kiházasítani a nemzetségnek, hanem mindig a legközelebbi férfi rokon házasítsa ki, vagy ő maga vegye feleségül. Ha a nemzetségbeli legközelebbi férfi rokon se feleségül nem veszi, se ki nem házasítja, az archón kötelezze őt arra, hogy vagy maga vegye feleségül, vagy házasítsa ki. Ha pedig az archón nem kötelezi őt erre, fizessen büntetésül ezer drachmát Hérának szentelve. Bárki feljelentheti az archónnak azt, aki kötelességét nem teljesíti.

S. J.

Eustathios: 1246,13 (Scholion Homéros: *Ilias*. 21,450).

Mert szolgálóleány (*théssa*) az, mondja (*ti. Aristophanész Byzantios*), akit szegény sorsú atya hagyott árván. Az pedig a nemzetség legközelebbi rokon férfi tagjához megy a törvény szerint, ami erre kötelezi, és ha az úgy dönt, hogy nem veszi feleségül, őt minát fizet kárpótlásul, ahogy Solón elrendelte. A megváltoztatott törvényekben ez kevésnek látszott, és tíz mina lett belőle.

S. J.

Démostenész: 46,20.

És ha az örökösnek gyermeke születik, és eléri a kétéves kort, legyen a vagyon tulajdonosa, az anyának pedig ellátást (*sitos*) kell biztosítani.

S. J.

Harpokration? 166,24; Suda: 502; Phótios: 514,6.

Élelemnek (*sitos*) nevezik azt az összeget, amelyet ellátásra adnak az asszonyoknak vagy az árváknak, ahogy ez megtudható mások mellett Solón első axónjáról, és Aristotelész *Athéni államából* (56,6).

S. J.

C Temetkezés:

Démostenész 43,62.

A halottat ravatolozzák fel bent, tetszés szerint. Másnap, mielőtt a nap lemegy, vigyék el a halottat. A férfiak vonuljanak elől, mikor kiviszik, a nők pedig mögötte. Nőnek nem szabad bemenni az elhunyt házába, sem a halottat kísérni, amikor a sírhoz viszik, ha még nincs hatvanéves, kivéve, akik a közeli rokonsághoz tartoznak (*entos anepsiadón*); a halott házába nem mehet be, miután a holttestet kivitték, egyetlen asszony sem, kivéve, akik a közeli rokonsághoz tartoznak.

S. J.

Cicero: *De legibus* 2,63.

Később, mivel – ahogy Phalereus írja – a temetések pazarlók és túl hangosak kezdtek lenni, Solón törvénye korlátozta őket. Ezt a törvényt szinte azonos szavakkal írták fel a mi decemvireink a tizedik táblára. A három siratóasszonyra vonatkozó szabály és a többi ugyanis Solóntól való. A siratásról pedig ezekkel a szavakkal szól: „az asszonyok ne karmolják fel az arcukat, és ne üvöltözzenek gyászolásként”. A sírokról pedig semmi több nincs Solónnál, mint hogy „senki ne pusztítsa el, se idegent ne temessen beléjük, és büntetés sújtsa azt, ha valaki a sírhalmot – mert azt hiszem, ezt jelenti a *tymbos* szó – vagy a síremléket vagy az oszlopot meggyalázza, ledönti, összetöri”.

S. J.

D Bírósági eljárás:

A. I. Bekker: *Anecdota Graeca*. I. Berlin, 1814, 242, 19.

Az „ítélők” (*kritai*) azok, akik eldöntik, ki tett igaz esküt a bíróság előtt állók közül. Solón ugyanis azt rendeli, hogy a pörbefogott, ha nincsenek sem tárgyi bizonyítékai, sem tanúi, tegyen esküt, és a vádló hasonlóképpen.

S. J.

Hésychios: a 907

„A rokonság szerint téve esküt az oltárok mellett”: ez áll Solónnál.

S. J.

Pollux: 8,142.

Solón úgy rendelkezik, hogy három istenre esküdjenek, a segélykérők védőjére, a megtisztítóra és a gyógyítóra.

S. J.

E Gyalázkodás:

M. H. E. Meier: *Lexicon Rhetoricum Cantabrigiense*. Halle, 1844, 671, 7.

Gyalázkodási per: Ha valaki elhunytat gyaláz, még ha annak gyermekei szidalmazták is őt, ötszáz drachma büntetés fizetésére ítélték: kétszázat az államkincstárnak, háromszázat a magánfélnek volt köteles fizetni. Hypereidész a Dórotheos elleni beszédében azt mondja, hogy ezret kell fizetni büntetésként, ha elhunytakról, ötszázat, ha élőkről van szó.

S. J.

F Lopás:

Gellius: *Noctes Atticae* [Attikai éjszakák]. 11,18,3.

Solón a tolvajok elleni törvényével nem – mint azelőtt Drakón – a halált, hanem (az ellopott érték) kétszeresét írta elő büntetésként.

S. J.

Démostenész: 24,105.

Ha valakitől valamit ellopnak, s ha azt visszakapja, a tolvajt annak kétszeres értékére ítélik el, ha pedig nem, a kétszeres értéket ítélik meg a büntetésen felül. Kötözzék meg a tolvajt

lábbilincssel a lábán öt napra és ugyanannyi éjszakára, ha büntetését ezzel súlyosbítja a bíróság (*héliaia*). A súlyosbítást bárki indítványozhatja, amikor a büntetés megállapításáról tárgyalnak.

S. J.

G. Birtoklásban való akadályozás:

Scholion Gen. Homéros: *Ilias* 21,282.

„Szorongatva (*erchthent*) a nagy folyóban”: Kratés szerint „akadályoztatva” (*eilthent*), mert azt állítja, hogy *eillein* ugyanaz, mint *eirgein* (akadályozni), mint ahogy az akadályozás miatti pert is *exulésnek* nevezik; és idézi Solón szövegét is az ötödik axónról: „exulés: ha valaki egy másikat abból, amit az perrel megnyert, kizár, akkor büntetésként annyit kell befizetnie az államkincstárba, amennyi annak az értéke, és ugyanannyit a magánembernek is”.

S. J.

H. Szomszédsági jog, határok távolsága:

Digesta: 10,1,13.

Gaius a tizenkétfőldes törvényekhez írt művének negyedik könyvében. Tudni való, hogy a határok kijelölésének eljárásában figyelemmel kell lenni arra, amely annak a törvénynek a példájára van írva, amelyet a hagyomány szerint Athénben Solón hozott; ott ugyanis ez áll: „Ha valaki sövényt vagy kerítést emel más földje mellett, a határt ne lépje át; ha falat, egy lábat hagyjon ki, ha épületet, két lábat. Ha árkot vagy gödröt ás, annyit hagyjon ki, amennyi annak a mélysége; ha kutat, egyölnyit (*orgyan*); olajfát és fűgét pedig kilenclábnyira ültessen a más földjétől, másféle fát ötlábnyira.”

S. J.

Paroemiogr. Graec.: I. 388, App. I. 58.

„Trágya-pör”: azokra mondják, akik apró dolgokért is képesek pörösködni. Solón törvénytábláin ugyanis a törvény azokat is bünteti, akik a trágyát elhordják.

S. J.

I. Részesművelés:

Pollux: 7,151.

„Részesföld” (*epimortos gé*) Solónnál a részesedés fejében megművelt föld és „rész” (*morté*) az a termésrész, amely a föld megművelőitől jár.

S. J.

J. Kamatláb:

Lysias: 10,10.

A kamatot olyan magasan kell megállapítani, ahogy a hitelező akarja.

S. J.

K. Testületi autonómia:

Digesta: 47,22,4.

Gaius a tizenkéttáblás törvényekről írt műve negyedik könyvében. „Társak” (*sodales*) azok, akik ugyanannak az egyesületnek (*collegium*) a tagjai; ezt a görögök *hetaireiának* hívják. Ezeknek a törvény biztosítja a jogot, hogy olyan megállapodást kössenek egymás között, amelyet akarnak, amennyiben az nem ütközik valamiben az állami törvénnyel. Úgy látszik, ez a rendelkezés Solón törvényéből van átvéve. Ott ugyanis ez áll: „Ha község- (*dēmos*) vagy phratría-tagok (*phratores*) vagy orgeónok vagy nemzetségtagok (*gennétai*) vagy étkezőtársak (*syssitoi*) vagy temetkezőtársak (*homotaphoi*) vagy kultusztársak (*thiasótai*) vagy zsákmányolásra vagy kereskedelmi vállalkozásra indulók valamiben megegyeznek egymás között, az legyen érvényes, amennyiben nem tiltják az állami törvények.”

S. J.

Phótiós: 344,7; Suda: 511.

Orgeónok: akik a magánkörben tisztelt isteneknek végeznek szertartásokat (*orgiazontes*); az „orgiazeín” azt jelenti, hogy az isteneknek titkos szertartásokat (*orgia*) mutatnak be, azaz mystérionokat és törvényes szertartásokat. Seleukos a Solón törvénytábláiról írt művében azt mondja, hogy azokat nevezik orgeónoknak, akik összefüggéseket tartanak egyes hērósok vagy istenek tiszteletére.

S. J.

L. Étkezés a prytaneionban és a szentélyekben:

Athénaiós: *Deipnosophistai* [Lakomázó bölcsek]. 4,137 E.

Solón azt rendeli el, hogy a prytaneionban étkezőknek árpalepényt (*maza*) adjanak, búzakenyeret (*artos*) pedig az ünnepeken szolgálnak fel nekik, utánozva ezzel Homéroszt.

S. J.

Athénaios: *Deipnosophistai* [Lakomázó bölcsek]. 6,234 E.

A kyrbiseken a Déliastésokról ez áll írva: „És két hírnök (*kéryx*) a mystérionokat ápoló Kéryxök nemzetségéből; ezek kapjanak étkezést a Délionban egy éven át”.

S. J.

M. A törvények érvényessége és írásba foglalása:

Etymologicum Gudianum. R. Reitzenstein: *Geschichte der griechischen Etymologica*. Leipzig, 1897, 164, 11.

Seleukos szerint a törvényoszlopok (*kyrbeis*) az istenek áldozatait tartalmazzák; elnevezésük vagy a formájuktól származik, mert csúcsos süveg (*kyrbasia*) alakúak, vagy tulajdonképpen krybeis a nevük, mert az istenek dolgainak rejtetteknek (*apokryptomena*) kell lenniük. Asklépiadás az axónokról írt magyarázataiban az áldozatokat elhatároló oszloptól (*krybis*) származtatja a nevet; vagy ahogy az eresosi Phaniés mondja, abból magyarázhatók, hogy szövegeikkel szentesítenek (*kyróthénai*). Eratosthenés azt állítja, hogy ezek háromszögletűek, nem négyszögletűek. Aristophanés azt mondja, hogy hasonlóak az axónokhoz, attól eltekintve, hogy az axónok a törvényeket, a kyrbisek az áldozati előírásokat tartalmazzák. Mindkettőnek ilyenforma az alakja: nagy, embermagasságú keret, amely négyszögű faoszlopokat tart, ezeknek az oldalai simák és tele vannak írva; mindkét végükön csapszeg van, hogy mozgatni és forgatni tudják azok, akik (*a szöveget*) olvassák.

S. J.

Harpokration: 136,9; Suda: 104; Phótios: 324.

„Az alulról kezdődő törvény”: Démostenés az Aristokratés elleni beszédben. Didymos ezt mondja erről: „Vagy a bíróságot érti a szónok, mivel egyes törvényszékeket felsőnek, másokat alsónak neveztek; vagy az axónokon váltakozó irányú sorokban (*bustrophédon*) bevéssett írás formája miatt; vagy pedig a balról kezdődő törvényt nevezi alulról kezdődőnek Démostenés. Hogy ugyanis az *axónok* és *kyrbisek* váltakozó irányú sorokban voltak írva, ahogy megjegyzi, Euphorión világította meg Apollodóroshoz írt művében. Vagy pedig, mondja még, mivel az axónokat és kyrbiseket fentről, az Akropolisról a tanácsházba és a gyűléstérre helyeztette át Ephialtés, ahogy Anaximenés állítja Philipposról írt művében.

S. J.

Pollux: 8,128.

Régen a *kyrbisek* és *axónok* az Akropolison voltak felállítva; később, hogy mindenki számára hozzáférhetőek legyenek, a prytaneionba és az agorára vitték át őket. Ezért mondták, hogy „alsó törvény”, szembeállítva az Akropolisszal.

S. J.

Peri tón arithmón [A számokról]. H. Stephanus: *Thesaurus Linguae Graecae.* 8, 1865, app. 345.

Ezeket a jeleket (*ti. az akrofonikus betűszámjegyeket*) látjuk a könyvek írásaiban a befejezéseknél, de Solónnál is, aki az athéniek törvényeit megalkotta, a pénzben megszabott büntetéseket ilyen betűkkel látom jelölve, a régi táblákat, határozatokat és törvényeket is sokat lehet találni, amelyekben így jelölik a számokat.

S. J.

Az utóbbi évtizedekben éles vita zajlik Solón reformjainak időpontjáról. A szakirodalom egy része ragaszkodik a reformok hagyományos datálásához (Kr. e. 594), más része pedig különféle érveket felsorakoztatva inkább a Kr. e. 570-es évekre keltezi őket. Ezzel függ össze a vita, hogy Solón valóban archóni évében hozta-e a törvényeit, vagy – Drakónhoz és Kleisthenéshez hasonlóan – attól eltérő időpontban. A Kr. e. 570-es évek mellett szól egyrészt az, hogy Solón reformjai meghozatalát követő tízéves utazása során találkozott Kroisos lyd királlyal (ur. Kr. e. 560–546) és Amasis fáraóval (ur. Kr. e. 568–526). Az utazás topikus és részben mesés történeteiben azonban megengedik azt a feltevést is, hogy e találkozások (vagy legalábbis egy részük) csupán a történetírói fantázia termékei voltak. Erre már Plutarchos is utal *Solón-életrajzában* (27): „Kroisszal való találkozását némelyek – időszámítási okok alapján – koholt történetnek tekintik. Mivel azonban erre a híres történetre olyan sokan hivatkoznak, sőt ami ennél is fontosabb, annyira illik Solón jelleméhez, s méltó nagy lelkületéhez és bölcsességéhez, nem tartom koholmánynak egyedül az időrendi táblák miatt, amelyeket oly sok tudós próbált meg egyeztetni anélkül, hogy a bennük található ellentmondásokat meg tudta volna indokolni” (M. E. fordítása). A másik érv az athéni baglyos pénzek megjelenése, amely jóval Solón reformjainak hagyományos időpontja után történt. Az újabb kutatások szerint azonban nem Kr. e. 575 után, hanem először csak Kr. e. 520–512 között verték ezeket az érméket, és a baglyos pénzt megelőzően vert ún. Wappenmünzék (címeres érmék) is csak Kr. e. 540–530 k. jelentek meg (J. H. Kroll: *From Wappenmünzen to Gorgoneia to Owls. The American Numismatic Society Museum Notes*, 26, 1981, 1–32; R. J. Hopper: *Observations on Wappenmünzen*. In: C. M. Kraay – G. K. Jenkins eds.: *Essays in Greek Coinage Presented to Stanley Robinson*. Oxford, 1968, 16–39). Mindez nemcsak az esetleges solóni pénzreformra, hanem általában a solóni reformok időpontjára, és a reformokat idéző források hitelességére nézve is számos kérdést vet föl. Solón és Peisistratos viszonyához vö. 83. dokumentummal. A hét bölcs kánonjához vö. a 83. dokumentum jegyzeteivel.

78. PITTAKOS A KÖLTÉSZETBEN

A. Plutarchos: *A hét bölcs lakomája.* 14,157 e. B. Alkaios: 75,5–13. In: E. Lobel – D. L. Page: *Poetarum Lesbiorum Fragmenta*. Oxford, 1955.

Kr. e. 590–580 k.

A.

*Őrölj, malom, őrölj
mert maga Pittakos őröl,
pedig ő Mytiléna királya.*

T. W. I.

B.

*Bizony nem emlékszem: kicsi voltam én
akkor, ki dajka térdein ül, gyerek;
de jó apám elmondta, mit nyert
mekkora tiszteletet Drakóntól*

*e férfiú; s most ő maga zsarnokok
pártjára állott, azt a Melanchroost
szolgáltá, aztán észrevétlen
zsarnoka lett a mi városunknak.*

D. G.

A. A kis dalt a hagyomány szerint Thalés hallotta, amikor a lesbosi Eresos malma mellett ment el. A lesbosi Pittakost a hét bölcs között tartották nyilván. Pittakos egy arisztokrata csoport tagjaként, amelyhez Alkaios is tartozott, Kr. e. 612-ben elűzte Melanchroost, Mytiléné tyrannosát. A sigeioni háborúban (Kr. e. 607/606) győzelmet aratott a kelet felé terjeszkedő athéniek fölött (vö. 70. szemelvény). Közben Myrsilos tyrannos ragadta magához a hatalmat. Pittakos kiegyezett vele, és közösen uralkodtak, Alkaiosnak azonban el kellett menekülnie. Myrsilos halála után újból fellángoltak a belső harcok. Pittakos beházasodott az előkelő Penthilida nemzetségbe, s ezzel annyira megnövelte befolyását, hogy *aisymnétés*nek választották. Vezető tisztségét Kr. e. 598/597–588/587, más kronológia szerint pedig Kr. e. 590/589–580/579 között töltötte be. A hagyományos intézményeket Peisistratoshoz hasonlóan nem szüntette meg, de a tékozlást és zabolátlanságot korlátozó törvényeket vezetett be. Tíz év után önként lemondott hatalmáról. Idealizált emléket őriz az idézett népdal. Pittakos bekerült a hét bölcs kánonjába, vö. a 83. dokumentum jegyzetével.

B. Pittakos másik arcát mutatja Alkaios (Kr. e. 630 k.–570 k.) szenvedélyes költeménye. Az arisztokrata Alkaios, Sapphó kortársa, és vele együtt az aiól költészet legnagyobb alakja, belevetette magát a lesbosi politikai harcokba. Idézett verse abból az időszakból származik, amikor Pittakos kiegyezett Myrsilossal, és osztozott annak zsarnokuralmában. Melanchros neve metrikai okoknál fogva nyúlik Melanchroosszá. A versben említett mytilénéi Drakón, Penthilos fia nem azonos az athéni törvényhozóval.

79. PHANODIKOS SÍRFELIRATA

SIG³ 2; Jeffery: Pl. 71, 43–44. Sírfelirat Sigeionból

Kr. e. 575–550

1. Phanodikosé, a prokonnésosi Hermokratés fiáé vagyok; vegyítőedényt állvánnyal és szűrőedényt adományozott a sykeioniaknak a prytaneionba.

2. Phanodikosé, a prokonnésosi Hermokratés fiáé vagyok; és vegyítőedényt állvánnyal és szűrőedényt adományoztam a sigeioniaknak emlékül a prytaneionba. Ha valami baj érne, vigyázatok rám, sigeioniak. Aisópos és testvérei készítettek engem.

S. J.

A sírsztélé első felirata ión, a második attikai nyelvjárásban és betűkkel íródott. A felirat datálása kizárja, hogy Athénnek a Kr. e. 7. sz. végén történt sigeioni gyarmatalapításához lehessen érvként használni (Strabón: 599–600; vö. 70. és 78. szemelvénnel). Sokkal valószínűbb az eseményeket Peisistratos tyrannisának idejére helyezni (Hérodotos: 5,95). A második (attikai) feliratot Aisópos és testvérei azért készíthették el, mert az első nagyon hamar lekopott és nehezen olvashatóvá vált.

80. A CHIOSI TÖRVÉNY

ML 8; LSAG 65. tábla 41; Fornara 19. Vöröses trachitból készült stélé, bustrophédon felirattal. Ma az isztambuli Archeológiai Múzeumban őrzik.

Kr. e. 575–550

A

Hestia [szent vagyonát illetően] a nép (*démos*) örködjék az [előljárók] rendelkezései (*rhétra*) fölött [... a] mely kimondja: ha a démarchosok vagy a basileusok közül valakit megveszteg[etnek, ...] | 5. fizessen Hestiának, mint hivatalban lévő démarchos. Hajtsa be [a büntetést a ...], amikor a népet (*démos*) összehívták. A büntetés az érték kétszerese. [...] Ha rábizonyították (?) [olyan értékű legyen a büntetés,] amennyi a ...

B

... a fellebbezés [...] ha igazságtalanság éri, a démarchos előtt [...] statért ...

C

A fellebbezést a nép (vagy a démosok?) tanácsa (*bulé*) előtt kell benyújtani. A Hebdomaia (vagyis a hónap hetedik napja) után három (nappal) | 5. gyűljék össze a nép (*démos*) tanácsa, amely a büntetést kirója, (a buléba) phylénként ötven (embert) válasszanak ki. A nép (*démos*) valamennyi | 10. ügyével foglalkozzanak, és a hónap valamennyi peres ügyével, amelyekben fellebbezett valaki, ...

D

...Artemisión (havában) [...] esküt kell tenni, és áldozattal kell megerősíteni [...] a basileusoknak.

N. Gy.

A töredékes stélé mind a négy oldalát teleírták. A törvény értelmezése – töredékes voltánál fogva – igen nehéz. Ez a legrégebbi felirat, amely megemlíti a nép (*démos*) tanácsát (*bulé*). A szövegből arra következtethetünk, hogy létezett a városban egy másik (feltehetőleg arisztokratikus) tanács is, ezért kellett minden esetben hangsúlyozni azt, hogy a fellebbezési ügyek a démos buléjára tartoznak. Minthogy e tanács hatásköréről mást nem tudunk, nagyon valószínű, hogy e bulé nem politikai vezető testület, hanem csak fellebbviteli bíróság lehetett. Athénben Solón törvényei a politikai vezetést az arisztokratikus (illetve timokratikus) bulé kezébe adták, a bírósági ügyek nagy része azonban a démos tagjaiból álló esküdtbírótság (*héliaia*) elé került. Meg kell jegyezni, hogy a démos faluközösséget és közigazgatási kerületet is jelentett, így lehet, hogy az említett bulé nem a nép (*démos*), hanem a kerületek vagy községek képviselőiből állt.

81. A CHIOSI RABSZOLGÁK

Athénaios: *Deipnosophistai* [Lakomázó bölcsek]. 6,88,265.

Kr. e. 6. sz.

Úgy tudom, hogy a görögök közül elsőként a chiosiak alkalmaztak vásárolt rabszolgákat, amint azt Theopompos is elbeszéli történeti művének tizenhetedik könyvében:

„A görögök közül elsőként a chiosiak használták fel a rabszolgák munkáját, a thessaliaiak és lakedaimóniak után. A mód azonban, ahogy a rabszolgákat szerezték, más volt náluk, mint amazoknál. A lakedaimóniak és a thessaliaiak ugyanis görögöket igáztak le, akik már előttük ott laktak azon a földön, amelyet most a lakedaimóniak és thessaliaiak birtokolnak. A lakedaimóniak tudniillik az achájokat igázták le, a thessaliaiak pedig a perrhaibosokat és a magnéseket; az előbbieket helótáknak nevezték szolgáikat, az utóbbiak meg penestéseknak. A chiosiak viszont a barbárok közül pénzért vásárolták rabszolgáikat.”

S. J.

Athénaios a Kr. u. 3. században élt naukratisi író 15 könyvől álló *Lakomázó bölcsek* című munkájában mintegy harminc tudós folytat véget nem érő lakomát egy Larensius nevű római tisztviselő házában, s e – Platón utánzó – lakoma során tematikus csoportosításban szó esik ételekről, kultúrtörténetről, irodalomról, művészetről, nyelvészetről. Athénaios művének legnagyobb értéke az, hogy közel nyolcszáz hosszabb-rövidebb szó szerinti idézetet őrzött meg elveszett munkákból.

82. A PANATHÉNAIA ELSŐ MEGRENDEZŐI

IG I³ 507; IG I² 463+475; SEG 26,35. Mésző stélé az Akropolisról.

Kr. e. 566/565?

A versenypályát készítették [Kr]atés, [Thras]yklés, Aristodikos, Br[ysón], Anté[nór] ünneprendezők (elsőként rendezték meg a versenyt a bagolyszemű leány tiszteletére).

S. J.

A hagyomány szerint Hippokleidés archóni évétől (Kr. e. 566/565) kezdve rendezték meg Athéné tiszteletére a Panathénaiia sportversenyeit, vagy legalábbis ettől kezdve rendeztek az évi versenyeken kívül ötévenként ún. nagy Panathénaiát. A felirat datálása éppúgy vitatott, mint a versenyrendezők nevének kiegészítése, sőt tisztsége is. Van, aki nem athlothesnek, hanem hieropoiosnak tekinti őket (R. Develin: *Athenian Officials 684–321 B. C.* New York, 1989, 41).

83. PEISISTRATOS

Kr. e. 560 k.–527

Frontinus: *Strategemata*. 2,9,9.

Az athéni Peisistratos, miután elfogta a megaraiak hajóhadát – amely éjszaka kikötött Eleusisban, hogy elrabolja a Ceres ünnepét ülő athéni asszonyokat –, és nagy öldökléssel állt bosszút rajtuk, megtöltötte az elfoglalt hajókat athéni katonasággal, és kiállított néhány asszonyt, úgy, hogy jól láthatók legyenek, mintha foglyok lennének. Ettől a látványtól megtévesztve a megaraiak azt hitték, hogy saját embereik hajóznak vissza, győzelmet aratva. Rendezetlenül rohantak elébük, és így újra vereséget szenvedtek.

S. J.

Hieronymus: *Eusebius, Chronica*. Ed. R. Helm. 99–102. A 46. olympias 3. évétől az 54. olympias 3. évéig

46. olympias 3. éve	Solón eltörölve Drakón törvényeit, kivéve a gyilkosságra vonatkozókat, megalkotta saját törvényeit (Kr. e. 594)
47.01.2 (?)	Ebben az időben a versenyek résztvevői számára tragost, vagyis kecskebakot tűztek ki díjként, és innen nevezték el őket tragoidosoknak.
48.01.1.	A korinthusi monarchiát megszüntették (Kr. e. 588)
48.01.3.	Napfogyatkozás következett be, amelyet Thalés előre megjósolt (K. e. 586)
49.01.3.	Alyattés és Astyagés csatát vívtak (K. e. 582)

- 49.01.4. Az isthmosi játékokat Melikertés után és a pythói játékokat első ízben megrendezték (K. e. 581)
- 50.01.2. A hét bölcszet elismerték (K. e. 579)
- 50.01.4. Astyagés a lydek ellen harcol (K. e. 577)
- 51.01.1. A miletosi Anaximandros természetfilozófus ismertté válik (K. e. 576)
- 51.01.4. A nemeai versenyt először rendezik meg az argosiak, az után, amely Archemoros idején volt (K. e. 573)
- 52.01.2. Phalaris tyrannist gyakorolt 16 évig (K. e. 571)
- 52.01.4.(?) Abaris Skythiából Hellasba jött (K. e. 568)
- 53.01.2. A kyrénéi Eugamón, aki a Telegoniát írta, ismertté válik (K. e. 567)
- 53.01.3. Atlétikai versenyt létesítettek, amelyet Panathenaionnak neveztek (K. e. 566)
- 54.01.1. Aisópost a delphoiak megölik (K. e. 564)
- 54.01.3. Peisistratos, az athéniek tyrannosa átkel Itáliába (Kr. e. 561)

S. J.

Diodóros: 9,4.

Ugyanő (*ti. Solón*) élete alkonyán, látva, hogy Peisistratos a tömegnek kedveskedve népvezérkedik, és zsarnokságra törekszik, először rábeszéléssel próbálta eltéríteni ettől a szándékától. Mivel azonban az nem hallgatott rá, teljes fegyverzetben kiment a köztérre, bár már nagyon öreg volt. A tömeg összegyűlt körülötte a különös látvány miatt, ő pedig felszólította a polgárokat, hogy fogjanak fegyvert, és azonnal döntsék meg a zsarnokot. Senki sem csatlakozott hozzá, mindnyájan örültnek tartották, némelyek agg korát emlegették. Peisistratos testőrei kíséretében Solónhoz jött, és megkérdezte, mitől bátorodott fel annyira, hogy meg akarja dönteni uralmát; erre ő azt felelte, hogy öregségétől. Az pedig csodálva bölcsességét, nem bántalmazta őt.

S. J.

Diodóros: 9,20.

Solón, a törvényhozó, a népgyűlésbe ment, és felszólította az athénieket, hogy döntsék meg a zsarnokot, mielőtt végleg megerősödik. Mivel senki sem csatlakozott hozzá, felöltve teljes fegyverzetét, kiment a köztérre, bár már öreg volt, és az isteneket hívta tanúul, hogy a maga részéről szóval és tettel segítségére sietett veszélyben forgó hazájának. A tömeg azonban nem ismerte fel Peisistratos szándékát, és nem törődött Solónnal, hiába mondott igazat. Azt mondják, hogy Solón verseiben meg is jósolta az eljövendő tyrannist:

*Felhőből hull hó és zord jégzápor a földre,
villan a villám és mennydörög útja nyomán.
Így a hatalmas férfi kezén elpusztul a város:
mit sem sejtve a nép zsarnoka rabja leszen.
Azt, ki erőssé lesz, később nem könnyű letörni:
megfontolni előbb kellene mindezeket.*

És aztán, amikor már az tyrannosként uralkodott, jelentette ki a következőket:

*Hitványságtok hozta a bajt rátok, ne az istent
vádoljátok hát mostoha sorsotokért.
Zálogot adtatok, és hagyátok, hogy fölibétek
nőjön akárki, ezért nyögtök a szolgasoron.
Bár ha egyenként mindnyájan túltesztek a rókán,
együttvéve a nép ostoba, gyáva tömeg.
Mind csak a nyelvet nézitek, adtok a cifra beszédre.
Ám soha egyik sem kérdez a tettek után.*

Peisistratos felszólította Solónt, hogy maradjon nyugton, és vele együtt élje a tyrannis által nyújtott javakat. Mikor azonban semmi módon nem tudta megváltoztatni annak állásfoglalását, sőt azt kellett látnia, hogy egyre éberebb és határozottan fenyegeti őt azzal, hogy elérje a büntetés, megkérdezte tőle: miben bízik, hogy így szembeszáll az ő akaratával. Az pedig, ahogy mesélik, azt felelte, hogy öregségében.

S. J.

Pausanias: 1,3,3.

Hátrább egy csarnok van építve, amelyben a tizenkét isten képe látható; a szemben lévő falon Théseus, a Démokratia és a Démos (a Nép) van lefestve. A festmény úgy mutatja be Théseust, mint aki az athéniek számára megteremtette a demokráciát. Egyébként is elterjedt az a híresztelés a sokaság között, hogy Théseus átadta az államügyeket a népnek, és ettől kezdve megmaradtak a demokratikus rendszerben, addig amíg Peisistratos fellázadva tyrannosszá nem lett. Más valótlan dolgokat is beszélnek a nép körében, akik járatlanok a történelemben, és amit már gyermekkoruktól kezdve a kardalokban és a tragédiákban hallanak, mind igaznak hiszik.

S. J.

Théseusról, mint a demokrácia állítólagos megalapítójáról vö. a 42. szemelvénnel.

Polyainos: 1.21.

Peisistratos Euboiából betört Attikába, és előrenyomult a pallénéi Athéné templomáig. Azokat az ellenségeket, akikkel először megütközött, mind megölette. További előrenyo-

mulása során egy másik, nagyobb csapattal került szembe. Ekkor azt parancsolta embereinek, hogy zöld ágakkal koszorúzzák fel magukat, és a szembejövőket ne öljék meg, hanem mondják azt nekik, hogy az előbbiekkal békét és barátságot kötöttek. Azok elhitték ezt, megegyezést kötöttek, és átadták Peisistratosnak a várost. Ekkor ő felszállt egy kocsira, és maga mellé állított egy Phyé nevű szép és nagy termetű nőt, Pallas fegyverzetével felékesítve; így azt a látszatot keltette, mintha maga Athéna vezetné vissza őt a városba. Nyugodtan és biztonságban hajtott be, és meg is szerezte az uralmat az athéniek felett.

Amikor Peisistratos el akarta szedni az athéniektől fegyvereiket, megparancsolta, hogy mindnyájan fegyveresen gyülekezzenek az Anakeionba. El is jöttek, ő pedig előlépett, hogy szónoklatot intézzon hozzájuk; el is kezdte beszédét, de halk hangon. Mivel nem értették, kérték, hogy lépjen ki a templom előudvarába, hogy mindnyájan jól hallhassák. Amíg ő csendesen beszélt hozzájuk, és azok feszült figyelemmel hallgatták, odajöttek zsoldosai, felszedték a fegyvereket, és Agraulos templomába vitték. Csak ekkor, ahogy fegyvertelenül maradtak, vették észre az athéniek, hogy Peisistratos halk beszéde lefegyverzésükre irányuló csel volt.

Peisistratos politikai ellenfele volt Megaklés; Megaklés a gazdagok élén állt, Peisistratos pedig a demokraták vezére volt. Egy alkalommal sok Megaklésre ontott gyalázkodás és fenyegetés után távozott a népgyűlésből. Azután sok, de nem halálos sebet ejtett magán, majd másnap a főtérrre ment, és megmutatta az athénieknek. A nép nagyon felháborodott, hogy az, aki az ő érdekeit védelmezi, ilyen szenvedett el, és háromszáz buzogányhordozót adott mellé testőrségül, akik segítségével az athéniek ura lett, és uralmát örökül hagyta fiainak is.

S. J.

Tipikus tyrannos toposz, hogy a zsarnok a néptől kap jogot a testőrség megszervezésére, amely aztán hatalomra juttatja, vö. Akragas, Selinus, Rhégion és Gela történetével.

Diogenés Laertios: *A kiváló filozófusok életrajzai és nézetei*. 1,2. Solón. 49–54.

Ezután a nép nagyon tisztelte őt (*ti. Solónt*), és szívesen vette volna még azt is, ha tyrannosként uralkodik fölöttük. Ő azonban nem élt ezzel a lehetőséggel, sőt még Peisistratos is – aki rokona volt, ahogy Sósikratés elbeszéli –, előre látva szándékát, igyekezett megakadályozni ebben. Dárdával és pajizzsal felfegyverkezve berontott ugyanis a népgyűlésbe, és figyelmeztette őket Peisistratos szándékára. Sőt azt is kijelentette, hogy ő kész a segítségre, így szólván: „Athéni férfiak, közületek egyeseknél bölcsebb, másoknál bátrabb vagyok; bölcsebb azoknál, akik nem látnak át Peisistratos cselén, bátrabb azoknál, akik felismerik, de félelmükben hallgatnak.” A tanács tagjai azonban, akik Peisistratos-pártiak voltak, kijelentették, hogy bolond; ő erre így felelt:

*Hogy ki bolond, azt majd a jövő kimutatja a népnek,
csak kis idő telik el, míg a való kiderül.*

Megjósolta Peisistratos tyrannisát is következő verssoraiban:

*Felhőből hull hó és zord jégzápor a földre,
villan a villám és mennydörög útja nyomán.
Így a hatalmas férfi kezén elpusztul a város,
mit sem sejtve a nép zsarnoka rabja leszen.*

Mikor ezzel sem tudott hatást elérni, és az már megszerezte a hatalmat, letette a fegyvereit a hadvezéri hivatal elé, és így szólt: „Hazám, szolgáltalak szavammal és tettemmel is”. Azután elhajózott Aigyptosba és Kyprosra, majd Kroisoshoz is ellátogatott. Mikor pedig az megkérdezte tőle: „Kit tartasz boldognak?” – ő azt felelte: „Az athéni Tellost, meg Kleobist és Bitónt” – és elmondta a sokat emlegetett történetet.

Egyesek mesélik, hogy Kroisos teljes díszben, trónusán ülve megkérdezte tőle, hogy látott-e valaha ennél szebb látványt. Ő pedig ezt felelte: „Igen, a kakasokat, fécánokat és pávákat; azok természetes és ezért mérhetetlenül szebb dísszel vannak felékesítve”. Miután innen eltávozott, Kilikiában tartózkodott, és ott várost alapított, amelyet önmagáról Soloinak nevezett el. Itt az atheniek közül is letelepített némelyeket, akik az idő múltával nyelvileg elbarbárosodtak, és ezért mondták róluk, hogy „soloi módon beszélnek” (soloikizein). Az idevalók a soleusok, a kyprosiak pedig a soliosok.

Mikor megtudta, hogy Peisistratos már tyrannosként uralkodik, ezeket írta az athénieknek:

*Hitványságtok hozta a bajt rátok, ne az istent
vádoljátok hát mostoha sorsotokért.
Zálogot adtatok, és hagytátok, hogy fölibletek
nőjön akárki, ezért nyögtök a szolgasoron.
Bárha egyenként mindnyájan túltesztek a rókán,
együttvéve a nép ostoba, gyáva tömeg.
Mind csak a nyelvet nézitek, adtok a cifra beszédre,
ám soha egyik sem kérdez a tettek után.*

Ő tehát ezeket írta; Peisistratos pedig, mikor az már száműzetésbe ment, a következő levelet küldte utána:

„Peisistratos Solónnak.

Nem én vagyok az egyetlen a görögök közül, aki tyrannisra törekedtem, és nem is illetlen ez hozzám, aki a Kodridák nemzetségéből származom. Én ugyanis visszaszereztem azt, amit az athéniek esküvel kötelezve megadtak Kodrosnak és nemzetségének, de később elvették tőlük. Egyebekben semmit sem vétek sem az istenek, sem az emberek ellen, hanem hagyom, hogy az athéniek intézzék ügyeiket azok szerint a törvények szerint, amelyeket te hoztál számukra. Jobb most a közéletük, mint a demokráciában, mert senkinek sem engedem meg, hogy jogsértést kövessen el, én pedig, a tyrannos, nem igényelek a magam számára több tekintélyt és megbecsülést, mint amilyen meghatározott tiszteletjogok az egykori királyokat megillették. Minden athéni tizedet fizet vagyona után, nem nekem, hanem azért, hogy legyen miből fedezni az állami áldozatok és más közkiadások, meg az esetleg ránk törő háború költségeit.

Nem kárhoztalak azért, mert leleplezted tervemet, hiszen inkább az állam iránti hűségből, mint az ellenem érzett gyűlöletből lepleztél le, meg azért is, mert nem tudhattad, milyen lesz az a kormányzat, amelyet létesíteni fogok. Ha ugyanis létrejötte után megismered, megbékülsz vele, és nem vonulsz száműzetésbe. Térj hát haza, és hidd el nekem, ha nem is tettem erre esküt, hogy Solónt semmi rossz nem érheti Peisistratos részéről. Mert tudd meg, hogy ellenségeim közül mást sem ért semmi baj. Ha pedig azt akarod, hogy barátaim közé számítsalak, az elsőik közt leszel, mert látom, hogy benned nincs ármány vagy hűtlenség. De ha más módon akarsz élni Athénben, a te dolgod. Miattam azonban ne foszd meg magad hazádtól.”

S. J.

Solónt mesés beszélgetését Kroisossal és Peisistratos hatalomátvételét Hérodotos írja le részletesen (1,26–91). Solón utazásainak kronológiai problémáihoz vö. 77. dokumentum jegyzeteivel.

Suda: *Lexikon*. Pallénikon blepein [pallénéi módon nézni] címszó

Pallénéi módon nézni: azt jelenti, hogy merészen. Palléné attikai démos, ott folyt le a csata a tyrannisra törő Peisistratos és a vele szembeszálló athéniak között. Pallénéi módon nézni, ez azt akarja kifejezni, hogy vadul és keményen kell viselkedni az ellenséggel szemben, ahogy annak idején Peisistratossal, a tyrannossal szemben, amikor Pallénében harcba szálltunk. – Vagy: Palléné, a b és p hasonlósága miatt, a kövekkel dobálni (*ballein*) kifejezésből; mert azt akarja mondani, hogy meg kell keresni és megkövezni az ellenséget.

S. J.

Athénaios: *Deipnosophistai* [*Lakomázó bölcsek*]. 12,44,532 f = Theopompos: frg. 135, Jacoby

De atyjuk, Peisistratos, mérsékelten élt az élvezetekkel, annyira, hogy – amint Theopompos elbeszéli huszonegyedik könyvében – még földjei és kertjei mellé sem állított öröket, hanem megengedte mindenkinek, aki akarta, hogy bemenjen, fogyasszon és vigyen el annyit, amennyit csak kíván. Őt utánozta Kimón is, aki később ugyanígy cselekedett.

S. J.

Harpokráción: Lykeion címszó alatt; Theopompos: frg. 136. Jacoby

Athénben a gymnasionok egyike a Lykeion; Theopompos a huszonegyedik könyvben elmondja, hogy Peisistratos építtette ki; Philochoros azonban azt állítja a harmadik könyvben, hogy Periklész felügyelete alatt készült el.

S. J.

Athénaios: *Deipnosophistai* [Lakomázó bölcsek]. 13,89,609 c = Kleidemos: frg. 15. Jacoby

És aki Peisistratoszt visszavezette az uralomba, Athéna képét öltve magára, szép volt, és alakjára nézve hasonlított az istennőre. Koszorúárusnő volt, és Peisistratos fiahoz, Hipparchoshoz adta őt feleségül, ahogy Kleidemos elbeszéli *Hazatérések* című műve nyolcadik könyvében: „Fiának, Hipparchosnak adta feleségül azt a nőt, aki vele jött a kocsin, Phytét, Sókratés lányát. Charmost, a polemarchos gyönyörű leányát pedig Hippiashoz adta feleségül, aki utána tyrannos lett”. Charmos, ahogy elmondja, Hippias szeretője volt, és ő állította fel az Akadémia mellett Erós szobrát ezzel a felirattal:

*Sokleleményű Erós, oltárod a gymnasionnak
árnyas végében Charmos emelte neked.*

S. J.

A történetet Hérodotos (1,60) részletesen elbeszéli.

Diodóros: 9,37.

Mikor egyszer Peisistratos leánya kosárvivőként szerepelt és kitűnt szépségével, egy ifjú odament hozzá, és szemtelenül megcsókolta a leányt. Ahogy ezt a leány fivérei meghallották, felháborodtak a sértésen, és az ifjút apjuk elé hurcolták, hogy megbűnhődjön. Peisistratos azonban nevetve így szólt: „Mit fogunk csinálni azokkal, akik gyűlölnék bennünket, ha azokat is büntetéssel sújtjuk, akik szeretnek?”

Ugyanő egyszer vidéken utazva észrevett egy embert a Hyméttos alján, aki szerfelett sovány és sziklás földjén dolgozott. Megcsodálta munkaszeretét, és odaküldte hozzá embereit, hogy kérdezzék meg, mit szerez azzal, hogy egy ilyen földet művel meg. Azok megtették, amit rájuk bízott, a dolgozó pedig elmondta, hogy ő ebből a földből csak rossz nyavalyákat szerez, de nem bánja, mert azokból ad részt Peisistratosnak. Az uralkodó elnevette magát, mikor meghallotta ezt a kijelentést, és adómentesnek nyilvánította a földet. Innen származik a mondás: Görcsök is szereznek adómentességet.

S. J.

Peisistratos leányának történetét Plutarchos, Polyainos és az oxyrhynchosi 664. papirusz is leírja (l. alább), a hyméttosi paraszttal való találkozást pedig AP 16,6 említi.

Cicero: *A szónok*. 3,34,137

Azt mondják, heten éltek ugyanabban a korban, akiket bölcseknek tartottak és így is neveztek. Ezek – a milétosi Thalést kivéve – mind államuk élén állottak. Ki volt tudósabb náluk azokban az időkben, vagy kinek az ékesszólása volt irodalmilag kiműveltebb, mint Peisistratosé? Róla azt tartják, hogy elsőként rendezte el Homéros azelőtt összekevert énekeit úgy, ahogy most olvashatjuk őket.

S. J.

A hét bölcs legszokásosabb kánonja: lindosi Kleobulos, athéni Solón, spártai Chilón, milétosi Thalés, priénéi Bias és korinthusi Periandros. A zsarnok Periandros helyett azonban több felsorolásban a chénai Mysón szerepel (Platón: *Prótagoras*. 343 a).

Vitruvius: *Az építészetről*. 7, praefatio 15.

Athénben Antistatés, Kallaischros, Antimachidés és Pórinosz építészek vetették meg a Peisistratos által az olimposi Zeusnak épített templom alapjait, halála után azonban az állam közbelépésére befejezetlenül hagyták.

S. J.

Plutarchos: Királyok és hadvezérek mondásai. *Moralia*. 15.

1. Peisistratos, az athéniek tyrannosa, mikor egyes barátai elhagyták és elfoglalták Phylét, elment hozzájuk, hálósákot cipelve magával. Azok megkérdezték, mit akar ezzel, mire ő így felelt: „Meggyőzni és hazavinni benneteket, vagy ha a meggyőzés nem sikerül, itt maradni veletek; ezért jöttem így felszerelve.”

2. Mikor vádaskodtak előtte, hogy az anyja szerelmes egy ifjúba, aki szegénylős és mindenképpen visszahúzódó természetű, és titokban van vele együtt, meghívta vacsorára ezt az ifjút, vacsora után pedig megkérdezte, hogyan érezte magát. „Nagyon jól” – felelte az. „Mindezt nappal is megkaphatod – mondta erre –, ha kedvében jársz az anyámnak.”

3. Thrasybulos beleszeretett az ő leányába, és amikor összetalálkoztak, megcsókolta. Mikor erre felesége fel akarta dühíteni őt ellene, így szólt: „Ha meggyűlöljük azokat, akik szeretnek bennünket, mit csináljunk azokkal, akik gyűlölnek?” – és feleségül adta Thrasybuloshoz a leányt.

4. Szüreti mulatozók találkoztak a feleségével, és sok illetlen dolgot tettek és mondtak előtte. Másnap azonban már siránkozva kértek bocsánatot Peisistratostól. Ő így szólt hozzájuk: „A jövőben igyekezzetek józanok maradni; a feleségem egyébként tegnap egyáltalán nem volt házon kívül.”

5. Mikor egy második asszonyt is feleségül akart venni, gyermekei kérték, ne hozzon szegényt rájuk. „Egyáltalán nem – felelte –, inkább tisztességet hozok rátok, mert azt akarom, hogy még több ilyen gyermekem is legyen.”

S. J.

Polyainos: 5,14.

Thrasymédész, Philomélos fia, aki beleszeretett Peisistratos leányába, egy ünnepi felvonuláson odafutott hozzá és megcsókolta. A leány fivérei felháborodtak és nagy sértésnek tartották ezt, de Peisistratos így szólt: „Ha mi megbüntetjük azokat, akik szeretnek bennünket, mit csináljunk azokkal, akik gyűlölnek?” Mivel Thrasymédész szerelme egyre szenvedélyesebbé vált, segítségül hívta barátait, és megleste a leányt, amikor a tengerparton áldozatot mutatott be. Kivont karddal elkergették a jelenlevőket, őt pedig hajójukra vitték, hogy átkeljenek vele Aiginába. Peisistratos idősebb fia, Hippias, aki akkor tisztította meg

a tengert a kalózoaktól, azt hitte, hogy ez a gyorsan sikló hajó is a kalózkodé, visszavette tőlük hűgát, elfogta a rablókat, és Athénbe vitte őket. Mikor Thrasyimédést és barátait a tyrannos elé vezették, egyáltalán nem esedeztek kegyelemért, hanem férfiasan kijelentették, hogy tegyen velük, amit akar, mert ők már leszámoltak az életükkel, amikor a szöktetést elhatározták. Peisistratos elcsodálkozott a fiatal emberek bátorságán, és feleségül adta leányát az ifjú Thrasyimédészhez. Ezzel a tettevel megszerezte az ifjak vonzalmát és barátságát, s ezentúl nem tyrannos volt számukra, hanem jószágos atya és demokratikus érzelmű polgártárs.

S. J.

Pausanias: 1,23,1.

A hellének egyebek mellett azt mondják, hogy heten voltak a bölcsek. Ezek közé számítják a lesbosi tyrannost és Periandrost, Kypselos fiát is. Pedig Periandrosnál Peisistratos és fia, Hippias emberségesebbek voltak, és bölcsebbek a hadi ügyekben és a polgárok életének rendezésében egyaránt...

S. J.

Pausanias: 1,14.

Ahogy bemegyünk az athéni Ódeionba, egyebek mellett ott áll Dionysos megtekintésre érdemes szobra. Közeliében van egy forrás, ezt Enneakrunosnak (*kilencszájú forrás*) nevezik, mert Peisistratos így építtette ki; kutak ugyanis városszerte vannak, de forrás csak ez az egy. A forrás fölött templomok, az egyik Démétéré és Korée, a másikban Triptolemos szobra van elhelyezve.

S. J.

Pausanias: 7,26,13.

Aigeira és Pelléné közt volt egy Donussa nevű városka, a sikyóniak alattvalója, amelyet később a sikyóniak elpusztítottak, de azt mondják, hogy Homéros még megemlíti Agamemnón (seregének) felsorolásában, ezt írva:

Kik Hyperésiét lakták, s meredek Donoessát,

mikor pedig Peisistratos összegyűjtötte Homéros verseit, amelyek szét voltak szóródva, és különböző helyeken, különböző formában tartották emlékezetben azokat, akkor vagy maga Peisistratos, vagy valamelyik társa tudatlanságból megváltoztatta a nevet (*ti. Gonoessára*).

S. J.

Athénaios: *Deipnosophistai* [Lakomázó bölcsek]. 1,3 a.

Azt mondja, hogy a régi görög könyvek birtoklásában túlszárnyalta mindazokat, akik gyűjteményük miatt csodálatainak örvendtek, a samosi Polykratést, és Peisistratost, Athén tyrannosát, a szintén athéni Euklidést és a kyprosi Nikokratést, s még Pergamon királyait, valamint Euripidést, a költőt, Aristotelést, a filozófust, meg Theophrastost, és könyveiknek megőrzőjét, Néleust is; ez utóbbitól vásárolta meg a mi királyunk, Ptolemaios, melléknevén Philadelphos, és az athéniakkal és rhodosiakkal együtt a szép Alexandriába szállíttatta át.

S. J.

Gellius: *Attikai éjszakák*. 7,16,1–2.

Azt mondják, hogy Peisistratos, a tyrannos volt az első, aki a szabad művészetekre vonatkozó könyveket összegyűjtötte, hogy a nyilvánosság számára olvashatók legyenek. Azután az athéniak maguk is még buzgóbban és szorgalmasabban gyarapították ezeket; de később Xerxés, mikor elfoglalta Athént, és a várat kivéve felégette a várost, az egész bőséges könyvanyagot elvitette és átszállíttatta Perzsiába. Mindezeket a könyveket sok idő múltán Seleukos király, akit Nikanórnak neveztek, visszaszállíttatta Athénbe.

S. J.

A tyrannosok számára fontos népszerűség-növelő tényező volt a kultúra (színház, költészet, könyvtárak) támogatása. Peisistratos a hagyomány szerint nemcsak könyvtárat alapított és egységesíttette a homérosi eposok szövegeit, hanem támogatta Thespis első színházi bemutatóját is (vö. *Marmor Parium*. 174. dokumentum 43). Hippias udvarába neves költők látogattak, mint Anakreón és Simonidész, vö. G. Weber: Poesie und Poeten an den Höfen vorhellenistischer Monarchen. *Klio*, 74, 1992, 25–77.

Ailianos: *Varia historia* [Tarka történet]. 9,25.

Peisistratos, miután a hatalom birtokosa lett, magához hívatta azokat, akik a köztéren lebzseltek, és megtudakolta tőlük, mi az oka annak, hogy ott lődörögnek. Azután így szólt hozzájuk: „Ha elpusztultak igásökreid, kapsz helyettük újakat tőlem; menj el és dolgozz velük. Ha nincs vetőmagod, tőlem azt is kaphatsz.” Félt ugyanis attól, hogy ezek munkátlanságából valami ellene irányuló cselszövés támadhat.

S. J.

A munkakényszer hasonló indoklását Periandrosnál is megtaláljuk (74. dokumentum). Érdekes, hogy Plutarchos, aki leírja, mennyire hasonlított Periklész külsőleg Peisistratosra, azt is megemlíti, hogy Periklész azért erőltette hatalmas építkezéseit, mert így akarta foglalkoztatni a munkanélküli népet (Periklész. 12). Ezt természetesen egyáltalán nem tekintette zsarnoki tettnek.

Oxyrhynchus Papyri. 4,664. A papirusz Kr. u. 245 k. keletkezett, az egyiptomi Oxyrhynchosban találták.

A

I. columna 1–45.

...(Solón,) mielőtt Peisistratos megszerezte az uralmat, külföldre távozott, mivel, bár figyelmeztette az athénieket, hogy Peisistratos tyrannisra tör, nem tudta őket meggyőzni. Én azonban ottmaradtam; csak Peisistratos uralma idején utaztam el hazulról, és Ióniában időztem Solónnál. Idő múltával barátaim sürgettek, hogy térjek vissza, főleg Peisistratos, baráti viszonyunk miatt. Solón buzdítására vissza is tértem Athénbe. Annak idején gyermekként hagytam ott Thrasybulost, Philomélos fiát. Szép és derék ifjúként láttam viszont; külsejére és jellemére nézve nagyon különbözött kortársaitól, mert azokat lealacsonyította a dolgok állása: senki sem törekedett nemes magatartásra. Ő mindenkit felülmúlt lónevelésben, vadászatban és más költséges szórakozásokban. A városban szemére vetették, hogy beleszeretett Peisistratos fiatalabb leányába, mikor Athéna szent tárgyainak vitele közben (*arrhéphorusan*) meglátta őt. Nagyapja, Hagnotheos, akinél Thrasybulos felnevelkedett – mivel apátlan-anyátlan árva volt –, és most, úgy láttam, valamiért bosszankodott rá, meghívott házába; egyébként rokonuk is voltam, és Philomélos gyámnak jelölt ki. Nagyon szívesen el is mentem, mert örömömmre szolgált az is, hogy Hagnotheos társaságában időzhetek...

B

III. columna 91–118.

...ez is valószínűnek látszik. Ha tehát – mondtam – ez igaz, akkor Periandrosnak nem használ jobban az, hogy uralkodik, mint ha más uralkodna fölötte, sem senki másnak a rossz uralkodók közül. Úgy vélem ugyanis – folytattam –, hogy a legkedvesebbekben kapja vissza bűneinek következményeit. Mert mi lehet kedvesebb józan eszű ember számára hazájánál és a vele természet szerint rokon embereknél? – Zeusra – vágott közbe Aripfrón –, igazat mondasz, és tanúskodni is akarunk melletted, én is, meg ez az Adeimantos is itt – mert épp ott voltunk Periandrosnál, amikor kegyetlensége miatt nagyon nagy szerencsétlenség sújtott le rá.

Erre Peisistratos megkérdezte: – És mi volt ez ?

– Elmondom én – felelte az. – Mielőtt Kypselos, Periandros atyja megszerezte a hatalmat, a város fölött a Bacchiadáknak nevezett nagy nemzetség uralkodott. Mikor ő megragadta a hatalmat, azok nagy része elmenekült... néhányan azonban... (ott maradtak ?)...

S. J.

A dialógus első töredéke Peisistratos lányának és Thrasybulosnak a szerelmével foglalkozik. A Plutarchos által is említett történet Polyainosnál fennmaradt változatában Thrasybulos helyett Thrasymédész szerepel, apja neve azonban mindkét esetben Philomélos. Az anekdota rávilágít Peisistratos emberséges viselkedésére: nem áll a szerelmesek útjába. A második töredék szereplői közül Aripfrón feltehetőleg Periklész apjának, Xanthipposnak öse, mivel Xanthippos apját ugyan-

csak Aripfrónnak hívták. Mivel azonban a történet fiktív időpontja Peisistratos uralkodásának eleje, Aripfrón nem lehet azonos Xanthippos apjával. Adeimantos a Kr. e. 5. sz. végén élt oligarcha politikusnak, vagy Platón családjának egyik őse lehetett. A dialógus központi kérdése: boldoggá teszi-e a tyrannost a zsarnokuralom? E kérdésre a görög gondolkodók, különösen pedig a sókratikusok, negatív választ szoktak adni (prusai Dión, Xenophón a *Hierón* c. dialógusban, Isokratés *Nikoklés*hez intézett 2. szónoklatában stb.).

Phótios: *Lexikon*. Braurónia címszó alatt.

Athénben így nevezték Artemist Braurón helységről, ahol leginkább tisztelték őt. Ez a hely pedig az azonos nevű hérósról kapta elnevezését. Az Erasinos folyó mellett volt a szentélye, amelyet Peisistratos építtetett.

S. J.

Suda: *Lexikon*. Lykopodes címszó alatt.

„Farkaslábúak”: így nevezték a tyrannosok testőreit. A szolgák közül ugyanis a jó erőben lévőket személyük védelmére alkalmazták. Farkaslábúaknak nevezték őket, mivel állandóan farkasbőrrel fedték lábukat, hogy ne perzselődjön meg a levegőn, vagy azért, mert pajzsukon jelvényként farkast viseltek. Aristophanés viszont a Lysistratében az Alkmaionidákat nevezi így. Ezek ugyanis háborút indítottak Hippias, a tyrannos és a Peisistratidák ellen, és megerősítették a Parnés fölötti Leipsydriont; ide gyülekeztek egyesek a városiak közül, ahogy Aristotelés mondja az *Athéniek állama* című művében.

S. J.

Suda: *Lexikon*. Pythion címszó alatt.

Apollón szentélye Athénben, amelyet Peisistratos létesített; ebben ajánlották fel a tripusokat azok, akik győztek a kartáncban a Thargélia-ünnepen. Pythios: Apollón mellékneve.

S. J.

Suda: *Lexikon*. En Pythió kreiton én apopatésai [Jobb lett volna neki a Pythionban könnyíteni magán] címszó alatt.

„Jobb lett volna neki a Pythionban könnyíteni magán”, azaz veszélyben forog. Mivel egyesek megvetették Apollónt, és szent körzetében könnyítették magukon, Peisistratos törvényt hozott, amely szerint annak, akit ezen rajtakapnak, meg kell halnia. Mivel azonban a törvényen csak nevettek, és sokan még inkább elkövették ezt, öröket állítottak ki. Mikor rajtakaptak egy embert, megparancsolta, hogy korbácsolják végig az úton, és hirdessék ki: ez az ember halállal bünhődik, mert semmibe vette a törvényt. Ki is végezték, és ez az eset annyira hatott az athéniekre, hogy még most is azt mondják azokra, akik bajba jutnak vagy

büntetés alá kerülnek saját nemtörődömségük miatt: jobb lett volna neki, ha a Pythionban könnyít magán.

S. J.

Scholion Aristophanés: *Béke*. 1071. sorához.

Bakis: jóslatmondó. Három Bakis is volt: a legidősebb a boiótiai Eleónból, a második attikai, a harmadik arkadiai, Kaphyé városából, akit Kydasnak és Alétésnek is neveztek, ahogy az ephesosi Philétas mondja. Theopompos a Philippika kilencedik könyvében sok más különös dolog mellett azt is elbeszéli erről a Bakisról, hogy a lakedaimóniak őrjón-gésbe esett asszonyait is megtisztította, s Apollón adta meg ezeknek a tisztulást. Peisistratost így nevezték el.

S. J.

Peisistratos ellenzéke:

IG I² 472. Felirat Apollón Ptóios szobrának talapzatán, ma a thébai múzeumban őrzik.
Kr. e. 541–539 k.

*Létó fiának, Phoibosnak szép szobra vagyok,
és Alkmeónnak sarja, Alkmeónidés
állítattott, hogy győzött gyors paripáival
– hajtójuk Knópión volt, apja [Knópión?] –
Athénben, Pallas isten népes ünnepén.*

S. J.

Felirat ifjúszobor talapzatán Kephaléból. Ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik.
W. Peek: *Griechische Versinschriften. I.* Berlin, 1955, 1224; SEG 10, 1949, 641.
Kr. e. 6. sz. utolsó negyede

*Állj meg a holt Kroisos sírjánál könnyeket ejtve,
mert a csatán legelől verte le véres Arés.*

S. J.

A Peisistratidák uralma idején száműzött Alkmeónidák egy része Boiótiában telepedett le. Ezért állította fel Alkmeónidés versenygyőzelmét megörökítő fogadalmi feliratát a boiótiai Ptóion szentélyében. Az Attikába visszatérni szándékozó Alkmeónidák nem véletlenül a boiót határ mentén fekvő Leipsydriónból indítottak sikertelen támadást Hippias ellen.

Andokidés: *Hazatéréséről.* 26.

Sokkal inkább illik hozzám ez (a mostani magatartásom), mint az a régebbi, és ez hagyományos is nemzetségem számára. Mert nem is lehetne megtévesztenem közületek az öregebbeket, ha hazudnék, (azt állítva,) hogy atyám nagyatyja, Leógoras harcolt a tyrannosok ellen a népért, bár megvolt a lehetősége, hogy kibéküljön velük, és beházasodva közéjük, velük együtt uralkodjék a város felett; ő azonban inkább azt választotta, hogy a demokratákkal együtt eltávozzék, és száműzetésben élve tűrje a rossz sorsot, semhogy árulójuk legyen. Így hát nekem már őseim tettei miatt is demokratának kellennem...

S. J.

Fontos szempont, hogy a tyrannosok családjába azzal a céllal volt szokás beházasodni, hogy valaki maga is részt vehessen a zsarnokok uralmában. Ezt az utat az Alkmeónidák is végigjárták: Megaklés feleségül vette a sikyóni tyrannos, Kleisthenés lányát, saját leányát, Koisyrát pedig Peisistratoshoz adta. Miután házassági kapcsolataival nem sikerült egyik polisban sem átvennie a hatalmat, a Peisistratidák legharciasabb ellenfele lett.

Andokidés: *A misztériumokról.* 106.

A ti atyáitok ugyanis, amikor a városra nagy bajok szakadtak, és a tyrannosok tartották hatalmukban, a néppárt pedig száműzetésben volt, harcba szállva győzelmet arattak a tyrannosok fölött Pallénionnál, amikor is vezérek voltak Leógoras, az én dédapám, valamint Charias, akinek a lánya az ő felesége volt (ettől született az én nagyapám); s visszatérve hazájukba, azok (*ti. ellenségeik*) közül egyeseket megöltek, másokat száműztek, némelyeknek pedig megengedték, hogy a városban maradjanak, de polgárjoguktól megfosztották őket.

S. J.

Isokratés: *A fogatról.* 16,25–26.

Ifjabb Alkibiadés: Atyánk apai ágon az Eupatridák közül való volt, akiknek előkelőségét már magából a névből könnyen fel lehet ismerni, anyai ágon pedig az Alkmeónidáktól származott, akik gazdagságuk legnagyobb emlékjelét hagyták hátra, polgártársai közül ugyanis Alkmeón győzött először lovass fogattal Olympiában; a jóindulatot pedig, amellyel a sokaság iránt viseltettek, a tyrannis idején mutatták meg. Mert bár rokonai voltak Peisistratosnak, és mielőtt uralomra jutott, vele voltak leginkább kapcsolatban a polgárok közül, nem tartották megengedhetőnek, hogy részt vegyenek tyrannisában, hanem inkább a száműzetést választották, mint hogy polgártársaikat szolgaságban lássák. A negyven évig tartó viszálykodás alatt a tyrannosok sokkal jobban gyűlölték őket a többieknél, annyira, hogy amikor javaik a kezükbe kerültek, nemcsak házaikat rombolták le a földig, hanem még sírjaikat is felforgatták; menekülttársaik viszont annyira megbíztak bennük, hogy az egész idő alatt mindvégig vezérei voltak a démosnak.

S. J.

84. A PHILAIIDÁK CHERSONÉSZOSI URALMA

Kr. e. 550 k.

Markellinos: *Thukydidesz életrajza*. 2–4. = Pherekydész: frg. 2. Hellanikos: frg. 22.

Tehát Thukydidesz, az író, Olorosnak volt a fia, aki Olorosnak, a thrákok királyának viselte a nevét. Anyja, Hégésipylé, a leghíresebb hadvezéreknek, mármint Miltiadésnak és Kimónnak volt a leszármazottja. Származása révén eleve szálak fűzték Miltiadéshez, a hadvezérhez, Miltiadés révén pedig Aiakoshoz, Zeus fiához. Ilyen ősi származással dicsekedhetik az író. Ezt tanúsítja Didymosz, aki Pherekydész történeti művének első könyvéből a következőket idézi: „Philaiasz, Aias fia Athénben telepszik le. Ettől születik Daiklos, ettől Epilykos, ettől Akestór, ettől Agénór, ettől Ulios, ettől Lykés, ettől Tophón, ettől Laiosz, ettől Agamésztor, ettől Teiszandros, ettől Hippokleidész, akinek archónsága alatt a Panathénaiá-ünnepet létesítették, (ettől Kypselosz), ettől pedig Miltiadész, aki betelepítette Cherronésoszt.” Ezeket tanúsítja Hellanikos is *Asópis* című munkájában.

S. J.

Pausanias: 6,19.

Vannak itt (*Olympiában*) más, említésre méltó fogadalmi ajándékok is; így Pelops kardja aranyművű markolattal, és egy elefántcsont „Amaltheia-bőségsszaru”, amelyet Miltiadész, Kimón fia ajánlott fel; családjából ő uralkodott először a thrák Cherronésoson. Az ivókörtön régi attikai írással a következő felirat olvasható:

*Cherronésosz emelt fogadalmul olymposi Zeusnak,
hogy megvívta Aratóst Miltiadésszal az élen.*

Suda: *Lexikon*. Krithóté címszó alatt.

Krithóté város a Cherronésoson, amelyet a Miltiadésszal odatelepült athéniek alapítottak.

S. J.

Az idősebb Miltiadész, a cherronésosi tyrannis alapítója Kypselosz fia volt, vagyis rokonságban állt a korinthusi tyrannosokkal, a zsarnokuralmat megalapító Kypselosz id. Miltiadész dédapja volt. A genealógiai táblázatot I. Németh Gy. szerk.: *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig*. Budapest, 1995, 131. A marathóni győző az idősebb Miltiadész unokaöccse volt. A cherronésosi gyarmatalapítás történetét Hérodotosz beszéli el a legrészletesebben (6,34–38).

85. ALKMEÓNIDÉS KOCSIVERSENY-GYŐZELME

IG I² 472 Mészkö oszlopfő az Akropolisról, ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik.
Kr. e. 550 után

[Anaxile]ós (?) és Alkmeónidés ajánlották fel ezt, ötször aratva győzelmet a kocsilverse-
nyen.

S. J.

Az Alkmeónida családba tartozó Alkmeónidés győzelmi emlékművéről. Az első név kiegészítése bizonytalan, lehet, hogy nem Anaxileós, hanem Alkaios. Más értelmezés szerint egy évben győzött a két versenyző, egyik a pentathlonban, másik a kocsilverse-
nyen. A kocsilverse-
ny igen drága sportág volt, csak a legelőkelőbbek és leggazdagabbak indulhattak rajta. A győztesek hazájukban nagy népszerűségnek örvendtek. Gyakori volt, hogy egy olympiai győztes – ismertségét kihasználva – tyrannist alapított, illetve az, hogy egy tyrannos kocsilverse-
ny-győzelemmel akarta népszerűségét növelni.

86. ATHÉNI ARCHÓNLISTA

ML 6. Márványstélé négy kisebb töredéke, ma az athéni Agora Múzeumban őrzik. A felirat röviddel
Kr. e. 424/423 után keletkezett.
Kr. e. 548–521

A

[Ky]pselos
[Té]lekle[idés ?]
[Phil]om[brotos ?] Kr. e. 595/594?

B

K...
Pha...
Te...
Erch[sikleidés] Kr. e. 548/547
Thes...
Ph[o]r...

C

[On]éto[ridés] Kr. e. 527/526
[H]ippia[s] Kr. e. 526/525
[K]leisthen[és] Kr. e. 525/524
[M]iltiadés Kr. e. 524/523

[Ka]lliadés	Kr. e. 523/522
[Peisi]stratos	Kr. e. 522/521

D.

[Phain]ip[pos?]	Kr. e. 490/489
[Ar]ist[eidés?]	Kr. e. 489/488

N. Gy.

A listán szereplő Kypselos a korinthosi tyrannos unokája, és a Chersonésoson tyrannist alapító Miltiadés apja volt (Hérodotos: 6.34). Ez a Miltiadés a marathóni győző nagybátyja volt. Philombrotos archóni évére Plutarchos: *Solón*. 14,3 alapján lehet következtetni. Erxikleidés nevét a korabeli athéni helyesírás, amely nem ismerte a *xít*, Erchsikleidésnek írta. Archóni évének meghatározásához Pausanias: 10,5,13, valamint Eusebios: *Chronika*. 103 b 10. nyújtott segítséget. Az archónlista legérdekesebb pontja Hippias tyrannisának időszaka. Ebből a szakaszból megtudjuk, hogy maga Hippias is betöltötte az archóni tisztséget, vagyis – apjához hasonlóan – megtartotta Athén korábbi intézményrendszerét. További érdekesség Kleisthenés archónsága. Az Alkmeónidáknak ugyan a kylóni vérbűn miatt száműzetésben kellett volna lenniük, Hippias azonban tyrannisa elején, úgy tűnik, kiegyezett velük. Ez már korábban, Peisistratos idején is megtörtént egyszer, amikor Peisistratos éppen az Alkmeónidák segítségével jutott hatalomra, és ennek fejében elvette Kleisthenés nővérét, Koisyrát. Kleisthenés, aki anyai ágon a sikyóni tyrannos, Kleisthenés unokája volt, testvére az athéni tyrannoszhoz ment feleségül, és ő maga Peisistratos idején archóni tisztséget viselt, látszólag nem a legalkalmasabb személyiség volt ahhoz, hogy megalapítsa az athéni demokráciát, vö. Németh Gy.: Egy demokrácia genealógiája: Athén. *Századvég*, 1991/1, 177–196. Hippias Kleisthenés mellett a Philaida család vezetőjével, Miltiadésszal, a későbbi marathóni győzővel is kiegyezett, erre utal az ő archónsága, amely halikarnassosi Dionysios szerint Kr. e. 524/523-ra esett (7,3,1: „A hatvannegyedik olympias idején, amikor Miltiadés volt archón Athénben...”). A listán szereplő Peisistratos Hippias fia volt. Phainippos és Aristeidés nevének kiegészítése és archóni évük meghatározása bizonytalan.

87. POLYKRATÉS CSALÁDJA

A: Bronz edénytöredék száján fennmaradt felirat. G. Schmidt: *Heraion von Samos: Eine Brychon-Weiheung und ihre Fundlage*. *AM*, 87, 1972, 165–185. **B:** A samosi akropolison talált archaikus ülő férfiszobor felirata. LSAG 63. tábla 13. B. Freyer-Schauenburg: *Bildwerke der archaischen Zeit und des strengen Stils*. *Samos*, 11, 1974, 139. Vö. R. Tölle-Kastenbein: *Herodot und Samos*. Bochum, 1976; G. Shipley: *A History of Samos 800–188 B.C.* Oxford, 1987.

Kr. e. 540 k.

A.

Brychón ajánlott föl engem, Timolés fia.

B.

Aeakés ajánlotta föl, Brychón fia, aki Hérának behajtotta a lefoglalt javakat (vagy a zsákmányt, *sylé*) l 5. hivatali ideje alatt.

N. Gy.

A két felirat alapján a samosi tyrannos, Polykratés családját következőképp rekonstruálhatjuk: Timolés fia Brychón, Brychón fia Aiakés (a feliraton Aeakés), Aiakés fiai Polykratés, Pantagnótos és Sylosón, Sylosón fia az ifjabb Aiakés. Polykratésnak egy lánya volt. Brychón nevét korábban tévesen Brysónnak olvasták, noha a megtisztított kövön a *chi* egyértelműen látszik. A családfa rekonstrukcióját a feliratokon kívül Hérodotos adatai tették lehetségessé. Hérodotos 2,182: Amasisnak Hellasban is vannak fogadalmi ajándékai. Kyrénébe egy aranyozott Athéna-szobrot s egy saját magáról festett képet küldött, Athéna lindosi templomába két kőszobrot, s egy szemrevaló vászon mellvértet, Samosba két fából faragott Héra-mellszobrot, amelyek az én időmíg ott álltak a szentély ajtaja mögött. Samosba azért küldött adományt, mert vendégbarátság fűzte Polykratészhoz, Aiakés fiához.

Hérodotos 3,39: Miközben Kambysés Egyiptomban háborúzott, a lakedaimóniak hadat indítottak Samos ellen, ahol Aiakés fia, Polykratés volt az úr.

Hérodotos 3,139: Mikor Kambysés, Kyros fia hadba vonult Egyiptom ellen, sok hellén is elkísérte a seregét, némelyek, ahogy szokás, kereskedni akartak, mások meg csak országot látni. Ezek közé tartozott Sylosón, Aiakés fia, Polykratés testvére is, akit száműztek Samosról.

Az ifjabb Aiakés, Sylosón fia, vö. Hérodotos 4,138: Akik Histiaios javaslatára szavaztak, mind a király kegyeltjei voltak: az abydosai Daphnis, a lampsakosi Hippoklos, a parioni Hérophantos, a prokonnésosi Métrodóros, a kyzikosi Aristagoras, a byzantioni Aristón – valamennyi egy-egy helléspontosi város tyrannosa. Ióniából a következők szavaztak igennel: a chiosi Strattis, a samosi Aiakés, a phókaiiai Laodamas, meg persze a milétosi Histiaios, aki szembeszállt Miltiadés véleményével. (M. Gy. fordítása.).

88. A LAKEDAIMÓNIÁK TYRANNISELLENESSÉGE

P. Ryland 18 = Jacoby FG rHist 105. F 1. Kr. e. 1. században keletkezett papirusz töredéke. Vö. R. Bernhardt: Die Entstehung der Legende von der tyrannenfeindlichen Außenpolitik Spartas im 6. und 5. Jh. v. Chr. *Historia*, 36, 1987, 262.

Kr. e. 555 k. – 510

l 5. Amikor a lakón Chilón, az ephoros betöltötte a stratégosi tiszte, Anaxandridasszal együtt felszámolták a tyrannisokat. Aischinést Sikyónban, Hippiast, l 10. Peisist[ratos fiát pedig Athénban fosztották meg hatalmától ...]¹

N. Gy.

¹ Aischinést, aki Kr. e. 570 k., Kleisthenés halála után került hatalomra, Kr. e. 555 k. űzték el a spártaiak. A spártai Chilón Kr. e. 556/5-ben volt ephoros. Az Agiada Anaxandridas spártai király,

León fia, Kroisos kortársaként és Aristón társaként uralkodott (Hérodotos 7,204; 1,67; Pausanias 3,3,5). A spártaiak üzték el a naxosi Lygdamist is, mindebből azonban nem következik egyértelműen a spártai politika alapvető tyrannisellenessége. Aischinés eltávolításának oka feltehetően az előde, Kleisthenés által bevezetett, a dórokra nézve igen sérelmes phyléreform lehetett. A thasosi Symmachosról is feljegyzi Plutarchos (*Hérodotos rosszindulatáról.* 21), hogy Kr. e. 480 után a spártaiak buktatták meg, ennek valószínűsége azonban igen csekély.

89. PEISISTRATOS FIAINAK URALMA

Kr. e. 527–510

Ps.-Platón: *Hipparchos.* 5–11.

Sókratés: Látod? Be akarsz csapni, hiszen szándékosan az ellentétét állítod annak, amiben az előbb megegyeztünk.

A barát: Nem, Sókratés, Zeusra! Ellenkezőleg, éppen te csapsz be, és úgy csavarod a beszédet, hogy a legalsóból legfelsőt csinálsz.

Sókratés: Őrizkedni fogok attól, hogy ilyen helytelenül cselekedjek, és ilyen rosszul kövessem egy nemes és bölcs férfi parancsát.

A barát: Kit és mit értesz ezalatt?

Sókratés: Polgártársunkat, a Philaidai démosból való Peisistratos fiát, Hipparchost, aki a legidősebb és legbölcsebb volt Peisistratos fiai közül, és bölcsességének sok más szép emléke mellett Homéros költeményeit is ő hozta először földünkre, és a rhapsódosokat kötelezte arra, hogy a Panathénaia ünnepen megfelelő sorrendben adják elő azokat, úgy, hogy a következő rész mindig kapcsolódjék az előzőhöz, ahogy most is csinálják. Továbbá a teósi Anakreónért is elküldött egy ötvenevezős hajót, és azon hozatta városunkba őt, és a keósi Simónidést mindig maga mellett tartotta, és nagy díjazással és fényes ajándékokkal fűzte őt magához. És mindezt azért tette, hogy a polgárokat kiművelje, és így a legnemesebb alattvalók fölött uralkodjék, amennyiben ő, mint szellemileg és erkölcsileg kiváló férfiú, sokat adott arra, hogy senki mást ne fosszon meg a műveltségtől és bölcsességtől. Amikor azután a polgárok a városban már műveltekké váltak, és csodálták őt bölcsességéért, azt tervezte, hogy a vidékieket is kiművelje; ezért Hermész-szobrokat állíttatott fel nekik az utakon, félúton a város és az egyes községek között, és azután bölcsességéből, amit részint megtanult, részint maga gondolt ki, kiválogatta azokat a gondolatokat, amelyeket a legbölcsebbeknek talált, és azokat elégiai versekké formálva, a verseit és bölcsességének példáit felíratta, először is azért, hogy a polgártársai ne csodálják azokat a híres delphoi feliratokat, mint az „Ismerd meg magad” és a „Semmit túlságosan” és a többi ilyent, hanem inkább Hipparchos mondásait tekintsék bölcseseknek, hogy jártukban-keltükben olvasgatva és megízlelve bölcsességét, jöjjenek be a vidékről, és tovább is művelődjenek. Két ilyen epigramma van: minden Hermész-szobor bal oldalán az a felirat van, amelyben Hermész azt mondja, hogy a város és a község közt félúton van felállítva, a jobb oldalán pedig ez olvasható:

Hipparchos jele ez: járd becsülettel utad.

Sok más szép vers van felírva az egyes Hermés-szobrokon. Ott van az is a steiriai úton, amelyen ez áll:

Hipparchos jele ez: társaidat be ne csapd.

Hogyan tudnálak én téged, aki a barátom vagy, becsapni, és őt, aki ilyen férfiú volt, nem követni! Az ő halála után még három évig uralkodott testvére, Hippias erőszakosan az athéniek fölött, és minden öregtől hallhatod, hogy csak ebben az időben volt zsarnokság Athénben, míg azelőtt szinte úgy éltek, mint Kronos uralma idején. A jobban értesült tanúk elbeszéli azt is, hogy halála nem azért következett be, amit a nagy tömeg az okának tart, ti. (*Harmodios*) nővérenek, a kosárvívőnek a megszégyenítése miatt – mert ez olyan együgyű történet –, hanem inkább azért, mert Harmodios Aristogeitón szerelme volt, és az művelte ki őt. Aristogeitón is abba helyezte büszkeségét, hogy embereket műveljen ki, és ezért látott versenytársat Hipparchosban. Az történt akkor, amint mesélik, hogy Harmodios beleszeretett valakibe az akkori szép és nemes ifjak közül – említik a nevét is, de nekem most nem jut eszembe –, és ez az ifjú kezdetben valóban csodálta Harmodios és Aristogeitont bölcsességük miatt, később azonban, amikor összeismerkedett Hipparchossal, lenézte őket, s azok ketten ettől a szégyentől feldühödve ölték meg Hipparchost.

S. J.

Diodóros: 10,19,6.

A tyrrhénosok, mikor a perzsáktól való félelmükben elhagyták Lémnost, azt állították, hogy bizonyos jóslatok következtében teszik ezt, és átadták Miltiadésnek a szigetet. Mivel ezt Hermón, a tyrrhénosok vezetője vitte véghez, ezért van az, hogy azóta az ilyen szívességeket Hermón-féléknek nevezik.

S. J.

A Philaidák chersonésosi uralmáról l. a 84. dokumentumot!

Suda: *Lexikon*. Katónaké címszó alatt.

A katónaké bőrből készült köpeny, azaz körülszegett irha. Úgy látszik, hogy ezt a viseletet a tyrannosok kényszerítették az athéniekre, hogy a polgárok szegényes külsejük miatt ne járjanak be a városba, ez a ruha ugyanis a térdükig ért. Aristophanés: „Nem emlékeztek, hogy a spártaiak ... és Hippias-pártolót”: A thessaliaiak közül ugyanis a legtöbben segítséget nyújtottak Hippiasnak.

S. J.

Isokratés: *A fogatról*. 16,26–27.

...Menekülttársaik viszont annyira megbíztak bennük, hogy az egész idő alatt mindvégig vezetői voltak a köznépek. Végül pedig Alkibiadés és Kleisthenés – egyik apai, másik anyai ágon dédapja az én atyámnak – hadat vezetve visszahozták a népet a száműzetésből, és elűzték a tyrannosokat, majd megteremtették ezt a demokráciát, amely olyan vitézségre nevelte a polgárokat, hogy egyedül harcolva is legyőzték az egész Hellas ellen vonuló barbárokat, igazságosságuk pedig olyan dicsőséget szerzett nekik, hogy a görögök önként kezükbe adták a tenger uralmát, és a várost katonailag és más tekintetben is olyan hatalmassá tették, hogy akik Hellas fővárosának nevezik, és más ilyen túlzásokkal szoktak élni, igazmondóknak látszanak.

S. J.

Diodóros: 10,17.

Thettalos, Peisistratos fia, bölcs ember lévén elutasította a tyrannist, és az egyenlőségre törekedve nagy tiszteletet vívott ki a polgárok körében. A többiek azonban, Hipparchos és Hippias, erőszakos és kegyetlen természetűek voltak, és zsarnokként uralkodtak a város fölött. Sok törvényteleniséget követtek el az athéniek ellen; és Hipparchos, aki beleszeretett egy szép arcú ifjúba, amiatt jutott veszedelembe...

...A tyrannosok elleni támadás és a haza szabadságára való törekvés közös volt az említett férfiaknál; de a kínpadon tanúsított lelkiemelő és a szörnyűségek szilárd elviselése csak Aristogeitónban volt meg, aki még a legszörnyűbb körülmények közt is a két legnagyobb dologra figyelt, a barátokkal szembeni hűsége és az ellenségekkel szembeni bosszúállásra.

Aristogeitón mindenki számára világossá tette, hogy a lélek nemessége legyőzi a legnagyobb testi fájdalmakat is.

S. J.

Pausanias: 1,8,4–5.

A szentély (*ti. Arés temploma*) körül állnak Héraklés, Théseus és a haját szalaggal átkötő Apollón, meg Kaladés, aki mint mondják, törvényeket hozott az athéniek számára, és Pindaros, aki szobrot is, meg más jutalmat is kapott az athéniectől, amiért éneket költött és abban dicsőítette őket. Nem messze állnak Harmodios és Aristogeitón, akik megölték Hipparchost; hogy mi volt az ok és hogyan vitték véghez tettüket, mások már elbeszélték. A szobrok egy része Kritios műve, a régieket viszont Anténór alkotta. Xerxés, aki elfoglalta Athént, mikor az athéniek elhagyták a várost, ezeket is zsákmányként hurcolta el; később Antiochos visszaküldötte őket az athéniectek.

S. J.

Pausanias: 1,23,1–2.

A hellének egyebek mellett azt mondják, hogy heten voltak a bölcsek. Ezek közé számítják a lesbosi tyrannost és Periandrost, Kypselos fiát is. Pedig Periandrosnál Peisistratos és fia, Hippias emberségesebbek voltak, és bölcsebbek a hadi ügyekben és a polgárok életének rendezésében egyaránt, egészen addig, míg Hipparchos halála miatt Hippias felbőszült, egyébként is, de különösen egy Leaina nevű asszony ellen. Őt ugyanis, miután Hipparchos meghalt – olyan dolgot mondok el, ami eddig nem került be a történetírásba, de egyébként az athéniek többsége igaznak tartja –, Hippias addig kínoztatta, míg meg nem halt; tudta ugyanis, hogy Aristogeitón szeretője volt, és úgy vélte, hogy a terv semmiképpen sem lehetett ismeretlen előtte. Ezek miatt, miután a Peisistratidák elvesztették uralmukat, az athéniek érc nőtényoroszlán- (*leaina*-) szobrot állítottak az asszony emlékéül, s mellette van Aphrodité szobra, amelyről azt mondják, hogy Kallias felajánlása, és Kalamis alkotása.

S. J.

A hét bölcs kánonjának problémájához l. a 83. dokumentum jegyzeteit!

Pausanias: 1,29,15.

Itt fekszenek azok is, akik Kimónnal egyetlen napon vívták ki nagy győzelmüket gyalogosan és hajóikon; itt vannak eltemetve Konón és Timotheos is, a második apa és fiú Miltiadés és Kimón után, akik egyként fényes tetteket vittek végbe. Itt fekszik Zénón, Mnaseas fia, és a soloi Chrysippos, meg Nikias, Nikomédés fia, kortársai közt a legjobb festő, és Harmodios és Aristogeitón, akik Peisistratos fiát, Hipparchost megölték, valamint a szónokok, Ephialtés, aki az Areiospagos jogait leginkább megcsorbította, és Lykurgos, Lykophrón fia.

S. J.

Scholion Aristophanés: *Lysistraté*. 273.

Kleomenés lakedaimóni hadvezér volt, aki hadjáratot vezetett Attika ellen egyes tyrannisra törő athéniakkal együtt, és megszállta az Akropolist. Az athéniek azonban ostrom alá vették, és így szerződést kötve távozni kényszerült, de miután hazajutott, ismét elfoglalta Eleusist. Akik Kleomenésszel részt vettek Eleusis megszállásában, azok házait az athéniek lerombolták, vagyonukat elkobozták, őket magukat pedig halálra ítélték. Ezt a határozatot ércstélére vésve felállították az Akropolison a régi templom mellett.

S. J.

Pausanias: 1,5,1–4.

Az ötszázak tanácsházának közelében áll a tholosnak nevezett épület; itt mutatnak be áldozatot a prytanisok. Vannak itt ezüsből készített, nem nagy méretű szobrok is. Feljebb állnak azoknak a hērósoknak a szobrai, akiktől később az athéniéknél a phylék neveiket

kapták; hogy ki létesített tíz phylét négy helyett, és változtatta meg neveiket a régiek helyett, ezek is el vannak beszélve Hérodotosnál. A névadók (*epónymosok*) közül – mert így nevezik őket – Hippothoón Poseidónnak és Alopének, Kerkyón lányának fia; Antiochos Héraklés gyermekei közül való, akit Méda, Phylas lánya szült Héraklésnek; a harmadik Aias, Telamón fia; az athéniek közül Leós, róla pedig azt mesélik, hogy a köz megmeneküléséért az isten jóslatára áldozatul adta lányait. Erechtheus is ott van az epónymosok között, aki csatában legyőzte az eleusisiakat, és megölte vezérüket, Immaradost, Eumolpos fiát. Ott van Aigeus, és Oineus, Pandión fattyú fia, valamint Théseus gyermekei közül Akamas. Ami Kekropsot és Pandiónt illeti – mert ezek szobrait is láttam az epónymosok között –, nem tudom, kik azok, akiket tiszteletben tartanak, mert uralkodott az az előbbi Kekrops is, akinek Aktaios lánya volt a felesége, meg az a későbbi is, aki aztán átköltözött Euboiára, Erichthonios fia Pandión fiának, Erechtheusnak a fia. Pandión nevű király is kettő volt, az egyik Erichthonios, a másik a második Kekrops fia; ezt a Métionidák üzték el uralmából, és mikor elmenekült Megarába – mert Pylasnak, Megara királyának lánya volt a felesége –, vele együtt menekültek gyermekei is. Úgy beszélnek, hogy Pandión ott megbetegedett és meghalt, és Megarisban, a tenger partján van a síremléke, Athéna Aithyia szirtfokán. Gyermekei pedig visszatértek Megarából, elűzték a Métionidákat, és Athén fölött az uralmat Aigeus kapta meg, mivel ő volt a legidősebb.

S. J.

Pausanias: 1,29,6.

Ott van a thessaliai lovasok sírja is, akik a régi barátság miatt jöttek segítségül, amikor a peloponnésosiak Archidamos vezetése alatt először törtek be haddal Attikába, és a közelben a krétai íjászoké; majd ismét athéniek síremlékei következnek: Kleisthenésé, aki a jelenleg is létező phyléket felállította, és a lovasoké, akik együtt estek el a veszélyben segítségül érkező thessalosokkal.

S. J.

A második generációs tyrannosok jellegzetes toposza, hogy kegyetlenebbek apjuknál. Erre a legjobb példa az igazságos Kypselos és a zsarnok Periandros története. A spártaiak tyrannisellenességéhez vö. a 88. dokumentummal. Harmodios és Aristogeitón történetét Thukydidész beszéli el részletesen (6,54–59). Kleomenés attikai hadjáratához vö. Hérodotos: 5,62–65.

90. KÓHORGONY SÓSTRATOS FOGADALMI FELIRATÁVAL

LSAG Suppl. 73. tábla 7. M. Torelli: *Nuovi Tesori dell'Antica Tuscia*. Viterbo, 1970, 55–57, 241.

Kr. e. 6. sz. utolsó negyede

Aiginai Apollóné vagyok, Sóstratos készítette, a...

N. Gy.

A felajánlott tárgy, amint ez az archaikus feliratoknál szokás, maga mondja el, ki ajánlotta föl melyik istennek. A feliratot Graviscában, az etruszk Tarquinii kikötőjében találták. A feltárt kis görög szentély arra utal, hogy az etruszkok a görög kereskedők számára emporiont létesítettek ezen a helyen. A nyugati, tartéssosi kereskedelemben érdekelt Sóstratost Hérodotos művéből ismerjük (4,152): „az istenek akaratából eljutottak Tartéssosba. Ez a kikötő akkoriban még kis forgalmú kereskedőhely volt, ők azonban úgy indultak haza innen – legalábbis amennyire tudom –, hogy jobban adták el árujukat az összes hellénnél, kivéve persze az aiginai Sóstratost, Laodamas fiát, akivel senki sem vetekedhet” (M. Gy. fordítása).

91. A SALAMISI KLÉRUCHOSOK

IG I³ 1; SIG³ 13; Tod 11; ML 14. Márványstélé nyolc töredéke, amelyeket az Akropolison találtak. A gipszszel egybekötött töredékeket ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik.

Kr. e. 510–500

A nép így határozott: a salamiszi kléruchosokat hagyni kell,
 hogy Salamisban lakjanak. ... Az athéniekkel együtt
 adózzanak és katonáskodjanak. [Salamiszi birtokukat] ne
 adják bérbe, ha nem Ha
 5. pedig bérbe adja, fizessen bírságot a [bérbeadó és a]
 bérlő, mindegyikük
 a kincstárba: [a büntetést hajtsa be az]
 archón: ha pedig nem, vonják felelősségre. A
 fegyverzetről gondoskodják [ő maga]
 10. harminc drachma (értékben; a fegyveresek)
 felszerelését vizsgálja meg az archón;
 a tanácsban ...

S. J.

A legkorábbi ismert athéni néphatározat. A határozat a Salamis szigetére küldött kléruchosokról rendelkezik. A felirat első nyolc sorának utolsó betűit tartalmazó nyolcadik töredéket 1990-ben tették közzé (A. Matthaiou: *Epigraphes Akropoleos. Horos*, 8–9, 1990–1991, 9–13). A hoplitések fegyverzetének értéke, a harminc drachma a korábbi magyar fordításban hibásan szerepel 300 drachma-ként.

92. KYZIKOSI ADÓMENTESSÉGI HATÁROZAT

H. W. Pleket: *Epigraphica*. I. Leiden, 1964, 21.

Kr. e. 6. sz.

Maiandrios hivatali évében.

A polis Manésnek, Médikés fiának és Aisépos gyermekeinek, valamint utódaiknak adómentességet és a tanácsházban való étkezést adományozott kitüntetésül. Ezt a hajózási adó, a lóvásárlási adó, a „talanton” (lemérési adó), a „negyed” és a rabszolga-vásárlási adó kivételével kapták meg; minden egyéb adótól mentesek. Erre a nép ünnepélyes esküt tett. Ezt a táblát a város állíttatta fel Manés, Médikés fia számára.

S. J.

A Márvány-tenger partján fekvő Kyzikos a fekete-tengeri kereskedelemből húzott jelentős hasznot, részint kereskedőként, részint pedig az átmenő kereskedelemre kivetett vámokból. A negyed (tetarté) alatt egy űrmértéket, illetve az űrmértékkel mérhető áru lemérési adóját értették. Az adómentesség még a kitüntetettek számára sem volt teljes körű.

93. A RABSZOLGÁVÁ TETT KERESKEDŐ

SEG 26,845. Ólomlapra írt levél az ókori Borysthenidas (ma Berezan) szigetéről. A szöveg javított változata: B. Bravo: Une lettre sur plomb de Berezan': Colonisation et modes de contact dans le Pont. *Dialogues d'histoire ancienne* 1, 1974, 110–187, kül. 121–132. A levél első kiadása Ju. G. Vinogradov: *VDI* 118, 1971, 74–99.

Kr. e. 500 k.

Az ólomlevél külső oldala:

Achillodóros ólom-
levele fia
és Anaxagorés számára

Az ólomlevél belső oldala:

Prótagoras, apád ír neked. Matasys (*sic!*) jogtalanságot követ el velem szemben. Rabszolgává teszi őt, és (hajón szállított) áruját (*phortégesion*) elkobozta. Menj Anaxagorészhoz és mondd el neki: Ő (*ti. Matasys*) azt állítja, hogy ő (*ti. az apád*) Anaxagorés 15. rabszolgája, kijelentve: „Minden jószágom Anaxagorés kezében van, a rabszolgák, a rabszolganők és a házak”. Ő (*ti. az apád*) azonban vitatja ezt, és azt állítja, hogy semmi dolga nincs Matasisszal (*sic!*), azt állítja, hogy szabad ember, és semmi dolga nincs Matatasys-szal (*sic!*), és ha neki (*ti. Matasysnak*) Anaxagorésszal bármilyen (vitás) ügye van, azt nekik l

10. maguknak kell tudni. Mondd el ezt Anaxagorésnak és feleségének. Mást is közöl még veled (ti. az *apád*): ha az arbinatai (nép) körében vagy, anyádat és testvéreidet vidd a városba, a hajóépítő műhely vezetője (*neóros*) pedig maga menjen hozzá (ti. *Matatyshoz*), majd menjen le Thyórába.

N. Gy.

Achillodóros, a bajba jutott apa saját kezűleg írhatta levelét az ólomlapocskára. Erre utal, hogy izgatottságában ellensége nevét mindig más alakban rögzítette (Matasys, Matasis, Matatasis). Vinogradov szerint Matasys csak becsapta, de nem tette rabszolgává a levél feladóját. A levél utolsó sorának értelmezése szintén vitatott. Vinogradov a *neóros* helyett Eoneorost olvas, és szerinte egy Euneuros nevű férfi „maga, miután elment hozzá (ti. *apádhoz*), térjen vissza, hogy (bemutassa) az áldozatot”. K. Brodersen, W. Günther és H. H. Schmitt (1992, 16, 27. dokumentum) következőképpen értelmezi az utolsó mondatot: „Ő maga pedig menjen (először) a *neurosokhoz*, majd Minthyerán keresztül utazzék vissza”. Az azonban nem derül ki, hogy a mondatnak ki az alanya. A levelet B. Bravo a Kr. e. 5. sz. közepére keltezi.

A KR. E. 5. SZÁZAD

94. A HEKATOMPEDON-FELIRAT

IG I³ 4. Athéni felirat. A Parthenón elődjének, a Kr. e. 550 k. épült ún. H-architektúrának két márványmetopéjét használták föl a felirat készítéséhez. A stélék darabokra törtek, s az A tábla 12 kisebb töredéke szinte sehol sem illeszkedik egymáshoz. A B tábla rekonstrukciója ugyan könnyebb volt, s töredékei ma gipsszel összeragasztva az athéni Epigraphiai Múzeumban láthatók, szövege azonban így is hiányos, és sok értelmezési nehézséget vet föl. Vö. Németh Gy.: Mit szabad egy szentélyben? A Hekatompedon-felirat előírásai. *AntTan*, 38, 1994, 13–21.

Kr. e. 499/498 vagy 498/497 vagy 485/484

A stélé

[...]ha pedig valaki[...] | [...]vagy az őrség nem [...] | 5. [...]ötven drachmát [...] | [...]a pénzt (*praxin*) a | három piaci archónnak kell befizetni, anélkül, hogy | letétbe tennék, és a büntetés felét az államkincstárba (*eis to démosion*), a | másik felét pedig [a ... kell befizetni] | 10. [...] | [...]Az Akropolison (*Polis*) lévő tamiasoknak | van [...] | [...] a [...] | [...] és a rabszolgákat ugyanolyan módon ítélik el, mint | a szabad embereket. Így határozott a népgyűlés PH | 15. [...]A[.]ÉS archóni évében. *vacat* | A tamiasok közül az egyik a szentélykörzetben (*en tei to neo peribolei*) kell maradjon a megfelelő napokon (*kathékósas hémeras*), amikor [...] | [.] Ha semmi nem akadályozza, de ha mégsem, [...] a | prytanisnak, és adjon [...]Joknak [...] a bronz- | 20. edényeket és nyársakat a [...] kivételével [...] | a megjelölt [épületekbe? ...] | [...] de: [...] | [...] | [...]Mert ha valaki] szántsándékkal [elkövet ezek közül | 25. valamit,] két drachmát [fizessen büntetésként...] | [...] az államkincstárnak [...] | [...]

B stélé

Az Akropolison (*Polis*) lévő bronzedényeket, amelyeket használnak, azok kivételével, | amelyek a megjelölt épületekben vannak. De ha azoknál maradnak | az Akropolis (*Polis*) területén, akik [használják őket?], | jegyezzék föl a tamiasok. Ha az áldozók (*hierorgontes*) a belső területen mutatnak be áldozatot, | 5. ne állítsák az agyagedényt (*chytra*) a kapu elé, sem pedig | [a fal mellé], tüzet se gyűjtsanak, de ha valaki mégis | szántsándékkal elkövet ezek közül valamit, fizessen | a tamiasoknak három obolos meg nem haladó bírságot. Az áldozók ne mutassanak be égő áldozatot (*m' optan*) | a templom és a [nagy] oltár előtti tér

között, és [...] 10. a templomtól [...] irányban, a K[ekropion] területén, és végig az egész Hekatompedon [területén], ne dobják ki az (áldozati állatok beleinek tisztításakor keletkezett) mocskot sem (*med onthon egbalen*). 1 Mert ha valaki szántsándékkal elkövet ezek közül valamit, fizessen a 1 *tamiasoknak* három obolost meg nem haladó bírságot. Az Akropolis papnői és a *zakorosok* ne állítsanak föl az Akropolison raktárhelyiségeket, és 15. ne is süssenek kenyeret (*hipneuesthai*), mert ha valaki szántsándékkal elkövet ezek közül valamit, kötelezzék 1 [száz] drachma büntetés megfizetésére, és a *tamiasokat*, ha szemet hunynak fölötte, 1 [szintén] kötelezzék száz drachma megfizetésére. 1 A *tamiasok* az Akropolison lévő épületeket nyissák meg 1 legalább háromszor havonta, hogy meg lehessen nézni őket. 1 20. Az újhoid előtti első napon, a tizedik és huszadik napon, 1 több mint fél napon át.¹ Ha vannak olyan *tamiasok*, 1 akik nincsenek jelen, noha semmi nem akadályozta őket, ítéljék mindegyiküket két drachma büntetésre, amit a 1 *prytanis* hajtson be. Mert ha ezt nem teszi meg, büntessék 1 meg az előírásoknak megfelelően. A P[rytanis közölje] 1 25. a *tamiasokkal* azt, amit a kőtáblákra [...fel kell írni?] 1 26. Így határozott a népgyűlés PH[.....] archóni évében, 1 amint ezen a két kőtáblán [olvasható].

N. Gy.

Az Akropolis rendjéről és tisztaságáról intézkedő feliratot Kr. e. 485/484-re keltezik. Tizenöt évvel korábbra datálja Németh Gy.: Übersetzung und Datierung der Hekatompedon-Inschrift. *Jdl*, 108, 1993, 76–81. Számos olyan feliratot ismerünk, amely a szentélyek rendtartásáról intézkedik, óvja az épületeket a tűzgyújtástól, a szentélyek legelőit a túllegettetéstől és ligeteit a fák kivágásától. E bűnök elkövetése különösen súlyos szakrális vétségnek számított. A görög szentély ugyanakkor nagyüzem volt, amely valamilyen módon földolgozta az ott feláldozott állatok húsát, bőrét, csontját. A szentélyek rendjét és tisztaságát ez az ipari tevékenység komolyabban veszélyeztette, mint a tolvajok és szabálysértők cselekedetei. Ezért kellett a hasznot hajtó tevékenységeket (pl. bőrcserző műhely felállítása) is korlátozni.

¹ B. Jordan értelmezése szerint: a tamiasok testületének több mint a fele jelen kell, hogy legyen, vö. B. Jordan, *Servants of the Gods*. Göttingen, 1979.

Hasonló tartalmú a Kr. e. 5. századból származó attikai felirat, amely – a szentély tisztaságának megőrzésére törekedve – az áldozati állatok beleinek tisztítását csak a szentélykörzeten kívül engedi meg (LS 9):

„A beleket (a szentélykörzeten) kívül 1 mossátok, 1 és az ürüléket 1 (kívül) tisztítsátok ki.”

95. A CSERÉPSZAVAZÁS

Vö. R. Thomsen: *The Origin of Ostracism*. Copenhagen, 1972; C. P. Longo: La bulé e la procedura dell' ostracismo: considerazioni su Vat. Gr. 1144. *Historia*, 29, 1980, 257–281; G. A. Lehmann: Der Ostrakismos-Entschied in Athen: von Kleisthenes zur Ära des Themistokles. *ZPE*, 41, 1981, 5–99; R. Develin: Bouleutic Ostracism Again. *Antichthon*, 19, 1985, 7–15.

Kr. e. 508? Kr. e. 487

A. Diodóros: 11,55.

Először eltávolították őt (*ti. Themistoklést*) a városból, az úgynevezett ostrakismost alkalmazva ellene, amelyet a Peisistratida tyrannosok bukása után iktattak törvénybe Athénben; ez a törvény pedig a következő volt. Minden polgár felírta egy cserépdarabra annak a nevét, akit a leginkább képesnek tartott arra, hogy megdöntse a demokráciát, és akire a legtöbb cserépszavazat esett, annak száműzetésbe kellett mennie hazájából ötévi időre. Úgy látszik, az athéniek nem azért hozták ezt a törvényt, hogy a hitványságot büntessék, hanem azért, hogy a gőgösök gondolkodása alázatosabbá váljék a száműzetés következtében.

S. J.

B. Harpokrátió: Hipparchos címszó alatt (= Androtión, fr. 6.)

Hipparchos: Charmos fia, ahogy Lykurgos mondja. Erről írja Androtión a második könyvben, hogy rokona volt Peisistratosnak, a tyrannosnak; és elsőként ostrakizálták, akkor, amikor először megalkották az ostrakismosra vonatkozó törvényt, a Peisistratoshoz tartozók iránti gyanúból, mivel az mint népvezér és stratégos lett tyrannosszá.

S. J.

C. Vaticanus Graecus 1144 fol. 222rv

Kleisthenés hozta be Athénbe a cserépszavazás törvényét. Ez pedig a következő volt: a tanácsnak szokása volt néhány napon át vizsgálatot tartva cserépdarabokra felírni, kinek kell a polgárok közül száműzetésbe menni, és ezeket bedobták a tanácsház elkerített helyére. Akire pedig több mint kétszáz cserép esett, annak száműzetésbe kellett mennie tíz évre, de javait továbbra is élvezhette. Később néphatározattal törvényt hoztak, hogy hatezernél több szavazatot kell leadni ahhoz, hogy valakit száműzetésbe küldjenek.

S. J.

A cserépszavazás (*ostrakismos*) az athéni demokrácia alapvető intézményei közé tartozott. Ennek ellenére vitatott, hogy ki és mikor vezette be, és az is, hogy milyen szabályok szerint és összesen hányszor éltek vele. A bevezető személyére nézve egységesek a források: Kleisthenés alkotta meg reformjai során az ostrakismosra vonatkozó törvényt. Ennek ellentmondani látszik az a tény, hogy az első ismert cserépszavazást Kr. e. 487-ben tartották, és nehéz indokolni azt, miért telt el húsz esztendő a törvény meghozatala és első alkalmazása között. A Kr. e. 480-as években tartott cserépszavazások háttérben nyilvánvalóan Themistoklés állt. A második ellentmondás az, hogy nem tudjuk, pontosan mit mondott ki a cserépszavazási törvény: csak annak kellett elhagynia Athént, aki ellen legalább hatezer cserepet adtak le, vagy annak, akinek a neve a legtöbb cserépen szerepelt. Ebben az esetben a többször is említett hatezer szám arra vonatkozhatott, hogy legalább hatezer cserépnek kellett összegyűlnie a szavazás érvényességéhez. A C. pontban idézett forrás, a Vaticanus Graecus egy 15. századi pergamenkódexben maradt fenn. Kérdés, hogy egy mára már elveszett ókori forrás adatait tartotta-e fenn, vagy szerzője szabadon kezelte történelmi ismereteit. Ha feltételezzük hitelességét, áthidalható a törvény keletkezése és első alkalmazása közötti szakadék. Kleisthenés a

négyszáz tagú tanács hatáskörébe utalta a cserépszavazást, ezért volt elegendő kétszáz szavazat valaki elűzéséhez. Ebben az esetben nyilvánvalóan nem számoltak szavazategyenlőséggel, mint-hogy a cserépszavazás során sohasem csak egy vagy két polgár neve került szóba, ha pedig legalább három személy között kellett döntení, a kétszáz cserép biztos többségnek számított. Themistoklés újítása abban állhatott, hogy a cserépszavazást a bulé kezéből a népgyűlésébe helyezte. Az elmélet gyenge pontja, hogy nem ismerünk senkit, akit a bulé űzött volna el cserépszavazással, és az is, hogy Kleisthenés miért a négyszáz tagú tanáccsal számolt, ha ő volt az, aki bevezette az ötszázak tanácsát. Erre azt lehetne válaszolni, hogy hatalomra jutása után az első törvény, amit bevezetett, a cserépszavazás volt, reformjait pedig, pl. az ötszázak tanács megteremtését, csak ezután fogalmazta meg. A négyszázak tanács megszüntetésével hatályon kívül helyezte a bulében tartott cserépszavazást, vagyis elképzelhető, hogy e törvénnyel Themistoklés reformja előtt soha nem éltek.

96. ATHÉNI SZAVAZÓCSEREPEK

A. ML 21. B. F. Willemsen: Verzeichnis der Kerameikos-Ostraka. *AM*, 106, 1991, 144–145. A. Raubitschek: Megakles, geh nicht nach Eretria! *ZPE*, 100, 1994, 381–382. C. M. Lang: *Ostraka. The Athenian Agora* 25. Princeton, 1990. Vö. R. Thomsen: *The Origin of Ostracism*. Copenhagen, 1972; W. Peek: *Inschriften, Ostraka, Fluchtafeln. Kerameikos* 3. Berlin, 1941; F. Willemsen–S. Brenne: Verzeichnis der Kerameikos-Ostraka. *AM*, 106, 1991, 147–156.

Kr. e. 486–471

A.

[Arri]phrón fia, Xanth[ippos], bűnös vezetők közt
leghitványabb ő, mondja e csorba cserép.

B.

[Meg]aklés, ne menj Eretriába,
[Hipp]okratés fia,
[haz]átlan, ki vagy taszítva.

C.

Themistoklés, Neoklés fia a Phrearrioi (démosból)

N. Gy.

Az athéni cserépszavazás intézményét a hagyomány szerint Kleisthenés vezette be Kr. e. 508-ban, az első ismert cserépszavazást azonban csak Kr. e. 487-ben tartották meg. Az athéni Agorán és a Kerameikosban előkerült ostrakonok a cserépszavazás hetven éve (Kr. e. 487–417) alatt tartott összesen kilenc vagy tíz ostrakophoria emlékeit őrizték meg, mintegy tízezer ismertté vált cserépdarabon összesen 141 nevet, illetve e nevek töredékeit.

Kr. e. 487 Hipparchos

Kr. e. 486 Megaklés

Kr. e. 485	id. Alkibiadés
Kr. e. 484	Xanthippos
Kr. e. 482	Aristeidés
Kr. e. 471	Themistoklész
Kr. e. 461	Kimón
Kr. e. 443	Thukydídész, Melésias fia
Kr. e. ?	Damón
Kr. e. 417	Hyperbolos

Az átlagos cserép a jelölt egy, két vagy három tagból álló nevét közölte: Alkibiadész; Periklész, Xanthippos fia; Kleophón, Kleippidész fia Acharnai (démósból). A teljes név tehát Kleisthenész törvényének megfelelően a jelölt személyneve, apjának neve és démosának neve. Voltak azonban eltérések is. Híresebb családok szülőiteinél olykor a családnevet adták meg: Hippokratész, az Alkmeónida (családból); Alkmeónidák (közül) Kallixenos, Aristonymos fia. Kallixenosról az egyik cserépen egy karikatúra is fennmaradt, amely az Alkmeónida politikust szakállasan, egy leveles ágra nézve, egy hal fölött ábrázolja (Lang: *Ostraka*. 590; a rajzot E. Vanderpool és G. A. Stamires tette közzé, *Hesperia*, 19, 1950, 389). Olykor a néven kívül más adatokat is megtudunk: Eucharidész, Eucharész fiát, a thesmothetész; Kallixenos az áruló; Menón az árulók közül; Aristeidész, Datis testvérét (ML 21). A beszédes ostrakonok közé tartozik az A. kétsoros epigrammája, amely Xanthipposzt, Periklész apját valamennyi vezető (prytanis) közül a legbűnösebbnek nevezi. A B. ostrakon két oknál fogva hivatkozhat Eretriára. Egyrészt a cserépszavazással előzőttek nem léphettek az euboiai Geraistos és az argolisi Skyllaion-fok közé, tehát Attikába. Az euboiai Eretria Geraistostól északkeletre, vagyis a tilos övezetbe esett. Másrészt az Alkmeónidák családjába beházasodó Koisyra eretriai volt, és Megaklész lányát, aki rövid ideig Peisistratos felesége volt, ugyancsak Koisyranak hívták. A cserép tehát az Alkmeónidák és a tyrannosok kapcsolatára utal (Raubitschek 381). A C. pontban Themistoklész neve olvasható. Eddig összesen 2279 ostrakont találtak Themistoklész nevével. E cserepek közül egy összefüggő lelet, az Akropolis északi lejtőjén, egy kútban talált 190 előre gyártott ostrakonját mindössze tizennégy kéz írta föl, s a felhasznált cserepek ugyanannak a fazekasnak a műhelyéből kerültek ki (Vö. Németh Gy.: Egy demokrácia genealógiája. *Századvég*, 1991, 1, 177–196).

97. THEMISTOKLÉSZ NÉPHATÁROZATA

ML 23; Fornara 55. Márványfelirat. Damala, az ókori Troizén területén találták, ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik. A betűformák alapján a felirat a Kr. e. 3. századra keltezhető, vagyis az eredeti athéni néphatározatot két évszázaddal később Troizénban újra felírták. A felirattal kapcsolatos vitához vö. L. M. Gluszkina: Egy troizéni felirat Themistoklész határozatával. In: *Az ókori és középkori társadalomtörténet kérdései*. II. Budapest, 1965, 123–147; Hahn István: Themistoklész-problémák. A troizéni felirat hitelességéhez. *AntTan*, 12, 1965, 13–26; L. Braccési: *Il problema del decreto di Temistocle*. Bologna, 1968.

Kr. e. 480

Istenek!

Így határozott a tanács és a népgyűlés.

Themistoklés, Neoklés fia a Phrearrioi démosból terjesztette be (a javaslatot).

A várost rá kell bízni Athénára, Athén | 5. védelmezőjére, és az összes többi istenre, hogy védjék meg és tartsák távol földjétől a barbárokat. Valamennyi athénit és az Athénben lakó idegeneket gyermekeikkel és feleségükkel együtt telepítsék át Troizénba,¹ [.....] e vidék alapítójának (védelmébe). | 10. Az öregeket és a kincseket Salamisra kell áttelepíteni. A kincstárnokok (*tamiasok*) és a papnők maradjanak az Akropolison, hogy megvédjék mindazt, ami az isteneké. A többi nagykorú athéni és idegen mind szálljon föl az előkészített kétszáz hajóra, és | 15. védelmezze meg a barbártól saját és a többi hellén szabadságát, a lakedaimóniakkal, a korinthosiakkal, az aiginaikkal, és mindazokkal együtt, akik készek osztozni a veszélyben. A stratégosok | 20. a holnapi naptól kezdve állítsanak kétszáz triérarchost,² hajónként egyet, azok közül, akiknek földjük és házuk van Athénben, valamint törvényes gyermekeik vannak, de nem idősebbek ötvenévesnél, és sorsolással osszák el őket az egyes hajókra. v v Válasszanak ki tíz tengerészgyalogost (*epibatés*) mindegyik hajóra azok közül, akik idősebbek húsz, | 25. de fiatalabbak harmincévesnél, és (ti. hajónként) négy íjászt. Sorsolják ki az (egyes) hajók legénységét is, amikor a triérarchosokat hozzásorsolták (a hajókhoz). A stratégosok jegyezzék fel hajónként fehér hirdető- (*leukóma*) táblákra a többiek nevét, az athénieket a polgárok | 30. névjegyzékéből (*léxiarchikon grammateion*), az idegenekét pedig a polemarshos³ névjegyzékéből. Jegyezzék fel azokat, akiket beosztottak a kétszáz, egyenként száz főből álló szakaszba, és minden szakasz (*taxis*) fölé jegyezzék föl a hajó nevét, a triérarchosét, és a legénységét, hogy tudják, | 35. melyik szakasznak melyik triérésre kell szállnia. Miután az összes szakaszt beosztották, és kisorsolták a hajókat, a tanács és a stratégosok szállítsák föl a mind a kétszáz hajóra (őket), miután engesztelő áldozatot mutattak be a Mindenható Zeusnak, és Athénának, és Nikének, és a | 40. biztonságot adó Poseidónnak. v v Miután a (legénység) a hajókra szállt, közülük száz vonuljon az euboiái Artemisionhoz, a további száz pedig Salamisnál és Attika más részeinél állomásozzék, és védelmezze a vidéket. Azért pedig, hogy valamennyi athéni egyetértésben | 45. harcoljon a barbár ellen, a tízesztendőös (száműzetésre) ítélték⁴ jöjjenek Salamisra, és maradjanak ott addig, amíg a népgyűlés nem határoz róluk. A [polgárjoguktól megfosztottak] pedig[....]

N. Gy.

¹ Troizén a Saróni-öböl déli partján feküdt. A hagyomány szerint itt született Théseus. A feliratot Troizén területén találták meg. Fölvetődik a kérdés, hogy egy athéni néphatározat másolata hogyan került ebbe a jelentéktelen kisvárosba. Nem lehetséges-e, hogy a felirat hamisítvány? Ez ellen szól, hogy Plutarchos (*Them.* 10) és Aelius Aristides (46,192,1) idéz belőle, sőt, már a Kr. e. 4. században hivatkozott rá Aischinés (*Démostenés* 19,303,311). A felirat jelenlegi megszövegezésében mindenesetre van néhány anakronizmus. A legvalószínűbb az, hogy az eredeti néphatározatot nem betű szerinti pontossággal vették kőbe Troizénban, azzal a céllal, hogy Athént emlékeztessék rá, milyen segítséget nyújtottak neki a perzsa háborúk idején.

² Triérarchos: a triérés, vagyis háromevezősoros hajó parancsnoka.

³ A polemarchos a kilenc archón egyike, aki hagyományosan az athéni hadsereg főparancsnoka. Rituális feladatai mellett ő intézte a metoikosok ügyeit, ezért volt nála a metoikosok névjegyzéke.

⁴ Vagyis azok, akiket ostrakismosszal űzték el. Tudjuk, hogy valóban visszatértek Athénbe a salamisi csata előtt.

98. GELÓN FELAJÁNLÁSA DELPHOIBAN HIMERAI GYŐZELME UTÁN

ML 28; Fornara 54. Delphoiban talált mészkő talapzat felirata.

Kr. e. 480

Gelón, Deinomen[és fia] ajánlotta föl Apollónnak, a syrakusai.
A tripust és a Nikét a I 5. milétosi Bión, Diodóros fia készítette.

N. Gy.

Miután Gelón Kr. e. 480-ban Himeránál győzelmet aratott a karthágóiak fölött, egy 16 talanton súlyú aranytripust (háromlábú edényt) ajánlott föl a delphoi Apollónnak (Diodóros Sic. 11,26,7). A tripus súlya attól függően, hogy melyik vidék talantonjával számolunk, 599 vagy 326,4 kg volt.

99. AZ EPHÉBOSOK ESKÜJE ÉS A PLATAIAI ESKÜ

Tod 204; Fornara 57; P. Siewert: *Der Eid von Plataiai*. München, 1972. Vestigia 16. A felirat a Kr. e. 4. század végén keletkezett.

Kr. e. 479

Istenek. Arés és Athéna Areia papja, Dión, Dión fia Acharnából állította.

I 5. Az ephébosok ősi esküje, amit minden ephébosnak le kell tenni. vvv Nem hozok szégyent a szent fegyverekre és nem hagyom el a bajtársamat, bárhol is fogok állni (a sorban). Megvédem a szentélyeket és a középületeket, s hazámat nem I 10. gyengébben fogom örökölni, hanem megnövelve és megerősödve, amennyire csak erőmből telik, és együttműködve mindenkivel. És készségesen engedelmeskedni fogok mindenkori parancsnokaimnak, a fennálló és ezután I 15. meghozandó törvényeknek, s ha valaki eltörli őket, minden erőmmel és mindenki segítségével fellepek ellene, és tisztelni fogom az ősi szentélyeket. Tanúk az istenek, Agraulos, Hestia, Enyó, Enyalios, Arés és Athéna Areia, Zeus, Thalló, Auxó, Hégemoné, Héraklés, I 20. a haza határai, búzák, árpák, szőlők, olajfák, fügefák. *vacat*

Eskü, amit az athéniek tettek a barbárok elleni csatára készülve. vvvvvv „Harcolni fogok, míg csak élek, és nem becsülöm többre életemet a szabadságnál, és I 25. nem hagyom el sem a taxiarchost (vagy *taxilochost*), sem az enómotarchést, sem amíg él, sem halála

után, és nem vonulok vissza, csak ha parancsnokaim (*hégemonēs*) adnak visszavonulási parancsot, és megteszem, amit a stratégosok l 30. parancsolnak, elesett bajtársaimat (*symmachēsamenón*) azonnal eltemetem, és senkit sem hagyok temetetlenül, és ha győzelmet aratunk a barbárok fölött, meg fogom tizedelni a thébaiak városát, de semmi kárt nem teszek Athénben, Spártában, Plataiaiban l 35. és a többi szövetséges városban. Sem a barátokat, sem az ellenséget nem fogom kiéheztetni, és nem zárom el tőlük a vizet. Ha betartom az l 40. eskü előírásait, városom meneküljön meg a betegségektől, ha pedig nem, betegedjék meg; városom sértetlenül maradjon, ha pedig nem, pusztuljon el; földem teremjen (bőségesen), ha pedig nem, meddő maradjon; és az asszonyok olyan gyerekeket szüljenek, akik szüleikre hasonlítanak, ha pedig nem, torzszülötteket; l 45. és a jószágok magukhoz hasonló utódokat szüljenek, ha pedig nem, torzszülötteket.” Ezt az esküt téve befedték pajzsaikkal az áldozatokat, és trombitaszó kíséretében könyörögtek, hogy ha az esküt tevők közül valaki valamit megszeg az eskü előírásaiból, és nem tartja be azokat, l 50. a szentségtörés azok fejére szálljon, akik esküt tettek.

N. Gy.

Az eskü szövege egy Kr. e. 4. század végén keletkezett feliraton maradt fenn. A felirat első huszonegy sora az ephébosok esküjét tartalmazza, és utána következik a plataiai eskü szövege. Az ephébosok esküjének egy részére hivatkozik Lykurgos szónoklata (*Leókratēs ellen* 76–77), és majdnem teljes terjedelemben idézi Pollux (8,105), valamint Stobaios: *Florilegium* 44,48. Az ephébosok esküjének végén az istenek felsorolásába illesztik a haza határait, a gabonákat, szőlőket, olajfákat. Erre utal Plutarchos is az *Alkibiadēs-életrajzban* (15): „Ugyanakkor (Alkibiadēs) lelkükre kötötte az athénieknek, hogy szárazföldi uralmukat is erősítsék meg, és tetteikkel váltsák valóra azt az esküt, amelyet az athéni ifjak Agraulos templomában tesznek. Az eskü szövege szerint Attika határának az árpát, a búzát, a szőlőtőkét, a fügét és az olajfát tekintik, s ilyen módon arra tanítják őket, hogy mint birtokukra nézzenek minden megművelt és gyümölcstermő földre” (M. E. fordítása).

A plataiai eskü hitelességét már az ókorban vitatták (Theopompos: FGrHist 115 F 153), bár Lykurgos beszéde (*Leókratēs ellen*) nagyon hasonló szöveget őrzött meg.

Lykurgos *Leókratēs ellen* 80: „Ezért aztán, bírák, ezt a fogadalmat tették Plataiaianál a hellének valamennyien, akik eltökélték, hogy felsorakoznak és megvívják harcukat Xerxés hatalmával szemben. Ezt nem ők fogalmazták meg, hanem ahhoz az eskühöz hasonlított, amit ti szoktatok tenni. Méltó rá, hogy meghallgassátok. Régen történt mindez, mégis kiérződik a leírtakból erényük. Olvasd hát föl nekem!”

81. Eskü: „Életemet nem becsülöm többre a szabadságnál, parancsnokaimat nem hagyom cserben sem amíg élnek, sem haláluk után, és eltemetem valamennyi csatában elesett bajtársamat. A barbárok fölött aratott győzelem után a Hellasért harcoló városokban semmi kárt nem teszek, a barbárokhoz húzókat azonban mind megtizedelem (*dekateusó*). A szentélyeket, amelyeket a barbárok lángba borítottak és feldúltak, semmiképpen nem építem újjá, hanem utódaimra hagyom, mint a barbárok szentségtörésének emlékművét” (N. Gy. fordítása).

Különös, hogy az athéniek esküje spártai katonai tisztségeket (*taxilochos*, *enómotarchēs*, *hégemón*) említ. A kiéheztetésre és a víz elzárására vonatkozó tilalmat Aischinés beszédéből (2,115) ismerjük, de ott az amphiktyónia tagállamai fogadják meg ezt. A felirat utolsó mondata bizonyosan nem tartozott az eredeti dokumentum szövegéhez.

100. A HELLÉNEK FELAJÁNLÁSA A PERZSA HÁBORÚK UTÁN

SGDI 4406; Tod 19; ML 27. Három oszlopszerűen egymásba csavarodó kígyó, amely eredetileg egy arany háromlábú edényt tartott. Ma az isztambuli Hippodromban van fölállítva.

Kr. e. 479/478

Ők küzdöttek a háborúban:

lakedaimóniak, athéniaiak, korinthosiaiak,
tegeaiak, sikyóniak, aiginaiak,
megaraiak, epidaurosiaiak, erchomenosiaiak,
phleiusiaiak, trozaniak, hermionéiaiak,
tirynsiek, plataiaiak, thespiaiak,
mykanéiaiak, keósiak, malosiaiak, ténosiaiak,
naxosiaiak, eretriaiaiak, chalkisiaiak,
styraiaiak, walisiaiak, poteidaiaiak,
leukasiak, wanaktorioniaiak, kythnosiaiak, siphnosiaiak,
amprakiaiak, lepreoniaiak.

N. Gy.

A fogadalmi ajándékot Delphoiban állították föl, onnan szállították Constantinus idején Konstantinápolyba. A delphoi betűkkel, dór dialektusban felírt lista néhány város nevét nem a szokásos formában adja meg. Erchomenos megszokott alakja Orchomenos, Trozan – Troizén, Mykané – Mykéné, Malos – Mélos, Walis – Élis; Wanaktorion – Anaktorion, Amprakia – Ambrakia. A ténosiaiak és siphnosiaiak nevét utólag vésték föl. Az arany háromlábú edényt Kr. e. 354 k., a harmadik szent háborúban beolvasztották a phókisiaiak.

101. EGY KYPROSI ORVOS A PERZSA HÁBORÚBAN

O. Masson: *Les inscriptions chypriotes syllabiques. Recueil critique et commenté.* Paris, 1961, 217; 2. kiadás Paris, 1983; E. Schwyzer: *Dialectorum Graecarum exempla epigraphica potiora.* Leipzig, 1923; Hildesheim 19602, 679; W. Cowgill: The Supposed Cypriote duwánoi and dókoi with Notes on the Greek Infinitive Formations. *Language*, 40, 1964, 344–365; V. Pisani: *Manuale storico della lingua greca.* Brescia, 19732, 86–89; O. Masson: Remarques sur quelques passages de la tablette chypriote d'Idalion. *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, 78, 1983, 261–83. Mindkét oldalán ciprusi szótagírással teleírt bronztabla.

Kr. e. 478–470 k.

A. oldal:

Amikor a médek és Kition lakosai ostromolták Idalion városát, Philokypros, Onasagór fiának évében, Stasikypros és Idalion lakosai felkérték Onasilos orvost, Onasikypros fiát és fivéreit, hogy tiszteletdíj nélkül gondozzák a csatában megsebesült embereket. A király

és a város megígérték, hogy | 5. Onasilosnak és fivéreinek tiszteletdíj és jutalom fejében adományoznak a király és a város kincstárából egy talentum ezüstöt. Vagy az egy talentumnyi említett összeg helyett a király és a város adományoz Onasilosnak és a fivéreinek a király földjén, amely Alampria kerületében fekszik, egy területet, ami a síkságon van, és ami határos Onchas (?) gyümölcsös kertjével, és minden | 10. ott található fiatal fát, hogy élvezze azt minden terményével, eladásra, örökké (?), adó nélkül. Ha valaki kiűzi az említett földről Onasilost vagy fivereit vagy Onasikypros gyermekeinek a gyermekeit, tehát az, aki kiűzi őket, fizesse meg Onasilosnak és fivéreinek vagy gyermekeinek azt az összeget, ami következik: egy talentum ezüstöt.

B. oldal:

És egyedül Onasilosnak, fiverei nélkül a király | 15. és a város megígérte, hogy adományoz jutalomként a tiszteletdíjon felül négy „fejsze” összeget és két idalioni kettős minát. Vagy a király és a város adományoz az említett összeg helyett a király földjén, ami Melania síkságán fekszik, egy területet, ami határos Amenias gyümölcsös kertjével és minden fiatal fát, ami ott van, (a területet,) ami a Drymios folyóig és | 20. Athéna pápnőjének birtokáig terjed; és a kertet, ami Sinis földjén van, amit Diweitheemis, Armanees fia gyümölcsös kertként használt, ami Pasagoras birtokáig terjed, és minden ott található fiatal fát, hogy élvezze azt minden terményével, eladásra, örökké (?), adó nélkül. Ha valaki kiűzi Onasilost vagy Onasilos gyermekeit az említett területről vagy az említett kertből, tehát aki kiűzi őket, fizesse meg Onasilosnak vagy gyermekeinek az összeget, ami következik: négy „fejszét” vagy két idalioni kettős minát (?). És ezután ezt a táblát ezzel a záradékkal a király és a város Athéna istennő templomában helyezi letétbe, azzal az esküvel, hogy nem szegi meg a jelen megállapodást, örökre (?). Abban az esetben, ha valaki megszegné a jelen megállapodást, a szentségtörés rá hulljon vissza. Az | 30. említett földeket és az említett kerteket Onasikypros gyermekei és gyermekeinek gyermekei birtokolják örökké, akik Idalion kerületében maradnak.

T. I.

Kypros szigetén az alfabetikus görög írás bevezetése után is használatban maradt egy szótagírás (Kr. e. 7–3. sz.), amely a bronzkori lineáris írások leszármazottja. A 60 jelet használó írásrendszert a 19. század közepe óta ismerjük, megfejtése egy bilingvis szöveg segítségével sikerült (1876–1878). A szóban forgó tábla Athéna istennő templomából került elő. Onasilos a Kr. e. 470-es években folyó kyprosi harcokban gyógyította a sebesülteket.

4. A sebesültek gyógyítása csak a betegeknek volt ingyenes.

T. I.

102. HIERÓN FELAJÁNLÁSA OLYMPIÁBAN KYMÉI GYŐZELME UTÁN

ML 29; Fornara 64. A kyméi tengeri csatából származó etruszk bronzsisakok bekarcolt felirattal. Olympiában találták mindkettőt. A. ma a British Museumban van, Inscr. Graecae 510. B.-t 1959-ben találták az Alpheios folyóban, kiadása BCH 84, 1960, 721.

Kr. e. 474.

A.

Hierón, Deinomenés fia és a syrakusaiak Zeusnak, tyran<októl,> Kymaiból.

B.

Zeusnak, a tyrranoktól, Ky[mai]ból.

N. Gy.

Hierón, Syrakusai tyrannosa Kr. e. 474-ben aratott győzelmet az etruszkok (görögül tyrrhének, dór dialektusban tyrrhanok) fölött a kymai tengeri csatában. A hadizsákmány egy részét Olympiában, másik részét Delphoiban ajánlotta föl. Ez utóbbi felajánlás azonban nem jutott el Delphoiig, hanem a tengerbe veszett (SIG³ 35 Bb). Újabb találtak egy harmadik sisakot is (SEG 33, 328).

103. THASOSI BORKERESKEDELMI TÖRVÉNYEK

SEG 18,347; H. W. Pleket: *Epigraphica*. I. Leiden, 1964, 1–2. Márványstélé alsó fele. Ma a thasosi múzeumban őrzik.

Kr. e. 480 k. – Kr. e. 5. sz. vége

A

...[esküt?] tegyen. Aki ezek közül a szabályok közül valamit áthág, kobozzák el..... a bor és a borecet....

.... és mindegyik amphoreus után egyhatodot fizessen Athéna Poliuchosnak és Apollón Pythiosnak szentelve, és a másik hatodot a feljelentőnek. A feljelentő úgy vállaljon kezességet a háromszázak tanácsa előtt, mint az erőszakos cselekmények esetén. Az újbortra vonatkozólag nincs eskütételi kötelezettség sem polgár, sem idegen számára.

B

Se mustot, se a tőkén lévő termés borát nem szabad megvásárolni Plyntérion hónap elseje előtt. Aki ezt a rendelkezést megszegve vásárol, statérenként statért kell fizetnie, felét a városnak, felét a bejelentőnek. A bírósági eljárás ugyanolyan legyen, mint az erőszakos cselekmények esetén. Ha viszont valaki pithosban vásárol bort, a vétel legyen érvényes, ha a pithosokat szabályosan megjelölte pecsétjével.

C

...a bíróságok és a kezességvállalások pedig történjenek a fentebbiek szerint. Ha senki sem vállal kezességet, a partvidék felügyelői indítsanak eljárást. Ha megnyerik a pert, az egész bírságösszeg a városé legyen. Ha pedig a felügyelők tudomást szereznek a dologról, de mégsem indítanak eljárást, ők maguk fizessenek kétszeres bírságot. Indítson eljárást bárki, aki akar, a fentebbiek szerint és kapja meg a bírságösszeg felét; a bírósági eljárást pedig a démiurgosok vezessék le a felügyelők ellen, a fentebbiek szerint.

Egy thasosi hajó se hozzon be idegen bort Athóson és Pacheién belülről, aki ezt nem tartja be, ugyanazt a büntetést fizesse, mint az, aki felvizezi a bort és a hajó kormányosa is fizesse ugyanazt a büntetést. A bírósági eljárások és kezességvállalások történjenek a fentebbiek szerint.

Se amphorából, se kis pithosból, se hamis pithosból ne árusítson senki. Ha valaki így ad el, az eljárások, kezességvállalások és büntetések legyenek ugyanazok, mint a bor felvizezésének esetén.

S. J.

A különlegesen jó minőségű thasosi bor kereskedelmének körültekintő védelméről tanúskodik a három felirat. Az első Kr. e. 480 k., a második és a harmadik a Kr. e. 5. sz. utolsó negyedéből.

104. A TEÓSI ÁTKOK

ML 30; SGDI 5632; Tod 23; SEG 31,984–985.

Kr. e. 470 k.

A

Aki gyilkos mérget készít a teósiak ellen, akár a közösség, akár magánember ellen, az pusztuljon el mind ő maga, mind nemzetsége.

Aki megakadályozza, hogy a teósi földre gabonát hozzanak be, bármilyen mesterkedéssel vagy csellel, akár tengeren, akár szárazföldön, vagy amit már behoztak, ismét kiviszi, az pusztuljon el, mind ő maga, mind nemzetsége.

B

(Az első tizenöt sor szövege erősen meg van rongálva)

...Aki a teósiak közül az Authynos vagy az Aisymnétés ellen fellázad vagy [harcol?], pusztuljon el, mind ő maga, mind nemzetsége.

Aki ezután aisymnétésként Teószban vagy a teósi területen [férfiakat jogtalanul?] megöl, szándékosan elárulja a teósiak városát és földjét, a szigeten vagy a tengeren lévő férfiakat, vagy az aroiéi erődöt elárulja, vagy rabol, vagy rablókat fogad be, vagy kalózkodik, vagy kalózkodat fogad be tudva, akik a teósi területről vagy a tengerről jönnek, vagy szándékosan valami gonosz tanácsot ad a teósiak közössége felől akár a görögöknek, akár a barbároknak, pusztuljon el, mind ő maga, mind nemzetsége.

Azok a tisztségviselők, akik nem mondják el az átkot Dynamis szentélyénél, amikor a nép összegyűl az Anthestéria, Hérakleia és Dia ünnepeken, átok alá kerüljenek.

Aki az oszlopokat, amelyekre az átok fel van írva, ledönti, vagy a betűket kivési vagy eltünteti, pusztuljon el mind ő maga, mind nemzetsége.

S. J.

Kr. e. 470 körül a kis-ázsiai Teós városában kőbe vésték azokat az átokszövegeket, amelyeket a tisztségviselőknek a nagy állami ünnepeken nyilvánosan el kellett mondaniuk mindazok ellen, akik a közösség életét veszélyeztetik. A felírt oszlopokból kettő fennmaradt az újkorig (ma ezek is eltűntek, de szövegüket szerencsére lejegyezték). Közülük a második (B) a sorozat befejezését tartalmazza. Az elátkozott bűnök közt szempontunkból különösen érdekes a gabonabehozatal akadályozása és a kalózkodás pártolása; mindkettő buján virulhatott ebben az időben, amikor a perzsa uralom már bomlóban volt, az ahéni hatalom pedig még nem szilárdult meg Kis-Ázsia nyugati partvidékén.

S. J.

105. A KR. E. 464–454-ES HELÓTAFELKELÉS

Diodóros 11,63–64.

Kr. e. 464–454

Mikor Athénben Phaión volt az archón, Rómában Lucius Furius Medullinus és Marcus Manlius Vulso vette át a consuli tiszteket. Ezekben az időkben nagy és váratlan szerencsétlenség érte a lakedaimóniakat. Spártában nagy földrengés támadt, ennek következtében a házak alapjaikig ledőltek, a spártaiak közül pedig húszezernél többen pusztultak el. Minthogy a föld hosszú időn keresztül állandóan mozgott a városban, és a házak egymásra omlottak össze, sok személy pusztult el úgy, hogy a lezuhanó falak temették maguk alá... Ezt a bajt úgy túrték, mintha valami rájuk haragvó istenségtől jönne, de más bajok is érték őket, emberek részéről, a következő okokból kifolyólag. A helóták és a messénéiek, a spártaiak örökös ellenségei, először békében voltak ugyan, mert féltek Spárta túlerejétől és hatalmától, de mikor láttak, hogy a földrengés következtében sokan elpusztultak közülük, egyre inkább fölbátorodtak a megmaradtakkal szemben, minthogy ezek kevesen voltak. Ezért szövetséget kötöttek egymással, és megkezdték a háborút a lakedaimóniak ellen. Archidamos, a körültekintő spártai király a földrengés alatt is vigyázott polgártársaira, majd a háború során is vitézül szembeszállt a támadókkal. Mikor ugyanis a várost a földrengés borzalma tartotta hatalmában, ő volt az első a spártaiak közt, aki felkapva teljes fegyverzetét, kisietett a szabad ég alá, és a többi polgároknak is ugyanezt parancsolta. A spártaiak engedelmeskedtek: akik megmaradtak, így menekedtek meg. Archidamos király ezeket összerendezve, felkészítette a támadók elleni harcra.

A messénéiek a helótákkal egyesülve először Spárta ellen indultak. Azt gondolták, hogy el tudják foglalni, hiszen nincsen, aki ellenük vonulna. Amint azonban meghallották, hogy a megmaradtak Archidamossal, a királlyal, csatarendbe állva készek küzdeni hazá-

jukért, elálltak ettől a tervüktől; megszálltak egy megerősített helyet Messéniában, és onnan támadták időnként Lakóniát. A spártaiak az athéniekhez folyamodtak, és kaptak is tőlük segítséget; majd többi szövetségeseiktől is éppígy sereget gyűjtven, ellenségeik egyenrangú ellenfeleivé váltak. Eleinte sokkal erősebbek is voltak az ellenségénél, de később, minthogy az a gyanújuk támadt, hogy az athéniek a messénéiekhez hajlanak, felbontották velük a szövetséget, mondván, hogy a fennálló veszedelemmel szemben elegendő számukra a többi szövetség. Az athéniek úgy tartották, hogy ez sértő rájuk nézve, és akkor eltávoztak ugyan, de ettől fogva ellenségesen kezelték a Lakedaimónnal kapcsolatos ügyeket, és így a gyűlöletet mindinkább lángra lobbantották. Ezzel kezdődött köztük az elidegenedés; később azután nyíltan összekülönböztek, és háborúikkal egész Hellast nagy szerencsétlenségbe döntötték.

Ezekről azonban részletesen a megfelelő időben fogok írni. Akkor a lakedaimóniak a szövetségeseikkel együtt Ithomé ostromlására vonultak. A helóták, akik teljes tömegükben elpártoltak a lakedaimóniaktól, együtt küzdöttek a messénéiekkel, és hol győztek, hol vesztek. Minthogy pedig tíz esztendeig nem tudták eldönteni a háborút, ez idő alatt szüntelenül károkat okoztak egymásnak.

R. Zs.

A harmadik – vagy ötödik – messénéi háborúnak is nevezett tízéves elkeseredett küzdelemről szóló forrásunk a szicíliai görög szerző, Diodóros (Kr. e. 1. század) nagyszabású kompilációjából, a *Bibliothéké historikéből* való. A felkelés történetéhez, és a végül legyőzött messénéiek további sorsához vö. Thukydides: 1,101–103, Plutarchos: *Kimón*. 16–17.

H. W. Gy.

106. LOKRISI FÖLDBIRTOKTÖRVÉNY

F. Solmsen: *Inscriptiones Graecae ad dialectos illustrandas selectae*. Leipzig, 19304, 35.

Kr. e. 5. sz. első fele

Előlap:

Ez a törvény a földről legyen érvényes a Plakos Ylia és a Liskaria – mind a magán-, mind a közföldek – felosztása után. Öröklési joga legyen a szülőknek és a fiúgyermeknek; ha fiúgyermek nincs, a lánygyermeknek; ha lánygyermek nincs, az unokatestvérnek; ha unokatestvér sincs, akkor a rokonsági foknak megfelelően a jog szerint örököljenek; ha pedig nem, az örökséggel szomszédos birtokosé legyen.

Ami pedig be lesz ültetve, sérthetetlen legyen.

Ha csak háború nem akadályozza őket, hozzon határozatot a százegyek teljes létszámú tanácsa, hogy kétszáz hadköteles férfit telepesekként küldjenek oda.

Aki pedig osztást indítványoz, vagy szavazásra teszi fel a kérdést a tanácsban vagy a városban vagy a gyűlésben, vagy viszályt támaszt a földosztásról, mind ő, mind nemzetsége menjen örökre számkivetésbe, vagyonát kobozzák el, és házáat rombolják le a gyilkosokra vonatkozó törvény szerint.

A törvény álljon a pythói Apollón és szentélytársai védelme alatt; aki ezeket áthágja, érje pusztulás nemzetségével és mindenével együtt; aki tiszteletben tartja, legyen szerencsés. A föld felerészben...

(Hátlap)

A hátsó oldal első sora kiesik a szöveg összefüggéséből; valószínűleg egy másik dokumentum befejező sora maradt itt meg:

...vigyék; adjon belőlük annak, akinek akar.

(Ezután, úgy látszik, folytatódik az elülső oldal szövege)

...a helybelieké legyen, felerészben pedig a telepeseké legyen; az üres részeket adják át egymásnak. A csere legyen érvényes; az archos jelenlétében hajtsák végre a cserét.

(A felirat eddig váltakozó irányú [bustrophédon] sorokból állt; a befejező három sor viszont fordított [jobbról balra] irányban halad.)

Ha pedig a damiorgosok más hasznot is szereznek, mint ami meg van szabva, szenteljenek szobrot Apollón Echetosnak, és ne jegyezzék fel a hasznot.

S. J.

A Lokris nyugati részének közelebből nem ismert községből származó bronztábla a helyi, meglehetősen archaikus földbirtokviszonyokat szabályozza, és a megállapodást a delphoi, vagyis pythói Apollón védelme alá helyezi.

107. SAMOSI ZSOLDOS AZ EGYIPTOMI FELKELÉSBEN

ML suppl. 34. = G. Dunst: Archaische Inschriften und Dokumente der Pentakontaetie aus Samos. AM, 87, 1972, 153–155. Samosi felirat.

Kr. e. 454 k.

Inarós, Psammétich[os fia, Egyipto]m királya | [a samosi] Leókritosnak, Iphia[dés fiának, a szövetségesek ten]gerészeinek [vezetéséért ? adta v]itéli tetteinek jutalmát.

N. Gy.

A perzsák ellen fellázadt egyiptomi Inaróst nemcsak az athéniek támogatták, akiknek flottája katasztrofális vereséget szenvedett Prosópitishnél (Kr. e. 454), hanem a görög föld számos városából érkezett zsoldosok is. Közéjük tartozott a samosi Leókritos flottaparancsnok is.

108. A SZÖVETSÉGESEK ADÓI A KR. E. 454/453. ÉVBEN

IG I³ 259; Tod 30; ATL I–II. 1. Vö. L. Nixon – S. Price: *The Size and Resources of Greek Cities*. In: *The Greek City from Homer to Alexander*. Eds. O. Murray – S. Price. Oxford, 1991, 137–170.
Kr. e. 454/453

Ezeket az összegeket zsengekként fizették be az istennőnek a szövetségi kincstárnokok, akiknek jegyzője ... volt, és számba vette a harminc számvető, abból az adóból, amelyet a városok Aristón archóni évében befizettek az athénieknek: egy minát minden talanton után.

[...]

[...]

III. *columna*IV. *columna*

			Maróneiaiak	150	
			Lindosiak	845	
			Oinusiak Ikaroson	133	2
			Héssosiak	100	
			Neandreia	33	2
			Lampóneia	16	4
			Halikarnassosiak	166	4
Daunoteichosiak	16	4	Strepsaiak	100	
Samothrakéiak	600		Galépsosiak	150	
Astypalaiak	200		Kyrbissos	33	2
	?		Didymeteichosiak	16	4
Mendéiek	800		Dikaiopolisiak	400	
Aigantisiak	33	2	Klazomenaiak	150	
			Argilosiak	1050	
			Karbasyandaiak	16	4
			Phasélisiek	500	
Kolophóniak	300		Termeraiak	250	
Notioniak	33	2	Kebréniek	300	
Dioseirisiak	16	4	Kasólabosiak	41	4
Spartólosiak	200		Az Abdéra melletti		
			Dikaia	50	
Hairaiak	300				
Lindosi oiiaiak	55				
Astakosiak	150				
Neopolisiak	50				
Maiandrosiak	66	4			

V. *columna*

Abdériaiak	1287	
Olynthosiak		
skablaiaiak		
assérosiak	366	4
Sermylésiek	722	
Mékypernaiak		
Stólosiak,		
polichnéiek	231	2
Singosiak	208	2
Thasosiak	300	
Mysaiak	33	2
A syangelai		
Pikrés	50	
Keramosiak	150	
Butheiaiak	17	1
Kyllandosiak	200	
Chiosiak Kariában	330	2

VI. *columna*

Narisbaraiak	16	4
Mydónok	25	
Kiosiak	16	4
Artakéiek	33	2
Neapolis		
Thrákiában	16	4
Az Ida alatti		
berysosiak	16	4
Auliai károk	8	2
Iasiak	100	
Parioniak	100	2
A propontisi		
Daskyleion	8	2
Aiginaiak	3000	
Milétosiak Lerosból	300	
Milétosiak		
Teichiussában		

S. J.

A délosi szövetség adólistái két hatalmas stélén és néhány kisebb feliraton maradtak fenn. A stéléket ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik. A Kr. e. 454/453-ból származó adólista nyitja a feljegyzések sorát, amiket Kr. e. 406/405-ig vezettek. Kivételt csak a Kr. e. 449/448. év és a Kr. e. 414/413–411/410 közötti időszak jelentett. Ez utóbbi években az athéniek a rögzített (bár többször megemelt) összegű adó helyett 5%-os vámot (*eikostén*) szedtek. Kr. e. 454/453-tól 440/439-ig egy hatalmas, 3,583 m magas, 1,105 m széles és 0,385 m vastag, mind a négy oldalán teleírt (és 183 töredékből összeállított) stélén rögzítették a szövetségesek által befizetett szövetségi hozzájárulás (*eisphora*) hatvanad részét („egy minát minden talanton után”), amit Athéné istennő számára ajánlottak föl. Az egyes sorokban először a város nevét (vagy lakóinak nevét, esetleg a város uralkodójának nevét) tüntették föl, majd a város adójának hatvanad részét drachmákban, ha a hatvanad drachmánál kisebb egységre jött ki, a harmadik oszlopba kerültek az obolosok. Az egyes adózó egységek meghatározott adót fizettek, a városok sorrendje az adólistákon az első években esetleges volt. Az adó mértéke a polisok méretétől, lakosságának számától és gazdagságától függött. Ha egy kisebb településnek aranybányája (pl. Siphnos) vagy más nagy értékű ásványi kincse (pl. a parosi márvány) volt, adója is ennek megfelelően alakult. A délosi szövetség 238 tagállamából Kr. e. 441-ben 107 tagállam kevesebb mint fél talantont fizetett, egy polis fizetett 18 talantont, és 30 talantonnál csak két polis fizetett be többet. Kr. e. 440/439-től 432/431-ig a második nagy stélére, ezt az évet követően pedig önálló, kisebb stélékre jegyezték föl a befizetéseket.

109. GORTYNI TÖRVÉNYEK

A feliratot mindössze 18 betűt használó ábécében bustrophédon írásmóddal jegyezték le, krétai dialektusban. Kiadás: R. F. Willetts: *The Law Code of Gortyn*. Berlin, 1967; E. Schwyzler: *Dialectorum Graecarum exempla epigraphica potiora*. Leipzig, 1923, No. 179; K. Bücheler – K. Zitelmann: *Das Recht von Gortyn*. *Rheinisches Museum*, 40, 1885 (Ergänzungsheft). M. Guarducci: *Epigrafia greca*. IV. Roma, 1950, No. 72. M. Gagarin: *The Organization of the Gortyn Law Code*. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 23, 1982, 129–46; M. Gagarin: *The First Law of the Gortyn Code*. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 29, 1988, 335–343; H. B. Rösen: *Questions d'interpretation de textes juridiques grecs de la plus ancienne époque*. *Symposion*, 1977, 9–32; H. van Effenterre: *Le droit et la langue à propos du code Gortyne*. *Symposion*, 1979, 115–25; M. Bile: *Le dialecte Crétois ancien. Études de la langue des inscriptions*. Athènes–Paris, 1988.

Kr. e. 450 k.

1. Istenek! Aki szabad ember (*eleutheros*) vagy rabszolga (*dulos*) ügyében akar pert indítani, az őt ítélethozatal előtt ne fogja el. Ha azonban elfogja, a (*bíró*) ítélje szabad ember miatt tíz statér (*büntetésre*), rabszolga miatt ötre, akárki számára vitte el, és hozzon ítéletet, hogy engedje szabadon három napon belül. Ha azonban nem engedi szabadon, (a bíró) szabad ember miatt egy statér (*büntetésre*), rabszolga miatt egy drachmára ítélje naponként, míg szabadon nem engedi. Az időről pedig a bíró eskü alatt döntsön. Ha azonban tagadja, hogy elfogta, ha tanú nem tanúskodik, a bíró eskü alatt döntsön. Ha az egyik fél azt állítja, hogy az szabad ember, a másik pedig, hogy rabszolga, azon személyek tanúsága legyen döntő, akik az állítják, hogy szabad ember. Ha rabszolga miatt pert indítanak azt állítva mindkét fél, hogy az övé, ha tanú tanúskodik, a tanú szerint ítéljen, de a bíró eskü alatt döntsön, ha mindkettőnek vagy egyiknek sem tanúskodnak. Ha a tulajdonos elveszti a pert, a szabad embert öt napon belül engedje szabadon, a rabszolgát pedig (*a jogos tulajdonos*) kezeibe adja vissza. Ha azonban nem engedi szabadon, vagy nem adja vissza, (*a bíró*) szabad ember miatt ítélje ötven statér (*büntetésre*) és naponként egy statérra, míg nem engedi szabadon, rabszolga miatt tíz statér (*büntetésre*) és naponként egy drachmára, míg (*a jogos tulajdonos*) kezeibe vissza nem adja. De az év végén a bíró ítélethozatala után a háromszoros büntetés legyen kiszabva vagy kevesebb, de több ne, az időre vonatkozólag a bíró eskü alatt döntsön. Ha a rabszolga pervesztéskor templomban menedéket keres, hívja a (*pervesztes fél*) két nagykorú szabad tanú előtt (*a per nyertesét*), hogy megmutassa a templomban, ahová menekült, vagy ő maga vagy más. Ha azonban nem hívja és nem mutatja meg, fizesse az előírt büntetést. Ha nem adja vissza egy éven belül, az egyszeri értéket fizesse rá. Ha (*a pervesztes fél*) a per alatt meghal, az egyszeri értéket fizesse. Ha valaki, amíg kosmos, fog el, vagy más (*fogja el*) a kosmos (*rabszolgáját*), akkor kell megindítani a pert, ha véget ér hivatala, és ha elveszti a pert, attól a naptól fizesse az előírt büntetést, amikor elfogta. Aki azonban pervesztést visz el vagy magát 2. zálogba adót, büntetlen legyen.

Ha valaki szabad férfi vagy szabad nő ellen követ el nemi erőszakot, száz statért fizessen, ha *apetairos* ellen, tízet; ha rabszolga (*követi el*) szabad férfi vagy szabad nő ellen,

kétszeresét fizesse; ha szabad ember *voikeus* vagy *voikea* ellen, öt drachmát; ha *voikeus* *voikeus* vagy *voikea* ellen, öt statért. Ha valaki saját házi rabszolganője (*endothidia dola*) ellen követ el nemi erőszakot, két statért fizessen, ha pedig olyannal teszi ezt, akit már elcsábítottak, ha nappal, egy obolost, ha pedig éjjel, két obolost. Élvezzen azonban előnyt az esküben a rabszolganő. Ha valaki megkísérel nemi kapcsolatot létesíteni egy szabad nővel, aki rokona felügyelete alatt áll, tíz statért fizessen, ha tanú tanúskodik. Ha szabad nővel házasságtörést követő elfognak annak atyja, fivére vagy férje házában, száz statért fizessen, de ha más házában, ötvenet; ha apetairos feleségével teszi, tízet; ha rabszolga teszi szabad nővel, kétszeresét fizesse; ha rabszolga rabszolga feleségével, ötöt. Jelentse be azonban (*az elfogó*) a (*házbán*) elfogott rokonainak három tanú előtt, hogy váltsák ki őt napon belül. A rabszolga urának pedig két tanú előtt. Ha nem váltják ki, az elfogók hatalmában áll, hogy úgy bánjanak vele, ahogy akarnak. Ha azonban kijelenti, hogy cselet vetettek neki, esküdjék meg az elfogó, ötven statér vagy nagyobb (*büntetés*) esetén ötödmagával, mindegyik elátkozván magát, apetairos esetén harmadmagával, *voikeus* esetén az ura másodmagával, hogy elfogták házasságtörés közben, de cselet nem vetettek.

Ha férj és feleség elválnak, legyen az asszonyé saját (*vagyona*), amivel férjéhez jött, és a haszonnak (*karpós*) a fele, ha van, vagyonából, és mindannak, amit szerzett, a fele, bármi is az, és öt statér, ha a férfi az oka a válásnak. Ha azonban a férfi kijelenti, [hogy nem ő az oka], a bíró eskü alatt döntsön. | 3. Ha azonban az asszony mást visz el férje (*vagyonából*), öt statért fizessen, és amit eltulajdonított, adja vissza. Azokkal a tárgyakkal kapcsolatban, amelyeket tagad, (*a bíró*) ítélje meg, hogy az asszony tagadó esküt tegyen (*apomosai*) Artemisre az amyklaioni nyilazó istennő szobra előtt. Ha pedig tőle valaki, miután a tagadó esküt letette, valamit elvisz, fizesse meg magát a dolgot, és még öt statért. Ha egy idegen segít a nőnek elvinni valamit , tíz statért fizessen, kárpótlást pedig kétszeresét azért, amelyről a bíró eskü alatt úgy döntött, hogy együtt elvitte. Ha a férj gyermekeket hátrahagyva hal meg, ha asszony úgy akarja, megtartva saját vagyonát, megházasodhat, és amit neki férje törvény szerint adott, három nagykorú szabad tanú előtt. Ha azonban olyat visz el, ami a gyermekeké, az legyen per tárgya (*endikon emen*). Ha gyermekek nélkül hagyta (*az asszonyt*), az a sajátját megtarthatja és szerzeménye felét, és a háznál lévő haszonból a rokonokkal együtt részesüljön, és amit férje neki adott a törvénynek megfelelően. Ha másvalamit visz el, az legyen per tárgya. Ha az asszony gyermektelenül hal meg, vagyonát a (*férj*) adja vissza a törvényes örökösöknek, és szerzeménye felét és a haszonnak, ha (*saját vagyonából*) van ilyen, a felét. Ha a férj vagy a feleség ajándékokat (*komistra*) akar adni, vagy ruhát vagy tizenkét statért vagy tizenkét statér értékű tárgyat adjon, többet azonban ne. Ha *voikea* *voikeustól* elszakad, annak életében vagy halála következtében, a sajátját megtarthatja. Ha valami mást visz el, az legyen per tárgya.

Ha elvált asszony szül, vigyék (*a gyermeket*) férje házába három tanú előtt. Ha nem fogadja el, az anyának hatalmában legyen akár felnevelni, akár kitenni őt. Élvezzenek azonban előnyt az esküben a rokonok és a tanúk, hogy odavitték-e. Ha elvált *voikea* szül, vigyék (*a gyermeket*) férjének, aki elvette, gazdájához két tanú előtt. | 4. Ha nem fogadja el, a gyermek legyen a *voikea* gazdájáé. Ha az év letelte előtt ismét házasságra lép ugyanazzal a férfival, a gyermek a *voikeus* gazdájáé legyen, az, aki elvitte (*a gyermeket*)

és a tanúk azonban élvezenek előnyt az esküben. Ha elvált feleség kitenné gyermekét, mielőtt bemutatja az előírás szerint, ha rábizonyítják, szabad gyermekért fizessen ötven statért, a rabszolgájáért pedig huszonötöt. Ha nincs háza a (*férfinak*), ahová elvigyék, vagy őt nem látták, büntetlen legyen, ha kiteszi a gyermeket. Ha olyan voikea, aki nem házasság, teherbe esik és szül, a gyermek a nő atyjának gazdájáé legyen, ha pedig atyja nem él, fivéréi gazdáié legyen.

Az atya gyermekei és a vagyon felett, és az anya a saját vagyona felett rendelkeznek az osztozásban. Ameddig ott élnek, nem kell osztozni, de ha valakit (*pénzbüntetésre*) ítélnének, az elmarasztaltat az előírás szerint kell részesíteni. Ha meghal (*az atya*), a városban lévő házak és ami a házakban van, amelyben egy vidéken élő voikeus nem állandó lakos, és az apró és a nagy lábasjóság, ami nem a voikeusé, a fiúké legyen; de a vagyon többi részét osszák el szabályszerűen, és a fiúk, akárhányan is vannak, két-két részt kapjanak mindnyájan, míg a leányok, akárhányan is vannak, egy-egy részt kapjanak mindnyájan. Osszák fel az anyai vagyont is, ha meghal, ahogyan az atyai vagyon elosztása elő van írva. Ha pedig (*ingó*) vagyon nem volna, csak ház, a leányok a törvény szerint részesüljenek. Ha az atya még életében adni akar férjezett leányának, adjon a törvény szerint, többet azonban ne. Ha azonban valamelyiknek előbb adott vagy ígért valamit, az legyen az övé, de semmit ne! 5. kapjon az atyai vagyonból. Ha valamely asszonynak nincs vagyona atyja vagy fivére adománya vagy ígérete révén vagy öröklés révén, attól kezdve, hogy az Aithaleus törzs (*startos*), Kyllós és társai voltak hivatalban, kapják meg a részüket, a haszonélvező nők ellen azonban per ne legyen. Ha a férj vagy a feleség meghal, és vannak gyermekeik vagy gyermekeiknek gyermekei vagy ezeknek gyermekei, övéké legyen a vagyon. Ha senki sincs ezek közül, az elhaltnak azonban vannak fivéréi és fivéreinek gyermekei, vagy ezeknek gyermekei, azoké legyen a vagyon. Ha senki sincs ezek közül, az elhaltnak azonban vannak nővérei, és ezeknek gyermekei vagy gyermekeiknek gyermekei, azoké legyen a vagyon. De ha senki sincs ezek közül, akiket megillet, akármi is a vagyon forrása, azok vegyék át. Ha férfi rokonok (*epiballontes*) nem volnának, akik a *klarost* alkotják, azoké legyen a vagyon. Ha a férfi rokonok egy része fel akarja osztani a vagyont, a másik pedig nem, a bíró úgy ítéljen, hogy addig, amíg fel nem osztják, azoké legyen az egész vagyon, akik kívánják a felosztást. Ha valaki a bíró ítélete után erőszakosan behatol vagy elhajt vagy elvisz valamit, tíz statért fizessen és a vagyontárgy kétszeres értékét. Ha a lábasjóságon, a terményen, a ruhán, az ékszeren és az ingó vagyonon nem akarnak osztozni, a bíró eskü alatt döntsön, a pernek megfelelően. Ha a vagyonon osztozkodva a felosztásra nézve nem tudnak megegyezni, ajánlják fel a vagyont eladásra annak, aki legtöbbet ad érte, az értéknek kapja mindegyik a reá eső részét. Amikor a vagyont felosztják, legyen jelen három vagy több nagykorú szabad tanú. 6. Ha lányának ad (*az atya*), ugyanezt (*az eljárást kell követni*).

Ameddig az atya él, a fiú az atya vagyonát ne adja el, vagy ne zálogosítsa el, amit azonban maga szerzett, vagy örökölt, adja el, ha akarja. Se az atya ne adja el vagy ne zálogosítsa el gyermekeinek vagyonát, amit ők szereztek vagy örököltek, se a férj a feleségét, se a fiú az anyáét. Ha valaki másképpen vásárol vagy fogad el zálogba vagy ígértet oda magának, mint ezek a törvények előírják, a vagyon legyen az anyáé és a feleségé; az pedig, aki eladta vagy elzálogosította vagy odaígérte, annak, aki megvette vagy zálogba

elfogadta vagy magának odaígértette, a kétszeresét fizesse, ha pedig azonkívül valami más kár is van, (*annak*) az egyszeresét, az előző ügyek miatt azonban per ne legyen. Ha a perbeli ellenfél azt állítja arról a dolgról, amelyről a per folyik, hogy az nem az anyáé vagy a feleségé, erről ott, ahová tartozik, a bíró előtt folytassák le a pert, ahogy ez minden esetben elő van írva. Ha az anya gyermekeket hátrahagyva hal meg, az anyai vagyon felett az atya rendelkezze, de ne adja el, és ne zálogosítsa el, kivéve, ha gyermekei nagykorúak lévén, beleegyeznek. Ha pedig valaki másképpen megvásárolja vagy zálogba elfogadja, a vagyon legyen a gyermekeké. Annak azonban, aki megvásárolta, vagy zálogba elfogadta, az, aki eladta, vagy elzálogosította, az érték kétszeresét fizesse, ha pedig azonkívül valami más kár is van, (*annak*) az egyszeresét. Ha mással köt házasságot, a gyermekek rendelkezzenek az anyai vagyon felett.

Ha valaki kényszerhelyzetből kiszabadít egy embert egy idegen városból saját kérésére, azé legyen, aki a váltságdíjat kifizette, míg tartozását megfizeti. Ha nem tudnak megegyezni az összeg nagyságában, vagy azon az alapon, hogy ő nem kérte, hogy szabadítsák meg, a bíró eskü alatt döntsön megfelelően a pernek. Szabadnak a Ha rabszolga szabad nőhöz menve | 7. házasságra lép vele, gyermekei legyenek szabadok. Ha pedig szabad nő rabszolgához, gyermekei legyenek rabszolgák. Ha ugyanattól az anyától szabad és rabszolga gyermekek születnek, ha meghal az anya, és van vagyona, az a szabadoké legyen. Ha nem születtek szabad gyermekek, az örökösök vegyék át a vagyont. Ha valaki a piacról rabszolgát vett, és hatvan napon belül nem teljesítette a vásárt, és (*a rabszoga*) valakivel előbb vagy később jogtalanságot követ el, az feleljen érte, aki megszerezte.

A leányörökös lépjen házasságra atyjának fivérével, az életben lévők közül a legidősebbel. Ha több leányörökös és az atyának több fivére van, (*a második*) a következő legidősebbel lépjen házasságra. Ha az atyának nincsenek fivérei, a fivéreknél azonban vannak fiai, a legidősebb fiával lépjen házasságra. Ha több leányörökös és a fivéreknél több fia van, a második a következő legidősebbel lépjen házasságra. A kiszemelt vőlegény egy leányörökösrel lépjen házasságra, többel azonban ne. Amíg serdületlen a kiszemelt vőlegény vagy a leányörökös, a ház, ha van, legyen a leányörökösé, minden jövedelem felét pedig a kiszemelt vőlegény kapja. Ha a kiszemelt vőlegény a serdült lányörököst nem akarja elvenni, bár mindketten házasodásra alkalmas korban vannak, abból az okból, hogy kiskorú, a leányörökös rendelkezésére álljon az egész vagyon és a jövedelem, amíg elveszi. Ha azonban nagykorú a kiszemelt vőlegény, és a serdült és házasodni akaró (*leányörökös*) nem akarja elvenni, a leányörökös rokonai indítsanak pert, a bíró pedig rendelje el, hogy a házasságkötés történjen meg két hónapon belül. Ha nem akarja elvenni, ahogy elő van írva, az egész vagyonnal rendelkező (*leányörökös*), ha van másik, (*akkor azzal*) a kiszemelt vőlegénnyel, ha kiszemelt vőlegény nem lenne, a törzsből (*származó*) kérők közül azzal lépjen házasságra, akivel akar. Ha azonban felserdülve a kiszemelt vőlegényhez nem akar hozzámenni, vagy serdületlen a kiszemelt vőlegény és nem akar várni | 8. a leányörökös, a ház, ha a városban van, legyen a leányörökösé, és ami azon kívül a házban van, a többinek pedig a felét örököelve, mással lépjen házasságra a törzsből (*származó*) kérők közül, akivel akar. A vagyont azonban ossza meg ezzel. Ha nincsenek férfi rokonai a leányörökösnek a törvényes előírások szerint, az egész vagyonnal rendelkezve a törzsből azzal lépjen

házasságra, akivel akar. Ha azonban a törzsből senki sem akarná elvenni, a leányörökös rokonai hirdessék ki törzsszerte: – nem akarja-e valaki elvenni? – és ha valaki elveszi, harminc napon belül legyen meg (*az esküvő*), miután kihirdették, ha azonban nem, mással lépjen házasságra, akivel akar. Ha egy nő örököl, miután atyja vagy fivére férjhez adták, és az, akihez adták, meg akar maradni a házasságban, ő azonban nem akar, ha vannak gyermekeik, részt kapva a vagyomból az előírás szerint, mással házasságra léphet a törzsből. Ha gyermekeik nincsenek, az egész vagyonnal rendelkezve, a (*legközelebb*) jogosulttal lépjen házasságra, ha van; ha azonban nincs, az előírás szerint. Ha a leányörökös férje gyermekeket hátrahagyva hal meg, a nő, ha akar, lépjen házasságra a törzsből, akivel akar, erre azonban ne kényszerítsék. Ha az elhunyt nem hagy hátra gyermekeket, a kiszemelt vőlegénnyel lépjen házasságra, ahogy elő van írva. Ha leányörököst elvenni jogosult nincs odahaza, a leányörökös pedig serdült, a kiszemelt vőlegénnyel lépjen házasságra, ahogy elő van írva. Leányörökös pedig az, akinek nincs atyja vagy ugyanazon atyától származó fivére. A vagyon kezelésére az atya fivérei legyenek jogosultak, a jövedelemnek pedig a felét kapja meg, amíg kiskorú. Ha kiskorú és nincs kiszemelt vőlegény, rendelkezék a vagyon és a jövedelem felett a leányörökös, és amíg kiskorú, az anyja nevelje; ha pedig nincs anyja, anyja fivérei neveljék fel. Ha valaki leányörökössel nem az előírások szerint lép házasságra, a kosmos előtt emeljenek vádat | 9. a törvényes örökösök. Ha az atya úgy hal meg, hogy tartozást hagy a leányörökösre, akár maga személyesen, akár helyette atyjának vagy anyjának rokonai elzálogosíthatják vagy eladhatják a vagyomból az adósság értékét, a vásárlás és elzálogosítás azonban legyen jogszerű. Ha valaki másként vásárolja meg vagy fogadja el zálogba a leányörökös vagyonát, a vagyon álljon a leányörökös rendelkezésére, aki azonban eladta vagy elzálogosította, annak, aki megvásárolta, vagy zálogba elfogadta, ha elveszti a pert, kétszeresét fizesse és ha valami más kár is van, (*annak*) az egyszeresét fizesse, attól kezdve, hogy ez a törvény írásban áll, az előzőek miatt azonban per ne legyen. Ha a perbeli ellenfél azt állítja, hogy a vagyontárgy, amelyért a pert folytatják, nem a leányörökösé, a bíró eskü alatt döntsön. Ha azonban megnyeri (*a pert*), hogy a tárgy nem a leányörökösé, a pert ott folytassák, ahová tartozik, ahogy minden esetben elő van írva.

Ha meghal az, aki kezességet vállalt, vagy aki elvesztett egy pert, vagy aki zálogba adott pénzzel tartozik, vagy csalás gyanújába került, vagy ígéretet tett, vagy neki másvalaki, indítsák meg a pert az év vége előtt, a bíró pedig a tanúvallomások alapján ítéljen. Ha egy korábban megnyert ítélet miatt indítják a pert, a bíró és a jegyző – ha él és polgárjoga van – legyenek az illetékes tanúk. A kezességről, a zálogról, a vádról és az ígérethől folyó kötelezettségről az illetékes tanúk nyilatkozzanak. És miután tanúskodtak, ítélje meg (a bíró), hogy a felperes, ha megesküdött a tanúkkal együtt, fizessen egyszeres összeget. Ha a fiú, amíg atyja él, kezességet vállal, feleljen saját személyével és vagyonával, amit maga szerzett. Ha valaki egy kereskedelmi vállalkozásra társult egy másikkal, abban az esetben, ha nem fizeti vissza, amivel a vállalkozáshoz hozzájárult, ha felseledült tanúk bizonyítják – száz vagy több statér esetén három, kevesebb esetén egész tíz statérig kettő, kevesebb esetén egy – a bíró ítéljen a tanúvallomások alapján. Ha a tanúk nem tesznek vallomást, vagy a bíróság elé járul a szerződő fél, amelyiket felszólítja a vádló, vagy esküdjön meg vagy | 10. (*9 sor hiányzik*) Anyjának a fiú vagy a férj feleségének adhat száz statért vagy kevesebbet,

de többet nem. Ha többet adna, a rokonok, ha akarják, amint a pénzt átadták, övék a vagyontárgy. Ha valaki pénzzel tartozik, vagy el van ítélve, vagy perbe fogva bármit elajándékoz, és (*vagyónának*) megmaradt része nem fedezi a büntetést, legyen érvénytelen az adományozás. Zálogba helyezett embert, mielőtt a zálogba tevő ki nem váltotta, nem szabad megvásárolni, se vád alatt lévőt befogadni, se magának ígérettel biztosítani, se zálogba fogadni. Ha pedig valaki ezek közül valamit megtesz, legyen érvénytelen, ha két tanú bizonyítja.

Örökbefogadás lehetséges, bárhonnan is akarja valaki. Az örökbefogadást hirdessék ki a piacon, miután a polgárok összegyűltek, arról a kőről, amelyről hirdetni szoktak. Az örökbefogadó adjon saját *hetaireiájának* egy áldozati állatot és egy mérő bort. És ha (*az örökbefogadott*) átveszi az egész vagyont, és nincsenek házasságból származó gyermekei, teljesítse az örökbefogadónak isten és ember iránti kötelezettségeit és vegye át, ahogyan ez a törvényes házasságból származó gyermekek számára elő van írva. Ha nem akarja teljesíteni, ahogy elő van írva, a vagyon legyen a legközelebbi rokonoké. Ha pedig az örökbefogadónak házasságából származó gyermekei vannak, az örökbefogadott (*örököl-jön*) a fiúgyermekkel együtt, amennyit a nő leszármazók fivéreiktől kapnak. Ha fiúgyermek nincsenek, csak leányok, az örökbefogadott egyenlő részt | 11. kapjon. És ne legyen kötelezve az örökbefogadó kötelezettségeit fizetni és vagyonát átvenni, amit az örökbefogadó hátrahagy. Ne legyen több (*joga*) az örökbe fogadott fiúnak (mint a lánynak). Ha az örökbe fogadott fiú meghal gyermekeket hátra nem hagyva, az örökbefogadó rokonaira szálljon vissza a vagyon. Ha az örökbefogadó akarja, hirdesse ki (*az örökbe fogadott fiú*) az örökbefogadás megszüntetését a piacon arról a kőről, amelyről hirdetni szoktak, miután a polgárok összegyűltek, és adjon át tíz statért a bíróságnak, és az idegenek kosmosának jegyzője (*ho de mnamón ho tó ksenió*) adja oda ezt az elbocsátottnak. Nő ne fogadjon örökbe, se serdületlen személy. Járjanak el ezek szerint az előírások szerint, attól kezdve, hogy ez a törvény le van írva, ha pedig valakinek, akár mint örökbefogadottnak, akár mint örökbefogadónak az előző intézkedések folytán vagyona van, abból per ne legyen.

Ha valaki egy embert elfog tárgyalás előtt, azt mindig be kell fogadni.

A bíró, ha az előírás szerint a tanúk vagy a tagadó eskü alapján kell ítélnie, ítéljen az előírás szerint, a többi ügyben pedig eskü alatt döntsön a pernek megfelelően. Ha meghal az, aki kölcsönrel tartozik vagy pénzbüntetésre van ítélve, ha akarják, akiknek joguk van a vagyont örökölni, fizessék meg a bírságot helyette és a pénzt, akiknek tartozott, és a vagyon legyen az övék. Ha nem akarják, a vagyon azoké legyen, akik megnyerték a pert vagy akiknek a kölcsön folytán tartozott, semmi más bírság ne érje azonban az örökösöket. Az atyai vagyomból kell megfizetni a tartozást az atyáért, az anyaiából az anyáért.

Ha a bíró esküt ítélt egy ügyben, amelyben egy asszony elválíék férjétől, a nő húsz napon belül tagadja esküvel a vádat a bíró jelenlétében. A pert kezdeményező jelentse be a nőnek és a bírónak és a jegyzőnek négy nappal előbb egy tanú kíséretében, aki tizenöt vagy több éve nagykorú. (*15 sor hiányzik*) | 12. Ha a fiú anyjának vagy a férj a feleségének vagyont adott, ahogy elő volt írva ezek előtt a törvények előtt, ne legyen per. Ezután azonban úgy adjanak, ahogy itt elő van írva.

A leányörökösökkel, ha nincsenek árvagondnokok (*orpanodikastai*), úgy kell bánni, ahogy elő van írva, amíg kiskorúak. A leányörököst, ha nincs kiszemelt vőlegény és

nincsenek árvagondnokok, az anya nevelje fel, a vagyont és a jövedelmet pedig az atyai és az anyai rokonok, ahogy meg lettek nevezve, kezeljék a legjobb tudásuk szerint, míg megházasodik. Házasodjék tizenkét éves vagy idősebb korában.

K. I. – T. I.

A gortyni törvények az egyetlen nagy görög jogkodifikáció a Kr. e. 5. század közepéről. A törvényt tartalmazó tizenkét táblát eredeti helyéről a római dalszínház körfolyósójának falára helyezték át, ahol 1884-ben került napvilágra. Tartalmi szempontból a törvény kizárólag a magánjogba tartozó intézkedéseket rögzít (személyi-, család-, örökösödési, vagyon- és adósságjog). Nem egységes, új törvény volt, hanem egy korábbi törvénygyűjtemény javítása: erre néhány helyen maga a törvény is hivatkozik. A korábbi állapottal szemben világos szándéka a törvénynek az önbíráskodás korlátozása (a rabszolgákkal szemben, házasságtörés esetén) és a nők jogi helyzetének megjavítása (a leányörökös jogai).

Viszonylag primitív állapotokra utal a törvénykezési eljárás kötetlensége. A bírói jog, a bizonyítási jog alig van szabályozva, az írás pedig a per folyamán semmiféle szerepet sem játszik.

A törvény révén világos képet alkothatunk magunknak a krétai társadalom szerkezetéről (szabadok, *apetairosok*, *voikeusok*, rabszolgák), a tisztviselőkről és a bíróság működéséről.

A törvény szerkezete:

- 1,2–2,2: A rabszolgák birtoklására vonatkozó perek;
- 2,2–45: Nemi erőszak, csábítás, házasságtörés;
- 2,45–3,16: A szabad polgár elvált feleségének vagyonjoga;
- 3,17–37: Jogi eljárás a férj vagy a feleség halála esetén;
- 3,37–40: A pénzbüntetés különleges esetei;
- 3,40–44: A voikeus házasságának a megszűnte a férj válása vagy halála esetén;
- 3,44–4,23: A válás után vagy a törvénytelen házasságból származó gyermekekre vonatkozó rendelkezések;
- 4,23–5,9: Rendelkezések a családhoz tartozó gyermekek vagyonosztzkodása esetén;
- 5,9–54: Az örökösök és a vagyon felosztása közöttük;
- 6,1–2: Az atya adománya leányának;
- 6,2–46: A családi vagyon eladása vagy elzálogosítása;
- 6,46–55: Foglyok kiváltása váltságdíjért;
- 6,55–7,10: Vegyes házasságokból származó gyermekek;
- 7,10–15: A piacról vásárolt rabszolgák által okozott károk;
- 7,15–9,24: Az örökös nő házasságára és vagyonára vonatkozó intézkedések;
- 9,24–10,32: Különböző kiegészítő intézkedések:
 - a. 9,24–40: Halott személy által (korábban) elvállalt kötelezettségek vagy vele kötött szerződések;
 - b. 9,40–43: Fiúk, akik jótállást vállaltak atyjuk életében;
 - c. 9,43–54: Az adósság visszaszerzése különleges esetekben;
 - d. 10,14–25: Az ajándékok törvényessége;
 - e. 10,25–32: Bizonyos személyek elidegeníthetlensége;
- 10,33–11,23: Örökbefogadás;

11,24–12,19: További kiegészítő intézkedések:

- a. 11,24–5: Kiegészítés az 1,2–2,2 fejezethez;
- b. 11,26–31: A bíró két különböző szerepe;
- c. 11,31–45: Kiegészítés a 9,24–40 fejezethez;
- d. 11,46–55: Kiegészítés a 2,45–3,16 fejezethez;
- e. 12,1–5: Kiegészítés a 10,14–25 fejezethez;
- f. 12,6–19: Kiegészítés a 7,15–9,24 fejezethez.

1,3: Az előforduló pénzegységek viszonya a következő: 1 statér = 2 drachma, 1 drachma = 6 obolos. E kornak megfelelő attikai drachma 4,29 g súlyú ezüstérme.

1,13: „A bíró eskü alatt döntsön” kifejezés azt jelenti, hogy a bíró számára az ítélet nincs előírva, hanem azt a körülmények mérlegelése után a saját belátása szerint hozhatja meg, vö. 11,26–30.

1,35: „Az ítélet ... háromszorosa legyen behajtva, ... de több ne.” E rendszabály nyilvánvaló célja kiküszöbölni annak lehetőségét, hogy a büntetés összege meghaladja a szóban forgó rabszolga értékét.

1,51: A *kosmos* a legfőbb tisztviselő Krétán, nemcsak politikai, hanem katonai és jogi hatalma is van.

2,5: Az *apetairos* az a szabad ember, aki nem tagja a *hetaireiának*, a teljes jogú polgároknak a spártai *syssition*hoz hasonló szervezetének. Ebbe a kategóriába tartoztak minden bizonnyal az idegenek is.

2,5: *Voikeus*nak (nőnemben *voikeának*) nevezték Gortynben a rabszolgáknak azt a kategóriáját, amely a földeken, kisebb termelőeszközök birtokában többé-kevésbé önállóan gazdálkodott. Mivel e korban Gortynben a föld még köztulajdon – örökösödéskor nem is kerül felosztásra (vö. 4,25 skk.) –, a *voikeusok* tulajdonképpen a földdarabhoz tartozó rabszolgák, a spártai *heilótések*hez hasonlóan. A 4,34-ben előforduló (egyébként vitatott értelmű) kifejezés arra utal, hogy *gazdáik* egyes *voikeusok*at már személyes szolgálatra bevittek a városba; tehát a *voikeusok* kisajátítása már folyamatban van.

2,15: „Élvezzen azonban előnyt az esküben” – az eskü perdöntő jellegű volt, ezért nem volt mindegy, melyik felet esketik meg.

3,9–10: *Amyklaion* krétai kikötő volt, feltehető, hogy lakossága Gortynnek volt alávetve: úgy tűnik, az itt tisztelt *Artemis*nek Gortynben is volt kultusza. Az istennőt ebben a minőségében fegyveresen, sisakkal, lándzsával, íjjal ábrázolták. A hellenisztikus korban Gortynben volt egy *Amyklaion* nevű hónap.

5,5: Az *Aithaleus* törzset (*startos*, a szó egyébként az attikai *stratos* megfelelője) említik más alkalommal is Gortynben, ugyancsak megtaláljuk Knóssosban, Drérosban, Malliában stb. – *Kyllos* (a név egyébként Krétán ismeretlen) a *prótokosmos* neve volt.

5,28: Nem világos, hogy itt a *klaros* kifejezés mit is jelöl. Eredetileg a sorsolás útján használatra kapott közösségi földdarabot jelenti. Lehetséges, hogy itt a földterülethez tartozó *voikeusok* összességét kell ezen értenünk.

7,28: „a kiszemelt vőlegény” (*epiballón*) a legközelebbi férfi rokonok közül pontos szabályok szerint a házasságra kijelölt vagy kiválasztott férfi volt.

10,17 skk.: „száz statért vagy kevesebbet... adhat” – azaz ha az ajándék értéke meghaladta a 100 statért, az igényjogosult számára át kellett adni, ha kifizették a 100 statért.

110. OIANTHEIA ÉS CHALEION SZERZŐDÉSE

IG IX. 1. 333; Tod 34; H. Bengtson: *Die Staatsverträge des Altertums*. II. München–Berlin, 1962, 146. Két oldalán teleírt bronztábla.

Kr. e. 450 k.

Előlap: I. Az oiantheiai idegent ne hurcolhassák el chaleioni területen, se a chaleionit az oiantheiai területen, se vagyonukat ne rabolja el senki; ha valaki mégis elrabolja, azt büntetlenül lehessen kifosztani. Az idegen tulajdont a tengeren büntetlenül el lehet rabolni, kivéve, ha valamelyik város kikötőjében van. Ha valaki jogtalanul rabol, négy drachma a büntetése; de ha tíz napnál tovább tartja magánál a zsákmányt, a másfélszeresét fizesse annak, amit elrabolt. – Ha a chaleióni Oiantheiába vagy az oiantheiai Chaleionba telepszik át egy hónapnál hosszabb időre, a helyi törvénykezési eljárásnak legyen alávetve.

II. A proxenos, ha hamisan tölti be a proxenosi hivatalát, kétszeres büntetést fizessen.

Hátlap: Ha az idegenek bírának véleménye megoszlik, a pert indító idegen válasszon magának bírákat – a proxenoson és saját vendégbarátján kívül – kiválóság szerint, tizenöt férfit az egy- vagy többminás ügyekben, ha pedig kevesebből folyik a per, kilenc férfit. Ha egy polgár pert indít egy másik polgár ellen a szerződés alapján, a damiorgosok válasszák ki az esküdtbírákat a legjobbak közül, letéve az ötszörös esküt, az esküdtek ugyanezt az esküt tegyék le; a többség döntsön.

S. J.

A két kis lokrisi város szerződése világosan mutatja, hogy milyen archaikus viszonyok uralkodtak Hellas jó részén még a Kr. e. 5. században is. A polgároknak a polis bizonyos védelmet nyújtott mások erőszakoskodásaival szemben, de ha valaki útra kelt, nem lehetett benne biztos, hogy nem ölik meg, nem fosztják ki vagy nem adják el rabszolgának. Erre utal Xenophón is (*Emlékeim Sókratésről* 2,1): „Neked meg semmi ilyen védelmed nincs, mégis állandóan az utakon csavarogsz, ahol pedig a legtöbb jogtalanság érhet. Ha megérkezel egy városba, a legutolsó polgárnál is kevesebbet érsz, és olyan a helyzeted, hogy aki csak jogtalankodni akar, szabadon rád támadhat. Talán azt hiszed, hogy azért, mert idegen vagy, nem fognak bántalmazni? Vagy abban bízol, hogy az államok, amikor belépsz területükre, és amikor kilépsz onnan, hírnökökkel hirdetik ki, hogy szavatolják biztonságodat? Talán azt hiszed, hogy olyan rabszolga lennél, amelyik egyetlen úrnak sem hajt hasznot?”.

111. ARGOS SZABÁLYOZZA KNÓSSOS ÉS TYLISSOS VISZONYÁT

Tod 33; H. Bengtson: *Die Staatsverträge des Altertums*. II. München–Berlin, 1962, 148. Szürkés mészke stélé két összeillő töredéke.

Kr. e. 450 k.

I. ...a tyliissosi kifoszthatja, kivéve azokat a területeket, amelyek a knóssosiak városához tartoznak. Amit pedig együtt zsákmányolunk az ellenségtől, annak az osztozkodásnál a harmadrészt kapják a *(tyliissosiak)*, amit pedig a tengeren, annak a fele részét. A tized a knóssosiaké legyen, ha valamit közösen zsákmányolunk, és a zsákmány legjavát közösen küldjük Pythóba, a többit pedig közösen ajánljuk fel Arésnek Knóssosban.

II. Legyen szabad a kivitel Knóssosból Tyliissosba, és Tyliissosból Knóssosba; de ha *(valaki tyliissosi)* árukat visz ki ezentúl máshova, fizessen vámokat, éppúgy, mint a knóssosiak; Tyliissosból bárhová kivihet, ahová akar.

III. Poseidónnak Iytosban a knóssosiak papja mutassa be az áldozatot, Hérának a Héraionban mindkét fél közösen áldozzon tehenet, és áldozzanak a Hyakinthia ünnep előtt ... *(A következő négy sor olvashatatlan.)*

IV. ...a hónap első napját meg kell tartaniuk ugyanúgy mindkettejüknek.

V. Ingatlant ne vásároljon a knóssosi Tyliissosban, de tyliissosi Knóssosban vehet, ha akar.

VI. Egyik fél se szakítson el a másik területéből, se az egészet el ne vegye.

VII. A terület határai: a Hyón oros [Disznóhegy], az Aietoi [Sasok], az Artemis-szentély, Archos temenosa, a folyó, aztán Leukoporosig és Agathoiáig, amerre az esővíz lefolyik, és Laos.

VIII. Amikor Machaneusnak áldozunk hatvan tökéletes kost, Hérának is kell adni, minden áldozat combját.

IX. Amikor több város együtt szerez zsákmányt az ellenségtől, ahogy a knóssosiak és argosiak megegyeznek felőle, az történjék vele.

X. A knóssosiak papja áldozzék Arésnek és Aphroditének, és kapja meg mindegyik áldozat combját.

XI. Archos tartsa meg Acharnában lévő temenosát.

XII. A knóssosiak tanúsítsanak vendégszeretetet az áldozókkal szemben, az argosiak pedig a tyliissosi karral szemben.

XIII. Ha a knóssosi követségre szólítja fel a tyliissosit, annak követnie kell, ahova akarja, és ha a tyliissosi a knóssosit, ugyanúgy.

XIV. De ha nem tanúsítanak vendégszeretetet, a tanács rójon ki tíz statér büntetést a kosmosokra, és a knóssosi ugyanúgy Tyliissosban.

– Ezt a stélét Melantas királysága idején állították fel; Lykotadas, a Hylléis-törzsből, elnökölt.

(Valamivel későbbi hozzátoldás): A szent ügyekkel foglalkozó tanács határozatot hozott, mikor Archistratos, a Lykophronidai phratriából, volt a tanács elnöke. A tyliissosiak írják hozzá az oszlop szövegéhez a következőket:

XV. Ha a tyliissosiak közül valaki Argosba megy, ugyanazok legyenek a jogai, mint a knóssosiaknak.

S. J.

Knóssos és a szomszédos Tyliissos viszonyának rendezését Argos közvetítésével sikerült elérni. A barátsági és szövetségi szerződés argosi másolati példányának töredékei maradtak fenn. A dokumentumban említett Pythó Delphoi. A dór Hyakinthia ünnepéhez vö. az 59. dokumentumot.

112. RABSZOLGÁK FELSZABADÍTÁSA

SIG³ 1204.

Kr. e. 5. sz.

Isten! Szerencse! Klénis felszabadította Komaithost, Elythrost, Ombriast, Choirothyónt. Ha valaki hozzányúlna ezekhez, javait szenteljék – akár Vistias, akár más valaki [lenne az] – a bassai Apollónnak és a sinoeisi Pannak és a kotileoni Artemisnek és Vorthasiának.

S. J.

A Kr. e. 5. századi bronztábla arról tanúskodik, hogy a felszabadított rabszolga érdekeit csak úgy lehet megvédeni annak örököseitől, aki felszabadította őt, hogy egy szentély, jelen példában a bassai (phigaliai) Apollón Epikurios oltalmába ajánlja a szerződést, és biztosítja a szankciókat a megállapodás megsértőivel szemben. Vorthasia Artemis mellékeve, amelyet Spártában Orthiának neveznek.

113. LETÉT TEGEÁBAN

F. Solmsen: *Inscriptiones Graecae ad dialectos illustrandas selectae*. Leipzig, 1930, 35.

Kr. e. 5. sz. második fele

A. Xuthiasé, Philachaios fiáé: kétszáz mina. Ha ő maga él, jöjjön el érte és vegye föl; ha meghalt, a gyermekeié legyen, miután öt éve felserdültek; ha pedig nincsenek gyermekei, azoké legyen, akiknek odaítélik; a tegeaiak döntsenek a törvénynek megfelelően.

B. Xuthias, Philachaios fia letétje: négyszáz ezüst mina. Ha él, ő maga vegye föl; ha nem él, törvényes fiai vegyék föl, miután öt éve felserdültek; ha ezek nincsenek, fattyúi vegyék föl; ha fattyúi sem élnek, a legközelebbi rokonok vegyék föl. Ha viszály támad köztük, a tegeaiak döntsenek a törvénynek megfelelően.

S. J.

A Kr. e. 5. századi tegeai bronztábla arról tanúskodik, hogy a pénzgazdálkodás az elmaradottabb területeken is elterjedt. Esetünkben a betétet egy szentély gondjaira bízták.

114. ATHÉNI GYARMATOSÍTÁS THRÁKIÁBAN. BREA

IG I³ 46 = ML 49 = Tod 44. Az athéni Erechtheionban talált márványstélé két töredéke, ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik. A szöveg második része (az oldallap) a kő jobb oldali oldallapjának felső harmadát foglalja el.

Kr. e. 445 k.

Előlap:

...[A hatóságok, akikhez a] feljelentés vagy a panasz beérkezik, indítsák el az eljárást. Az apoikistések a gyarmatváros virágzásáért bemutatandó áldozat céljaira bocsássanak rendelkezésükre annyi kecskét, amennyit mondanak. Válasszanak tíz géonomost, minden phyléből egyet, ezek osszák fel a földet. Démokleidés pedig igazgassa a gyarmatvárost önálló jogkörrel, minél eredményesebben. | 10. A kihalított földdarabokat úgy kell hagyni, ahogyan vannak... és nem kell még többet kihalítani. A nagy Panathéniaia-ünnepre küldjenek egy ökröt és egy teljes fegyverzetet, a Dionysiára pedig egy phallost. Ha valaki haddal támadna a telepések földjére, a városok minél gyorsabban siessenek segítségükre, ama szerződésnek megfelelően, amelyet [...] hivatalviselésének évében kötöttek a thrákiai városokra vonatkozólag. Mindezt véssék egy kőtáblára és állítsák ki a városban. Ezt a kőtáblát a telepések a magukéból teremtsék | 20. elő. Ha pedig valaki a oszlop[ra vésett határozat]tal ellentétes javaslatot tenne, vagy valaki ilyen értelemben szólalna fel, vagy híveket próbálna toborozni a határozat teljes vagy részleges eltörlésére, veszítse el polgári jogait az illető is, gyermekei is, vagyona legyen a népé, tizedrésze [Athéné] istennőé, ha maguk a telepések nem javasolnak mást. (?) Azok, akik a katonák közül iratkoznak fel telepéseknek, Athénbe való megérkezésük után harminc napon belül csatlakozzanak a telepésekhez Breában. A gyarmatosító csoport elvonulása harminc napon belül történjék meg, | 30. az ehhez szükséges pénzt a kísérő Aischinés adja.

Oldallap:

Phantoklés javaslata: A telepescsoport kiküldése Breába történjék úgy, ahogyan Démokleidés javasolta. Az Erechthéis phylé előjárói azonban bocsássák Phantoklést a legelső ülésen a tanács elé. | 40. Breába pedig a napszámosok (*thétes*) és a zeugitések közül menjenek telepések.

B. I.

Az athéniek különböző okoknál fogva kimaradtak a Kr. e. 8–6. századi nagy görög gyarmatosításból. A Kr. e. 6. sz. végén kezdtek kléruchiákat telepíteni (vö. a salamisi kléruchosokra vonatkozó határozattal, 91. dokumentum), a Kr. e. 5. századból pedig több mint egy tucatnyi kléruchia és apoikia alapításáról tudunk, ezek közül a panhellén vállalkozássá fejlődött Thurioi a legnevezetesebb. A sors iróniája, ahogy R. Meiggs és D. Lewis fogalmaz, hogy az összes gyarmatalapítás helyét és időpontját ismerjük, de egyik apoikiának sem maradt fenn az alapító okirata, a thrákiai Brea alapító iratát ismerjük, de nem tudjuk pontosan, hol feküdt a város, és mikor alapították. Az a tény, hogy a telepéseket a legszegényebbek, a földbirtokkal nem rendelkező thések közül jelölték ki, arra utal, hogy az apoikia létrehozása egyfajta földosztást jelentett, amely a belső feszültségek enyhítésére szolgált.

115. A SZÖVETSÉGESEK ADÓI KR. E. 443/442-BEN

IG I³ 269; Tod 46; ATL I–II. 12.

Kr. e. 443/442

A tizenkettedik hivatali évben, amikor az eleusisi Sophias volt a jegyző.

*I. columna**II. columna**(Helléspontosi folytatása)*

Ióniai adókerület:

			200		Arisbéiek
82		Diosirisiak	16	4	Daunioteichosiak
50		Therméiek	16	4	Didymoteichosiak
		Ikarosból	16	4	Lampóneiaiak
50		Marathésioniak	100		Dardanosiak
16	4	Gryneioniak	5		Harpagosiak
33	2	Notioniak	288		Tenedosiak
100		Nisyrosiak	500		Sélymbriaiak
66	4	Oinéiak Ikarosból	1200		Lampsakosiak
150		Kolophóniak	16	4	Sigeioniak
100		Kymé melletti myrinaiak	?-22 900	2	Abydosiak Chalkédóniak
100		Lebedosiak	8	2	Séstosiak
100		Hairaiak	8	2	Limnaiak
200		Phókaiaiak	8	2	Madytosiak
600		Teósiak	100		Cherronésosiak
900		Kyméiek	16	4	Alópekonnésosiak
16	4	Elaiea	33	2	Parioniak
8	2	Mysiai astyraiak	16	4	Perkóté
16	4	Pitanéiek	50		Elaiusiak
700		Erythraiaiak	300		Prokonnésosiak
1	4	Elaiusiak	900		Kyzikosiak
16	4	Butheia	33	2	Artakéiek
66	4	Polichnéiek	1000		Perinthosiak
1	4	Pteleoniak	1571	4	Byzantioniak
8	1	Sidusiak			
75	?	Gargaraiak			Thrákiai adókerület:
100		Myusiak	16	4	Neopolisiak
100		Priénéiek	16	4	Skaphéik
100		Pygelaiak	16	4	Skiathosiak
16	4	Isindaiak	25		Ikosiak
600		Ephesosiak	33	2	Olophyxosiak
150		Klazomenaiiak			
500		Milétsosiak			

Helléspontosi adókerület:

80 2 Palaiperkótéiek

III. columna

(Thrákiai folytatása)

100		Strepsaiak
50		Galépsosziak
50		Neopolisziak
33	2	Aigasiak
150		Maróneiaiak
66	4	Sanéiek
66	4	Stólosziak
200		Spartólosziak
300		Peparéthosziak
200		Singosziak
100		Aphytosziak
66	4	Mékypernaiak
200		Olynthosziak
33	2?	Skabléiek
40?		Assérosziak
100?		Az eretriai
		Dikaia
600		Torónéiek
300		Akanthosziak
900		Mendéiek
100		Argilosziak
600		Skinóéiek
16	4	Thrambéiek
16	4	Phégétosziak
300		Aineaiak
16	4	Pharbélosziak
16	4	Stagiraiak
100		Thyssosziak
100		Athósi diaiak

IV. columna

(Káriai folytatása)

8	2	Auliaiak
16	4	Karbasyandaiak
50		Kedriéiek
33	2	Kryaiak
33	2	Chakeaiak
50		Pasandaiak
100		Klaundaiak
300		Phasélisiek
600		Ialyšosziak
600		Kamirosiak
600		Lindosziak
50		Télandrosziak
50		Kaunosziak
500		Kósjak
100		Kindyiaiak
150		Astypalaiak
1	4	Pedieusok Lindosban
16	4	Karpathosziak
150		Kerampsziak
300		Knidosziak
16	4	A karpathosi Arkeseia
8	2	Naxosziak
33	2	Plagasaiaiak
166	4	Halikarnassosziak
100		Latmosziak
12	4	Othórosziak
500		Sermylésiek
600		Samothrakéiek
1000		Ainosziak
600		Poteideaiak
25		Aisónosziak
8	2	Sermosziak

Káriai adókerület:

170

Cherronésosiak

*V. columna**(Káriai folytatása)*

16	4	Lépsyandaiak
8	2	Karyandaiak
100		Madnasaiai
50		Peleaiak
8	2	Myndosiak
150		Kalydnosiak
50		Termeraiak
....	
....	
....	

Szigeti adókerület:

16	4	Syrosiak
100		Seriphosiak
200		Ténosiak
666	4	Naxosiak
300		Siphnosiak
300		Kythnosiak
600		Androsiak
500		Karystosiak
25		Mydónok
16	4	Parparosiak
100		Iasosiak
35		Chalkétorioniak
41	4	Hyrómosiak
16	4	Bargyliaiak
16	4	Pyrnosiak
86	4	Mylasaiai
100		Syangelaiak
16	4	Grynchosiak
400		Keósiak
100		Mykonosiak
1800		Parosiak
33	2	Diaiak Kénaionból

33	2	Athénai Diadesiek
50	?	Iosiak
5		Rhéneiaiak
100		Styraiak
300		Eretriaiak
300		Chalkisiak
150		Myrinaiak
300		Héphaistiaiak
100		Imbrosiak
3000		Aiginaiak

A leukonoéi Satyros volt a társjegyző, a kolónosi Sophoklés a szövetségi kincstárnok.

S. J.

A korábban minden különösebb rendszer nélkül följegyzett, vagy legfeljebb bizonyos földrajzi egymásmellettséget kifejező adólistákon Kr. e. 443/442-ben megjelenik az öt adóközvet (ión, thrákiai, helléspontosi, káriai, szigetek), amelyek ettől kezdve állandó sorrendben, és az egyes körzeteken belül a polisok is változatlan rendben követik egymást. Az egyes körzetek határaihoz vö. Németh Gy. szerk.: *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig*. Budapest 1995, 170. A felirat utolsó sorában szereplő szövetségi kincstárnok (*tamias*) a híres drámaíró, Sophoklés volt.

116. A SPÁRTAI DAMÓNÓN ÉS FIA, ENYMAKRATIDAS GYŐZELMEI

Márványstélébe faragott győzelmi felirat Athéna Chalkioikos templomából (L. Moretti: *Iscrizioni agonistiche greche*. Roma, 1953 = 16,5,1. 213.) LSAG 1990, 448. 52. pont

Kr. e. 440–435 k. vagy 403 után

*Damónón a városon úr Pallasnak ajánlja,
Mert úgy nyert, ahogyan nem nyert még senki ma élő.*

Damónón ezeken a versenyeken győzött saját négyes fogatával, amit maga is hajtott: a Gaiaochos ünnepén négyszer | 10. és Athénáén négyszer és az Eleusynián négyszer. És Damónón a Poseidaián nyert [fogatával] Helosban, és ugyanakkor nyert a hátraslova is, ő maga hajtotta a fiatal kancákat hétszer, saját lovaiból állt a fogat és sajátja volt már az a ló is, akitől ezek származtak. És Ariontas ünnepén Damónón nyolcszor nyert, | 20. ő maga hajtván a fiatal kancákat, és ugyanakkor nyert a hátraslova is. Saját lovaiból állt a fogat és sajátja volt már az a ló is, | 30. akitől ezek származtak. És az eleusisi istennők ünnepén Damónón győzött, maga hajtván a fiatal kancákat négyszer. Enymakratidas ezeken a versenyeken győzött. Enymakratidas elsőként a Lithésián győzött a gyerekek¹ hosszú távú futásán és ugyanazon a napon együtt győztek a hátraslóval. És Enymakratidas | 40. győzött

az ephébosok versenyén az Ariontas ünnepén [...] hosszútávfutásban és ugyanazon a napon együtt győztek a hátaslóval. És győzött a Parparónián gyerekként stadion-, kettős- és hosszú távú futásban és a hátasló is győzött ugyanazon a napon. És Damónón 1 50. győzött gyerekként indulván a Gaiaochos ünnepén stadion- és kettősfutásban. És Damónón győzött gyerekként indulván a Lithésián stadion- és kettősfutásban, és Damónón győzött gyerekként indulván a Maleateián stadion- és kettősfutásban, és Damónón győzött gyerekként indulván a Lithénián a stadion- és kettősfutásban. És Damónón győzött 1 60. gyerekként indulván a Parparónián stadion- és kettősfutásban, és az Athénaian stadionfutásban. Abban az évben, mikor Echemenés volt az ephoros, Damónón ezeken a versenyeken győzött: Athéné ünnepén fiatal kancákkal, maga hajtván a lovakat, 1 70. és a hátaslova is győzött egyazon napon, és a fia ugyanakkor megnyerte a stadionfutást. Abban az évben, amikor Euippos volt az ephoros, Damónón ezeken a versenyeken győzött: Athéné ünnepén fiatal kancákkal, maga hajtván a lovakat és a hátaslova is győzött egyazon napon, és a fia ugyanakkor megnyerte 1 80. a stadionfutást. Abban az évben, amikor Aristés volt az ephoros, Damónón ezeken a versenyeken győzött: a Gaiaochos ünnepén fiatal kancákkal, maga hajtván a lovakat, és a hátaslova is győzött egyazon napon, és a fia ugyanakkor megnyerte a stadion-, a kettős- és a hosszú távú futást egyazon napon: minden versenyt megnyertek együtt. 1 90. Abban az évben, amikor Echemenés volt az ephoros, Damónón ezeken a versenyeken győzött: a Gaiaochosén fiatal kancákkal, maga hajtván a lovakat, és a fia stadion-, kettős- és hosszú távú futásban nyert egyazon napon.

H. W. Gy.

A mai olvasó számára talán már kicsit repetitívnek és nyelvileg nem túl igényesnek ható szöveg a felirat megrendelője (és valószínűleg fogalmazója), Damónón számára rendkívül fontos lehetett, hiszen márványstélére vésette, és Spárta egyik legfontosabb (és legismertebb) templomában helyezte el. Mire büszke tehát ez az ókori sportférfi? Elsősorban természetesen arra, hogy milyen sok győzelmet aratott különböző versenyeken: Poseidón Gaiaochos, a „Földrázó” Poseidón – szentélye, egy lakóniai község, Therapné közelében lehetett – ünnepén, illetve más Poseidón-kultuszhelyekhez (Helos és a messénéi Theuria) kötődő versenyeken; Athénáén (valószínűleg Athéna Chalkioikos, a „Bronzházú” Athénáról van szó); az eleusis istennők (Déméter és Kóré közös neve egy lakóniai kultuszhelyükön) ünnepén; az Ariontián (nem ismerjük sem az ünnepet, sem az ünnepelt istent), az Apollón tiszteletére rendezett versenyeken (a Lithésián és a Maleateián), valamint az argolisi Parparos hegynél rendezett Parparónián. Sajnos, nem tudjuk, hogy Damónón e „területi” versenyek mellett eljutott-e Olympiába is lovaival, de ez a sok kis helyi – zömében lakedaimóni – verseny mindenképpen segít megismernünk azt a háttérrel, amelyből a nagy, az egész görögséget megmozgató agónok, a pythói, a nemeai, az isthmosi és az olympiai játékok kiemelkednek.

Damónón két dolgot tart fontosnak mindig megemlíteni győzelmeivel kapcsolatban. Egyrészt azt, hogy maga hajtotta a lovakat; másrészt, hogy azok sajátjai voltak. Ezekről a kisebb versenyekről kevés információnk van, de az olympiai, pythói stb. játékokon ebben a korban a kocsikat sok esetben már profi versenyzők hajtották, de győztesként a fogat tulajdonosát hirdették ki, mint a 138. szövegünkben Kyniskát, aki se kora, se neme miatt nem hajthatta maga a lovakat. A Kyniska-történet (l. még az ott megemlített, Pausaniástól és Plutarchostól származó megjegyzéseket) ezen túl is fontos párhuzam: a lovakat tartó és azokkal versenyző spártai polgár (máshonnan nem ismerjük Damónón

nevét) és az Olympiában vagyona révén győzelmet szerző királylány együtt még jobban rávilágít a lótarás társadalmi, politikai aspektusaira. A sok helyi lovasverseny, de az olympiai győzelem mögött is egy versenystállók fenntartani képes vagyonos réteg kellett hogy álljon, ami ugyan ellene mond a spártai vagyonegyenlőség elvének, de annál inkább megfelelhetett a valós állapotoknak az 5. század második felében. Sem Epitadeus ephoros reformja Kr. e. 401-ben, sem a már többszörösen rétegzett társadalmat mutató Kinadón-féle felkelés 399-ben nem képzelhető el jelentős vagyonok – már korábbi – kialakulása nélkül.

Változik a világ. A 7. századi Tyrtaios még nem tartotta megörökítésre méltónak egy futóverseny győztesét és fontosnak az ilyen győzelemmel kivívható egyéni dicsőséget. De ezzel a véleményével a győzelmeiket – ha azok nem is olympiaiak – büszkén és aprólékosan megörökítő Damónon és fia már valószínűleg nem érthetett egyet.

¹ Három korcsoportban versenyeztek ezeken az ünnepeken: gyerek, ephébos, felnőtt.

H. W. Gy.

117. HATÁROZAT A SZÖVETSÉGESEK ADÓJÁNAK BEHAJTÁSÁRÓL

IG I³ 60; Tod 76; IG I² 97. Márványstélé három töredéke. Az athéni Akropolison találták meg, ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik.

Kr. e. 430 k.

...a tanácsnak azonnal be kell terjesztteni egy határozati javaslatot a népgyűlés elé az adó (*phoros*) és a kiegészítő adó (*epiphora*) ügyében, hogy a szövetségesek az adótarozásukat teljes egészében kiegyenlítsék, és a 5. peloponnésosiak ellen vívott háborúban részt vegyenek, amint ez szükséges ... van nekik egyrészt ... az adó teljes összegét. A tanácsnak ebben az ügyben azonnal be kell terjesztteni egy határozati javaslatot a népgyűlés elé, és tanácskoznia kell a stratégosokkal, ha szükségesnek látják. 10. A stratégosok válasszanak ki százötven tengerészgyalogost (*epibatés*) a törvény értelmében az athéniek közül sorban a phylékből, és a lehető leghamarabb bocsássanak vízre harminc triérést. A hadsereg további részét azokból állítsák ki, akiket kisorsoltak az egyes triérésekre. E hajókkal fussanak ki 15. az athéni férfiak, hajónként öt önkéntes tengerészgyalogos, rajtuk kívül hajónként negyven nehézfegyverzetű gyalogos (*hoplités*), akik hasonlóképpen kerülnek ki az egyes phylékből, valamint tíz íjász és tíz peltastés, akiket hasonló módon állítottak ki az athéniek és a szövetségesek közül. Ha pedig ...a stratégosok ... 20. ... phylénként az athéniek közül ... addig ... athéni ... 25. ... a városokba ... ahányan csak az adót (*phoros*) ... írják fel ... valamennyi ... 30. ... írótablákat ... hogy aki csak akarja, vizsgálja meg. [Ezt a határozatot] a tanács [írnoka írassa föl egy stélére, és állítsa föl az Akropolison] ...

N. Gy.

A rendkívül töredékes és erősen kiegészített feliratot korábban Kr. e. 416-ra datálták (pl. Tod), és kapcsolatba hozták a mélosi expedícióval. B. D. Meritt 1953-ban újraértelmezte a töredékeket, felülvizsgálta a korábbi kiegészítéseket, és kimutatta, hogy nem a Mélos elleni készülődés, hanem az elmaradt és a kiegészítő adók behajtásának dokumentuma (SEG 12,26). A korábbi, túlhaladott értelmezés szerepel két régebbi magyar nyelvű szöveggyűjteményben (Borzák I.: *Görög történeti chrestomathia*. Budapest, 1960, 12. dok.; Sarkady J.: *Gazdasági élet az ókori Görögországban*. Budapest, 1970, 189). A hajók legénységéhez vö. Themistoklés néphatározatával, 97. dokumentum.

118. ADOMÁNYOK A SPÁRTAIK SZÁMÁRA

IG V 1,1; Tod 62; ML 67; W. T. Loomis: *The Spartan War Fund. IG V 1,1 and a New Fragment*. Stuttgart, 1992. (Historia Einzelschriften 74.) Vö. B. Bleckmann: Sparta und seine Freunde im Dekeleischen Krieg. *ZPE*, 96, 1993, 297–308.

Kr. e. 427 vagy 409

Előlap:

A lakedaimóniak barátai a háborúra négyszáz dareikost adtak... Az aiginaiak a lakedaimóniaknak a háborúra tizennégy minát és tíz statért adtak. | 5. A a lakedaimóniaknak LYREI dareikost adtak.

vacat

Som....ophon az achaiak Olenosból ... a lakedaimóniaknak a háborúra triérést ...

... és harminckét mina ezüstöt. | 10. A chiosi menekültek, a lakedaimóniak barátai ezer aiginai statért.

vacat

... adtak a lakedaimóniaknak a háborúra ... négyezret és további | 15. ...ezret és mazsolát (*astaphidos*) ... talantonnal. ... adtak ... sokat, és nyolcszáz dareikost és ... talantont. | 20. ... a háborúra ... harminc minát és ... ezer medimnost és és ... hatvanat. Az ephesosiak a lakedaimóniaknak | 20. a háborúra ezer dareikost adtak.

Oldallap:

vacat (7 sor)

a malosiak a | 10. lakedaimóniaknak húsz mina ezüstöt adtak. | 15. Molokros egy talanton ezüstöt adott a lakedaimóniaknak. | 20. A malosiak a lakedaimóniaknak adtak ...

N. Gy.

A felirat jelentős részét hosszú ideig csak Michel Fourmont 1729-ben készült, meglehetősen pontatlan másolatáról ismertük. 1987-ben előkerült a felirat egy újabb töredéke, amely a korábbi olvasatokat (IG; Tod; ML) egyszer s mindenkorra meghaladottá tette. A felirat datálását vitatják. W. T. Loomis annak alapján csatlakozik a korábbi kiadások által fölvetett Kr. e. 427-re történő keltezéshez, hogy a mélosiak (dór nyelvjárásban malosiak) Kr. e. 416 után nem voltak abban a

helyzetben, hogy adakozzanak, minthogy az athéniek kiirtották őket (Thuk. 5,115). Igaz viszont, hogy Thukydides úgy ábrázolja a mélosiakat, mint független szigetlakókat, akik sem az athénieket, sem a spártaiakat nem támogatták. Ha a felirat valóban Kr. e. 427 k. keletkezett, Thukydides téved, minthogy a mélosiak két ízben is hozzájárulást fizettek a spártai hadjáratokhoz. Igaz, Kr. e. 425-ben Kleón 15 talanton adót vetett ki rájuk, amit feltehetőleg be is fizettek Athénnek (IG I³ 71, 65. sor). Kérdés ezek után, hogy mennyire tekinthető Mélos semlegesnek és el nem kötelezettnek, és hogy milyen mértékben felel meg a valóságnak Thukydides drámai színekkel megfestett mélosi dialógusa (Thuk. 5,85—115)? B. Bleckmann a feliratot Kr. e. 409-re keltezi, s a mélosiakat éppúgy menekülteknek tekinti, mint a 10. sorban a chiosiakat. Feltűnő, hogy egyes államok nemcsak pénzt, hanem élelmiszert is adományoznak, mint pl. az előlap 15. sorában szereplő mazsolát. Ez a spártai pénzgazdálkodás meglehetősen alacsony szintjéről árulkodik.

119. ATHÉNI HATÁROZAT A PÉNZ, SÚLYOK ÉS MÉRTÉKEK EGYSÉGESÍTÉSÉRŐL

ATL T 69; Tod 67; ML 45.

Kr. e. 450–446 v. 425–423

...a városok főhivatalnokai vagy az athéniek főhivatalnokai ... A szövetségi kincstárnokok vegyék jegyzékbe a városokban működő pénzverőket; ha a városok valamelyikéből nem pontosan jegyzik fel, bárki, aki akar, tegyen bejelentést a thesmothetések bíróságához a jogtalanságot elkövetők ellen; a thesmothetések pedig öt napon belül folytassák le a tárgyalást... a bejelentők számára egyenként. Ha valaki a főhivatalnokokon kívül akár a polgárok, akár az idegenek közül nem cselekszik a határozatoknak megfelelően, legyen jogfosztott, vagyonát kobozzák el, és annak tizede legyen az istennőé.¹ Ha pedig nincsenek jelen athéni főhivatalnokok, hajtsák végre a határozat rendelkezéseit az egyes városok főhivatalnokai; és ha nem cselekszenek a határozatoknak megfelelően, indítsanak ezek ellen a főhivatalnokok ellen jogfosztási eljárást Athénben.

Miután a pénzverdében átvették a pénzt,² nem kevesebbet, mint a felét verjék újra ki, és fizessék ki, hogy a városoknak legyen megfelelő pénzüik; a felügyelők mindig vonjanak le minánként három drachmát. A másik felét öt hónapon belül cseréljék ki, ellenkező esetben a törvény szerint felelnek. Ami megmarad a befizetett pénzből, verjék ki és adják át a stratégosoknak vagy az apodektéseknek. Miután pedig ezt kifizették, hozzanak határozatot az Athénával és Héphaistossal szemben fennálló tartozásokról. Ha pedig valaki javaslatot nyújt be vagy bocsát szavazásra arról, hogy idegen pénzt használjanak vagy kölcsönözzenek, jelentsék fel azonnal a tizenegyeknél, a tizenegyek pedig büntessék halállal az illetőt; ha azonban az ügy vitás, vigyék bíróság elé.

A nép pedig válasszon hírnököket, és küldje ki őket a határozatok értelmében, egyet a szigetekre, egyet Ióniába, egyet a Helléspontoshoz, s egyet a thrákiai területre; ezeknek útiköltségét feljegyezve a stratégosok utalják ki. Ha nem teszik ezt, fejenként tízezer drachma büntetést kapjanak. Állítsák fel ezt a határozatot a városok főhivatalnokai

kőoszlopra felírva mindegyik város főterén, és a felügyelők a pénzverde előtt. Ha ők maguk vonakodnak, hajtsák végre ezeket az athéniek. A hozzájuk érkező hírnök szólítsa fel őket arra, amit az athéniek elrendeltek. A tanács jegyzője a jövőre nézve írja hozzá a tanács esküjének szövegéhez a következőket: „Ha valaki ezüsből pénzt ver a városokban, vagy nem használja az athéniek pénzét, súlyait vagy mértékeit, hanem idegen pénzeket, mértékeket és súlyokat, azon bosszút állok és megbüntetem a szerint a régebbi határozat szerint, amelyet Klearchos indítványozott.”

Legyen szabad mindenkinek beszolgáltatnia a külföldi pénzt, amit birtokol, és beváltania a fentebbieknek megfelelően, amikor akarja; a város viszont cserébe adjon neki belföldi pénzt, az pedig hozza a magáét Athénbe, és adja le a pénzverdében. A felügyelők pedig mindent, amit egyenként beadtak, vegyenek jegyzékbe, és tegyék ki az oszlop mellé a pénzverde előtt, hogy bárki, aki akarja, megtekinthesse. Vegyenek jegyzékbe minden külföldi pénzt is, külön az ezüstöt és az aranyat, és az összes belföldi pénzt...

S. J.

Ez a vitatott időpontban hozott határozat nem maradt fön Athenben (többek között ezért is nehéz datálni), hanem hét különböző helyen fönmaradt töredékből állították össze. A töredékek megtalálási helye: kettő származik Syméből, egy-egy lelőhelye pedig Aphytis, Kós, Siphnos, Smyrna (mára elveszett), Odessa. A határozat nem tiltotta be az egyes polisok pénzverését, hiszen életről, illetve rézből ezután is verhettek pénzt, csak a leggyakoribb, a külkereskedelmi forgalomban meghatározó „közös valutát” egységesítették. Az athéniek a pénzcsere 3%-ot kerestek (minánként 3 drachmát).

¹ Az istennő Pallas Athéné.

² A más városok által vert, kötelezően beszolgáltatott ezüstpénzt.

120. ARGOS, MANTINEIA ÉS ÉLIS SZÖVETSÉGE

Tod 72; IG I³ 83. Az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzött márványstélé.

Kr. e. 420.

Az argosiaké, mantineiaiaké, élisieké.

Szövetséget kötöttek egymással száz esztendőre az athéniek és az argosiak, mantineiaiak és élisiek, mind magukra, mind a vezetésük alatt élő szövetségesekre vonatkozólag, mindkét részről csel és ártó szándék nélkül, a földre és a tengerre [kiterjedő hatállyal].

Fegyveresen nem szabad megtámadniuk – kár okozása végett – sem az argosiaknak, élisieknek és mantineiaiaknak, valamint I 5. szövetségeseiknek az athéniket és az athéni vezetés alatt élő szövetségeseket, sem az athénieknek és az athéni vezetés alatt élő szövetségeseknek az argosiakat, élisieket és mantineiaiakat, valamint szövetségeseiket, semmiféle módon, semmiféle eszközzel. vv

Az athéniek és az argosiak, mantineiaiak és élisiek a következő feltételekkel szövetségei egymásnak száz esztendőre: Ha ellenség támad az athéniek földjére, az argosiak, mantineiaiak és élisiek segítségül mennek Athénbe, mihelyt [a támadásról] az athéniek hírt adnak, a lehető leghatásosabb módon, 10. tehetségük szerint. Ha pedig [a támadó] a pusztítás után elvonulna, ellenségei lesznek az illető országnak az argosiak, mantineiaiak, élisiek és az athéniek, és [az illető város] ellenséges bánásmódra számíthat valamennyi megnevezett város részéről. Az illető város elleni háborút abbahagyni egyik városnak sem szabad, csak ha közösen így határoznak.

Segítségül mennek az athéniek is Argosba, Mantineiába és Élisbe, ha ellenség támad az argosiak vagy a mantineiaiak vagy az élisiek földjére, mihelyt [a támadásról] az illető városok hírt adnak, mégpedig a lehető 15. leghatásosabb módon, tehetségük szerint. Ha pedig [a támadó] a pusztítás után elvonulna, az illető város ellensége lesz az athénieknek, az argosiaknak, mantineiaiaknak és élisieknek, és ellenséges bánásmódra számíthat valamennyi megnevezett város részéről. Az illető város elleni háborút abbahagyni egyik városnak sem szabad, csak ha közösen így határoznak.

Nem szabad engedni, hogy [bárki ellenség] fegyveresen, háborús szándékkal keresztülvonuljon akár a maguk, akár a vezetésük alatt élő szövetségeik földjén, sem a tengeren, csak ha valamennyi város megszavazza 20. az átvonulást: az athéniek, az argosiak, mantineiaiak és élisiek.

A segítségül küldött [csapatokat] a küldő város lássa el harminc napra élelemmel [attól a naptól számítva], amikor elindulnak a segítségkérést bejelentő városba, és a visszatérőket ugyanígy [lássa el]. Ha pedig az a város, amely segítségért küldött, hosszabb időre akarná igénybe venni a csapatot, adjon élelmet mind a nehéz-, mind a könnyűfegyverzetű katonának, mind az íjásznak [fejenként és] naponként három aiginai obolosnyit, a lovasnak pedig egy aiginai drachmát. A segítségért küldő város a 25. maga vezetése alatt veheti igénybe a csapatot, ha a háború a maga területén folyik. Ha pedig valamennyi város úgy határoz, hogy közösen hadakoznak, valamennyi város egyenlő arányban veszi ki részét a vezetésből.

Esküvel erősítik meg a [szövetséget az athéniek maguk és szövetségeik nevében, az argosiak, a mantineiaiak, az élisiek és szövetségeik polisonként esküt téve...].

B. I.

A Kr. e. 420 tavaszán kötött, a háborúpárti Alkibiadés által tető alá hozott, száz esztendőre szóló szövetségi szerződést Thukydides történeti műve is megőrizte (5,47). A szöveg két változata között nem találunk lényegi eltérést, ami arra mutat, hogy a történetíró nem torzította el tendenciózusan, hanem csupán néhány helyen lerövidítette forrásait: „5,46. (*Nikias*) visszatérése után az athéniek, hallva, hogy Lakedaimónban semmit sem ért el, tüstént haragra gerjedtek, s úgy vélve, hogy becsapták őket, az éppen náluk tartózkodó argosiakkal és ezek szövetségeivel, akiket Alkibiadés vezetett be a népgyűlés elé, a következő szövetségi szerződést kötötték: 47. »Egyfelől az athéniek, másfelől az argosiak, a mantineiaiak és az élisiek száz évre szóló szövetséget kötnek saját maguk és a két fél irányítása alatt álló szövetségesek nevében a szárazföldön és a tengeren ravaszság és ártó szándék nélkül. Sem az argosiaknak, az élisieknek és a mantineiaiaknak nem szabad semmi módon vagy ürüggyel, ártó szándékkal fegyvert fogniuk az athéniek és az athéniek uralma alatt álló szövetségesek, sem az athénieknek és szövetségeiknek az argosiak, az élisiek és ezek szövetsége-

sei ellen. Az athéniek, az argosiak, az élisiek és a mantineiaiak száz évre szóló szövetséget kötnek egymással a következő feltételekkel. Ha az athéniek területére ellenség tör be, az argosiak, az élisiek és a mantineiaiak kötelesek felszólításukra minden módon és a rendelkezésükre álló legnagyobb haderővel segítségükre sietni. Ha pedig a támadó a terület feldúlása után visszavonul, városát az argosiak, a mantineiaiak, az élisiek és az athéniek ellenségüknek tekintik, s valamennyien megtorlást alkalmaznak vele szemben, s egyikük sem fejezheti be a háborút ez ellen a város ellen a többiek beleegyezése nélkül.

S az athéniek is kötelesek, ha Argos, Mantinea vagy Élis területére ellenség tör be, ha e városok felszólítják, minden módon és a rendelkezésükre álló legnagyobb haderővel segítségükre sietni. Ha pedig a támadó a terület feldúlása után visszavonul, városát az athéniek, az argosiak, a mantineiaiak és élisiek ellenségüknek tekintik, valamennyien megtorlást alkalmaznak vele szemben, s egyikük sem fejezheti be a háborút ez ellen a város ellen a többiek beleegyezése nélkül. S egyikük sem engedheti meg, hogy a hatalmuk alá tartozó területen – beleértve a tengert is – háborús céllal felfegyverzett idegen hadak vonuljanak át, ha valamennyien, az athéniek, az argosiak, a mantineiaiak és az élisiek nem döntenek úgy, hogy az átvonulást megengedik. A segítő csapatok ellátásáról, attól az időponttól számítva, mikor ezek a segítséget kérő állam területére bevonultak, harminc napig saját államuk gondoskodik, s ugyanez áll elvonulásuk esetére is. Ha pedig a segílyt kérő állam a haderőt ennél hosszabb ideig akarja igénybe venni, neki kell ellátásáról gondoskodnia, úgy, hogy a nehéz- és könnyűfegyverzetű gyalogosoknak és az íjászoknak naponta fejenként három aiginai obolost, a lovasoknak pedig egy aiginai drachmát ad. A sereg feletti parancsnoklás joga a segílyt kérő államot illeti, ha a háború az ő területén folyik. Ha azonban ezek az államok valahol közösen akarnak hadat viselni, a vezetésben valamennyien egyenlő arányban vegyenek részt.

Erre a szövetségi szerződésre az athéniek saját maguk és szövetségeseik nevében, az argosiak, mantineiaiak, az élisiek és ezek szövetségesei külön-külön, városonként tesznek esküt. Mindegyiküknek tökéletes áldozati állatok felett a náluk szokásos legünnepélyesebb esküformát kell elmondaniuk. Az eskü így hangzik: Ezt a szövetségi szerződést megállapodásunkhoz híven, hűségesen, ártó szándék és csalárdság nélkül megtartom, és semmi módon vagy ürüggyel megszegni nem fogom.

Athénben a tanács és a városi főtisztviselők tesznek esküt a prytanisok előtt; Argosban a tanács, a nyolcvanas bizottság és az artynések a nyolcvanas bizottság előtt; Mantineiában a tanács, a démiurgosok és egyéb főtisztviselők a theórosok és hadvezérek előtt; Élisben a démiurgosok, a főtisztviselők és a hatszázas tanács a démiurgosok és a törvények őrei előtt. Az eskü megújítására az athénieknek tíz nappal az olympiai játékok előtt el kell menniük Élisbe, Mantineiába és Argosba, az argosiaknak, az élisieknek és a mantineiaiaknak pedig tíz nappal a nagy Panathénaia előtt Athénbe. A békeszerződés és az esküvel megerősített szövetség szövegét egy-egy köstélére kell felvélni, amelyet az athéniek a fellegvárban, az argosiak a piacukhoz tartozó Apollón-szentélyben s a mantineiaiak a piacukon álló Zeus-szentélyben állítanak fel. Olympiában pedig a most folyó olympiai játékok alkalmával egy bronzstélét állítanak fel. Ha pedig valamelyik város jónak tartaná a jelenlegi megállapodások kiegészítését, ha ebben közös tanácskozáson valamennyi város beleegyezik, az legyen érvényes.«” (M. Gy. fordítása) E szerződés a Nikias-féle béke időszakában Athén és Spárta konfliktusát Spárta Argossal, Mantineiával és Élisszel való konfrontációjává alakította át, amely elvezetett a mantineiai csatáig (Kr. e. 418). Ezt a csatát Athén szövetségesei elveszítették, és a nagyhatalmak közötti béke formailag Athén szicíliai expedíciójának megindulásáig fennmaradt.

121. HATÁROZAT A SZICÍLIAI EXPEDÍCIÓVAL KAPCSOLATBAN

IG I³ 93; Tod 77; ML 78. Két stélé összesen nyolc töredéke. Az athéni Akropolison találták, ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik.

Kr. e. 415

1. stélé

[...] A nép azonnal szavazzon arra vonatkozólag, hogy egy vagy három stratégos autokratór választását látja-e most indokoltnak jó szerencsével, akiknek az lesz a feladatuk, hogy megérkezésük után verjék le az ellenséget, miközben a lehető legtöbb kárt okozzák az országnak, és fogadjanak fel 15. a szövetségesek közül is, ahány matrózt az illető városok bejelentenek az athéni bulénak. Gondolkozzanak a hatvan hajó útra keléséről is, hogy mikorra lesznek készen, és hogy hány teherszállító hajót akarnak igénybe venni [...]

10. [...] a bulé, hogy a hajók a lehető legjobban fel legyenek szerelve, akár az lesz a határozat, hogy a triérarchosok a jövedelmi adóból fedezhetik a költségeket, akár pedig az, hogy a város biztosítja a szükséges összeget. Ha a most megszavazott hatvan hajóhoz még több jönne, a kivetett hozzájárulást be kell szolgáltatni. Amikor a hajóhad készen áll a kifutásra, az előjárók 15. tíz napon belül feltétlenül hívják egybe a népgyűlést, és semmi másról ne tárgyaljanak előbb, mint a hajóhad kiküldéséről. A népgyűlést pedig az előjárók a dokkok mellett hívják egybe, és hallgassák meg a hajóhad parancsnokait, a pénzügyi tisztviselőket és a triérarchosokat. Ha a flotta kihajózásával kapcsolatban e határozat folyományaképpen még valamilyen szükséglet merülne fel, 20. el kell intézni a nép előtt, tehát az előjárók és a stratégosok hívják össze a népgyűlést, amikor a matrózok, a kormányosok és a legénység egyéb tagjai nem tartózkodnak a hajókon. Gondoskodni kell továbbá a kedvező előjelek nyerését célzó áldozathoz szükséges pénzről is [...] ezerhatszáz nehézfegyverzetű gyalogosról [...]

B. I.

2. stélé

Így határozott a tanács és a nép. ... terjesztette be a javaslatot. Jó szerencsét! ... zsold ... negyven ... peltastések ... 30. ... íjászok ... négy obolos ... kormányosok és ... kincstárnokot pedig együtt... 35. a tanács, amikor ... a triérarchések ... az ellenség ... hogy ... 40. ... őrizték a várost és a vidéket ... aki nem vesz részt határőrszolgálatban és nem vesz föl zsoldot ... azokon kívül, akik ... a tanács és ... büntetendő ... sem a ... előjárók (*prytaneis*) oldják fel ... a néphatározat (*pséphisma*) ... a hatvan hajó kifutása ...-ig ... sem egy másik feladatra, sem pedig egy másik hadjáratra ... háromezer. Ha pedig valaki javasol vagy megszavaztat ...

N. Gy.

Kr. e. 415 tavaszán az athéniek expedíciós sereget küldtek Szicíliaba Alkibiadés, Nikias és Lamachos vezérletével. Először csak 60 hajót állítottak (Thukydidés: 6,8,2), amint a feliraton is olvashatjuk (7. és 47. sorok), négy nappal később azonban 100 hadihajó és számos athéni és szövetséges szállítóhajó indítását szavazták meg (Thukydidés: 6,8,3). Az 58. sorban szereplő 3000 feltehetőleg az expedíciós sereg költségeire szánt 3000 talantonra vonatkozik (ML 78).

122. A HERMOKOPIDÁK ELÁRVEREZETT TULAJDONA

IG I³ 421. = Tod 97. Töredékekből összeállított márványstélé, ma az athéni Agora Múzeumban őrzik.
Kr. e. 414

(A skambonidai Alkibiadés, Kleinias fiának tulajdonából)

3 [drachma]	28 [drachma]	be nem ért vetés Thriában
3	20	be nem ért vetés Athmonéban

Az összeg az adásvételi illetékkel együtt: 4723 dr. 5 obolos

Az anklýei Polystratos, Diodóros fiának [tulajdonából]:

2[dr.]	1 [ob.]	202 [dr]	Pistos [rabszolga]
1		42	be nem ért vetés Anklýében

Az összeg az adásvételi illetékkel együtt: 247 dr. 1 obolos

Képhisodóros peiraieusi metoikos [tulajdona]:

2 [dr.]		165 [dr.]	thrák nő
1 [dr.]	3 [ob.]	135 [dr.]	thrák nő
2		170	thrák
2	3	240	szíriai
1	3	105	káriai
2		161	illyr
2	3	220	thrák nő
1	3	115	thrák
1	3	144	skytha
1	3	121	illyr
2		153	kolchisi
2		174	káriai fiú
1		72	káriai gyermek
3	1	301	szíriai
2		106	melitéi
2		170	lydiai nő

S. J.

Az athéniek Kr. e. 415-ben szervezett szicíliai expedíciójának indulása előtti éjszakán ismeretlen tettesek megrongálták a városi útkeresztezekben álló Hermés-szobrokat, az ún. Hermákat. E szobrok megcsonkítottit nevezik Hermokopidáknak. A szoborcsonkítási ügyben tartott koncepció per elsősorban Alkibiadés ellen irányult. A politikus a Sziciliánál állomásozó flottától Spártába menekült, ezért őt távollétében tudták csak elítélni. Az elítéltek vagyonát elkobozták, és elárverezték. Ennek dokumentuma az idézett felirattöredék. Az első hasáb az adásvételi illeték (drachmában és obolosban), a második a vételár összegét tartalmazza (drachmában), a harmadik pedig megnevezi az eladott tárgyat vagy rabszolgát.

123. THASOS MEGJUTALMAZZA A BESÚGÓKAT

ML 83; Fornara 153. A thasosi agorán talált márványtábla, ma a thasosi múzeumban őrzik.

Kr. e. 411–409

Ha valaki egy Thasos ellen tervezett összeesküvést bejelent, és az igaznak bizonyul, ezer statért kapjon a polistól. Ha rabszolga jelenti be, ráadásul nyerje el a szabadságot. Ha egynél többen jelentik be, háromszáz (*polgár*) hozzon határozatot, miután ítéletet hozott az ügyben. Ha olyasvalaki teszi a bejelentést, aki maga is részt vesz (*az összeesküvésben*), kapja meg a pénzt, és ne indítsanak ellene eskü alatt sem rituális, sem pedig világi eljárást ebben az ügyben, I 5. és az átok se vonatkozzék rá, annak a kivételével, aki elsőként kezdte (*az összeesküvést*). Életbe lép Apaturion havának vége előtt kilenc nappal, Akryptos, Aleximachos és Dexiadés archóni évében.

Ha valaki egy, a gyarmatvárosok (*apoikia*) ellen tervezett összeesküvést bejelent, vagy egy árulót a thasosiak vagy a gyarmatosok közül, és (*vádja*) igaznak bizonyul, kétszáz statért kapjon a polistól. Ha a bejelentő vagyonának értéke nagyobb, mint kétszáz statér, négyszáz statért I 10. kapjon a polistól. Ha rabszolga jelenti be, ráadásul nyerje el a szabadságot. Ha egynél többen jelentik be, háromszáz (*polgár*) hozzon határozatot, miután ítéletet hozott az ügyben. Ha olyasvalaki teszi a bejelentést, aki maga is részt vesz (*az összeesküvésben*), kapja meg a pénzt, és ne indítsanak ellene eskü alatt sem rituális, sem pedig világi eljárást ebben az ügyben, és az átok se vonatkozzék rá, annak a kivételével, aki elsőként kezdte (*az összeesküvést*). A határozat (*rhétre*) Galaxion (havának) harmadik napján lép életbe, Phanodikos, Antiphanés és Ktésillos archóni évében.

N. Gy.

Az athéni oligarchák Kr. e. 411-ben Thasoson (Thuk. 8,64,2–4) és Samoson is (Thuk. 8,73,2–6) egy 300 fős tanács által vezetett oligarchiát segítettek hatalomra, vö. H. C. Avery: *The Three Hundred at Thasos*, 411 B. C. *CPh*, 74, 1979, 234–242. A thasosi háromszáz tanácsot egy további felirat is megemlíti (IG 12,8,263). 1000 thasosi statér 1600 athéni drachmának felel meg.

124. MEGJUTALMAZZÁK PHRYNICHOS GYILKOSAIT

ML 85; IG I³ 102; Fornara 155. Az athéni Akropolison talált, hat töredékből összeállított márványstélé, ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik. Vö. G. Grossi: *Frinico. Tra Propaganda Democratica e giudizio Tucideo*. Università degli Studi di Padova, Pubblicazioni dell' Istituto di Storia Antica, Roma, 1984.

Kr. e. 410/409

Glaukippos archóni évében, a kédoi Lobón volt a jegyző.

Így határozott a tanács és a népgyűlés. A prytaneia sora Hippothontis (*phylén*) volt, Lobón volt a jegyző, Philistidés volt az epistatés, Glaukippos az archón. A javaslatot Erasinidés

terjesztette be. Thrasybulos részesüljön dicséretben, mint aki az athéni nép iránt jóindulatot tanúsított, és lelkesen megtett minden jót, amire csak képes volt. És mindazért a jóért, amit az athéniak államaért és népéért tett, 10. koszorúzzák meg őt aranykoszorúval, a koszorút pedig ezer drachma (*értékű aranyból*) készítsék. A pénzt a hellénótamiasok utalják ki. A [Dionysia idején tartott] játékok során [hirdesse ki a kikiáltó, miért koszorúzza meg őt a népgyűlés.] Dioklés javasolta: [Minden legyen úgy, ahogy a tanács javasolta,] Thrasybulos azonban váljék athéni polgárrá, és írják be abba a phylébe és phratriába, amelybe csak akarja. A többi, amit a népgyűlés megszavazott, legyen érvényes Thrasybulosra. Engedjék meg számára, hogy bármi mást kérjen az athéniektől, 120. amit csak jónak lát, az athéni nép iránt tanúsított jótéteményei fejében. A jegyző írassa föl a határozatokat. Válasszanak a tanács tagjai közül azonnal öt embert, akik meghatározzák, mi jár Thrasybulosnak. A többiek, akik akkor jót tettek az athéni néppel, [...]is és Agoratos és Komón [és ...]o[.]o[....] és Simón és Philinos és [s]a (*nevét*) írassa föl a tanács jegyzője az Akropolison (*felállított*) kő táblára, mint jötevőket. 130. Rendelkezzenek ugyanazzal a tulajdonszerzési joggal, mint az athéniak, vonatkozzék az földbirtokokra, házakra, valamint athéni lakóhelyre, és viselje gondjukat a tanács, amelyik csak éppen hivatalban van, és a prytanisok, hogy ne szenvedjenek igazságtalanságot. A stélére a polétések adjanak megbízást a tanácsban, a pénzt a hellénótamiasok bocsássák rendelkezésre. Ha úgy határoznak, hogy még más is jár nekik, a tanács alkosson törvényjavaslatot (*probuleuma*), és terjessze a népgyűlés elé. Eudikos javasolta: Minden legyen úgy, ahogy Dioklés (*javasolta*), de ami azokat illeti, akiket 140. megvesztegettek az Apollodórosról hozott határozat érdekében, a tanácsnak a tanácsházán (*buleutérion*) tartott legközelebbi ülésén meg kell (*az ügyüket*) vitatnia, és pénzbüntetést kell kiszabnia azokra, akiket szavazással elmarasztaltak a megvesztegetés (*vétkében*), és át kell adni a bíróságnak a (*tanács*) határozatának megfelelően. A tanácsstagoknak, akik jelen voltak, be kell számolnia arról, amit tudnak, és ha valaki más tud valamit erről, (*annak is*). Magánszemély is lehet (*a bejelentő*), ha úgy tetszik neki.

vacat

N. Gy.

A javaslatot Alkibiadés barátja, Eraszinidés terjesztette be. Alkibiadésnek és a négyszázak tagjának, Phrynichosnak feszült viszonyáról Thukydidész számol be (Thuk. 8,50–52). Phrynichos meggyilkolásáról három eltérő híradással rendelkezünk. Ezek közül Lysiasé áll a legközelebb a felirathoz, hiszen ő adja meg pontosan Phrynichos gyilkosának, Thrasybulosnak a nevét. Ezen kívül ő számol be arról, hogy a gyilkosok megjutalmazására beterjesztett javaslat egy része megvesztegetés hatására született. A feliraton mindenesetre szerepel Agoratos neve, de valóban nem athéni polgárként, hanem az athéni nép jötevőjeként. A megvesztegetés gyanúja a felirat szerint Apollodóros ügyében merült föl.

Thukydidész 8,92: „Egyszer azonban a lakedaimóni követségéből visszatért Phrynichost, mikor kilépett a tanácssházából, attól nem messze a zsúfolt agorán egy határőrkatona megsebesítette, úgyhogy azonnal meghalt. A gyilkos elmenekült ugyan, tette társát azonban, egy argosi embert, elfogták. Bár a négyszáz tanács parancsára kínvallatásnak vetették alá, nem mondta meg felbujtója nevét, sem semmi egyebet, s csak annyit vallott, hogy tudomása szerint a határőrparancsnok házában sok ember szokott összegyűlekezni” (M. Gy. fordítása).

Plut.: *Alkibiadés* 25,14: „Később, amikor Phrynichost az agorán egy Hermón nevű lovas határőr leszúrta, az athéniak vizsgálatot tartottak, a halott Phrynichost az árulásban vétkesnek nyilvánították ki, Hermónt és társait pedig koszorúval jutalmazták meg” (M. E. fordítása).

Lysias 13,70: „Azt akarja mondani (*Agoratos*), és azzal szándékozik áltatni titeket, hogy a négy százak idején megölte Phrynichost, és, mint mondja, a népgyűlés ennek fejében athéni polgárrá tette, de hazudik, bírák! Nem ölte meg ő Phrynichost, és a népgyűlés sem tette őt athéni polgárrá. Phrynichos ellen ugyanis, bírák, a kalydóni Thrasybulos és a megarai Apollodóros esküdött össze. Akkor találkoztak vele, amint éppen sétált. Thrasybulos földre terítette és megölte 71. Phrynichost, Apollodóros azonban hozzá sem ért. Az ezután kitört riadalomban sikerült elfutniuk és egerutat nyerniük. Ezt az Agoratos nem hívták (*az összeesküvők*), nem is volt ott, és nem is tudott a dologról. Azt, hogy igazat mondok, maga a néphatározat fogja bizonyítani számotokra.

(felolvassák a néphatározatot)

72. Az, hogy nem ölte meg Phrynichost, magából a néphatározatból kiviláglik. Sehol sem áll ugyanis, hogy »Agoratos legyen athéni polgár«, mint ahogy Thrasybulos [és Apollodóros], márpedig ha megölte volna Phrynichost, ott kellene álljon feljegyezve ugyanazon a kőtáblán, mint Thrasybulos [és Apollodóros], hogy athéni polgárrá tették. Voltak bizony olyanok, akik megvesztegetve a javaslattevőt, keresztülvitték, hogy az ő nevüket is fölírják ráadásként a kőtáblára, mint jötevőként. Az igazamat ez a néphatározat bizonyítja” (N. Gy. fordítása).

125. ARCHELAOS MAKEDÓN KIRÁLY ATHÉNI KITÜNTETÉSE

IG I³ 117; ML 91; Tod 91. Egy márványstélé két összeillő töredéke. Az athéni Akropolison találták, ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik.

Kr. e.407/406 k.

A tanács és a nép így határozott: Az Akamantis phylé előljárósága alatt jegyezte Phelleus, archón volt Antigenés, Sibyrtios volt az epistatés, a javaslatot Alkibiadés (?) terjesztette be. Hajók építésére | 5. Periklés stratégostársai vegyenek fel kölcsönt a hivatalban lévő pénzügyi felügyelőkől (*apodektai*) a hajóácsok számára. Amennyit felvesznek, fizessék nekik vissza a hajóépítő bizottság tagjai (*triéropoioi*). | 10. A stratégosok pedig mielőbb irányítsák a hajóépítés színhelyére a beosztott hajóslegénységet. Ha nem teszik, hazaárulás címén a bíróság előtt feleljenek. Arra vonatkozólag, akik nem akarnak menni, a héliiaia testülete döntsön. A hajók hazahozatalára, | 15. amelyeket a hajóácsok Makedóniából küldenek, a tanácsnak legyen gondja, hogy minél gyorsabban befussanak Athénbe, hogy felszerelésük megtörténjék, és hogy egy különítmény szállíttassék Ióniába, az ottani őrszolgálat lehető legjobb ellátására. | 20. Ha valaki nem ezek szerint járna el, fizessen tízezer drachma büntetést Athéné szentélyének javára. Annak pedig, aki elsőnek érkezik meg, és hozza magával a hajót, a néphatározatnak megfelelő ajándékot kell adni.

Miután pedig Archelaos mind | 25. most, mint megelőzőleg az athéniak jó emberének bizonyult, az odavetődött athéni hajósokat befogadta, és a pydnai táborba küldte, továbbá segített az athéniak táborának, | 30. és adott nekik fát, evezőknek valót és minden jót, amit

csak kértek tőle, dicsérrettel kell illetni, mint derék embert, aki tőle telhetőleg készségesen megtesz minden jót, és a város, | 35. valamint az athéni nép irányában tanúsított jótéteményeinek viszonzásaképpen fel kell jegyezni őt is, fiait is mint proxenosainkat és jótévőinket (*euergetés*) a városban egy kőtáblán, és gondoskodni róluk [...].

B. I.

A felirat az arginusai csata (Kr. e. 406) előkészületül szolgáló flottaépítés dokumentuma. Az 5. sorban szereplő Periklész a nagy politikus Aspasiától született fia, aki a népgyűlés külön határozata segítségével kaphatta csak meg a polgárjogot, anyja ugyanis nem athéni, hanem milétosi származású volt. A makedón erdőségek faanyaga nélkülözhetetlen volt a görög államok flottaépítéséhez (vö. 140. dokumentum). A makedón király, I. Archelaos (ur. Kr. e. 413 k.–400/399) segítséget nyújtott az athéni flotta felszereléséhez. A szicíliai katasztrófa és az azt követő tengeri csaták alaposan lecsökkentették az athéni hajók számát, ezért volt szükség az erőltetett fejlesztésre. Kr. e. 406-ra már több mint 110 hadihajó állt az athéniak rendelkezésére (Xenophón: *Hellénika*. 1,6,24).

126. THÉRAMENÉS KÖVETSÉGE ÉS A PELOPONNÉSZOSI HÁBORÚT LEZÁRÓ BÉKE

P. Mich. 5982. Vö. G. E. Pesely: The Origin and Value of the Theramenes Papyrus. *AHB*, 3, 1989, 29–35; J. Engels: Der Michigan-Papyrus über Theramenes und die Ausbildung des Theramenes-Mythos. *ZPE*, 99, 1993, 125–155.

Kr. e. 405/404

[Néhányan] szót emeltek [a javaslat] ellen, hogy [Théramenész teljhatalmú követként menjen] a lakedaimóniakhoz, és azt mondták, hogy a világ legképtelenebb dolgát teszi, mert, | 5. míg mások az ellenfél elől titkolnak el dolgokat, addig ő a | 10. polgártársai előtt nem merészel arról beszélni, amiről az ellenféllel tárgyalni szándékozik. Ő pedig ez ellen föllépve azt mondta:

– A szónokok a legtöbb dologban tökéletesen tévednek. Mert ha mi lennénk abban a helyzetben, | 15. mondta, hogy a békefeltételeket megszabjuk, mindegy lenne, mit gondolok arról, hogy milyen feltételek mellett lenne jó a városnak megkötni a békét. | 20. Minthogy azonban az ellenség a helyzet ura, nem bátorságos a békéről meggondolatlanul beszélni. Mert nyilvánvaló, hogy el fogják várni a tárgyalásokon, | 25. hogy semmit se titkoljunk el abból, amit készek vagyunk nekik adni, sőt, megkísérlik, hogy ezeken belül még más dolgok beszolgáltatását is kiszabják ránk. Ezek (*ti. az előző szónokok*) tehát órájuk (*ti. a lakedaimóniakra*) bízzák a választást, | 30. én viszont rátok. Mert ők mindent nyilvánvalóvá tennének a lakedaimóni kémek számára abból, amiről tanácskozunk.

A népgyűlés úgy vélte, hogy helyesen beszél, | 35. és a békekötés ügyében teljhatalommal felruházott követként bocsátották útjára. Théramenész pedig mindjárt azután, hogy

megválasztották, | 40. megpróbált tárgyalásba bocsátkozni vele (*ti. Lysandrosszal*) a békéről. Lysandros azonban fölszólította őt, | 45. hogy a lakedaimóniakkal [Spártában tárgyaljon].

N. Gy.

Théramenés követségét Xenophón és Lysias a papirusztól eltérően ábrázolja. G. E. Pesely egy hellenisztikus történetíró, smyrnai Hermippos életrajzi munkájának részletét látja a töredékben, J. Engels azonban inkább Ephorosra vagy az oxyrhynchosi Hellénika szerzőjére tartja jellemzőnek a papirusz Théramenés-barát ábrázolásmódját.

Xenophón: *Hellénika*. 2,2,14: „A követek hazatértek, és beszámoltak a kudarcról. Az emberek csüggedés lett úrrá, mert úgy gondolták, hogy rabszolgasorba taszítják őket, és addig is sokan fognak éhen veszni, amíg útnak indíthatják a következő követséget. 15. A falak lerombolását azonban senki sem merte szóba hozni, mivel Archestratost börtönbe vetették amiatt, hogy a tanácsban javasolta, hogy legjobb lenne a lakedaimóniakkal az általuk javasolt feltételek alapján megkötni a békét. Ők ugyanis azt javasolták, hogy tíz stadion hosszúságban mindkét oldalon rombolják le a hosszú falakat. Határozatban tiltották tehát meg, hogy bárki erről javaslatot tegyen.

16. Ez volt a helyzet, amikor Théramenés felszólalt a népgyűlésen, és följajánlotta, hogy ha jónak látják, küldjék el őt Lysandroshoz. Ki fogja tudakolni, hogy miért ragaszkodnak a lakedaimóniak a falak elpusztításához, rabszolgává akarják tenni a várost, vagy csupán ebben látják a béke zálogát?

Amikor megérkezett Lysandroshoz, több mint három hónapot töltött nála. Arra várt, hogy az athéniek tökéletesen kiéhezzenek, és bármilyen javaslatot elfogadjanak. 17. A negyedik hónapban visszatért, és elmondta a népgyűlésen, hogy Lysandros idáig magánál tartotta, majd kijelentette, hogy nem ő, hanem az ephorosok illetékesek abban, amit kérdez, menjen hozzájuk Lakedaimónba. Ezután teljhatalmú küldöttként beválasztották a Lakedaimónba induló tízfős követség tagjai közé. 18. Lysandros közben hírnököket küldött az ephorosokhoz, néhány lakedaimónit és Aristotelést, az athéni menekültet, és megüzente, hogy azt a választ adta Théramenésnek, hogy az ephorosok hivatottak dönteni a háború és béke ügyében. 19. Amikor Théramenés követársaival megérkezett Sellasiába, megkérdezték tőlük, hogy milyen javaslatot hoznak. Felhatalmazták őket a béke megkötésére – válaszolták. Ekkor az ephorosok kiadták az utasítást, hogy hívják őket Spártába. Amikor odaértek, a spártaiak népgyűlést hívtak össze. Sok hellén ellenezte, de leghangosabban a korinthosiaiak és a thébaiak, hogy békét kössenek az athéniakkal, szerintük a várost el kell pusztítani. 20. A lakedaimóniak azonban nem értettek egyet azzal, hogy rabszolgává tegyék azt a hellén várost, amely annyira jeleskedett, amikor Hellast hatalmas veszély fenyegette. – Ezért békét kötöttek, amelynek értelmében az athéniek lerombolják a hosszú falakat és Peiraieus védműveit, tizenkét hajó kivételével átadják flottájukat, visszafogadják a menekülteket, ugyanazt tekintik ellenségnek és barátnak, mint a lakedaimóniak, és követik őket szárazon és vízen, bárhová vezetnek is hadjáratot.

21. Théramenés követársaival megvitte Athénbe a béke feltételeit. Amikor bevonultak a városba, hatalmas tömeg vette őket körül. Az emberek rettegtek tőle, hogy megint nem értek el semmi eredményt, hiszen nem maradt már vesztegetni való idejük, olyan sokan haltak éhen közülük. 22. A követek a következő napon ismertették a lakedaimóniak békefeltételeit. A szónoklatot Théramenés tartotta. Kijelentette, hogy engedni kell a lakedaimóniaknak, és le kell rombolni a falakat. Néhányan akadékoskodtak, de a többség egyetértett, így elhatározták, hogy megkötik a

békét. 23. Ezután Lysandros befutott hajóival Peiraieusba, a menekültek visszatértek, és aulosok kísérete mellett, hatalmas lelkesedéssel bontották le a falakat. Mindenki azt hitte, hogy felvirradt Hellasban a szabadság napja” (N. Gy. fordítása).

Lysias 13:9. „Ezután fölállt Théramenés, aki cselt szőtt ellenetek, a köznép (*pléthos*) képviselői ellen, és azt állította, hogy ha őt választjátok meg, mint a békekötés ügyében teljhatalommal felruházott követet, kimódolja, hogy a falakat se kelljen lebontani és más kárt se szenvedjen a város. Sokkal inkább úgy hiszi, hogy még egyéb előnyöket is ki tud csikarni a lakedaimóniaktól a város számára. 10. Miután hajlottatok szavára, megválasztottátok őt teljhatalommal felruházott követnek, őt, akit előző évben a stratégusválasztáskor az alkalmassági vizsgálat során elutasítottatok (*apedokimasate*), mivel úgy találtátok, hogy nem táplál jóindulatot irántatok, a köznép iránt. 11. Elment hát Lakedaimónba, és hosszú időn át ott maradt, hátrahagyva titeket az ostromgyűűrűben, jól tudva, milyen szorult helyzetben vagytok ti, a köznép tagjai, mivel a háború és a csapások következtében legtöbbeteknek fogytán a készleteitek, de ő úgy gondolta, hogy ha abba a szorult helyzetbe kerültök, amibe éppen ő juttatott titeket, szívesen belementek bármiféle békefeltételekbe. 12. A demokrácia megdöntésének itthon maradt kitervelői bíróság elé idézték Kleophónt azzal az ürüggyel, hogy nem a katonai táborban éjszakázott,¹ valójában pedig azért, mert lebeszélte titeket a falak lebontásáról. Fölállítottak ügyében egy esküdszéket, amelyben azok vettek részt, akik oligarchiát akartak bevezetni, és az említett ürüggyel kivégeztették. 13. Théramenés ezután tért vissza Lakedaimónból. Odasietett hozzá néhány stratégos és taxiarchos, közöttük Strombichidés és Dionysodóros és más polgárok, akik jó szándékkal voltak irántatok, amint ezt később be is bizonyították, és hevesen tiltakoztak. Olyan békét hozott ugyanis, amit saját bőrünkön tapasztaltunk meg: sok kiváló polgárt elvesztettünk, és a harmincak száműzetésbe kényszerítettek minket” (N. Gy. fordítása).

¹ Ha egy katona nem a táborban töltötte az éjszakát, dezertőrnek számított.

127. A HARMINC ZSARNOK RÉMURALMA

Lysias: *Eratothenés ellen. 12. beszéd.*

Kr. e. 403

1. Bírák! Nem az a nehéz, hogyan kezdjem el a vádbeszédet, hanem az, hogy hol rekesszem be. Hiszen számtalan olyan jelentős tettet hajtottak végre, hogy még ha hazudnék sem tudnám rettenetesebb dolgokkal vádolni őket, mint amiket valóban elkövettek, és akkor sem tudnám az összeset felsorolni, ha az igazsághoz akarok ragaszkodni, hanem vagy el kell hallgatnom valamit, vagy időm telik le. 2. Azt hiszem, hogy most ellenkező módon kell eljárni, mint korábban. Mert korábban a vádlónak meg kellett indokolnia, hogy miért haragszik a vádlottra, most viszont a vádlottól kell megkérdezni, miért gyűlöli annyira a várost, hogy annyi bűnt merészelt elkövetni ellene. Mert nemcsak személyes sérelmek és csapások indítanak a vádbeszéd megtartására, hanem mert mindenkinek külön-külön is, és közösen is jó oka van rá, hogy haragot tápláljon ellene. 3. Mert ami engem illet, bírák, sem

a magam, sem más ügyében soha nem emeltem vádat, most azonban maguk a történetek kényszerítenek rá, hogy vádat emeljek ellene, bár olykor csüggedés fog el, hogy tapasztalatlanságom miatt méltatlanul és nem elég hatékonyan fogom képviselni a vádat abban az ügyben, amely testvéremet is és engem is egyaránt érint. Ennek ellenére megkísérlem a dolgot a kezdet kezdetétől képességeimhez mérten a legrövidebben összefoglalni.

4. Atyámat, Kephaloszt Periklés bírta rá, hogy ideköltözzön, és ő harminc évig élt itt, anélkül, hogy mi, vagy ő valaha is bírósági ügybe keveredtünk volna, akár vádlóként, akár vádlottként, hanem a demokrácia idején úgy éltünk, hogy mi sem vétkeztünk mások ellen, és más sem követett el jogtalanságot ellenünk. 5. Miután pedig a harmincak, ezek a hitvány rágalmazók hatalomra jutottak, azt mondták, hogy meg kell tisztítani a várost a tisztességtelenektől, a többi polgárt pedig erényre és igazságosságra kell nevelni. De amíg ezt mondták, nem állottak másként cselekedni, ahogy ezt először saját példámon, majd a tietekén megpróbálom majd bizonyítani. 6. Ugyanis Theognis és Peisón a harmincak ülésén azt mondták a metoikosokról, hogy „Közülük néhányan az állam ellenségei. Jó ürügyül szolgál ez ahhoz, hogy látszólag megbüntessük őket, valójában azonban pénzt szerezzünk. A város ugyanis teljesen elszegényedett, de a kormányzáshoz pénzre van szükség.” 7. A hallgatóságot nem volt nehéz meggyőzniük, mert számukra semmit sem jelentett embereket megölni, annál többet azonban, ha pénzt szerezhettek. Elhatározták, hogy letartóztatnak tíz embert, köztük két szegényt is, hogy velük igazolják azt, hogy mindezt nem a pénzért, hanem az állam érdekében tették, mintha e tettük éppoly ésszerű lenne, mint az összes többi. 8. Miután megállapodtak abban, hogy ki hova megy, felkeresték az áldozatok házait. Amikor megérkeztek hozzám, éppen vendégek voltak nálam. Elküldték őket, és engem átadtak Peisónnak, a többiek pedig a műhelybe mentek, és összeírták a rabszolgákat. Megkérdeztem Peisont, hogy hajlandó lenne-e elengedni, ha pénzt adnék neki. 9. „Ha sokat, akkor igen” – válaszolta. Azt mondtam, hogy egy talanton ezüstöt szándékozom adni, ő pedig belement a dologba. Tudtam, hogy sem az embereket, sem az isteneket nem tiszteli, mégis az adott körülmények között biztosabbnak tűnt, ha szavát adja megállapodásunkra. 10. Miután pedig saját és gyermekei életére megesküdött, hogy megment, ha kap egy talantont, bementem a másik szobába, és kinyitottam a pénzesládát. Peisón észrevette, bejött utánam, és látta, hogy mi van benne. Behívta két emberét, és megparancsolta, hogy vegyék el mindazt, ami a ládában van. 11. Miután nem annyit vett el, amennyiben megállapodtunk, bírák, hanem három talantont és négyszáz kyzikosi aranyat, valamint száz dareikost, továbbá négy ezüstcsészét, megkértem, hogy legalább útiköltséget adjon nekem, 12. mire ő megjegyezte, hogy örüljek, ha a bőrömet megmenthetem. Amint mentünk kifelé, szembejött velünk Mélóbios és Mnésitheidés, akik épp a műhelyből érkeztek, és amikor az ajtóban összetalálkoztunk velük, megkérdezték, hogy hová megyünk. Ő azt felelte, hogy a testvéremhez, hogy az ő házáat is átkutassa. Ráhagyták, hogy menjen oda, nekem viszont velük együtt Damnippos házába kellett mennem. 13. Peisón pedig odalépett hozzám, és azt mondta, hogy hallgassak, és ne veszítsem el a fejem, mert ő is oda fog jönni. Ott találtuk Theognist, aki a többieket őrizte. Átadtak neki és elsiettek. Ebben a helyzetben, minthogy ügyis halál várt rám, úgy döntöttem, mindent kockára teszek. 14. Megszólítva Damnippet a következőt mondtam neki: „Barátod vagyok és a házádba érkeztem. Semmit sem vétettem, csak a vagyonom hoz rám pusztulást. Most, hogy bajba jutottam, tedd meg, ami

erődből telik, hogy megmeneküljek.” Ő pedig megígérte, hogy megteszi. Jobbnak tűnt neki, ha beavatja Theognist, mert úgy látta, hogy pénzért ő mindenre kapható. 15. Míg Theognisszal beszélt, úgy gondoltam, hogy megpróbálok elmenekülni, mert ismertem a házat, és tudtam, hogy két bejárata van. Abban reménykedtem, hogy észrevétlenül kisurranhatok, ha azonban elfognak és Damnippos meggyőzte Theognist, hogy elfogadjá a pénzt, úgylis megmenekülök, ha pedig nem, úgylis elpusztulok. 16. Miután mindezt végiggondoltam, elszöktem. Az udvarra vezető ajtóhoz őrséget állítottak. Három ajtón kellett keresztül mennem, és mindhármát nyitva találtam. Elértem Archeneoszhoz, a hajótulajdonoshoz, és megkértem, hogy menjen be a városba, és érdeklődjék a testvérem iránt. Mikor visszatért, elmondta, hogy Eratosthenész az utcán elfogta és börtönbe vetette őt. 17. Miután ezt megtudtam, elhajóztam Megarába. A harmincak Polemarchost ugyanúgy ítélték el, ahogy áldozataikat szokták. Ki kellett igya a méreg poharat, anélkül, hogy megmondták volna, miért kell meghalnia. Tárgyalást egyáltalán nem tartottak, és nem adták meg neki a védekezés lehetőségét sem.

18. Miután holtan kihozták a tömlőcből, bár három házunk is volt, mégsem engedték meg, hogy ezek egyikéből vigyék ki a temetőbe, hanem egy kis kunyhót béreltek ki erre a célra, és ott ravatalozták föl. Rengeteg ruhája közül pedig, hiába kérelték őket, egyet sem adtak a ravatalra, hanem barátai adtak a temetéshez ruhát, párnát, ki-ki amit tudott. 19. Vagyonunkból hétszáz pajzsot, meg annyi ezüstöt, aranyat, rezet, ékszereket, bútort és női ruhát szereztek, amennyiről sohasem álmodtak volna. A zsákmányolt százhusz rabszolgából a legjobbkat megtartották maguknak, a többit pedig eladták az államkincstárnak. De még ez sem elégítette ki telhetetlenségüket és kapzsiságukat, hanem tanúbizonyságot tettek kegyetlenségükről is. Amint Polemarchos felesége belépett a házba, Mélobios rögtön kitépte füléből azokat az ékszereket, amelyeket épp akkor viselt. 20. És vagyonunkat a legcsekélyebb mértékben sem kímélték, hanem úgy kifosztottak, mintha valami főbenjáró vétkünket torolták volna meg. Pedig nem is szolgáltunk rá, hiszen minden chorégiát teljesítettünk, rengeteg adót fizettünk be, példásan viselkedtünk, és mindent megtettünk az előírásoknak megfelelően, senkivel sem álltunk haragban, sőt sok athénit kiváltottunk az ellenség fogságából, mégis polgár létünkre úgy bántak velünk, hogy az még metoikosokhoz sem volt méltó. 21. Mert ők sok polgárt az ellenséghez űztek, sokakat nemcsak hogy jogtalanul elpusztítottak, de még temetetlenül is hagytak, sok vagyonos embert földönfutókká tettek, és sok lány kiházását megakadályozták. 22. Sőt egészen odáig merészkedtek, hogy ide jönnek védekezni, és azt mondják, hogy semmi rosszat nem tettek. Bizony szeretném én is, ha igazat mondanának, mert abból nekem is nem akármilyen előnyöm származna. 23. Most viszont egyáltalán nincs igazuk, sem ami a várost, sem pedig ami engem illet. Ugyanis testvéremet, mint az imént elmondtam, Eratosthenész ölte meg, pedig nem személyes sérelem vagy államellenes büntett, hanem pusztán saját elvetemült természetű ösztökelte erre. 24. Felszólítom tehát, bírák, hogy nyilvánosan feleljen kérdéseimre. Mert véleményem a következő: istenkáromlásnak tartom, hogy ennek az embernek az érdekében akárkihez egy szót is szóljak, de elveszejtése érdekében szent és jámbor cselekedetnek tartom még azt is, ha vele állok szóba. Nahát gyere, és felelj csak nekem arra, amit kérdezek.

25. – Letartóztattad Polemarchost, vagy nem?

- Megfélemlítettek, ezért teljesítettem az archónok parancsát.
- Jelen voltál a buleutérionban, amikor sorsunkról döntöttek?
- Igen.
- És vajon egyetértettél-e azokkal, akik vesztünkre törtek, vagy szót emeltél ellenük?
- Tiltakoztam.
- Hogy ne haljunk meg?
- Igen, hogy ne haljatok meg.
- Véleményed szerint jogosan vagy jogtalanul szenvedtünk?
- Jogtalanul.

26. Nem hittem volna, hogy ilyen megátalkodott vagy. Hát valóban azért érveltél, hogy megmentesd őt, aztán pedig letartóztattad, hogy megöljed? És amikor a többség még megmentésünkre hajlott, azt állítod, hogy akkor kiálltál mellettünk azokkal szemben, akik a halálunkat akarták, amikor aztán egyedül rajtad állt, hogy megmented-e Polemarchost vagy sem, akkor a börtönbe hurcoltad? Hát valóban úgy gondolod, hogy, ha azt mondd, bár semmit sem értél el, de a többiek ellen foglaltál állást, akkor méltán tartanak majd jó szándékúnak, és nem kell megfizetned nekem és minden jelenlévőnek azért, hogy letartóztattad és megölted őt? 27. Ráadásul még azt az egyet sem lehet elhinni neki, hogy parancsra cselekedett, ha valóban igazat mond, amikor azt állítja, hogy a többiekkel vitába szállt a buleutérionban. Mert abban az esetben aligha küldték volna ilyen megbízással a metoikosok közé. Hiszen csöppet sem valószínű, hogy éppen azt bízzák meg, aki másként gondolkodott, és nyíltan ellenvetést is tett! Mert ugyan ki lehetett volna alkalmatlanabb erre a feladatra, mint az, aki ellenezte, amit a többiek tenni akartak? 28. A többi athéninek véleményem szerint elegendő oka van rá, hogy a történekeért a harmincat vádolják, de hogyan fogadhatjátok el azt, ha már maguk a harmincak is egymásra hárítják a felelősséget? 29. Mert ha lett volna a városban náluk erősebb hatalom, amely azt parancsolta volna, hogy törvénytelenül pusztítsanak el embereket, akkor talán méltányos lenne megkegyelmeznetek neki. De akkor kire szabtok majd ki büntetést, ha most a harmincak is arra hivatkozhatnak, hogy a harmincak parancsait teljesítették?

30. Ráadásul nem is a házában tartóztatta le (*Polemarchost*), hanem az utcán, ahol pedig megtehetette volna, hogy megmenti őt, és még csak nem is vét a többiek parancsai ellen. Ti pedig fel vagytok háborodva még azon is, ha házkutatást tartottak nálatok, rátok vagy hozzátartozóitokra vadászva. 31. Ha már meg kell bocsátani, akkor inkább azoknak bocsássatok meg, akik saját megmenekülésük érdekében veszejtettek el másokat. Mert veszélyes volt számukra nem oda menni, ahová küldték őket, és úgy tenni, mintha nem találták volna meg azokat, akiket rajtaütöttek. Eratosthenés viszont azt mondhatta volna, hogy nem találkozott vele, hiszen nem is ismerte. Ezt még a legrosszindulatúbb vádlói sem lettek volna képesek sem meghazudtolni, sem rábizonyítani. 32. Ha azt akartad, hogy tisztességesnek tartsanak, Eratosthenés, akkor inkább a jogtalanul gyilkosságra vete-medőket kellett volna feljelentened, nem pedig a jogtalanul halálraítélteket letartóztatnod. Most azonban kiviláglott, hogy nem szégyellted tetteidet, hanem élvezetet leltél bennük. 33. A történekekről inkább a tények, mintsem a magyarázatok alapján kell ítéletet hoznotok, és amiről biztosan tudjuk, hogy megtörtént, abból kell következtessetek az akkori szavaira, mert azokat nem bizonyítják tanúk. Hiszen nemcsak nem lehettünk ott, hanem még

otthonainkban sem maradhattunk. Így aztán akadálytalanul megtehetik, hogy bár minden rosszat ők okoztak a városban, mégis mindent jó színben tüntessenek fel. 34. Azt nem vonom kétségbe, hanem elhiszem neked, ha akarod, hogy ellentmondtal a többieknek. Csak arra vagyok kíváncsi, hogy akkor mit tettél volna, ha velük egy véleményen vagy, hiszen szavaid szerint, bár nem értettel egyet velük, megölted Polemarchost. Képzeljétek hát magatokat az áldozat testvéreinek vagy fiainak helyébe! Felmentenétek Eratosthenést? Mert, bírák, a következő két állítás közül legalább az egyiket bizonyítania kellene: vagy azt, hogy nem tartóztatta le őt, vagy azt, hogy törvényesen cselekedett. Ő viszont már az előbb beismerte, hogy jogtalanul emelt rá kezet, és ezzel megkönnyítette számotokra a szavazást. 35. Igen sok polgár és idegen jött el ide, hogy megtudják, hogyan döntötök ilyen esetben. Közülük a ti polgártársaitok megtudják majd, hogy vétkeikért megbűnhődnek-e, vagy ha sikerül terveiket végrehajtani, zsarnoki uralmuk alá hajthatják a várost, s ha elbuknak, akkor is megtarthatják veletek egyenlő jogaikat. Az itt tartózkodó idegenek pedig megtudják majd, hogy jogosan utasítják-e ki városaiból a harmincak egykori tagjait, vagy sem. Mert ők bizonyára úgy gondolják majd, hogy túlságosan elővigyázatosak voltak, ha maguk a kárvallottak is futni hagyják azokat, akik a kezükbe kerültek. 36. Hát nem elképesztő, hogy a tengeri csatában győztes hadvezéreket halálra ítéltétek, mert azt állították, hogy a rossz idő miatt képtelenek voltak a fuldoklókat kimenteni, és úgy gondoltátok, hogy a holtaknak a hadvezérek megbüntetésével kell elégtételt szolgáltatnotok, őket azonban, bár magánemberként mindent elkövettek tengeri haderőnk meggyöngyítéséért, hatalomra jutva pedig, teljes egyetértésben, bírói ítélet nélkül számtalan polgárt kivégeztettek, nem tartjátok szükségesnek fiaikkal együtt a legsúlyosabb büntetéssel sújtani?

37. Azt hiszem, bírák, hogy már elegendő vádat sorakoztattam fel. Mert szerintem csak addig kell vádolni, amíg nyilvánvalóvá nem válik, hogy a vádlott megérdemli a halálbüntetést. Ez ugyanis a legsúlyosabb büntetés, amit kiszabhatunk rá. Nem értem, miért kell oly hosszan vádolni azokat, akik akár egyetlen tettükért sem bűnhődnének meg kellőképpen, még ha kétszer is kellene meghalniuk. 38. Mert még arra sincs módja, ami ebben a városban egyébként szokásos, hogy nem a vád ellen védekezik, hanem mellébeszél és így próbál megtéveszteni. Azt szokták ugyanis bizonygatni, hogy jó katonák voltak, vagy hajóskapitányként sok ellenséges hajót zsákmányoltak, vagy korábban ellenséges városokat szövetségesünkkel tettek. 39. Nos, parancsoljátok meg neki, hogy sorolja fel, mikor öltek meg (*a harmincak*) annyi ellenséget, mint ahány polgárt, vagy mikor zsákmányoltak annyi hajót, amennyit átadtak (*a lakedaimóniaknak*), vagy tudtak-e olyan várost szerezni, mint a tiétek. Ezt ugyanis szolgálásra vetették. 40. Zsákmányoltak-e ezzel szemben az ellenségtől annyi fegyvert, mint amennyit töletek elragadtak, vagy elfoglaltak-e olyan városfalakat, mint amelyeneket saját hazájukban leromboltak? Egész Attikában lerombolták az erődítményeket, és nyilvánvaló volt számotokra is, hogy a peiraieusi erődöt sem a lakedaimóniak parancsára rombolták le, hanem azért, hogy uralmuk ezáltal is szilárdabbá váljék. 41. Mindig furcsálkodtam azokon, akik védelmükbe vették ezt az embert, míg végül beláttam, hogy közülük kerülnek ki azok is, akik minden rosszat elkövetnek, és azok is, akik az ilyeneket tetszéssel fogadják. 42. Mert nem most fordult elő először, hogy (*Eratosthenés*) szembehelyezkedett a népgyűléssel, hanem már a négyszázak idején oli-

garchiát készített elő a hadseregben, és hajóparancsnok létére hajóját hátrahagyva elmene-
kült a Helléspontostól Iatroklésszel és másokkal együtt, akiknek a nevét nem szükséges
felsorolnom. Hazatérése után egészen mostanáig mindent elkövetett a demokrácia hívei
ellen. Ezt tanúkkal is igazolom nektek.

TANÚK

43. Most eltekintek annak ismertetésétől, hogy milyen életet élt a négyszázak bukása
és a harmincak hatalomra kerülése között eltelt időben. Kezdjük csak onnan, hogy még a
demokrácia idején az elvesztett tengeri csata súlyos csapásként nehezedett a városra,
amikor kezdetét vette a belviszály. Az úgynevezett hetaireiák öt férfit választottak meg
ephorosnak, akik összehívták ugyan a népet, de minthogy az összeesküvők vezetői voltak,
tetteik a népuralom ellen irányultak. Közöttük volt Kritias és Eratosthenés. 44. Ők állították
a phylék élére a phylarchosokat is, és ők szabták meg, hogy mit kell megszavazni, és hogy
a vezető tisztségekbe kik kerüljenek. Amit csak akartak, jogukban állt megtenni. Így aztán
nemcsak az ellenség, hanem polgár létükre ezek az emberek is arra törekedtek, hogy semmi
előnyös dolgot ne szavazzatok meg, és minél inkább hátrányos helyzetbe kerüljetek. 45.
Mert azt nagyon is jól tudták, hogy másként nem tudnak majd hatalomra jutni, csak ha
rosszabbra fordulnak a dolgok. Rólatok pedig azt gondolták, hogy miközben csak arra
vágtok, hogy a jelen sanyarúságotól megszabaduljatok, nem fogtok törődni azzal, milyen
még nagyobb rossz leselkedik rátok. 46. Márpedig azt, hogy ephoros volt, azt nem olyan
tanúkkal szándékozom igazolni, akik akkoriban kollégái voltak (hiszen ez lehetetlen is
lenne), hanem olyanokkal, akiknek ezt Eratosthenés maga említette. 47. Egyébként, ha
lenne egy csöpp eszük, akkor tanúskodnának az ephorosok ellen, és nem kímélnék azokat,
akik őket gaztetteik elkövetésére felbujtották. A polgárok számára vést hozó esküjüket
pedig remélhetőleg nem tartják majd érvényesnek, és habozás nélkül megszegik azt a város
valóban tisztességes polgárai érdekében. Előljáróban tehát ezt akartam elmondani, most
pedig hívd be a tanúkat. Ti pedig, tanúk, gyertek ide az emelvényre!

TANÚK

48. Hallhattátok a tanúkat. Végül pedig, amikor hatalomra jutott, olyan dolgokat tett,
amelyek mindennek nevezhetők, csak éppen tisztességesnek nem. Ha valóban tisztességes
férfi, akkor először is nem lett volna szabad törvénytelenül gyakorolnia a hatalmat, aztán pedig
jelentést kellett volna tennie a tanácsnak, hogy minden feljelentés hamis, mert sem Batrachos,
sem pedig Aischylidés vádjai nem az igazságon alapultak, hanem a harmincak koholták ezeket
a rágalmakat a polgárok ártalmára. 49. Ráadásul, bírák, akik rosszat akartak a népnek, semmit
sem vesztek azáltal, ha hallgattak. Voltak ugyanis mások, akik ki merték mondani és
megtették mindazt, aminél rosszabbat az állam számára képzelni sem lehet. Akik pedig azt
állítják magukról, hogy jót akartak, azok miért nem akkor mutatták ezt meg? Miért nem
határolták el magukat a bűnösöktől, és miért nem szólaltak föl a jó ügy érdekében?

50. Talán azzal védekezhetne, hogy megfélemlítették, és némelyikőtök ennyivel be is
érné. Csak akkor ne keltse azt a látszatot, mintha a vitában szembeszállt volna a harmin-
cakkal, mert ha ez igaz, akkor azonnal nyilvánvaló, hogy egy húron pendült a többiekkel,
és olyan pozícióban volt, hogy nem kellett tőlük tartania. A ti megmentésetek érdekében
kellett volna úgy serénykednie, nem pedig Thérámenés ügyében, aki sokat vétett ellenetek.

51. Ő azonban a várost tartotta ellenségének, a ti ellenségeiteket pedig barátjának. Ezt a két állításmat sok bizonyítékkal támasztom majd alá, akár csak azt, hogy a harmincak egymás közti vitái sem miattatok, hanem csak azért folytak, hogy melyiküké legyen a hatalom és a város feletti uralom. 52. Mert ha a jogtalanságok miatt kaptak volna össze, akkor miért nem mutatta ki jóindulatát, amikor Thrasybulos elfoglalta Phylét? Mikor kínálkozhatott volna egy vezető politikusnak jobb alkalmja erre? Ő viszont ahelyett, hogy valami jót tett, vagy legalább felajánlott volna a phylébelieknek, cinkostársaival elment Salamis szigetére és Eleusisba, háromszáz ottani polgárt bebörtönzött, és mindannyiukat egyetlenegy közös határozattal halálra ítélte.

53. Miután pedig elfoglaltuk Peiraieust, a városban lázongás tört ki, és tárgyalások kezdődtek a kiegyezés feltételeiről, akkor mindkét részről nagyon bízunk benne, hogy olyan békét köthetünk majd, hogy az mind a városbelieknek, mind a Peiraieusban levőknek megfelelő lesz. Mert bár a peiraieusiak erősebbek voltak, mégis hagyták őket visszatérni a városba. 54. Akik pedig visszatértek a városba, azok Pheidón és Eratosthenés kivételével leváltották a harmincakat, és leggyűlöltebb ellenségeiket választották meg vezetőkné, mert joggal gondolták úgy, hogy ők a harmincakat utálni, a peiraieusbelieket pedig kedvelni fogják. 55. Így került közéjük Pheidón (aki korábban a harmincához tartozott), valamint Hippoklés és a lamptraibeli Epicharés és mások, akikről úgy látszott, hogy leginkább ellenezték Chariklés, Kritias és kettőjük körének politikáját. Miután hatalomra kerültek, akkor a városiak még sokkal inkább szembefordultak a peiraieusbeliekkel és háborút is indítottak ellenük. 56. Ezáltal semmi kétséget sem hagytak afelől, hogy nem a peiraieusiak vagy a jogtalanul elpusztult polgárok miatt acsarkodtak egymással, és sem a halottakkal nem törődtek, sem azzal, hogy a jövőben mások is meg fognak halni, hanem csak azzal, hogy kik azok, akik még náluk is hatalmasabbak és gazdagabbak. 57. Mert mihelyst megkaparintották a hatalmat, kettős támadást indítottak a város ellen: megtámadták a mindenféle rosszat okozó harmincakat, és a szenvedő népet is. Egyébként az mindenki számára világos volt, hogy ha a harmincak száműzése tényleg jogos volt, akkor a tiétek jogtalan, ha viszont ti érdemeltétek meg a száműzetést, akkor őket érte jogtalanság. Hiszen ez az egy oka volt annak, hogy távozniuk kellett a városból. 58. Annál is inkább neheztelni kell Pheidónra, hiszen őt azért választottátok meg, hogy létrejöjjön a kiegyezés és vissza lehessen térni a városba. Ő mégis résztvett abban, amit Eratosthenés tett. Ráadásul a szándéka is ugyanaz volt: kész volt a náluk erősebbeknek ártalokat ártani, nektek pedig, akiket jogtalanul űztek el, nem akarta visszaadni a várost, hanem elment Lakedaimónba, és megpróbálta rávenni őket, hogy küldjenek egy hadsereget. Ezt egyebek közt leginkább azzal a hatásos rágalommal akarta elérni, hogy különben a boiótiaiaké lesz a város. 59. Amikor nem sikerült sereget szereznie tőlük, akár azért, mert a szent ünnepek tiltották, akár azért, mert maguk a spártaiak nem akarták, akkor száz talanton ezüst kölcsönt vett föl, hogy legyen miből zsoldosokat bérelni. Lysandrost pedig, aki nagyon támogatta az oligarchiát, Athént viszont nem kedvelte, a peiraieusbelieket pedig egyenesen gyűlölte, megnyerte vezérnek. 60. Éppen azért szolgálatukba fogadtak, akit csak lehetett azért, hogy az államot romlásba döntse. Aztán városokat is felbujtítottak erre, sőt végül a lakedaimóniakat és szövetségeseik közül is, ahányat csak lehetett, csatlakozásra bírtak. Nem a kiegyezést, hanem pusztulást készítettek a város számára. Akadt azonban néhány nemes gondolkodású

férfi, akiknek meg kell mutassátok, mennyire hálásak vagytok nekik. Vonjátok hát felelősségre gyűlölt ellenségeiket! 61. Mindezt ti magatok is tudjátok, és meggyőződésem szerint tanúkra sincs szükség. Mégis felvonultatom a tanúimat, mert jobbnak látom, ha most elhallgatok, titeket meg jobban meggyőző, ha ugyanezt a lehető legtöbb ember előadásában hallhatjátok.

TANÚK

62. Nos, ami Thérámenésre vonatkozik, azt megpróbálom legrövidebben összefoglalni. Titeket pedig arra kérlek, hogy hallgassatok meg, nemcsak saját magam, hanem az állam érdekében is, és senki se érezze úgy, hogy az Eratosthenés elleni perben Thérámenést vádolom. Mert úgy tudom, hogy azzal védekezik majd, hogy barátja volt, és törekvéseiben támogatta Thérámenést. 63. Egyébként még azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy ha Themistoklés idejében élt volna, akkor azt a látszatot keltené, hogy ő is hozzájárult a falak megépítéséhez, mint ahogy most azt állítja, hogy Thérámenés idején részt vett azok lebontásában. Ezt a két cselekedetet sem tartom azonban egyenértékűnek. Themistoklés ugyanis a lakedaimóniak akarata ellenére építette meg a falakat, Thérámenés viszont a polgárok kijátszásával rombolta le azokat. 64. Ugyanis pont az ellenkezője következett be annak, ami a város számára hasznos lett volna. Mert Thérámenés barátai rászolgáltak arra, hogy vele együtt pusztuljanak el, hacsak nem az ellenkezőjét tették, mint ő. Most azonban azt látom, hogy enyhítő körülményként hivatkoznak a vele való barátságra, és a környezethez tartozók ebből erényt akarnak kovácsolni, mintha nem is hatalmas gaztettek, hanem sok jótétemény fűződnek a nevéhez. 65. Mindenekelőtt őt lehet leginkább vádolni már az előző oligarchia létrehozásáért is, mert ő győzött meg titeket, hogy a négyszázakat juttassátok hatalomra. Már az apja is ezt akarta elérni probulosként, őt magát pedig a négyszázak stratégiusszá választottak, mert a lehető leginkább megbízhatónak tűnt számukra. 66. Amíg a hatalomból részesült, addig hű maradt hozzájuk. Miután azonban azt látta, hogy Peisandros, Kallaischros és mások fölébe kerekednek és háttérbe szorítják, ti pedig már nem vagytok hajlandók engedelmeskedni nekik, akkor egyrészt társai iránti irigységből, másrészt töletek való férlélmében Aristokratés oldalára állt. 67. El akarta nyerni a nép bizalmát, ezért, Antiphónt és Archeptolemost, noha a legjobb barátai voltak, bevádolta, és kivégeztette. Annyira elvetemült volt tehát, hogy az ő kedvükért szolgaságra hajtott benneteket, a ti kedvetekért pedig elpusztította barátait. 68. Amíg hatalmon volt és a legnagyobb megbecsülésnek örvendett, azt ígérte, hogy meg tudja menteni majd a várost. Ő, aki romlásba döntötte, azt állította, hogy nagyszerű és hasznos megoldást talált. Azt ígérte, hogy olyan békét fog kötni, amely nem kötelez majd hadisarc fizetésére, a falak lerombolására, sem pedig a hajók átadására. Azt azonban senkinek sem akarta megmondani, hogy mindezt hogyan akarja elérni, csak azt kérte, hogy bízzatok meg benne. 69. Az Areiospagos tanácsa a menekülés útját kereste, és sokan szálltak szembe Thérámenésszel, mert tudták, hogy minden más ember csak az ellenség előtt titkolódzik, ő viszont saját polgártársainak sem akarja feltárni, mit akar majd mondani az ellenségnek. Ti azonban, athéni férfiak, mégis rábíztátok hazátokat, gyermekeiteket és feleségeiteket, sőt saját magatokat is. 70. Abból, amit ígért, semmit sem váltott valóra. Csak arra törekedett, hogy jelentéktelenné tegye és meggyengítse a várost, ezért arra bírta titeket, ami soha még az ellenségnek sem fordult meg a fejében, és amit egyetlen polgár sem tartott lehetségesnek.

Még csak nem is a lakedaimóniak kényszerítették erre, hanem ő maga ajánlotta nekik, hogy rombolják le Peiraeus falait, a fennálló államformát pedig szüntessék meg, mert nagyon jól tudta, hogy ha nem foszt meg minden reménytől, akkor hamar bosszút fogtok rajta állni. 71. És végezetül, bírák, nem engedte a népgyűlést addig összeülni, amíg az általa gondosan kitervelt időpont el nem érkezett. Nyakunkra hozta Lysandros hajóit Samosról, az ellenséges hadsereg pedig már itt állomásozott. 72. Amikor pedig ez megtörtént, akkor hívták össze az államforma kérdésében döntő népgyűlést, amikor jelen volt Lysandros, Philocharés és Miltiadés is. Azért tették ezt, hogy egyetlenegyszó szónok se szálljon vitába velük, ne fenyegetse őket, ti pedig nehogy a város számára előnyös megoldást válasszatok, hanem azt szavazzátok meg, amit ők diktálnak. 73. Felszólalt Thérámenés és felszólított titeket, hogy bízzátok az államvezetést harminc férfira, és fogadjátok el azt az államformát, amelyet Drakontidész terjesztett elő. Ti pedig annak ellenére hogy ilyen helyzetben voltatok, mégis felzúdultatok, hogy ezt pedig nem fogjátok megtenni. Átláttátok ugyanis, hogy azon a napon a népgyűlésen szolgaság vagy szabadság volt a tét. 74. Thérámenés ekkor kijelentette (és ezt tanúkkal is igazolhatom), bírák, hogy ügyet sem vet méltatlankodásokra, mert tudja, hogy sok olyan athéni polgár van, aki ugyanazt teszi, amit ő, ezért azt fogalmazza meg, amit Lysandros és a lakedaimóniak akarnak. Ezután Lysandros is felszólalt, és egyebek közt azt mondta, hogy szerződésszegőknek tekintene titeket, ha nem tennétek meg, amit Thérámenés indítványoz, és hogy valójában nem az államformáról, hanem a megmenekülésekről van szó. 75. Mindazok a férfiak, akik a népgyűlésben tisztességesek voltak, és ismerték az előzményeket és a kényszerítő körülményeket, azok részint ott maradtak, de hallgattak, részint felálltak és távoztak. Abban legalább biztosak lehettek, hogy ők semmi olyat nem szavaztak meg, ami kárára válik az államnak. Néhány rossz szándékú gonosztevő megszavazta az ultimátumot. 76. A döntés értelmében tíz, Thérámenés által kijelölt férfit választottak meg, aztán tíz másikat, akiket az ephorosok állítottak, végül pedig tízet a jelenlévők közül. Hiszen látták, hogy annyira elesettek vagytok, ők maguk pedig annyira tudatában voltak hatalmuknak, hogy már előre tudták, hogy mi lesz a népgyűlés végeredménye. 77. Mindezt nekem nem kell elhiggyétek, higgyétek el neki (*Thérámenésnek*) magának, mert mindazt, amit én itt most elmondtam, azt ő a tanács előtt saját védelmére hozta fel. A menekülteknek azt vetette szemükre, hogy csak neki köszönhetik hazatérésüket, hiszen a lakedaimóniak ezzel nem törődtek, a többi vezető politikusnak pedig azt, hogy azért jut ebbe a helyzetbe, mert minden általam is bemutatott cselekedeteikért őt teszik felelőssé. Pedig cselekedeteivel számtalanszor bizonyította irántuk való hűségét, és viszonzásul ők esküvel kötelezték el magukat mellette. 78. Mindezek mellett még sok más kisebb-nagyobb ocsmány bűnt követett el régen is és a közelmúltban is, és mégis vannak egyesek, akiknek van merszük vállalni a barátságát. Pedig Thérámenés nem miattatok, hanem saját álnoksága miatt halt meg, és jogosan bűnhődött az oligarchia idején, hiszen azt már korábban egyszer felbomlasztotta, de jogosan vonta volna felelősségre a demokrácia is, hiszen titeket, athéniek, már kétszer is szolgaságra vetett. Mindig a fennálló rend ellen szervezkedett, és másra vágyott, mint ami éppen van, és a legnemesebb eszmék nevében a lehető legszörnyűbbek elkövetésére vett rá benneteket.

79. Thérámenést már eleget vádoltam. Számotokra pedig már ennyi is bőségesen elég kell legyen ahhoz, hogy már sem megbocsátásra, sem szánalomra ne tartsátok méltónak.

Itt az idő, hogy Eratosthenést és vezetőtársait felelősségre vonjátok, hogy az ellenfelet, akit a csatában legyőztünk, ne mentsük föl a szavazás alkalmával. 80. Nem lehettek annyira hálások nekik azért, amit a jövőben tenni szándékoznak, mint amennyire haragudnotok kell rájuk azért, amit már megtettek. A harmincanknak ne a távol lévő tagjait akarjátok megbüntetni, hanem aki itt van, azt ne engedjétek futni. Legalább azokat ne szalasszátok el, akiket a sors már úgyis az állam kezébe adott.

81. Annak rendje és módja szerint vádat emeltünk Eratosthenés és cinkostársai ellen, akikre mint bűntársakra a védekezés folyamán a felelősséget hárítani fogja, pedig ezáltal a város egyáltalán nem egyenlő feltételekkel vívott küzdelemben bocsátkozott Eratosthenésszel. Mert ez az ember egyszerre volt vádló és bíró, amikor az ő kezében volt a döntés joga, mi azonban most megadtuk neki a lehetőséget, hogy a váddal szemben védekezzék. 82. Ezek ártatlan embereket végeztek ki bírói ítélet nélkül, ti pedig méltányosságból még a város elpusztítóiról is törvény szerint akartok ítélezni. Még ha törvénytelenül büntették is meg őket a várossal szemben elkövetett gaztetteikért, akkor sem vehetnétek méltó elégtételt. De hát mit kellene elszenvedniük, hogy méltóképp bűnhődjenek tetteikért? 83. Vajon ha őket magukat és gyermekeiket is kivégeznék, akkor elégedettek lennének a büntetéssel azok, akiknek atyjukat, gyermekeiket, testvéreiket bírói ítélet nélkül végezték ki? Mert méltó elégtételt szolgáltathattok-e a város számára, amelyet teljesen kifosztottak, vagy az egyes polgároknak, akiknek házáat dúlták föl, azáltal, ha elkobozzátok ingatlan vagyonukat? 84. Tehát, ha méltó büntetést úgysem tudtok kiszabni rájuk, még ha mindent meg is tesztek velük, akkor ugye szégyenletes lenne rátok nézve, ha bármi olyan eszközt mellőznének, amellyel valaki büntetni akarja őket? Mindennél elvetemültebbnek tartom azt, aki most, mikor maguk a bírák is a sértett fél soraiból kerülnek ki, mentegetni próbálja ennek az embernek a tanúkkal igazolt hitványságát. Aki ilyesmire vállalkozik, az vagy nagyon megvet benneteket, vagy túlzottan bízik másokban. 85. Mindkettő figyelemre méltó, tekintetbe véve, hogy nem mernék ezt tenni, és nem próbáltak volna meg ide jönni, ha nem lennének társaik és pártfogóik, akik biztosan megmentik őket. Ezek az emberek nem azért jöttek ide, hogy segítsenek a vádlottakon, hanem azért, mert úgy gondolják, hogy tökéletes biztonságban lehetnek, bármit is követtek el, és a jövőben is azt tehetik majd, amit akarnak, ha ti szabadon eresztitek azokat, akik a legnagyobb bűnöket követték el. 86. Hanem az is érdekes lesz, hogy a védők mit mondanak az érdekükben. Bizony kedvemre való lenne, ha ugyanolyan igyekezettel fáradoznának a vádlottak felmentése érdekében, ahogy azok az állam pusztulásán dolgoztak. Vajon azt állítják majd előtérbe, hogy ők maguk milyen jóra valóak, és saját kiválóságukat értékesebbnek tüntetik fel a harmincak hitványságánál, vagy nem rettennek majd vissza a védőbeszédben attól sem, hogy a vádlottak tetteit jóra magyarázzák? Mert egyikük sem próbált sohasem akár csak egy igaz szót szólni is a ti védelmetekben.

87. Érdemes szemügyre venni a tanúikat is, akik miközben ezek mellett tanúskodnak, saját maguk ellen is vallanak. Nagyon feledékenynek és együgyűnek tartanak benneteket, ha azt hiszik, hogy minden további nélkül beleegyezéseket adjátok a harmincak felmentésére, mikor Eratosthenés és társai uralkodásának idején még az általuk elpusztítottak temetésén is veszélyes volt részt venni. 88. Egyébként, ha megmenekülnek, akkor újra romlásba taszíthatják az államot, azok viszont, akiket megöltek, haláluk után végtére is

megérdemlik, hogy bosszút álljunk az őket ért sérelmekért. Hát nem rettenetes, hogy oly sokan járulnak hozzá ahhoz, hogy a jogtalanul kivégzettekkel együtt barátaik is pusztuljanak el, az állam elárulóit pedig minél többen kísérjék majd utolsó útjukra? 89. Különben is szerintem sokkal kézenfekvőbb elmarasztaló ítéletet hozni, mint tetteiket jóra magyarázni. Azt állítják, hogy a harmincak közül Eratosthenés volt legkevésbé bűnös, és ezen az alapon felmentésre méltónak tartják, és úgy gondolják, hogy nem kell pusztulnia, pedig az összes hellén közül legtöbbet ártott nektek. 90. Ti viszont mutassátok meg, hogy mi a véleményetek ezekről a dolgokról. Mert ha ellene szavaztok, akkor nyilvánvaló lesz, hogy fel vagytok háborodva a történetek miatt, ha azonban felmentitek, akkor úgy tekintenek majd rátok, mint akik ugyanazokat a dolgokat helyeslik, mint a harmincak, és nem mondhatjátok majd, hogy mindezt az ő parancsukra tettétek. 91. Most ugyanis senki sem kényszerít, hogy véleményetekkel ellentétesen szavazzatok. Azt ajánlom, hogy ne ítéljétek el saját magatokat azért, hogy fölmentitek őket. Nehogy azt higgyétek, hogy szavazásotok eredménye titokban marad, hiszen az egész város számára nyilvánvaló lesz a véleményetek.

92. Mielőtt még távoznék a szónoki emelvényről, szeretnék mindenkit, úgy a városiakat, mint a peiraieusbelieket, néhány dologra emlékeztetni, hogy ezek tudatában szavazzatok, és elrettentő példaként lebegjen szemetek előtt mindaz a sorscsapás, amely a harmincak által következett be. Először is azok, akik annak idején a városban maradtatok, vegyétek észre, hogy olyan hatalmuk volt ezeknek fölöttetek, hogy rákényszerítettek, hogy testvéreitekkel, gyermekeitekkel, polgártársaitokkal harcoljatok. A háborúban alulmaradtatok, mégis a győztesekkel azonos jogokkal bírtok, míg ha győztetek volna, akkor ezek szolgaságra vetnek. 93. Hatalmukat kihasználva magánvagyonukat gyarapították, nektek viszont az egymás elleni harcban egyre kevesebb maradt. Nem tartottak benneteket méltónak arra, hogy a haszonból részesedjétek, hanem arra kényszerítettek, hogy velük együtt tűrjétek el a szítkokat. Olyan gőgösök voltak, hogy azt hitték, nem az előnyök, hanem a gyalázat megosztásával tehetnek benneteket jó szándékú híveikké. 94. Most hogy már biztonságban vagytok, amennyire csak tudtok, álljatok bosszút mindazért, amit ellenetek és a Peiraieusban levők ellen elkövettek. Ébredjétek rá, hogy ezek a leghitványabbak uralkodtak fölöttetek, most pedig a legnemesebb férfiakkal éltek egy polisban, együtt vezetitek az államot, együtt harcoltok az ellenséggel. Emlékezzetek a zsoldosokra is, akiket ők saját hatalmuk és a ti szolgaságotok őreként az Akropolison állomásoztattak. 95. Bár még sok mindent mondhatnék nektek, legyen ennyi elég. Akik Peiraieusból tértetek vissza, először is emlékezzetek fegyvereitekre, amelyekkel idegen földön sok csatát vívtatok, mégsem az ellenség, hanem ezek (*a harmincak*) vették el azokat tőletek, ráadásul békében. Atyáitoktól örökölt városotokból száműzték titeket, és kiadatásotokat követelték a többi várostól. 96. Mindez most is legalább olyan haraggal töltsön el benneteket, mint száműzetéseitek idején. Emlékezzetek a többi szenvedésre is, amit miattuk kellett kiállnotok! Egyeseket a piactéren, másokat a szentélyekben tartóztattak le és öltek meg, a többieket gyermekeik, szüleik, feleségük mellől hurcolták el és kényszerítették öngyilkosságra, és aztán még tisztességes temetést sem engedélyeztek számukra, mert azt gondolták, hogy az ő hatalmuk még az istenek bosszújánál is erősebb. 97. Akik megmenekültek a haláltól, ezernyi veszedelemben forogtak, városról városra bolyongtak, mindenhol kiutasították őket, és földönfutókká lettek. Néhányan az ellenséges hazában, mások idegenben hagyták

magukra gyerekeiket, és mindenkivel dacolva Peiraieusba érkeztek. Számtalan hatalmas veszedelem közepette is nemesen viselkedtek és egyeseket felszabadítottak, másokat pedig hazájukba visszavezettek. 98. Ha a szerencse ellenetek fordult volna és nem sikerül vállalkozásokot, akkor újra száműzetésbe kényszerültetek volna, félve, hogy megismétlődnek korábbi szenvedéseitek. Még a szentélyek és az oltárok sem mentettek volna meg benneteket üldözőitek mesterkedéseitől, noha ezek még a bűnösöknek is menedéket nyújtanak. Itthon maradt gyermekeitek tovább szenvedtek volna ezek gőgjétől, akik pedig külföldre szöktek közülük, azok támogatók hiányában oly kis adósságok miatt is rabszolgasorba süllyedtek volna. 99. Nem akarom részletezni, mi lett volna, hiszen azt sem tudom felsorolni, amit megtettek. Mert nem egy, nem is kettő, hanem sok vádló kellene ehhez. Arra azonban törekednem kell, hogy el ne sikkadjon: a szentélyek tulajdonát eladták, vagy jelenlétükkel megszenteltelenítették, a várost jelentéktelenné tették, a hajógyárakat lerombolták. Ami pedig a halottakat illeti, ha már életükben nem tudtátok megmenteni őket, legalább halálukban álljatok melléjük! 100. Tudom, hogy ők most ránk figyelnek, és ti annak tudatában szavazzatok, hogy ahányan csak a felmentést pártoljátok, őket ítéletek ezzel halálra, és ahányan elítéletek a bűnösöket, halottaikért is bosszút álltok.

Most bevégzem vádbeszédemet. Meghallgattatok. Mindent láttatok, elsenvedtetek. Kezetekben tartjátok őt. Ítéljetek!

H. A.–N. GY.

Lysias (Kr. e. 440 k.–380 k.) Athénben született gazdag metoikos, akinek apja, Kephalos Periklés jó barátja volt, és Platón *Államában* is szerepel. Lysias egy ideig Thurioiban élt, és ott tanult Teisiasnál szónoklattan. Kr. e. 412-től újból Athénben lakott, és szónoki tudományát arra használta föl, hogy mások számára bírósági beszédekert írt. Eratosthenés elleni szónoklatát a harminc zsarnok bukása után, feltehetőleg Kr. e. 403 végén saját maga tartotta meg, mivel ebben az esetben saját ügyében lépett föl vádlóként.

Eratosthenés talán az a zsarnok, akinek a harmincak idején viselt dolgait a legjobban ismerjük. Mindez nem annak köszönhető, hogy valóban kiemelkedő szerepet játszott, hanem annak, hogy kivívta maga ellen a szónok, Lysias haragját, aki egy teljes szónoklatot intézett ellene. Eratosthenés a demokrácia idején, Kr. e. 412/11-ben triérarchos volt a Helléspontsnál. Amikor értesült a négyszázak hatalomátvételéről, Iatroklésszal és másokkal együtt Athénbe szökött a flottától, elhagyva hajóját. Nem tudni, hogy a négyszázaknak formálisan is a tagja volt-e, de az biztos, hogy egyik buzgó hívük volt. Nagyon fontos tisztséget nem tölthetett be az oligarchia idején, mert még Lysias sem vet semmi ilyet a szemére, sőt, a jelek szerint a bukás után száműzetésbe sem kellett vonulnia. A restaurált demokrácia idején nem hallunk róla, az aigospotamoi vereséget követően azonban az oligarcha hetaireiak csúcsszervébe, a titkos, öttagú ephorokollégiumba választják Kritiasszal együtt. Az oligarcha hatalomátvételt előkészítendő ez a spártai mintára alakított testület phylarchosokat nevezett ki az egyes phylék élére (nyilvánvalóan phylétagokat, megvetve ezzel a phylé alapon szervezett harmincfős kollégium alapját: 10 phylarchos + 5 ephoros = a harmincfős testület fele!). A harmincak idején jelentéktelenebb, végrehajtó szerepet játszott, jellemző módon Xenophón csak egyszer említi a nevét, amikor valamennyi zsarnokét felsorolja. Eratosthenés maga hangsúlyozta, hogy Théramenés elybarátja volt. Lehet, hogy ezzel magát akarta menteni, hogy rá is essen egy kis fény Théramenés mártíromságából (a zsarnoktársai által idejekorán kivégzett zsarnokra még

akkor is dicsfény hull, ha ezt nem érdemli meg – gyakori eset a történelemben), de valószínűbb, hogy nem tartozott a legvérszomjasabbak közé. A rendkívül elfogult Lysias is csak saját testvére, Polemarchos halálát veti a szemére, akit Eratosthenés a halálba kísért (és nem megölt), bár, saját bevallása szerint, elítélése ellen szavazott. Ezenkívül megemlíti, hogy Théramenés halála után részt vett a háromszáz salamisi és eleusisi polgár likvidálásában, ami azt a célt szolgálta, hogy a harmincak megmaradt tagjainak legyen hová visszavonulniuk.

Eratosthenés mindenesetre nem érezte magát különösebben bűnösnek, ezért is dönthetett úgy, hogy a harmincak bukása után Athénben maradt. Ezt rajta kívül egyedül Pheidón merte megtenni. Különös, hogy Lysias beszámolójából nem derül ki, hogy Eratosthenés tagja volt-e a zsarnokok elmenekülése után megválasztott tízfős testületnek, vagy nem. Lysias azt írja, hogy Pheidónnal együtt Athénben maradt, majd Chariklés és Kritias legelszántabb ellenfeleinek soraiból megválasztották a tízeket, s annak többek között Pheidón, Hippoklés és Epicharés voltak tagjai. Amikor azonban Pheidón elítélendő tetteiről tudósít, például arról, hogy a polgárok közötti kiegyezés helyett a spártaiakhoz fordul, be akarja hívní csapataikat, s amikor ezt elutasítják, 100 talantont kér kölcsön és zsoldossereget toboroz, minden alkalommal hozzáteszi, hogy ezt Eratosthenéssel együtt csinálta. A szakirodalom egy része ebből arra a következtetésre jutott, hogy Eratosthenés tagja volt a tízeknek, nagyobbik része azonban tagadja ezt, mivel akkor Lysias őt is egyértelműen megnevezte volna.

Eratosthenés mindenesetre a tízek bukása után is Athénben maradt, annyira bízott benne, hogy polgártársai igazolják: egyetlen súlyosabb bűnt sem követett el, noha az amnesztiarendelet határozottan kizárta az amnesztiából a harmincak és a tízek tagjait (tehát, ha Eratosthenés tényleg tagja volt a tízeknek, kétszeresen is tartania kellett a megtorlástól). Ha vonatkozott volna rá az amnesztia, Lysias nem is vádolhatta volna be. Kérdéses azonban, hogy mi lett a per végeredménye. Már a 19. században azonosították a zsarnokot az egyetlen ismert másik athéni Eratosthenésszel, a heves vérű oiéi ifjúval, akit Euphilétos, a megcsalt férj rajtakapott és megölt. Lysias róla is írt egy beszédet. Ez az azonosítás azonban nyilvánvalóan hibás. Lysias bajosan tekinthette beszéde megírásakor, vagyis Kr. e. 403 után *neaniskos*nak, vagyis ifjúnak azt az Eratosthenést, aki Kr. e. 411-ben már nagykorú volt, hiszen triérarchosként szolgált! A zsarnok, aki feltehetően Kr. e. 441 k. született, ekkor már közel járt a negyvenhez. A másik érv az azonosítás ellen az, hogy Lysias korábban egy teljes beszédet szentelt Eratosthenés ellen. Valószínűtlen, hogy a szónok említetlenül hagyta volna a rajtakapott Eratosthenés feslett erkölceit taglalva azt az „apróság”-ot, hogy korábban a harminc zsarnok tagja volt, és halálba hurcolta a szónok bátyját.

128. AZ ELEUSISI OLIGARCHÁK DEKRÉTUMA

Bengtson 213. Vö. G. A. Lehmann: Die revolutionäre Machtergreifung der „Dreißig” und die staatliche Teilung Attikas (404–401/0 v.Chr.). *Antike und Universalgeschichte, Festschrift H. E. Stier*. Suppl. 1. Münster, 1972, 201–233.

Kr. e. 403/402

... ha pedig valaki ...

... a harmincak átadják a kettőknek, hogy büntessék meg őket az előírásnak megfelelően. Ha pedig valaki vitatja (*a büntetés jogosságát*), öt napon belül vigyék bíróság elé az ügyet. | 5. Az archónok állítsanak őrséget, hogy felügyeljenek rá, ki jön be és ki megy ki, megakadályozva ezzel azt, hogy az eleusisiak buléja által hozott határozatok ellenére bejöjjön valaki. Eleusisinak számítson az, aki Eleusisban lakott a háború előtt. | 10. Az athénieknek, ha akarnak, ezentúl is, mint korábban, joguk van belépni Eleusisba és ott tartózkodni a mystérionok látogatása céljából. Nem léphetnek be Eleusisba sem idegenek, sem szökevények, mert a határozatban foglalt büntetéseket vonják fejükre. Az athéniak hadserege az ellenség [üldözése céljából] átvonulhat az eleusisiak területén, ha a lakedaimóniak hívják ...]

N. Gy.

Kr. e. 403-ban kettészakadt az athéni állam. A vesztes oligarchák, vagyis a harmincak megmaradt tagjai és támogatóik berendezkedtek a korábban megtizedelt lakosságú Eleusisban, és önálló államot hoztak létre. Ez az állam Kr. e. 401/400-ig állt fenn. Az *Athéni állam* 39–40. fejezetén kívül ez a felirat az egyetlen forrásunk az oligarcha állam működéséről. A felirat utolsó sorainak kiegészítése rendkívül bizonytalan.

129. A FELSZABADÍTÓK MEGJUTALMAZÁSA

IG II² 10; Tod 100 + SEG 12,84.

Kr. e. 401/400

Előlap:

Lysiadés jegyezte [Xenainet]os archónsága alatt.

A tanács és a nép így határozott a Hippothóntis phylé elöljárósága idején, Lysiadés jegyezte, Démophilos elnökölt, a javaslatot Archinos nyújtotta be:

Hogy a megérdemelt jutalmat megkapják azok a metoikosok, akik | 5. Phyléből együtt tértek vissza, vagy a Peiraieusba való bevonulásig csatlakoztak a hazatérőkhöz, ezekre vonatkozólag hozzanak határozatot az athéniak, hogy ők és utódaik kapják meg a polgárjogot, osszák be őket azonnal a tíz phylébe, és ugyanazon törvények szerint részesüljenek a tisztségekben, mint a többi athéniak. Azok pedig, akik nem ezekkel együtt tértek haza [Phyléből], de részt vettek a munychiai csatában és Peiraieus megvédésben az athéniakkal együtt, jelen voltak a városban, amikor a békét megkötötték, és teljesítették rendelkezéseit, amíg Athénben laknak, ugyanúgy adózzanak, mint az athéni polgárok, és ugyanazzal a házassági joggal rendelkezzenek.

Hátlap:

| 10. [Erechthéis phylé]

Chairedémós földműves

Leptinés hentes

Bendiphanés ásó [készítő]

Emporión földműves

Démétrios ács	Paidikos pék
Euphorión öszvérhajcsár	Sósias kallós
Képhisodóros házépítő	Psammis földműves
! 15. Hégésias kertész	Egersis
Epameinón számárhajcsár	Onamés [...]
[...]jópos olajárus	Eukolión bér munkás
Glaukias földműves	Kallias szobrász
... ión dióárus	
Dionysios földműves	[Aigéis phylé]
	Athénogiton [...]

3. column:

ippo [...]
 Phrynichos [...]
 ...ysias Zóilos [...]
 Timaios [...]
 Lénaios [...]
 Euathlos [...]

S. J.

Archinos javaslata alapján mindazok a metoikosok, akik kezdettől fogva részt vettek a harmincak oligarchiája elleni küzdelemben, athéni polgárjogot kaptak. Azok a metoikosok, akik csak az utolsó csatát küzdötték végig a felszabadítókkal, nem kaptak polgárjogot, de amíg Athénben éltek, adózási és házassági szempontból az athéniakkal azonos jogokat élvezhettek.

130. SZÖVETSÉG A SPÁRTAIK ÉS AZ AITÓLIAIK KÖZÖTT

ML² 67 bis; SEG 26,461; 27,408; 32,398. 1976-ban publikált mészkő stélé a spártai Akropolisról. A spártai múzeumban őrzik.

Kr. e. 400 előtt

Az aitoliaiakkal megkötött szerződés pontjai a következők: legyen barátság és béke az aitoliaiakkal és fegyveres szövetség (*symmachia*) [...] ! 5. kövessék a lakedaimóniakat oda, ahová azok hadjáratot vezetnek, szárazföldön is és tengeren is, ugyanazt tartsák barátjuknak és ugyanazt ellenségüknek, akit a lakedaimóniak is, ! 10. és ne kössenek fegyverszünetet a lakedaimóniak nélkül senkivel, de szüntessék be a harcot azzal szemben, akivel a lakedaimóniak (*fegyverszünetet kötnek*), ne fogadják be a száműzötteket, ! 15. akik valamilyen bűnben vétkesek. Ha valaki Erxadieis földjére haddal támadna, Lakedaimón szövetségesként nyújtson segítséget minden erejével, amennyire képes, ! 20. ha pedig valaki Lakedaimón földjére támadna haddal, Erxadieis, szövetségesként, nyújtson segítséget minden erejével, amennyire képes.

H. W. Gy.

Thukydides (3,100) számol be a peloponnésosi háború egy olyan epizódjáról, amelyhez kapcsolhatónak látszik ez a szövetségkötés (bár nem zárható ki sem egy korábbi, sem egy későbbi alkalom lehetősége). 426-ban az aitoliaiak segítséget kérnek Spártától és Korinthostól Naupaktos ellen – ez a város az athéniek legfontosabb támaszpontja Közép-Görögországban a Korinthosi-öböl bejáratánál, Aitolia déli partvidékén –, a lakedaimóniak küldenek is 3000 hoplitát, három spártai vezetése alatt. Akár ennek a kapcsolatfelvételnek a dokumentuma maradt ránk ebben a feliratban, akár nem, a szöveg értékes forrása a spártai diplomáciának, ugyanis egyelőre ez az egyetlen feliratos szerződésszövegünk. Formuláinak egy részét már ismerjük a történetíróktól is, de az egész szöveg, vagy ahhoz hasonló nem található meg náluk. Tehát úgy tűnik, ez a felirat több, külön-külön is használt formulából van összeállítva. A szöveg második negyedéhez (4–10. sor) hasonló megfogalmazást találhatunk Xenophón: *Görög történelem* című munkájában (2,2,20): „Ezért békét kötöttek, amelynek értelmében az athéniek lerombolják a hosszú falakat és Peiraieus védműveit, tizenkét hajó kivételével átadják flottájukat, visszafogadják a menekülteket, ugyanazt tekintik ellenségnek és barátnak, mint a lakedaimóniak, és követik őket szárazon és vízen, bárhová vezetnek is hadjáratot” (N. Gy. fordítása). Az athéniek lettek evvel a megfogalmazással a peloponnésosi szövetség tagjai. A felirat utolsó negyedére (16–23. sor) emlékeztető szöveg pedig Thukydidesnél (1,4 és vö. 5,23) szerepel. Itt a Korinthos–Kerkyra konfliktus és Athén állásfoglalásával kapcsolatban kétféle szövetségről is szó esik: „s úgy döntöttek (*az athéniek*), hogy a kerkyraiakkal nem kötnek általános szerződést, úgyhogy ugyanazok maradnak ellenségeik és barátaik – mert ha a kerkyraiak segítséget kérnének tőlük a tengeren Korinthos ellen, ők ezzel megszegnék a peloponnésosiakkal kötött szerződést –, és védelmi szövetségben állapodnak meg, vagyis hogy kölcsönösen megvédik egymást abban az esetben, ha Kerkyrát, Athént vagy valamelyik szövetségüket támadás érné” (M. Gy. fordítása).

H. W. Gy.

A KR. E. 4. SZÁZAD

131. DIONYSIOS HAJÓÉPÍTKEZÉSEI

Diodóros: *Bibliothéké Historiké [Történeti könyvtár].* 14,42.

Kr. e. 399

42. A hajítógépgyártást ekkortájt kezdték bevezetni Syrakusaiban, minthogy a legkiválóbb mesteremberek gyűltek mindenfelől egy helybe. Felébresztette a készséget mind a bérek nagysága, mind a legkiválóbbaknak bizonyulók számára kitűzött díjak sokasága. Ezeken kívül Dionysios naponta végigjárta a dolgozókat, barátságosan beszédbe elegyedett velük, a legserényebbeket ajándékokkal tüntette ki, és lakomájára is meghívta. Ezért a mesteremberek páratlan buzgósággal munkálkodtak, és sokféle nyilat, újszerű hadigépeket dolgoztak ki, olyanokat, melyek nagy használhatósággal kecsegtettek. Hozzáfogott továbbá négy- és ötevezősoros hajók építéséhez, elsőnek tervezve ki ilyen felszerelésű hajókat. Hallva ugyanis, hogy háromevezősoros hajót Korinthosban építettek először, városában – amely amúgy is korinthosi alapítás volt – ugyancsak elkezdte a hajók felszerelésének nagyságát növelni. Itáliából nyersanyag-behozatalt biztosítva az ácsok egy részét az Etna hegyéhez rendelte, mely abban az időben még bővelkedett mindenféle fenyők sokaságában, felét pedig Itáliába küldte, ott kocsikat szereltetett fel, hogy azok az anyagot a tengerhez hozzák le, és hajókat meg evezősöket, hogy a tutajokat a legnagyobb gyorsasággal Syrakusaiba vigyék. Miután Dionysios elegendő faanyagot halmozott fel, hozzáfogott egyszerre két-száznál is több hajó megépítéséhez, s a meglévő száztíz kijavításához. Hatalmas dokkokat építtetett, körben a mostani kikötőben, százhatvanat, melyek legnagyobb része két hajót is befogadhatott; a már meglévőket pedig rendbe hozatta, ezek száma százötven volt...

R. Zs.

Dionysios a szicíliai pun városok ellen készült föl ostromgépeivel. Terve sikeresnek bizonyult, mert Kr. e. 392-re Panormos, és a nyugat-szicíliai elymos és sikanos területeken kívül az egész szigetről kiűzte a karthágóiakat. A hadjáratot a Kr. e. 392-ben kötött békeszerződés zárta le.

132. A POIÉSSAI FÖLDEK BÉRLETE

SIG³ 964.

Kr. e. 4. sz. eleje

1. Istenek! A poiéssaiak földje. A bérlőnek fizetnie kell Bacchión hónap tizedikén 30 [drachmát]; ha nem fizet, távoznia kell a földről. A bérösszeget Poiéssába kell vinnie. A házat épségben és a tetőzettel együtt kell átadnia. A gyümölcsfákat nem szabad kivágnia.

2. A poiéssaiak földje. A bérlőnek bérösszegként harminc drachmát kell fizetnie évenként Bacchión hónap tizedikén; ha nem fizeti meg, távoznia kell a földről a Poiéssa Pythionjában elhelyezett törvénynek megfelelően.

S. J.

A Keós szigetén fekvő Poiéssában találták ez a két, Kr. e. 4. sz. eleji feliratot, amelyek a városi közföld bérleti feltételeit rögzítették. A kőtáblák feltehetőleg a közföld határán álltak.

133. PÉNZVERÉSI SZERZŐDÉS MYTILÉNÉ ÉS PHÓKAIA KÖZÖTT

H. W. Pleket: *Epigraphica*. I. Leiden, 1964, 6; SGDI 213. A stélét Mytilénében találták, és ma ott őrzik a múzeumban.

Kr. e. 4. sz. eleje

...amit pedig a két város ... írásba foglal az oszlopon vagy töröl a szövegből, érvényes legyen. A pénzverő számadással tartozik mindkét városnak; a mytilénéi pénzverő bírái legyenek az összes mytilénéi hatóságok, a felénél nagyobb számban, a phókaiainak pedig az összes phókaiai hatóságok, a felénél nagyobb számban.¹ A bírósági eljárást folytassák le, miután az év letelt, hat hónapon belül. Ha rábizonyult, hogy az aranyat szándékosan meghamisította, halállal bünhődjék; ha ez alól felmentik, mivel nem szándékosan követte el a bűnt, a bíróság szabja meg, mit kell elszenvednie vagy fizetnie; a város pedig büntetlen és büntetésmentes legyen. A sorsvetés alapján a mytilénéiek kezdik a pénzverést. Kezdet: a Kolónos utáni pryтанis, Phókaiában pedig az Aristarchos utáni hivatali év.

S. J.

A kisebb államok olykor felhagytak a saját pénzveréssel, és pénzverési unióra léptek egy vagy több szomszédjukkal. A lesbosi Mytiléné és a kis-ázsiai Phókaiia a Kr. e. 4. sz. elején lépett ilyen szövetségre. A pénzverés helye évente változott, egyik évben Mytiléné, másik évben Phókaiia verte a közös pénzeket. A megállapodás alapján kisorsolták, melyik fél kezdi a pénzverést, és a szerencse Mytilénének kedvezett.

¹ Vagyis a főbb hivatalnokoknak több mint a fele jelen kellett legyen.

134. OLBIAI PÉNZÜGYI TÖRVÉNY

H. W. Pleket: *Epigraphica*. I. Leiden, 1964, 7.

Kr. e. 4. sz.

A Borysthenésre behajózhat, aki akar, a következő feltételek mellett. A tanács és a nép erre vonatkozólag határozatot hozott; Kanóbos, Thrasydamas fia tette a javaslatot.

Be lehet hozni és ki lehet vinni mindenféle arany- és ezüstpénzt. Az, aki eladni vagy venni akar arany- vagy ezüstpénzt, az adja el, illetve vegye meg a népgyűléstér kövénél. Aki máshol ad el vagy vásárol, az ellen induljon eljárás, az eladó ellen az eladott pénz mértékében, a vevő ellen az ár mértékében, amennyiért vette. Eladni és vásárolni mindent a város pénzén, az olbiai réz- és ezüstpénzen kell. Ha valaki más pénzen ad el vagy vásárol, kobozzák el az eladótól, amennyiért eladott, a vevőtől, amennyiért vett. A határozat ellen vétőkkel szemben végrehajtást foganatosítanak azok, akik a törvénysértők áruját ítélet által megkapva megvásárolják. Az aranypénzt lehet eladni és venni, mégpedig a kyzikosi statért tizenegy és fél statérért, sem olcsóbban, sem drágábban; a többi arany- és ezüstpénzt úgy lehet adni és venni, ahogy a felek megegyeznek egymással. Illetéket nem kell fizetni az arany- vagy ezüstpénz eladójának, sem vevőjének...

S. J.

A Fekete-tenger partján fekvő gazdag kereskedőváros, Olbia védte saját ezüst- és rézpénzét, ezért a külföldi pénzeket kötelezően, igaz, illetékmentesen, át kellett váltani. A Borysthenés a Dnyeper görög neve. A kyzikosi statér a fekete-tengeri kereskedelemben az athéni drachmán kívül a legfontosabb pénznem volt. Ezt Kyzikos gazdagságán kívül rendkívül előnyös földrajzi fekvésével érte el: a Helléspontos partján feküdt, s így a Földközi-tenger és Fekete-tenger között kereskedőknek feltétlenül el kellett hajóznia mellette.

135. TEMPLOMI KÖLCSÖN AZ ÁLLAMNAK

H. W. Pleket: *Epigraphica*. I. Leiden, 1964, 29. Keóson talált felirat.

Kr. e. 4. sz.

...archónsága [?] alatt, Thargélión hónapban, Peithikos és Ktésais hieromnémónsága idején, az isten a városnak kölcsönadott ezüstdrachmát. Zálogul szolgál a polgárok vagyona, a törvényes kamat mellett.

Kalamaion hónapban, Peithikos és Ktésias hieromnémónsága idején, az isten a városnak kölcsönadott 54 ezüstdrachmát. Zálogul szolgál a polgárok vagyona, a törvényes kamat mellett.

Kykleion hónapban, Peithikos és Ktésias hieromnémónsága idején, isten a városnak kölcsönadott 17 ezüstdrachmát. Zálogul szolgál a polgárok vagyona, a törvényes kamat mellett.

Boédromiön hónapban, Peithikos és Ktésias hieromnémónsága idején, az isten a városnak kölcsönadott 100 ezüstdrachmát. Zálogul szolgál a polgárok vagyona, a törvényes kamat mellett.

Kyanopsiön hónapban, Peithikos és Ktésias hieromnémónsága idején, az isten a városnak kölcsönadott 100 ezüstdrachmát. Zálogul szolgál a polgárok vagyona, a törvényes kamat mellett.

Posedeiön hónapban, Peithikos és Ktésias hieromnémónsága idején, az isten kölcsönadott a városnak ... ezüstdrachmát. Zálogul szolgál a polgárok vagyona, a törvényes kamat mellett.

S. J.

A kicsi és szegény égei-tengeri sziget, Keós polisai szorultságukban a helyi szentélytől kértek kölcsön. A szerény keósi viszonyokra jellemző, hogy négy hónap alatt mindössze 271 drachma kölcsönt vettek föl, sőt Kykleiön havában 17 drachma is megoldotta legsúlyosabb anyagi gondjaikat, olyan összeg, amelyet egy athéni thész 51 nap alatt kényelmesen megkeresett. A keósi hónapnevek kissé eltérnek az athéniektől (amelyek a fogalommagyarázatokban a naptár címszó alatt olvashatók). Thargéliön május–júniusra, Kalamaiön június–júliusra, Kykleiön július–augusztusra, Boédromiön szeptember–októberre, Kyanopsiön október–novemberre, Posedeiön december–januárra esett.

136. A KISEMBEREK GONDJAI

A. SIG³ 1259. Ólomlevél Athénből. Ma Berlinben őrzik. B. SIG³ 1260. Ólomlevél Olbiából. Ma Szentpéterváron, az Ermitázsban őrzik.

Kr. e. 4. sz.

A.

Mnésiergos üdvözlétét küldi az otthoniaknak és jó egészséget kíván nekik, és reméli, hogy ugyanolyan jól vannak. Ha tudtok, küldjetelek egy takarót, vagy juhbőrből vagy kecskebőrből, a lehető legolcsóbbat, amin nincs kikészítve a szőr, és sarutalpat. Ha alkalmam lesz, ki fogom fizetni.

A másik oldalon:

Vigyék a fazekaspiacra, adják át Nausiasnak vagy Thrasyklésnek vagy a fiamnak.

B.

Artikón üdvözlétét küldi az otthoniaknak. Ha Mylliön kitesz benneteket a házából, menjetelek Atakés házába, ha ő megengedi, ha pedig nem, Agatharchoshoz. Kérdőn rendelkezésének megfelelően kapja meg a gyapjúból a részét.

S. J.

A két, Kr. e. 4. századi ólomlevél a kisemberek hétköznapi gondjaiba enged bepillantást. Az ólomlemezkeket általában varázslásokhoz, átoktáblák készítéséhez használták föl, olykor azonban leveleket írtak rájuk, vö. 93. dokumentum. Az egyszerű emberek törött cserepekre, vagyis ostrakonokra is írtak leveleket. A drága papiruszra írott levelek csak Egyiptom száraz homokjában maradtak fenn, a nedvesebb éghajlaton elpusztultak. Ezért ritkák az idézett ólomlevelekhez hasonló dokumentumok Attikából vagy a Fekete-tenger medencéjéből.

137. OXYRHYNCHOSI HELLÉNKA

Hellenica Oxyrhynchia. Ed. M. Chambers. Stuttgart–Leipzig, 1993; *Hellenica Oxyrhynchia*. Ed. V. Bartoletti. Leipzig, 1959; A. F. Bruce: *An Historical Commentary on the Hellenica Oxyrhynchia*. Cambridge, 1967; Németh Gy.: Kratippos? A *Hellenica Oxyrhynchia* a legújabb kutatások tükrében. *AntTan*, 33, 1987/88, 291–297. Papiruszon fönmaradt görög történet három nagyobb töredéke, amelyeket jelenleg Kairóban, Firenzében és Londonban őriznek.

Kr. e. 409–396

Fragmenta Cairensia (P. Cairo 26/6/27/1/35)

1. [Thrasylos Ephesosba hajózott és azonnal elkezdte] rohamozni a falakat... [miután] a triérések közül a legtöbbnek [azt a parancsot adta, hogy horgonyozzon le], a többinek pedig, hogy [foglaljanak el] egy Ephesoshoz [tartozó területet]. Partra téve minden [csapatát, megindult] a város ellen. Az ephesosiak és a velük lévő lakedaimóniak nem látták ugyan az athéniek közül a Pasiónnal levőket – azok ugyanis még távolabb voltak, mivel a többieknél nagyobb utat kellett megtenniük –, de amikor meglátták Thrasylos embereinek érkezését, harcba bocsátkoztak velük a koréssosinak nevezett kikötőnél. Szövetségeseik és segédcapataik azok voltak, akikkel [azelőtt is] együtt háborúztak, ... és a leghűségesebbek [éppen akkor érkeztek meg Syrakusaiból, valamint azok is, akik a kilbiai] síkságot lakják. Ezek után Thrasylos, az athéniek vezére, a városhoz megérkezve ott hagyta [néhány] katonáját, hogy támadják meg azt, a többieket pedig a dombra vezette, amely magas volt és nehezen megmászható ... így részben belülről, részben kívülről ostromolta a várost. Az ephesosiakat pedig Timarchos és Possikratés vezette, akik...

2. ...Thrasylos...

... miután pedig...

... a megerősített helyek felé...

... és feléjük menekültek ... vezette hadseregét. Amikor az ellenség visszavonult, az athéniek elszántan követték őket azzal a céllal, hogy erőszakkal bevegélyék a várost. De Timarchos és Possikratés, az ephesosiak hadvezérei, összehívták nehézfegyverzetű gyalogosaikat... amikor az athéniek közel voltak már ... azok a könnyűfegyverzetű gyalogosok, akik a felfelé vezető úton mentek ... betörték a....- val akik-n keresztül ... rövid idő múlva ... megrohanta a ...

... akik megkísérelték ... levervén szétoszlottak a rendezetlenül [álló] hajók felé...

... visszavonultak. Ahányan tehát közülük a tengerhez vezető úton menekültek, biztonságban tették meg az utat. Akik viszont a felső úton mentek... elpusztultak...¹

Fragmenta Florentina (PSI 1304)

A

4,1. ... négyszáz....

... hanyatt-homlok menekültek, a lakedaimóniak pedig ... zárt rendben visszavonultak a dombokhoz. Az athéniek katonái őket ugyan nem üldözték, de a megaraikat nyomon követve a városba vezető úton sokat leterítették közülük. Ezután végigpusztították a vidéket, majd a fegyverszüneti egyezmény értelmében átadták a megaraiak és a lakedaimóniak halottjait, akik közül mintegy húszan estek el. Mindezek után győzelmi jelet állítottak, és hazatértek. 2. Az athéniek, amikor értesültek a csata eseményeiről, megharagudtak a hadvezérekre, és nehezményezték a dolgot, mivel úgy tartották, hogy elhamarkodottan vállalták a veszélyt és kockáztatták az egész várost. A győzelemnek azonban szerfölkött örültek, mivel soha azelőtt nem sikerült diadalmaskodniuk a lakedaimóniakon²... Pylos mellett...

B

6,1. ... szokta ugyanis... a megegyezés [értelmében] azonnal ... a menekülteket. 2. Mellette ugyanis... Démétér és Koré szentélyében, amely ... a városfalak [tövében] van, ...[nap]közben a ligetben tartózkodott, éjszaka pedig felkerekedett, míg az idő nagy részét csendben töltötte, elrejtőzván a ligetben. Amikor pedig az athéni átvette az őrseget, leeresztette a fal tetejéről a kötelet és valamilyen jelet adott arról, hogy ő van őrségben, akár hanggal, akár úgy, hogy követ hajított. A myndosi ember ekkor előbújt a ligetből; ha a másik lebocsátott valamilyen levelet, azt átvette és megőrizte, azután pedig ő maga kötött egy másik levelet a kötéltre³

C

8,1. ... ahogy szokott... hajókat küldeni ... azokat, felszerelvén a tíz legjobb állapotban levő triérést, a többieknek [Antiochos] megparancsolta, hogy álljanak lesben a kikötőben, amíg az ellenséges hajók messzire el nem távolodnak a parttól. Ő maga pedig a tíz hajóval Ephesosba vitorlázott...[azzal a szándékkal, hogy az ellenség ellen] vezesse őket. 2. Amikor Lysandros meglátta őket, gyorsan vízre bocsátott három hajót, amelyek már korábban [fel voltak erre készítve] ... elsüllyesztették Antiochost ... és elpusztították ... akik az athéniek közül vele együtt hajóztak gyorsan visszafordultak, mivel megrémültek és nem vállalkoztak arra, hogy teljes erővel tengeri csatába kezdjenek. Lysandros valamennyi triérését magához véve üldözte az ellenséget. 3. Miután a többi athéni meglátta, hogy a lakedaimóniak kihajóztak és üldözik az ő tíz egységből álló hajórajukat, azonnal hajóra szállt, hogy segítségükre siessen. Ugyanakkor pedig, mivel az ellenség hamarosan őket is szorongatta, képtelenek voltak valamennyi triérésüket legénységgel ellátni. Hajóik nagyobb részével csak kis távolságra futottak ki a kolophóni kikötőből, ezzel az előttük

hajózókat [csak taszigálták], ők maguk pedig megzavarodva harc nélkül [szétszóródtak], és rendezetlenségük következtében megfutamodtak az ellenség elől. A lakedaimóniak látva, hogy az athéniek menekülnek, üldözés közben elpusztítottak, részben elfogtak huszonnégy hajót, a többieket pedig beszorították Notionba. 4. Mindezek után győzelmi jelet állítottak a város öble előtt, majd visszahajóztak. Az athéniek egyelőre várokztak, de [két vagy] három nap elteltével [áldozatot] mutattak be...⁴

Fragmenta Londinensia (P. Oxy. 842)

9,1. Ugyanabban az időben⁵ Athént elhagyta egy triérés, anélkül, hogy a népgyűlés erről határozatot hozott volna. A hajó parancsnoka Démainetos volt, aki, mint mondják, titokban megegyezett ebben az ügyben a buléval, miután több polgár csatlakozott hozzá. Ezekkel együtt Peiraieusba lemenve és a hajódokkokból vízre bocsátva egy hajót, útra kelt, hogy Konónhoz vitorlázzon. 2. Nagy fölzúdulás lett ebből; az athéniek közül az előkelők és a jószándékúak méltatlankodtak és azt mondták, ha háborút kezdenek a lakedaimóniak ellen, romlásba taszítják a várost. A tanácsstagok a lármától megrémülve összehívták a népgyűlést, azt a látszatot keltve, hogy nekik egyáltalán nem volt részük az ügyben. Miután összegyűlt a sokaság, az athéniek közül szólásra emelkedtek azok, akik Thrasybulos, Aisimos és Anytos környezetéhez tartoztak, és megmagyarázták, hogy nagy veszélyt vállalnak magukra, ha a várost nem tisztázzák a vád alól. 3. Az athéniek közül a mérsékeltek és a vagyonosak meg voltak elégedve a jelen helyzettel. A többség és a démos képviselői viszont megrémültek és hallgattak a javaslattevőkre. Követeket küldve Milónhoz, az Aigina szigetén állomásozó harmostéshez, azt üzenték, amennyire csak tudja, büntesse meg Démainetost, mivel ezeket a dolgokat nem a város beleegyezésével cselekedte, holott korábban éppen ők szinte állandóan zavargást szítottak, és sok mindent tettek a lakedaimóniak ellen. 10,1. Ugyanis fegyvereket és legénységet küldtek a Konónnal lévő hajókra, a királyhoz pedig követséget menesztettekkratés, Hagnias és Teléségoros vezetésével. Pharax, a korábbi nauarchos, elfogta és a lakedaimóniakhoz vitette őket, akik kivégezték mindet. 2. [A démos képviselői] méltatlankodtak a történetek miatt, mivel Epikratés és Kephalos hívei izgatták őket. Ugyanis éppen ők voltak azok, akik leginkább uszították háborúra a várost, és ez a szándékuk megvolt nemcsak azután, hogy Timokratésszel megalkudtak és az aranyat átvették, hanem már sokkal előbb is. Ámbár néhányan azt mondják, hogy a tőle származó kincs volt az oka annak, hogy összeálltak ezek, valamint a boiótiaiak és a többi, az előzőekben felsorolt város lakói, de akik ezt mondják, nem tudnak arról, hogy ezek mind már korábban ellenségesen viseltettek a lakedaimóniakkal szemben, és csak azt lesték, hogyan tudnák városukat háborúba vinni. Hiszen gyűlölték az argosiaiak és a boiótok is a lakedaimóniakat, mivel azok a polgárok ellenségeit kezelték barátokként; akik pedig Athénben voltak, tenni szándékoztak arról, hogy az athéniek ne tétlenkedjenek és ne maradjanak békében. Azt akarták, hogy harcoljanak, és mindent kövessenek el, hogy a közös vállalkozásból hasznot húzzanak. 3. A korinthisiak közül a helyzetet megváltoztatni akaró többség az argosiakhoz és a boiótokhoz hasonlóan eleve ellenségesen állt a lakedaimóniakkal szemben, Timolaos pedig, aki egyedül különbözött tőlük, személyes sérelmek miatt fordult szembe a spártaiakkal, noha

korábban nagyon jó viszonyban volt velük és erősen lakónbarátnak mutatkozott, amint ez a dekeleiai háború eseményeiből világosan kiderült. 4. Ő volt az ugyanis, aki egyszer öt hajóból álló hajórajával feldúlt néhány Athénhez tartozó szigetet, máskor pedig két triéréssel Amphipolisba hajózott, majd az itteniek segítségével másik négy hajót ellátva legénységgel, tengeri harcban legyőzte Simichost, az athéniek stratégosát, ahogyan erről már korábban egy helyen beszámoltam.⁶ Az ellenség hajóit, amelyek száma öt volt, továbbá a harminc segítségül küldött hajót is elfogta, ezután pedig triéréseivel Thasosba hajózva elszakította azt az athéniectől. 5. A fent említett városok lakói tehát sokkal inkább eme dolgok, mintsem Pharnabazos aranyai miatt jutottak odáig, hogy gyűlöljék a lakedaimóniakat.

11.1. Milón, Aigina harmostése, amikor meghallotta az athénielnél történeteket, embereit behajózva egy triérésen gyorsan üldözőbe vette Démainetost, aki ekkor éppen az attikai Thorikos közelében tartózkodott. 2. Milón, miután közel hajózott [hozzá], kísérletet tett [arra, hogy a part felé szorítsa, Démainetos] azonban erőteljesen [ellenállt neki]; a thorikosi kikötő hajói közül egyet kézre kerített, majd a saját hajóját hátrahagyta, mivel az megsérült, és a másik hajóra szállítva a saját tengerészeit, útnak indult Konón hadserege felé. Milón, anélkül, hogy eredményt ért volna el, saját hajójával visszatért Aiginára.

12.1. Az ezen a télen Hellasban történt leglényegesebb események tehát így mentek végbe; a nyár kezdetével pedig...

... eljött a nyolcadik év ...⁷

2. ... os tehát ott [időzött] ..., a lakedaimóni és a szövetséges hajók élére pedig Pollis érkezett Lakedaimónból mint nauarchos, hogy Archelaidast felváltsa. Ugyanezen időben a phoinikiaiak és a kilikiaiak kilencven hajóval Kaunosba értek, ezek közül tíz Kilikiából érkezett, a többi pedig...

B

14.4. ... nehézfegyverzetű gyalogost és ötszáz könnyűfegyverzetűt. A spártai Xenoklést állította az élükre és elrendelte, hogy amint felkerekednek ellenük ... rendeződjenek csatasorba ... újra fölállítva a sereget, napkeltekor előrevonult. A barbárok, szokásuk szerint, szorosan követték őket, egyesek távolról, hajítófegyverekkel támadták a görögöket, mások lovon körbe-körbenyargalták őket, ismét mások rendezetlen sorokban eredtek nyomukba végig a síkságon. 5. Amikor Xenoklés úgy látta, eljött az ideje, hogy megtámadják az ellenséget, a peloponnésosiakat futólépésben elindította rejtekhelyükről. Ahogy a barbárok meglátták a rohamozó helléneket, valamennyien szertefutottak a síkon. Agésilaos látva, mennyire inukba szállt a bátorságuk, üldözésükre küldte hadseregéből a könnyűfegyverzetűeket és a lovasokat, akik a rejtekhelyről előtörőkkel együtt szorongatták a barbárokat. 6. Nem túl hosszú ideig követték az ellenséget – ilyen sok lovast és könnyűfegyverzetűt amúgy sem tudtak volna elfogni –, körülbelül hatszázat ledárdáztak közülük, majd az üldözéssel felhagyva egyenest a táboruk ellen vonultak. Az őrség elfogása után, amely nem is mutatott különösebb ellenállást, gyorsan lerohanták az egész táborot, és rengeteg élelmiszert, sok embert és számos folszerelést, valamint értéktárgyat zsákmányoltak. Mindez részben a katonáké, részben magáé Tissaphernésé volt.

15.1. Ilyen módon zajlott le a csata. A barbárok, megrémülve a hellénektől, Tissaphernésszel együtt Sardeis felé vonultak vissza; Agésilaos még három napig ott

maradt – ez alatt az idő alatt a fegyverszüneti egyezmény értelmében kiadta az ellenség halottjait, győzelmi jelet állított és elpusztította az egész környéket –, majd visszavezette seregét Nagy-Phrygiába. 2. A menetelés során már nem tartotta a katonákat négyoszög alakú harci alakzatban, hanem megengedte, hogy kóboroljanak, amerre akarnak, és sanyargassák az ellenséget. Amikor Tissaphernés értesült arról, hogy a hellének előrevonulnak, ismét összegyűjtötte a barbárokat, és több stadion távolságban követte Agésilaost. 3. Ő viszont, miután átvonult a lydek síkságán, azokon a hegyeken vezette keresztül a hadat..., amelyek Lydia és Phrygia között húzódnak. Miután ezeken átkeltek, Phrygiába vezette a helléneket, míg csak meg nem érkeztek a Maiandros folyóhoz, amely Kelainai, Phrygia legnagyobb városa mellett ered, Priénénél ömlik a tengerbe és ... 4. Miután a peloponnésosiakat és szövetségeseiket letáboroztatta, áldozattal jóslatot kért, hogy vajon át kell-e kelni a folyón vagy nem, és vonuljon-e Kelainai ellen, vagy ismét nagyobb útra vezesse katonáit. Mivel történetesen kedvezőtlenül ütött ki az áldozata, a megérkezés napján végig ott maradt, s a következő napon vezette el a sereget.... Agésilaos tehát ... a maiandrosinak nevezett síkság(on)...

... legeltetnek a lydek és ...⁸

D

18,1. ... naponta fegyveresen gyakorlatoztatta katonáit a kikötőben azzal az ürüggyel, hogy a tétlenség miatt ne váljanak harcképtelenebbekké – de valójában azzal a szándékkal, hogy a rhodosiakat megnyerje: ha majd meglátják őket fegyveresen megjelenni, azok se legyenek tétlenek. Amikor pedig már mindenki számára megszokottá tette a gyakorlatozás látványát, akkor a triérések közül húszat magához véve elvitorlázott Kaunosba, mivel nem akart jelen lenni a (*spártai*) parancsnokok pusztulásánál. Ezért szárnysegédeinek, Hierónymosnak és Nikophémosnak hagyta meg, hogy legyen gondjuk a teendőik elvégzésére. 2. Ezek még vártak aznap, majd a kövekezésn, amikor a katonák szokás szerint megjelentek a gyakorlatozon, egy részüket fegyveresen a kikötőbe, más részüket pedig az agora közelébe vitték. Mihelyt a tervbe beavatott rhodosiak megértették, hogy ideje cselekedni, törökkel fölfegyverkezve az agorán gyülekeztek. Egyikük, Dórimachos, arra a körre fellépve, amelyről a kikiáltó szokta közzétenni a hirdetményeket, ahogy csak kifért a torkán, így kiáltott: „Férfiak! polgártársak, induljunk a zsarnokok ellen, amilyen gyorsan csak tudunk.” A többiek, amikor segítségül hívta őket, törökkel a kezükben benyomultak a város vezetőinek tanácskozására, megölték Diagoras híveit, s még tizenegyet a többi polgárok közül. Mindezek után gyűlésbe hívták a rhodosiak tömegeit. 3. Alig gyűltek össze, Konón máris megérkezett Kaunosból a triérésekkel. Azok pedig, mihelyt véghezvitték az öldöklést, a fennálló államrendet megváltoztatva demokráciát hoztak létre és néhány polgárt száműzték. A Rhodost érintő felkelés tehát ilyen módon ment végbe.⁹

19,1. A boiótok és a phókisiak ezen a nyáron háborúba keveredtek.¹⁰ A köztük lévő gyűlölség okozói leginkább bizonyos thébai személyek voltak; néhány évvel korábban ugyanis történetesen a boiótok között tört ki belviszály. 2. Akkoriban Boiótia-szerzte így álltak az ügyek: minden városban négy tanács volt felállítva, amelyeknek azonban nem minden polgár lehetett a tagja, hanem csak azok, akik bizonyos vagyonnal rendelkeztek. A tanácsok közül felváltva mindig az egyik vezette a várost és volt javaslattételi joga;

indítványait minden ügyben a másik három elé terjesztette, és az vált érvényessé, amit mindnyájan elfogadtak. 2. Így szervezték meg az egyes városok belső életét, a boiótok közös ügyei pedig a következőképpen voltak elrendezve: a térség egész lakossága tizenegy kerületre volt osztva, amelyek egy-egy boiótarchost választottak. A választás a következő módon történt: négyet adtak a thébiaiak, kettőt a város, kettőt pedig Plataiai, Skólos, Erythrai, Skaphai és a többi olyan helység nevében, amely korábban közös államot alkotott velük, de ekkor már Thébaihoz tartozott. Két boiótarchost adott Orchomenos és Hysiai, kettőt a thespiaiak Eutrésisszel és Thisbaijal, egyet a tanagraiak, egy továbbit pedig a haliartosiak, a lebadeiabeliek és a koróneiaiak; ezt mindig meghatározott sorrendben küldte ki az egyik vagy a másik város. Ugyanilyen módon került ki Akraiphnion, Kópai és Chairóneia közös képviselője is. 4. Ilyen módon állították ki tehát az egyes vidékek az archónokat. Hatvan tanácsost választottak minden boiótarchos után, és ezeknek költségeit maguk a városok fedezték. Hadsereget is felállított minden egység, részenként körülbelül ezer nehézfegyverzetű gyalogost és száz lovast. Hogy világosan fejezzem ki magam, a boiótarchosok számának megfelelően részesültek a közös javakból, teljesítették a szolgáltatásokat, küldték ki a bírakat, s vettek részt egyaránt minden jóban és rosszban. Ilyen volt tehát a politikai szervezete az egész népnek; a boiótok közös tanácskozását pedig a Kadmeiában tartották.

20.1. Magában Thébaiban ugyanakkor a legkiválóbb és legelőkelőbb polgárok, amiként már az előzőekben elmondtam, éppen belviszályban voltak egymással. Az egyik csoportosulást Isménias, Antitheos és Androkleidas vezette, a másikat pedig Leontiadés, Asias és Koiratadas. A polgárok közül Leontiadés hívei a lakedaimóniakkal rokonszenveztek, míg Isménias hívei Athén-barátság gyanújában álltak, és amióta vezérük száműzetésbe ment, közülük kerültek ki a démos ügyének lelkes képviselői. Valójában nem is az athéniakkal értettek egyet, hanem ..., mivel ... inkább *(azt)* választották, ... készek arra, hogy rosszat műveljenek ... párton állva. 2. Így alakultak a dolgok Thébaiban. Mivel mindkét csoportosulás elég erős volt ... sokan jöttek a Boiótia-szerte lévő városokból, s amazokkal együtt vettek részt egyik vagy másik hetaireiatevékenységben. Ekkor és már valamivel korábban is Isménias és Androkleidas hívei voltak befolyásosabbak magában Thébaiban és a boiótok közös tanácsában is; ezt megelőzően Astias és Leontiadés hívei voltak fölényben és hosszú időn át hatalmukban tartották a várost. 3. Amikor ugyanis a lakedaimóniak az athéniak elleni háború idején Dekeleióban tartózkodtak és saját híveik nagy táborát összefogták, hatékonyabb befolyással bírtak a többiekénél, részint mert a lakedaimóniak közelebb voltak, részint, mert a város sok kedvezményben részesült általuk. A thébiaiak az általános jólét tekintetében jelentékenyen gyarapodtak.... már az athéniak és a lakedaimóniak közötti háború kezdete óta. Hiszen azóta, hogy az athéniak elkezdték a Boiótia elleni harci tevékenységet, Thébaiba telepítették át Erythrai, Skaphai, Skólos, Aulis, Skhoinos és Potniai, valamint számos más, hasonló, fallal nem rendelkező település lakosságát, amelyek ily módon kétszeresére növelték Thébait. 4. Sőt, még sokkal jobban járt a város azzal, hogy a lakedaimóniakkal együtt fallal zárták el Dekeleiót az athéniak elől. Ugyanis megszerezték az összes rabszolgát és minden más hadizsákmányt is alig néhány ezüsterért, továbbá, mivel szomszédosak voltak Attikával, az onnan származó felszerelést is mind ők ragadták magukhoz, kezdve a házak fa- és cserépanyagával. 5. Márpedig

ekkoriban az athéniek földje volt egész Hellasban a legjobban fölszerelve. A lakedaimóniak előző támadásai során csak kevésbé károsodott, az athéniek pedig olyannyira magas szinten gondozták és művelték, hogy ... egyáltalán nem [volt] náluk... épületek(et) pedig ... épültek, mint bármely más vidéken... [tehát amit az athéniek] a hellének ellen háborúzva a saját földjükre hordtak, azt [a háború] elvitte tőlük. Így álltak a dolgok Thébaiban és Boiótiában.

21.1. Androkleidas és Isménias hívei azon buzgólkodtak, hogy a népet háborúba indítsák a lakedaimóniak ellen, olyan szándékkal, hogy felszámolják uralmukat, nehogy miattuk és a lakónbarátok kezétől elpusztuljanak. Úgy vélték, ezt könnyedén végre tudják hajtani, mert tudták, hogy a király pénzt fog adni – amint ezt a barbárok küldötte értésükre adta –, a korinthosiaiak, az argosiaiak és az athéniek pedig szintén részt fognak venni a háborúban, mert ezek a lakedaimóniak ellenségei lévén segíteni fognak nekik abban, hogy polgártársaikat is a maguk oldalára állítsák. 2. A teendőket végiggondolva látták, hogy nyíltan nehéz lenne föllépni ellenük, ugyanis sem a thébaiak, sem más a boiótok közül nem hajlana arra, hogy harcoljon az egész Hellas fölött uralkodó lakedaimóniak ellen. Megkísérelték tehát a következő csellel háborúba vinni őket: rábeszéltek bizonyos phókisi férfiakat, hogy törjenek be a nyugatinak nevezett Lokrisba. Ennek az ellenségeskedésnek pedig az alábbi okai voltak. 3. Létezik egy, a két állam által vitatott terület a Parnassos környékén, amely miatt már korábban is háborúskodtak. Ezen a vidéken gyakran legeltetnek mind phókisiak, mind lokrisiak, s amelyik fél történetesen észrevette a másikat, nagy csapatot gyűjtve elrabolta annak jószágait. Nos, korábban mindkét részről történt ilyesmi több ízben, de ezeket bírói úton és tárgyalással intézték el. Most viszont, amikor a lokrisiak elvesztett jószágai helyébe másokat raboltak, a phókisiak az Androkleidas és Isménias által szervezett emberektől felizgatva, fegyveres erővel betörték Lokrisba. 4. A lokrisiak, mivel ellenség pusztította földjüket, követeket küldtek a boiótokhoz, vádat emeltek a phókisiak ellen, és méltányos segítséget kértek, hiszen mindig baráti viszonyban álltak egymással. Isménias és Androkleidas köre kapva kapott a kedvező alkalmon, és rábeszélte a boiótokat, hogy segítsenek a lokrisiaknak. A phókisiak, amikor jelentették nekik a Thébaiból származó híreket, visszavonultak Lokrisból, de tüstént követeket küldtek a lakedaimóniakhoz, azt kérve tőlük, tiltsák meg a boiótoknak, hogy bevonuljanak az ő területükre. Bár azok úgy gondolták, hogy a közlés megbízhatatlan, követek útján mégis megtiltották a boiótoknak, hogy háborút kezdenek a phókisiak ellen és utasították őket, amennyiben úgy vélik, hogy bármilyen jogtalanságot szenvedtek el, a szövetségi gyűlésen vegyenek elégtételt. Azok viszont, miután felingerelték őket a fondorlatnak és következményeinek értelmi szerzői, dolguk végezetlenül küldték el a lakedaimóniak követeit, majd fegyvert ragadva a phókisiak ellen indultak. 5. Gyorsan rátörtek Phókisra, és végigpusztították a folyóparti vidéket, Dauliát és Phanotist, megkísérelve a városok elfoglalását is. Dauliához érve hamarosan eredménytelenül visszavonultak, sőt kisebb veszteségeket is elszenvedtek; Phanotis elővárosát viszont erővel elfoglalták. Mindezek után Phókis belsejébe nyomultak, és lerohanva az Elateia és Pediea körüli síkság egy részét és az itt lakókat végigsarcolva eltávoztak. Visszavonulóban Hyampolis mellett eszükbe jutott, hogy kísérletet tehetnének ezzel a várossal. A vidék meglehetősen meg volt erősítve. Bár erejüket nem kímélve rontottak neki a falaknak, semmi eredményt nem sikerült elérniük. Miután

körülbelül nyolcvan katonát veszítettek, ugyanazon az úton visszavonultak. A boiótok tehát a phókisiaknak ennyi bajt okozva tértek vissza saját területükre.

22.1. Konón pedig, miután megszerezte a lakedaimóniak és a szövetségesek hajóit attól a Cheirikratéstól, aki Pollis utódaként érkezett nauarchosnak, a triérések közül húszat megtöltvén felkerekedett Rhodosból és Kaunosba hajózott, majd azzal a szándékkal, hogy találkozik Pharnabazossal és Tithraustésszel¹¹ és, hogy pénzt szerez, elindult onnan. 2. Ekkoriban már több hónapja tartozott a katonáknak a zsolddal. A hadvezérek ugyanis rosszul fizettek – ez a dolog mindig is szokásos volt a király seregében harcolók között. Már a dekeleiai háborúban is, amikor a lakedaimóniak szövetségesei voltak, meglehetősen rosszul és szűkösen csordogált a pénz. Többször szét is széledtek volna a szövetségesek triérései, ha Kyros nem olyan készséges. Mindezeknek az oka a király volt, aki valahányszor háborút kezdett, már eleve kevés pénzt küldött a vezéreknek, és a továbbiakban is hanyag volt; azok pedig, akik az ügyek élén álltak – saját vagyonuk nem lévén, amelyből meríthettek volna –, időről időre tehetetlenül szemlélték haderejük feloszlását. 3. Mindez tehát így szokott történni. Tithraustés, miután találkozott Konónnal, aki elmondta neki, hogy az ügyek összeomlással fenyegetnek a pénzhiány miatt, márpedig nem bölcs dolog távol tartani a pénztől a király alatt harcolókat, a vele lévő barbárok közül elküldött néhányat kétszázhusz talanton ezüsttel, hogy zsoldot fizessen a katonáknak. Ez az ezüst Tissaphernés vagyonából származott.¹² Tithraustés rövid sardeisi várakozás után elindult a királyhoz. Előtte Ariaiosnak és Pasiphernésnek adta át a fővezérséget, nekik juttatva a háború céljára a maradék ezüstöt és aranyat, úgy mondják, hogy hétszáz talanton körüli összeget.

23.1. A Konónnal Kaunosba hajózott kyprosiak közül azok, akik elhitték bizonyos rágalmozóknak, hogy nekik nem akarják megadni a kijáró zsoldot, és csak az evezősöknek és a hajóskatonáknak készülnek azt törleszteni, nagyon nehezményezték ezt és népgyűlésbe vonulva egy karpasiai embert választottak meg hadvezérnek, testőrséget adtak neki, minden csapatból két harcost rendelve mellé...

... Konónt...

... éppen...

... Konón odaérkezve... tárgyalta a történetekről. 2. Konón pedig ... nem hagyta, hogy higgyenek a ... [népgyűlésbe hívta a helléneket]..., de azt mondta, hogy mindenki egyenlő arányban kapja meg a zsoldot. Miután ezt válaszolta, arról beszélt, hogy fel akarja világosítani még a többieket is. A kyprosiak hadvezére, a karpasiai ember pedig a katonákhoz tartott. 3. Elindultak együtt a kapu irányába. Konón az embereit vezetve előbb ért a falakon kívülre. Ekkor a karpasiai embert, amint éppen kilépett a kapun, elfogták néhányan azon messéniéiek közül, akik Konónt szokták kísérni, bár mindezt az ő beleegyezése nélkül tették, mert a városba akarták vinni, hogy felelősségre vonják elkövetett vétkeiért. A kíséretében lévő kyprosiak visszazagadták a karpasiaiakat és megakadályozták a messéniéiket abban, hogy elhurcolják; észrevéve a történeteket, a többi, városfalon kívül tartózkodó kyprosi katona is gyorsan a hadvezér segítségére indult. Konón viszont... az emberek [közé] sietve ... a városba. A kyprosiak a karpasiaiakat megragadó messéniéiket dárdák hajigálásával visszaverték, majd miután teljesen megbizonyosodtak arról, hogy Konón szokatlan módon valóban az elmaradt zsoldok kifizetésére készül, az előkészületek alatt

felszálltak a triérésekre, mivel – mint néhányan mondták – Rhodosból Kyprosra akartak hajózni, felszedve azokat, [akik]... 4. ... hajóztak ..., és odahívták a kyprosiak közül, akik akarták a ... fellegvár ellen vonultak, hogy a ... uralmát felszámolják, mert az őket ért összes rossznak egyedüli oka volt, de hasonlóan ... tett ... nekik ... szavak ... a várost...

... szavak ... a várost...

... kihajóztak a ...-ból... használni a ... triéréseket...

5. Konón pedig, miután ők visszatértek, elment Leónymoshoz, a gyalogosok alvezéréhez és kifejtette neki, hogy egyedül ő, Konón képes megmenteni a király ügyeit. Ha ugyanis megkaphatná a Kaunost őrző hellén őrereget és a káriaiak közül is a lehető legtöbbet, megszüntetné a táborban tapasztalható zavargást. Miután Leónymos meghagyta, hogy vegyen maga mellé annyi katonát, amennyit csak akar, aznap már nem csinált semmit, mert esteledett, másnap viszont virradatkor Leónymos csapatából és a káriaiak közül számos embert, valamint az összes hellént is magához véve, kivezette őket a városból, majd egy részüket a táboron kívül helyezte el, más részüket pedig ... a hajókkal és a parttal szemben állította csatarendbe. Ezek után parancsot adva a hírnöknek, hogy hirdesse ki: a katonák közül mindenki jöjjön az ő seregéhez, összefogdosta a kyprosiak közül a karpasziakat és még hatvan másikat, ezeket megölte, a vezért keresztre feszítette. 6. Hallván pedig ... azok, akiket hátrahagytak Rhodosban, igen megharagudtak és egyrészt, mivel nehezen tűrték a Konón által kinevezett vezéreiket, dárdákat hajigálva kiűzték őket a táborból, másrészt a kikötőt elhagyva fellármázták és felbolydították a rhodosiakat. Mikor Konón megérkezett Kaunosból, összefogdosta a vezéreiket és megölte őket, a többieknek pedig zsoldot osztott. Konón rátermettsége révén így szabadult meg a zavargástól a nagy veszélybe került királyi hadsereg.

24,1. Agésilaos pedig a lakedaimóniak és szövetségeseik seregével a Helléspontoshoz vonult. Amíg Lydián haladt keresztül, semmi kárt nem okozott a lakosságnak, mivel be akarta tartani a Tithraustésszel kötött egyezséget; miután viszont Pharnabazos területére ért, a földet fosztogatva és pusztítva vezette tovább a seregét. Elhagyva az úgynevezett thébéi és apiai síkságot, betört Mysiába, zaklatta a myseket és azt parancsolta nekik, hogy keljenek hadra velük együtt. A mysek közül ugyanis sokan függetlenek voltak, nem a király alattvalói. Ahányan azt választották közülük, hogy részt vesznek a hadjáratban, semmi rosszat sem szenvedtek el tőlük, a többiek területét azonban elpusztította. 2. Amikor átvonulóban az úgynevezett mysiai Olymposon azt látta, hogy nehéz és szűk a hágó és ugyanakkor biztonságban akart áthaladni rajta, elküldte néhány emberét a mysekhez, és velük megegyezve vezette seregét keresztül a vidéken. De az elküldöttek ... megtámadván a peloponnésosiak és szövetségeseik utóvédjét ledárdázták ... a harcosok a szűk hely miatt rendezetlenül álltak. Agésilaos – seregét letáboroztatva – ezen a napon megpihent. Elrendelte, hogy a halottaknak adjanak végtisztességet. A harcosok közül ötvenen estek el. A következő napon a Derkyldas-féle zsoldosok közül sokakat lesbe állítva felkerekedett és újból előrevetette a sereget. A mysek pedig miután valamennyien azt gondolták, hogy az előző napi csapás után Agésilaos elment, falvaikból előmerészkedvén üldözni kezdték azzal a szándékkal, hogy az utóvédet ugyanolyan módon támadják meg, mint korábban. A lesben álló hellének, amint amazok a közelükbe kerültek, leshelyükről előretörve közelharcba bocsátkoztak velük. A mysek közül a vezérek és az üldözésben elől haladók a

hellénekekkel összecsapva hamar elestek, a többiek viszont, akik látták, hogy az elől lévők bajba kerültek, a falvak felé menekültek. Miután mindezt jelentették Agésilaosnak, az megfordította, és ugyanazon az úton visszavezette a seregét, egészen addig, amíg csak a rejtékhelyen maradtakkal nem találkozott. Ezután megszállt abban a táborban, ahol már előzőleg is letáborozott.

3. Ezek után azok a mysek, akiknek halottaik voltak, mindnyájan hírnököt küldve... a fegyverszünet oltalmában összeszedték halottaikat. Százharmincnál is többen haltak meg. Agésilaos néhány vezetőt fogadván a falvakból és ... napig pihenve elvezette a katonákat a korábbi táborhelyre; levezetve őket a phrygek vidékére – de nem oda, ahova a múlt nyáron betört, hanem egy másik területre, amelyet még nem fosztottak ki, és amely fölött Spithradatés és fia uralkodott –, feldúlta azt is. 4. Ez a Spithradatés, aki származására nézve perzsa volt és Pharnabazos környezetében élt, sőt szolgált is neki, amikor aztán kegyvesztetté vált – megijedt, hogy elfogják, vagy valami rossz éri –, gyorsan Kyzikosba menekült, majd később Agésilaoshoz érkezett, magával hozva fiát, Megabatést, aki fiatal volt és szemrevaló. Agésilaos a történetekre való tekintettel befogadta őt, de leginkább az ifjú miatt – azt mondják ugyanis, hogy hevesen vágyott rá; továbbá Spithridatés miatt is –, arra gondolva, hogy a hadsereg kalauza lehet majd, és más dolgokban is hasznát vehetik. 5. Mindezek miatt fogadta hát szívesen őket, ő maga pedig mindig csak előre vezetve a seregét és kirabolva Pharnabazos területét, megérkezett az Oroszlánok Fejének nevezett településhez. Intézett ellene néhány rohamot, minthogy azonban ezzel semmi eredményt nem ért el, indulást jelezve tovább vezette seregét, pusztítva és fosztogatva a vidék még érintetlen részét. 6. Gordionba – egy dombon álló szépen épült és mindennel ellátott városba – érve letáboroztatta seregét, és hat napig időzött ott; az ellenség ellen rohamokat intézett, ugyanakkor a katonáit sok jóban részesítette, így tartotta őket együtt. Miután a várost a védekezést irányító perzsa származású Rhathanés rátermettsége folytán nem tudta elfoglalni, észak felé indította katonáit, mivel Spithridatés azt javasolta, hogy Paphlagoniába menjenek.

25,1. Ezek után a peloponnésosiakat és szövetségeseiket Phrygia és Paphlagonia határáig vezette, ahol a hadsereg letáborozott. Spithridatést elküldte Gyéshez, és miután az elment és rábeszélte a másikat, együtt tértek vissza. 2. Agésilaos szerződést kötve a paphlagónokkal, sietve a tengerhez vezette seregét, mivel attól félt, hogy télen nem lesz élelme. De nem ugyanazon az úton vonult vissza, amerről jött, hanem másikon, mert azt gondolta, ha a Sangarioson vonulnak keresztül, akkor kevésbé lesz fárasztó a katonáknak. Elküldött ... hozzá Gyés ... körülbelül ezer lovast és több mint kétezer gyalogost. 3. A sereget a mysiai Kios felé vezetve, először azzal töltött el tíz napot, hogy megtorolta a többi mysen azt, hogy társaik annak idején az Olympos tájékán lesből rátámadtak, később átvezette a helléneket a tengerparti Phrygián. Betört a Milétos Falának nevezett városba, de mivel elfoglalni nem tudta, tovább vezette a katonákat. A Rhyndakos folyó mentén megérkezett a Daskylitis-tóhoz; e mellett fekszik Daskylion, egy igen erős és a király által felszerelt város, ahová – úgy beszélik – maga Pharnabazos helyezte el valamennyi ezüstjét és aranyát. 4. Miután letáboroztatta ott a katonákat, magához hívatta Pankalost, aki Cheirikratés nauarchosnál szolgált és őt triérésszel a Helléspontost vigyázta. Pankalos gyorsan megjelent, és a triérésekkel behajózott az öbölbe. Ezután megparancsolta neki

Agésilaos, hogy a rablott holmıkból rakja be az értékeesebbjét és szállítsa el ...-ba, Kyzikos környékére, hogy ebből legyen meg a hadsereg zsoldja. A mysiai katonákat elbocsátotta, meghagyva nekik, hogy tavaszra térjenek vissza. Ő maga a közelgő télen Kappadókıába készült vonulni, mivel azt hallotta, hogy ez a vidék úgy nyúlik el, mint egy keskeny szalag, kezdve a Pontosi-tengertől le egészen Kilikiáig és Phoınikiáig, és olyan hosszú, hogy akik Sinopéból gyalogolnak, [öt nap alatt érik el Soloit.]¹³...

N. Gy. – Ka. L.

Az oxyrhynchosi *Hellénika* (*Hell. Oxy.*), vagyis görög történet Thukydides egyik követőjének mőve, amelynek három töredékét találták meg. A három töredéket őrzési helyükről londoni (közvetítették 1908-ban), firenzei (közvetítették 1949-ben) és kairói papirusznak nevezzük (közvetítették 1976-ban). Az egyes töredékek az alábbi időszakok eseményeit tárgyalják:

kairói papirusz: Kr. e. 409 nyara
 firenzei papirusz: Kr. e. 409 nyara – 407/406 fordulója
 londoni papirusz: Kr. e. 397–5

A három töredék a könyv három különbözı példányából származik, a kairóit a Kr. u. 1. század végén, a londonit a 2. század közepén, a firenzeit pedig a 2. század végén másolták. Mindez a könyv népszerűségét bizonyítja, hiszen a *Hellenica Oxyrhynchia* nagy valószínűséggel a Kr. e. 4. században keletkezett. A fennmaradt töredékek alapján úgy tűnik, a szerző jelentős történetíró lehetett, nevét mégsem ismerjük. A *Hell. Oxy.* által ábrázolt események időhatárai egybeesnek a jórészt elveszett theopomposzi *Hellénikáéval*, ezért többen feltételezték, hogy Egyiptom homokja Theopomposz mővének töredékeit őrizte meg. Ez azonban valószínűtlen, mivel a *Hell. Oxy.*-ban nyoma sincs a philipposzi történet töredékeiből sugárzó elfogultságnak és szenvedélyességnek. A *Hell. Oxy.* stílusa világos, kiegyensúlyozott, és a mőből – legalábbis az ismert töredékekből – hiányoznak a szónoklatok. A *Hell. Oxy.*-t Theopomposzon kívül plataiai Daimachosnak, Androtiónnak, Ephorosnak és Kratipposnak is tulajdonították. A fordítás caputszámozása M. Chambers kiadását követi.

¹ A kairói töredék valószínűleg Ephesos Kr. e. 409-es ostromát tartalmazza, amelyről Xenophón is beszámol a *Hellénikában* (1,2,6–7), valamint Diodóros Siculus (13,54,1; 13,64,1) és halikarnassosi Dionysios (*Hypothesis de Lys.* 32). Thrasylos athéni hadvezér vereséget szenvedett Ephesosnál. Kr. e. 406-ban részt vett az arginusai csatában, és egyike volt a törvénytelenül kivégzett hat győztes athéni hadvezérnek.

² A Kerata-domb melletti csatát a Nisaiát, Megara kikötőjét megszálló athéniak Kr. e. 409-ben vívták, vö. Diodóros Siculus 13,65,1.

³ Vitatott, hogy Thasos (Kr. e. 408/407) vagy Byzantion ostromáról van szó (Kr. e. 409/408). Dionysios Byzantios (*Anapl.* 13.) alapján ismerjük Démétér és Koré, vagyis Persephoné byzantionai szentélyét, így feltehetőleg a byzantionai eseményt tárgyalja ez a forrás. A myndoszi ember (*ho myndios*) helyett M. Chambers Myndiosot olvas. Myndios Lysandros egyik kísérője volt (Pausanias 10,9,4).

⁴ A notioni csata (Kr. e. 407) okozta Alkibiadés végső bukását Athénben. Néhány hajójával pénzgyűjtő körútra indult, és a flotta nagyobbik részét rábízta bizalmasára, Antiochosra, meghagyva neki, hogy ne keveredjék harcba a spártaiakkal. Antiochos nem hallgatott rá, és ez nemcsak az ő pusztulását okozta (Lysandros ugyanis jóval tapasztaltabb és tehetségesebb hadvezér volt, mint Antiochos), hanem Alkibiadés elűzéséhez is okot szolgáltatott. Az athéniak ugyanis nem hitték el,

hogy a már többször is árulóvá vált Alkibiadés nem játszott össze a spártaiakkal, ezért újból száműzték. Az ezután megválasztott stratéguskollégium tagjai győztek az Arginusai-szigeteken, és őket végezték ki koholt vádak alapján; vö. Németh Gy.: *Küzdelem a hatalomért*. Athen i. e. 411–403. *AniTan* 29, 1983, 224–230.

⁵ Kr. e. 397/396-ban. Az athéni Konón, miután elmenekült az aigospotamói csatából (Kr. e. 405), először Kyproson időzött, majd a perzsákhoz állt, és az általuk épített flotta parancsnoka lett (Kr. e. 397), ezzel vette föl a harcot a hazáját megszállva tartó és a perzsák kis-ázsiai birtokait fenyegető spártaiak ellen. Kr. e. 394 augusztusában, a knidosi csatában Konón és a perzsa Pharnabazos megsemmisítették a spártai flottát. Az említett athéni vezetők közül Thrasybulos volt az, aki Kr. e. 403-ban az attikai Phyléből kiindulva megtörte a harminc zsarnok hatalmát, és Anytos is vele harcolt, aki később Sókratés egyik vádlója lett. A rhodosi Timokratés a perzsák küldötte volt, aki jelentős pénzadományokat juttatva keresett támogatókat a nagykirály politikájához, vö. Xenophón: *Hellénika*. 3,5: „Tithraustés mindenesetre értesülései nyomán arra a következtetésre jutott, hogy Agésilaos lenézi a király hatalmát és esze ágában sincs elhagyni Ázsiát, sőt inkább nagyon is reménykedik benne, hogy legyőzi a királyt. Minthogy Tithraustés nem tudta, mivel is használhatna ügyének, elküldte Hellasba a rhodosi Timokratést, ellátva ötven talanton ezüst értékű arannyal, és megbízta, hogy próbálja meg azt a legszilárdabb biztosítékokat kikötve az egyes államok legelőkelőbb polgárainak kiosztani, azzal a feltétellel, hogy indítsanak háborút a lakedaimóniak ellen. Ő pedig Thébaiba érve Androkleidasnak, Isméniasnak és Galaxidórosnak, Korinthosban Timolaosnak és Polyanthésnak, Argosban pedig Kylónnak és embereinek juttatta a pénzt. Az athéniak nem fogadták el a pénzt, mégis lelkesen támogatták a háborút, mivel arra számítottak, hogy ők fogják vezetni. Akik pedig elfogadták a pénzt, a lakedaimóniak ellen uszítottak hazájukban, s amikor honfitársaikkal már kellőképpen meggyűlöltették őket, kapcsolatot kerestek a legnagyobb államok között.” A *Hell. Oxy.* leegyszerűsítő történelemszemléletére jellemző, hogy az athéni belpolitikai küzdelmet a radikális szegények és a megfontolt vagyonosabb rétegek harcaként fogja föl, ami inkább az arisztokratikus propagandának felelt meg, mint a tényeknek.

⁶ Simichos nevének olvasata bizonytalan. A papiruszon Sichios szerepel, de ez bizonyosan íráshiba. Simichos tehát javítás eredménye, de őt sem ismerjük. W. E. Thompson Strombichidést javasolja, aki kétségtelenül jelentős hadvezér volt (*Two Athenian Strategoi. Hesperia*, 36, 1967, 105–107). Az említett amphipolisi csatára Kr. e. 411/410-ben került sor. A *Hell. Oxy.* szerzőjének e megjegyzése bizonyítja, hogy a történeti elbeszélés fonalát közvetlenül ott vette föl, ahol Thukydides abbahagyta.

⁷ Kr. e. 396/395.

⁸ A spártai Agésilaos kis-ázsiai hadjáratához vö. Xenophón: *Hellénika*. 3,4,20; Plutarchos: *Agésilaos*. 10,1; Cornélius Nepos: *Agesilaus*. 3,4.

⁹ A rhodosiak Kr. e. 396-ban lázadtak föl a spártaiak ellen, vö. Diodóros Siculus 14,79,5.

¹⁰ Kr. e. 396 nyarán. A phókisi–boiót konfliktushoz vö. Diodóros Siculus 14,81,1. A boiót szövetség leírása a *Hell. Oxy.* egyik legértékesebb része (vö. Németh Gy.: *Államéletrajzok*. Budapest, 1994, 131–132). Forrásunk azt mutatja be, hogyan működött a szövetség Kr. e. 395-ben. Ebben a formájában azonban csak Kr. e. 386-ig állt fenn, mivel az Antalkidas-féle királybéke értelmében föloszlatták. Az egyes körzetek által állított boiótarchosok, tanácsstagok, nehézfegyverzetű gyalogosok és lovasok számát az alábbi táblázat foglalja össze:

Város	Körzet	Boiótarchos	Tanácsstag	Hoplita	Lovas
Thébai	2	2	120	2000	200
Plataiai+ Skólos+					
Erythrai+ Skaphai	2	2	120	2000	200
Orchomenos +					
Hysiai	2	2	120	2000	200
Thespiiai+ Thisbai					
+ Eutrésis	2	2	120	2000	200
Tanagra	1	1	60	1000	100
Haliartos	1/3	1/3	20	} 1000	100
Lebadeia	1/3	1/3	20		
Koróneia	1/3	1/3	20		
Akraiphnion	1/3	1/3	20	} 1000	100
Kópai	1/3	1/3	20		
Chairóneia	1/3	1/3	20		
Összesen	11	11	600	11000	1100

¹¹ Pharnabazos daskyleioni perzsa satrapés, a perzsa uralkodó veje. Tithraustés II. Artaxerxés chiliarchosa volt, Kr. e. 395-ben megölte Tissaphernést. Nem azonos azzal a Tithraustésszal, akit III. Atraxerxés nevezett ki Phrygia satrapésének.

¹² Tissaphernés győzte le Kunaxánál (Kr. e. 401) a lázadó ifjú Kyros seregét, amiért jutalmul feleségül vehette Artaxerxés egyik leányát. Kyros anyja, Parysatis meggyűlölte Tissaphernést, és megölette Tithraustésszal. Tissaphernés elkobzott vagyonából fizették ki a zsoldosokat.

¹³ Az utolsó mondat kiegészítése Hérodotos 2,34,2 alapján történt. A papirusz további részeiből csak egészen kis, össze nem függő töredékek maradtak fenn.

138. KYNISKA GYŐZELMI FELIRATA

Felirat Kyniska szobrának talapzatán, Olympiában. I. Olympia 160. IG V 1, 1564 a., illetve Anth. Pal. 13,16.; L. Moretti: *Iscrizioni agonistiche greche*. Roma, 1953, 40. oldal.

Kr. e. 396–392

*Szártá királyai voltak atyáim, s véreim is most.
Gyorsparipájú fogattal díjat nyerve Kyniska
állította e szobrot; egész Hellasban egyetlen
nő vagyok én, ki fején hordhat ilyen koszorút.*

K. G.

Pausanias Lakedaimón történetét leírva is kitér Kyniska győzelmére (3,8.1). Ezek szerint ő volt az első nő, aki lónevelésre és -versenyzésre adta a fejét rendkívüli becsvágáiban, példáját később más nők is követték. Az esettel Plutarchos is foglalkozik *Agésilaos* életrajzában (20). A moralizáló Plutarchos a történetnek olyan variációját közli, amely szerint Agésilaos beszélt rá testvérét a versenyzésre, bebizonyítandó, hogy az olymipiai győzelem nem az erényen, hanem a költségeken múlik. Ha csak Kyniska becsvága áll a győzelem mögött, akkor a királyi család nőtagjainak nagyfokú vagyoni önállóságával kell számolnunk már ekkor (a későbbiekhez vö. Plutarchos: *Agis és Kleomenés* életrajzát). De az Agésilaos biztatásáról szóló történetet is elfogadhatjuk: jól beleillik a Kr. e. 4. századi Spárta politikai belharcainak képébe a vele szemben álló gazdag arisztokrácia presztízsét ily módon csökkenteni akaró király.

H. W. Gy.

139. A KORINTHOSNÁL ÉS KORÓNEIÁNÁL ELESETTEK SÍRKÖVEI

A. IG II² 5221. B. IG II² 5222; C. Fehér márvány sírkő Dexileós lovas reliefjével. IG II/III² 6217; Pfohl 1980,13; Harding 19. Vö. Németh Gy.: IG II–III² 5222; 6217 und die athenische Reiterei nach dem Sturz der Dreißig Tyrannen. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 104, 1994, 95–102; G. R. Bugh: *The Horsemen of Athens*. Princeton, 1988.

Kr. e. 394/393

A.

[Az athéniek közül] Korinthosnál és Boiótiában elesettek [az Erechtheis, Aigeis, Pandionis, Leóntis], Akamantis, Oineis, Kekropis, Hippothontis, Aiantis, Antiochis (phyléből)

[...]isikratés stratégos, Kallipp[...]eias stratégos

[...]jipp[...], Mnésikl[...], Th]ukle[idés]

B.

A Korinthosnál elesett lovasok: Antiphanés phylarchos, Melésias, Onétoridés, Lysitheos, Pandios, Nikomachos, Theangelos, Phanés, Démoklés, Dexileós, Endelos. Koróneiánál: Neokleidés.

C.

Dexileós, Lysanias fia, Thorikosból.

Teisandros archóni évében született, (Kr. e. 414/413)

Eubulidés (*évében*) esett el (Kr. e. 394/393)

Korinthosban, mint az öt lovas egyike.

N. Gy.

A korinthosi és a koróneiai ütközet Kr. e. 394-ben zajlott le. A. A Kr. e. 394/393-ban hősi halált halt athéniek sírkövének töredéke. B. A Kr. e. 394/393-ban hősi halált halt lovasok közös sírköve. Feltehetőleg nem a teljes athéni lovasság veszteségét, csak Akamantis phyléjét sorolják föl.

Thorikos, Dexileós szülőhelye az Akamantis phylébe tartozott. C. Szokatlan, hogy a sírfelirat megadja a halott születési évét. Ennek az lehetett az oka, hogy Dexileós lovasként szolgált, a lovagok pedig a harminc zsarnok idején (Kr. e. 404/403) különösen negatív szerepet játszottak. Dexileós rokonai a születési év megadásával jelezték, hogy a Korinthos alatt elesett lovas még túl fiatal volt ahhoz, hogy a harminc bűneiben osztozzék. Nem lehet pontosan tudni, mit jelent az, hogy Dexileós az öt lovas egyike volt (vö. L. G. Spence: *The Cavalry of Classical Greece*. Oxford, 1993, 219).

140. AMYNTAS ÉS A CHALKIDIKÉIEK SZÖVETSÉGE

Tod 111; SIG 135; H. Bengtson: *Staatsverträge*. 231. Mindkét oldalán feliratot hordozó márványstélé felső része. Olynthosban találták, ma a bécsi Kunsthistorisches Museumban őrzik. Vö. M. Zahmt: *Olynth und die Chalkidiker*. München, 1971.

Kr. e. 393 k.

(*Előlap*)

Szerződés Amyntasszal, Errhidaios fiával

Amyntas, Errhidaios fia és a chalkidikéiek szerződése: legyenek szövetségesei egymásnak mindenkivel szemben 15. ötven évre. Ha valaki haddal támad Amyntasra és országára, vagy a chalkidikéiekre, nyújtsanak segítséget a chalkidikéiek Amyntasnak és Amyntas a chalkidikéieknek.

(*Hátlap*)

Legyen szabad a szurok és mindenféle házépítő fa kivitele, valamint a hajóépítő fáé is, kivéve a fenyőt, amennyiben nem a chalkidikéi szövetségnek van rá szüksége; a szövetségnek azonban 15. meg van engedve ennek kivitele is, ha ezt a kiszállítás előtt bejelentik Amyntasnak, és megfizetik az előírt vámokat. A többi dolog kivitele és átszállítása is legyen szabad azoknak, akik a vámokat megfizetik, mind a chalkidikéieknek Makedóniából, mind a makedónoknak 10. Chalkidikéből. Az amphipolisiakkal, bottiaiosokkal, akanthosiakkal és mendéikkel ne kössenek barátságot sem Amyntas, sem a chalkidikéiek egymás nélkül, hanem egyetértésben, ha mindkét fél jónak látja, 15. közösen nyerjék meg őket.

A szövetségi eskü: teljesítem a chalkidikéiek által vállalt kötelezettségeket, és ha valaki Amyntas ellen haddal nyomul be országába, segítséget fogok nyújtani Amyntasnak [...]

S. J.

Az illyr–dardán támadásoktól szorongatott III. Amyntas makedón uralkodó (ur. Kr. e. 393–370), II. Philippos apja ötven évre kötötte ezt a szerződést és védelmi megállapodást a chalkidikéiek szövetségével. Az olynthosi segítségnyújtás fejében Amyntasnak át kellett engednie Pellát, valamint az Axios és Strymón alsó folyásának fontos átkelőhelyeit (Diodóros: 14,92,3; 15,19,2, ez utóbbi – minthogy a szerző Kr. e. 383/382-re keltezi –, valószínűleg a tíz esztendővel korábbi szerződés kétes hitelű megkettőzése). M. Zahmt szerint azonban a felirat előlapja a Kr. e. 393-ban, hátlapja pedig a

Kr. e. 383-ban kötött szerződést tartalmazza. Makedónia érzékeny területvesztesége előrevetítette azt, hogy a szerződés nem fog ötven évig tartani. II. Philippos Kr. e. 348-ban elfoglalta és földig rombolta a túlságosan megerősödött Olynthost. Amyntas apját a görög források Arrhidaiosnak nevezik, a név makedón formája Errhidaios. A szerződés fontos pontja volt a hajóépítéshez nélkülözhetetlen faanyag- és fakátrány-kereskedelem. A fában gazdag Makedónia volt a görög világ legnagyobb szállítója, vö. 125. dokumentum.

141. A KIRÁLYBÉKE (KR. E. 386) ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Isokratés: *Panegyrikos*. 115–121.

Kr. e. 380

115. Valóban, sem a jelenlegi békét, sem a szerződésekben foglalt, de az állami életben a valóságban nem létező önállóságot nem érdemes többre tartani, mint a mi vezetésünket.¹ Mert ugyan kinek kell az ilyen állapot, amelyben kalózok tartják hatalmukban a tengert, zsoldosok foglalják el a városokat, 116. s a polgárok ahelyett, hogy mások ellen küzdenének hazájukért, a városfalon belül egymás ellen harcolnak; sok város rabságra jutott, mielőtt békét kötöttünk, s a változások gyakorisága miatt bátortalanabban élnek a városukban lakók, mint a számkivetéssel sújtottak, mert azok félnek a jövőtől, emezek viszont reménykedve várhatják a hazatérést. 117. Annyira távol vannak (*a városok*) a szabadságtól és a függetlenségtől, hogy közülük egyesek tyrannosok uralma alatt állnak, másokat harmostések² kormányoznak, egyeseket elpusztítottak, másoknak pedig a barbárok lettek az urai! Ők, akikkel mi, amikor átmerészkedtek Európába, és többre törtek, mint ami megillette őket, úgy elbántunk, 118. hogy nemcsak abbahagyták az ellenünk indított háborút, hanem tűrniük kellett saját országuk pusztítását is, és bár ezerkétszáz hajóval rendelkeztek, annyira megaláztuk őket, hogy Phasélisen³ innen nem mert jönni hadihajójuk, hanem meghúzódtak, és az alkalmat várták, de nem bíztak meglévő hatalmukban. 119. És hogy ez a mi elődeink vitézsége miatt volt így, azt világosan megmutatta a városok további sorsa: mert ahogy mi elvesztettük a vezetést, kezdetét vette a görögök szerencsétlensége. ...

120. Legjobban akkor látható a változás nagysága, ha összehasonlítjuk a mi akkori szerződésünket azzal, amit most kötöttek. Akkor ugyanis mi határt szabtuk a (*perzsa*) király uralmának, adókat vetettünk ki, és megakadályoztuk őt abban, hogy a tengert használja. Most pedig ő az, aki elrendezi a görögök ügyeit és megszabja, hogy kinek-kinek mit kell tennie, és éppen hogy csak helytartókat nem rendel a városok fölé. 121. Mert ezen kívül ugyan mi egyéb van még hátra? Nem ő lett a háború döntőbírája, nem ő vezette a béketárgyalásokat, és nem ő a jelenlegi állapotok biztosítója? Nem hozzá hajóztunk el, hogy egymás ellen vádaskodjunk? Nem címezzük-e nagykirálynak, mintha a rabszolgái lennénk? Az egymás ellen folytatott háborúknak nem benne látjuk-e szerencsénk reményét, benne, aki legszívesebben mindkettőnket elpusztítana?

S. J.

¹ A Királybékét Kr. e. 386-ban kötötték a görög államok. A Kr. e. 395 óta tartó ellenségeskedéseket lezáró, a perzsa uralkodó gyámkodása alatt megkötött szerződéssel a kis-ázsiai görög polisok visszakérültek perzsa uralom alá. Spárta és ellenfelei (Athén, Boiótia, Korinthos, Argos) kimondták a görög államok autonómiáját. Xenophón így ír a békeszerződés megszületéséről (*Hellénika* 5,1,29–35): „Az athéniek a sok ellenséges hajó láttán attól féltek, hogy a lakedaimóniak a királlyal szövetségben ugyanúgy legyőzik őket, mint korábban, meg aztán a kalózok is meg-megtámadták őket Aiginából, ezért egyre erősebb lett bennük a békevágy. A másik oldalon a lakedaimóniak, akik egy csapattal Lechaiont, egy másikkal Orchomenost őrizték, és a megbízható városokban azért állomásoztattak csapatokat, hogy az ellenség föl ne dúlja őket, a megbízhatatlan városokban azért, hogy el ne szakadjanak tőlük, Korinthosban pedig legalább annyi veszteséget szenvedtek, mint amennyit okoztak, szintén nehezen viselték e háborút. Az argosiak, mikor megtudták, hogy egy sereget vezényeltek ellenük, és rájöttek, hogy mit sem használ, ha a szent hónapra hivatkoznak, szintén a béke híveivé váltak. Így aztán amikor Tiribazos felszólította őket, hogy jelenjenek meg, ha meg akarják hallgatni a király békejavaslatát, odasiettek valamennyien. Miután összegyűltek és a király fölmutatta Tiribazos pecsétjét, ismertette az iratot, amely következőképpen szólt:

»Artaxerxés király úgy tartja helyesnek, hogy az ázsiai városok és szigetek közül Klazomenai, valamint Kypros az övéi legyenek, a többi hellén város pedig nyerve vissza önállóságát Lémnos, Imbros és Skyros kivételével, ezek, mint korábban is, maradjanak az athéniek birtokai; aki pedig nem fogadja el ezt a békét, az ellen mindazok segítségével, akik velem egy véleményen vannak, háborút fogok indítani gyalogosan is, tengeren is hajóimmal és vagonommal.«

A városok követői meghallgatták a békefeltételeket és jelentették őket saját hazájukban. Valamennyien esküvel megerősítették a szerződést, a thébaiak azonban minden boiót nevében le akarták tenni az esküt. Agésilaos azt mondta, hogy csak akkor szabad elfogadni esküjüket, ha úgy teszik le, ahogy a királyi iratban áll, és önállóságot adnak a kis és nagy városoknak egyaránt. A thébai követek kijelentették, hogy erre ők nincsenek fölhatalmazva.

– Akkor eredjetek, és kérjetek felhatalmazást – mondta Agésilaos –, de azt is mondjátok meg honfitársaitoknak, hogy ha másként cselekednek, kizárjuk őket a békeszerződésből.

A követek eltávoztak. Agésilaos pedig a thébaiak iránt táplált gyűlöletétől vezérelve nem várt, hanem rábeszélte az ephorosokat, hogy nyomban mutassák be az áldozatokat. Miután lezajlott a határátlépés előtti áldozat, benyomult Tegeába, lovasokat küldött a perioikosokhoz, hogy siettesse őket, és zsoldosvezéreket menesztett a különböző városokba. Mielőtt azonban tovább vonult volna Tegeából, megjöttek a thébaiak, mondván, hogy visszaadják a városok önállóságát. Így aztán a lakedaimóniak hazatértek, a thébaiak pedig kényszerűségből csatlakoztak a szövetséghez, és visszaadták Boiótia városainak önállóságát. A korinthusiak azonban nem bocsátották el az argosi helyőrséget. De Agésilaos azzal fenyegetőzött, hogy háborút indít a korinthusiak ellen, ha nem küldik el az argosiakat, és az utóbbiak ellen, ha nem hagyják el Korinthost. Mivel mindkét fél megijedt, az argosiak kivonultak és visszaadták a korinthusi állam önállóságát, a gyilkosok és bűnrészesek saját elhatározásukból elhagyták Korinthost, a többi polgárőr pedig önként visszafogadta a korábbi száműzötteket.

A történetek után – hogy az államok megesküdtek a király diktálta békére – valamennyien föloszlatták gyalogos és tengeri hadseregüket. A lakedaimóniak, az athéniek és a szövetségesek számára először virradt föl a béke napja azóta, hogy az athéni falak lerombolását (Kr. e. 404) követően kirobbant a háború” (N. Gy. fordítása).

² A harmostések a görög városokba küldött spártai helytartók voltak.

³ A délnyugat-kis-ázsiai Phasélis volt a határ a Kallias-féle béke (Kr. e. 449) értelmében a Perzsa Birodalom és a délosi szövetség között.

142. PERZSIA KIFOSZTÁSÁNAK PROGRAMJA

Isokratés: *Panegyrikos*. 160–162, 166–167, 173–174.

Kr. e. 380

160. Így hát véleményem szerint éppen elég ok szólít fel bennünket a velük folytatandó háborúra, leginkább azonban ez a jelenlegi, egyedülállóan alkalmas időpont. És ezt nem szabad elmulasztanunk, mert szégyenletes dolog az alkalmas pillanatot kihasználatlanul hagyni és csak később emlékezni rá. Hiszen ha a perzsa királlyal akarunk hadakozni, ugyan milyen előnyöket is kívánhatnánk magunknak azokon kívül, amelyekkel most rendelkezünk? 161. Nem pártolt-e tőle el Egyiptom és Kypros? Nem pusztította-e el a háború Szíriát és Föníciát? Nem foglalták-e el ellenségei Tyrost, a szeme fényét? Kilikia városainak nagy része szövetségeseink kezén van, s a többi pedig könnyűszerrel meghódíthatjuk. És Lykia felett sohasem szerezte meg a hatalmat egyetlen perzsa sem. 162. Hekatomnos, Kária helytartója már régen elpártolt tőle, és nyíltan is színt fog vallani, mihelyt akarjuk. Knidostól Sinópéig görögök lakják Kis-Ázsia partjait és ezeket nem kell megnyernünk, csak éppen gátolnunk nem kell őket a harcban. Ha pedig ennyi biztató körülmény áll fenn, ha a háború így tombol Ázsia körül, ugyan mire való az esélyeket kicsinyesen latolgatni? A kis csapatokkal szemben alulmaradtak, nem kétséges, milyen sorsra jutnának, ha valamennyiünkkel kényszerülnének harcolni!

166. ...Mint tudjuk, a perzsa király a szárazföld népei felett nem azok önkéntes beleegyezésével uralkodik, hanem úgy, hogy mindegyiküknél nagyobb fegyveres erővel vette magát körül. Ha mi ennél is nagyobb erővel kelünk át, amit könnyen megtehetünk, csak akarnunk kell – kockázat nélkül a magunk számára kamatoztathatjuk Ázsiát. És sokkal szebb dolog a királlyal küzdeni királyságáért, mint egymással szemben a vezető szerepért.

167. A hadjáratot ennek a nemzedéknek az idejében kell megvalósítani, hogy azok, akik a szenvedések részesei voltak, élvezhessék a jó sors áldásait is, és ne kelljen egész életüket balszerencsében eltölteni. Éppen elég a múlt, amelyből a szenvedéseknek egyetlen fajtája sem hiányzott, mert ha az emberi természetben sok rossz eleve benne gyökerezik is, mi magunk a szükségszerűnél még többnek voltunk okozói...

173. El kell tehát távolítani az útból ezeket a titkos szándékokat és olyan vállalkozásba kell belefognunk, amely elősegíti, hogy nagyobb biztonságban lakhassuk városainkat, és nagyobb bizalommal viseltessünk egymás iránt. Az egész helyzetet könnyen és egyszerűen lehet szavakba önteni: sem az nem lehetséges, hogy szilárd békében éljünk, ha nem vezetünk közös hadjáratot a barbár ellen, sem az, hogy egyetértésre jussanak a görögök, ha előbb nem élveznek azonos forrásból származó előnyöket és nem vállalnak ugyanazzal az ellenféllel szemben kockázatot. 174. Mikor pedig ez bekövetkezik és eltűnik életünk

bizonytalansága, amely megbontja a barátságot és ellenségeskedéssé teszi a rokoni kapcsolatot, minden bizonnyal egyetértésre jutunk majd, és igazi jóindulat lesz bennünk egymással szemben.

Sz. T.

143. A MÁSODIK ATHÉNI SZÖVETSÉG ALAPOKMÁNYA

Tod 123; IG II² 43. Márványstélé húsz töredéke. A stélé előoldala hordozta a határozat szövegét, bal oldalapja pedig a szövetségi rendszer tagállamainak nevét. A töredékeket az athéni agorán találták, és ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik. Vö. J. Cargill: *The Second Athenian League*. Berkeley–Los Angeles–London, 1981.

Kr. e. 377

Nausinikos archónsága alatt, a paianiai Kallibios, Képhisophón fia volt a jegyző.

A Hippothontis phylét illető hetedik előjáróság alatt a tanács és a nép így határozott, I 5. az athmoneai Charinos elnökölt, a javaslatot Aristotelés terjesztette elő.

Jó szerencsét az athénieknek és az athéniak szövetségeseinek. Hogy a lakedaimóniak engedjék (*a többi*) görögöket szabadon, önállóan és egész területüket biztonságban birtokolva nyugalomban I 10. élni, és hogy érvényes legyen és örökre fennmaradjon az általános béke, amelyre a szerződés értelmében megesküdtek a görögök és a (*perzsa*) király – a nép ezt a határozatot hozta.

Ha valaki a I 15. szárazföldön vagy a szigeteken lakó görögök vagy barbárok közül, amennyiben nem áll a (*perzsa*) király uralma alatt, szövetségese akar lenni az athénieknek és szövetségeseiknek, azzá lehet szabadsága és önállósága (*teljes*) birtokában, olyan államrendben I 20. élve, amilyet akar, és nem kell őrseget befogadnia, sem kormányzót elfogadnia maga fölé, sem adót fizetnie, ugyanolyan feltételek szerint, mint a chiosiak és thébaiak és a többi szövetségeseik. Azoknak, akik szövetséget I 25. kötnek az athéniakkal és szövetségeseikkel, adja át a nép azokat a birtokokat, amelyeket az athéniak magán- vagy közbirtokként birtokolnak a szövetségbe lépők területén, és ezekre vonatkozólag adjon I 30. biztosítékot nekik. Ha esetleg az athéniakkal szövetséget kötő városok valamelyikére nézve kedvezőtlen feliratos kőtáblák lennének Athénben, a mindenkori tanács felhatalmazást kap ezek eltávolítására. Nausinikos I 35. archónságától kezdve az athéniak közül sem egyénileg, sem az állam útján nem szerezhet senki a szövetségeseik területén sem házat, sem földet, sem vétel, sem zálog útján, sem semmi más I 40. módon; ha pedig valaki bármilyen módon vásárol vagy szerez, vagy zálogba vesz (*ti. házat vagy földet*), a szövetségeseik közül bárki feljelentheti a szövetségi tanácsnál; a tanács tagjai pedig adják el a birtokot, és az ár felét adják a feljelentőnek, I 45. a másik fele pedig legyen a szövetségi kincstáré. Ha pedig valaki szárazon vagy tengeren haddal támad a szövetség tagjaira, nyújtsanak neki segítséget az athéniak és a szövetségeseik I 50. szárazon és tengeren minden erejükkel, ahogy csak képesek. Ha pedig valaki – akár tisztviselő, akár magánember – e határozat ellenére azt javasolja vagy megszavaztatja, hogy valamit el kell törölni e határozat rendelkezéseiből, annak büntetése legyen a polgárjog elvesztése, I 55. vagyonát kobozzák

el, és tizede az istennőé legyen, és ítélkezzenek fölötté az athéniek és a szövetségesek előtt, mint a szövetség megsértője fölött, s büntessék halállal vagy az athéniek és a szövetségesek l 60. területéről való száműzetéssel, ha pedig halállal büntetik, ne temessék el sem Attikában, sem a szövetségesek területén. Ezt a határozatot a tanács jegyzője írja fel kőtáblára, és helyezze el Zeus Eleutherios l 65. (szobra) mellett; a oszlopfelirat költségére az istennő kincstárnokai utaljanak ki hatvan drachmát a tíz talantonból. Erre az oszlopra írják fel a szövetségbe tartozó városok l 70. neveit, és ha valamely másik is szövetséges lesz. Ezeket írják fel, a nép pedig azonnal válasszon három követet, hogy azok a lehetőség szerint a thébaiakat is rávegyék arra, ami javukra lesz.

Ezeket választották meg: l 75. a marathóni Aristotelést, az anaphlystosi Pyrrhandrost, a kollytosi Thrasybulost.

Ezek az államok az athéniek szövetségesei:

a chiosiak, a tenedosiak,	a thébaiak,
l 80. a mytilénéiek,	a chalkisiak,
a méthymnaiak,	az eretriaik,
a rhodosiak, a poiéssaiak,	az arethusaiak,
a byzantioniak,	a karystosiak,
a perinthosiak,	az ikosiak,
l 85. a peparéthosiak,	a pall[...],
a skiathosiak,	[...]
a maróneiaiak,	[...]
a dioniak,	[...]
l 90. a párosiak, az o[...]	[...]
az athéniek ¹ , a p[...]	[...]

Aristotelés javasolta: [...] mivel először [...] önként belépnek [...] a nép és a (tanács?) határozatai [...] l 95. a szigetek [...] szövetségbe

a stélé bal oldallapján:

A kerkyraiak népe, az abdériak, l 100. a thasosiak, a thrákiai chalkisiek, az ainosiak, a samothrakéiak, l 105. a dikaiopolisiak, az akarnanok, a kephalléniaiak, a prónnoiak, Alketas, l 110. Neoptolemos, [Iasó]n, az androsiak, a ténosiak, a hestiaiak, l 115. a mykonosiak, az antissaiak, az eresosiak, az astraiusiak, a keósiak, l 120. az iulisiak, a karthaiak, a korésiaiak, az elaiusiak, az amorgosiak, l 125. a sélymbriaiak, a siphnosiak, a sikinosiak, a thrákiai oioniaiak, l 130. a neopolisiak, a zakynthosiak Néllonban élő népe.

S. J.

A második attikai tengeri szövetség hatósugara a Perzsiához tartozó görög polisok kivételével kiterjedt szinte az egész korábbi délszl szövetség területére. A szövetségesek biztosítékokat építettek be a szerződés szövegébe, hogy Athén ne alakíthasson a tagállamokból saját birodalmat, és az athéniek ne sajátíthassák ki a szövetségesek földjeit. A szövetség legfőbb szerve a szövetségi gyűlés (*synedrion*) volt. A második attikai tengeri szövetséget a Thébai ellen harcoló Spárta is elismerte Kr. e. 371-ben. A szövetség Kr. e. 355 k. formálissá vált. A felirat bal oldallapján szerepelnek azok

a polisok, amelyek később csatlakoztak a szövetséghez. Ezek nevét nem egy kéz és nem is egyszerre jegyezte föl. A feliraton nem szerepelhetett hatvannál több tagállam (a délosi szövetségnek 238 tagállama volt), noha Diodóros hetven (15,30,2), Aischinés pedig hetvenöt tagállamról beszél (2,70).

¹ A kis euboiai település, Athénai Diades lakói.

144. IPHIKRATÉS REFORMJAI

Diodóros: *Bibliothéké Historiké [Történelmi Könyvtár]*. 15,44.

Kr. e. 374/373

Helyényaló, ha a mondottakhoz hozzáfűzzük azt is, amit Iphikratés kiválóságáról tud a hagyomány. Azt beszélik, hogy ez az ember kitűnő hadvezéri éleselméjűséggel rendelkezett és minden jó ötlethez különleges adottságai voltak. Miután a perzsa háborúban a hadvezetés kérdéseiben gazdag tapasztalatokra tett szert, sok hasznos katonai vonatkozású dolgot eszelt ki, de főképpen a fegyverzet tekintetében szerzett érdemeket. A görögök ugyanis nagy pajzsokat használtak, s ezért csak nehezen tudtak mozogni. Ezért ő összeszedte ezeket a pajzsokat és megfelelő nagyságú könnyű pajzsokat készíttetett, amivel kettős célt ért el: egyfelől kinek-kinek a teste fedve volt, másfelől a könnyű pajzsokat használók, éppen pajzsuk könnyűsége miatt, jól tudtak mozogni. Minthogy pedig ez a használatban beválván, elfogadásra talált, a korábban pajzsukról nehézfegyverzetűeknek nevezetteket azóta a könnyű pajzsról (*pelté*) könnyűfegyverzetűeknek (*peltastéseknak*) nevezték el. A dárdán és a kardon viszont ellenkező változtatást hajtott végre, az előbbit ugyanis másfél-szeres, az utóbbit majdnem kétszeres nagyságúra készíttette. A használat a hadvezér ötletének elfogadását megerősítette, és azt a gyakorlat sikerével dicsőségre méltatta. A harcosok lábbelijét is könnyűre és könnyen kioldhatóra csináltatta, ezek azok, melyeket mindmáig róla Iphikratés-cipőknek neveznek. Sok egyéb hasznos katonai dolgot is kitalált, melyekről azonban hosszú volna írni.

R. Zs.

Iphikratés, a Kr. e. 4. század első felének egyik legtehetségesebb hadvezére több olyan reformot hajtott végre, amely meghatározó jelentőségűnek bizonyult a hadtörténetben. Először is a Kr. e. 393-ban, a korinthusi háborúban Konóntól átvett zsoldosokból a hoplitéseknél gyorsabban mozgó, dinamikusabb peltastéssereget formált, másodszer pedig létrehozta a tartósan megerősített katonai tábornok. Kr. e. 390-ben Korinthusnál megsemmisített egy spártai morát. Hosszú katonai pályafutása alatt harcolt az athéniek, spártaiak, thrákok és perzsák zsoldjában. Utolsó hadvezéri ténykedése során Kr. e. 357/356-ban késlekedését az athéniek árulásnak tekintették és bevádolták. Bár felmentő ítélet született, Iphikratés sértetten visszavonult és rövidesen meghalt.

145. A LEUKTRAI CSATA

A. A leuktrai csatában elesett thébai hadvezérek sírfelirata. Tod 130. Mészkö stélére vésett boiótiai sírfelirat, ma a thébai múzeumban őrzik (Nr. 88).

B. Diodorós: *Bibliothéké Historiké [Történelmi Könyvtár]*. 15,53–56.

Kr. e. 371.

A.

*Xenokratés, | Theopompos, | Mnasilaos
Spártai dárda uralma alatt, sorsolt feladatként,
5. Xeinokratés sora lett, hogy vigye Zeus jeleit.
Nem remeg ő a lakón pajzstól, s eurótasi hadtól,
mert hisz a harcokban győznek a thébiaiak.
Dárda szerezte leuktrai győzelmünk a jel őrzí,
s még Epameinóndast is megelőzte sorunk.¹*

N. Gy.

B.

53. Kleombrotos, amint értesült arról, hogy az ellenség elfoglalta a hágókat, nem bízván abban, hogy itt át tud törni, Phókis felé fordult. A tengerparti nehéz terepen átjutva veszteség nélkül érte el Boiótia határát. Menet közben néhány kisebb várost elfoglalt és több háromevezősoros hajót is kézre kerített. Végül Leuktra síkságáig jutott el. Itt ütött táborn, hogy seregét az út fáradalma után kipihentesse. Eközben a boiótok is előrenyomultak, és a spártaiak táborához közeledve egy magaslatról egyszerre csak megpillantották a lakedaimóniakat, amint táboruk az egész leuktrai síkságon elterül. Megrémültek az ellenség nagy tömegének láttán. A boiótok vezérei tanácskozássra ültek össze, helyes-e kitartani és a sokszoros túlerővel szembeszállni, nem lenne-e jobb visszavonulni és kedvezőbb terepen felvenni a csatát. A vélemények megoszlottak: a boiótok jelen lévő hat hadvezére közül ugyanis hárman visszavonulást, hárman pedig csatát javasoltak. Ezek közé tartozott Epameinóndas is. Amikor az ellentétek miatt már-már úgy látszott, hogy nem születhetik elhatározás, megérkezett a vezéri tanács hetedik tagja, akit Epameinóndas érveivel a maga oldalára állított. Így az ő véleménye diadalmaskodott. Elhatározták hát, hogy vállalják az élethalálharcot. Epameinóndas azonban azt is észrevette, hogy katonái a kedvezőtlen előjelek miatt aggodalmaskodnak. Ezért arra törekedett, hogy ötletesen és hadvezérhez méltóan eloszlassa a tömeg vallási aggodalmait. Mivel történetesen néhányan éppen akkor érkeztek Thébaiból, rábeszélte őket: mondják el, hogy Héraklés templomából a fegyverek csodás módon eltűntek, és hogy Thébaiban az a hír járja: az ősi hérósok vitték el a fegyvereket, hogy a boiótok segítségére siessenek a harcban. Egy másik embernek utasítást adott, mondja el, hogy nemrég járt Trophónios jóshelyének barlangjában, s ott az istenség már előre megparancsolta neki, hogy ha győznek Leuktrában, Zeus tiszteletére rendezzenek ünnepi játékokat.² Valóban ezóta rendezik a boiótok Lebadeiában az ünnepi versenyeket.

54. A hadvezér terveit messzemenően támogatta a spártai Leandrias, aki Lakedaimónból száműzetvén a thébai seregben szolgált. Ez az ember a hadsereg gyűlése előtt kinyilatkoztatta, hogy egy ősi spártai jóslat szerint Spárta akkor veszíti el vezető szerepét, amikor Leuktrában a thébaiaktól vereséget szenved. Néhány helybeli jós is felkereste Epameinóndast és azt közölték, hogy ott, Leuktros és Skedasos leányainak sírjánál Spártát súlyos csapásnak kell érnie, és ezt a következő hagyománnyal igazolták: Leuktrosról kapta ez az egész síkság a nevét. Az ő lányai és egy bizonyos Skedasos lányai ellen egykor spártai követek erőszakot követtek el. A szerencsétlen lányok átkot mondtak az erőszakot elkövetők hazájára, és önkezükkel oltották ki életüket. Még sok más hasonló dolgot is elmondtak. Végül Epameinóndas újabb gyűlésre hívta össze katonáit, és ünnepélyes szavakkal megváltoztatta addigi csüggedt hangulatukat. Most már elszállt babonás félelmük, és bátor lélekkel indultak csatába. Ekkorára megérkeztek a thessaliai segítőcsapatok is: 1500 gyalogos és 500 lovas Iasón vezetésével. Ez rábírta a boiótokat és a spártaiakat, hogy figyelemmel a sors forgandóságára, kössenek egymással fegyverszünetet. A szerződés értelmében Kleombrotos már-már elhagyta egész haderejével együtt Boiótia területét, amikor újabb jelentős spártai és szövetséges haderővel találkozott, amelyet Archidamos, Agésilaos fia vezetett. A spártaiak ugyanis értesülvén a boiótok elszántságáról, komolyan számba vették harci készségüket, és újabb sereget küldtek ki, hogy harcosaik tömegével törjék meg az ellenség vakmerőségét. A két hadsereg így módon találkozott. A lakedaimóniak most már szégyenletesnek tartották volna félni a boiótok harci erényétől. Ezért semmibe véve a már megkötött fegyverszünetet, nagy bátran visszafordultak Leuktra felé. A boiótok is készen álltak a harcra. Mindkét fél elrendezte haderejét.

55. A lakedaimóniaiakat mindkét szárnyon Hérakléstől származó hadvezérek vezették, és pedig Kleombrotos király és Archidamos, Agésilaos király fia. A boiótok vezére, Epameinóndas egészen egyéni és újszerű harcrendet alkalmazott, és így saját hadvezéri tehetségével vívta ki ezt az emlékezetes győzelmet. Ugyanis egész seregéből kiválasztotta a legjobb katonákat, s ezeket mind az egyik szárnyon helyezte el, és maga állt az élükre. A gyengébb katonákat állította a másik szárnyra, és meghagyta nekik, hogy színleljenek menekülést, s az ellenség első támadására kezdjenek lépésről lépésre hátrálni. Ezáltal ferde hadrendet hozott létre, s a csata eldöntését kizárólag e válogatott katonákból álló szárnyra bízta. Amikor a csatakiáltások mindkét félnél támadásra szólítottak, s a két sereg egyszerre tört ki harci kiáltásban, a lakedaimóniak mindkét szárnyukkal támadást kezdtek. Ezáltal arcvonalluk félhold alakot öltött. A boiótok egyik szárnya hátrált, a másik szárny azonban futólépésben támadt az ellenségre. Amikor kézitusára került a sor, eleinte mindkét fél elszántan harcolt, s a csata eldöntetlennek látszott. A továbbiakban azonban Epameinóndas katonái vitézségük és harcrendjük tömött volta következtében felülkerekedtek, és sok peloponnésosít megöltek. Ezek nem bírták feltartóztatni a válogatott vitézek rohamát. Az ellenállók közül egyesek elestek, mások megsebesültek – de mindnyájan mellükön kapták a sebeket. Amíg a spártaiak királya, Kleombrotos életben volt, amíg fegyvertársai még körülvették és hősiesen vállalták érte a halált is, kétséges lehetett, merre hajlik majd a győzelem. De végül ő sem volt már képes – bár minden veszélyt vállalt – ellenállni

a rohamnak, hanem heroikusan harcolva, és sok sebtől borítva elesett: teste felett vad tusa támadt, s a harchelyet holttestek tömege borította. Ekkor már teljes volt a zavar ezen a szárnyon, Epameinondas harcosai egyre súlyosabb nyomást gyakoroltak a lakedaimóniakra, és nagyobb erejükkel lassan-lassan kiszorították ellenfeleiket a csatasorból. A lakedaimóniak királyuk holtteste körül vitézül harcoltak, azt sikerült is megszerezniük, de a győzelmet már nem tudták kivívni. Felülkerekedett a thébai válogatott harcosok vitézsége, s ehhez sokban hozzájárult Epameinondas személyes példaadása és buzdítása is. A lakedaimóniak egyre súlyosabb hátrányba kerültek. Hátrálás közben egy ideig még fenn tudták tartani az arcvonalaik rendjét, végül azonban, amikor már sokan elesetek, s maga a parancsnokló hadvezér is halott volt, egész seregük vad futásban menekült. Epameinondas harcosai a menekülők nyomában maradtak, ellenségeiket tömegesen mészárolták le, és ragyogó győzelmet arattak. Mert bár a hellének legvitézebbjeivel szálltak szembe, és csekély létszámukkal hatalmas túlerő ellen is kellett küzdeniük, mégis győztek, s ezzel vitézségüknek halhatatlan dicsőséget szereztek. De a legnagyobb magasztalást hadvezérük, Epameinondas érdemelte, hiszen ő volt az, aki személyes bátorságával csakúgy, mint hadvezéri lángeszével leverte Hellas legyőzhetetlennek hitt urait. A csata során a lakedaimóniak közül nem kevesebben, mint négyezren estek el, a boiótok közül csak mintegy háromszázan. A csata után újabb fegyverszünetet kötöttek: engedélyt adtak a holtak eltemetésére és a spártai sereg Peloponnészosra való távozására. Így fejeződtek be a leuktrai csatával kapcsolatos események.

R. Zs.

¹ Xenokratészt Pausanias (4,32,5) szerint sorsolással választották meg a thébai hadsereg jelvényeként kijelölt fegyverek hordozásával. E feladatban segítette őt a leuktrai csatában Theopompos és Mnasilaos. A sorsolás idején még Spárta uralkodott görög földön, erre utal a vers első sora. A jelek hordozói a csapatok élén még a hadvezért, Epameinondast is megelőzték. A leuktrai csatában elesett Xenokratés és társai emlékét hirdeti ez a felirat. A csata után felállított győzelmi jel feltehetőleg az a fegyver volt, amit Xenokratés hordozott. Xenokratés nevét a felirat első sora adja meg eredeti formájában. Az ötödik sorban metrikai okoknál fogva írnak Xeínokratést. Eurótas Spárta folyója. A Kr. e. 371 őszén, a boiótiai Leuktra mellett vívott csata a spártaiak egyik legnagyobb veresége volt, amelyet Epameinondas újítása, az ún. ferde ék tett lehetővé. A spártai phalanxot a thébaiak ötven sor mélységű balszárnya áttörte. A spártaiak helyzetét az is nehezítette, hogy királyuk, Kleombrotos elesett a csatatéren.

² Trophónios egy Apollón istentől jóstehetséget kapott boiótiai hérós volt, akinek nagy tekintélyű jóshelye működött egy lebedeiai barlangban. Trophónios építőmester volt, és ő építette a hagyomány szerint a delphoi Apollón-templomot, de kincseket rabolt onnan, ezért kellett a barlangban elrejtőznie, ahol később öngyilkos lett.

146. DÉMOSTHENÉS ÖRÖKSÉGE

Démostenés: 27,4–5; 9–11.

Kr. e. 364

814,4. Az én atyám, Démostenés, körülbelül tizennégy talantonnyi örökséget hagyott hátra, ó bírák, engem mint hétéves, húgomat mint ötéves gyermeket, és anyánkat, aki ötven mina hozományt hozott magával a házba. Mivel gondoskodni akart rólunk, halála előtt mindent, amit említettem, átadott ennek az Aphobosnak és Démophónnak, Démón fiának – mindketten unokaöccsei voltak, egyik a fivérének, másik a nővérének a fia –, mellettük pedig a paianiai Therippidésnek, aki nem tartozott rokonai közé, de gyermekkorra óta jó barátja volt. 5. Ennek az utóbbinak adott ő az örökségéből hetven minát használatra, egészen addig az ideig, amíg engem a dokimasián nagykorúnak nem nyilvánítanak, azért, hogy ne kezelje pénzvágtyból rosszul az örökségemet. Démophónhoz feleségül adta a húgomat, s ezenkívül két talantont adott neki sajátul. Neki magának (*ti. Aphobosnak*) anyánkat adta feleségül nyolcvan mina hozománnyal, megengedte neki, hogy házukban lakják és berendezésünket használja...

816,9. Az én atyám, bírák, két jelentős mennyiséget termelő műhelyt hagyott hátra maga után, harminckét vagy harminchárom készíztőt, akiknek mindegyike öt és hat mina értékű volt, mások legalább három mina értékűek, akik évenként harminc mina tiszta jövedelmet hoztak neki; továbbá húsz ágykészíztőt, akik negyven mináért voltak elzálogosítva, és tizenkét mina tiszta jövedelmet hoztak; ezenkívül körülbelül egy talanton ezüst, ami kölcsönbe volt kiadva, és évente több mint hét mina kamatot hozott. 10. Ilyen tekintélyes örökséget hagyott ő hátra, amint azt maguk a vádlottak is megerősítik. Az alaptőke négy talanton és ötezer drachma volt, az évi nyereség ötven mina.

Ezekon kívül hagyott hátra elefántcsontot és vasat, megmunkálásra alkalmas anyagot, és bútornak való fát körülbelül nyolcvan mina értékben; festésre használt gubacs és réz hetven mináért; azután a ház, háromezer drachma értékben, a berendezés, az edények, arany és ruhák, anyám díszei, összesen közel tízezer drachma értékben, s otthon nyolcvan mina ezüstpénz. 11. Ezt mind a házában hagyta hátra; tengeri vállalkozásra kölcsönadva hetven mina Xuthosnak, kétezernégyszáz drachma Pasió pénzváltó üzletében, hatszáz a Pyladésban, ezerhatszáz Démomelésnél, Démón fiánál, s körülbelül egy talanton kiadva kölcsönbe kétszáz és háromszáz drachmás összegekben. És ezeknek a pénzeknek az összege több mint nyolc talanton és ötven mina. Mindez pedig, ha összeszámláljátok, kitesz tizennégy talantont.

S. J.

Démostenés Kr. e. 364-ben perelte be apai örökségét hűtlenül kezelő gyámját, Aphobost, akit végül tíz talanton megfizetésére ítélték. Ez volt Démostenés első jelentős szónoki sikere. A beszédben felsorakoztatott adatok betekintést nyújtanak egy Kr. e. 4. századi módos athéni polgár vagyoni viszonyaiba. Egy talanton ezüst kölcsönadása után a beszéd szerint több mint hét mina kamatot járt. Egy talanton 6000 drachma. Annak havi 1%-os (évi 12%-os) kamata havonta 60, évente 720 drachma, vagyis 7 mina és 20 drachma.

147. A MANTINEIAI CSATA

Diodóros: *Bibliothéké Historiké* [Történelmi Könyvtár]. 15,84–87.

Kr. e. 362

84. Mikor Epameinóndas megtudta a foglyoktól, hogy a mantineiaiak teljes erejükkel a lakedaimóniak segítségére indulnak, pillanatnyilag ugyan a várostól egy kicsit visszahúzódtak és ott tábort ütöttek, de elrendelte, hogy a katonák vacsorázzanak meg, s a lovasság egy részét hátrahagyva, megparancsolta nekik, hogy a hajnali őrsváltásig égensék a tüzeket a táborban, maga pedig a sereg zömével felkerekedett, és azon igyekezett, hogy a Mantineiaiban maradottakra hirtelen rátörjön. A következő napon nagy utat tett meg, s így csakugyan hirtelenül és meglepetésszerűen rajtaütött a mantineiaiakon. Tervét mégsem tudta megvalósítani – bár a hadvezetésben mindenről előre gondoskodott –, hanem, minthogy a szerencse nem kedvezett, várakozás ellenére elszalasztotta a győzelmet. Ugyanis, amint éppen az elhagyott városhoz közeledett, Mantinea másik oldala felől szembejöttek azok a katonák, akiket az athéniek küldtek a szövetség értelmében. Ezek hatezren voltak, vezérük Hégelochos, egy a polgárok körében megbecsült férfiú. Ő a szükséges létszámot a városba irányítva, a sereg többi részét harchoz rendezte, mint aki csatára készül. Hozzá még legott megjelentek a lakedaimóniak és a mantineiaiak, és mindnyájan az egész háborút eldöntő ütközetre készülve, szövetségeseiket is mindenfelől összehívták. A mantineiaiakat segítették az élisiek, a lakedaimóniak, az athéniek és mások, kik valamennyien több mint húszezer gyalogost és kétezer lovaszt számláltak. A tegeaiakkal szövetségben harcolt az arkadiiai legnagyobb és legerősebb része, az achaiok, a boiótok, az argosiak, valamint a peloponnésosi és azon kívüli szövetségesek közül néhányan: összesen összegyülekezett több mint harmincezer gyalogos és nem kevesebb, mint három-ezer lovas.

85. Rövidesen mindkét fél felvonult a döntő ütközetre, a seregek elrendeződtek a harchoz, és a jóskok levágva az állatokat, mindkét táborban kijelentették, hogy az istenek győzelmet ígérnek. Az egyik oldalon a harcrendben a mantineiaiak a többi arkadiaival a jobbszárnyon állottak, mellettük, velük együtt harcolva, a lakedaimóniak, ezekhez csatlakoztak az élisiek és az achaiok, végül a többiek közül a gyengébbek tették ki a rend hátralévő részét. A balszárnyat az athéniek töltötték ki. A másik seregben a thébaiak kerültek a balszárnyra, mellettük álltak az arkadiiaiak, a jobbszárnyat az argosiakra bízta. A többi nép töltötte ki a közepét, az euboiaiak, a lokrisiak, a sikyóniak, azonkívül a messénéiek, a malisiak, az ainianok, valamint a thessaliaiak és a többi szövetségesek. A lovasságot mindkét félen mindkét szárnyra szétszabták. Mikor a két sereg ily módon harcrendbe szerveződött és közel voltak egymáshoz, s a trombiták felharsantak, s a hadseregek csatakiáltásban törtek ki, már a kiáltás nagyságával is a győzelmet jelezve. Először a szárnyakon a lovasság bocsátkozott harcba, aminek során becsvágyukban önmagukat tették tönkre. Az athéni lovasság ugyanis, amely a thébaira támadott, vereséget szenvedett, nem a lovak alkalmasságának, saját vitézségüknek vagy a lovaglásban való járatosságuknak hiánya miatt, mert ezekben nem volt gyengébb, de igenis számban, a könnyűfegyverzetűek felszerelésében és harcrend formájában bizony elmaradt az ellenség

mögött. Maguknak ugyanis kevés lándzsájuk volt, a thébaiaknak pedig háromszor annyi parittyásuk meg lándzsásuk, akiket a Thessalia körül fekvő vidékekről küldtek. Ezek gyermekkoruktól fogva nagy igyekezettel gyakorolták magukat az említett fegyverekkel való harcban, s ily módon jártasságuknál fogva a csatákban nagyban hozzá szoktak járulni a mérleg lebillenéséhez. Így az athéniek, akiket a könnyűfegyverzetűek sebekkel borítottak s az ellenállás szorongatott, megfutamodtak. Minthogy azonban a szárnyon kívül futottak, a vereséget helyrehozták. Egyfelől ti. visszavonulásukkal nem bontották meg saját harcrendjüket, másfelől euboiaiakra és zsoldosokra bukkanva, akiket a közeli dombok elfoglalására küldtek ki, velük harcba bocsátkoztak és valamennyiüket levágták. A thébai lovasság viszont nem üldözte a menekülőket, hanem a szemben állókra törve, mindenáron a gyalogságot akarta megfutamítani. Heves küzdelem támadt, s a szorongatott athéniek már-már hátrálni kezdtek, mikor az élisi lovasság parancsnoka, aki a hátvédet vezette, segítségükre sietett, és sok boiótiai levágva megfordította a csatát. Az élisi lovasság tehát ilyen módon megjelenvén a balszárnynon, a szövetségeseit ért csapást jóvátette. A másik szárnyon a lovasok összecsapása után rövid ideig eldöntetlenül folyt a harc, utóbb azonban a boiótiai és a thessaliai lovasság száma és vitézsége erőt vett a mantineiaiak mellett harcolókon, akik nagy veszteséget szenvedve, gyalogosaik harcrendjéhez menekültek vissza.

86. A lovasság harca tehát mindkét részen így végződött. A gyalogoserők, amikor megütköztek az ellenséggel, nagy és csodálatra méltó küzdelmet vívtak. Mert még görögöknek görögök elleni harcában sem ekkora embertömeg egymással szemben soha csatasorban nem állt, sem a vezérek nem voltak dicsőségben kiválóbbak, sem a harcosok a helyüket a veszélyekben vitézebbül meg nem állták. Mert akik azokban az időkben a gyalogosharcban a legkiválóbbak voltak, a boiótok és a lakedaimóniak, azok álltak egymással szemben, s mikor megütköztek, életüket a legkevésbé sem kímélték. Először dárdákkal sebeztek meg egymást, s amikor azok a csapások sűrű volta miatt nagyrészt összetörték, kardot ragadva harcoltak tovább. A testek egymásnak feszültek, mindenfajta sebeket osztogattak, de állhatatosságuk mit sem szűnt. Hosszú időn át kitartottak a vad küzdelemben, s minthogy mindkét oldalon rendkívüli volt a vitézség, a harc sorsa nem dőlt egyik oldalra sem. Egyikük sem törődött azzal, ha fájdalom érte, de mindegyikben égett a vágy valami ragyogó tett után, s így a dicsőségért fennkölt lélekkel fogadták a halált. Mikor a harc már keményen, hosszú ideje folyt és még mindig nem dőlt el semerre, Epameinondas úgy vélve, hogy az ő személyes vitézségére van szükség a győzelemhez, elhatározta: maga dönt. Legott összeszedte tehát a legkiválóbbakat, s ezek sűrű csapatától körülvéve az ellenség közepébe rontott. Ő vezette a csapatot, ő hajította el elsőnek dárdáját, s a lakedaimóniak vezérét találta el. A többiek is rögtön harcba bocsátkoztak, s egyeseket megölve, másokat megrémítve, áttörték az ellenség harcrendjét. A lakedaimóniak, akiket megrettentett Epameinondas hírneve és a körülötte lévő csapat ereje, megfutamodtak. A boiótok a sarkukban voltak, és az utolsókat szüntelenül öldökölték, úgy, hogy halomba gyűlt a holttestek tömege.

87. Mikor a lakedaimóniak látták, hogy Epameinondas az, aki a legelszántabb lélekkel támad, együttesen ellene indultak. Sűrűn szállott a sok gerely, ezeket részben kikerülte, részben kivédte, néhányat meg a testéből rántott ki, s azokkal védekezett a rárohanók ellen.

Hősiesen küzdött a győzelemért, s így kapott a mellén halálos sebet. A dárda roppant vasa benne maradt testében, s ő a sebtől megtörve, tüstént a földre zuhant. Tette körül elszánt küzdelem indult meg, mindkét részen sokan elesetek, s a thébaiak csak nehezen, számbeli túlerejüknel fogva gyűrték le a lakedaimóniakat. Amikor azok futni kezdtek, a boiótok egy ideig üldözték őket, de azután visszafordultak, a legfontosabbnak azt tartva, hogy a holttestek birtokában legyenek. A trombiták tehát visszahívták a katonákat, s így mindnyájan abbahagyták a harcot, de mivel mindkét oldalon győzelmi jelet állítottak, vitás maradt, hogy ki győzött. Az athéniek ugyanis, akik legyőzték a domboknál az euboiaiakat meg a zsoldosokat, birtokában voltak a holttesteknek, viszont a boiótok, akik erejükkel legyőzték a lakedaimóniakat és urai maradtak a csatatérnek, maguknak tulajdonították a diadalt. Egy ideig tehát egyik fél sem küldött követeket a halottak összeszedése ügyében, nehogy úgy tűnjék, mintha lemondának az elsőségről, végül is azonban, mikor a lakedaimóniak követői megérkeztek, mindkét fél eltemette halottait. Epameinondas még élve vitték a táborba, s amikor az összehívott orvosok úgy nyilatkoztak, hogyha a lándzsát kiveszik melléből, feltétlenül be fog következni a halál is, életének hősie véget szabott. Először pajzhordozóját hívatta, és megkérdezte, hogy megőrizte-e pajzsát. Mikor az igennel válaszolt, és a pajzsot le is tette elé, azt kérdezte, ki győzött. Mikor a fiú elmondta, hogy a boiótok, így szólt: „Itt az ideje meghalnom”, s megparancsolta, hogy húzzák ki a dárdát. Mikor ott lévő barátai felkiáltottak és valaki könnyezve azt mondta: „Gyermektelenül halsz meg, Epameinondas”, így szólt: „Zeusra, de két leányt hagyok, a leuktrai és a mantineiai győzelmet”. Amikor a dárdát kihúzták, minden haláltusa nélkül halt meg.

R. Zs.

Az ún. második mantineiai csatára Kr. e. 362. június végén vagy július elején került sor (az első mantineiai csata Kr. e. 418-ban volt). Ez volt az Epameinondas által megalkotott ferde ék vagy ferde phalanx legnagyobb sikere. A thébaiak növekvő peloponnésosi befolyása ellen küzdő spártaiak, athéniek és mantineiaiak veresége nem bizonyult végzetesnek, mert a mantineiai csatatéren elhunyt Epameinondasszal a thébaiak terjeszkedő politikája is sírba szállt.

148. ATHÉN, ARKADIA, ACHAIA, ÉLIS ÉS PHLEIUS SZÖVETSÉGE

Tod 144; H. Bengtson: *Die Verträge der griechisch-römischen Welt*. II. 290. Athénben talált stélé két töredéke, felső részén domborművel, amely az ülő Zeust és két nőalakot (az egyik Athéné) ábrázol. Ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik.

Kr. e. 362/361

Molón archónsága alatt.

Az athéniek, arkadiaiak, achaiaiak, élisiek és phleusiak szövetsége.

A tanács és a nép így határozott az Oinéis phylé elöljárósága alatt. Jegyző volt az óai Agatharchos, Agatharchos fia, a hermosi Xanthippos elnökölt, a javaslatot I 5. Periandros tette:

Tegyen fogadalmat a hírnök (*kéryx*) azonnal az olymposi Zeusnak és a városvédő Athénának, Démétérnek és Korénak, a tizenkét istennek és a tiszteletre méltó istennőknek (*semnais theais*), hogy ha az athéniek népének javára válnak a szövetségre vonatkozó határozatok, I 10. ezek beteljesültével áldozatot és körmenetet rendeznek, ahogy a nép elhatározza. Ezeket kell felajánlani, mivel a szövetségesek határozatot terjesztettek a tanács elé, hogy fogadják el a szövetséget azokkal a feltételekkel, amelyeket az arkadiaiak, achaiaiak, élisiek és phleiusiak felajánlottak, és I 15. a tanács előzetes határozatot hozott ezekre vonatkozólag, majd a nép úgy határozott, hogy kössenek egymással a nép jó szerencséjére örök szövetséget egyfelől az athéni nép és szövetségesei, másfelől az arkadiaiak, achaiaiak, élisiek és phleiusiak [...]

[...] (*5 olvashatatlan sor*) [...]

[...] ezen a stélén. Ha valaki megtámadja I 25. Attikát, vagy megdönti az athéni demokráciát, tyrannost vagy oligarchiát juttat uralomra, nyújtsonak segítséget az athénieknek az arkadiaiak, achaiaiak, élisiek és phleiusiak minden erejükkel a lehetőség szerint, amint erre az athéniek felszólítják őket; és ha valaki megtámadja ezeket a városokat, vagy megdönti a phleiusi demokráciát, vagy az I 30. achaiaiak, arkadiaiak vagy élisiek államrendjét megdönti, vagy megváltoztatja, vagy egyeseket elűz, nyújtsonak nekik segítséget az athéniek teljes erejükkel, a lehetőség szerint, amint erre felhívják őket a jogtalanságot szenvedők; a főparancsnokságot (*hégemonian*) a saját területén mindegyikük maga viseli. Ha pedig valamennyi I 35. város még valami mást határozna el kiegészítésül hozzátenni a határozathoz, azt az eskü szerint becsületesen tartsák meg. Tegyenek esküt az egyes városokban a peloponnésosiak főhivatalnokai, az athéniek közül pedig a stratégosok, I 40 a taxiarchosok, a hipparchosok, a phylarchosok és a lovagok [...].

S. J.

A szerződést röviddel a mantineiai csata után kötötték örök időkre. Fontos előírás volt, hogy a szövetségesek nem engedik államformájuk megváltoztatását, katonai erővel segítenek egymáson, és a parancsnokság mindig azok kezében van, akik területén a hadműveletek folynak.

149. HELLAS ÉS A SATRAPÁK LÁZADÁSA

Tod 145; H. Bengtson: *Die Verträge der griechisch-römischen Welt*. II. 292. Argosban talált felirat, ma ismeretlen helyen van.

Kr. e. 362/361

[...] részesei a közös békének. Közljék a satrapák küldöttével, hogy a görögök – a közös béke érdekében – követek útján eloszlatták egymás közötti ellentéteiket, I 5. hogy megszüntetvén a közöttük folyó háborút, mindegyikük a lehető leghatalmasabbá és boldoggá tegye városát, és hasznosak és erősek maradjanak barátaik számára. Tudatában vannak annak, hogy a (*perzsa*) királynak semmiféle háborúja nincs ellenük. Ha tehát nyugton marad, és nem szít viszályt a görögök között, s a köztünk I 10. most létrejött békét nem

kísérli meg semmiféle módon vagy mesterkedéssel megsérteni, mi is békésen fogunk viselkedni a királlyal szemben. Ha azonban háborút indít szövetségünk valamelyik résztvevője ellen, vagy valamelyiknek nehézségeket okoz a béke megbontása céljából, akár ő maga, akár másvalaki az ő országából a békét létrehozó görögökkel 15. szemben, mindnyájan közösen fogunk védekezni ellene, méltóan a most megkötött békéhez, és azokhoz a tettekhez, amelyeket azelőtt véghezvittünk. *vacat* [...]

S. J.

Az Argosban talált felirat a perzsa satrapések lázadására adott hellén választ fogalmazza meg. A lázadók valószínűleg a görögökhöz fordultak segítségért a nagykirály, II. Artaxerxés ellen, de ők – közös békét, vagyis *koiné eirénét* kötve – elutasították a kérést, és megmaradtak a perzsákkal kötött szerződéses viszonyban.

150. PHILIPPOS ELFOGLALJA AMPHIPOLIST

Tod 150; SIG 194. Amphipolisban talált felirat, ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik.

Kr. e. 357

A nép így határozott:

Philón és Stratoklés legyenek örökre száműzve Amphipolisból és az 15. amphipolisiak területéről, mind ők maguk, mind gyermekeik, és ha valahol elfogják őket, bánjanak velük, mint ellenséggel, és 10. büntetlenül megölhessék őket, vagyonukat pedig kobozzák el, és tizede legyen Apollónnak és a 15. Strymónnak szentelve; az előljárók pedig írják fel őket *(és a rájuk vonatkozó határozatot)* kőtáblára. Ha valaki a határozatot meg akarja változtatni, vagy bármiféle 20. csellel vagy mesterkedéssel befogadja őket, vagyonát kobozzák el, és őt magát örökre 25. száműzzék Amphipolisból.

S. J.

Amphipolist, a Kr. e. 437-ben alapított athéni gyarmatvárost, Kr. e. 424-ben elfoglalta Brasidas, és Kr. e. 422-től minden kapcsolat megszakadt Athén és gyarmata között. Az athéniek többször próbálkoztak visszafoglalásával, de nem jártak sikerrel (Kr. e. 414-ben Euetión, 368–365-ben Iphikratés, 363-ban, valamint 360/359-ben Timotheos). III. Perdikkas (ur. Kr. e. 368–359) támogatta Amphipolis harcát az athéniek ellen, utóda, II. Philippos azonban Kr. e. 359-ben kivonta csapatait a városból, és formálisan átengedte Athénnek. Az athéniek azonban nem tudták igényüket érvényesíteni, és amikor háború tört ki köztük és szövetségeseik, a 2. attikai tengeri szövetség tagállamai között, II. Philippos elfoglalta a várost. A felirat az Athén-barát amphipolisi politikusok száműzéséről intézkedik. Strymón Thrákia és Makedónia határfolyójának istene, Amphipolis ugyanis e folyó partján fekszik.

151. HOGYAN VÉDEKEZZENEK AZ OSTROMLOTTAK?

Aineias Taktikos: *Hogyan kell az ostromlottaknak ellenállniuk?* A teljes szöveg megjelent: *Aeneas Tacticus, Asclepiodotus, Onasander*. London–Cambridge, (Mass.), 1923.

Kr. e. 357–356 k.

Az olyan emberek, akik földjükről elindulva, a határon túl harcok és veszedelmek közé kerülnek, s akár a tengeren, akár szárazföldön valami csapás éri őket – de ha életben maradnak, még mindig megmarad saját földjük és hazájuk, ezért nem vesznek el teljesen. Ám azoknak harca, akik a legnagyobbakért vállalják a veszedelmet – templomaikért, hazájukért, szüleikért, gyermekeikért s a többiekért –, egészen más és az előbbiekéhez nem is hasonlítható. Ha ugyanis meg tudják óvni magukat, mert hősieken védekeznek az ellenséggel szemben, akkor ezután már azok szemében félelmetesek lesznek, mint akiket nehéz megtámadni; ha viszont rosszul harcolnak, nincs semmi reményük a megmaradásra. Azoknak tehát, akik ilyen nagyszerű ügyért vállalják a harcot, a felkészülésben és az igyekezetben semmit sem szabad elhanyagolniuk, hanem sok mindenre kell gondolniuk, hogy legalábbis ne önhibájukból tűnjenek veszteseknek. Így, ha valami baj mégis meggesnék velük, a többiek egykor a korábbiaknak mindenben megfelelően helyre tudják állítani a dolgokat, amint a görögök közül többen is, akik már végveszedelemben jutottak, ismét összeszedték magukat.

1. Azoknak, akik az osztagok elrendezésével foglalkoznak, az állam nagyságát, a város beosztását, az örök elhelyezését és mozgását, továbbá mindazon egyéb dolgokat, amelyek a fegyveres egységekkel kapcsolatosak, szem előtt tartva kell a beosztást megcsinálni. A kivonulókat úgy kell felkészíteni, hogy tekintettel legyünk azokra a helyekre, melyeken áthaladnak: hogyan kell vonulni veszélyes vagy megerődített helyeken, szorosokban, síkságokon, jobbra lévő magaslatoknál,¹ lesvetésre alkalmas terepen, folyókon való átkelésnél, s hogyan kell az ilyen helyzetekben harcrendbe szerveződni. A bástyák és a város leendő őreit viszont egyáltalán nem ilyen szempontból, hanem a városban lévő helyeket és az ott fellépő veszélyt figyelembe véve kell felkészíteni. Először is tehát ki kell választani közülük a legértelmesebbeket és harcban legjáratosabbakat, hogy azok legyenek a parancsnokok körül. Majd azokat kell kiválasztani és csapatokba osztani, akik a legjobban bírják a fáradságot, hogy ezek akár hadjáratokban, akár városi őrzéskorban, akár a szorongatottak megsegítésére, akár más ezekhez hasonló szolgálatokra rendelkezésre álljanak mint élcsapat, s mint olyanok, akik tudnak is segíteni. Ezeknek jóindulatú és a fennálló renddel elégedett embereknek kell lenniük, mert a mások összeesküvéseivel szemben nagy dolog egy ilyen erő, felér egy fellegvárral, hiszen félelmet kelt azokban, akik az államban valami ellenkezőt akarnak. Vezérük és felügyelőjük legyen egyébként is okos és erős, és olyan valaki, akinek igen nagy veszélyt jelentene egy változás bekövetkezése. A többiek közül az ifjú korosztály legerősebbjeit kiválasztva, az őrhelyekre és a bástyákra kell állítani, a fennmaradó tömeget szétszórva az éjszaka folyamára, a védők soraiba kell beosztani, a legénységet részben a piacra, részben a színházba, a többieket meg a városban lévő nyílt terekre, hogy az állam erejéhez képest semmi sem maradjon védtelen.

2. A városban lévő haszontalan nyílt területeket, hogy ne legyen ott osztagokra szükség, a legjobb árkokkal átszelni, és így, amennyire csak lehet, hozzáférhetetlenné tenni azok számára, akik forradalmat akarnak csinálni és előre el akarják e tereket foglalni. Így pl. a lakedaimónbeliek, mikor a thébaiak betörték, ki itt, ki ott, a közeli házakat, sövényeket és falakat lerontotta, kosarakat telerakott földdel és kővel, sőt némelyek szerint templomi bronztripusokkal is, minthogy ebből sok volt és nagyok voltak, s mindezek felhasználásával előre megtöltötték a város bejáratait, átjáróit, nyílt területeit, s ezzel gátat vetettek az ellenség elé, mikor magába a városba akart behatolni (Kr. e. 362). – A plataiaibeliak, mikor éjszaka észrevették, hogy a thébaiak a városban vannak, felismerve, hogy nincsenek sokan és nem is a szükséges dolgokkal foglalkoznak, mert azt hiszik, hogy már kezükben a város, úgy vélték, hogy rajtaütéssel könnyen legyőzhetik őket. Ezért tüstént a következő ügyes módon jártak el. A vezető tisztviselők közül némelyek tárgyalásokba bocsátkoztak a piacon a thébaiakkal, mások pedig titkon hírül adták a többi polgárnak, hogy ne menjenek ki házaikból szórványosan, hanem egyenként vagy kettesével észrevétlenül törjék át a közös falakat, és egymásnál gyűljenek össze. Mikor azután összegyűlt a csatához kellő számú sokaság, az átjárókat és az utcákat igásállatok nélküli kocsikkal elzárták, és adott jelre egyesülve, a thébaiakra támadtak. A nők és a rabszolgák a háztetőkön voltak. Amikor a thébaiak a sötétben cselekedni és védekezni akartak, nem kisebb kárt okoztak nekik a kocsik, mint a rájuk támadó emberek. Ők ugyanis futkostak, de nem tudták, merre menekülhetnének a kocsiakadályok miatt, üldözőik pedig ismerték a helyzetet, és rövid idő alatt sokukat elpusztították (Kr. e. 431).² Szólnunk kell azonban azokról a megfontolásokról is, amelyek ez ellen szólnak. Így, ha csak egy nyílt térség van, veszély fenyegeti a városban lévőket, ha az összeesküvők azt előre elfoglalják, mert csak egy ilyen közös hely lévén, az a helyzet ura, aki itt megelőzi a másikat. Ha viszont már két vagy három ilyen hely van, ebből a következő jók származnak: ha egy vagy két helyet elfoglalnak is, a megmaradó még az ellenfél rendelkezésére áll, ha pedig valamennyit, akkor szétválva és elkülönülve gyengébbek lesznek ellenfeleiknél, akik tömörültek, kivéve, ha minden rész külön-külön is erősebb a városiaknál. – Ugyanilyen módon minden egyéb szándék esetében is meg kell gondolni az előírtakban rejlő ellentétes szempontokat, hogy az ember ne vaktában válassza valamelyiket.

3. *A városi őrség más rendje.* Ha hirtelen rémület támad egy meg nem szervezett városban, bárki gyorsan védelmi rendbe állíthatja a város polgárait, ha minden kerületnek sorsvetés útján kijelöli a bástyafal egy részét, hogy a kerületek oda kivonulva, azt tüstént őrizzék. Minden egyes kerület nagyságának megfelelő falrészt védjen. Azután ki kell választani azokat, akik bírják a testi megerőltetést, a piacon és az őrzáratokban teljesítendő szolgálatokra, s oda, ahol még ilyen emberekre van szükség. Hasonlóképpen kell, ha szövetségesek védenek egy-egy erődítményt, az egyes szövetségeseknek egy-egy falrész kiadni. Ha azonban a polgárok gyanakodnak egymásra, minden bástyafelfjáróhoz megbízható embereket kell felügyelőül állítani, akik megakadályozzák, ha valaki más is fel akar menni. Békében így kell a polgárokat beosztani: először is minden utca utcaparancsnokának kell kinevezni a legderekabb és legértelmesebb embert, akinél, ha éjszaka valami váratlan dolog előadódik, összegyülekeznek. Az utcaparancsnokoknak a piachoz legközelebb eső utca lakóit a piacra kell felvezetni, a színházhoz legközelebb lévő utcáét a

színházba, s így gyülekezzenek a legközelebbi nyílt térségekre az utcaparancsnokok azokkal együtt, akik náluk fegyveresen egybegyűltek. Így ér ugyanis el mindegyik a leghamarább a neki kijelölt helyre, s lesz ki-ki saját házához a legközelebb, hogy mint házának gondviselője, az otthon maradtaknak, gyermekeinek és feleségének, nem időzvéen nagyon távol tőlük, üzenetet küldhessen. A vezető tisztviselőknek pedig sorshúzással előre meg kell állapodniuk, hogy ki hova megy, kiket küldenek az összegyűltekből a falakra, és ki vegye át a teljhatalmú parancsnoklást, ha erre váratlanul szükség lenne...

5. *A kapuőrökről.* Azután kapuőröket kell állítani, nem találomra akárkit, hanem értelmes embereket, akiknek helyén van az eszük, s akik képesek mindig megorrontani, ha valamit bevisznek a városba, olyanokat, akik jómódúak, akiknek van valami záloguk a városban (értem ezen a gyermekeket, meg a feleséget), s nem olyanokat, akiket ínség, szerződéses kényszer vagy más egyéb nyomorúság miatt valaki levehet a lábukról, vagy akik maguk biztatnak másokat forradalomra. Leukón, a bosporosi tyrannos, azokat is elbocsátotta az őrsegből, akik kockajáték vagy más kicsapongás miatt adósodtak el.³

6. *Nappali őrség.* Nappali őrszemeket is kell állítani a város előtt, magas és a legmesszebből látható helyekre. Minden egyes helyen legalább három őrszemnek kell lennie, nem találomra akárkiknek, hanem harcban jártasaknak, nehogy hozzá nem értés miatt valamit higgyenek, jelt adjanak vagy jelentsenek a városnak, s így feleslegesen zavarják fel az embereket. Márpedig ilyesmi megesik olyanokkal, akik a hadirendszabályokban és a háborúban járatlanok, s így nem ismerik fel az ellenség cselekményeit és tetteit, akár előre megfontoltan cselekszenek, akár hirtelenében. A tapasztalt őrszem azonban érti az ellenség készülődését, számát, felvonulását és általában a hadmenet mozgását, s így a valóságot jelenti meg.

Ha ilyen helyek nincsenek, ahonnan a városban láthatók volnának a jeladások, más-más helyeken, más-más közvetítőknek kell lenniük, akik átveszik az adott jeleket és továbbítják a városnak. A nappali őrszemeknek gyorslabúaknak is kell lenniük, hogy amennyiben jeladással nem lehet valamit továbbítani, de a szükség kényszerít, hogy közülük valaki mégis azt hírtül adjá, képesek legyenek gyorsan megérkezni és a lehető legmesszebből is hírt hozni.

Ha a helyek lóval járhatók, és rendelkezésre állnak lovasok, kíváncsok általuk fenntartani az összeköttetést, hogy ezek révén gyorsabban járjon a hír. A nappali őrszemeket a városból kora reggel vagy még éjszaka kell kiküldeni, hogy az ellenség felderítői észre ne vegyék őket. Ne legyen egy és ugyanaz a jelszavuk, hogy ha az ellenség elfogja őket, se akarva, se akaratlanul a városbeliek jelszavát elárulni ne tudják. Közölni kell a nappali őrszemekkel, hogy alkalomadtán úgy adják a jeleket, mint a fáklyás jeladók a fáklyával...

10. Tudomására kell hozni mindenkinek, akinek igásjószága vagy rabszolgája van, hogy a szomszédoknál helyezze el, mert a városba nem viheti be. Ha pedig valakinek nincs vendéglátó barátja, akinél elhelyezhetné, ez esetben a hatóságoknak kell állami költségen a környező helységekből azokat elhelyezni, s gondoskodni az elhelyezettek ellátásáról.⁴

Hirdetmények. Azután bizonyos időnként hirdetményeket kell közzétenni az összeesküvők megfélemlítése, illetve visszaretentése céljából. A szabad személyeket és a gabonát be kell hozni a városba, az olyan ember földjéről való jószágot pedig, aki nem engedelmeskedik, bárkinek, aki akarja, jogában áll elvezetni vagy elvinni. Az ünnepeket a

városban kell ünnepelni, magán-összejöveleteket sehol, sem nappal, sem éjszaka nem szabad rendezni, amelyek elkerülhetetlenek, azokat is vagy a prytaneionban, vagy a tanács más épületeiben vagy egyéb nyilvános helyen. Jós ne áldozzék maga, városi tisztviselő jelenléte nélkül. Nem szabad közös étkezések keretében étkezni, hanem kinek-kinek csak a maga házában, kivéve az esküvőt és a halotti tort, de ezeket is előre be kell jelenteni a hatóságoknak.

Ha vannak száműzöttek, ki kell hirdetni, mi történik azzal, akár polgár, akár jövevény, akár rabszolga, aki eltávozik, és ha valaki valamelyik száműzöttel érintkezik, vagy valamelyiküknek levelet küld, vagy tőlük levelet kap, úgy jelentsen ez az ilyen számára valami veszélyt vagy büntetést. Legyenek vizsgálói a kiküldött és beérkező leveleknek, akiknek azokat előbb be kell mutatni. Jegyzékbe kell foglalni azokat, akiknek több van, mint egy fegyverzetük, senkinek semmiféle fegyverzetet nem szabad a városból kivinni vagy zálogul elfogadni. Hatósági engedély nélkül sem katonákat zsoldba fogadni, sem másnak zsoldjába állni nem szabad. Sem a polgárok, sem a betelepültek közül senkinek sem szabad engedély nélkül elhajóznia, a hajókkal pedig előre közölni kell, hogy azoknál a kapuknál vessenek horgonyt, amelyekről a továbbiakban még szó lesz. Az érkező idegenek fegyvereiket láthatóan és kéznél viseljék, azokat tőlük tüstént el kell venni, őket senkinek, még a vendégfogadósoknak sem szabad hatósági engedély nélkül befogadni. A hatóság pedig foglalja jegyzékbe őket, ha megszállnak, s azt is, hogy kinél. Éjszakára a vendégfogadókat a hatóságok kívülről zárják be. Bizonyos időközönként azokat, akik közülük már sokat próbáltak, ki kell utasítani. A szomszéd államból valókat, s akik művelődési vagy egyéb okból költöztek be, nyilvántartásba kell venni. A városoktól, *uralkodóktól* vagy hadseregektől érkező hivatalos követekkel nem szabad akárkinek kívánsága szerint külön beszélni, hanem mindig jelen kell lenni néhánynak a legmegbízhatóbb polgárok közül, akik ott-tartózkodásuk ideje alatt állandóan együtt vannak a követekkel. Ha a városban valamin hiány mutatkozik, gabonában, olajban vagy más egyébben, a behozónak a beszállított áruk mennyisége szerint hasznót kell biztosítani, megtiszteltetésül koszorút kell adni, a hajósoknak pedig engedélyezni kell a hajó ki- és bevontatását. Gyakran kell fegyverbe szólítani a lakosságot, a beköltözött idegeneknek pedig ilyen alkalmakkor egy meghatározott helyre kell gyülekezniük, vagy otthon maradniuk. Ha máshol jelennek meg, mint vétkesekre, büntetést kell rájuk kiszabni. Mikor jelt adnak, ezeknek raktáraikat és árusítóhelyeiket be kell zárniuk, a mécseseket ki kell oltaniuk és senki másnak náluk jelen lenni nem szabad. Ha valakinek mulhatatlanul szükséges, lámpással járhat, míg ellenkező rendelkezést ki nem adnak. Ha valaki feljelent valakit, hogy az állam ellen összeesküszik, vagy hogy az előbb leírt dolgokból valamit megtesz, pénzt kell ígérni, és az ígért összeget a piacon, egy oltáron vagy templomban nyilvánosan elhelyezni, hogy bárki készségesebben vállalkozzék az említettek feljelentésére...

Zsoldoshadseregben, csendet parancsolva, mindenki hallatára a következőket kell kihirdetni: ha valaki a körülményekkel nincs megelégedve és el akar távozni, szabadságában áll elmenni, többé azonban... el fogják adni.⁵ Az ezeknél kisebb vétségekért a fennálló törvények értelmében börtönbüntetés jár. Ha azonban valakiről kiderül, hogy megkárosítja a hadsereget vagy bomlasztja a táborn, halál legyen a büntetése. Azután a többi feladatokról kell gondoskodni. Elsősorban is meg kell vizsgálni, hogy egyetértés van-e a polgárok

között, mert ostrom idején ez lenne a legnagyobb jó. Ha azonban nincsen, a fennálló renddel ellentétes véleményen lévők közül a legtekintélyesebbeket, főképpen azokat, akik vezérek és a városban valami ügy kezdeményezői lehetnének anélkül, hogy gyanút ébresztenénk, el kell távolítani, holmi kézenfekvő ürüggyel, külföldre küldve őket, mint követeket vagy más állami megbízatással. Így tett pl. testvérével Leptinésszel, aki a syrakusai néppel barátságos viszonyban volt, Dionysios, látva, hogy testvére nagyon erős.⁶ Mikor gyanú ébredt irányában és el akarta távolítani, nem próbálta meg őt nyíltan kiűzni, tudatában annak, hogy népszerűségénél fogva nagy erő kelne pártjára és még valami forradalom törne ki. Éppen ezért a következőket eszelte ki: egypár zsoldossal elküldte őt a Himera nevű városba azzal a megbízatással, hogy az őrséget részben hozza el, részben szervezze meg. Mikor azután már Himerában volt, azt az utasítást küldte utána, hogy maradjon ott, amíg nem hívátja.

Amennyiben egy várost kezesek adására köteleznek, ha ellene támadás indul, a kezesek szüleit és legközelebbi rokonait el kell távolítani a városból az ostrom idejére, hogy ne lássák, amint az ellenség felvonulása során fiaikat is magával hurcolja, és amint ezek a végsőket szenvedik. Megeshetik ugyanis hogy, ha ők bent vannak, valami ellenséges cselekedetre ragadtatják magukat. Ha azonban nehéz volna őket efféle ürüggyekkel elküldeni, nekik is úgy kell ott maradniuk, hogy a lehető legkevesebb dologban és ügyben vegyenek részt, ne tudják előre sem azt, hogy hol lesznek, sem azt, hogy mit csinálnak, s lehetőleg sem éjjel, sem nappal nem kell őket magukra hagyni. Hol ilyen, hol olyan ügyben vagy szolgálatban egy csomó ember legyen feltűnésmentesen körülöttük, úgy, hogy ezek társaságában inkább ők legyenek őrizet alatt, sem minthogy ők őrizzenek valamit. Megfigyelés céljából legyenek szétszórva, mert így tudnak a legkevésbé valami forradalmat csinálni.

Ezenfelül lefekvéshez sem szabad semmiféle lámpást vagy éjszakai világítóeszközt vinni. Előfordult már ugyanis, hogy egyesek, akik mindenképpen meg voltak akadályozva abban, hogy forradalmat csináljanak, bár akartak, s abban is, hogy az ellenség felé tegyenek valamit, ilyesmit főztek ki: kosaraikkal és takaróikkal együtt az őrhelyre világítószereket is vittek, ki fáklyákat, ki lámpákat, azon a címen, hogy majd legyen minél lefeküdniük, de ezekkel előre megbeszélt jelzéseket adtak. Ezért gyanúval kell lenni minden ilyesfélével szemben.

11. *Összeesküvések.* Az ellenséges indulatú polgárokat figyelemmel kell kísérni és semmit sem szabad tőlük minden további nélkül elfogadni az alább következő okokból. A példa kedvéért el fogom mondani (egy erről szóló) könyvben található összeesküvéseket, amelyek az egyes városokban tisztviselők vagy magánosok részéről kiindultak, valamint azt, hogy némelyeket közülük miképpen akadályoztak és hiúsítottak meg.

Chios elárulása már küszöbönállt, mikor az egyik tisztviselő, aki maga is részes volt az árulásban, álnokul rábeszélte tisztviselőtársait, hogy, béke lévén, húzassák ki a kikötő védőzárját a szárazra, szárítsák ki, kenjék be szurokkal, a régi hajókat adják el, javítsák ki azokat a dokkokat, amelyek szivárognak, valamint a hozzájuk kapcsolódó csarnokot és az ehhez csatlakozó tornyot, amelyben a tisztviselők étkeztek, hogy legyen jogcím létrák odavitelére azok számára, akik a dokkokat, a csarnokot és a tornyot elfoglalni készültek.⁷ Azt is tanácsolta továbbá, hogy az őrség nagy részét, a zsoldjukat kifizetve, bocsássák el,

hogy az állam költségei a lehető legkisebbek legyenek. Más, ezekhez hasonló dolgokat is mondva, rábeszélte tisztviselőtársait mindarra, ami az árulóknak és támadóknak a város elfoglalása szempontjából előnyös volt. Mindig figyelemmel kell tehát kísérni azokat, akik ilyesmik véghezvitelében buzgólkodnak. De egyúttal még szarvas és vadkan fogására szolgáló hálókat is kötöztet ki és függesztett fel a falakra, mintha szárítani akarná ezeket, máshol meg vitorlákat, amelyeken rajta voltak a kötelek. Éjszaka ezeken kúsztak föl a katonák.

Argosban a következőket tették a felkelők ellen.⁸ Mikor a gazdagok zsoldosok bevonásával második támadásukra készültek a nép ellen, a nép vezetője megsejtve, hogy mi készül, a nép ellenségei közül két embert megnyert magának, hogy titokban barátai legyenek. A nyilvánosság előtt úgy tekintette őket, mint ellenségeit, és rosszul bánt velük, de titkon az ellenfél terveit tőlük tudta meg. Amikor a gazdagok már azon voltak, hogy a zsoldosokat behozzák, egyszersmind pedig a városban lévők közül is némelyek készen álltak, minden arra mutatott, hogy a következő éjszakán megy végbe a dolog. A nép vezére elhatározta, hogy a lehető leggyorsabban összehívja a népgyűlést. Itt nem mondta meg, hogy mi készül, nehogy az egész városban zűrzavar támadjon, hanem egyebek között kifejtette, hogy célszerű volna, ha minden argosi a következő éjjelen a maga kerületében fegyverben lenne. Ha pedig valaki másképpen fegyverkezik vagy fegyveresen máshol mutatkozik, mint árulót és a nép ellen összeesküvőt büntessék meg. Tette pedig ezt azért, hogy a gazdagok – akik a város kerületeiben elszórtan éltek – ne tudjanak egy helyre összegyűlni és a zsoldosokkal együtt támadni, hanem kerületeikben, kerületbeliek között kisebbségben, elkülönítve legyenek. És úgy látszik helyesen, éleselméjűen és a biztonságot megőrizve, meggátolta a bekövetkezendőket.

Hasonlóképpen a pontosi Hérakleióban, a demokrácia idején, mikor a gazdagok összeesküdtek a nép ellen és támadásra készültek, a nép vezetői, minthogy előre tudomást szereztek arról ami készül, a meglévő három törzs és négy század helyett hatvan század szervezésére vették rá a népet, hogy ezekben a gazdagok mind az őrségekre, mind a többi szolgálatra kivonuljanak.⁹ Ennek folytán itt is úgy esett, hogy a gazdagok széteszlottak és a századokban csak kevesen voltak a sok népbeli között. Ehhez hasonló eset történt hajdanán Lakedaimónban is. Mikor a vezetőknak tudomására hoztak egy összeesküvést – amely szerint akkor támadnak, ha egy kalapot felemelnek –, egy rendelettel akadályozták meg a támadásra készülőket. Ebben elrendelték, hogy akik kalapot akarnak emelni, ne emeljenek.¹⁰

Korkyrában egy felkelés volt kitörőben a gazdag oligarchák részéről a nép ellen (az athéni Charés is ott tartózkodott, mint az őrség parancsnoka, s a felkelőkhöz szíttott), s ezt a következőképp módolták ki: az őrség parancsnokai közül némelyek köpölyözőket szerezve, vágásokat ejtettek testükön, és azon véresen kirohantak a piacra, mintha megsebesítették volna őket. Velük együtt a többi, már előre felkészített katona is fegyverben állt, úgyszintén az összeesküvő korkyraiak. A többiek mit sem tudtak a dologról, s míg gyűlésbe hívták őket, a nép vezetőit összefogdosták, mintha tőlük indult volna el az összeesküvés, s minden egyebet is a saját előnyükre intéztek el.¹¹

12. *Mire kell vigyázni a szövetséges csapatokkal kapcsolatban?* Ha szövetséges csapatok jönnek a városba, sohasem szabad a szövetséges csapatoknak egy helyen tartóz-

kodniuk, hanem szét kell őket szórni, az előbb mondottakhoz hasonlóan, ugyanazon okok miatt. Ugyanígy, azoknak a polgároknak, akik zsoldos katonák segítségül hívásával akarnak valamit véghezvinni, számban és erőben felül kell múlniuk a zsoldosokat, mert ha nem, nekik vannak kiszolgáltatva ők maguk is, meg a város is. Így pl. a chalkédóniak esetében, amikor ostromolták őket, s szövetséges csapatok voltak jelen, amelyeket őrsegül a kyzikosiak, a chalkédóniak szövetségesei küldtek.¹² Amikor ugyanis olyasmit határoztak, ami számukra előnyös volt, az őrseg kijelentette, hogy nem engedelmeskedik, ha az a kyzikosiak számára is nem látszik előnyösnek, úgyhogy a chalkédóniak számára a belül lévő őrseg sokkal félelmetesebb volt, mint az ostromló ellenség. Nem szabad tehát a saját városba a polgárok számára rendelkezésre álló erőnél nagyobbat behívni és befogadni, s ha egy város zsoldosokat vesz igénybe, erejének mindig felül kell múlni a zsoldosokét. Bizonytalan dolog ugyanis, ha az idegenek erősebbek, s ha egy város a zsoldosok hatalma alatt áll. Ez történt a pontosi Hérakleia lakosaival is. Mikor ugyanis a kellenél több zsoldost hívtak be, először ugyan megsemmisítették belső ellenfelüket, de azután magukat és a várost elveszítették, mert annak zsarnoki uralma alá kerültek, aki a zsoldosokat bevezette.¹³

13. *A zsoldosok eltartása.* Ha szükség van rá, zsoldosokat a legbiztonságosabban a következőképpen lehet tartani: a városban lévő legtehetősebb polgárokat, kit-kit lehetőségük szerint, meg kell bízni, hogy mindegyikük fogadjon zsoldosokat, ki hármat, ki kettőt, ki pedig egyet. Mikor együtt van annyi, amennyire szükség van, csapatokba kell őket osztani, s élükre a legmegbízhatóbb polgárokat kell állítani. A zsoldot és ellátást a zsoldba fogadó adja, részben saját költségére, részben állami hozzájárulásból. Mindegyik zsoldos az őt felfogadó házában étkezzék, de a szolgálatokat, éjjeli őrsegeket és más, a tisztviselőktől rájuk bízott feladatokat a csapatparancsnokok vezetésével, összegyűlekezve végezzék. Azoknak, akik a zsoldosokra előre költöttek, bizonyos idő után vissza kell fizetni az összeget, leszámítva a mindenkitől a városnak járó adókat. Így lehet ugyanis a leggyorsabban, a legbiztonságosabban és a legolcsóbban zsoldosokat eltartani.

14. *Figyelmeztetés az egyetértést illetően.* Azokkal szemben, akik a városban a fennálló renddel ellentétes dolgokat akarnak, úgy kell eljárni, mint azt előzőleg megírtuk. A polgárok tömegét eközben a legnagyobb egyetértésre kell bírni, más megnyerő módszerek között azzal is, hogy az adósoknak a kamatfizetés határidejét enyhítik, vagy azt egészen el is törlik, nagyon veszélyes esetekben még a tőketartozás egy részét is, vagy akár az egészet, ha kell (mert a legveszedelmesebb ellenségek az ilyen emberek), az életszükségletekben is hiányt szenvedőket pedig bőven el kell látni. Az, hogy miképpen lehet mindezt simán és a gazdagok megkárosítása nélkül végrehajtani és milyen bevételekből előteremteni, az a *Bevételekről* szóló könyvben világosan le van írva.¹⁴

15. Miután ezek így el vannak rendezve, ha követ útján vagy fényjellel hírül adják, hogy segítségre van szükség, ki kell vonulni a kárt szenvedett területre. A hadvezéreknek a jelenlévőket azonnal össze kell rendezniük, nehogy szétszórta és kevesedmagukkal kimenjenek a saját birtokuk védelmére, s azután rendezetlenség és korai kimerülés miatt az ellenség kelepccéjébe kerüljenek és veszteségeket szenvedve, ott pusztuljanak. A megjelenőknek a kapuknál kell gyülekezniük, míg egy bizonyos tömeget, mondjuk egy- vagy kétcsapatnyit elérnek, azután zárt rendbe állítva, értelmes parancsnokot kell élükre állítani,

s úgy elindítani őket, hogy rendben vonulva siessenek, amennyire csak lehet. Azután folyvást új meg új csapatokat kell ilyen módon kiküldeni, mígnem elegendőnek tarthatjuk a kivonultak számát, és pedig gyorsan, hogy az osztagok vonulás közben is kapcsolatban legyenek egymással. Így akár, ha az egyiknek kell a másik segítségére sietni, akár, ha valamennyinek együtt, könnyen egyesülhetnek, és nem futva kell messziről megérkezniük. Előttük azonban, elsőként a rendelkezésre álló lovasságnak és könnyűfegyverzetűeknek kell kivonulniuk, ezeknek sem rendezetlenül, s nekik kell előre kikémlelni és megszállni a terep magaslatait, hogy a nehézfegyverzetűek lehetőleg mielőbb tájékozva legyenek az ellenség felől, és váratlanul ne érje őket semmi. A vidék hajlatainál, a dombok ereszkedőinél és az útelágazásoknál, ahol hármás útkereszteződés van, legyenek jelek, hogy a hátramaradtak, az utat nem ismerve, ezeknél egymástól el ne szakadjanak. Amikor bevonulnak a városba, akkor is óvatosan kell haladniuk. Sok okuk van erre, de leginkább, mert tartaniuk kell az ellenség lesvetéseitől. A biztosítatlan menet miatt ugyanis már történt ilyesmi. Mikor a triballok betörték az abdériai területére, az abdériaiak kivonultak ellenük, nyílt csatában megütköztek velük és ragyogó hőstettet hajtottak végre.¹⁵ Az ütközetben ugyanis sokukat megölték, nagy és harcias tömeget győztek le. A triballok, bosszankodva a törtéteken eltávoztak, összeszedték magukat, s újra visszatérve az országba, előzőleg lest vetettek, majd dúlták az abdériai területét, nem messze a várostól. Az abdériaiak, akik előzőleg végrehajtott tettük folytán semmibe sem vették őket, sebbel-lobbal, teljes erővel és igyekezettel kivonultak ellenük, azok pedig becsalogatták őket a kelepcebe. Azt mondják, hogy egyetlen városból, legalábbis ilyen nagyságúból, itt esett el a legrövidebb idő alatt a legtöbb ember. Mert a többiek nem szerevezve tudomást az elől haladók pusztulásáról, a nyomukban vonultak, és egyik a másikat serkentve igyekezett segíteni azoknak, akik már támadásba lendültek, mígnem a városból szinte kipusztultak a férfiak.

27. *Pánik.* Ami a városban vagy táborban éjjel vagy nappal hirtelen támadt zűrzavart vagy riadalmat illeti, amit némelyek páni félelemnek, pániknak neveznek (a szó peloponnésosi, közelebbről arkadiai), némelyek arra buzdítanak, hogy a városbeliek, ha az ilyesmit meg akarják szüntetni, előre állapotodjanak meg olyan jelzésben, amit ha látnak, felismernek. Azt, hogy pánik van, a következőképp ismerhetik fel. Észreveszik az előre megállapított tűzjelet, amit egy, lehetőség szerint az összes városbeli számára látható helyen gyújtanak. A legjobb azonban előzőleg hírül adni, hogy amikor a katonák között riadalom támad, maradjanak helyükön és kiáltsák a paiant, vagy mondják: pánik van, s aki hallja, adja tovább a hozzá legközelebb levőnek. Ahol azután a táborban nem visszhangozzák a paiant, tudni lehet, hogy ott van a riadalom. Ha a vezér vesz észre valami riasztót, trombitával jelezze, s ez legyen a jel a harcra. A riadalom legtöbbször akkor tör ki, ha harcra kerül a sor és vereséget szenvednek, olykor nappal is, főleg azonban éjszaka. Hogy azonban ez minél kevesebbszer forduljon elő, valamennyi katonával közölni kell: amennyire csak lehet, fegyverben legyenek, mintha valami történnék majd velük. Ha ugyanis előre tudják, valószínű, hogy nem fogja őket készületlenül érni, ha valami történik, s nem fognak a félelem miatt megzavarodni és elveszni.

Euphratas, Thrákia lakón kormányzója, minthogy seregében gyakran tört ki éjszaka pánik, és nem volt képes azt más módon megszüntetni, éjszakára a következőt rendelte el:

ha valami riadalom támad, fegyvereikkel együtt tüstént üljenek fel fekhelyükön, de fel senki ne álljon, mert ha valaki meglát valakit állva – így hirdette valamennyiüknek –, úgy bánjon vele, mint az ellenséggel.¹⁶ Úgy gondolta ugyanis, hogy a parancstól való féltében senki sem fog arról elfeledkezni. Ezenfelül, hogy a rendelettel valóban együtt járjon a félelem, mikor egyszer riadalom támadt, az egyik derekabb katonát megsebesítették, bár nem halálosan, egy hitványabbat azonban úgy, hogy meg is halt. Miután ez történt, az emberek engedelmeskedtek, s vigyázatukban véget vetettek a riadalmaknak, meg annak, hogy ijedtükben felugorjanak fekhelyükről. – Más módon is megszüntették a riadalmat: mikor a tábor éjszaka megriadt, a hírnök, miután csendet parancsolt, kihirdette, hogy aki megmondja, ki oldotta el a lovat, ami miatt a zűrzavar támadt, pénzajándékot kap. Ha éjszaka érné valami ilyesmi a sereget, a szárnyakon és a középen minden csapat vagy egység egyes őrségeihez olyan embereket kell állítani, akik figyelnek, és ha megleszelnek valami álom vagy más egyéb miatt támadt riadalmat, az ott azonnal jelen lévő rögtön megfékezi és megakadályozza azt. A többieknek étkezési csoportonként egy-egy ember tartson őrséget, hogyha valami félelem támad, az alaptalan félelmek ismeretében meg tudják azokat akadályozni.

A vezér azonban maga riassza fel éjjel az ellenség seregét, úgy, hogy a táborra kolomppal felszerelt tehéncsordákat vagy más állatokat eresztessen, amelyeket először borral megitatnak.

Napkeltekor az őrség nem távozhat nyomban az őrhelyekről, hanem meg kell bizonyosodnia, hogy a környéket felderítették és az mentes ellenségektől. Még így sem szabad valamennyiüknek egyszerre távozni, hanem részletenként.

28. *A kapuőrségekről.* Ha városban támad félelem, ott is a következőkről kell gondoskodni. A többi kaput be kell zárni, csak egyet kell nyitva tartani, ahol a város a legnehezebben megközelíthető, és ahonnan a közeledőket a legmesszebről meg lehet látni. Ezen legyen kisajtó, amelyen az emberek csak egyenként járhatnak ki és be. Így tud ugyanis a legkevésbé valaki titokban megszökni vagy kém bejönni, feltéve természetesen, hogy a kapusnak helyén van az esze. Bizonytalan dolog viszont ígásbarmok, kocsik vagy szállítmányok kedvéért az egész kaput kinyitni. Ha gabonát, olajat, bort vagy valami effélét kellene beszállítani kocsikkal vagy nagyobb embercsoporttal, ezeket a legközelebbi kapun kell bevenni... így lehet ugyanis a leggyorsabban és a legkönnyebben beszállítani. Általában nem szabad a kapukat kora reggel körültekintés nélkül megnyitni, hanem csak később, és senkit sem szabad kiengedni, mielőtt a város környékét fel nem derítették. Úgyszintén hajóknak sem szabad a kapuknál kikötniük, hanem csak távolabb, minthogy még nappal is, ha mindkét kapu nyitva volt, sok dolog történt a következő cselfogások és ürügyek örve alatt. Egy eseményből érthető sok ehhez hasonló, amit elkövettek: a klazomenai Pythón, némely városbeliek együttműködése mellett, alaposan megfigyelve a nap legcsendesebb szakát, a megbeszélt terv szerint hordókat szállító kocsikkal elfoglalta Klazomenait. Közben a várostól nem messze titokban zsoldosok tartózkodtak, s mialatt a kocsik a kapuban időztek, egyes polgárok figyelmét elkerülve, másokat megelőzve, társaikkal, akik a városban voltak, elfoglalták a várost. Az abydosi Iphiadés pedig, miközben a Helléspontosnál Pariont készült elfoglalni, egyebek között titokban előkészített a bástyák éjszakai megmászásához kocsikat is, amelyeket megtöltetett rózsával és ágakkal.¹⁷ Ezeket

odaküldte a falakhoz, amikor a kapuk már zárva voltak, mintha a kocsik Parion lakóié lennének, és megérkezve, az ellenségtől való féltükben, a kapunál táboroznának. Ezeknek alkalmas pillanatban ki kellett gyulladniuk, hogy a kapu is lángot fogjon, s miközben a parioniak ennek oltására sietnek, maga egy másik helyen behatolhasson.

Úgy vélem, hogy összegyűjtve, meg kell mutatnom, mi mindentől kell őrizkedni s milyen alkalmakkor, hogy az ember együgyűen semmit el ne fogadjon.

29. *Fegyverek becsempészése.* Most a városba bevitt edényekről és szállítmányokról fogok szólni, amelyekben titokban olyasmi lehet, aminek segítségével már várost és fellegrvárat is elfoglaltak. Ezekkel óvatosan kell bánni, és nem szabad gondatlanul kezelni őket, kiváltképpen a kapuőrnek olyan esetekben, mikor valami külső vagy belső ok van a félelemre: neki kell figyelnie arra, hogy mit szállítanak be. Példának okáért elő fogok adni néhány, a valóságban megtörtént esetet. Volt város, amelyet némely benne lakó támogatásával állami ünnepen foglaltak el a következőképp: először is a bekövetkező esemény végett beköltöző idegeneknek és a fegyvertelen, de együttműködni készülő polgároknak beszállítottak vászon mellvérteteket, ruhákat, sisakokat, pajzsokat, lábvérteteket, kardokat, íjakat, s mindezeket ládákban, mintegy teherszállításra elkészítve mintha öltözékek és más cikkek volnának bennük. A kikötői vámhivatalnokok kinyitották a ládákat, de úgy nézve, hogy azokban csak öltözékek vannak, lepecsételték, míg a beszállítatók meg nem becsülik. Mindezeket azután egy, a piac közelében lévő helyre rakták le, ahová kellett. Fonatokban, gyékényekben, félig szőtt vitorlavásznakban becsavarva gerelyeket és hajítódárdákat vittek be és helyeztek el oda, ahol majd hasznát vehették, anélkül, hogy ez gyanút keltett volna. Korpás és gyapjús edényekben bőrpajzsocskákat és könnyű pajzsokat rejtettek el a korpá vagy a gyapjú közé, másokat, kisebbeket aszalt szőlővel vagy fügével teli kosarakba dugtak, töröket pedig gabonás, szárított fügés vagy olajos amphorákba. Bevittek töröket hüvely nélkül, érett uborkákba dugva úgy, hogy markolatostul az uborkamagok közé nyomták. Még az összeesküvés szervezőjét és vezetőjét is kívülről csempészték be egy rőzsekötegetben. Mikor aztán leszállt az éj, és a támadásra készülők összegyűltek, mindegyik kiszemelve az alkalmas pillanatot, amelyre szüksége volt, mikor a többiek városszerte a legittasabbak voltak, amint az már ünnepeken szokásos, először a rőzseköteget bontották ki. Ebből mindjárt előkerült készen a vezető. Azután közülük egyesek a lapokat göngyöltették ki, hogy megkaphassák a gerelyeket és hajítódárdákat, mások a korpás meg gyapjús edényeket ürítették ki, némelyek a kosarakat vagdoszták fel, ezek a ládákat felnyitva a fegyvereket emelték ki, azok az amphorákat törték össze, hogy a töröket gyorsabban megszerezhessék. Mindennek egymástól nem messzire vágtak neki egy jelre, amit a városban adtak, mintha harcba hívtak volna. Mikor már mindenki felfegyverkezett a megfelelő fegyverekkel, egy részük a tornyokat rohanta meg, hogy a kapukat is megszállják és ezeken át a többieket is beeresztették, más részük a hivatalos épületeket, ellenségeik házáat kerítették hatalmukba, ismét mások ki ezt, ki azt.

Egy, az elmondottakhoz hasonló vállalkozás alkalmával némelyeknek pajzsokra volt szükségük, s minthogy semmi egyéb módon nem tudtak behozni vagy szerezni, behoztak nagy mennyiségű fűzfavesszőt és hozzá munkásokat is. Napvilágnál azután ezek különféle egyéb alkalmatosságokat fontak, éjszaka azonban fegyvereket, sisakokat és pajzsokat készítettek, s azokra bőr- vagy fafogókat erősítettek.¹⁸ – De nem szabad megvizsgálatlanul

hagyni a tengeren éjszaka vagy nappal érkező hajókat sem, sem a kicsinyeket, sem a nagyokat, hanem a kikötőőröknek és felügyelőknek maguknak fel kell szállniuk és látniuk a szállítmányt, eszükben tartva, hogy a sikyóniak sem törődtek az ilyesmivel és nagy kár érte őket.

30. *Fegyverek bevitele.* Vigyázni kell az eladásra behozott és a piacon, meg a kiskereskedőknél vagy bazárokból kiállított fegyverekkel is (hiszen, ha ezek felgyűlnének, nagy tömeg lehet belőlük), hogy senkinek, aki forradalmat akar, ne álljanak rendelkezésére. Balgatag dolog ugyanis elvenni az odaérkező emberektől a fegyvereket, ha a piacon, meg a bérházakban bőségben állnak a pajzsos ládák és a törös csomagok. Ezért a beérkező és felgyűlemlő fegyvereket nem szabad kivinni a piacra és éjszakára akárhol ott hagyni, hanem a mintadarab kivételével a további mennyiséget kiállítás előtt hivatalosan felül kell vizsgálni.

31. *A titkos levelekről.* A titkos leveleket illetően, ezeknek mindenféle küldési módja van, de a küldőnek és a címzettnek egymás között előzőleg meg kell állapodnia. A titkos üzenetek leginkább a következők lehetnek. Egy levelet ily módon küldtek el: valami tehersomagba vagy más alkalmatosságba beleraktak egy könyvet vagy egyéb iratot, olyan nagyságút és korút, ami éppen jött. Ebbe volt beírva a levél úgy, hogy az első vagy második vagy a harmadik sor betűi alá pontokat tettek, és pedig egészen parányi pontokat, olyanokat, melyeket a címzett kivételével más nem vehetett észre. Mikor azután a könyv megérkezett oda, ahová kellett, a címzett kiírta magának és sorba rakta az első, a második és a többi sorban lévő alápontozott betűket, és így megfejtette az üzenetet. Ha valaki rövid üzenetet kíván küldeni, a következő, az említetthez hasonló módon is eljárhat. Valamiről nyíltan és bőven levelet ír, s ebben a levélben ugyanúgy jár el, mint előbb, ti. megjelöli a betűket, s így teheti nyilvánvalóvá, hogy mit akar. A jelzéseket a lehető legkevésbé észrevehetővé kell tenni, úgy, hogy nagy távolságban helyezünk el pontokat, vagy megnyújtjuk a vonásokat. Ez másokban nem ébreszt semmiféle gyanút, a címzett viszont könnyűszerrel megfejti a levelet... El lehet küldeni valakit, aki más, nyílt dolgokról szóló üzenetet vagy levelet visz. Mikor azonban indulni készül, a saruja talpába titkon egy levélkét kell helyezni, s azután azt bevarrni. A sárra és vízre is gondolva, vékonyra kalapált ónlemezre kell írni, hogy a víz a betűket olvashatatlanná ne tegye. Ha azután megérkezett ahhoz, akihez kellett és éjszakára lepihent, akkor az bontsa fel a saru varrását, vegye ki a levelet, olvassa el, írjon titokban másikat, mialatt az ember alszik, s visszavarrva, küldje haza válaszüzenettel, vagy akár adjon is neki nyíltan valamit, hogy vigye el. Így sem más, sem aki viszi, nem szerez a dologról tudomást. A saru varrása természetesen a lehető legkevésbé legyen feltűnő.

Ephesosba a következő módon jutott be levél: elküldtek egy embert, aki falevelekre írt üzenetet vitt magával; a faleveleket egy, a lábszáran lévő sebre kötötték rá. – Be lehet vinni az írást a nők fülében, ha fülbevaló helyett vékonyra kalapált ólomlapocskát visel. – Egy árulással kapcsolatos levelet az áruló a következőképpen juttatott el az ostromló ellenség táborába. Amikor lovasok mentek ki a városból az ellenség utánpótlásának megzavarására, az egyikük mellvértjének lemezei alá varratta be a levelet, s meghagyta neki, hogy ha az ellenség felbukkan, essék le a lóról mintegy véletlenül és fogassa el magát. Ha azután a táborba kerül, adja át a levelet az illetékesnek. A lovas úgy teljesítette a megbízatást, mint testvér a testvérnek. Másvalaki, mikor egy lovast küldött ki, a kantár-

szárba varrta bele a levelet. Ezzel a levéllel azonban a következő történt. A város ostrom alatt állott, s mikor az üzenetvivő beért oda, a levelet nem adta át az árulóknak meg a többieknek, akiknek hozta, hanem elment a város vezetőjéhez és feltárva a dolgot, átadta a levelet. Az ennek hallatára úgy rendelkezett, hogy a levelet kézbesítse, a választ pedig jelentse nála, hadd lássa, igazat mond-e. Mikor a vezető megkapta a válaszlevelet, magához hívatta az embereket, megmutatta pecsétjük jelét, amelyről azok elismerték, hogy az övék, és azután felbontva a levelet, előadta a dolgot. Véleményem szerint ügyesen érte tetten őket azáltal, hogy az embertől küldött levelet nem vette át, mert így számukra nyitva állt volna az a lehetőség, hogy tagadjanak és azt állítsák, hogy csak valaki ármánykodik ellenük. Minthogy azonban a választlevelel volt a kezében, megcáfolhatatlanul bizonyíthatott.

Eljuthat levél így is. Kell venni egy olajosüveget, amely akkora, amekkorára az embernek az írás hosszához képest szüksége van, s egy ezzel megegyező nagyságú hólyagot. Ezt fel kell fűjni, be kell kötni, jól meg kell szárítani, s utána enyves tintával ráírni, amit az ember akar. Miután a betűk megszáradtak, ki kell eresztetni a hólyagból a levegőt, és összeszorítva az üvegbe beletenni. (A hólyag szája azonban nyúlják ki az üveg szájából.) Azután fel kell fűjni a hólyagot úgy, amint az az edényben benne van, hogy amennyire csak lehet felpuffadjon, s miután teleöntötték olajjal, le kell vágni a hólyagnak azt a részét, ami az üvegből kinyúlik, majd pedig lehetőleg észrevehetetlenül hozzásimítva az üveg szájához, ezt betapasztani. Így az üveget nyíltan lehet vinni. Az olaj átlátszik az üvegben, de úgy tűnik, hogy semmi más nincs benn. Mikor eljut ahhoz, akihez kell, az kiönti az olajat, felfújja a hólyagot, és már olvashatja is. Ezután szivaccsal letörölheti és ugyanilyen módon, ugyanarra írva, visszaküldheti. – Megtörtént már az is, hogy valaki egy írotábla farészére írt, azután viaszt olvasztott rá, s a viaszra valami mást írt. Mikor ez eljutott ahhoz, akit illetett, az lekaparta a viaszt, elolvasta az írást és ismét ugyanilyen módon írva rá, küldte vissza. – Lehetséges továbbá, hogy valaki puszpángtáblácskára ír a legjobb minőségű tintával, hagyja megszáradni, s azután megfehérítve, láthatatlanná teszi az írást. Mikor ez megérkezik a címzetthez, az kézbe kapva, vízbe teszi a puszpángtáblát, s a vízben pontosan elő fog tűnni az egész írás. Lehet írni egy hérós szentélyébe való táblára is,¹⁹ amit az ember akar, azután bekretázní, megszáritani, s rárajzolni valami fáklavivő lovast, vagy amit éppen tetszik, fehér ruhában és fehér lovon, vagy ha nem, bármilyen más színben, kivéve a feketét. Akkor oda kell adni valakinek, hogy fogadalmi ajándékként függessze ki a város közelében akármelyik szentélyben. Akinek pedig el kell olvasni az írást, annak el kell menni a szentélybe, valami előre megbeszélt jel alapján fel kell ismernie a táblát, elvinnie haza és olajba tenni, akkor ugyanis az egész (*eredeti*) szöveg láthatóvá lesz.

A legkevésbé észrevehető küldésmód mindenek közt, de a legtöbb munkát adó is egyben, az írás nélküli küldemény. Ezt fogom most megvilágítani. Egy jókora csontkockába huszonnégy furatot kell fűrni, hatot a csontkocka mindegyik oldalára. Legyenek a csontkocka furatai a betűk. Jegyezd meg jól, hogy melyik oldalon kezdődik az alfa, és a következő betűk, amelyek az egyes oldalakra fel vannak írva. Ezek után, ha valami szót akarsz ezekkel kifejezni, egy fonalat kell keresztülfűzni. Így pl., ha ezt akarod kifejezni „Aineias”, a fonal keresztülhúzásával el kell kezdeni a csontkockának azon az oldalán, amelyen az *alfa* van, átfűzni, s kihagyva az ehhez csatlakozó betűket, azon az oldalon kell ismét átfűzni, ahol az *iota* van, majd elhagyva az ezután következőket, ott fűzd át, ahol

éppen a *ny* van, majd ismét elhagyva az emellett lévőket, ott fűzd át a fonalat, ahol az *ei* van. Így adjuk vissza a szó további betűit is, befűzve a furatokba a fonalat úgy, ahogyan az imént tettük. Így a csontkocka körül egy felgombolyított fonalgombolyag lesz, az olvasónak pedig a furatok alapján kiderülő betűket egy táblára kell felírnia. A kifűzés természetesen fordított sorrendben történik, mint a befűzés, de az nem tesz semmit, ha a betűk fordított sorrendben vannak is a táblára felírva, hiszen attól még éppen úgy el lehet olvasni a szöveget. Mindamellett, megérteni az írottakat több munka, mint az, ami az előkészítésükkel jár. Ez egyszerűbben is megoldható, ha egy kb. arasznyi fadarabot fűrünk át annyiszor, ahány betű van az ábécében. Azután ugyanígy kell befűzni a fonalat a furatokba. Ahol úgy adódik, hogy ugyanabba a furatba kétszer kell befűzni, minthogy ugyanazt a betűt kétszer egymás után írják, előzőleg a fonalat körül kell csavarni a fa körül, s csak úgy befűzni. De így is meg lehet csinálni: a csontkocka vagy a fadarab helyett készíteni kell egy fakorongot, azt lesimítani, s körben kifűrni az ábécé 24 betűjét (a gyanú elkerülése végett a korong közepén más lyukakat is kell fűrni), s azután így kell a betűkön, melyek sorban vannak, a fonalat átfűzni. Ha történetesen kétszer kell ugyanazt a betűt írni, akkor előbb a középen lévő furatokba befűzve kell ugyanabba a betűbe befűzni (betűn a furatot értem).

Némelyek egy igen-igen vékony lapra hosszú sorokban parányi betűket írtak, hogy a levél minél tartalmasabb legyen, s azután a vállukon az alsóruhájukra tették, a felsőnek pedig a vállrészen egy ráncot vetettek. A levél vivése így nyilván nem kelt gyanút, sem a felsőruha hordása, sem a viselés ilyen módja miatt.

Van bizonyosság arra is, hogy az álnokul beküldött dolgoktól nehéz őrizkedni. A Trója vidékén lakó emberek annyi idő óta és oly megfeszített figyelem mellett sem képesek megakadályozni, hogy a lokrisi leányok hozzájuk bejussanak, ha igyekezetük és éberségük még akkora is. Néhány ember azonban, aki arra törekszik, hogy rejtve maradjon, mégis évente számos személyt tud titokban bevezetni. – A régiek meg egyszer ilyesmit eszeltek ki. Mikor Timoxenos Potidaiát Artabazos kezére akarta játszani, kölcsönösen megállapodtak egy helyben a városban, illetőleg a táborban, hogy nyíllal oda lövik, amit egymással tudatni akarnak. A dolgot így mesterkedték ki. A nyílvesszők bevágott vége köré csavarták a levelet, ellátták tollal, s azután kilőtték a megbeszélt helyre. Timoxenosról azonban kiderült, hogy el akarja árulni Potidaiát, mert mikor Artabazos a megállapított helyre nyilazott, elvétette a célt, részben a szél, részben a rossz toll miatt, s egy potidaiabeli embernek a vállát találta el. A sebesült köré odacsődült a tömeg, amint az háborúban történni szokott, s nyomban fogva a vesszőt, elvitték azt a parancsnokokhoz. Így a dolog kiderült.²⁰ – Mikor Histiaios jelt akart adni Aristagorasnak az elpártolásra, sehogyan sem tudta ezt biztonságosan másképp közölni (mivel az utakat őrizték és nem volt könnyű észrevétlenül levelet vinni), mint hogy leghűségesebb rabszolgáját lenyíratta, fejbőrét tetováltatta, s magánál tartotta, míg a haja kinőtt.²¹ Ekkor elküldte a szolgát Milétosba, semmi mást nem parancsolva a tetovált rabszolgának, csak azt, hogyha megérkezett Milétosba Aristagorashoz, szólítsa fel, hogy nyírja le és nézze meg a fejét. A tetovált jelek azután megmutatták, mit kell tennie.

Lehet azonban így is írni. Meg kell állapodni, hogy a magánhangzókat pontokkal jelölik, és pedig ahányadik az illető magánhangzó, az írásban annyi pontot tesznek. Pl. Dionysios béna \Rightarrow D n s s b ... n .

Hérakleidas jöjjön: H ... r . kl d . s j jj n. Másik mód: A magánhangzók helyett tégy, amit akarsz. – Vagy: az elküldött levelet egy olyan helyre kell tenni, amit a címzett ismer, éspedig olyan ember által, aki szintén ismerős. A címzett meg abból, hogy az illető a városba érkezik és ott elad vagy vesz valamit, tudni fogja, hogy megérkezett a neki szánt levél és a megbeszélt helyen azt megtalálja. Így sem az, aki viszi, nem fogja tudni, hogy kinek vitte, sem arról, aki kapja, sem derül ki, hogy kapta. – Épeirosban sokan kutyákat alkalmaztak a következőképpen. Elvitték őket fogságba, és nyakörvet raktak rájuk, amelybe levelet varrtak be, azután elküldték őket éjjel vagy nappal oda, ahová egészen biztosan elmentek, ahonnan ti. elvitték őket. Ez Thessaliában is ismert eljárás.

A leveleket, mihelyt megérkeztek, azonnal fel kell bontani. Astyanaxnak, a lampsakosi tyrannosnak pl. küldtek egy levelet, amelyben arról az összeesküvésről tudatták, amely végzett is vele, de minthogy nem bontotta azonnal fel, és nem olvasta el az írtakat, hanem előbb mással törődve, ügyet sem vetett rá, úgy veszett el, hogy a kezében tartotta a levelet.²² Ugyanezért foglalták el Thébaiban a Kadmeiát,²³ és a lesbosi Mytilénében is hasonló eset történt.

Glus, a nagykirály flottaparancsnoka, mikor ura elé járult (nem lévén szabad írásos feljegyzésekkel a király elé menni, márpedig sok és fontos dologról kellett beszámolnia), kezének ujjai közé írta fel, hogy mikről kell beszélnie.²⁴

A kapuőrnek tehát vigyáznia kell, hogy az ilyesmikre gondot fordítson, hogy senki titokban ne vihessen a városba se fegyvert, se levelet.

32. *Védelmi létesítmények.* Az ellenség felvonulása ellen emberekkel vagy gépekkel a következő intézkedéseket kell tenni. Először is a tornyokból, árbocokból vagy egyéb effélékből kiemelkedő dolgokra kampókon valami szét nem szakítható borítással ellátott vitorlákat kell feszíteni, hogy a lövedékeknek ezek fölött kelljen átmenniük. Olyan anyagokat kell elfüstölögtetni, melyek nagy füstöt bocsátanak ki, s olyanokat meggyújtani, melyek igen nagy lobot vetnek. Fatornyokat is kell védelmül emelni, vagy más magas építményeket, homokkal megtöltött kosarakból, kőből vagy téglából. Az egyenesen és keresztben összefont nádfonadék is feltartja a lövedékeket. Az olyan szerkezetek ellen, amelyek a falakat támadják, mint a faltörő kos vagy ehhez hasonló, szintén védőeszközöket kell készíteni. Így pl. pelyvával megtöltött zsákokat, gyapjúval tele edényeket, vagy frissen nyúzott marhabőröket kell felfüggeszteni, melyek fel vannak fújva, vagy ki vannak tömve valamivel, vagy más effélét. És ha a kaput vagy a fal valamely másik részét szétzúzza, előreálló részét egy kötélhurokkal kell elfogni, hogy többet a gép ne tudjon nekilendülni. Elő kell készíteni egy szekér nagyságú követ, hogy azt le lehessen ejteni és az összezúzza a faltörőt. A követ előreugró párkányokról kell ledobni és kampókkal tartani. Hogy pedig a hulló kő el ne tévessze a faltörőt, előzőleg függőt kell lebocsátani, és ha az a faltörőre esik, akkor tüstént utánazúdítni a követ. A faltörő gépezetekkel szemben igen jó a következő eljárás alkalmazása is. Ha az ember tudja, hol fogják támadni a falat, ott belülről egy ellenkóst kell előkészíteni úgy, hogy a falat egészen a külső tégláig kibontják, természetesen az ellenség számára észrevétlenül. Mikor a faltörő közel van, akkor kell az ellenkossal szétzúzni. (Az ellenkos természetesen sokkal erősebb legyen.) – A nagy gépekkel szemben, amelyekkel nagyszámú katonaságot lehet közel vinni, és ahonnan lövedékeket lehet kilőni, egyebek között hajítógépek vagy parittyák segítségével, a nádfe-

delű házakra meg tüzes nyilakat – az ilyen gépekkel szemben, mondom, a városbelieknek először is titokban a gép alá kell ásni, hogy kerekai beleessenek és lesüllyedjenek az aknába; azután belül homokkal megtöltött kosarakból, meg a rendelkezésre álló kövekből kell védfalat emelni, ami magasabb a gépezetnél, és ami az ellenség hajítófegyvereit hatástalanná teszi. Egyszersmind sűrű védőfüggönyöket vagy vitorlákat is kell felakasztani védelmül a belőtt nyilakkal szemben, ezek megakasztják az átrepülő nyilakat úgy, hogy azok könnyen összeszedhetők és egyik sem ér földet. Ugyanezt kell tenni, ha bárhol másutt a falakon átrepülnek a nyilak és kárt okoznak azoknak, akik segítenek és arra járnak, vagy megsebesítik őket. A falnak azon a részén, ahova védőtetőt lehet állítani, s így a fal egy részét aláásni vagy ledönteni, ott megfelelő ellenintézkedéseket kell tenni. Az aláásás ellen nagy tüzet kell gyújtani, a fal leomlása esetére pedig belül árkot ásni, hogy ne tudjanak behatolni. Egyszersmind védelmül egy további falat is kell húzni, ahol aláástak, mielőtt ledől a fal, ha az ellenséget másképp megakadályozni nem lehet.

33. *Tüzek okozása.* Ha védőtetőket hoznak közel, szurkot kell rájuk önteni, kócot meg ként rájuk dobálni, s azután kötélre erősítve egy lángoló rőzsecsomót lebocsátani. Az ilyesmit a faltól előretartva kell a közeledő gépezetekre dobni, azok pedig így szükségképpen tüzet fognak. Elő kell készíteni mozsártörő formájú, de sokkal nagyobb fákat, a fának a végére kisebb-nagyobb éles vasakat kell tenni, a többi része köré pedig fenn is, lenn is külön, erősen égő anyagokat. Az alakja olyan legyen, amilyennek a villámot rajzolják a festők. Ezt a közeledő gépezetre kell hajítani, úgy, hogy belefúródjék abba, és ne aludjon el. Ha vannak a városnak fatornyai vagy a fal egy része fából van, hogy az ellenség fel ne gyújtsa ezeket, gondoskodni kell védelmükre nemezlaponkról és bőrből. Ha a kapu fogna tüzet, fát kell oda hordani, rárakni és akkora tüzet csinálni, amekkorát csak lehet, mindaddig, míg az ember árkot nem húz belülről és nagy hamar védőfalat nem épít a keze ügyében lévő anyagokból, ha más nincs, akár a környező házak bontási anyagából.

34. *Tüzoltó eszközök.* Ha az ellenség megpróbálna erősen gyújtó anyaggal tüzet okozni, ecettel kell eloltani, mert akkor nem egykönnyen lehet újra meggyújtani. Még jobb azonban előzőleg madárenyvvvel bekenni, mert ebbe nem kap bele a tűz. Azok, akik a tüzet magasabb helyekről oltják, arcukat valamivel védjék, hogy kevésbé zavarja őket a feléjük felcsapó láng.

35. *Gyújtófelszerelés.* Magunk így okozhatunk erős és egyáltalában nem eloltható tüzet: ha az ellenség valamilyen felszerelését az ember lángba akarja borítani, szurkot, ként, kócot, tömjénzemeket, fenyőforgácsot kell edényben meggyújtva odavinni.

36. *Hágcsók megtámasztásának megakadályozása.* A hágcsók megtámasztását a következőképp lehet megelőzni. Ha a megtámasztott létra magasabb, mint a fal, úgy, hogy mikor a rajta kúszó a tetejére jutott, le kell taszítani az embert vagy a létrát egy villás fával, ha a hulló nyilak miatt másképpen nem lehet a feljutásban megakadályozni. Ha a létra éppen illik a falhoz, azt nem lehet ellökni, hanem azokat kell letaszítani, akik a falon átmásznak. Ha ez lehetetlennek tűnik, lemezekből egy ajtófélet kell készíteni s ezt, ha a létrát hozzák, előre az odahozott létra alá kell tenni. Mikor a létra az ajtóhoz ér, ha az ajtó alatta meghúzzák, s ha ez alá előzőleg görgőket helyeztünk, a létra szükségképpen eldől, és nem lehet helyére állítani.

Aineias Taktikos hadtudományi munkájából csak a *Poliorkétika*, vagyis az ostromokra vonatkozó fejezet maradt fenn. A mű Kr. e. 357–356 k. keletkezett, amikor a nagyméretű ostromgépek (amelyekkel pl. Rhodos ostrománál találkozunk) még nem voltak hadrendbe állítva. Minthogy magáról a szerzőről semmit sem tudunk, sőt neve is hibásan, Ailianosként szerepel a mű kéziratain, a viszonylag pontos datálást az könnyíti meg számunkra, hogy milyen példákra hivatkozik Aineias. Példái Kr. e. 400–360 közé esnek, a legutolsó esemény, amire utal Ilion elfoglalása Chairedemos által (Kr. e. 360). A lokrisiak szokására, hogy szüzeket küldenek Ilionba, mint eleven hagyományra hivatkozik, noha e hagyomány Kr. e. 346-ban megszakad. Ebből arra következtethetünk, hogy a kézirat Kr. e. 346 előtt lezárult. Még valószínűbb azonban, hogy a *Poliorkétika* jó tíz évvel korábban keletkezett, hiszen sem a makedón II. Philippos tettei, sem pedig a Phókis elleni szent háború (Kr. e. 356–346) borzalmai nem szerepelnek példái között.

¹ Azért említi külön a jobbra lévő magaslatokat, mert a nehézfegyverzetű gyalogságot bal kéz felől védte a pajzs, jobb oldalról védtelen volt.

² Plataiai ostromáról Thukydides 2,2 számol be.

³ A tartozás kifizetésének reményében ugyanis könnyebben kaphatók lettek volna az árulásra. Leukón az Azovi-tenger bejáratánál fekvő kimmer Bosporos tyrannosa volt Kr. e. 393–353 között.

⁴ Az ostrom elől vidékről a városba költözöttek jószágairól van szó.

⁵ A szöveg hiányos. Valószínű értelme az, hogy az ilyen zsoldosnak el kell hagynia a várost, ahová nem térhet vissza. Ha mégis visszatér, eladják rabszolgának.

⁶ I. Dionysios, Syrakusai tyrannosa (Kr. e. 405–367).

⁷ Chioson gyakoriak voltak az államcsínyek (Aristotelész: *Politika* 1306 b 3). Nem tudjuk, hogy Aineias melyikre gondol. A kikötőt elzáró lánc helyett Chioson zárókötelet alkalmaztak.

⁸ Feltehetőleg a Kr. e. 370-es eseményekre utal, amelyek során a felkelők botokkal vertek agyon mintegy ezer oligarchát. Ezt a vérengzést nevezték a *skytalé* (fütykös) szóból képezve skytaliszmosnak.

⁹ A Fekete-tenger déli partján fekvő Hérakleia Pontikében folyó belső harcokat Aristotelész is megemlíti (*Politika* 1305 b). A phylék (törzsek) származási alapon, a századok viszont a lakóhely szerint szerveződtek, így a gazdagok nem egymás közt, hanem a szegényebbek közé keveredve nehezebben tudtak szervezkedni.

¹⁰ A spártai parthenioi Kr. e. 8. századi mozgalmáról lehet szó, amelynek végén az egész társadalmi csoportot kitelepítették az itáliai Tarasba (Kr. e. 708 k.). A partheniosok a hagyomány szerint spártai anyától, de házasságon kívüli kapcsolatból születtek. A pilos, vagyis nemezsapka viselését csak szabadoknak engedélyezték.

¹¹ Önmaga megsebesítésének cselét Peisistratos is alkalmazta (Polyainos: *Stratégémata* 1,21). Az említett korkyrai felkelés Kr. e. 361-ben tört ki. Charész athéni hadvezér volt (Kr. e. 395 k. – 324).

¹² Chalkédón (más forrásokban Kalchédón) a Bosporos déli partján, Byzantionnal szemben feküdt. Az említett események feltehetőleg a peloponnésosi háború (Kr. e. 431–404) alatt történtek.

¹³ Hérakleia Pontikét Kr. e. 364/3-ban kerítette hatalmába Klearchos idegen zsoldosai segítségével, és tizenkét éven át uralkodott fölötte. Klearchos Platón és Isokratész tanítványa volt.

¹⁴ Xenophón művére céloz.

¹⁵ A triballosok thrák törzse Kr. e. 376-ban támadta meg az Égei-tenger thrákiai partján fekvő Abdérát.

¹⁶ Euphratást más forrásból nem ismerjük. Lehet, hogy Euphratás a Kr. e. 362-ben Thrákiában állomásozó Eudamidas nevének torzult alakja. A spártai helytartókat, a harmostéseket a peloponnészosi háború után állították a meghódított államok élére.

¹⁷ Iphiadés Abydos tyrannosa volt a Kr. e. 4. században (Aristotelész: *Politika* 1306 a; Démosthenész 23,176).

¹⁸ Fűzfavesszőkből gyakran fontak könnyű pajzsokat, vö. Xenophón: *Hellénika* 2,4,25: „Ezek pedig egyre nagyobb tömegben gyűltek össze mindenfelől és pajzsokat készítettek ki fából, ki fűzfavesszőből, majd fehérre festették valamennyit.”

¹⁹ Fogadalmi feliratot tartalmazó táblácskára, amit szentélyekben szoktak elhelyezni.

²⁰ A történetet Aineiás szinte szó szerint veszi át Hérodotosztól (8,128). A motívum utóéletéhez vö. Caesar: *A gall háború* 5,48.

²¹ Histiaios és Aristagoras, az ión felkelést kirobbantó milétosi tyrannos cseléről Hérodotos (5,35) számol be.

²² Ugyanezt a történetet meséli el Suetonius Iulius Caesarról (Suetonius: *Az isteni Iulius* 81).

²³ Thébai fellelegvárát, a Kadmeiát Kr. e. 379-ben foglalták el.

²⁴ Glus, más források szerint Glós, az egyiptomi Tamós fia, a lázadó ifjú Kroisost támogatta a nagykirállyal szemben. Kyros halála (Kr. e. 401) után II. Artaxerxés flottaparancsnoka lett (Xenophón: *Anabasis* 2,1,3).

152. DÉMOSTHENÉS LEPTINÉS ELLEN

Démosthenész: 20,29–31; 34.

Kr. e. 355/354

Bírák! A törvényben kifejezetten a következők állnak: „A polgárok, az isotelések és az idegenek közül senki sem kaphat felmentést”, de nem közli, milyen felmentésre gondolt: a chorégia alól, vagy valamely más szolgáltatás alól. Csupán egyszerűen ennyit mond: „Senki se legyen felmentve Harmodios és Aristogeitón leszármazottain kívül.” A „senki” kifejezés mindenki mást magában foglal, az „idegen” kifejezés nem korlátozódik az athéni lakókra. A törvény tehát Leukónt, Bosporos uralkodóját és leszármazottait is megfosztja attól a kiváltság jellegű ajándéktól, amelyet ti nekik már megadtatok. Leukón származását tekintve idegen, de a ti határozatotok alapján polgárnak számít. Tehát e törvény értelmében egyik jogcím alapján sem tarthatja meg mentességét.

Többi jótévőink közül mindegyik csak egy ideig volt hasznunkra. Ő azonban, ha jól meggondoljuk, állandó jótévőnknek bizonyul, mégpedig éppen abban a vonatkozásban, amelyben városunk a legnagyobb szükséget szenvedi.

Bizonyára tudjátok, hogy mi szorulunk rá mindenki közül a legnagyobb mértékben a behozott gabonára. A pontosi gabonabehozatal pedig egymagában felér az összes többi kereskedelmi kikötőből (*emporion*) behozott gabonával. Ez érthető is. Ennek nemcsak az az oka, hogy azon a területen igen nagy mennyiségű gabona terem, hanem az is, hogy Leukón, az ország ura, az Athénbe szállító kereskedőknek vámmentességet biztosított, és

közölte azt is, hogy az Athénbe hajózók rakhatják meg hajójukat elsőeknek. Ő tehát, aki csak saját személyének és gyermekeinek szerzett mentességet, ugyanezt a kiváltságot nektek valamennyiőtöknek megadta. Gondoljátok meg, mi ennek a jelentősége! Ő a gabonát kiszállító kereskedőktől 1/30 értékben szed vámot, s az országból ideérkező gabona évenként 400 000 mérőt tesz ki, ennek bárki utánanézhethet a behozatali ellenőrök (*sitophylakes*) feljegyzéseiben. Eszerint 300 000 mérő gabona után 10 000-et ingyen ad nekünk, a további 100 000 után ugyancsak 3000-et ad. Olyan távol áll ő attól, hogy városunkat ettől a kedvezménytől megfossza, hogy ezenfelül Theodosiát is kereskedelmi kikötővé építette ki, amely a hajósok szerint semmiben sem marad el Bosporos mögött, és nekünk ott is megadta a vámmentességet. Sok mondanivalóm lenne még, de most hallgatok ennek a férfiúnak és őseinek többi jótéteményéről. Csak egyet említek. Amikor két éve általános éhínség volt, nemcsak elegendő gabonát küldött nektek, hanem annyit, hogy a fölösleg eladásából – amelyet Kallisthenész intézett – még maradt is 15 ezüztalanton...

Mit gondoltok athéni férfiak? Ha ez az ember, aki így viselkedett irántunk, meghallja, hogy törvény útján megvontátok tőle a kiváltságot, sőt lehetőség sincs annak néphatározat útján való megadására – nem gondoljátok-e, hogy a törvény hatálybalépésének pillanatában ő is megvonja tőletek, a gabonaszállítóitoktól a kiváltságot? Azt csak nem képzeli senki, hogy ő eltűrné tőletek nyert kedvezményeinek eltörlését és tőle élvezett kedvezményeitek fennmaradását! Ez a törvény tehát nemcsak hogy sok vonatkozásban kárt okoz nekünk a jövőre, hanem megfoszt már meglévő előnyeinktől is. Ezek után még gondolkodtok azon, hogy a törvényt el kell-e törölni? Nem vagytok-e már rég tisztában ennek elkerülhetetlenségével?

H. I.

Leptinész athéni politikus Kr. e. 369-ben javasolta, hogy Athén és Spárta kössenek szövetséget, Kr. e. 356-ban pedig törvényt terjesztett be a korábban adományozott adómentességek felszámolásáról. Az athéni polgárokat egyenes adó nem sújtotta, de a gazdagabbakra súlyos leiturgiák vártak (békeidőben chorégia, gymnasiarchia, hestiasis, háborúban pedig triérarchia és eisphora). Ezeket Leptinész az athéni polgárokkal közel egyenlő jogú isotelésekre és a városban lakó idegenekre is ki akarta terjeszteni. Ezzel megsértették volna Athén jótevőjét, a bosporosi Leukónt, Satyros fiát (ur. Kr. e. 389/388–349/348) és családját, akik nagyban hozzájárultak Athén gabonaellátásához, és akik isoteleiát élveztek Athénben. A törvény hatálya alól csak Hipparchos gyilkosainak, Harmodiosnak és Aristogeitónnak leszármazottai nyertek volna felmentést.

153. A KEÓSI OKKERKIVITEL ATHÉNI MONOPÓLIUMA

H. W. Pleket: *Epigraphica*. I. Leiden, 1964, 5.

Kr. e. 4. sz. közepe

....kivíve....részek.... és ha ... a karthaiiaiak részére hívják meg az athénieket lakomára a prytaneionba. Hogy pedig írásba van foglalva, gondoskodjanak ... ami jót tudnak....

Theogenész javaslatot tett: ennek alapján a korésosiak tanácsa és népgyűlése határozatot hozott arra az ügyre vonatkozólag, amelyről az athéniek követei tárgyaltak. Legyen szabad az okker kivitele Athénbe, ... amint ezelőtt volt. Legyenek érvényesek az athéniek és korésosiak régebbi határozatai az okkerre vonatkozólag; olyan hajón szállítsák, amelyet az athéniek kijelöltek, de semmi más hajón nem; szállítási díjként pedig fizessenek egy obolost minden talanton után a kitermelők a hajótulajdonosoknak; ha pedig valaki más hajón szállít ki, büntetésként tartozik Írják fel ezt a határozatot kőoszlopra és állítsák fel Apollón szentélyében, és a törvény legyen érvényes, ahogy régebben is volt. A feljelentést az astynomoszokhoz tegyék, az astynomoszok pedig harminc napon belül tűzzék ki az ügyet tárgyalásra a bíróság előtt. A bejelentőnek vagy feljelentőnek Ha pedig a feljelentő rabszolga, amennyiben a kiszállítók tulajdonában van, legyen szabaddá, és háromnegyed része legyen az övé; amennyiben másvalaki tulajdona, legyen szabaddá, és Legyen meg az Athénbe való fellebbezés joga a bejelentő és feljelentő számára. Ha valami mást határoznak az athéniek az okker ellenőrzéséről, legyen érvényes az is, miután a határozatokat megküldték (*ti. Keósbá*). Az ötvenedet a kitermelők az ötvenedszedőknek fizessék be. Hívják meg holnapra lakomára a prytaneionba az athénieket.¹

Az iulisiaik tanácsa és népgyűlése határozatot hozott abban az ügyben, amelyről az athéniek követei tárgyaltak. Az iulisiaik tanácsa és népgyűlése határozatot hozott: legyen szabad az okker kivitele Athénbe, máshova azonban sehova, ettől a naptól kezdve. Ha pedig valaki máshova szállít ki, kobozzák el a hajót és a hajón lévő javakat; a bejelentő vagy feljelentő legyen a fele; ha rabszolga a feljelentő, legyen szabaddá, és ... a javak ... része legyen az övé. Az, aki Keósból okkert szállít ki, szállítson azon a hajón, amelyet az athéniek kijelölnek; ha valaki más hajón szállítja ki, büntetése legyen... Ha pedig valami mást határoznak az athéniek az okker ellenőrzéséről..., legyen érvényes, amit az athéniek határoztak. A mentesség a [... vámtól ?] legyen érvényes Hermaion hónaptól kezdve. Hívják meg az athénieket a prytaneionba. A feljelentést Athénben a tizenegyekhez adják be, Iulisban pedig a prostatések vigyék az ügyet bíróság elé. Akikre rábizonyul, hogy törvénytellenesen szállítottak ki, azok vagyonának fele legyen az iulisi népé, fele pedig a feljelentőé. Jegyeztesse fel ezt a határozatot a tanács, és állíttassa ki a kikötőben.

S. J.

A kicsi, szegény és jelentéktelen Keós legfontosabb ásványi kincse az okker (*miltoz*) volt, amelyet festékként és gyógyszerkészítéshez használtak. Az okker a vas-oxid-hidroxid és agyag keveréke. Az Égei-tenger legjobb minőségű vörös okkerét Keóson termelték ki. A kis keósi polisok, Karthia, Koréssos és Iulis megállapodtak Athénnel az okkerkereskedelem monopóliumáról.

¹ Az athéniek Keóson tárgyaló követeiről van szó. A hivatalos követeket és a polis által határozatban megisztelt polgárokat és idegeneket, a város jótevőit a prytaneionban volt szokás megvendégtetni.

154. SPARTOKOS, PAIRISADÉS ÉS APOLLÓNIOS KITÜNTETÉSE

Tod 167; IG II² 212. A trónoló Pairisadést és Spartokost, valamint a mellettük álló Apollónioszt ábrázoló domborművel díszített márványstélét az attikai Peiraieusban találták, ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik.

Kr. e. 346

Spartokosnak, Pairisadésnek és Apollóniosnak, Leukón fiainak.

vacat

Themistoklés archónsága alatt az Aigéis phylét illető nyolcadik prytaneia idején, amikor az acharnai Lysimachos, Sósidemos fia volt a jegyző, a halimusi Theophilos elnökölt, a gargétosi Androtión, Andrón fia tette a következő javaslatot.

Azokra az ügyekre vonatkozólag, amelyekről Spartokos és Pairisadés levelet küldött, és amelyekről a tőlük érkező 10. követek is beszámoltak, feleljék azt, hogy az athéniek népe dicsérettel illeti Spartokost és Pairisadést, mivel derék emberek, és hírvül adták az athéniek népének, hogy gondoskodni fognak a gabonaszállításról ugyanúgy, ahogy atyjuk gondoskodott, és készséggel megadják azt, amire a népnek szüksége van; s a küldöttek adják tudtukra, hogy ha így cselekednek, az athéniek népe semmit sem fog megtagadni tőlük a továbbiakban sem. 1 20. Mivel pedig biztosítják az athéniek számára ugyanazokat a kedvezményeket, amelyeket Satyros és Leukón megadott, kapja meg Spartokos és Pairisadés is azokat a kedvezményeket, amelyeket a nép Satyrosnak és Leukónnak adott, és a nagy Panathénaián tüntessék ki ezer drachma értékű aranykoszorúval mindkettőjüket. A koszorúkat a versenyrendezők készítsék el a nagy Panathénaiát megelőző évben úgy, ahogy a nép azt régebben Leukón számára megszavazta, és hirdessék ki, 1 30. hogy az athéniek népe koszorúval tünteti ki Spartokost és Pairisadést, Leukón fiait az athéniek népével szemben tanúsított derekasságuk és jóakaratok jutalmául. Majd miután a koszorúkat felajánlották a városvédő Athénának, a versenyrendezők helyezték el a templomban a koszorúkat a következő felirattal: „Spartokos és Pairisadés, Leukón fiai ajánlották fel Athénének az athéniek népétől megkoszorúzza”. A nép kincstárnoka utalja ki a pénzt a koszorúkra a 1 40. versenyrendezők számára abból az összegből, amely a néphatározatok szerinti kiadások fedezésére szolgál; a jelen esetben azonban még a beszédők utalják ki a koszorúk költségét a hadikincstárból. A tanács jegyzője írassa fel ezt a feliratot kőtáblára, és állíttassa fel a Satyrosra és Leukónra vonatkozó feliratok közelében, a felirat elkészítésére a nép kincstárnoka utaljon ki harminc drachmát. Részesítsék dicséretben a következőket, 1 50. Sósist és Theodosioszt, mivel gondoskodnak a Bosporosba érkező athéniokról, és hívják meg őket a prytaneionba holnapra. Arra vonatkozólag, hogy Leukón fiai hogyan kapják vissza kölcsönadott pénzüket, tűzzék ki tárgyalásra az ügyet a tizenennyolcadikai népgyűlésen az elnöklésre kisorsolandó proedrosok közvetlenül a vallási dolgok után, hogy pénzüket megkapják, és ne legyen panaszkodás az athéniek népére. Adják meg a hajóslegénységet, 1 60. amelyet Spartokos és Pairisadés kér, a követek pedig állítsák össze a tanács jegyzője számára azok névsorát, akiket a szolgálatra felvesznek; az így összeírottak pedig legjobb képességük szerint teljesítsenek szolgálatot Leukón fiainál.

A kriói Polyeuktos, Timokratés fia a következőt javasolta: egyebekben legyen Androtión javaslata szerint, de azonkívül tüntessék ki koszorúval Apollónioszt, Leukón fiát is ugyanabból az összegből.

S. J.

A bosporosi Pairisadés és Spartokos atyjuk, Leukón halála után közösen uralkodtak (Kr. e. 347–342). Spartokos halála után a trón egyedül Pairisadésra maradt (Kr. e. 342–309). Athénnek alapvető érdeke fűződött hozzá, hogy a gabonában gazdag fekete-tengeri ország, a kimmeri Bosporos új urai is baráti viszonyban álljanak Athénnel, ezért nemcsak isoteleiát biztosítottak számukra, hanem Démostenés javaslata alapján fel is állították az athéni Agorán Pairisadés, Satyros és Gorgippos szobrát (Deinarchos 1,43).

155. ATHÉN MEGTISZTELI KLEOMIST

Tod 170; SIG 263+. Az athéni Akropolisról származó márványstélé két töredéke, ma a New York-i Metropolitan Museumban őrzik.

Kr. e. 345 k.

... kratést és ... [akiket] elfogtak a kalózok. A tanács hozzon határozatot: a proedrosok, akik a nép közt az első gyűlés alkalmával elnökölnek, tárgyaljanak ezekről az ügyekről, és a tanács javaslatát terjesszék a nép elé: a tanács javasolja, hogy a méthymnai Kleomist, Apollodóros fiát illessék dicsérettel, amiért kiváltotta a kalózok foglyait, és egyébként is legjobb tehetsége szerint jót tesz az athéniek népével; és ezért legyen proxenos a és jötevője az athéniek népének, mind ő maga, mind leszármazottai.

S. J.

Kleomis a Lesbos északi partján fekvő Méthymna tyrannosa volt. Az athéni népgyűlés azért fogadta proxenosává és euergetésévé, mert a kalózok fogságából kiszabadított néhány athénit. Isokratés kiváló és erényes férfiúként mutatja be Kleomist (7. levél 8.), Theopompos pedig a fényűzést és erkölcstelenséget korlátozó törvényeit említi (Athénaios: *Lakomázó bölcsek*. 442 f; 443 a). Ez utóbbi jellegzetes pozitív tyrannos toposz (vö. Németh Gy. szerk: *Államéletrajzok*. Budapest, 1994, 161.).

156. PROGRAM PHILIPPOS ELLEN

Démostenés: 2. *Philippika*. 19–25. Vö. J. W. Leopold: Demosthenes on Distrust of Tyrants. In: *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 22, 1981, 227–246. Philippos és Athén viszonyáról általában *Philip and Athens*. Selected and introduced by S. Perlman. Cambridge, 1973. A mű teljes magyar szövege megjelent Adamik T. fordításában; in: *Huszonkét híres beszéd*. Szerk. Székely É. Budapest, 1995, 58–78.

Kr. e. 344

19. Akinek csak egy kis belátása van, okulhatna azokból a példákából, amelyeket éppen nekem volt alkalmam elmondani a messénéiek és argosiai előtt, de tán nem árt nektek is elmondanom.¹

20. – Mit gondoltok – mondtam – messénéiek, milyen rossz néven vehették az olynthosiaiak, ha valaki Philippos ellen beszélt az idő tájt, mikor az javukra lemondott Anthemusról, amelyre valamennyi előző makedón király igényt tartott, Poteidaiait meg az athéni gyarmatosok kiűzése után nekik adta úgy, hogy a harcot érte ő vette fel velünk, de a föld hasznát átengedte nekik.² Ugyan sejtették-e akkor, hogy még baj lesz ebből, elhitték volna-e bárki szavára, mit gondoltok? 21. Lám, mégis, miután rövid ideig élvezték a másét, hosszú időre megfosztotta őket a sajátjuktól is, elveszett hazájuk rútul, csúfosan; nemcsak a fegyver győzött fölöttük, de el is árulták, el is adták egymást: sohasem vezet jóra a túl nagy barátság szabad államok és tyrannosok között. 22. Hát a thessaliaiak hogy is jártak? Mit gondoltok, mondom, mikor tyrannosaikat Philippos elűzte, Nikaiát, Magnésiát meg visszaadta nekik, sejtették-e, hogy még részük lesz a most nyakukon lévő tízek uralmában?³ S hogy azt, aki az amphiktyónok közt helyet adott nekik, az a saját jövedelmüket veszi majd el tőlük? Dehogyan sejtették! És mégis így történt, tudhatja mindenki.

23. – Ti – mondtam – az ajándékozót, a kedves ígéretőt látjátok most Philipposban, de ha van eszetek, azon lesztek, hogy ne kelljen még benne az álcázott hazug csalót is meglátnotok. Van, igaz, sokféle városőrző, városvédő találmány – mondtam –, sáncok, falak, árkok és más effélék. 24. Ám mindez csak emberi kéz műve, s még sokba is kerül, de van egy közös, természetből adott óvszerük az okos embereknek, amely mindenkinek hasznos, mindenkinek üdvös, legfőképp pedig a népnek a tyrannosokkal szemben. Mi ez? A bizalmatlanság. Erre ügyeljete, ehhez ragaszkodjatok! Ha ezt megőrzitek, nem ér veszedelem.

– Mire törekesztek ti? – folytattam. – Szabadságra. 25. Hát nem látjátok, hogy Philipposnak már a címe is homlokegyenest ellenkezik azzal? Mert minden király, minden tyrannos ellensége a szabadságnak, mind törvénytelen. Vigyázzatok, hogy míg a háborútól igekeztek szabadulni, valami zsarnokot ne szerezzenek!

B. K.

Démostenés (Kr. e. 383–322) a legnagyobb görög szónok és a makedónellenes politika legjelentősebb képviselője három szónoklatot tartott II. Philippos ellen, amelyekben leleplezte a makedón uralkodó szándékait, és figyelmeztetett a Hellast fenyegető veszélyre. Az első philippika Kr. e. 351-ben, a második 344-ben, a harmadik pedig Kr. e. 341-ben hangzott el. Az ugyancsak Démostenés neve alatt fennmaradt negyedik philippika szerzősége vitatott, a szöveg jelentős részei szó szerint megegyeznek a szónoknak a chersonésosi eseményekről szóló beszédével. Athén Kr. e. 346-ban békét kötött Philipposszal, de a makedón uralkodó ennek ellenére folytatta területszerző politikáját. Démostenés Philippos barátságától és a makedónbarát politikusoktól, köztük Aischinésztől óvta szónoklatában az athénieket.

¹ Démostenés Kr. e. 344-ben látogatta végig ezeket az államokat, hogy Philippos ellen agitáljon.

² Philippos először megnyerte magának a chalkidikéi Olynthost, majd Kr. e. 348-ban elfoglalta és leromboltatta. Philippos Kr. e. 356-ban foglalta el és adta át Olynthosnak a korábban athéni kézen lévő Poteidaiaát.

³ Philippos Kr. e. 353-ban sietett a thessaliaiak segítségére a phaerai tyrannos és a phókisiak elleni harcukban. Kr. e. 352-ben azonban elfoglalta Thessaliát, egy tízes, később pedig egy négyes bizottságot állított élére, magát pedig Thessalia archónjává választotta.

157. LEVÉL PHILIPPOSHOZ

Isokratés: 2. levél

Kr. e. 342

1. Tudom, mindenki inkább szokott hálás lenni azoknak, akik dicsérik, mint a tanácsot adóknak, különösen, ha valaki felszólítás nélkül próbálja ezt megtenni. Én magam, ha történetesen már régebben is nem adtam volna teljes jóakarattal tanácsokat neked, amelyek kapcsán bizonyossá vált előttem, hogy te úgy cselekszel, ahogy legméltóbb hozzád, valószínűleg nem is mernék most nyilatkozni a veled történtekről. Mivel azonban elhatároztam, hogy ügyeiddel foglalkozom, már csak saját városom és a többi görög érdekében is, szégyellném, ha abba a látszatba kerülnék, hogy nem ilyen sorsdöntően fontos ügyekben tanácsot adtam neked, a sokkal inkább sürgető dolgokról pedig szót sem ejtek, különösen mikor tudom, hogy amazok esetében a dicsőségről van szó, itt viszont a biztonságról – és épp ezt hanyagolod el, legalábbis ilyen színbe kerültél mindazok előtt, akik hallották a rólad terjesztett rosszindulatú híreszteléseket.

2. Senki sincs, aki ne tudná, hogy inkább vakmerő, mint királyhoz illő módon kockára tetted saját személyedet, és inkább törődtél a vitézségednek kijáró dicséretekkel, mint ügyeid egészével. Egyformán szégyenletes az, hogyha az ellenség körülvesz, nem tűnsz ki a többiek közül, és az, hogyha nincs rá kényszerítő okod, olyan küzdelmekbe veted bele magadat, amelyekben győzelmeddel nem vittél végbe nagy dolgot, *esetleges* halállal azonban az életeddel együtt járó boldogságodat (ti. *hatalmadat*, *birodalmadat*) is tönkreteszed. Nem szabad minden csatateri halált szépnek tartani; csak a haza, a szülők és gyermekek védelmében meghaltak méltók a dicséretre; azt a halált azonban, amely mindezeket tönkreteszi, és a régebbi sikeres tetteket beszennyezi, csúfnak kell tartanunk, és kerülnünk, mint szégyen okozóját.

3. Azt hiszem, hasznos lenne követned a városállamok példáját, azt a módot, ahogyan hadügyeiket intézik. Azok ugyanis mind, amikor hadsereget küldenek ki, biztonságba helyezik a kincstárakat és a jelen szükségleteire a tartalékok; ezért van az, hogy egy vereség nyomán nem omlik össze hatalmuk, hanem képesek még több csapást is elviselni, és ismét talpra tudnak állani. Erre kell neked is gondolnod, és nem szabad semmit nagyobb jónak tartanod a biztonságnál, hogy sikeres győzelmeidet megfelelően gyümölcsöztess. Valószínűleg tudod, hogy a lakedaimóniak is milyen nagy gondot fordítanak a királyok biztonságára, és a polgárok közül a legkiválóbbakat állítják testőreikül; s ezek számára gyalázato-

sabb dolog azok (*ti. a királyok*) halálát eltűrni, mint pajzsukat eldobni. De bizonyára az sem ismeretlen előtted, ami a görögöket leigázni akaró Xerxésszel és a királyságért pártot ütő Kyrosszal történt.¹ Amaz olyan vereségeket és csapásokat szenvedett el, mint köztudomás szerint senki más; de azzal, hogy megmentette életét, királyságát is megőrizte, és örökül hagyta gyermekeire, s Ázsiát úgy kormányozta, hogy semmivel sem volt kevésbé féltelmes a görögök számára, mint régebben. Kyros viszont, legyőzve a király egész hadseregét, már urává lett volna a birodalomnak, de elhamarkodottságával nemcsak saját magát fosztotta meg ettől a nagy hatalomtól, hanem követőit is végső szerencsétlenségbe sodorta. Még igen sokat tudnék felsorolni, akik nagy seregek vezéreiként korai (*ti. elhamarkodottságból eredő*) halálukkal magukkal együtt sok-sok ezer embert is pusztulásba döntöttek.

4. Ezeket meggondolva ne tiszteld az esztelenséggel és alkalmatlan becsvággyal párosult merészséget, s a monarchiák számára úgylis eleve meglévő számos veszély mellett ne keress magadnak másokat is, méghozzá olyanokat, amelyek dicstelenek és közkatona-hoz illők; s ne versengj azokkal, akik vagy szerencsétlen életüktől akarnak megszabadulni, vagy a nagyobb zsold kedvéért vaktában vállalják a veszedelmeket; s ne vágyj olyan dicsőségre, amely sok görögnek és barbárnak kijut, hanem arra a kivételesen nagyra, amelyet a most élők közül csak te szerezhetsz meg. Ne kedveld túlságosan az olyanfajta eredményeket, amelyekben a hitványak is részesek, hanem az olyanokat, amelyekhez hitvány embernek nincs köze. Ne viselj dicsőséget nem hozó és nehéz háborúkat, mikor megvan a lehetőséged dicsőségesekre és könnyebbekre is, s főleg ne olyanokat, amelyekkel bánatot és gondokat okozol a hozzád közel állóknak, ellenségeidben pedig nagy reményeket keltesz, mint ahogy most is tetted. De azokon a barbárokon, akik ellen most harcolsz, elég annyira erőt vened, hogy országodat biztonságba helyezd; a most „nagyinak” címzett (*király, ti. a perzsa uralkodó*) megdöntéséhez kell kezdened, hogy dicsőséged növeld, és a görögöknek megmutasd, ki ellen kell harcolniuk.²

5. Sokért nem adnám, ha ezeket még a hadjárat előtt írhattam volna meg neked, mert ha meggyőztek volna, nem kerültél volna ekkora veszedelembe, ha pedig nem hittél volna nekem, ne legyen az a látszat, hogy ugyanazt tanácsoltam, mint azok, akik a szerencsétlenség által mindenki számára ismertté váltak...

6. Sokat szólhatnék még a dolog természetéből következőleg, de inkább abbahagyom; úgy vélem ugyanis, hogy te és legkiválóbb társaid könnyen tehettek hozzá az elmondot-takhoz, amennyit akartok. Ezeken felül félek az alkalmatlankodástól is; mert most is apránként előrehaladva észre se vettem, hogy nem maradtam egy levél rendes keretei között, hanem valóságos értekezést írtam.

S. J.

Isokratés (Kr. e. 436–338), a közel száz évig élt szónok és politikus Hellas gazdasági gondjaira a gazdag perzsa tartományok kifosztásában találta meg a gyógyírt, s e politikának legfőbb, és a siker reményében egyedül fellépni képes megvalósítóját élete utolsó évtizedeiben II. Philipposban látta. Minthogy Philippos meggondolatlansága kis híján az uralkodó életébe került, Isokratés e levelében arra figyelmezteti: a királynak nem az a feladata, hogy az első sorban harcoljon, hiszen e dicsőséget bármely közkatona is elérheti, hanem az, hogy politikáját, amelyet egyedül csak ő képes folytatni, sikerre vigye.

¹ Xerxés Kr. e. 480-ban és 479-ben érzékeny vereségeket szenvedett a görögöktől, de minthogy maga nem vett részt a harcokban, állama sértetlen maradt. Ifjabb Kyros lázadása a bátyja ellen Kr. e. 401-ben viszont nagyrészt azért bukott el, mert maga Kyros elesett a kunaxai csatában.

² A thrák törzsekre céloz, akik ellen Kr. e. 342–339 között viselt Philippos hadat. A nagynak nevezett perzsa uralkodó III. Artaxerxés Óchos (Kr. e. 358–338).

158. A GÖRÖG EGYENSÚLY ÉS A MAKEDÓN TERJESZKEDÉS

Démostenés: 3. *Philippika*. 20–33. Vö. C. Miller: Note on Demosthenes' *Philippica* 3. In: *Classical Bulletin*, 36, 1960, 43; W. Alexander: Conclusion of Demosthenes' *Philippica* 3. In: *Classical Bulletin*, 36, 1960, 68. A szónoklat teljes szövegének kissé avított fordítása mintegy száz éve jelent meg, Borsos K.: *Demosthenes philippikái*. Budapest, é. n. [1902].

Kr. e. 341

20. Az összes helléneket fenyegető nagy veszedelmet kell tanácskozásunk tárgyává tennünk. Előadom nektek, miért aggaszt engem annyira helyzetük; előadom azért, hogyha helyesen ítélek, tegyétek magatokévá nézetemet, s fordítsatok már egy kis gondot legalább magatokra, ha már másokra nem akartok; ha pedig úgy találjátok, hogy én valami hibbant eszű fecsegő vagyok, akkor se most, se máskor ne vegyétek komolyan szavaimat.

21. Azt, hogy ez a kezdetben oly kicsiny, jelentéktelen Philippos most már nagy, hatalmas, azt, hogy a hellének egymásra féltékenykednek, egymással civakodnak, hogy sokkal inkább csodálni való az ő eddigi szertelen emelkedése, mint az, ha most, mikor már annyi mindent a kezében tart, még a többit is hatalmába ejti, s mindazt, amit még felsorolhatnék –, most elhallgatom. 22. Hanem azt már nem tudom elhallgatni, hogy elnézi mindenki, kezdve rajtatok, elnézi ennek a barbárnak azt, ami az összes hellének közti háborúnak előidézője volt. Ugyan mi az? Hogy azt teheti, ami neki tetszik, hogy a helléneket egyre-másra pusztítja, fosztogatja, városaikat megrohanja és leigazza. 23. Lám, élükön álltatok ti hetvenhárom évig a helléneknek, élükön álltak majd harminc esztendeig a lakedaimóniak is, sőt bizonyos elsőbbséggel a thébaiak is rendelkeztek az utóbbi időben, a leuktrai csata után.¹ Ámde sem nektek, sem a lakedaimóniaknak, sem a thébaiaknak nem nézték el a hellének, nem, soha, hogy azt tegyétek, ami nektek tetszik. Éppenséggel nem! 24. Sőt inkább, ha azt látták, hogy egyesekkel jogtalanul bántok, kötelességüknek tartották az összes hellének, még azok is, akiknek semmi panaszkodnivalójuk nem volt, kötelességüknek tartották ellenetek, vagy jobban mondva az akkori athéniek ellen, a bántalmazottak érdekében fegyvert fogni. Éppígy a lakedaimóniak ellen, miután átvették tőletek a vezér szerepét, mihelyt dölőfösködni kezdtek, és túllépték jogkörüket, mindnyájan talpra álltak, még azok is, kiken semmi sérelem nem esett.²

25. Minek említsek másokat? Hiszen mi éppúgy, mint a lakedaimóniak, bár egymás ellen nem volt panaszunk, ha másokat jogaikban sértve láttunk, kötelességünknek tartottuk fegyvert ragadni. No de mindaz, amit a lakedaimóniak ama harminc év alatt, a mieink pedig ama hetven év alatt vétettek, távolról sem annyi, sőt semmi azokhoz a jogtalanságokhoz

képest, miket Philippos nem egészen tizenhárom év alatt, amióta ide-oda csatangol, elkövetett a hellének. 26. Nem szólok Olynthosról, Méthónéről, Apollóniáról s ama harminckét thrákiai városról, amelyeket oly kegyetlenül elpusztított, hogy az utas azt sem mondhatja meg, laktak-e ott valaha, s hallgatok a phókisi nép szörnyű veszedelméről.³ De miképp áll Thessalia? Nem semmisítette-e meg alkotmányát, városait, nem osztotta-e tetrarchiákra, hogy ne csak városonként, hanem néptörzsenként is rabszolgái legyenek a thessalosok?⁴ Euboiának, ennek az Athénhez és Thébaihoz oly közel fekvő szigetnek a városai nem állnak-e már kényurak alatt?⁵ Nem írja-e nyíltan leveleiben: „Én azokkal vagyok békében, akik rám hallgatnak”. De nemcsak így ír, hanem így is cselekszik. Íme, útban van a Helléspontos felé; kevéssel előbb Ambrakiában járt; Élis, ez a jelentékeny peloponnésosi város már az övé, a minap Megarára vetette szemét; sem Hellas, sem a barbár föld nem elégíti ki ennek az embernek a telhetetlenségét.⁶

28. És mi, hellének, mindezt látjuk, halljuk, mégsem küldünk egymáshoz követeket, de még csak nem is bosszankodunk rajta. Oly nyomorult helyzetben vagyunk, annyira elszigeteltük magunkat egymástól, szinte városonként, hogy mind e mai napig sem bírtunk tenni semmit, amit helyzetünk parancsol. Nem tömörültünk, nem szövetkeztünk egymás védelmére, hanem összetett kezekkel néztük, mint lesz ez az ember mind nagyobb és nagyobb. 29. Sőt úgy látom, mindegyikünk nyereségnek tekinti azt az időt, mialatt egy másik megy tönkre, mert egyik sem gondol, mert egyik sem tesz semmit a hellenség megmentésére. Pedig jól tudja mindegyik, hogy Philippos, miképp a forróház vagy más járványos betegség, meglepi majd azt is, aki most még teljes biztonságban érzi magát.

30. S bizonyára belátjátok, hogy amit a lakedaimóniaktól vagy mitőlünk szenvedtek a hellének, azt legalább Hellas édes gyermekeitől szenvedték. S ezt az esetet úgy foghatjuk fel, mintha egy nagy vagyon törvényes örököse rosszul, lelkiismeretlenül gazdálkodik, amiért kétségkívül megérdemli a szemrehányást, hibáztatást, de senki sem mondhatja, hogy nem volt joga hozzá, nem a magáét pazarolta.

31. Ám ha egy szolga, egy fattyúgyerek tékozolná, fecsérelné az őt jogosan meg nem illető vagyont, Héraklésre, sokkal felháborítóbbnak, sokkal bosszantóbbnak tartaná mindenki. Míg Philipposról, az ő mostani eljárásáról nem így gondolkoznak. Arról a Philipposról, aki nemcsak hogy nem hellén, s nincs semmi köze a hellénekhez, de még nem is olyan barbár népből való, amelyről jót lehet mondani, hanem egy gaz makedón, akiből még jóra való rabszolga sem válik. 32. És mégis, ki lép fel oly követelő gőggel, mint ő? Nem ő rendezi-e, ő, a városrontó, a hellének közös ünnepét, a pythói játékokat? S ha személyesen nincs is ott, nem küldi-e el csatlósait versenyrendezőkül?⁷ Nem ő szabja-e meg Thessalia alkotmányát? Nem küldte-e el zsoldosait Porthmosba, az eretiai demokráta elűzésére, azután meg Oreosba, Philistidés tyrannosszá tételére? És a hellének mindezt szó nélkül tűrik, s úgy nézik, mint a jégesőt, amikor mindenki azon imádkozik, hogy csak őt ne érje, de egy sem próbálja megakadályozni.

B. K.

Démostenész Kr. e. 341 júniusában mondta el a harmadik philippikát. A makedón terjeszkedés új erőre kapott, és komoly fenyegetést jelentett az athéni gabonaszállítmányok számára létfontosságú tengerszorosokra. Démostenész a makedónok iránti ellenszenvét azzal is hangsúlyozza,

hogy e göröggel rokon népet, amely ráadásul évtizedek óta a görög kultúra lelkes támogatója és befogadója (gondoljunk csak Euripidész és Aristotelész makedón meghívására), egyszerűen barbárnak nevezi.

¹ Az athéniak Kr. e. 478-tól 404-ig, a délosi szövetséget vezetve álltak a hellének élén, de Démosthenész uralmuk végét az aigospotamoi csatában látja (Kr. e. 405). A spártaiak a peloponnésosi háborúban aratott győzelmük (Kr. e. 404) és a leuktrai csata (Kr. e. 371) között tartották kezükben a hatalmat, Démosthenész azonban bukásukat Chabrias naxosi győzelméhez köti (Kr. e. 376). A thébaiak Leuktrától a mantineiai csatáig (Kr. e. 362) voltak Hellas urai.

² A korinthusi háborúra gondol (Kr. e. 395–387).

³ II. Philippos először a makedón partvidék görög városait foglalta el (Kr. e. 356–348), majd Kr. e. 342-ben Thrákiát. A 2. szent háborúban (Kr. e. 356–346) Delphoi megvédésének ürügyével folytatott háborút a phókisiak ellen, s végül uralma alá hajtotta Phókist.

⁴ Thessaliát Philippos Kr. e. 352-ben foglalta el. A Thessaliát fenyegető makedón veszély már I. Archelaos (Kr. e. 413–399) idején igen jelentős volt. Erről tanúskodik Pseudo-Héródész Attikos szónoklata, in: *Államéletrajzok*. Szerk. Németh Gy. Budapest, 1994, 103–109.

⁵ II. Philippos Kr. e. 349/348-ban kiszakította Athén szövetségi rendszeréből Euboiát.

⁶ A II. Philippos támogatta élisi oligarchia feltehetőleg Kr. e. 343-ban jutott hatalomra. Az Épeiros partvidékén fekvő korinthusi gyarmatváros Kr. e. 342-ben fordult Athénhez a biztonságát fenyegető makedónokkal szemben.

⁷ Kr. e. 346-ban Philippos személyesen elnökkölt a pythói játékokon Delphoiban. Kr. e. 342-ben, minthogy a thessaliai események lekötötték, képviselőjét küldte el Delphoiba, aki a görögök szempontjából az uralkodó alávetettje, vagyis szolga volt.

159. II. PHILIPPOS KATONAI SIKEREINEK TITKA

Démosthenész: 3. *Philippika*. 47–52.

Kr. e. 341

47. Egyesek olyanfajta naiv beszéddel akarják városunkat vigasztalni, hogy Philippos mégsem olyan erős, mint amilyenek egykor a lakedaimóniaiak voltak, akik a tenger és az egész görög szárazföld felett uralkodtak, és szövetségesük volt a perzsa nagykirály, és senki sem tudott nekik ellentállni. Városunk még ők ellenük is tudott védekezni, és nem pusztult el a viharban.¹ Én mégis azt mondom, hogy azóta szinte minden fejlődött, s a jelen semmiben sem hasonlít a múlthoz. De a legnagyobb fejlődés és változás éppen a hadügyben következett be. 48. Először is, úgy tudom, hogy akkoriban a lakedaimóniaiak – amiként valamennyi többi görög város is – egy évben csak négy vagy öt hónapon át, a kedvező időszak idején harcoltak, ilyenkor betörték az ellenség földjére, azt hoplitáikkal, tehát polgárokból álló seregekkel pusztították, majd hazatértek. Annnyira ragaszkodtak az ősi szokásokhoz, vagy inkább a polis hagyományaihoz, hogy pénzen senkitől semmilyen szolgálatot nem vásároltak, s a háborút a hagyományos módszerrel és nyílt eszközökkel

folytatták. 49. Most pedig láthatjátok, hogy a legtöbb bajt az árulók okozzák, anélkül, hogy a seregek nyílt csatában összeütköznének. Azt is hallhatjátok, hogy Philippos már nem a gyalogos hopliták phalanxával menetel oda, ahová csak akarja, hanem könnyűfegyverzetűekből, lovasokból, íjászokból, zsoldosokból álló sereg kíséri. 50. Ha aztán ez a sereg a belső bajoktól szenvedő városokra tör, s a csüggedtség közepette azok még csak nem is merészkednek a városfalakon kívül, hadigépeivel ostromolja meg őket. Arról nem is szólok, hogy az ő számára mindegy a nyár vagy a tél, és nincs olyan évszak, amelyben szünetelnek. 51. Mindennek tudatában és számbavételével a háborút mindenáron távol kell tartani saját földüktől. Nem szabad magunkat a spártaiak ellen a „rég jó időkben” vívott háború emlékeivel álomba ringatni. Tetteinkben és előkészületeinkben mindenekelőtt azt kell szem előtt tartani, hogy ő saját országából ki ne tudjon mozdulni, és ne kényszeríthessen bennünket nyílt összeütközésre. 52. Mert háború esetén nekünk is van nem egy természet adta előnyünk, ha egyszer, athéni férfiak, elszántuk magunkat a cselekvésre. Országának természeti viszonyai sok lehetőséget adnak a rablásra, zsákmányszerzésre és ezerfajta más ártalomra. De a nyílt csatára nálunk jobban van felkészülve.

H. I.

Démostenész beszédének ebben a részében arra figyelmeztet, hogy a makedónok a görög hadviseléssel szemben több stratégiai és taktikai újításuknak köszönhetik sikereiket. A merev hoplita phalanx-taktika helyett könnyűfegyverzetűek, lovasok és íjászok, polgárokból álló sereg helyett zsoldosok adják a fő ütőerőt. A zsoldosok nemcsak a nyári hónapokban, hanem egész esztendőben fegyverben állnak. A várostromokban Philippos a legmodernebb ostromgépeket alkalmazza.

¹ Vagyis, bár elbukott a peloponnésosi háborúban, mégsem pusztult el.

160. A HELLÉNEK BÉKEKÖTÉSE II. PHILIPPOSSZAL

Tod 177; SIG 260; IG II² 236. Az athéni Akropolison talált márványstélé két töredéke. Ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik.

Kr. e. 338/337

A.

Az eskü szövege: Esküszöm Zeusra, Gére, Héliosra, Poseidónra, Athénére, Arésre és minden istenre és istennőre, hogy megtartom a békét, és nem szegem meg a makedón Philipposszal I 5. kötött szerződést, nem emelek fegyvert senki veszedelmére azok közül, akik megtartják esküjüket, sem szárazföldön, sem tengeren, és a béke résztvevői közül senki városát, erődítményét vagy kikötőjét nem foglalom I 10. el semmiféle módon vagy mesterkedéssel, és sem Philippos és utódjai királyságát, sem a békére esküt tett városok alkotmányát nem döntöm meg, I 15. sem magam nem teszek semmit, ami ellentétes ezzel a szerződéssel, sem másnak nem engedem meg ezt; ha valaki megszegné ezt a szerződést,

segítséget fogok nyújtani a megsértetteknek, és háborút viselek a | 20. közös béke megsértője ellen, ha a szövetségi gyűlés így határoz, és a szövetségi fővezér (*hégemón*) elrendeli, és nem hagyom el [...]

B.

[...] : öt, a kerkyrai nép: kettő, a thessalosok: tíz, a thessaliai magnések; kettő, a phthiótisi achaiosok: kettő, a szigetlakók; egy, a samothrakéi nép és a thasosiak: kettő, az aitólosok: öt, az akarnanok: kettő, az ambrakiaiak: egy, a thrákiai [...] és [...] : [...] a phókisiak: három, a lokrisiak: három, a dórisiak, oitaiak, malisiak, ainianok, agraiosok és dolopsok: öt, az athamanok és perrhaibosok: kettő, a zakynthosi és kephalléniai nép: három.

S. J.

Az **A.** töredék a korinthosi szövetség tagállamainak esküjét, a **B.** pedig a szövetségi tanács (*synedrion*) tagjainak felsorolását tartalmazza annak feltüntetésével, melyik államnak hány szavazata van a tanácsban. A korinthosi kongresszusról és a szövetség megalapításáról az ókori forrásaink közül Diodóros Siculus (16,89) és a Pompeius Trogust kivonatoló Justinus (9,5,1–7) számol be legrészletesebben, de mindkettőben számos félreértés és tévedés található. Fontos forrás még a Démosthenés neve alatt fennmaradt, de nem általa írt 17. beszéd.

ALEXANDROS ÉS A HELLENISZTIKUS KOR

161. A GRANIKOSI CSATA

Arrianos: *Anabasis Alexandru* [*Alexandros hadjárata*]. 1,13–16.

Kr. e. 334

13. Alexandros rendezett seregével a Granikos folyó felé haladt. Hoplitáit kettős phalanxba rendezte, a lovasokat a két szárnyra rendelte, míg a felszerelést szállító csapatokat a többiek mögött helyezte el, hogy azokat kövessék. Az ellenséges területet felderítő osztagok vezetője Hégelochos volt, lándzsás lovasok és mintegy ötszázötven könnyűfegyverzetű gyalogos élén. Alexandros nem messze volt a Granikos folyótól, amikor egyes felderítők azzal a hírral siettek hozzá, hogy a Granikos túlsó partján ott áll a perzsa sereg harcra készen. Erre Alexandros is harcra kész állapotba helyezte seregét. Parmenión¹ azonban felkereste Alexandrost, s a következőket mondta neki: „Király! Úgy gondolom, jelenleg legjobb, ha a folyó partján táborozunk le úgy, ahogy éppen vagyunk. Nem hiszem ugyanis, hogy az ellenség a maga sokkal gyengébb gyalogságával közelünkben merné tölteni az éjszakát. Kora hajnalban tehát minden nehézség nélkül tudunk majd seregünkkel a folyón átkelni, mielőtt ők harcrendbe állítanák seregüket. Most azonban, úgy vélem, nem lenne veszélytelen megkezdeni az átkelést. A sereget harcrendben nem tudjuk a folyón átvinni. A folyó vizében itt is, ott is látszanak a mély örvények és magad is láthatod, mily magasak és meredek partjai. Ha viszont a nehezen rendezhető, kevésbé védhető oszlopalakzatban visszük át a sereget, az ellenség phalanxba rendezett lovassága ránk támad, mire mi felkászálódunk a partra. Egy első balsiker pedig nemcsak pillanatnyilag kellemetlen, hanem az egész háború kimenetelét veszélyeztetheti.”

Alexandros így válaszolt: „Mindezt jól tudom Parmenión, de szégyelleném, hogyha a Hellésponton könnyedén átkeltem, és ez a kis patak – ilyen kifejezéssel fitymálta a Granikos folyót – megakadályozna minket az azonnali átkelésben. Ezt sem a makedónok hírnevéhez, sem az én, veszélyekben kipróbált elszántságomhoz nem tartanám méltónak. A késlekedés a perzsákat nyilván csak megerősítené abban a hitükben, hogy egyenrangú ellenfelei a makedónoknak, ha látják, hogy egyelőre semmi olyan nem éri őket, ami a tőlünk való félelmüket megindokolná.”

14. Ezekkel a szavakkal Parmeniónt a balszárny vezetésére küldte, maga a jobbszárnyon ment végig. A jobbszárny élére Philótast, Parmenión fiát állította, vele voltak a honi

lovakok, az íjászok és az agrian² dárdások. Philótas mellé állította Amyntast, Arrhabaios fiát, és a dárdás lovasságot meg a paionokat³ és Sókratés csapatát. Ezekhez csatlakozott parancs szerint a hetairosokból álló testőrség, amit Nikanór, Parmenión másik fia vezetett, ezután következett Perdikkasnak, Orontés fiának harcrendje, azután a Polemokratés fia Koinosé, azután Alexandros fia Kraterosé, azután Andromenés fia Amyntasé, azután azok, akik felett Philippos, Amyntas fia volt a parancsnok. A balszárnyra voltak állítva először is a thessaliai lovasok, akiket Kalas, Harpalos fia vezetett, azután a szövetséges lovasság, akiknek parancsnoka Philippos, Menelaos fia volt, azután a thrákok, akiknek Agathón volt a parancsnoka. Ezekhez csatlakozott a gyalogság, Krateros, Meleagros, Philippos hadrendje, egészen a teljes harcrend közepéig⁴.

A perzsáknak mintegy húszezer lovasuk volt, valamint idegen zsoldos gyalogosok, kevés híján szintén húszezren. A lovasságot a folyóval párhuzamosan, a part mentén, elnyújtott vonalban állították fel, a gyalogságot pedig a lovasok mögé, minthogy a part fölötti terület magasan fekvő volt. Amint észrevették, hogy Alexandros maga az ő balszárnyukkal szemközt van (jól felismerhető volt mind ragyogó fegyverzetéről, mind a körülötte lévő, elképesztő kíséretéről), ott a parton sűrű rendbe állították lovasegységeiket. Egy ideig mindkét sereg a folyó szélén állva a jövőtől való aggodásában nyugton maradt, és mindkét oldalról nagy volt a csend. A perzsák ugyanis várták a makedónokat, hogy mikor gázolnak a folyóba, hogy mihelyt kilábolóban vannak belőle, rájuk támadjanak. Alexandros azonban lovával az élre ugratva buzdította a kíséretet, hogy kövessék őt, és legyenek bátor férfiak, s megparancsolta, hogy az elővédlovasság meg a paionok Amyntasnak, Arrhabaios fiának vezetésével vágjanak neki a folyónak, úgyszintén egy gyalogoszttag is, előttük Sókratés csapata, melyet Ptolemaios, Philippos fia vezényelt. Ez a csapat volt aznap éppen az egész lovasság vezetője. Önmaga a jobbszárny élén trombitaharsogás és Enyaliosnak⁵ való rivalgás közepette lépett a mederbe, az arcvonalat a folyáshoz képest mindig keresztben tartva, hogy kigázolás közben a perzsák a szárnyakon rá ne támadhassanak, sőt inkább hogy ő maga lehetőleg zárt rendben vegye fel velük az érintkezést.

15. A perzsák ott, ahol Amyntasék és Sókratésék partot értek, maguk is felülről támadásra indultak, részben a parttól távolabb, a magasból hajítva dárdákat, részben az alacsonyabb partrészen, egész a vízig lenyomulva. A lovasok között nagy volt a küzdelem, egyfelől, hogy kijussanak a partra, másfelől, hogy a kijutást megakadályozzák, a perzsák tömegével szórták a gerelyeket, a makedónok lándzsával küzdöttek. Az első összecsapásnál azonban a makedónok vereséget szenvedtek, részint mert számra kevesebben voltak, részint mert míg ők bizonytalan és lejjebb fekvő helyről, a folyóból védekeztek, a perzsák a magas partfalról harcoltak, és különben is a perzsa lovasság színe-virága állt ott, közöttük küzdött Memnón is fiaival. Az első makedónok, akik megütköztek a perzsákkal, elestek mint derék férfiak, kivéve azokat, akik közülük a közeledő Alexandroshoz hátráltak. Alexandros ugyanis már közel volt, s vele együtt a jobbszárny, és annak élén rá is rontott a perzsákra ott, ahol a lovasság sűrű főereje és a perzsa vezérek is álltak. Körülötte ádáz harc lángolt fel, s eközben a makedónok hadsorai, egyik a másik után, keltek át, most már nem is nehezen. A harcot lóhátról vívták, de inkább hasonlított a gyalogharcra. A lovak együtt küzdöttek a lovasokkal, ember ember

ellen viaskodott, egyrészt a makedónok, hogy a partról egészen elűzzék és a síkra szorítsák a perzsákat, másrészt a perzsák, hogy meggátolják a makedónok partra jutását, és újra visszanyomják őket a folyóba. De itt már az Alexandrosszal lévőkhöz előnyben voltak, erejükénél és gyakorlottságuknál fogva is, s azért is, mert hosszú, somfa lándzsákkal harcoltak a gerelyek ellen.

Közben a harcokban Alexandrosnak eltört a lándzsája, és Aretéstől, a királyi testőrök lovászából kért egy másikat. Azonban őt is erősen szorongatták és ő maga is hasonlóan járt eközben, de a kezében maradt csonkkal továbbra is vitézül küzdött. Ezt mutatta tehát Alexandrosnak és azt kiáltotta feléje, hogy kérjen mástól. Démaratos azonban, egy korinthusi férfiú, egyike a körülötte lévő testőröknek, átadta neki a saját lándzsáját. Amint ezt átvette, észrevette, hogy Mithridatész, Dareios veje messzire a többiek elé lovagol, és egy lovaséket visz magával. Erre ő is a többiek elé rúgta, és lándzsáját Mithridatész arcába döfve azt leveti lováról. Közben Rhoisakész is Alexandrosnak ront, és kardjával fejére sújt. A sisak egy részét le is törte, de a sisak mégis felfogta a csapást és Alexandros, lándzsáját mellvértjén keresztül a mellébe ütve, őt is megölte. Spithridatész⁶ hátulról már felemelte kardját Alexandrosra, de Kleitos, Drópidész fia⁷ megelőzte őt, a vállára sújtott, és azt karjával és kardjával együtt levágta. Eközben a lovasok, akiket Alexandros megelőzött, a folyóparton utolérték őt, és csatlakoztak az Alexandrosszal lévőkhöz.

16. A perzsákat és lovaikat most már mindenhol szembesújtották a lándzsadöfések, a lovasság mindinkább hátraszorította őket, és súlyos veszteségeket szenvedtek a lovasok közé vegyült könnyűfegyverzetű gyalogosoktól is. Csatasoruk először ott kezdett felbomlani, ahol maga Alexandros vezette a támadást. Mihelyt derékhaduk megingott, felbomlott mindkét szárnyon a lovasság is, s a menekülés fejvesztetté vált. A perzsa lovasok közül mintegy ezren estek el. Az üldözés ugyanis nem tartott sokáig, mert Alexandros hamarosan az idegen zsoldosok ellen fordult. Ezeknek tömege még mindig helytállt, inkább a váratlan fordulat feletti döbbenetből, mintsem elhatározásuk szilárdsága miatt. Ezek ellen vezette most Alexandros a phalanxot, lovasainak általános támadást parancsolt, és közéjük rontva, kis híján valamennyit levágta. Csak azok menekültek meg, akik a holttestek közé rejtőztek el, mintegy kétezret pedig élve fogtak el. A csatában a perzsa vezérek közül elesett Niphatész, Petinész és Spithridatész, Lydia satrapése, továbbá Mitrobuzanész, Kappadokia helytartója, Mithridatész, Dareios veje, Arbupalész, Dareios fia, Pharnakész, Dareios feleségének fivére és Omarész, a zsoldosok parancsnoka. Arsitész a csata színhelyéről Phrygiába menekült, és itt maga vetett véget életének, állítólag azért, mert őt tekintették a perzsa vereség okozójának.⁸

A makedónok veszteségei a következők: a hetairosok közül az első összecsapás során huszonötven estek el. Ezeknek bronzszobrait Alexandros Lysippos szobrasszal – akit egyedül tartott méltónak arra is, hogy a saját szobrát vele készíttesse el – elkészíttette és Dion városban állíttatta fel. A többi lovas közül több mint hatvanan, a gyalogosok közül mintegy harmincan estek el. Ezeket másnap Alexandros teljes fegyverzetükkel és katonai dísszel temettette el. Szüleiknek és gyermekeiknek földjük után adómentességet biztosított, és felmentette őket a személyes szolgáltatások és vagyontárgyaik utáni egyéb adók alól. Nagy gondja volt a sebesültekre is. Maga látogatta meg valamennyit, és sebeiket látva, mindegyiket megkérdezte, hogyan sebesült meg, milyen hőstettet hajtott végre (még

dicsekvésre is alkalmat adott nekik). Eltemettette a perzsa vezéreket is. Hasonlóképpen gondoskodott az ellenséges sorokban harcolt görög zsoldosok eltemettetéséről is. Akit az azonban foglyul ejtett, azokat bilincsbe verve Makedóniába küldte kényszermunkára, mivelhogy görög létükre, a görögök közös elhatározásával szemben Hellas ellen, a barbárokért harcoltak. Háromszáz zsákmányolt perzsa fegyverzetet pedig Athénbe küldött, felajánlásul Athéné istennőnek. A felajánlásra a következő feliratot vésette: *Alexandros, Philippos fia és az összes hellének, kivéve a lakedaimóniakat, zsákmányolták ezt az Ázsiában lakó barbároktól.*⁹

R. Zs.

A Nikomédiából származó Flavius Arrianos (95 k. – 175 k.), római császárkorban élő államférfi és történétíró, Epiktétos tanítványa. 130-ban consul suffectus, majd az alánok ellen harcol. Később visszavonul Athénbe, és a történétírásnak él. Legjelentősebb műve a hét könyvből álló Alexandros-történet, amelyben szembeszáll a nagy hódítót körülvevő mesés, regényes hagyománnyal, és szigorú forráskritikát alkalmaz. Legfontosabb forrásai Ptolemaios és Aristobulos. Történétírói mintaképe Xenophón, aki maga is katona volt, és akihez hasonlóan Arrianos is alaposan és szakszerűen ismerteti az egyes csatateretek terepviszonyait, valamint a csaták lefolyását.

¹ Parmeniön II. Philippos és Alexandros hadvezére. A hagyomány az óvatosan konzervatív makedón politika képviselőjének tekinti, aki többször vitába keveredett Alexandrosszal annak vakmerősége miatt. Fiának, az uralkodó elleni állítólagos összeesküvésbe keveredett Philótasnak elítélése (Kr. e. 330 ősz) után Alexandros Ekbatanában megölette az idős Parmeniönt. Feltehetőleg mindkettőjük halálát az okozta, hogy ellentétbe kerültek Alexandros új Perzsia-politikájával.

² Az agrianok thrák törzse katonaállításra volt kötelezve.

³ A paionok thrák törzse lovasok állítására volt kötelezve.

⁴ Nikanór, Parmeniön fia testőrpáncsnok volt, és még bátyjának, Philótasnak kivégzése előtt meghalt. Perdikkas lett Alexandros halála után a birodalom kormányzója, és a diadochosokkal szemben a birodalmi egység fenntartásáért küzdött. Egyiptomi hadjárata során fellázadt tisztjei Kr. e. 321-ben meggyilkolták. Krateros Kr. e. 328-ban meghódította Baktriát. Alexandros halála után Makedónia stratégosa. Kr. e. 321-ben esett el Eumenésszel vívott háborúja során.

⁵ Enyalios a hadistennek, Arésnak volt a mellékneve.

⁶ Spithradatés Lydia satrapése volt.

⁷ Kleitost, aki a granikosi csatában a királyi lovasság páncsnoka volt, Kr. e. 327-ben Alexandros egy szóváltás során saját kezűleg megölte.

⁸ Arsité, Phrygia helytartója javasolta ugyanis az Alexandros elleni fegyveres fellépést, míg Memnón inkább a visszavonulás és a felégetett föld taktikájának képviselője volt, vö. Arrianos: *Anabasis*. 1,12,10.

⁹ Spárta ugyanis megtagadta, hogy határaitól ilyen távolságban hadat viseljen.

162. AZ ISSOSI CSATA

Arrianos: *Alexandru anabasis* [*Alexandros hadjárata*]. 2,7–12.

Kr. e 333

7. Dareios az ún. amanosi hágón¹ átkelt a hegységen, és Issos felé tartott. Így váratlanul Alexandros hátában termett. Issost elfoglalván, lefogatta a sebeik miatt itt hátrahagyott makedónokat, és kegyetlen kínzások között mindnyájukat megölte. Másnap a Pinaros folyó² felé nyomult előre. Amikor Alexandros hírt kapott arról, hogy Dareios a hátába került, a hírt egyelőre nem tartotta megbízhatónak, ezért környezetének néhány tagját egy harmincevezős csónakon visszaküldte Issos felé, hogy derítsék fel a közlés valóságát. Azok csónakjukon bejárták az egész tengeröblöt, és pontos megfigyelések alapján megállapították, hogy az egész perzsa sereg ott táborozik. Közölték is Alexandrosszal, hogy Dareios itt van. A király összehívta hadvezéreit, a lovasosztagok és a szövetségesek parancsnokait, s a következőket mondta: legyenek bátrak az eddig sikeresen leküzdött veszélyek tudatában, olyan emberekként, akik mint győztesek szállnak szembe a máris legyőzöttekkel. Az isten is őértük harcolt – mondta –, amikor Dareiosnak azt a gondolatot sugallta, hogy serege zömét a tágas síkságról a hegyszorosok közé vezesse. Az itteni terep kedvez a makedón phalanx kibontakoztatására, amazoknak azonban, akiknek sem testi, sem szellemi ereje meg sem közelíti a görögökét, tömege haszontalannak fog bizonyulni a csatában. A makedónok, ez a katonáskodás fáradalmaihoz és veszélyeihez már régóta hozzáédződött nép, száll most szembe a perzsákkal és médekkel, ezekkel a régóta elpuhult emberekkel; szabad emberek kelnek tusára a rabszolgákkal. Amennyiben pedig hellének hellénekkal csapnak össze, akkor sem ugyanazon célért harcolnak: a Dareios oldalán küzdők csak zsoldért – és még csak nem is valami magas jutalomért – vállalják a veszélyt, míg az ő oldalukon állók önként küzdenek Hellas érdekében.

Ami a barbár népeket illeti: az ő oldalukon a thrákok, paionok, illírek és agrianok, Európa legerőteljesebb és legharciasabb népei küzdenek Ázsiának fáradalmat nem bíró, elpuhult népségei ellen. És mindenekfölött: Dareiossal egy Alexandros fog szembeszállni! Mindezzel a csatában várható győzelmüket ecsetelte. Ezután azt mutatta meg, mily nagy jutalom várja őket a veszélyek vállalásáért. Most nem csupán Dareios satrapáit, nem is csak a Granikosnál álló lovasságot, vagy a 20 000 idegen zsoldost fogjak legyőzni, hanem a perzsa sereg leghasználhatóbb elemeit, a médeket, a perzsáknak és médeknek alávetett valamennyi ázsiai népet és magát a jelen lévő nagykirályt is. Így ez után a csata után semmi sem akadályozhatja többé őket az egész Ázsia feletti uralomban, és abban, hogy véget vessenek összes fáradalmaiknak. Emlékeztette őket közösen végrehajtott dicsőséges tetteikre, és egyeseket név szerint is megszólítva, felidézte kinek-kinek személyes hőstetteit. De – egyáltalán nem sértő formában – emlékeztetett arra is, hogy ő maga mily kevésbé riadt vissza a csatákban a veszélyektől. Állítólag felemlítette Xenophónnak és a Xenophónnal együtt harcolt tízezernek emlékezetét is,³ akiknek sem tömege, sem katonai felkészültsége nem volt hasonlítható az övékéhez: hiszen nem állt rendelkezésükre thessaliai, boiótiai és peloponnésosi lovasság, nem harcoltak soraikban makedónok és thrákok és más, most itt lévő lovas népek, nem voltak sem íjászaik, sem parittyásaik – néhány krétai és rhodosi

csapattól eltekintve –, és még ezeket is a veszély idején kellett Xenophónnak hevenyészetten megszerveznie. És ők mindennek ellenére a perzsa királyt és egész seregét Babilón kapui előtt megfutamították, és győzelmesen törtek maguknak utat a számtalan nép közepette a Fekete-tengerig. Mindezt és ehhez hasonlókat mondott nekik, amit vitéz emberek buzdítására egy kiváló hadvezér a veszélyek pillanatában csak elmondhat. Katonái pedig mindenfelől körülvették a királyt, jobbjukat nyújtották neki és fennhangon kiáltották: vezesse hát őket az ellenség ellen!

8. Alexandros egyelőre meghagyta nekik, hogy készítsenek vacsorát, de kiküldött a szoros felé néhány lovas és fíjaszt, hogy kémleljék ki a hátralévő utat, maga pedig éjszaka felkerekedvén, az egész sereggel megindult, hogy ismét elfoglalja a szorost. Mikor az éjszaka közepe táján az átjárót újra megszállta, hajnalig ott a sziklákon pihenőt adott a seregnek, miközben megerősített őrségeket állított. Hajnaltájt ezután megindult a szorostól lefelé az úton. Amíg az út a vidéken át mindenfelől szoros volt, oszlopban vezette a sereget, ám amikor kiszélesedett, az oszlopot egyre jobban szétbontakoztatta, a nehézfegyverzetűek egységeit egymás mellé sorakoztatta, egyfelől a hegységig, bal kéz felé a tengerig. A lovasság mindaddig a gyalogság mögött állt, mikor azonban a szélesebb terepre jutottak, a sereget harcrendbe állította. Elsőként a jobbszárnyra, a hegyek felé a gyalogság színe-javát meg a testőrséget, ezeket Nikanór, Parmeniön fia vezette, melléjük csatlakozott Koinos egysége, ehhez a Perdikkasé. Ezek álltak a jobbszárnytól a nehézfegyverzetűekből álló derékhadig. A balszárnyon az első Amyntas egysége volt, azután Ptolemaiosé, ehhez csatlakozott Meleagrosé. A balszárnyon lévő gyalogság parancsnokául Kraterost tette meg, de az egész balszárnyat Parmeniön vezette. Neki a lelkére kötötte, hogy el ne hagyja a tengert, nehogy a barbárok bekerítsék, mivel számolni lehetett azzal, hogy ezek tömegüknél fogva arcvonalat a görögökénél szélesebbre nyújtják. Dareios, mikor hírül hozták neki, hogy Alexandros csatára készen közeledik, a lovasságból mintegy harmincezer főt átszállított a Pinaros folyón, s velük együtt kb. húszezer könnyűgyalogost, hogy a haderő többi részét nyugodtan rendezhesse. A nehézfegyverzetűek között első helyre a görög zsoldosokat állította, mintegy harmincezret, szemben a makedón phalanxszal, azután a kardaxokból innen is, onnan is hatvanezret. Ezek voltak a nehézfegyverzetűek. Csatasorban egymás mellé ennyinek felállítását engedte meg a terep. A balszárnyra, a hegyekhez, Alexandros jobbszárnyával szemben is állított mintegy húszezer főt. Ezek közül egyesek Alexandros seregének háta mögé kerültek. A hegylánc ugyanis, ahova állítva voltak, helyenként hátrébb húzódott, és így, mint a tenger, öbölszerű bemélyedéseket formált, azután megint kiugorva, előrenyúlt, amiért is azok, akiket a hegyek lábához állítottak, Alexandros jobbszárnyának a háta mögé jutottak. A könnyű- és nehézfegyverzetű gyalogság többi része, népek szerint csoportosítva, már hasznavehetetlen mélységben, a görög zsoldosok és az arcvonalba osztott barbárok mögött voltak. Úgy mondják, hogy Dareios egész hadserege kb. hatszáz-ezer harcost számlált.

Alexandros pedig, amint előhaladása közben a terep szélességben kissé kitágult, előrevitte a lovasságot, az ún. társakat, a thessaliaiakat és a makedónokat, s ezeket a jobbszárnyra maga mellé rendelte. A Peloponnésosról valókat s a többi szövetségeket viszont a balszárnyra, Parmeniönhoz küldte. Dareios, mikor harcrendje már kialakult, a lovasokat, akiket éppen azért állított a folyó elé, hogy seregét zavartalanul szétbontakoz-

tathassa, a megbeszélt jellel visszahívta. Ezeknek legnagyobb részét a jobbszárnyra, a tenger felé, Parmeniónnal szembe rendelte, minthogy ez lovasság számára alkalmasabb terep volt, egy részüket pedig a balszárnyra, a hegyek felé irányította. Minthogy azonban itt helyszűke miatt hasznavehetetleneknek bizonyultak, úgy rendelkezett, hogy ezek többsége is lovagoljon át a jobbszárnyra. Maga Dareios a perzsa királyok szokása szerint az egész harcrend közepére állt. Ennek a harcrendnek az értelmét Xenophón, Gryllos fia írta le.⁴

9. Eközben Alexandros, látva, hogy csaknem az egész perzsa lovasság átment az ő balszárnyára, a tengerhez, nála viszont csak a peloponnésosi és a többi szövetséges lovasság áll ott, a legnagyobb sietséggel a balszárnyra küldi a thessaliai lovasokat, meghagyva azonban nekik, hogy ne az egész arcvonal előtt, hanem a harcrend mögött, az ellenség elől rejtve menjenek át. A jobbszárny elé rendelte a lovas elővédeket, akiket Prótomachos, meg a paionokat, akiket Aristón vezetett, a gyalogosok közül pedig az íjászokat, akiknek vezetője Antiochos volt. Az Attalos vezette agrianokat, s a lovasság és az íjászok egy részét görbe vonalban a háta mögött lévő hegyek felé rendelte úgy, hogy jobbszárnyán a harcrend két részre válva állt, az egyik Dareiossal és a folyón túl lévőkkel, az összes perzsával szemben, a másik a hegyeken a háta mögött állókkal szemben. A balszárny élére állította a gyalogosok közül a krétai íjászokat és a thrákokat, akiket Sitalkés vezetett, ezek elé pedig a jobbszárnyon lévő lovasságot. Az idegen zsoldosokat mindenhová szétszította. Mivel azonban úgy látta, hogy a jobbszárny nem valami szilárd, és úgy látszott, hogy a perzsák arcvonala szélteben sokkal tovább fog nyúlni, elrendelte, hogy a hetairosok két osztaga meg az anthemusi osztag, melynek parancsnoka Peroidas, Menestheus fia volt, valamint az ún. leugéi osztag, melynek parancsnoka Pantordanos, Kleandros fia volt, a középről észrevétlenül menjen át a jobbszárnyra. Az íjászokat és az agrianok, meg a görög zsoldosok egy részét a jobbszárnyra, az élvonalba vezetve, a perzsa szárnyon túlra nyújtotta az arcvonalat. Miután ugyanis a hegyekhez rendelt csapatok nem szállottak lejjebb – sőt, mikor az agrianok és az íjászok Alexandros parancsára ellenük portyára mentek, a hegy lábától egykettőre meghátrálva, a csúcsra menekültek –, belátta, hogy az ellenük rendelteteket is felhasználhatja a harcrend kitöltésére, s elegendőnek találta, ha ellenük háromszáz lovast küld.

10. Ebben a rendben vezette egy ideig seregét, időnként pihenőt tartva, úgyhogy az előnyomulásuk meglehetősen lassú volt. A másik oldalról Dareios sem vezette előre seregét, hanem otthagytá katonáit a folyó sok helyütt meredek, és helyenként – ahol az átkelés könnyebb lett volna – sáncokkal is megerősített partján. Alexandros és társai ebből a perzsa király csüggedtségére következtettek. Amint a két tábor egymás közelébe ért, Alexandros még egyszer végiglovagolt az arcvonal előtt, vitéz magatartásra buzdította katonáit. A vezéreket, de a lovasosztatok és gyalogososztatok parancsnokait is név szerint és az alkalomhoz illő, kitüntető formában szólította meg, és egy-két szót mondott az idegen zsoldosok tekintélyesebb és vitézebb vezetőinek is. De máris felhangzott mindenfelől a kiáltás, hogy ne késlekedjen tovább, hanem vezesse őket az ellenség ellen. Bár messziről már látni lehetett Dareios hadait, egy ideig még zárt alakzatban, lassú menetben vezette seregét előre, nehogy a túlságosan gyors menet miatt a sorok egyenetlenné váljanak és a harcrend felbomoljon. Amint egy dárdavetésnyi távolságra jutottak az ellenségtől, elsőnek maga Alexandros, aki a jobbszárnyat vezette, vetette magát társaival együtt a folyó

habjaiba, hogy merész rohamával a perzsákat megriassza és kézitusára kelő katonáiban a nyilak se okozzanak nagy kárt. Úgy is történt, ahogy Alexandros elgondolta. Alighogy közelharcra került a sor, a perzsa sereg balszárnya megingott. Itt tehát Alexandros serege fényes győzelmet aratott. Miközben azonban ő maga a folyóba vetette magát, megindította a közelharcot, és a vele szemben álló perzsákat kiszorította helyükről, a derékhadat alkotó makedónok, akik nem kezdték meg a harcot ugyanilyen hevesen, és még a meredek parttal is szemben találták magukat, képtelenek voltak a phalanx egységes vonalát fenntartani. A Dareios seregében harcoló görög zsoldosok észrevették, hogy a jobbszárnytól elszakadt makedón phalanx és a jobbszárny között rés támadt, és ott támadtak, ahol a makedón vonalak között a legnagyobb hézagot látták. Makacs küzdelem kezdődött. A zsoldosok a makedónokat a folyóba igyekeztek visszaszorítani, hogy ezzel megmentsek a csatát a sereg már menekülő része számára is. A makedónok sem akartak azonban elmaradni Alexandros eddigi sikerei mögött, és nem engedték elhomályosodni a makedón phalanx köztudomású győzhetetlenségének hírért. Hozzájárult ehhez az is, amit a hellének és a makedónok közötti vetélkedésnek tekinthetnénk. Ekkor esett el Ptolemaios, Seleukos fia vitéz harcban és további százhusz tekintélyes makedón férfiú.

11. Eközben a jobbszárnny csapatai, miután észrevették, hogy a velük szemben álló perzsák már megfutamodtak, Dareios idegen zsoldosai és saját, veszélyben forgó társaik felé fordultak, és elűzték az ellenséget a folyótól. A perzsa hadseregnek ezt a leszakadt részét tehát oldalba kapták, és most már kaszabolni kezdték az idegen zsoldosokat. Ugyanakkor a perzsa lovasságnak az a része, amely a thessaliaiakkal állt szemben, nem maradt a folyó túlsó partján, hanem átkelve heves rohamot indított a thessaliai csapatok ellen. Itt tehát erős lovascsata bontakozott ki. A perzsák csak akkor kezdtek hátrálni, amikor meglátták Dareios menekülését és a tőlük elszakadt zsoldosok pusztulását a makedón gyalogság csapásai alatt. Ekkor azonban már nyilvánvaló és teljes lett a menekülés. E menekülésben a perzsák lovai is sokat szenvedtek, mert nemcsak hogy nehézfegyverzetű lovasaikat kellett hordozniuk, hanem gazdáik a keskeny ösvényeken, tömegesen, rettegés és teljes zűrzavar közepette hajszolták őket hátrafelé. Nem kevesebben pusztultak el, összetaposva az övéik által, mint ahányan az üldöző ellenség kezétől veszítették életüket. A thessaliaiak azonban fáradságot nem ismervé üzték őket, olyannyira, hogy a lovasok közül nem kevesebben pusztultak el menekülés közben, mint a gyalogosok közül.

Amint Dareios észrevette, hogy seregének balszárnnya mindjárt a csata elején rémületben elszakadt a sereg többi részétől, úgy, ahogy harci szekérén állt, az első között hagyta el a csatateret. Ameddig sík vidékeken menekült, harci szekérének gyorsaságában kereste biztonságát. Amint azonban a szakadékos, nehezen járható vidékek közé jutott, leszállt szekéréről, elvetette pajzsát és királyi öltözékét, még íját is a szekéren hagyta, és lóháton menekült tovább. Csak a hamarosan leszálló éjszaka mentette meg a fogságtól. Alexandros ugyanis napszálltáig hevesen üldözte, és csak sötétedés után, amikor már egy lépésnyire sem lehetett látni, tért vissza seregéhez. De még így is zsákmányul ejtette Dareios harci szekérét, pajzsát, királyi díszruháját és íját. Az üldözés azért indult meg a kellesténél később, mert a makedón arcvonala kettészakadásának pillanatában Alexandros a balszárnnyra sietett, és mindaddig nem gondolt az ellenség üldözésére, amíg nem látta, hogy az idegen zsoldosok és a perzsa lovasság visszaszorultak a folyótól.

A perzsa seregből elesett Arsamés, Rheomithrés és Atizyés, akik a granikosi csatában a lovasságot vezették. Elesett még Sabakés, Egyiptom satrapája és Bubakés, a legtekintélyesebb perzsák egyike. A seregből mintegy százezren estek el, közöttük tízezer lovas. Ptolemaios, Lagós fia, Alexandros társainak egyike azt állítja, hogy Dareios üldözése közepette embereivel egy szoroshoz ért, s azon csak úgy tudott áthaladni, hogy végig holttesteken járt. Dareios táborát már az első roham alkalmával elfoglalták. Így került fogságba anyja, felesége – aki egyben húga is volt –, kiskorú fia, két leánya, több előkelő perzsa felesége és kíséretük tagjai. A többi perzsának sikerült feleségét holmijaikkal együtt Damaskusba menteni. Maga Dareios is kincseinek legjavát és a nagykirályhoz illő értékes felszerelést ugyancsak Damaskusba küldte, úgyhogy magában a táborban mindössze háromezer talanton összeget találtak. Egyébként a Damaskusba mentett kincseket is nem sokkal később zsákmányul ejtette Parmenión, akit éppen ezért küldött oda Alexandros. Így végződött ez a csata, amelyet az athéni Nikokratés archón évében, Maimaktérion havában vívtak meg.

R. Zs.

¹ A mai Oroszlán-hágón, amely a Kis-Ázsiát Észak-Syriától elválasztó Amanos-hegységen vezetett át. Issos a mai Törökország délnyugati partvidékén fekszik.

² A Pinaros folyó Issostól délkeletre éri el a tengert.

³ A bátyja ellen föllázadt ifjabb Kyros balsikerű hadjáratát megörökítő, Xenophón által írt *Anabasis* (A tízezer görög felvonulása) Alexandros kedvelt olvasmánya volt.

⁴ A görög szokás az volt, hogy a hadvezér a jobbszárnnyal vezette. Ettől csak Epameinondas tért el. A perzsák királya az arcvonalt közepét foglalta el, amint ezt Xenophón a már említett *Anabasis*-ban (1,8,21–22) leírja.

163. IATROS HÉRÓS TISZTELŐI BÉRBE ADNAK EGY KERTET

H. W. Pleket: *Epigraphica*. I. Leiden, 1964, 43.

Kr. e. 333/332

Istenek! A következő feltételek mellett adják bérbe a phaléroni Charops és az orgeónok a hérósszentély kertjét az alópekéi Thrasybulosnak, évi húsz drachmáért, harminc évre. A bérösszeget Thargélión hónapban kell fizetni. Thrasybulos, ha akar, építkézhet saját költségén, az árkon kívül eső területen. Miután pedig letelt a bérlet ideje, Thrasybulos távozzék el, magával víve a cserepet, a favázat és az ajtókat, ha nem egyeznek meg vele másképp Charops és az orgeónok... Thrasybulos állíttasson fel táblát a szentélyben, a szerződés szövegének másolatával. – Idő: Nikokratés archónsága. – A szentélyt rendeltetésének megfelelően tisztán kell tartani.

S. J.

A görög szentélyek gyakran váltak vállalkozóvá, hogy működési költségeiket fedezni tudják. Ez egyrészt megnyilvánulhatott abban, hogy a hívek áldozati állatainak ellátása fejében legelési illetéket szedtek, az áldozati állatok bőrét a szentély területén vagy amellett álló bőrcserző műhelyekben készítették ki, az áldozati állatok húsának a szentélyt illető részét kiárusították, tűzgyújtási illetéket szedtek, vagy – mint a felirat mutatja – bérbe adták földjeiket. A görög szentélyek vállalkozásaihoz vö. Németh Gy.: Mit szabad egy szentélyben? A Hekatompodon-felirat előírásai. *AntTan*, 38, 1994, 13–21. Vö. 94. dokumentum.

164. A GAUGAMÉLAI CSATA

Arrianos: *Alexandros hadjárata*. 3,11–12.

Kr. e. 331

11. Dareios és serege úgy maradt harcrendben egész éjszaka, ahogyan először felálltak, minthogy táboruk sem volt szabályosan körülveve, és attól is féltek, hogy az ellenség éjszaka megtámadja őket. Ha valami, úgy hát ez ártott a perzsáknak azok között a körülmények között: a hosszú állás teljes fegyverzetben, meg a rettegés, ami fel szokott lépni a nagy veszedelmek előtt, s ami most nem a pillanatnyi helyzetből hirtelen fakadt, hanem amin hosszú időn át tépelődtek, úgyhogy gondolkodásukon teljesen úrrá lett. Hadserege a következő rendben állt. (Később ugyanis, mint Aristobulos mondja,¹ a harcrend, ahogy Dareios felállította, írásban rögzítve is az ellenség kezébe került.) A balszárnynon baktriai lovasok, ezekkel együtt a dahák és az arachósiaiak. Ezek mellett a perzsák, vegyesen lovasok és gyalogosok, a perzsák mellett a szuszaiak, a szuszaiak mellett a kadusiosok. Ez volt a balszárnny rendje a harcrend közepéig. A jobbszárnnyra voltak állítva a Koilé Syriából és a folyóközéből valók,² azután ugyancsak a jobbszárnnyon a médek, azután a parthaiak (parthusok) és sakák, azután a tapurosok és hyrkanosok, azután az albanosok és sakesinák, ezek a harcrend közepéig.³ A közepén, ahol Dareios király volt, álltak a király rokonai, az „almahordó” perzsák,⁴ az indek, az ún. áttelepített károk és mardos íjászok. Az uxiosok, babylóniaiak, a Vörös-tenger vidékéről valók és a sitakéiai mélységben mögéjük voltak állítva.⁵ A balszárnny élére, Alexandros jobbszárnnyával szemben rendelték a skytha lovasságot, mintegy ezer baktriai és száz kaszás szekeret. Az elefántok Dareios századánál, a királyi századnál állottak, s ugyancsak mintegy ötven szekér. A jobbszárnny élén az armeniai és a kappadokiai lovasság állt, valamint ötven kaszás szekér. A görög zsoldosok Dareios és a vele lévő perzsák körül kétoldalt álltak, éppen a makedón phalanxszal szemben egyedül tudtak megállni.

Alexandros serege a következőképpen volt rendezve. A jobbszárnnyon állott a hetairos lovasság, ezek élére rendelte azt a királyi századot, melynek Kleitos, Drópidés fia volt a parancsnoka, azután Glaukias csapatát, azután következett Aristóné, azután Sópolisé, Hermodóros fiáé, azután Hérakleidésé, Antiochos fiáé, azután Démétriosé, Althaimenés fiáé, ehhez csatlakozott Meleagrosé, s a királyi századok között az utolsó az volt, melynek Hégelochos, Hippostratos fia volt a parancsnoka. Az egész hetairos lovasság parancsnoka

Philótas, Parmenión fia volt. A lovassághoz csatlakozó makedón phalanx első helyére a testőrség válogatott csapatát állította, ezek mellé a többi testőröket. Őket Nikanór, Parmenión másik fia vezette. Ezek után következett Koinosnak, Polemokratés fiának egysége, aztán Perdikkasé, Orontés fiáé, azután Meleagrosé, Neoptolemos fiáé, azután a Polyperchóné, Simmias fiáé, azután Amyntasé, Andromenés fiáé (ezt azonban Simmias vezette, minthogy Amyntast Makedóniába küldték sereget toborozni). A makedón phalanx balszárnyán Kraterosnak, Alexandros fiának az egysége állt, maga Krateros a balszárny gyalogságának parancsolt. Hozzá csatlakoztak a szövetséges lovasok, akiket Erigyios, Larichos fia vezetett. Ezekhez csatlakoztak egészen a balszárnyig húzódva a thessaliai lovasok, akiknek parancsnoka Philippos, Menelaos fia volt. Az egész balszárnyat Parmenión, Philótas fia vezette, körülötte tartózkodtak a pharsalosi lovasok, akik a legerősebbek és a legszámosabbak voltak a thessaliai lovasságban.

12. Alexandros harcrendje az első vonalban tehát ekképpen volt elrendezve. Felállított azonban egy második vonalat is, hogy a phalanx kettős arcvonálú legyen. A hátulra rendelt vezéreinek pedig meghagyta, ha azt látnák, hogy a perzsa sereg bekeríti az övéiket, forduljanak hátrafelé és fogadják a barbárokat. Arra az esetre pedig, ha szükség volna rá, hogy a phalanx vagy nyitódjon, vagy tömörüljön, a jobbszárnyon az agrianok felét, akik a királyi századhoz csatlakoztak, s akiket Attalos vezetett, félkörbe állította fel, velük együtt a makedón íjászokat, akiknek Brisón volt a parancsnoka; az íjászok mellé az ún. régi zsoldosok⁶ zárkóztak, parancsnokukkal, Kleandrosszal. Az agrianok és az íjászok elé rendelték az elővédlovasságot meg a paionokat, akiket Aretés és Aristón vezetett. Valamennyiük előtt az összes lovas zsoldos állt, Menidas parancsnoksága alatt. A királyi század és a többi bajtársak elé volt állítva az agrianok és az íjászok fele, meg Balakros dárdásai. Ezek álltak a kaszás szekerekkel szemben. Menidasnak és a vele lévőeknek megparancsolták, hogyha az ellenséges lovasság bekerítené az ő szárnyukat, akkor félkör alakban, oldalvást támadjanak az ellenségre. A jobbszárnyat illetőleg Alexandros így intézkedett. A balszárnyra félkörben a thrákokat állította, akiket Sitalkés vezetett, ezekhez a szövetséges lovasságot, akiknek Koiranos volt a parancsnoka, ezek mellé az odrysi lovasságot, amit Agathón, Tyrimmas fia vezényelt. Valamennyiük elé itt az idegen zsoldosok lovasságát küldte, akiknek a parancsnoka Andromachos, Hierón fia volt. Az ígásállatokat a thrák gyalogság őrizte. Alexandros egész serege kb. 7000 lovasból és mintegy negyvenezer gyalogusból állott.⁷

13. Amint a két sereg találkozott, látni való volt, hogy Dareios és a körülötte lévők: az „almahordozó” perzsák, indiaiak, albánok és a hazájukból áttelepített károk, valamint a mardos íjászok magával Alexandrosszal és a királyi lovasosztaggal álltak szemben. Alexandros katonáit egy kissé jobb felé térítette el, a perzsák vele szemben hasonló mozdulatot tettek, és ezáltal balszárnyuk messzire túlszárnyalta a makedón hadat. De máris előrevágtattak a skytha lovasok és megtámadni készültek Alexandros előretolt osztagait. Alexandros azonban egyre csak „dárdairányban” (*jobb felé*) vezette embereit, és már-már elhagyta a perzsa sereg vonalával szemközi sík, jól járható területet. Dareios attól tartva, hogyha a makedónok a dorabos területre húzódnak, itt nem fogja hasznát venni harci szekereinek, megparancsolta a balszárny előretolt lovascsapatainak, támadják a makedón sereg Alexandros vezette jobbszárnyát oldalba, és akadályozzák meg további oldalozó

mozdulatait. Miközben azonban ezt végrehajtották, Alexandros ellenük indította a Menidas vezetése alatt álló zsoldos lovasokat. De ezt a kicsiny csapatot a rája támadó skytha lovasság és a melléjük rendelt baktriaiak a maguk nagyobb létszámával viasszaszorították. Ekkor az Aristón parancsnoksága alatt álló paionokat és más zsoldosokat vetett be Alexandros a skythák ellen, s a barbárok máris hátrálni kezdtek. Ekkor azonban újabb baktriai erősítés támadta meg a paionokat és a zsoldosokat, megállították sajátjaik menekülését, és a lovascsatát kiegyenlítetté tették. Makedón részről sokan hullottak itt el a barbárok tömegének nyomása alatt, és azért is, mert a skythákat és lovaikat jobban védte páncélzatuk. Mindemellett a makedónok vitézül feltartóztatták a rohamot, a lovasosztatok egyenként betörték az ellenséges csatasorba és hátrálásra kényszerítették.

A barbárok ekkor a kaszás szekereket indították maga Alexandros ellen, hogy phalanxának rendjét megbontsák. De ebben nagyot csalódtak. Mert azokat már száguldásuk közepette hajtódárdák záporával fogadták az agrianok és a Balakros parancsnoksága alatt álló, és a hetairosok lovassága elé rendelt dárdavető. Mások a gyepőket ragadták meg, lerángatták a szekér harcosát, és leszúrták a lovakat. Ott, amerre a szekerek száguldtak, parancs értelmében szabad teret nyitottak nekik, így a szekerek akadálytalanul haladtak ugyan át, de nem is okoztak többé kárt a makedónokban. Végül Alexandros hadának lovasai és a királyi pajzshordozók végeztek velük.

14. Dareios ekkor már egész seregét támadásra indította. Alexandros Aretésnek megparancsolta, hogy a serege jobbszárnyát bekerítéssel fenyegető lovasságra vesse magát, ő pedig embereit oszlop alakzatban vezette előre. Mivel azonban a bekerítő csapatokat támogató ellenséges lovasság a barbár sereg első vonalában (*oldalmazdulata által*) rést nyitott, az így támadt hézag irányába fordult, és a hetairos lovasságot a melléje rendelt phalanx-gyalogsággal együtt ék alakban rendezve, vad csatakiáltást hallatva egyenesen Dareios ellen indította rohamra. A kézitusa csak rövid ideig tartott. Amikor ugyanis Alexandros lovasaival együtt megkezdte a rohamot, az ellenséget tömegével is szorongatta és szűrőlándzsáival a perzsák arcát célozta; amikor a tömör makedón phalanx is betört az ellenséges vonalakba előremeredező lándzsáival, és a harc minden rettenete az amúgy is félnék Dareios szemé elé tárult – ő volt az első, aki hátat fordított és elmenekült. Megrémültek a bekerítést végrehajtó perzsa lovasok is Aretés embereinek heves rohamától.

Ezen a szárnyon tehát megkezdődött a perzsák általános menekülése, s az üldöző makedónoknak csak a menekülőket kellett kaszabolniuk. Simmias és serege azonban képtelen volt Alexandros heves üldözésében részt venni. Phalanxát megállítva, állóharcot kezdett, mert jelentés érkezett a makedón balszárny szorult helyzetéről. Ott ugyanis a makedón vonalat sikerült az ellenségnek áttörnie, és a résen át betörő indiai és perzsa lovascsapatok a makedón tábor ellen törtek. Itt tehát még heves harc dúlt. A perzsák vadul gyilkolták a jórészt fegyvertelen táborőrséget, amely el sem tudta képzelni, hogy az ellenség, a kettős phalanxon áttörve, hozzájuk is eljut. A perzsa támadástól felbátorodott hadifoglyok is rárontottak a harc hevében makedón őreikre.⁸ De az első phalanx mellé rendelt csapatok parancsnokai ennek a fordulatnak hírére tüstént megfordították csapataikat a kapott parancs értelmében, és a perzsákat hátba támadták. Azoknak egy része a táborban lelte halálát, a többiek elmenekültek. Közben azonban a perzsa jobbszárny

lovassága, amely még nem tudott Dareios meneküléséről, megkerülte Alexandros balszárnyát, és oldalba támadta Parmeniön seregét.

15. A makedónok itt eleinte válságos helyzetbe jutottak. Parmeniön sürgős üzenetet küldött Alexandrosnak, hogy serege veszélyben van, és segítségre van szüksége. Az üzenet hallatára Alexandros abbahagyta az üldözést, hetairos lovasságával együtt visszafordult, és az ellenség jobbszárnya ellen vágatott. Először a már menekülő ellenséges lovasságon, és pedig a parthusokon, az indiaiakon és a perzsa lovasság zömén ütött rajta: ez volt ennek a harcnak a leghevesebb lovascsatája. A még lovasosztagok szerint rendezett barbárok egész tömegükkel megfordultak, és szembetámadták Alexandros csapatait. Nem volt itt dárdavetés, sem a lovascsatákban szokásos szabályos mozdulatok! Mindenki maga akart áttörni, tudván azt, hogy csak így menekülhet. Kímélet nélkül osztogatták és kapták a sebeket. Már nem másnak a győzelméért, hanem a pusztta életükért harcoltak. Alexandros társai közül mintegy hatvanan estek el, megsebesült Héphaistión, Koinos és Menidas – de a győztes Alexandros maradt.

A makedónok sorain átvergődött ellenség lóhalálában menekült. Alexandros tehát már-már megtámadhatta az ellenség jobbszárnyát, a thessaliai lovasság azonban időközben oly fényes sikerrel harcolt, hogy a segítségre nem volt már szükség: mire Alexandros ideért, a barbárok jobbszárnya is megfutamodott. Alexandros ismét megfordult tehát, és folytatta Dareios üldözését egészen napszálltáig. Parmeniön katonái is üldözték a maguk embereit. Alexandros a Lykos folyón még átkelt, de itt letáborozott, hogy emberei és lovai kissé megpihenjenek. Parmeniön pedig elfoglalta az ellenséges tábornok, annak egész felszerelését, az elefántokkal és tevékkel együtt.

Alexandros éjjel pihentette lovasait, majd tovább nyomult előre, nagy sietve, Arbela felé, hogy itt kézre kerítse Dareios, s a király kincseit és teljes felszerelését. Másnap érkezett csak Arbelába, miután a csata befejezése után még mintegy 600 stadion távolságra üzte az ellenséget. Dareios nem találta már itt, mert az megállás nélkül futott tovább, de kincseit, személyi felszerelését és fegyvereit megszerezte, és másodízben is kézre kerítette a király harci szekerét és fegyverzetét.

Alexandros seregéből mintegy százan estek el, lovasai közül később még több mint ezren veszítették életüket a sebek és az üldözés viszonyosságai következtében, és ezeknek mintegy a fele a hetairos lovasságból került ki. A csatatéren mintegy 300 000 elesett barbár holttestét szedték össze. A halottakénál is nagyobb volt a foglyok száma. Elfogták a csatában el nem pusztult valamennyi elefántot és harci szekeret is.

Így végződött ez a csata abban az évben, amelyben Athénben Aristophanész volt az archón, Pyanepsion havában. És így teljesült Aristandrosnak az a jóslata is, hogy amely hónapban a hold elsötétül, Alexandros csatát vív és győzelmet arat.⁹

R. Zs.

¹ Aristobulos Alexandros udvari orvosa volt, aki megírta visszaemlékezését a makedónok keleti hadjáratairól. Műve kitűnt a természettudományok, a természeti jelenségek iránti érdeklődésével, és objektivitásra való törekvésével. Töredékeit F. Jacoby adta ki (FGrHist II 139).

² Koilé Syria Syriának a déli területe. A folyóköz Mezopotámia.

³ A sakák a skythákkal rokon iráni nép. A tapurosok a Kaszpi-tengertől délre éltek. Hyrkania a Kaszpi-tengertől délkeletre feküdt. Albania a Kaukázus keleti vonulata, a mai Grúzia területén. A sakensinák a mai Örményország területén éltek.

⁴ Az almahordozók alkották a tízezer fős testőrség ezerfőnyi elit alakulatát. Nevüket a dárdáikat díszítő gömbről kapták.

⁵ A Kis-ázsia nyugati partvidékén lakó károk egy részét a perzsák a birodalom belső területeire telepítették át. A mardosok a Perzsa-öböl keleti partján éltek. Az uxiosok törzse az Elám és Persis közötti hegyvidék lakói voltak. Sitaké városa a Tigris bal partján feküdt, Babylontól északkeletre.

⁶ Azokat hívták régi zsoldosoknak, akik már Philippos seregében is harcoltak.

⁷ A szövetséges csapatok nem zsoldért harcoltak. Őket politikai szövetség kötötte a makedónokhoz. Az odrysosok thrák törzse a Balkán-hegység vidékén élt.

⁸ A perzsa hadifoglyokat még az issosi csatában ejtették.

⁹ Az említett holdfogyatkozás Kr. e. 331. október 1-jén volt. Arrianos tévesen állítja, hogy mindez Pyanepsión (vagy Pyanopsión) havában történt, mivel az október második és november első felére esett. A holdfogyatkozás az athéni Boédromiön havára esett.

165. KYRÉNÉ GABONÁT SZÁLLÍT A GÖRÖG ÁLLAMOKNAK

Tod 196. Két darabba tört parosi márványstélé. A kyrénéi thermaeben találták.

Kr. e. 330–326

Sósias, Kalliadas fia papsága alatt. Kinek szállított gabonát a város, amikor Görögországban gabonaínség állt be.

Az athénieknek százezer, Olympiasnak hatvanezer, az argosiaknak ötvenezer, a larisaiaknak ötvenezer, a korinthosiaknak ötvenezer, Kleopatrának ötvenezer, a rhodosiaknak harmincezer, a sikyóniaknak harmincezer, a meliboiaiaknak húsezer, a megairiaknak húsezer, a ténosiaknak húsezer, a lesbosiaknak tizenötezer, a théraiaknak tizenötezer, az oitaiaknak tizenötezer, az ambrakiaiaknak tizenötezer, a leukasiaknak tizenötezer, a karystosiaknak tizenötezer, Olympiasnak tizenkétezer-hatszáz, a thessaliai atraxiaknak tízezer, a kythnosiaknak tízezer, az opusiaknak tízezer, a kydoniaiaknak tízezer, a kósiaknak tízezer, a parosiaknak tízezer, a delphoiaknak tízezer, a knóssosiaknak tízezer, a boiótiai tanagraiaknak tízezer, a gortyniaknak tízezer, az élisieknek tízezer, a palairosi akarnanoknak tízezer, a megairiaknak tízezer, a meliboiaiaknak nyolcezer-ötszáz, a troizénieknek hatezer, a plataiaiaknak hatezer, a keósi iulisiaknak ötezer, az aiginaiaiaknak ötezer, az astypalaiaknak ötezer, a kythériaiaknak ötezer, a hyrtakinaiaknak ötezer, az aiginaiaiaknak ötezer, a keósi karthaiaknak négyezer, a kythériaiaknak háromezer-egyszáz, a keósiaknak háromezer, az ilyriosoknak háromezer, a keósi korésosiaknak háromezer, az ambrakiaiaknak ezeröttszáz, az iketyrosoknak ezer, a knóssosiaknak kilencszáz medimnost.

Kyréné, a görög világ egyik legnagyobb gabonaszállítója a Kr. e. 4. sz. húszas éveiben dühöngő éhínség idején részben segélyként, részben kereskedelmi céllal negyvenegy közösségnek és két személynek, Alexandros anyjának, Olympiasnak, és hűgának, Kleopatrának szállított gabonát. A feliraton szereplő gabonamennyiség összesen 805 000 medimnos. A legtöbb gabonát Athén (100 000 medimnos), Olympias (72 000 medimnos), valamint Argos, Korinthos, Larisa és Kleopatra kapta (50–50 000 medimnos). Kleopatra férjének, az épeirosi Alexandrosnak halála (Kr. e. 331/330) után régensként vezette Épeirost, mint fiának, Neoptolemosnak a gyámja.

166. [ARISTOTELÉS]: OIKONOMIKOS

Aristotelés neve alatt maradt fenn, valószínűleg a Kr. e. 4. sz. második felében keletkezett mű. Harmadik könyvét csak egy középkori latin fordításban ismerjük. Aristotle: *Économique*. Éd. B. A. van Groningen. Paris, 1968.

Kr. e. 325–275 k.

I. könyv

1. (1343 a) A háztartás vezetése (*oikonomiké*) és az államügyek intézése (*politiké*) nemcsak annyira különbözik egymástól, mint a háztartás (*oikia*) és az állam (*polis*) – ezek ugyanis a tárgyaik –, hanem abban is, hogy az államügyeket több vezető intézi, a háztartás vezetése pedig egy úr dolga.

Mármost a mesterségek (*technai*) közül egyesek szét vannak tagolva, és nem ugyanannak a feladata előállítani valamit és fel is használni a készítményt; így van ez például a lant és a fuvola esetében. Az államvezetés feladata azonban az is, hogy az államot kezdetben létrehozza, és az is, hogy miután létrejött, helyesen éljen vele; így tehát világos, hogy a háztartásvezetésnek is az a feladata, hogy megszerezze a gazdaságot, és használja is.

2. Az állam tehát háztartások, területek és vagyontárgyak összessége, amely elegendő önmagának (*autarkés*) a jó élet (*to eu zén*) céljára. Ez nyilvánvaló: mert amikor nem képesek ezt elérni, megszűnik maga a közösség is. Továbbá, éppen ezért társulnak egymással – amiért azonban bármi dolog is létezik és létrejött, épp az annak a lényege (*usia*) is. Így tehát világos, hogy a háztartás vezetése eredetét tekintve korábbi, mint az államvezetés. Hiszen az a tevékenysége is. A háztartás ugyanis része az államnak.

II.1. Meg kell tehát vizsgálnunk a háztartásvezetést, és azt, hogy mi a feladata. A háztartás része: az ember és a vagyon (*ktésis*). Mivel pedig minden egyes dolog természete először legkisebb részeiben vizsgálható meg, a háztartás esetében is hasonló módon járhatunk el. Vagyis – Hésiodos szerint – meg kell lennie a következőknek:

*Asszonyt hozz házadhoz először, s szántani ökröt.*¹

Emez ugyanis első szükséges eleme a táplálkozás biztosításának, az pedig a szabad emberek életének. Ezért szükséges az asszonnyal való együttélés szabályait helyesen meghatározni; azaz olyanná kell alakítani őt, amilyennek lennie kell.

2. A vagyonról való gondoskodás első formája az olyan, amely természet szerinti. Természet szerinti elsőként a földművelés, másodsorban azok az ágazatok, amelyek a földből nyernek jövedelmet, mint pl. a bányászat és más ilyenféle. A leginkább persze a földművelés, mert az igazságos; nem az emberektől szerez ugyanis – sem olyanoktól, akik önként adnak, mint a kereskedelem és a bér munkás-tevékenységek, sem olyanoktól, akikről akarattuk ellenére veszik el, mint a háborús tevékenységek –, hanem éppen a természetes dolgokból szerzi jövedelmét; mert természet szerint az anyától van táplálék mindenki számára, s ugyanígy az emberek számára is a földből. 3. Ezeken felül még nagyban hozzájárul a derekassághoz is, mert nem teszi a testet használhatatlanná, mint a kézműves mesterségek, hanem képessé teszi azokat arra, hogy a szabadban éljenek és kibírják az erőfeszítéseket, sőt vállalják a veszélyt az ellenséggel szemben; csak ezek vagyona van ugyanis a városfalakon kívül.

III. 1. Az emberekre vonatkozó törekvések között az asszonyra irányuló az első; a természettől fogva ugyanis elsősorban a nő és férfi közt van kapcsolat. Megállapítottuk más műveinkben is, hogy sok ilyenfajta kapcsolatot törekszik a természet megvalósítani, mint ahogy az élőlények mindegyike is. Lehetetlen azonban, hogy a nőtény a hím nélkül, vagy a hím a nőtény nélkül megvalósítsa ezt; ezért tehát kapcsolatuk szükségszerűen jön létre. 2. A többi élőlényben ez csak ösztönösen van meg csak annyira, amennyire természettől részesültek ebben, és csupán az utódok nemzése céljából. A szelídeknel és értelmesebbeknél ez jóval tagoltabban van meg (mert náluk láthatólag jobban megvan a kölcsönös segítség, jóindulat és együttműködés); 3. leginkább pedig az embernél, mivel a nő és a férfi nemcsak az élet kedvéért működik együtt, hanem a jó élet kedvéért is. És a gyermekek birtoklása nemcsak kötelességteljesítés a természettel szemben, hanem haszonnal is jár. Mert amit a teljes erőben lévők az erőtlének érdekében megtesznek, viszonzásul megkapják elerőtlenedett öregségükben az akkor erejük teljében lévőkötől. 4. (Egyszer-smind pedig a természet ezzel a körforgással beteljesíti az örökös léteezést; mivel az egyénenként nem lehetséges, de a fajon keresztül igen.) Így előre meg van szabva az istenség által mindkettőjük természete, a férfié és az asszonyé, az együttélés irányában. Természetük tudillik által különbözik egymástól, hogy nem minden esetben ugyanarra használható a képességük, hanem némely esetben az ellenkezőkre, amelyek mégis ugyanarra a célra irányulnak. Mert az istenség az egyiket erősebbnek, a másikat gyengébbnek alkotta meg, hogy ezáltal az egyik félelme miatt elővigyázatosabb, a másik bátorsága által védelemre képesebb legyen, és így az egyik intézze a házon kívüli ügyeket, a másik pedig gondoskodjék a házon belüli dolgokról. És tevékenységükre való tekintettel az istenség az egyiket az ülő életmódra tette alkalmassá, a szabadban való tartózkodásra azonban gyengévé, a másikat viszont a nyugalomra nem hajlóvá, de a mozgással járó tevékenységekre erőssé. Ami a gyermekeket illeti, a létrehozás közös, a gondoskodás (*ópheleia*) azonban mindkét nem számára különböző sajátos feladat. Mert ezeké a táplálás, amazoké pedig a nevelés feladata.

IV. 1. Először tehát az asszonyra vonatkozó törvények (*következnek*), és az, hogy semmi jogtalanságot nem szabad elkövetni vele szemben. Így ugyanis ő maga (*ti. a férfi*) sem szenved jogtalanságot. Ezt ajánlják a külön és a közös törvények egyaránt; s ahogy a pythagoreusok mondják, vele (*ti. az asszonnyal*) éppúgy nem szabad semmiféle jogtalan-

ságot elkövetni, mint a segélykérővel és azzal, akit a házi tűzhelytől felemeltek.² Jogtalan-ságot jelentenek a férfi részéről a házön kívül folytatott viszonyok. 2. A nemi kapcsolatokra vonatkozólag: ne legyen hiánya, és ne legyen képtelen nyugton maradni, ha távol vannak egymástól, hanem arra kell szoktatni, hogy elégedett legyen, akár vele van a férfi, akár nincs. Igaza van Hésiodos mondásának is:

*Menjen férjhez szűzen, hogy te tanítsd a helyesre.*³

Mert a megegyezés hiánya az erkölcsökben a legkevésbé kedvező. 3. Ami a cicomázást illeti: mint ahogy nem kell egymással érintkezni az erkölcsökkel dicsekedve, ugyanúgy a testekkel sem. Az érintkezés a cicomázkodás segítségével egyáltalán nem különbözik attól, amit a tragikus színészek kösztümjeikben folytatnak egymással.

V. 1. Ami a vagyontárgyak között az első és legszükségesebb, az a legértékesebb és legmagasabb rangú. Ez pedig az ember. Ezért először is jóra való rabszolgákat kell beszerezni. A rabszolgáknak két fajtája van: a felügyelő (*epitropos*) és a dolgozó (*ergatés*). Mivel látjuk, hogy a nevelési módszerek hogyan formálják az ifjakat, szükséges, ha valaki már megszerezte őket, nevelni és tanítani azokat, akire szabadoknak való feladatokat is bízhat.

2. A rabszolgákkal való érintkezésben nem szabad sem arcátlanságukat elnézni, sem nyomorgatni őket, és a szabadabb természetűeknek részt kell juttatni a megbecsülésből is, a dolgozóknak pedig bőszes ételmezt. És mivel a borivás a szabadokat is féktelenebbé teszi, és sok népnél tartózkodnak tőle a szabadok is, mint például a karthágóiak a hadjáratokon – világos, hogy ebből semmit vagy csak ritkán adhatunk nekik. 3. Három dolog van számukra, a munka, a fenyítés és a táplálék. Ha nem kapnak büntetést, és nem kell dolgozniuk, de ennivalót kapnak, ez arcátlanokká teszi őket. Ha dolgozniuk kell, és büntetést kapnak, de ennivalót nem, ez erőszakos eljárás, ami erőtlenséget eredményez. Az a lehetőség marad hátra, hogy munkát kell adni nekik, és elegendő táplálékot is. Mert fizetetlen emberek fölött nem lehet uralkodni, a rabszolga számára pedig a táplálék a fizetés. Mint ahogy másoknál is, amikor a jobbaknak nem jut osztályrészül jobb sors, és ha nincs díja a derékségnek és a hitványságnak, rosszabbakká válnak: így történik ez a rabszolgáknál is. 4. Ezért ügyelni kell arra, hogy mindent érdem szerint osszunk ki és tartsunk vissza, a táplálékot, a ruhát, a pihenőt és a büntetéseket, szóban és tettben utánozva az orvosok eljárását a gyógyszer kiutalásában, megfontolva persze, hogy a táplálék – minthogy állandóan élnek vele – nem gyógyszer.

5. A munkára a legalkalmasabbak az olyanfajta, akik nem túl hitványak, sem túl bátrak. Mindketten követnek el ugyanis hibákat. Azokban, akik túlságosan hitványak, nincs kitarás; a bátrak pedig nem tűrik el a parancsolást. 6. Kell azonban egy célt is kijelölni mindnyájuk számára: mert jogos és hasznos, ha a szabadság áll előttük díjként. Készek ugyanis keményen dolgozni, ha jutalom van kitűzve számukra, és a szolgálatuk ideje meghatározott. Zálogokat kell venni tőlük (*ti. magatartásuk biztosítékául*) a gyermeknemzés lehetőségével is. És ne szerezzünk be sokat ugyanabból a népből, mint ahogy a városokban is szokás. Áldozati ünnepeket és szórakozásokat inkább a rabszolgák, mint a szabadok kedvéért kell rendezni; mert azoknál van több ok arra, amiért létesítsenek ilyeneket.

VI. 1. Négy tennivaló van, amelyet a háztartás vezetőjének birtokával kapcsolatban alkalmaznia kell. Éppúgy alkalmasnak kell lennie ugyanis arra, hogy megszerezze, mint arra, hogy meg is tartsa. Ha nem, a megszerzésnek nincs semmi haszna. Olyan lenne ez, mintha szitával vizet meregetne, vagy mint a sokat emlegetett lyukas hordó.⁴ Továbbá azt, amit az ember birtokol, rendben is kell tartani és hasznosítani, mert ezért van szükségünk ezekre. 2. Fel kell osztani a vagyon egyes részeit, és annak, ami jövedelmező, többnek kell lennie annál, ami semmit sem hoz, és a tevékenységi ágakat úgy kell szétosztani, hogy ne egyszerre kockáztassunk mindegyikben. Az őrzésre megfelelő a perzsa módszereket és a lakóniaiakat használni.⁵ A gazdálkodás attikai formája is használható: amennyiben eladják a termést, azután bevásárolják a szükségest, és nem létesítenek raktárt a kisebb gazdaságokban.⁶ 3. A perzsa módszer az, hogy minden szabályozva van, és az úr maga felügyel mindenre, úgy, ahogy Dión⁷ emlegette Dionysioszt. Mert senki sem törődik egyformán a másokéval és a saját ügyeivel, úgyhogy amennyire lehetséges, személyesen kell a felügyeletet ellátni. És helytálló a perzsa és a libyai mondása is. Az egyik ugyanis, mikor megkérdezték, mi hizlalja legjobban a lovat, így felelt: „A gazda szeme”. A libyai pedig arra a kérdésre, hogy mi a legjobb trágya, ezt felelte: „A gazda lábnymai”. 4. Egyik részt saját magának, a másik részt feleségének kell ellenőrizni, aszerint, hogy a háztartásban a feladatok kettőjük közt szét vannak osztva. És ennek a kis háztartásokban ritkán, a felügyelőkre bízottakban gyakrabban kell végbemennie. Mert ha valaki nem mutat jó példát, nem lehet jól utánózni más területeken sem, meg a felügyelőre bízott gazdaságban sem, mert lehetetlen, hogy a megbízottak gondosak legyenek, ha az urak hanyagok.

5. Mivel ez a helyes az erény és hasznos a gazdaság szempontjából, az uraknak korábban kell felkelniük, és később térniük nyugalomra, mint a szolgáknak; a háznak, akár a városnak, sohasem szabad őrizetlenül maradnia, és mindent, amit meg kell tenni, sem nappal, sem éjszaka nem szabad elmulasztani; és még éjszaka kell felkelni, ez ugyanis előnyös az egészség, a gazdálkodás és a filozófia szempontjából.

6. A kisbirtokokon hasznos az attikai eljárás, a termékek piacra küldése. A nagyokon a szükséges ráfordításokat be kell osztani az évre és a hónapokra, és éppígy az eszközök használatánál is a naponta és a ritkábban szükségeseket – s ezeket aztán a felügyelőknek kell átadni. Ezenfelül bizonyos időközökben felül kell vizsgálni ezeket, nehogy bizonytalanságban maradjon, mi van meg és mi hiányzik.

7. Házat úgy kell építeni, hogy tekintettel legyenek a vagyontárgyakra és a saját maguk egészségére és kényelmére. Vagyontárgyakon értem, hogy például mi a megfelelő a termés és a ruházat részére, és a termékek közül mi a szárazak és mi a folyékonyak részére, és a többi vagyontárgyak közül mi az élőlények és az élettelenek, és a szolgák és a szabadok, és a nők és a férfiak, és az idegenek és a polgárok részére. És tekintettel a kényelemre és az egészségre, olyannak kell lennie, amely nyáron ki van téve a szeleknek, télen pedig a nap felé néz. Egy ilyen háznak délre kell néznie (*eié..... kataborrhos*), és ne legyen négyzet alapú (*isoplatés*).⁸

8. Úgy látszik, a nagy gazdaságokban egy kapuőr is hasznos, aki egyéb munkára használhatatlan: annak a biztonsága céljából ti., amit behoznak és kivisznek. A felszerelések kényelmes használatára ajánlható a raktározás lakóniai módja, mert minden egyes dolognak a maga kijelölt helyén kell lennie; így ugyanis készen áll az elővételre, és adott esetben nem kell keresgélni.⁹

II. könyv

I. 1. (1345 b 7) Az, aki megfelelően akar vezetni egy gazdaságot, ismerje meg a területét, ahol tevékenykedni akar, rendelkezék megfelelő természetes adottságokkal és legyen jellemében munkaszerető és tisztességes, mert ha ezek közül a tulajdonságok közül valamelyik hiányzik, sokat hibázik majd vállalkozásában, amellyel megpróbálkozik.

Négyféle gazdálkodás van – hogy tipizálva osztályozzuk őket, mert úgy találjuk, hogy a többi mind beosztható ezekhez –, mégpedig: a királyi, a satrapai, a városi és az egyéni.

2. Ezek közül a legkiterjedtebb és legegyszerűbb a királyi, (.....) a legváltozatosabb és legkönnyebb a városi, a legszűkebb és legváltozatosabb az egyéni. Szükségképpen sok dologban megegyeznek egymással, de azokat a vonatkozásokat kell vizsgálnunk, amelyek mindegyükre külön-külön jellemzők.

Vizsgáljuk meg elsőnek a királyi gazdaságot. Ez átfogja mindent, és négy területe (*eidé*) van: a pénzverés, a kivitel, a behozatal és a kiadások. Mindegyiket sorra véve: 3. a pénzverésnél (*az a kérdés*), milyen pénzt kell veretni, és mikor magas vagy alacsony értékkel; a kivitel és a behozatal vonatkozásában: a satrapák beszolgáltatásainak átvétele után mikor és mit kell eladni, hogy az neki (*ti. a királynak*) hasznot hozzon; és a költségeket vajon pénzben kell-e megfizetni, vagy egyenértékű árukban.

4. A második: a satrapa gazdasága. Itt a jövedelemnek hat forrása van: a földművelésből, a föld egyes sajátos termékeiből, a kereskedelemből, az adókból, az állatállományból és végül az egyéb forrásokból származó jövedelem. Ezek közül az első és legfontosabb a földművelésből eredő jövedelem; ez az, amelyet egyesek terményadónak (*ekphorion*) neveznek, mások pedig tizednek (*dekaté*). A második a föld sajátos termékeiből (*természeti kincseiből*) származó: az egyik helyen az arany, a másikon az ezüst, máshol meg a réz, vagy ami csak előfordul a vidéken. A harmadik a kereskedelemből származó jövedelem. Negyedik a föld- és a piacadókból származó jövedelem. Az ötödik az állatállományból származó jövedelem, amelyet állati termékadónak (*epikarpia*) vagy tizednek neveznek. A hatodik, amely egyéb forrásokból származik, mint például azok, amelyeket fejadónak (*epikephalaion*) és kézművesadónak (*cheirónaxion*) neveznek.

5. Harmadik forma: a városi gazdaság. Ennek legfontosabb jövedelme a föld sajátos termékeiből származik, azután a kereskedelemből (*emporía*), valamint az átviteli vámokból és a szabályos évi (*enkyklika*) adókból.

6. Negyedik és utolsó az egyéni gazdaság. Ez nem egységes, mivel gazdálkodásának nem egy célra kell irányulnia. Mind közt a legkorlátozottabb, mivel bevételei és kiadásai csekélyek. Ennek legfontosabb jövedelme a földművelésből származik, a második a tulajdon más fajtáiból, a harmadik pedig a pénzügyletekből. Ezen túlmenően van egy közös alapelv a gazdaság minden formájára vonatkozólag, amelyet gondosan szem előtt kell tartani, leginkább éppen ennél, hogy ti. a kiadások ne legyenek nagyobbak a bevételeknél.

7. Miután áttekintettük ezt a felosztást, ismét elmélkednünk kell azon, hogy a satrapeia-e az, amellyel foglalkozunk, vagy a város; vajon mindazt, amiről az előbb beszéltünk, vagy legalábbis ezek közül a legfontosabbakat képes-e teljesíteni (*mert ha igen,*) ezeket kell felhasználni.

Ezután pedig: hiányzanak-e a jövedelmek egészben vagy részben; lehetséges-e megszerezni azokat, vagy ha szűkösek, megnövelni; vagy a felhasznált költségek közül melyek és mekkorák azok, amelyek megszüntethetők, anélkül, hogy ez az egésznek kárára lenne.

8. Előadtuk tehát a gazdálkodásra és alkotóelemeire vonatkozó ismereteket. Mindazt pedig, amit a régiek közül egyesek cselekedtek jövedelemszerzés céljából, vagy amit ügyeikben szakszerűen intéztek, és amelyekről úgy véljük, hogy ezek közül emlékezetre méltók, összegyűjtöttük. Nem tartottuk ugyanis haszontalannak ezt a vizsgálódást, mert előfordulhat, hogy ezek az esetek megegyeznek azokkal az ügyekkel, amelyekkel az ember éppen foglalkozik.

II. 1. A korinthosi Kypselos fogadalmat tett Zeusnak, hogyha a város ura lesz, a korinthosiak minden vagyonát fel fogja ajánlani neki. Meg is parancsolta, hogy készítsenek vagyonjegyzéket, és amikor azok megtették ezt, mindenkitől elvette a tizedrészt, és elrendelte, hogy a többivel gazdálkodjanak tovább. Ahogy egy év eltelt, újra megcsinálta ugyanezt, s így sikerült neki tíz év alatt mindent megkapnia, amit felajánlott, a korinthosiak pedig másik (*vagyont*) szereztek.¹⁰

2. A naxosi Lygdamis száműzetésbe küldte ellenfeleit; mivel azonban azok javait senki sem akarta megvásárolni, maguknak a száműzötteknek adta el. A fogadalmi ajándékokat, amelyek az egyes műhelyekben félig elkészülten heverték, kiárúsította a száműzött menekülteknek, és mások közül is annak, aki csak jelentkezett, azzal, hogy írják fel rájuk a vevő nevét.¹¹

3. A byzantioniai pénzszükségük miatt eladták a köztulajdonban lévő (*démósia*) szentélykörzeteket, mégpedig a termőföldeket meghatározott időre, a terméketleneket véglegesen; a thiasosok¹² és patriák¹³ tulajdonait ugyanígy, és mindazt, ami a magánbirtokosok területein belül volt; mert a birtokok több részének tulajdonosai magas árakat fizettek ezekért. Eladtak a thiasosok tagjainak más földterületeket is, amelyek a gymnasion, az agora vagy a kikötő közelében terültek el. Eladták azokat a helyeket is, ahol piacokat tartottak és kereskedők működtek, a tengeri halászati jogokat, a sókereskedelmet, a bűvészek, jóvendőmondók, gyógyszerárusok és más ilyenfélék számára fenntartott helyeket, és a kereset egyharmadát kitevő adót róttak ki rájuk. Egyetlen banknak (*trapeza*) adták el a pénzváltás jogát, és senki másnak nem volt joga pénzt venni vagy eladni bárkitől vagy bárkinek, vagyonekobzás büntetése mellett. Volt egy törvény, amely a polgárjogot azokra korlátozta, akiknek mindkét szülője polgárjoggal rendelkezett;¹⁴ de akkora volt a pénzhiányuk, hogy határozatot hoztak, amely szerint aki egyik oldalról polgári származású, (*teljes jogú*) polgárrá lehet, ha lefizet harminc mina¹⁵ díjat.

Egy alkalommal, mikor hiány mutatkozott az élelmiszer-ellátásban, valamint a készletekben, a kikötőbe hívtak minden hajót a Fekete-tengerről. Egy idő múlva, mikor már a kereskedők türelmetlenkedni kezdtek, elvállalták, hogy tizedrész kamatot (*pótlékot*) fizetnek nekik, de egyben elrendelték, hogy a vevők fizessék meg ezt a tizedrész pótlékot, ráadásként az árhoz.

Egyes metoikosok pénzt kölcsönöztek földbirtokzálogra, bár nem rendelkeztek földtulajdonjoggal (*enktésis*); most határozatot hoztak, hogy aki befizet (*a kincstárba*) a kölcsön egyharmadával egyenlő pénzüsszeget, megszerezheti a tulajdonjogot.¹⁶

4. Az athéni Hippias eladatta a közutak fölé nyúló emeleti erkélyeket, a lépcsőket, kerítéseket, és a kifelé nyíló ajtókat;¹⁷ ezeket azoknak kellett megvásárolniuk, akiknek a tulajdonában voltak, és így tetemes összeg folyt be.

Az Athénben használt pénzt érvénytelennek nyilvánította, és megszabva az ellenértéket, elrendelte, hogy szolgáltatassák be neki; s miután megegyeztek abban, hogy más címletet veret belőle, közrebocsátotta ugyanazt a pénzt.

Akik a triérarchia, phylarchia, chorégia vagy más ilyen leiturgia¹⁸ költségét akarták vállalni, azoknak mérsékelt összeget szabva meg elrendelte, hogy aki ezt hajlandó befizetni, azt írják be a leiturgiát teljesítettek közé.

Ha valaki meghalt, egy-egy choinix árpát és búzát, meg egy oboloszt kellett adni az akropolisi Athéna papnőjének, s ha gyermek született, ugyanannyit.¹⁹

5. A Potidaiaiban lakó athéniak, amikor pénzre volt szükségük a háborúhoz, úgy rendelkeztek, hogy mindenki készítsen bevallást a vagyonáról, de olyan módon, hogy ne mindenét együttesen a saját közösségében (*démos*) jelentse be, hanem minden egyes birtokot külön azon a területen, ahol feküdt, hogy a szegényeknek lehetőségük legyen alacsonyabb összeg megállapítására; akinek pedig semmilyen birtoka nem volt, annak a személyét becsülték fel két minára. Ennek eredményeként mindnyájan biztonságosan befizették a kivetett összeget az államnak.²⁰

6. Az antissai Sósipolis, mikor a város pénzhiányban szenvedett, (a következő eljárást alkalmazta). Szokásuk volt fényesen megülni a Dionysia-ünnepet, amelyen sok más mellett, amit egy egész éven át összegyűjtöttek, értékes áldozati állatokat is felhasználtak. Mivel éppen ennek az ünnepnek az előestéjén voltak, rábeszélte őket, hogy tegyenek fogadalmat Dionysosnak: a következő évben a kétszeresét fogják megadni neki, ezeket a meglévőket pedig tereljék össze és adják el. Így nem kevés pénz gyűlt össze a szükséges célra.²¹

7. A lamsakosiaiak, mikor egy alkalommal számos hadihajó vonult fel ellenük, elrendelték, hogy a lisztet, amelynek medimnosa négy drachma volt, a piaci árusok adják hat drachmáért, az olajat, amelyből egy chus három drachma volt, négy drachma három obolosért, és a borral és egyéb termékekkel ugyanígy járjanak el. A régi árat megkapta a magánember, a többletet az állam, és így bővében lett a pénznek.²²

8. A hérakleiaiak negyven hajót indítottak a bosporosi tyrannosok ellen. Mivel nem volt elegendő pénzük, minden gabonát, olajat, bort és más árut összevásároltak a kereskedőktől (*emporoi*), és határidőt jelöltek meg, amikor mindennek ki fogják fizetni az árát. A kereskedőknek nagyon megfelelt, hogy nem kell kicsiben árusítaniuk (*kotylizein*), hanem egyszerre adhatják el az egész rakományt; azok (*ti. a hérakleiaiak*) pedig kifizetve kéthavi zsoldot, a hajókon elszállították az árukat, és mindegyik hajóra kineveztek egy férfit raktárosnak (*tamias*). Mikor megérkeztek az ellenséges területre, a katonák ezektől vásároltak meg mindent. Hamarabb összegyűlt a pénz, mint ahogy a hadvezérek ismét zsoldot fizettek, s így vált lehetővé, hogy ugyanazt a pénzt fizették ki, míg haza nem tértek.²³

9. A lakedaimóniak, mikor a (*száműzött*) samosiaknak nem volt pénzük arra, hogy hazatérjenek, határozatot hoztak, hogy egy napon át ők maguk, szolgáik és igásállataik koplalni fognak, s amit elköltöttek volna, azt a samosiaknak adják.²⁴

10. A chalkédóniak nem tudták kifizetni a zsoldot, amellyel a náluk tartózkodó nagy tömegű idegen zsoldosnak tartoztak. Közhírré tették tehát, hogyha valakinek a polgárok vagy a metoikosok közül követelése van valamelyik várossal vagy magánemberrel szemben, és azt be akarja hajtani, jelentse be. Miután sokan jelentkeztek, ezzel a jól hangzó indokkal kirabolták a Pontosra befutó hajókat. Megjelöltek azonban egy határidőt, amelyen belül számot fognak adni eljárásukról.

Így nagy összegű pénzt szedve össze, kielégítették a katonákat, a rablásokra vonatkozólag pedig egyezkedő tárgyalásokat folytattak. Aziket nem jogszerűen raboltak ki, azoknak az állam a jövedelmekből kártérítést fizetett.²⁵

11. A kyzikosiak között polgárháború dúlt; a köznép kerekedett felül, és foglyul ejtették a gazdagokat. Mivel azonban pénzzel tartoztak zsoldos katonáiknak, határozatot hoztak, hogy nem végzik ki az elfogottakat, hanem vagyonukat elkobozva száműzetésbe küldik őket.²⁶

12. A chiosiak, akiknél törvény volt, hogy az adósságokat fel kell jegyezni az állami irattárban, pénzszükségükben határozatot hoztak, miszerint az adósok az államnak fizessék meg a kölcsönt, az állam pedig jövedelmeiből fogja megfizetni a kamatokat a hitelezőknek, amikor majd a jólét eléri a régi színvonalat.

13. Mausólos, Kária tyrannosa, mikor a király üzent neki, hogy fizesse be az adót, összehívta a vidék leggazdagabb embereit, és előadta nekik, hogy a király kéri az adót, de ő nincs megfelelő anyagi helyzetben. Erre általa felbízott emberek azonnal kijelentették, hogy melyikük mennyit fog befizetni. Ahogy ezt megtették, a leggazdagabbak szégyenkezve meg félve is sokkal többet vállaltak és fizettek is be.

Más alkalommal ismét pénzszűkében volt, és összehívta a mylasaiakat népgyűlésre, előadta, hogy városuk, amely az ő székvárosa, nincs megerősítve, a király pedig hadat indít ellene. Felszólította tehát a mylasaiakat, hogy mindegyikük fizessen be annyi pénzt, amennyit csak tud, azt mondogatva, hogy ezzel a mostani befizetéssel mentik meg a többi pénzüket. Mikor aztán sokan befizettek, és már birtokában volt a pénz, kijelentette, hogy az isten jelenleg nem engedi meg, hogy a falat felépítsék.²⁷

14. Kondalos, Mausólos kormányzója (*hyparchos*), ha valaki neki, mikor átutazott a tartományon, juhot, disznót vagy borjút ajánlott fel, feljegyeztette az ajándékozót és az időpontot, és megparancsolta, hogy vigye haza és ott nevelje, amíg ő visszatér. Amikor aztán eljött a megfelelő idő, a felnevelt állatot és az állatadót (*epikarpia*) számadást kérve követelte be.

Azokat a fákat, amelyek benyúltak a királyi utak fölébe vagy rájuk estek, elárúsította mint termékadót (*epikarpia*).

Ha meghalt valaki a katonák közül, a test kiviteléért egy drachmát fizettetett; így ebből pénz is nyert, és a parancsnokok sem tudták becsapni arra vonatkozólag, hogy mikor halt meg a katona.

Látván, hogy a lykiaiak szeretik a díszes hajviseletet, közölte, hogy levél jött a királytól, küldjenek neki haját beszolgálatásként, és ezért Mausólos el is rendelte, hogy nyírják meg őket. Hozzátette azonban, hogyha készek megszabott fejadót befizetni, ő Hellasból fog behozatni haját; azok pedig szívesen megadták neki, amit kért, és a nagy tömegtől sok pénz gyűlt össze.²⁸

15. A rhodosi Aristotelés, Phókaia archónja, mikor pénzszükségben szenvedett, látva, hogy a phókaiak közt két csoportosulás áll szemben egymással, titokban megbeszélést tartott az egyik csoporttal, közölve velük, hogy a másik fél pénzt adott neki abból a célból, hogy a helyzetet javukra fordítsa. Ő azonban jobban szeretné ezt tőlük megkapni, és a város ügyeinek intézését nekik akarja átadni. Ezt hallva a jelen lévők azonnal elhoztak annyi pénzt, amennyit megjelölt, és átadták neki. Ezután viszont megmutatta a másik félnek a pénzt, amit emezektől kapott; azok meg kijelentették, hogy ők sem fognak kevesebbet adni. Miután pedig mindkét féltől megkapta a pénzt, kibékítette őket egymással.

Látva, hogy a polgárok közt sok per folyik, és hosszú idő folyamán sok jogtalanság történt a háborúskodás miatt, bíróságot állított fel, és kihirdette, hogy akik ügyét nem döntik el az általa megszabott határidőn belül, azok régebbi igényeiről már nem ítélik meg. Ezután pedig sok per letéteit magához vette, és mindkét féltől nem kevés pénzt szedett össze.²⁹

16. A klazomenaiak, akiknél gabonahiány lépett fel, és pénzszűkében szenvedtek, határozatot hoztak, hogy azok a magánemberek, akiknek olajuk van, azt adják kölcsön az államnak kamatra. (Ez nagyon bőségesen terem a földjükön.) Miután azok kölcsön is adták, hajókat béreltek, és kiküldték azokba a kereskedelmi kikötőkbe, ahonnan a gabona érkezett hozzájuk úgy, hogy az olaj ára szolgált zálogul.

Mikor húsz talanton zsolddal tartoztak katonáiknak, és nem tudtak fizetni, négy talanton évi kamatot adtak a hadvezéreknek; mivel a tőkéből nem törlesztettek semmit, folyton hiábavalóan költek. Ezért vaspénzt verettek húsz ezüsttalanton névértékben, majd kiosztották a város leggazdagabb embereinek, és azoktól megfelelő mennyiségű ezüstöt vettek át helyette. Így tehát a magánembereknek volt mit költeniük a mindennapi szükségletekre, és a város megszabadult az adósságtól. A továbbiakban a jövedelmekből fizették azoknak a kamatot, és folyamatosan, részenként mindnyájukat kielégítették, a vaspénzeket pedig bevonták.³⁰

17. A selymbriaiak pénzszükségükben, mivel érvényben volt náluk egy törvény, hogy nem szabad gabonát kivinni, egy éhínség idején, amikor azonban egyeseknek volt régi gabonája, határozatot hoztak, hogy a magánemberek megszabott áron adják át az államnak gabonájukat úgy, hogy mindenkinek egy évre elegendő tápláléka maradjon. Azután kiviteli engedélyt adtak annak, aki kívánta, olyan árat állapítva meg, ami nekik jónak látszott.

18. Az abydosiak, mivel a viszálykodás miatt földjük pusztán maradt, és a metoikosok sem fizették meg, amivel tartoztak, határozatot hoztak, hogy bárki kölcsönt adhat a földműveseknek, hogy azok termelhessenek, s először nekik jusson ellátás a termésből, a többieknek pedig abból, ami megmarad.

19. Az ephesosiak pénzszükségükben törvényt hoztak, hogy a nők ne viseljenek arany ékszereket, azt pedig, ami most a birtokukban van, adják kölcsön az államnak. Elrendelték, hogy mennyi pénzt kell befizetni, de megengedték, hogy a szentélyben egyes oszlopokra felírják a pénzt adományozók nevét, mint ha ők ajánlották volna fel az oszlopokat.³¹

20. Dionysios³² pénzt akarva szerezni, népgyűlésre hívta össze a syrakusaiakat és előadta, hogy megjelent előtte Démétra,³³ és megparancsolta, hogy az asszonyok ékszereit ajánlják fel a szentélyben. Ő maga már megtette ezt a hozzá tartozó asszonyok ékszereivel, és ezt kéri a többiektől is, nehogy az istennő haragja sújtsa őket; hozzátette, hogy aki nem teszi azt meg, szentélyrablónak fog számítani. Mikor mindenki elhozta már, amije volt,

tekintettel az istennőre, meg őrá is, áldozatot mutatott be az istennőnek, és – mintegy kölcsönkérve az istennőtől – elvitte az ékszereket. Idő múltával, ahogy az asszonyok ismét arany ékszereket kezdtek viselni, elrendelte, hogy aki aranyat akar hordani, ajánljon fel bizonyos meghatározott összeget a szentélyben.

Triéréseket szándékozott építtetni, de tudta, hogy erre nem lesz elegendő pénze. Népgyűlést hívott tehát össze, és közölte, hogy kezére akarnak adni egy várost, de ehhez pénzre van szüksége. Ezért kérte a polgárokat, hogy mindegyikük fizessen be neki két statért, s azok ezt teljesítették is. Két-három nap elmúltával – mintha vállalkozása kudarcot vallott volna – megdicsérte őket, és mindenkinek visszaadta, amit befizetett. Ezzel a tettel megnyerte magának a polgárokat. Később ismét befizették neki a pénzt, úgy vélekedve, hogy megint vissza fogják kapni, ő pedig átvette és felhasználta azt a hajóépítésre.³⁴

Mivel nem volt elég ezüstje, önből veretett pénzt, majd népgyűlést hívott össze, és nagy beszédet tartott az újonnan vert pénz érdekében. Azok pedig határozatot hoztak, bár kedvük ellenére, hogy mindenki, aki ilyet kap, úgy fogadja el, mint ezüstöt és nem önpénzt.³⁵

Ismét pénzsűkébe jutva kérte a polgárokat, hogy fizessenek rendkívüli adót (*eisennein*), azok azonban kijelentették, hogy nincs pénzüik. Erre ő kihordatta házi bútoraikat, és eladatta, mintha a szegénysége miatt tenné ezt. Mikor a syrakusaiak megvásárolták ezeket, feljegyeztette, hogy ki mit vett meg, s miután a vételárat lefizették, megparancsolta, hogy mindenki szállítsa vissza a bútort, amit megvett.

A polgárok a rendkívüli adók miatt nem neveltek állatokat, mire ő kijelentette, hogy neki vannak alkalmas jószágai, és aki most vásárol belőlük, az adómentes lesz. Sokan sietve nagyszámú állatot vettek meg, abban a hiszemben, hogy ezeket adómentesen birtokolhatják. Ő azonban, ahogy alkalmasnak vélte az időt, elrendelte felbecslésüket, és adót vetett ki rájuk. A polgárok méltatlankodtak, amiért becsapta őket, levágták, és így adták el az állatokat. Amikor erre elrendelte, hogy csak annyit vághatnak le, ami a napi szükségletre kell, azok áldozatbemutató formájában ölték le állataikat. Erre ő megtiltotta a nőstény állatok feláldozását.

Ismét pénzsűkségbé jutva elrendelte, hogy vegyék jegyzékbe, mennyi örökség van az árvák birtokában; mikor mindezt feljegyezték, ezeket a vagytonokat saját céljaira használatba vette, míg az árvák nem érték el a felnőttkort.

Miután elfoglalta Rhégiont, népgyűlést hívott össze és kijelentette, hogy jogosan eladhatná őket rabszolgának, de most, ha megtérítik hadikiadásait, és minden emberért három minát fizetnek neki, szabadon bocsátja őket. A rhégioniak előszedték, ami elrejtett vagyonuk csak volt, és a szegények a gazdagabbaktól és az idegenektől kölcsönt vettek fel, és így fizették ki a pénzt, amit követelt. Ezt át is vette, de ennek ellenére mindenkit eladott, a házi berendezéseket pedig, amelyek el voltak rejtve és előkerültek, mind lefoglalta.

Pénzt kölcsönzött a polgároktól a visszafizetés ígéréssel. Amikor kérték tőle, megparancsolta, hogy mindenki szolgáltatssa be neki azt az ezüstöt, ami tulajdonában van, az ellenkezőknek pedig halálbüntetést helyezett kilátásba. Miután beszolgáltatták az ezüstöt, a címleteket újraveretve bocsátotta ki újra a pénzt, egy drachmát két drachma értékben. Így az előző tartozását kifizette, és mindenkinek visszaadta a beadott pénzt is.

Száz hajóval vonult Tyrhénia ellen, és Leukothea szentélyéből sok aranyat, ezüstöt és nem kevés más értéktárgyat zsákmányolt.³⁶ Mivel tudta, hogy hajósai sokat megtartottak maguknak, kihirdette, hogy mindenki adja be a birtokában lévő dolgok felét, és akkor a másik felét megtarthatja; arra, aki nem hozza be, halálbüntetést szabott ki. Ezt meghallva a hajósok, hogy békén birtokolhassák, ami megmaradt nekik, be is adták a felerészt. Ő viszont, miután ezt beszédte, megparancsolta, hogy adják be a másik felét is.

21. A mendéiek a kikötői és egyéb vámokból befolyó jövedelmeket az államháztartásban használták fel, a föld- és házadót nem hajtották be, de feljegyezték a tulajdonosokat, amikor pedig pénzre volt szükségük, az adósok fizettek; hasznot húztak tehát az eltelt időből, kamatmentesen használva a vagyont.

Mikor háborút viseltek az olynthosiak ellen, és pénzre volt szükségük, mivel voltak rabszolgáik, határozatot hoztak, hogy mindenkinél egy nő és egy férfi maradjon meg, a többieket át kell adni az államnak, úgy, mintha a magánemberek kölcsönként adták volna.³⁷

22. Kallistratos Makedóniában, ahol a kikötői vámok bérbeadásából legfeljebb húsz talantont nyertek, elérte, hogy ennek kétszerese jöjjön be. Látva ugyanis, hogy mindig a gazdagabbak veszik bérbe, mivel egy talantont vállaló kezesekeket kell állítani a húsz talantonért, kihirdette, hogy bárki felléphet bérbevevőként, aki akar, és a harmadrész erejéig kell kezesekeket állítaniuk.

23. Az athéni Timotheosnak, amikor az olynthosiak ellen hadakozott, nem volt ezüstje, ezért bronzból veretett pénzt, és ezzel fizette katonáit.³⁸ Mikor azok méltatlankodtak, megnyugtatta őket, hogy a nagy- és kiskereskedők ezután is ugyanúgy fognak árusítani nekik. A kereskedőknek viszont megígérte, hogy aki elfogadja a bronzpénzt, az ennek fejében vásárolhat a vidék áruiból és a hadizsákmányból; ha pedig marad náluk bronzpénz, adják be neki, és ezüstöt kapnak helyette.

Mikor Kerkyránál harcolt, elfogyott a pénze, katonái pedig követelték zsoldjukat, lázongtak, sőt már azt emlegették, hogy átpártolnak az ellenséghez. Ekkor gyűlést hívott össze és előadta, hogy csak a viharok miatt nem érkezett még meg a pénz, de gazdagsága akkora, hogy az előre kiadott háromhavi élelmiszert ajándékként juttatja nekik. Azok erre úgy gondolták, hogy Timotheos nem adna nekik ekkora juttatást, ha nem számíthatna ténylegesen a pénzre, és nyugodtan vártak, míg ő el nem rendezte az ügyeket, ahogy akarta.³⁹

Mikor Samost ostromolta, a termést és a mezőn maradt dolgokat maguknak a samosiaknak adta el, úgyhogy bőven volt pénze a katonák zsoldjára. Mivel a táborban hiány állt be a szükséges dolgokban az odaérkezők miatt, megtiltotta, hogy őrölt gabonát medimnosnál, folyadékot metrétesnél kisebb mennyiségben adjanak el. A taxiarchosok és lochagosok nagyban megvásárolva osztották szét a katonáknak, az odaérkezők pedig magukkal hozták, amire szükségük volt; amikor aztán eltávoztak, ha otthagytak valamit, azt elárusították. Így sikerült a katonákat bőségesen ellátni.⁴⁰

24. A perzsa Didalés⁴¹ katonáinak, akiket zsoldjába fogadott, az ellenséges területről biztosítani tudta a napi ellátást, de nem volt pénze, hogy fizesse őket, és mikor eljött ennek az ideje, és azok követelődtek, a következőt eszelte ki. Gyűlést hívott össze, és közölte, hogy van elég pénze, de egy bizonyos helységben, és meg is mondta, hogy hol. Felkerekedtek és el is indultak oda; mikor már közel voltak a helységhez, előresietett, és össze-

szedte a helybeli szentélyekből, ami üreges ezüsttárgy csak volt ott. Aztán felmálháztatta az öszvéreket, hogy jól lehessen látni, ahogy az ezüstöt szállítja, és így vonultak tovább. A katonák látták ezt, és úgy hitték, hogy a rakomány csupa tömör ezüst; ezért bizakodtak, hogy meg fogják kapni a zsoldot. Ő pedig közölte velük, hogy Amisosba vonulnak, és ott fogja az ezüstöt pénzzé veretni. Az Amisosba vivő út azonban sok napig tartott és zord volt; ennek ideje alatt felhasználta a hadsereget, és csak a napi élelmet adta meg nekik.

A seregben lévő mesteremberek saját tulajdonában voltak, és a kiskereskedők is, akik bármit árusítottak; másnak senkinek sem volt szabad ilyen tevékenységet folytatni.⁴²

25. Az athéni Chabrias Taósnak, az egyiptomiak királyának, aki hadjáratra készült, és pénzre volt szüksége, azt a tanácsot adta, hogy közölje a papokkal: a szentélyek egy részét és a papok sokaságát meg kell szüntetni a költségek miatt.⁴³ A papok ezt hallva mind attól tartottak, hogy az ő szentélyükről van szó, és felajánlották saját vagyonukat. Miután mindnyájuktól átvette, elrendelte, hogy a szentélyek és ők maguk a régebbi költségek egytizedét használhatják fel, a többit pedig kölcsön kell adniuk neki, amíg a (*perzsa*) király elleni háború véget nem ér. Minden háztartás és ugyanígy minden személy után adót vetett ki, megszabva kötelezettségüket; a gabonaeladásnál az áron felül az eladónak és a vevőnek is minden artabé⁴⁴ után egy obolost kellett fizetnie, a hajók, az ipari műhelyek és a többi foglalkozások keresete után pedig tizedet kellett adóként befizetni. Mikor ki akart vonulni az országból a hadjáratra, elrendelte, hogy akinek veretlen aranya vagy ezüstje van, szolgáltatassa be neki. Mikor a legtöbben be is szolgáltatták, úgy rendelkezett, hogy ezt ő fogja használni, a kölcsönadók pedig egyezzenek meg a nomarchosokkal, hogy azok az adókból fizessék vissza ezt nekik.

26. Az athéni Iphikratés, mikor Kotys katonákat toborozott, a következő módon szerzett pénzt neki. Rábeszélte, hogy rendelje el mindazoknak az embereknek, akiken uralkodott, hogy vessék be számára a földet három medimnossszal. Ezt meg is tették, és így nagy mennyiségű gabona gyűlt össze. Ezt a kereskedelmi kikötőbe szállítva eladta, és bőségesen lett pénze.⁴⁵

27. A thrák Kotys pénzt akart kölcsönkérni a perinthosiaktól, azzal a céllal, hogy katonákat fogadjon; a perinthosiak azonban nem adtak neki. Ezért hát azt kérte tőlük, hogy adjanak neki polgáraik közül embereket örökre egy bizonyos területre, hogy másutt használhassa fel katonáit, akik most ott az őrséget ellátják. Azok gyorsan meg is tették ezt, abban reménykedve, hogy urai lehetnek a területnek. Kotys elfogatta azokat, akiket hozzá küldtek, és megparancsolta kiküldőiknek, hogy küldjék el neki a pénzt, amit előzőleg kölcsönbe kért tőlük.⁴⁶

28. A rhodosi Mentór, miután elfogta Hermeiaszt és birtokba vette a területét, meghagyta a területen a Hermeias által kinevezett tisztviselőket. Ahogy azután mindnyájan felbátorodtak, és magukhoz vették, amit elrejtettek, vagy ami kintlévőségük volt, elfogatta őket, és elkobozta mindenüket.⁴⁷

29. A rhodosi Memnón, miután elfoglalta Lampsakost, és pénzre volt szüksége, nagy mennyiségű adót vetett ki a leggazdagabbakra, de kijelentette, hogy a többi polgár meg fogja téríteni ezt nekik. Mikor aztán a többi polgár is befizette a pénzt, elrendelte, hogy ezt is adják át neki kölcsönként, megjelölve az időt, amikor majd vissza fogja fizetni nekik.

Később ismét pénzre lévén szüksége, felszólította őket, hogy fizesse nek rendkívüli adót, ezt pedig majd a jövedelmekből fogják megtéríteni. Azok fizettek is, hogy gyorsan megkapják a térítést; miután azonban a jövedelmek is befolytak, kijelentette, hogy ezekre is szüksége van, és csak később fog nekik fizetni, a kamattal együtt.

A szolgálatában katonáskodóktól elvonta a gabonaellátást és a zsoldot az év hat napjára, de megígérte, hogy ezeken sem őrszolgálatuk, sem kivonulásuk, sem költségük nem lesz; a szökőnapokat értette ugyanis ezek alatt.

30. Az óreosi Charidémós, aki Aiolis egyik vidékét tartotta hatalmában, mikor Artabazos hadat indított ellene, pénzre volt szüksége katonái fizetésére. A lakosok először befizették neki az adót, de azután kijelentették, hogy már semmijük sincs. Charidémós úgy vélve, hogy a terület nagyon gazdag, elrendelte, hogy akiknek pénzük vagy értékes ingóságuk van, küldjék át egy másik vidékre; ő védőkíséretet fog adni számukra. Egyszersmind ő maga is ugyanígy cselekedett a nyilvánosság előtt. Ezzel meg is győzte az embereket. Kivezette őket a városból egy kis távolságra, és ott átkutatva minden holmijukat, elvette tőlük, amire szüksége volt, őket magukat pedig ismét visszaküldte a saját földjükre.⁴⁸

Hirdetményt tett közzé a városokban, amelyeket kormányzott, hogy senkinek sem szabad fegyvert tartani a házában; ellenkező esetben pénzbüntetést kell fizetni, amit meg is határozott. Ezután azonban elhanyagolta az ügyet, és nem is fordított rá figyelmet. Az emberek úgy vélték, hogy a hirdetmény csak üres szó, és amilyük csak volt országszerte, nyugodtan maguknál tartották. Ő meg egyszerre átkutatatta a házakat, és akiknél valami féle fegyvert találtak, azokon behajtotta a büntetést.

31. Philoxenos, egy makedón, aki Kária satrapája volt, kijelentette, hogy meg akarja rendezni a Dionysos-ünnepeket. A károk közül ki is jelölte choragosokként a leggazdagabbakat, és előírta nekik, miről kell gondoskodniuk. Látva, hogy ezek elégedetlenkednek, titokban megkérdezett némelyeket, mit adnának azért, ha megszabadulnának kötelezettségüktől. Azok pedig a tervezett költségeknél sokkal nagyobb összeget ígértek neki, csak hagyják békén őket, és ne zavarják magánügyeiket. Ő meg, ahogy átvette ezektől, amit adtak, másokat jelölt ki, míg meg nem kapta azoktól is, amit akart, és ami megvolt mindegyiknél.⁴⁹

32. A szír Euaisés, Egyiptom satrapája, mikor megtudta, hogy a nomarchosok fel akarnak lázadni ellene, a királyi palotába hívatta őket, és mindnyájukat felakasztatta. Megparancsolta, hogy a hozzátartozóknak mondják azt, hogy fogságban vannak. A hozzátartozók mindegyike tárgyalt érdekükben, és pénzért akarták kiváltani az elfogottakat. Ő mindegyikre vonatkozólag egyezséget kötött, és megkapva a kialakult összegeket, mindenkinek kiadta a holttestet.⁵⁰

33. Az alexandriai Kleomenés, Egyiptom satrapája, mikor más vidékeken nagy volt az éhínség, de Egyiptomban csak mérsékelt, megtiltotta a gabona kivitelét. Mivel a nomarchosok azt állították, hogy nem tudják befizetni az adókat, ha nem vihetik ki a gabonát, engedélyezte a kivitel, de magas vámot vetett ki a gabonára; így elérte, hogy csekély kivitel alapján is nagy összegű vámot szedett be, a nomarchosokat pedig megfosztotta a kifogástól.⁵¹

Mikor elhajózott abba a kerületbe, ahol istenként tisztelik a krokodilust, elragadták egyik szolgáját. Erre összehívta a papokat, és kijelentette, hogy ő szenvedett előbb sérelmet,

ezért elégtételt vesz a krokodilusokon, és elrendelte, hogy vadásszanak rájuk. A papok pedig, hogy az isten meg ne haragudjék rájuk, összegyűjtöttek annyi aranyat, amennyit csak tudtak, és átadták neki; így eléllt szándékától.

Mikor Alexandros király megbízta a Pharos melletti városalapítás munkálataival, és azzal, hogy helyezze át oda a régebbi, Kanóbos melletti kereskedelmi kikötőt, elhajózott Kanóbosba, és az ottani papoknak és vagyonos embereknek előadta, hogy azért jött, hogy áttelepítse őket. A papok és a lakosok pénzt gyűjtöttek össze, és átadták neki azért, hogy hagyja meg a kereskedelmi kikötőt a földjükön. Ő át is vette, és ekkor el is távozott, de később, amikor már minden készen állt az építkezéshez, ismét odahajózott, és újra pénzt kért tőlük, megemelve az összeget; mert ez annak az ára, hogy itt maradjon a kikötő, és ne kerüljön át amoda. Mikor pedig azt felelték, hogy ezt már nem tudják kifizetni, áttelepítette őket.

Kiküldte egy emberét bevásárlásra és megtudta, hogy olcsó árukat talált, de emelt árakon akarja neki elszámolni. Erre elmondta a bevásárló barátainak, hogy hallotta, az emberek értékük fölötti áron vásárolta meg az árukat, de ő ezt így nem fogja elfogadni; egyszersmind színlelt haraggal szidalmazta az ostobaságát. Azok ezt hallva bizonygatták neki, hogy nem szabad hinnie az ilyen szóbeszédeknek, amíg az az ember személyesen nem számol el neki. Ahogy a bevásárló megérkezett, elmondták neki Kleomenés viselkedését. Az pedig, igazolni akarván magát előttük is, Kleomenés előtt is, közölte az árakat, amennyiért vásárolt.

Mikor a vidéken tíz drachma volt a gabona ára, hívatta a termelőket és megkérdezte tőlük, mennyiért hajlandók számára termelni; azok pedig kevesebbet mondtak neki, mint amennyiért a kereskedőknek adták el. Erre úgy rendelkezett, hogy adják át neki annyit, amennyiért a többieknek eladták; ő maga pedig harminckét drachmában szabta meg a gabona árát, és így adta el.

Magához hívatta a papokat és közölte velük, hogy az országban sok indokolatlan költséget fordítanak a szentélyekre; szükséges tehát, hogy megszüntessenek néhány szentélyt és a papok sokaságát. A papok egyenként és együttesen is átadták neki a szentélyek kincseit, azt híván, hogy valóban véghez akarja vinni azt, és mindegyik azt szerette volna, hogy megmaradjon az ő szentélye és ő maga mint annak papja.⁵²

34. A rhodosi Antimenés, Alexandros egyik hivatalnoka Babylónban, a következő módon jutott pénzhez. Mivel Babylónban régi törvény volt, hogy a behozott áruk után tizedet kell fizetni, de ezt senki sem érvényesítette, ő megfigyelte az érkező satrapákat, a katonákat, a sok követet és a meghívott mesterembereket, meg a magánügyben utazókat, valamint a sok magukkal hozott ajándékot, és a fennálló törvény értelmében behajtotta rajtuk a tizedet.

Egy másik alkalommal nyereszkesedési céllal elrendelte, hogy a táborban lévő rabszolgák közül bárki vásárolhat, amennyiért akar, de évente nyolc drachmát kell fizetnie, ha pedig a rabszolga megszökik, megkapja az árát, amelyet bejelentett. Sok rabszolgát vettek meg, és így nem kevés pénzt nyert. Ha pedig valamelyik rabszolga megszökött, utasította a satrapát, akinek területén feküdt a tábor, hogy szerezze vissza, vagy térítse meg az árát a tulajdonosnak.⁵³

35. Az olynthosi Ophelas felügyelőt állított az athribitisi kerület élére. Később erről a vidékről a kerületi előljárók eljöttek hozzá, és kilátásba helyezték, hogy készek sokkal többet fizetni, de kérték, hogy mozdítsa el az imént kinevezett felügyelőt. Erre megkérdezte tőlük, hogy be tudják-e fizetni azt az összeget, amelyet megjelöltek, és mikor igennel

feleltek, a felügyelőt meghagyta a területben, viszont elrendelte, hogy annyi adót hajtsanak be, amennyit ők maguk megállapítottak. Így tehát nem tűnt olyan színben, hogy saját kinevezettjét megfosztja tisztségétől, sem amazokra nem vetett ki több adót, mint amit ők maguk megállapítottak; ő pedig sokszoros nyereségre tett szert.

36. Az athéni Pythoklés azt tanácsolta az athénieknek, hogy a laurioni bányákból származó ólmot vegye meg az állam a magánemberektől, ahogy árusították, két drachmáért, és azután hat drachmában állapítva meg az árát, így adják tovább el.⁵⁴

37. Mikor Chabrias százhusz hajóra való legénységet válogatott össze, de Taósnak csak hatvanra volt szüksége, elrendelte a helyben maradó hatvan hajó legénységének, hogy az elhajózókat lássák el két hónapi élelemmel, vagy ők fognak elhajózni. Azok pedig szerettek volna otthon maradni, és ezért megadták, amit elrendelt.

38. Antimenés elrendelte, hogy a satrapák töltsék meg a királyi utak melletti raktárakat az ország törvényének megfelelően. Amikor pedig katonai tábor vonult át ott, vagy más tömeg a király nélkül, kiküldött valakit, és árusította a raktári készleteket.

39. Kleomenés, ahogy a hónap elseje közeledett, és a katonáknak ki kellett adni ellátmányukat, szándékosan elhajózott, a hónap múlásával pedig visszatért, és kiosztotta az ellátást; azután a következő hónap beköszöntésével megint kihagyta a *(legközelebbi)* elsejéig. A katonák, mivel csak röviddel előbb kapták meg az ellátást, nyugton maradtak, ő pedig átugorva egy hónapot, évente mindig elvont egyhavi zsoldot.

40. Stabelbios, a mysosok *(vezére, tartozva)* katonáinak a zsolddal, összehívta *(a parancsnokokat)*, és kijelentette, hogy neki nem közkatonák, hanem parancsnokok kellene, amikor katonákra van szüksége, és mindegyiküknek pénzt adva kiküldi őket zsoldostoborzásra; a zsoldot meg, amit azoknak kellene adni, szívesebben adja a parancsnokoknak. Felszólította őket, hogy bocsássák el mindazokat, akiket felfogadtak a vidékről. Mivel a parancsnokok úgy vélték, hogy ez pénzszerzési alkalom lesz számukra, el is bocsátották katonáikat, ahogy ő rendelkezett. Kevés idő múltán azonban összehívta őket és kijelentette, hogy sem a fuvalás énekkel, sem a parancsnokok közkatonák nélkül nem érnek semmit; aztán elrendelte, hogy távozzanak az országból.

41. Dionysios végigjárta a szentélyeket, és ha felajánlott arany- vagy ezüasztalt látott, megparancsolta, hogy öntsenek italáldozatot a jó szellem tiszteletére, és elvitette. Ha a szobrok csészét tartottak a kezükben, így szólt: „Elfogadom!” – és már el is vitette. A szobrok aranyból készített ruháit és koszorúit ugyancsak leszedette, kijelentve, hogy könnyebbeket és illatosabbakat ad nekik helyettük; azután pedig fehér vászonköpenyeket és fehérnyárfakoszorúkat rakatott rájuk.

S. J.

¹ Hésiodos: *Munkák és napok*. 405. sor, T. W. I. fordítása.

² Iamblichos: *Pythagoras élete*. 18,84.

³ Hésiodos: *Munkák és napok*. 699. sor, T. W. I. fordítása.

⁴ A Danaidák hordója.

⁵ Az őrzés lakóniai módszeréről Kritias ír *A lakedaimóniai állama* 7. töredékében: „Egy olyan zárat is kieszeltek, amely véleményük szerint ellenáll a helóták mesterkedéseinek.” A perzsa módszerről l. alább.

⁶ Nemcsak a kisebb gazdaságokra volt jellemző ez az eljárás. Plutarchos írja Periklész-életrajzában (16), hogy „legkényelmesebbnek és legcélszerűbbnek azt találta, hogy évi termését egyszerre eladja, s később mindent, ami naponta a háztartáshoz kellett, a piacon szerezze be” (M. E. fordítása).

⁷ Dión (Syrakusai Kr. e. 409 – Syrakusai Kr. e. 354) syrakusai politikus, Platón tanítványa, I. Dionysios sógora és a tyrannos Aristomaché nevű lányának férje. Dión Platónnal első syrakusai látogatásakor (Kr. e. 388) ismerkedett meg, és közeli kapcsolatba került vele. I. Dionysios (ur. Kr. e. 405–367) alatt Dión hatalmas vagyronra tett szert, és vezető politikai szerepét II. Dionysios (ur. Kr. e. 367–357; Kr. e. 347–344) idején is megőrizte. Kr. e. 366-ban megkötötte Karthágóval a békét, és Platón újra Szicíliaába hívatta. Ellenfelei megvádolták Diónt, hogy a karthágóiak segítségével meg akarja buktni II. Dionysios, ezért Diónnak menekülnie kellett. Dión száműzetésében összeesküvést szőtt a tyrannos ellen, majd Kr. e. 357 végén visszatért Szicíliaába, és karthágói segítséggel elfűzte II. Dionysios. Kr. e. 355-ben Dión megpróbálta a Platón által megálmodott ideális államot megvalósítani Syrakusaiban. Feloszlatta a demokratikus érzelmű flottát, 35 törvényőrt akart kijelölni, és ő maga az állam egyik uralkodójává akart válni. Amikor Dión megölette az ellenzéki Hermokratést, és uralma zsarnoksággá vált, az Akadémia filozófiai iskolájához közel álló athéni Kallippos összeesküvést szőtt ellene és meggyilkoltatta. Vö. Plutarchos *Dión-életrajzával*.

⁸ Az ideális lakóházzal Xenophón ír az *Emlékeim Sókratészről* c. művében (3,8,8): „Ugye, a délre néző házak előcsarnokába télen besüt a nap, nyáron viszont a fejünk és a tetők fölött halad el, és árnyékot vet? Ha tehát ez így van, a déli szárnyat magasabbra kell építeni, hogy ne rekesszük ki a téli napfényt, az északit viszont alacsonyabbra, hogy a hűvös szelek ne tudjanak befűjni.” A *kataborrhos* kifejezést A. Wartelle (Aristotle: *Économique*. Paris, 1968, 52.) északra nézőnek értelmezi, ennek azonban ellentmond az idézett Xenophón-hely.

⁹ Vö. Xenophón: *A lakodalmóniak állama*. 11: „Amilyen eszközökre csak szüksége van a közösségnek a hadjárat során, Lykurgos előírásai szerint rakják részben szekerekre, részben teherhordó állatokra, így tűnik föl leginkább, ha valami hiányzik.”

¹⁰ Kypselos, Periandros apja a Kr. e. 7. sz. közepén veszi át a hatalmat. A tíz éven át beszédett rendkívüli adót feltehetőleg csak a nagybirtokosokra vetette ki, hiszen a kisbirtokokat éppen ő osztotta ki a parasztoknak az előzőtt Bacchiadák elkobzott földjeiből.

¹¹ Lygdamis, Naxos tyrannosa (Kr. e. 545 k. – 524 k.) Peisistratos segítségével került hatalomra. Nemcsak Peisistratosnak, hanem a samosi Periandrosnak is segítséget nyújtott zsoldosseregével, amelyet az említett pénzügyi manipulációkból tartott fenn.

¹² Kultikus egyesület, amelynek tagjai ünnepi lakomákon gyűltek össze.

¹³ Apai ágú nemzetség, azonos az ión phratriával.

¹⁴ A görögöknél szokásos korlátozás, vö. Periklész polgárjogi törvényével (Kr. e. 451/450), AP 26,4.

¹⁵ Súly- és pénzegység, 436,6 g. Ha pénzegységként használták, a megfelelő súlyú ezüst értékére gondoltak. Egy mina 100 drachmával volt egyenlő.

¹⁶ A byzantioniai említett pénzügyi intézkedéseit a Kr. e. 5. sz. közepére teszik.

¹⁷ Az *Athéni állam* 50,2 szerint tiltották az utak fölé nyúló erkélyek építését: „(Az *astynomosok*) megakadályozzák, hogy az utakat beépítsék, hogy erkélyeket építsenek ki az utak fölé, hogy olyan ereszcatornákat csináljanak, melyeknek az utca felé van lefolyásuk és hogy az ablakokat az utcára kinyissák” (R. Zs. fordítása).

¹⁸ A leiturgiák a gazdagok által teljesített rendkívüli anyagi szolgáltatások voltak. Egy polgár egy évben csak egyetlen leiturgiára volt kötelezhető, és a következő évben fel volt mentve alóla.

A triérarchia esetén egy hadihajó felszerelésének, a phylarchia esetén egy lovasszakasz felszerelésének, a chorégia esetén pedig egy kórus betanításának költségét kellett fedezni. A triérarchia, legalábbis ezen a néven, nem létezett Hippias korában. A hajó felszerelése a naukariák feladata volt. Hasonló intézkedéseket tulajdonít szerzőnk a makedón Philoxenosnak (II. 31).

¹⁹ Choinix: gabonaűrmérték, Solón korában kb. 1,08 liter. 48 choinix egy medimnoszal egyenlő. Egy obolos egy drachma egyhatod része.

²⁰ Egy mina száz drachmának felelt meg. Potidaiát, vagy más források szerint Poteidaiát a Kr. e. 7. sz. végén alapította Euagoras, a korinthosi Periandros fia. A délosi szövetség tagállama lesz, de Kr. e. 433-ban elszakad Athéntől. Kr. e. 432-től 429-ig tartó ostrom után beveszik az athéniak, és kléruchosokat telepítenek falai közé. Kr. e. 405-ben elszakad Athéntől, 382-ben beveszik az olynthosiak, majd 364-ben visszafoglalja az athéni Timotheos. II. Philippos Kr. e. 356-ban visszadja a várost az olynthosiaknak. Potidaia Kr. e. 351-ben végleg romba dől. Az említett vagyonbevallásra Kr. e. 429–405 között került sor.

²¹ Antissa Lesbos északnyugati részén fekszik. Sósipolist más forrásokból nem ismerjük, az idézett pénzhiány Kr. e. 428/427-ben lehetett, amikor a város időlegesen szembefordult az athéniakkal.

²² Egy medimnos kb. 52 liter, egy chus 3,281 liter volt. Egy drachma hat obolosból áll. Lampsakos a Helléspontos partján fekvő, milétosiak és phókaiak által alapított gyarmatváros. Kr. e. 479 után csatlakozik Athénhez, de a szicíliai expedíció kudarca (Kr. e. 413) után fellázad (412/411). Az athéniak visszafoglalják, majd Kr. e. 405-ben spártai kézre kerül. Az említett történet Kr. e. 409-ben játszódhatott le.

²³ Hérakleia Pontiké megarai gyarmatváros a Fekete-tenger déli partján, és alapítója a krími Chersonésosnak. Az említett háborút feltehetőleg Leukón, a krími Bosporos királya ellen viselték (Kr. e. 387/386). Hasonló eljárást alkalmazott Agésilaos spártai király barátainak megsegítésére (Xenophón: *Agésilaos*. 1,18). Kr. e. 396-ban, egy phrygiai hadjárat során hatalmas zsákmányt szerzett. A zsákmányt a helyszínen elárvereztette, és barátai hitelben megvették nagy részét. A sereg ezután a tengerpartra vonult, ahol a zsákmányt sokkal magasabb áron lehetett értékesíteni. Agésilaos barátai így ki tudták fizetni tartozásukat, és tetemes haszonra (*pampléthé chrémata*) tettek szert.

²⁴ Feltehetőleg Kr. e. 394, a knidosi csata után, amikor megsemmisült a spártai flotta, így más segítséget nem tudtak nyújtani.

²⁵ Chalkédón (más forrásokban Kalchédón) megarai gyarmatváros volt a Bosporos partján, Byzantionnal szemben. A Bosporost ezen a ponton könnyű volt lezárni, és az áthaladó hajókat megvámolni. Alkibiadés is a chalkédóni területen fekvő Chrysopolisban rendezte be tizedszedő helyét Kr. e. 410-ben (Xen.: *Hell.* 1,1,22). A chalkédóniak akcióját nem tudjuk pontosan datálni.

²⁶ A Propontis mellett fekvő Kyzikost milétosiak alapították Kr. e. 650 k. A délosi szövetség tagállama volt. Az említett eseményt nem tudjuk pontosan datálni.

²⁷ Mausólos Kr. e. 377-től 353-ig uralkodott. A perzsa uralkodó rosszállását Kr. e. 364 k. vívta ki, amikor tárgyalásba kezdett a lázadó satrapákkal és a spártai Agésilaosszal.

²⁸ Lykia csak a satrapák lázadásának leverése után (Kr. e. 361) került Mausólos birtokába.

²⁹ Rhodosi Aristotelés Mausólos phókaiak helytartója lehetett, tevékenysége pedig valószínűleg Kr. e. 360 k. tehető.

³⁰ Klazomenai Kis-Ázsia keleti partvidékén feküdt. Az említett gabonahiány Kr. e. 360 k. volt, amikor Egyiptom belső nehézségei miatt akadozott a gabonakivitél. A vaspénz nem spártai találmány

volt (sőt léte éppen Spártában nehezen bizonyítható, és ha létezett is, időben csak igen korlátozottan). A byzantioniak vaspénzét Aristophanész említi Kr. e. 423-ban, a *Felhőkben* (248–249. sor).

³¹ Strabón 14,1,22 szerint az ephesosiak a nők felajánlott ékszereinek árából kezdték el újjáépíteni a Hérostratos által Kr. e. 356-ban felgyújtott és porig égett Artemis-szentélyt.

³² Dionysios (Kr. e. 430 k. – Kr. e. 367) szicíliai tyrannos. Fiatal korában részt vett a Karthágó elleni harcokban. Kr. e. 405-ben teljhatalmú hadvezérré választották, de balsikerű hadjáratát csak a karthágói seregben kitört ragály mentette meg a katasztrófától, s így sikerült kedvező békét kötnie. Testőrséget szervezett, átvette a hatalmat, és megerősítette Syrakusai városában Ortygia szigetét. Az arisztokraták földjeit felosztotta a felszabadított rabszolgákból verbuvált új polgárok között, ezzel erősítve meg uralmát. Kr. e. 404-ben felkeltek ellene a demokraták, de spártai segítséggel megmentette uralmát. Elfoglalta a kelet-szicíliai görög városokat (Kr. e. 403), lakosságukat Syrakusaiba telepítette, s a várost hatalmas erőddé építette ki (Epipolai magaslatának megerősítése, Kr. e. 402–401). Kr. e. 398-ban hatalmas offenzívát indított Szicília nyugati részének felszabadítására a karthágói uralom alól. Kezdeti görög sikerek után a punok már Syrakusait veszélyeztették, amikor spártai segítséggel sikerült Dionysiosnak visszaszorítani őket. Kr. e. 392-ben békét kötött a karthágóiakkal, akiknek csak Szicília nyugati negyede maradt birtokukban. Kr. e. 386-ban Dionysios elfoglalta Rhégiont, és az Adriai-tengeren gyarmatosított (pl. Ancona, Hadria). Krotón elfoglalásával (Kr. e. 379) biztosította magát a dél-itáliai görögséggel szemben, és újból a karthágóiak ellen fordult (Kr. e. 375). Célját, Szicília teljes felszabadítását ekkor sem sikerült elérnie. Kr. e. 367-ben védelmi szövetséget kötött Athénnel, de még ebben az esztendőben, egy nyugat-szicíliai hadjárat során megbetegedett és meghalt. Egyes források szerint örömébe halt bele, amikor megtudta, hogy Athénben előadott színdarabjával elnyerte az első helyezést.

³³ Démétér.

³⁴ Dionysios hajóépítkezéséről Diodóros is beszámol (1,4,42).

³⁵ Vö. a klazomenaiak vaspénzével (2,16).

³⁶ Kr. e. 384-ben. A hadjáratról Diodóros is beszámol (1,4,14,3). Polyainos (*Stratégémata* 5,2,21) a zsákmány visszaszerzéséről is ír. Leukothea tengeristennő volt, akit a római Mater Matutának feleltettek meg.

³⁷ Mendé eretiai gyarmatváros volt a Palléné-félsziget nyugati partján. Az említett történet Olynthos Kr. e. 348-ban bekövetkezett bukása előtt, feltehetőleg Kr. e. 361 k. játszódott le.

³⁸ Timotheos, Konón fia és Isokratés tanítványa Kr. e. 364-ben követte Iphikratést az athéni flotta élén. Bevette Pydnát és Methónét, és harcolt Olynthos és Amphipolis ellen.

³⁹ Kr. e. 375-ben volt a Kerkyra elleni hadjárat, vö. Xen.: *Hell.* 5,4,64–66.

⁴⁰ Timotheos Kr. e. 365-ben, tíz hónapi ostrom után foglalta vissza a pezsáktól Samost. A metrés kb. 39 liter. A taxiarchos egy phylé gyalogoscsoapatának parancsnoka. A lochagos egy lochos parancsnoka. A lochos a nehézfegyverzetű gyalogság egysége volt.

⁴¹ Ritkább névalak. Az eredeti névformát, Datamést Polyainos 7,21,1 őrizte meg. Datamész Kappadokia satrapája volt Kr. e. 384-től. Részt vett a satrapák lázadásában, és Kr. e. 362-ben kivégezték. Diodóros 15,91,2; Cornelius Nepos, Datamész.

⁴² Vö. a Hérakleia Pontikánál, a 2,8-hoz írottakkal.

⁴³ Taós ritkább névalak. Az egyiptomi Tachós, I. Nektanebos fia csak két évig uralkodott (Kr. e. 363–361), majd II. Nektanebos megbuktatta. Tachós korábbi ellenfeleihez, Perzsiába menekült, ahol Kr. e. 357-ben halt meg. Chabrias életrajzát Cornelius Nepos írta meg.

⁴⁴ Az artabé perzsa és egyiptomi mértékegység. Az egyiptomi artabé nagysága 24–42 choinix között mozgott. Egy choinix Solón korában 1,08 liter volt.

⁴⁵ Iphikratés athéni hadvezér volt a Kr. e. 4. sz. első felében. Kr. e. 393-ban, a korinthosi háborúban megújította a könnyűfegyverzetű peltastések fegyverzetét és harcmódorát. Kr. e. 388/387-ben a Hellésponton aratott tengeri győzelmeket. Ezután Kotys thrák király (ur. Kr. e. 383–359) szolgálatába állt, és elvette feleségül a király lányát. 374-től újra Athén zsoldosait vezeti először Egyiptom ellen, majd az Ión-tengeren. Kr. e. 357/356-ban, a szövetséges háborúban újból athéni csapatokat vezet, de árulással vádolják meg. A perben fölmentik, de hamarosan meghal. Életrajzát Cornelius Nepos írta meg. Az Iphikratésnak tulajdonított ötletet Polyainos 7,32 szerint Seuthés valósította meg.

⁴⁶ Perinthos samosiai alapították Kr. e. 600 k. a Propontis északi partján. I. Kotys thrák király támadásaitól a 2. attikai tengeri szövetség védte meg (Kr. e. 365).

⁴⁷ Rhodosi Mentór és Memnón testvérek voltak, és zsoldosként szolgáltak Artabazos satrapa seregében. Artabazos elvette a húgukat feleségül. Miután Artabazos és Memnón belekeveredett a satrapák felkelésébe, II. Philipposhoz menekült. Kr. e. 345-től Mentór lett a tengerparti területek satrapája. Kr. e. 342-ben foglalta el Atarneust is, amelynek tyrannosa, Hermias, Platón tanítványa és Aristotelés barátja volt. Mentór kiszolgáltatta Hermiast Artaxerxésnek, aki kivégeztette őt.

⁴⁸ Az euboiái Óreosból származó Charidémós zsoldosvezérként Kr. e. 363 után Memnón és Mentór szolgálatában állt. Az itt leírtak Kr. e. 363–360 között játszódtak le, minthogy Charidémós Kr. e. 359-ben már Thrákiában volt Kotys szolgálatában.

⁴⁹ Philoxenos valójában nem volt kinevezve satrapának. Káriai helytartósága Kr. e. 326–323 közé esett, vö. Arrianos: *Anabasis* 7,23,1. A choragia a chorégia dór alakja.

⁵⁰ Euaisést más forrásból nem ismerjük, lehet, hogy ez a névalak szövegromlás eredménye. A nomarchosok Egyiptom nomosainak, vagyis kerületeinek kormányzói voltak.

⁵¹ Kleomenést Alexandros nevezte ki Egyiptom helytartójává Kr. e. 332-ben. Kr. e. 323-ban Ptolemaios kivégeztette Kleomenést pénzügyi visszaélései miatt.

⁵² Ugyanezt a történetet látjuk Chabriasnál is (2,25).

⁵³ Antimenés éppúgy ismeretlen más forrásokból, mint Ophelas.

⁵⁴ Nem tudjuk, melyik Pythoklésről van szó. Elképzelhető, hogy a politikusról, aki Kr. e. 318-ban halt meg.

167. BÉKEKÖTÉS ANTIGONOS MONOPHTHALMOS, VALAMINT KASSANDROS, LYSIMACHOS ÉS PTOLEMAIOS KÖZÖTT

H. H. Schmitt: *Die Staatsverträge des Altertums*. III. München, 1969, 428; C. B. Welles: *Royal Correspondence in the Hellenistic Period*. New Haven, 1934, 1. Sképsisben talált felirat, amely Antigonosnak a hellén városokhoz írott levelét tartalmazza. Elveszett.

Kr. e. 311

...Buzgón törekszünk a hellének szabadságára, ezért nem is csekély jelentőségű egyezményeket kötöttünk, és nem kevés pénzt áldoztunk, és emiatt elküldtük I 5. Démarchost

Aischylosszal. Ez idáig, hogy a hellének szabadságáról megállapodjunk, találkoztunk a Helléspontosnál, és ha egyes emberek nem akadályozták volna, elrendezhettük volna az ügyet.

Most, amikor tanácskoztunk Kassandrosszal és Ptolemaiosszal a megbékélésről, | 10. és Prepelaos és Aristodémos megérkezett hozzánk ez ügyben, bár látjuk, hogy Kassandros egyes kívánságai nehezen teljesíthetők, mégis, | 15. mivel szükséges, hogy a helléneket illető dolgokról megegyezzünk, úgy gondoljuk, szemet hunyhatunk ezen nehézségek fölött, hogy az egész ügyet mihamarabb, minél gyorsabban elrendezhessük, mert nagyra értékelnénk, hogy a hellének ügyei minden szempontból úgy rendeződjenek el, ahogy kívánjuk. | 20. A tárgyalások ugyanis elhúzódhatnak, és a késlekedés idején sok váratlan dolog történhet. Mivel arra törekszünk, hogy a hellének vitás ügyei még a mi uralkodásunk idejében elrendeződjenek, úgy véljük nem szabad, hogy a részletkérdések veszélyeztessék a fő probléma rendezését.

Az, hogy mennyire erre törekszünk, úgy gondolom, | 25. nyilvánvaló számotokra és másoknak is, magából a szerződésből. Miután Kassandrosszal és Lysimachosszal megállapodtunk, és azok elküldték Prepelaost teljhatalommal felruházva, Ptolemaios elküldte hozzánk | 30. követeit, kérve, hogy vele is kössünk egyezményt és őt is vegyük bele a szerződésbe.

Úgy látjuk, nem kis dolog feladni becsvágyunk egy részét, amiért annyi pénzt költöttünk és ezért is kötöttünk megállapodást | 35. Kassandrosszal és Lysimachosszal, minthogy az, ami hátravan, jóval könnyebb.

Mindazonáltal úgy gondoljuk, hogy Ptolemaiosszal kötött megállapodásunk után Polyperchón ügyét sokkal | 40. hamarabb elrendezhetjük, mivel senki sincs vele szövetségben, és a vele fennálló rokon kapcsolat miatt is,¹ továbbá azért, mert látjuk, hogy nektek és szövetségeseiteknek terhére van a háború és annak költségei, | 45. úgy gondoljuk, helyes lenne vele is megegyezni.

Elküldtük Aristodémost és Hégésiaszt, hogy elkészítsék a szerződést. Ők visszatértek Ptolemaios esküjét hozva, hozzánk pedig megérkeztek | 50. Ptolemaios követei Aristobulos vezetésével és eskünket vették.

Tudjátok meg hát: megegyezés kötöttett és megszületett a béke! Megfogalmaztuk a szerződésben: „minden hellénnek meg kell esküdni, hogy kölcsönösen segítik | 55. egymást szabadságuk és önrendelkezésük megvédésében és megőrzésében”.

Javasoljuk, hogy míg élünk, mindenféle emberi számítás szerint őrizni kell ezeket, de azután a szabadság csak akkor maradhat biztos minden hellén számára, ha minden hellén és a | 60. hatalom birtokosai esküvel erősítik meg a szerződést. Nekik meg kell esküdniük arra is, hogy segítenek megőrizni azon szerződés feltételeit, amit egymással kötöttünk, mert ez se nem káros, se nem hátrányos a hellének számára.

| 65. Ezért úgy tűnik nekem, az a legjobb, ha mind megesküdnek arra, amit itt küldtünk.

Az elkövetkező időben azon fogunk fáradozni, hogy gondoskodjunk rólatok és a többi hellénről.

Azt tartottam a leghelyesebbnek, hogy írjak nektek ezen ügyekről és | 70. elküldjem Akiost, hogy szóban is beszámoljon ezekről. Nála van a szerződés másolata és az eskü is.

Jó egészséget!

V. O.

Antigonos levelének feliratos másolata csak a mai Törökország területén fekvő kicsiny Sképsisben maradt fenn, de nyilvánvaló, hogy az uralkodó a legtöbb uralma alatt álló városba elküldte. A szerződés ideiglenesen lezárta az Antigonos Monophthalmos és a többi diadochos között kitört háborút. A négy diadochos (Antigonos, Ptolemaios, Kassandros és Lysimachos) megállapodásába Seleukost nem vonták be. Diodóros (19,105,1) szerint a szerződés rögzítette a meglévő hatalmi viszonyokat. Kassandros Európa stratégusa lett arra az időre, amíg IV. Alexandros, Nagy Sándor és Rhóxané fia el nem éri a nagykorúságot, Lysimachos Thrákiában, Ptolemaios pedig Egyiptomban és az azzal határos területeken kapott hatalmat. Antigonos csak a birodalom ázsiai részét tarthatta meg, mindenesetre nagy valószínűséggel a Ptolemaios által is igényelt dél-syriai területekkel együtt. A hellén polisok szabadságának és önrendelkezésének visszaadása más szavakkal a szerveződő szövetségi rendszerek tiltását jelentette. A szerződés elsőként rögzítette a diadochosok területeinek kölcsönös elismerését és gyakorlatilag önálló államként való megjelenését. A rövid ideig tartó békét Ptolemaiosnak Antigonos területei ellen intézett támadása törte meg (Kr. e. 310/309). Aischylos és Démarchos Antigonosnak Kassandroshoz küldött követei voltak. Prepelaos és Aristodémos Kassandros követei voltak.

¹ Ptolemaios és Démétrios, Antigonos fia feleségül vették Antipatros egy-egy lányát.

168. RHODOS OSTROMA

Diodóros: *Bibliothéké historiké* [Történeti Könyvtár]. 20,84–88, 91–99.

Kr. e. 305–304

84. A rhodosiak egy darabig követeket küldözgettek (*Démétrioshoz*), mert helyesnek tartották, ha semmi olyat nem tesznek, ami helyrehozhatatlan kárt okozna a városnak. Mikor azonban senki sem törődött velük, felhagytak a békés megoldás keresésével, Ptolemaioshoz, Lysimachoshoz és Kassandroshoz követeket küldtek és segítséget kértek tőlük, minthogy a város az ő érdekükben készül háborúzni. A városban lakó bevándorlottak és idegenek közül azoknak, akik ezt akarták, lehetőséget adtak rá, hogy velük együtt harcoljanak, a többieket, akik nem voltak használhatók, elküldték a városból, részint mert előre gondoltak a szükségletekben esetleg megmutatkozó ínségre, részint pedig, hogy a helyzettel elégedetlenkedve senki se váljék a város árulójává. A harcra kész embereket számba véve, úgy találták, hogy a polgárok száma kb. hatezer, a bevándorlottaké és idegeneké ezer. Néphatózatot hoztak, hogy a rabszolgák közül is azokat, akik a veszedelmekben derekasán megállják a helyüket, gazdáiktól megvásárolják, felszabadítják és polgárokká teszik. Közhírré tették, hogy a harcban elesettek testét állami költségen temetik el, szüleiket és gyermekeiket ellátják (ehhez a költségeket az államkincstárból veszik), hajadon leányaikat közköltségen hozománnyal látják el, felserdült fiaikat pedig a színházban, a Dionysos-ünnepen teljes fegyverzettel tüntetik ki. Ezekkel mindenkiten felébresztvén a készséget arra, hogy bátran vállalja a veszedelmeket, a többi dolgokat illetően is megtették a lehetséges intézkedéseket. Minthogy az egész nép egyetértésben volt, a

gazdagok pénzt adtak, a kézművesek szaktudásukat bocsátották rendelkezésre a fegyverek elkészítéséhez, mindenki égett a munkában, becsületbeli dolognak tartva, hogy a többieket felülmúlni igyekezzék. Egyesek a nyíl- és kőhajító gépek körül szorgoskodtak, mások más dolgok készítésén, egyesek a falak rozzant részeit hozták rendbe, a legtöbben a falakhoz köveket hordtak és azokat halomba rakták. A leggyorsabb járatú hajók közül hármat kiküldtek az ellenség meg a nekik árukat szállító kereskedők ellen. Ezek váratlanul megjelenve, sokat elsüllyesztettek azoknak a kereskedőknek hajói közül, akik a vidék ellátására zsákmányszerzés végett hajóztak ki, nem keveset pedig a tengerpartra húztak ki és ott égettek el. A foglyok közül azokat, akik váltságdíjat tudtak adni, a városba vitték. A rhodosiak ugyanis megállapodtak Démétriosszal abban, hogy egymásnak váltságdíjat fizetnek, a szabad emberért ezer drachmát, a rabszolgaért ötszázat.

85. Minthogy Démétrios gépezetek készítésére mindenféle anyagnak bővében volt, két védőtetőt készíttetett, egyet a kőhajítók ellen, egyet a nyílvetők ellen, s mindkettőt két egyformán haladó és összekapcsolt teherhajóra rakatta fel. Építtetett két négyemeletes tornyot is, amelyek felülmúlták magasságukkal a kikötőben lévő tornyokat, s mindegyiket két egyenlő járású és egymással összekötött hajóra szereltette úgy, hogy haladás közben az oldalak helyzete mindkét felé egyensúlyban legyen. Készíttetett egymáshoz szegezett négyyszögletű fákön nyugvó úszósáncot is, hogy ez hajózzék elöl és ily módon gátolja meg az ellenséget, hogy nekihajózva megrongálja a gépezeteket szállító hajókat. Mialatt ezek végbementek, összegyűjtötte a legerősebb halászbarkákat, s ezeket fedélzettel erősítve meg, s ablakokat is csináltatva rájuk, elhelyezte rajtuk a „háromaraszos” nyílvetők közül a legmesszebbre lövőket, valamint az ezekkel ügyesen bánókat, s a krétai íjászokat. A hajókat lőtávolságon belülre vitte és így megsebezte azokat, akik a városbeliek közül a kikötőnél lévő magasabb falakat építették. A rhodosiak látva, hogy Démétrios egész támadása a kikötő ellen irányul, maguk is az ennek megvédéséhez szükséges dolgokat készítették el. Két gépezetet állítottak a gátra, hármat pedig teherhajókra a kiskikötő bejáratának közelében. Ezeket megrakták mindenféle nagyságú nyíl- és kőhajító gépekkel, hogyha az ellenség a töltésen katonaságot szállít partra, vagy ha a gépekkel támadnának, ezek segítségével a támadást visszaverhessék. Ezenkívül a teherhajók horgonyzóhelyénél a kikötőben az olyan nyilak számára alkalmas nyílraktárakat létesítettek, amelyeket a hajítógépekbe szándékoztak helyezni.

86. Miután mindkét fél ilyen előkészületet tett, Démétrios nekivágott, hogy gépeivel megtámadja a kikötőt, de a viharos hullámverés megakadályozta szándékában. Ezután azonban derült éjszakát fogott ki, és titkon odahajózva a nagykikötő gátjának végét megszállta, a helyet tüstént körülsáncolta és ajtószárnyakkal meg kövekkel megerősítette. Négyszáz katonát és mindenféle hajítófegyverek nagy tömegét szállította azon a helyen partra. Ez a hely ötplethronnyira volt a falaktól. Miután nappal lett, nagy rivalgás és trombitaharsogás közepette bevitték a gépezeteket a kikötőbe, a kicsiny és messzire hordó nyílvetőkkal viasszaszorította a kikötő melletti falon dolgozókat, kőhajítóval pedig az ellenség gépezeteit és a gáton keresztül húzódó falat részben megrongálta, részben ledöntötte, minthogy az abban az időben gyenge volt és alacsony. Mivel azonban a városbeliek is keményen védték magukat, az az egész nap azzal telt el, hogy mindkét fél sok kárt okozott és szenvedett. Mikor azután beköszöntött az éj, Démétrios a gépezeteket a vontatóhajókkal

ismét lőtávolon kívülre vitette. A rhodosiak viszont megrakták dereglyéiket száraz fával meg szurkos fenyővel, és tüzet raktak rajtuk. Így előbb űzőbe vették az ellenség gépezeteit, s odahajózva hozzájuk meggyújtották a fát, de azután az úszósáncból és a nyilaktól akadályoztatva, kénytelenek voltak együtt meghátrálni. Minthogy azonban a láng még lobogott, néhányan ugyan kioltották és bárkáikkal visszatértek, de a legtöbben, mivel a dereglye is égett, csak úszva jutottak ki. A következő napon Démétrios a tengeren ugyanígy vezetett támadást, de elrendelte, hogy a szárazon is egyszerre mindenfelől induljanak rohamra csatakiáltások és trombitaszó közepette, hogy a rhodosiakat azáltal, hogy sokfelé vonja el őket, rémületbe és kétségbeesésbe döntse.

87. Így folytatta az ostromot nyolc napon át, a gátakon lévő gépeket a talantonnyi köveket hajigáló gépekkel zúzatta össze, a tornyok közötti falakat pedig magukkal a tornyokkal rombolta szét. Egyes katonák még a kikötő melletti fal egy részét is elfoglalták. Erre a rhodosiak összegyülekezve, harcba bocsátkoztak, s minthogy sokkalta többen voltak, némelyeket megöltek, a többieket visszavonulásra kényszerítették. A városbelieknek segítségére volt a fal melletti vidék vadsága: sok nagy szikla hevert ott mindenfelé egyaránt a falakon kívül. Mikor a katonákat szállító csónakok a harc miatt a partra vetődtek, a rhodosiak a hajóorrokot gyorsan kihúzták és száraz fát meg fáklyákat rakva a hajókra, azokat felgyújtották. Amíg ők ezekkel voltak elfoglalva, Démétrios katonái mindenhol körülhajózva, hágcsokat vittek a falakhoz, s elszántan támadásba kezdtek, miközben a szárazföldi hadak is velük együtt mindenfelől harcba indultak, együttes rivalgással. Sokan vakmerően küzdöttek és sűrű csapatokban hágtak fel a falakra, ahol így ádáz küzdelem támadt, a városbeliek pedig csoportosulva siettek védekezni. Végül, minthogy a rhodosiak elszántan küzdöttek, a felkapaszkodó támadók közül némelyek elestek, némelyek sebesülten fogságba kerültek, s ezek között volt a legkiválóbb vezérek közül néhány. Mivel az ostromlók ilyen veszteségeket szenvedtek, Démétrios elvitette a gépezeteket a saját kikötőjébe, és a hajók meg a gépek sérüléseit kijavíttatta, a rhodosiak pedig eltemették az elesett polgárokat, az ellenség fegyvereit és a hajóorrokot az isteneknek felajánlották, s a kőhajítók miatt összedőlt falrészeket újra felépítették.

88. Démétrios, miután a gépezetek és a hajók rendbehozatalával hét nap eltelt és az ostrom minden kellékét előkészítette, ismét a kikötőbe hajózott. Minden igyekezetével ugyanis ezt akarta hatalmába keríteni, és így a városban lévőket a gabonaszállítmányoktól elvágni. Lőtávolságon belül kerülve, temérdek gyújtónyíllal lövette a rhodosiak elkülönített hajóit, a kőhajító gépekkel a falakat zúzta, a nyilakkal pedig a felbukkanó személyeket sebesítette meg. Az ostrom szünet nélkül tartott és ijesztővé vált. A rhodosi hajóskapitányok ugyan hajóikért küzdve kioltották a tüzeket, de a prytanisok, minthogy a kikötő elvesztésének veszélye fenyegetett, arra ösztöklétek a legderekabb polgárokat, hogy a közjó érdekében vállalják a veszedelmet. Minthogy sokan készségesen hajlottak a szóra, a három legerősebb hajót megtöltötték válogatott emberekkel s meghagyták nekik, hogy kíséreljék meg az ellenség gépezeteit hordozó hajókat hajóorraikkal elsüllyeszteni. Ezek tehát bár tömegével röpködtek feléjük a nyilak, nekirohanva, először a megvasalt sáncot szakították át, majd a hajókat több helyen bezúzva, tengervízzel árasztották el azokat, s így a gépezetek közül kettőt elpusztítottak. A harmadikat Démétrios kötélén hátravontatta, a rhodosiak pedig sikereiken felbátorodva, a kelleténél vakmerőbben rohantak a veszedelembe. Ezért,

mikor őket sok nagy hajó özönlötte körül, és a hajóorroktól az oldalak nagy része beszakadt, Exékestos, a hajóskapitány és a háromevezősoros hajók parancsnoka meg mások is, sebesülten fogságba estek. A sokaság többi része úszva kimenekült az övéihez, a hajók közül csak egy került Démétrios kezébe, a többi elmenekült a veszedelemből. Minthogy a tengeri csata így ütött ki, Démétrios egy másik gépezetet készíttetett, amely magasságban is, szélességben is háromszorosa volt az előzőnek. Mikor azonban a kikötő felé haladt, a felhőből déli szél zúdult alá és a horgonyon lévő hajókat vízzel borította el, a gépezetet pedig tönkretette. Ekkor a rhodosiak az alkalmat ügyesen kihasználták, mert a kaput kitárva, megrohanták a gáton maradottakat. Miután hosszú időn át heves küzdelem folyt, és Démétrios a vihar miatt nem tudott segítségre sietni, a rhodosiak pedig felváltva harcoltak, a király emberei kénytelenek voltak letenni a fegyvert és megadni magukat majdnem négyszázan. Miután a rhodosiak ilyen diadalt arattak, szövetségeseik a városba vitorláztak, a knóssosiaktól százötvenen, Ptolemaiosztól ötszáznál többen, ezek között volt néhány rhodosi is, akik a király zsoldjában állottak. A rhodosi ostromot illetőleg tehát így állt a helyzet.

91. Egy év idő elteltével Athénben Phereklés volt az archón, Rómában a consuli méltóságot Publius Sempronius és Publius Sulpicius nyerte el (Kr. e. 304), Élisben a száztizenkilencedik olympiast tartották, amikor is a stadionban a korinthusi Andromédés győzött. – Ekkor Démétrios, aki Rhodost ostromolta, minthogy tengeri támadásaival nem ért célt, elhatározta, hogy a szárazföldön folytatja az ostromot. Előkészítve tehát nagy mennyiségű mindenféle fát, megszerkesztette a „városszerző”-nek (*helepolis*) nevezett gépezetet, amely nagyságával az előttevalókat sokkal felülmúlta. Alapja négyszögletű volt, s az egyes oldalakat majdnem ötven könyök hosszúságúra készíttette. Ezek négyszögletű, vassal összefogott fákból álltak. A középső területet egymástól mintegy könyöknyi távolságra lévő gerendákkal vétette körül, hogy azoknak, akiknek feladata volt a gépezet előremozgatása, legyen helyük hozzá állniuk. Az egész alkotmány nyolc erős és nagy kereken gördült. Az erős lemezekkel megvasalt abroncsok vastagsága kétkönyöknyi volt. Az oldalmozgás kedvéért forgatható szerkezeteket készíttetett, amelyeknek a segítségével az egész gépezet könnyen tudott mindenféle mozgást végezni. A sarokból azonos magasságú oszlopok emelkedtek, amelyek kevés híján százkönyöknyi magasak voltak, s úgy hajlottak egymás felé, hogy az egész szerkezet kilenc emelet magasra nyúlt, az első emelet negyvenhárom akaina, a legfelső kilenc akaina területű volt. A gépezet három oldalát kívülről összeszegecselt vaslemezekkel borította, hogy a gyújtónyilak semmi kárt ne tehessenek. Az emeleteken elől ablakok voltak, melyeknek nagysága és alakja azoknak a lövedékeknek sajátságaihoz igazodott, amelyeket onnan készültek kilőni. Az ablakokat takarók védték, amelyeket gépezet húzott fel, hogy ezáltal az egyes emeleteken a nyilak kilövésével foglalatoskodók biztonságban legyenek. A takarók ugyanis bőrből voltak varrva és gyapjával megtömve, hogy a követők csapásait is állják. Mindegyik emeletnek két széles létrája volt, melyek közül az egyiket a szükséges dolgok felvitelére, a másikat a lejárásra használták, hogy mindent zűrzavar nélkül intézhessenek. A szerkezet mozgatására az egész seregből kiválasztottak négyszázharminc embert, akik erejükkel kitűntek. Ezek közül egyesek belülré kerülve, mások a hátulsó részek felől állva taszították a gépet előre úgy, hogy a technika nagyban elősegítette a mozgást. Készíttetett védőtetőket is, részben

árokásáshoz, részben faltörő kosok felállításához, amelyek segítségével a munkákhoz igyekvők biztonságban mehettek oda és térhettek vissza. A hajók legénységével négystadionnyira megtisztította azt a helyet, amelyen át az elkészített gépezetet felvonultatni készült úgy, hogy a munka hat toronyköz és hét torony hosszúságra terjedt. A mesteremberek és a munkálatokat végzők egész tömege nem sokkal volt kevesebb, mint harmincezer.

92. Ezért, amikor a sok kéz folytán minden a vártnál hamarabb elkészült, Démétrios igen félelmetes lett a rhodosiak szemében. Mert nemcsak a gépezetek nagysága és az összegyűjtött haderők tömege rettentette meg őket, hanem a királynak az ostromokban tanúsított erőszakossága és ügyessége is. Mőfellelt leleményes volt a kigondolásban, s minthogy a mérnökök tudományán kívül sok mindent maga is kitalált, Poliorketésnek („ostromló”-nak) nevezték. Az ostromokban olyan fölénye és ereje volt, hogy úgy tűnt, nincs olyan erős fal, amely vele szemben az ostromlottaknak biztonságot nyújthatna. Testének nagysága és szépsége miatt is olyan tekintélye volt, mint egy hősnek, elannyira, hogy az odaérkező idegenek, akik látták királyi méltósággal ékes külsőjét, álmétkodtak és kijártában csatlakoztak hozzá csak azért, hogy láthassák. Ezenfelül lelkülete is fennkölt és emelkedett volt, megvetője nemcsak a tömegnek, hanem a hatalmon lévőeknek is. És ami mindenek között a legsajátosabb volt, békében mámorban és lakomákon töltötte idejét, ahol a tánc meg a részeg felvonulások járták, és általában Dionysosnak a monda szerint hajdanában az emberek között megmutakozott magatartását utánozta, háborúban viszont tevékeny és józan volt, hogy testben-lélekben egyaránt bármely munkálkodóval versenyre kelhetett. Az ő idejében készültek a legnagyobb hajítófegyverek meg mindenféle hadigépezetek, amelyek sokkal felülmúlták a másoknál lévőket. Ő bocsátotta vízre ez ostrom és apja halála után a legnagyobb hajókat.

93. A rhodosiak tehát, látva az ellenség munkálatainak haladását, húztak belül egy második falat párhuzamosan azzal, amelyiknek az ostrom alatt való megrongálódására számítottak. Ehhez lebontották a színház körfalát, a közelben lévő házakat, sőt egyes templomokat is, és köveiket felhasználták, megfogadva az isteneknek, hogy a város megmaradása esetén sokkal szebbeket fognak helyettük felépíteni. Kiküldtek továbbá kilenc hajót, meghagyva parancsnokaiknak, hogy hajózzanak mindenfelé, és váratlanul felbukkanva az elfogott hajókat részben süllyesszék el, részben hozzák a városba. Ezek kihajóztak és három csoportra oszlottak. Damophilos azokkal a hajókkal, amelyeket a rhodosiak őrhajóknak neveznek, Karpathoshoz hajózott és itt érve Démétriosnak sok hajóját, némelyeket a hajóorrokkal bezúzva elsüllyesztett, másokat a tengerpartra kihúzza elégetett, miközben a foglyok közül kiválogatta a leghasználhatóbbakat, sok hajót pedig, amely a sziget gyümölcseivel volt megrakva, hazájába vitt. Menedémos, aki három könnyű hadihajót vezényelt, Lykiába, Patarába hajózott és ott egy horgonyzó hajót találva, melynek legénysége a szárazföldön volt, felgyűjtotta azt. Sok, a táborba árut szállító hajót hatalmába kerítve, azokat Rhodosba küldte. Elfogott egy négyvezősorosot is, mely Kilikiából hajózott, s a király öltözetét és egyéb felszerelését szállította, amit Démétrios felesége, Phila különleges gondnal készítve küldött férjének. Az öltözetet elküldte Egyiptomba, minthogy bíborból készült ruhák voltak, királyhoz illő viselet, a hajót pedig partra húzatta, s mind a négyvezősoros, mind a többi elfogott hajó legénységét eladta. Amyntas, aki a többi három hajó parancsnoka volt, a szigetekhez hajózott, és sok hajóra akadva, melyek a hadigépekhez

szükséges dolgokat szállították az ellenségnek, ezeket részben elsüllyesztette, részben a városba vitte. Elfogott ezekkel tizenegy kitűnő, nyilak és hajítógépek készítésében kiváltképpen jártas mesterembert is. Ezek után népgyűlést hívtak össze, ahol többen azt javasolták, hogy Antigonos és Démétrios szobraikat döntsék le, mert túrhetetlen, mondták, hogy egyformán becsüljék az ostromlókat és a jötevőket. A nép azonban a javaslaton haragra lobbant, a javaslattevőket mint vétkeseket megbüntette, s az Antigonosnak tett tiszteletnyilvánításokon semmit sem változtatott, mert ezt mind a dicsőség, mind a hasznosság szempontjából így tartotta helyesnek. Egyfelől ugyanis a népakarat döntésének eme fennköltége és szilárdsága a többieknél magasztalást, az ostromlóknál megbánást váltott ki. Mert (*Antigonos és Démétrios*) felszabadítván a görög városokat, azoktól semmiféle jóindulatot nem tapasztaltak, most viszont azok tanúsították a megpróbáltatások közt megmutatkozó állhatatosságukat a jótett viszonzásában, akiket szolgaságba készültek taszítani. De másfelől még valami nem várt sorsfordulat esetén, ha ti. úgy esnék, hogy a várost elfoglalják, megmarad számukra a kegyelemkéréshez az általuk megőrzött barátság emléke. Ezeket tehát a rhodosiak igen okosan csinálták.

94. Mikor Démétrios bányászokkal a falak alá ásatott, a szökevények közül valaki elmondta az ostromlottaknak, hogy az aknaások már majdnem belül vannak a falakon. Ezért a rhodosiak mély árkot ástak párhuzamosan azzal a fallal, melynek ledőltere számítottak, és maguk is gyorsan bányászokat véve igénybe, a föld alatt érintkezésbe jutottak az ellenséggel, s így megakadályozták továbbhaladásukat. Az aknákat mindkét félen őrizték, de némelyek a Démétrios emberei közül megpróbálták pénzzel megvesztegetni Athénagorast, akit a rhodosiak az őrség élére állítottak. Származására nézve milétosi volt, s mint a zsoldosok vezérét, Ptolemaios küldte oda. Meg is ígérte, hogy el fogja követni az árulást, és megállapították azt a napot, amelyen Démétriosnak el kell küldeni egy kiváló vezérét, hogy az éjszaka az aknán keresztül a városba lopódzzék annak a helynek megvizsgálására, amely alkalmas arra, hogy a katonák ott behatoljanak. Démétrios így nagy reményekbe ringatta, a dolgot pedig előadta a tanácsnak. A király a környezetében lévő barátai közül elküldte a makedón Alexandrost, s mikor ez az aknán feljutott, a rhodosiak elfogták. Athénagorast viszont aranykoszorúval tüntették ki és öt talantonnyi ezüstöt adtak neki ajándékkul, ezzel igyekezték felébredtetni a többi zsoldosok és idegenek jóindulatát is a nép iránt.

95. Démétrios pedig, mikor a gépezetek elkészültek és a falak előtti helyet teljesen megtisztították, a „városszerzőt” középre állította, és az árokáshoz való védőtetőket, amikből nyolc volt, hozzá szétosztotta: a gép mindkét feléhez négyet állított, s mindegyikhez kapcsolt egy oszlopszort, hogy a be- és kimenők biztonságosan teljesíthessék a parancsokat, valamint a két faltörő kossal ellátott tetőt, amelyek sokszoros nagyságúak voltak. Mindegyik kos ugyanis százhusz könyöknyi volt, meg volt vasalva, a hajóorrhoz hasonló zúzófejjel rendelkezett, könnyen lehetett előretaszítani, kerekeken gördült, teljes hatóerejének kifejtéséhez nem kevesebb, mint ezer emberre volt szükség. Mikor a gépezeteket a falak közelébe akarta vinni, a kőhajítókat és a nyílvetőket elhelyezte a „városszerző” egyes emeleteire, úgy, ahogyan megfelelő volt. A kikötőhöz és az annak közelében lévő helyekhez a hajóhadat küldte, a falak többi megostromolható részéhez pedig a gyalogságot osztotta szét. Azután egy parancsra és jelre együttes harci kiáltással mindenfelől megindí-

tották az ostromot. Mikor már a kosokkal és kőhajítókkal szétrombolták a falakat, megjelentek a knidosiak követei, akik kérték, hogy szakítsa félbe az ostromot s megígérték, hogy rábeszéli a rhodosiakat, fogadják el a parancsok közül azokat, amelyeket leginkább lehetséges. A király abba is hagyta, és a követek itt is, ott is sokat tárgyaltak, de minthogy végül is nem tudtak egyetértésre jutni, ismét teljes erővel folyt tovább az ostrom. Démétrios ledöntötte a legerősebb tornyot, amely kockakövekből épült és az egész toronyközt úgy szétrombolta, hogy a városbeliek nem voltak képesek ezen a helyen védősáncokhoz jutni.

96. Ugyanazokban a napokban azonban Ptolemaios király a rhodosiaknak nagyszámú, élelmet szállító hajókat küldött, amelyekben háromezrezer artabé gabona és hüvelyes volt. Mikor a hajók a városhoz közeledtek, Démétrios megpróbálta flottájával elfogni és táborába hozatni azokat. Minthogy azonban azok számára kedvező szél kezdett fújni, ők duzzadó vitorlákkal hajózva befutottak saját kikötőjükbe, a Démétrios küldte hajók pedig dolguk végezetlenül tértek vissza. Kassandros is tízezer mérő árpát küldött a rhodosiaknak, Lysimachos pedig negyvenezer mérő búzát és ugyanannyi árpát. Minthogy a városban ekkora bőség támadt, az ostromlottak, akiknek lelkierője már-már kimerült, ismét felbátorodtak. Úgy vélve, hogy hasznukra lesz, ha az ellenség gépezeteit megtámadják, nagy tömeg gyújtónyilat készítettek elő, és a kő- és nyílvetőket mind a falakra állították. Mikor az éjszaka beköszöntött, a második órség idején hirtelenül folyamatosan gyújtónyilakkal lőtték az őrséget, más mindenféle nyilakkal pedig az ott összeszaladókat sebesítették meg. Démétrios emberei, mivel a támadás váratlanul érte őket, a felszerelt ostromművek miatt aggódva, összesereglettek, hogy védelmére legyenek. A holdtalan éjszakában a repülő gyújtónyilak erősen világítottak, de a nyílhajítók és követők lövedékeinek röpte nem lévén látható, sok ezer embert elpusztítottak. Még a gépezetekről is leesett egyik-másik lemez, a hely így csupasz lett, és a gyújtónyilak a szerkezet előttűnő farászeire hullottak. Ezért Démétrios aggódva, hogy a tűz elharapózik és még valahogy az egész gépezet elpusztul, teljes gyorsasággal segítségül sietett, és az egyes emeleteken elkészített vízzel próbálta meg az egyre terjedő tüzet eloltani. Végül is trombitaszóval összegyűjtve az ostrommű mozgására rendelt embereket, ezek segítségével lőtávolon kívül vitte a gépezetet.

97. Mikor ezután felvirradt a nap, megbízta szolgálait, hogy gyűjtsék össze a rhodosiak lehullott nyilait, ezekből akarván következtetni a városbeliek felkészültségére. A szolgák gyorsan teljesítették a parancsot, s gyújtónyilat mindenféle nagyságban nyolcszáznál is többet számláltak meg, a nyílvetők lövedékeiből nem kevesebbet ezerötszáznál. Minthogy az éjszakának egy rövid része alatt ennyi lövedéket lőttek ki, elbámult a város felszerelésén és ezekben való bőségén. Akkor tehát Démétrios kijavíttatta az ostromművek rongálódásait, és a halottak eltemetésével meg a sebesültek ápolásával törődött. Ezalatt a városbeliek felszabadultak az ostromgépek nyomása alól és építettek egy harmadik falat, félhold alakban, kerületével körbefogva a fal összes veszélyeztetett helyét. Mindamellett a fal leomlott részeit mély árokkal is körülvették, nehogy a király nagy erejével első rohamra könnyedén betörjön a városba. Elküldtek ezenkívül hajókat is a leggyorsabb járásúak közül, parancsnokukká Amyntast téve meg. Ő Kis-Ázsia szemben lévő partjai felé hajózva váratlanul kalózkodón ütközött, akiket Démétrios küldött. Ezeknek három fedélzet nélküli hajójuk volt s olyan hírben állottak, hogy ők a legerősebbek azok közül, akik a királlyal harcolnak. Egy rövid ideig tartó tengeri csata bontakozott ki, s a rhodosiak erőt véve a

hajókon, ezeket hatalmukba kerítették legénységükkel együtt. Köztük volt Timoklés, a kalózvezér. Megtámadtak a tengeren egyes kereskedőket is, és zsákmányul ejtve szépszámmú gyorshajót, melyek tömve voltak gabonával, ezeket is, meg a kalózok fedélzet nélküli hajóit is éjszakának idején, kijátszva az ellenség figyelmét, Rhodosba vitték. – Démétrios pedig kijavíttatva az ostromművek rongálódásait, odavitte a gépezeteket a falakhoz, és bőven használva mindenféle nyilat, visszaüzte a védőművekben állókat, a kosokkal pedig a helyet teljes összefüggésében töretve, két toronyközt lerombolt. Az ezek között középen álló torony körül lévő és vitézül harcoló városbelieknek is erős, felváltva, szünet nélkül folytatott harcot kellett állniuk úgy, hogy vezérük, Ameinias is hősie harc után elesett, s a többiek közül is sok katona meghalt.

98. Miközben ezek történtek, Ptolemaios király a rhodosiaknak gabonát és egyéb cikkeket küldött nem kisebb mennyiségben, mint előzőleg, továbbá ezerötszáz katonát, akiknek vezére a makedón Antigonos volt. Ugyanez idő tájt Démétrioshoz követek jöttek az athéniektől és a többi görög városoktól, szám szerint több mint ötvenből, s valamennyien arra kérték a királyt, hogy egyezzen ki a rhodosiakkal. Fegyverszünetet hoztak létre, és sok mindenféle érvet hangoztattak mind a nép, mind Démétrios előtt, de sehogy sem tudtak egyezséget létrehozni. Ezért a követek dolguk végezetlenül távoztak el. Démétrios pedig elhatározta, hogy éjjel fogja megrohamozni a várost azon részen, ahol a fal összedőlt. Kiválogatta tehát legderekabb harcosait és a többiek közül is az alkalmasakat, mintegy ezerötszáz embert. Ezeknek megparancsolta, hogy teljes csendben közelítsék meg a második őrség idején a falat, maga pedig felkészülve, meghagyta az egyes részlegek parancsnokainak, hogy amikor jelt ad, valamennyien együttesen rivalogjanak, és támadjanak szárazon és vízen. Mindenki a parancs értelmében járt el, a leomlott falrész ellen indulók az ároknál álló őrköt leölték, behatoltak a városba, és a színház környékét megszállták. A rhodosi prytanisok, mikor megtudták a történeteket és látták, hogy az egész város fel van kavarodva, parancsot adtak, hogy a kikötőben és a falakon lévőek maradjanak a helyükön, és ha az ellenség támad, verjék vissza, maguk pedig egy válogatott csapattal és Alexandriából legutóbb hajón odaérkezett katonákkal nekitámadtak azoknak, akik a falakon belülré hatoltak. Mikor a nap újra felvirradt és Démétrios megadta a jelt, mind azok, akik a kikötőt támadták, mind azok, akik a falakat körös-körül mindenfelől ostromolták, együttes rivalgásban törtek ki, bátorítva a színház környékét megszállva tartókat. A városbeli gyermekek és nők tömege reszketett és sírt, mintha már az ellenséges erő elfoglalta volna hazájukat. Eközben a városba behatoltak folytatták a harcot a rhodosiakkal, és bár mindkét részen sokan estek, először egyik sem tágított a maga helyéről. Később azonban, mikor a rhodosiak mind többen és többen lettek, és a veszélyt kész szívvel vállalták, hiszen hazájukért és a legnagyobb dolgokért folyt a küzdelem, a király emberei viszont szorult helyzetbe jutottak, sok sebtől borítva elesett Alkimos és Mantias is, akik parancsnoki tisztet töltöttek be, a többiek pedig jórészt kézitusában veszttek el, némelyek fogságba estek, s csak kevesen voltak, akik a királyhoz futva, megmenekültek. Sokan haltak meg a rhodosiak közül is, köztük a prytanis Damotelés, aki vitézségéről lett híressé.

99. Démétrios, bár látta, hogy a szerencse kiragadja kezéből a város elfoglalását, ismét az ostromra készülődött. Akkor azonban apja írt, hogy egyezzen ki a rhodosiakkal ahogyan tud, s ettől fogva kereste a legjobb alkalmat, ami kedvező ürügyet szolgáltat a kiegyezésre.

Másfelől Ptolemaios is először azt írta a rhodosiaknak, hogy nagy mennyiségű gabonát küld nekik meg háromezer katonát, de azután azt tanácsolta, hogyha lehetséges, mérsékelt feltételek mellett egyezzenek ki Antigonossal. Így mindenki a békére hajlott. Ez idő tájt, minthogy az aitóliai szövetség is követeket küldött a kiegyezés ügyében, a rhodosiak kiegyeztek Démétriosszal abban, hogy a város maradjon önálló, de a király helyőrségét be kell fogadnia, maga rendelkezze saját jövedelmével, viszont a rhodosiak legyenek Antigonos szövetségesei – kivéve, ha Ptolemaios ellen visel háborút –, és ennek zálogaként adjanak száz kezest; ezeket Démétrios jelölheti ki a város tisztségét nem viselő polgárai közül.

R. Zs.

Antigonos Monophthalmos fia, Démétrios Poliorkétész, a várostromlás tudományának mestere ostrom alá vette a Földközi-tenger egyik legfontosabb kereskedelmi központját, a gazdag és igen kedvező stratégiai helyen fekvő Rhodost. A sziget ugyanis Antigonos ellenségeihez, Ptolemaioshoz, Lysimachoshoz és Kassandroshoz csatlakozott. A több mint egy évig tartó ostrom során Démétrios bevette a korabeli ostromtechnika minden lehetséges eszközét, végül azonban kiegyezett az elszántan védekező rhodosiakkal. Amikor a makedón hadsereg elvonult, hátrahagyta ostromgépei jelentős részét. A rhodosiak ezeket eladva teremtették meg annak az anyagi alapját, hogy városuk megmenekülése alkalmából hatalmas Hélios-szobrot emeljenek, a később az ókor hét csodájának egyikeként emlegetett kolosszust. A szobrot a lindosi Charész, Lysippos tanítványa készítette el Kr. e. 302–290 között. A mintegy 32–37 m magas szobor alig több mint ötven esztendeig állt, Kr. e. 227-ben vagy 224-ben földrengés döntötte le. Emlékét őrzi az alábbi, ismeretlen költő által írt epigramma (AG 6,171):

*Rézből készült szobrod elér az olymposi csúcsig,
Hélios, ezt Rhodoson néked emelte a nép,
aztán, hogy lecsitultak a bösz hullámok, a harcok
végén dús zsákmányt nékik adott Enyó.
Nemcsak a tengeren ormosodik, de a föld az alapja,
fénye szabadságnak hírnöke, édes e hír.
Így illik Héraklész dór unokáihoz, egyként
jussuk: a tengeren és földön a két uralom.*

N. Gy.

169. DÉMÉTRIOS ÉS AZ ATHÉNI ÖNKÉNTESOK

L. Moretti: *Iscrizioni storiche ellenistiche*. I. Firenze, 1967, 7. Athéni márványstélé.
Kr. e. 303/302 (?)

A válogatott önkéntesek így határoztak: azután, hogy Nagy Démétrios már korábban Hellasba érkezett, tengeri, valamint gyalogosseregével elűzte a demokrácia ellenségeit, és felszabadította az athéniek és sok más hellén földjét. Most pedig 15. még nagyobb sereggel érkezett ide segítségünkre és felülkerekedett az ellenségen, és sok más hellén várost is megnyert saját királyságának, vállalva számos veszélyt és fáradságot, megbecsülte az oldalán harcolókat és mindennél fontosabbnak tartotta megmentésüket. Miután ők megkérték, hogy legyen a közös szabadság és felszabadítás vezére és foglalkozzon a 10. peloponnésosi ügyekkel, azonnal kiűzte a földjükről az ellenséget válogatott önkénteseivel. Ezért határoztak úgy jó szerencsével a válogatott önkéntesek, hogy dicsérjék kiválóságáért és jóindulatáért Démétrios királyt, Antigonos király fiát, és hogy állítsák fel lovas szobrát a Demokrácia (*szobra*) mellett. Felszólították az athénieket és 15. a többi görögöt, hogy emeljenek ők is oltárt és szentélykörzetet Démétriosnak, és hogy a Démétrios tiszteletére bemutatott áldozaton részt vevők áldozzanak a Megváltó (*Sótér*) Démétriosnak is ... Az oltároknál a lehető legmagasztosabban és legszebben imádkozzanak, és hirdessék ki, hogy miként tisztelték meg a válogatott önkéntesek a királyt, azért hogy amiként a magánemberek 20. ajándékokkal tisztelték meg a jótévőket, példát véve róluk mások is ugyanúgy, a legragyogóbb ajándékokkal tiszteljék őket.

V. Zs.

A platóni Akadémia területén talált felirat datálása vitatott, lehet, hogy Kr. e. 296/294-ben keletkezett, amikor Démétrios felszabadította a Peloponnésost. Ez indokolhatná azt, hogy Antigonos Monophthalmos említése miért korlátozódik annyira, hogy ő Démétrios apja. A nyolcvanegy esztendő Antigonos Monophthalmos Kr. e. 301-ben esett el az ipsosi csatáján. Az is lehetséges azonban, hogy a Peloponnésos Kr. e. 303-ban bekövetkezett felszabadítása és a korinthusi szövetség újraalapítása (Kr. e. 302 tavasza) között született az athéni önkéntesek határozata. Démétrios Poliorkétész Kr. e. 307-ben szabadította föl Athént phaléroni Démétrios oligarchiája alól (Kr. e. 317–307). Az athéniek a legelképesztőbb túlzásokkal fejezték ki hálájukat: Megváltónak (*Sótér*) nevezték Antigonost és fiát, két új phylét alapítottak tiszteletükre, és oltárt emeltek ott, ahol Démétrios először attikai földre lépett kocsijáról (Plutarchos: *Démétrios*. 10). Figyelemre méltó, hogy Démétrios lovas szobrát éppen a Demokrácia alakja mellé állították föl.

170. HELLÉN SZÖVETSÉG ALAPÍTÁSA ANTIGONOS MONOPHTHALMOS ÉS DÉMÉTRIOS POLIORKÉTÉS VEZETÉSÉVEL

H. H. Schmitt: *Die Staatsverträge des Altertums*. III. München, 1969, 446; IG IV² 68; L. Moretti: *Iscrizioni storiche ellenistiche*. I. Firenze, 1967, 44. Az epidauroszi Asklépieionban talált erősen töredékes, tizenkét darabból álló mészkő stélét jelenleg az epidauroszi múzeumban őrzik.

Kr. e. 302 tavasza

I. columna (előlap)

2. [...] a királynak hatalma [...] a görögöket [...] | 5. a városok teljhatalmú [megbízottakat küldenek...] megtették a tanácstagokat (*synedrús*) [...] a tanácsban részt vevőknek barátságot és szövetséget minden időkre [...közös] harcolnak [...] Antigonossal és Démétriosszal [és utódaikkal...] | 10. és ugyanazok lesznek ellenségeik és barátaik [...] szárazon és vízen Antigonos és Démétrios királyokat [...] ha pedig valaki a szövetségesek vagy a tanács tagjai közül [...] a szerződő felek városai közül valamelyiket [...] területét elszakítanak vagy erődeiket elfoglalják | 15. [...] vagy [megkísérelnek] Antigonosnak és Démétriosnak és ivadékaiknak királyságát megdönteni [...] vagy [...] igazságot attól [...]

II. columna (előlap)

17. [...] városokat [...] piacokat [...] tanácstagok | 20. [...] hirdessék ki [...] mindegyiknek, hogy ha [...] béke, és ne [...] ellátni a [hadsereget? ...] a tanácstagoknak | 25. [...] hadvezérnek lenni [...] szövetségeket [...] ősi szokás szerint. [...] ők vannak [...] amiben ha a városnak | 30. [...] és vonuljanak fel [...] a megírottakból [...] a megállapodás értelmében kelünk hadra [...] ha pedig nem, legyen szerinte [...] nem szabad a városoknak mást tenni, | 35. [mint a leírottakat: ha pedig valakik valamit ellentétesen cselekednek, akár szóban,] akár tettel, aki csak kívánja, jelentse az elnököknek, a tanácstagok pedig ítélkezzenek, és ha valamit bizonyítanak, szabjanak ki olyan büntetést, amelyet megfelelőnek találnak, vagy fizessen pénzbírságot. Viseljenek gondot arra, [...] hogy a tengert megtisztítsák (a kalózoktól,) ... államformával élni | 40. [...] a szövetségi szerződés értelmében, azért, hogy [...] hogy hasznára váljék a biztonság [...] a királyoknak a [...] a változtatás céljából pedig ne [...] ha pedig valaki javasolja vagy szavazásra bocsátja, hogy kell [...] és magára vállalja | 45. [...] a javaslatról és a szavazásról határozzanak a tanácstagok: ha a tanácstagok nem határoznának, bárki bevádolhatja ezek miatt [őket...] a szövetségesek közül senki sem [...] tettesek [...] maguktól | 50. [...] az örökösöknek [...] ha pedig a városban lenne [...] vonuljanak fel [...] viselkedőknek [...] ha el is foglalták | 55. [...] a vidéknek [...]

III. columna (előlap)

56. [...] amekkora [...] a tanácstagok közül egyesek [...] vagy azoknak a [...] mindegyik [...] | 60. ahonnan [...] nem szabad kifosztani sem a hellénektől a tanácstagokhoz küldötteket, sem a tanácstagok küldötteit, sem a közös hadjáratra kirendelteket, sem azokat, akik feladataikat teljesítik, sem a városukba hazatérőket, és nem szabad elfogni vagy kezesség vállalására kényszeríteni őket | 65. semmiféle okból. Ha pedig valaki megtenné ezeket, a vezetők mindegyik városban akadályozzák meg és a tanácstagok ítélkezzenek. Békében a tanácstagok a szent játékokon (?) találkozzanak, háborúban pedig valahányszor csak hasznosnak látszik, hogy összegyűljenek a tanácstagok és a király által közös védelmükre kirendelt hadvezér. Annyi ideig (*ülésezzenek*), ahány napot a tanács elnökei | 70. tanácskozáásra kihirdetnek. A tanács ülései, amíg a közös háború véget ér, ott lesznek, ahol az elnökök (*proedrois*) és a király vagy a király által kijelölt hadvezér kihirdeti, amikor pedig létrejön a béke, ott, ahol a koszorúdíjas versenyjátékokat tartják. A tanácstagok által hozott határozatok jogerősek. Csak akkor tanácskozzanak, ha a tanácstagoknak több mint fele jelen van, ha kevesebben jönnek össze, | 75. ne tanácskozzanak. A tanácsban hozott

határozatok miatt a városoknak nem szabad felelősségre vonniuk a kiküldött tanácstagokat. A tanácsstagok közül öt elnököt választanak sorsolással, amikor a háború véget ér. Egy népből vagy városból ne sorsoljanak ki többet. Ezek pedig hívják össze a tanácstagokat és a jegyzőket a közös (*pénztár terhére*), és 180. segédeiket, és terjesszék elő, amiről tanácskozni kell, és a határozatokat adják át a jegyzőknek, és azok tartsanak maguknál olvasható (?) másolatokat, és minden ügyet terjesszenek elő, minden módon gondoskodjanak róla, hogy a szükségnek megfelelően megtárgyalják az ügyeket, és jogukban áll pénzbüntetésre ítélni azt, aki a kötelességét nem teljesíti. Ha pedig valaki elő akar terjeszteni valamit, ami a királyoknak és a helléneknek hasznára válik, vagy be akar panaszkodni egyeseket, akik a 185. szövetségesek kárára voltak, vagy nem engedelmeskedtek a határozatoknak, vagy valami másról akar tanácskozni a tanácsstagokkal, írásban nyújtssa be az elnököknek, ők pedig terjesszék a tanácsstagok elé. A sorsolt elnökök felelnek az általuk intézett ügyekért. Az ellenük emelt vádak az őket követően kisorsolt elnököknek nyújtssa be az, aki akarja. Ezek pedig átvéven 190. terjesszék a tanácsstagok elé az első ülésen, amit ők vezetnek. Amíg a közös háború véget nem ér, mindig azok elnököljenek, akiket a királyok kijelöltek. Ha pedig valamelyik város nem küldené el a megállapodások szerinti tanácstagjait az ülésekre, fizessen mindegyikért naponta két drachmát, amíg csak fel nem oszlik a tanács, kivéve ha valamelyik tanácsstag megesküszik, hogy beteg volt. 195. Ha pedig valamelyik város nem küldi el azt a katonai erőt, ami az egyezség alapján elő volt írva, fizessen mindennap a lovasokért fél minát, a lándzsásokért húsz drachmát, a könnyűfegyverzetű katonákért tíz drachmát, a hajósokért tíz (?) drachmát, amíg a hadjárat ideje az összes többi hellén számára le nem jár [...]

IV. *columna (hátlap)*

104. Nem szabad ezek miatt, vagy [...] 105. lovasokat küldeni gyalogosok helyett [...] minden férfit [...] a zsoldosok és a zsoldoscsapatok parancsnoka bevádolták [...] híján, hanem ítéljen a [...] ha pedig valamelyik város vagy polgár megszegi valamelyik rendelkezést... 110. a lefrottak közül, sújtsák büntetéssel a tanácsstagok [...] a pénzbírságokat pedig a polgárok [...] a városokat a hadvezér [...] a behajtott pénzeket [...] arra, amit a tanácsstagok határoznak [...] 115. [...] ha a tanács (*elnökei*) akarják. Nem szabad [...] a tanácsstagok [...]

V. *columna (hátlap)*

120. [...] tanácsstagok [...] tanács [...] ráköltjük [...] lévén [...] 125. azért, hogy ne [...] de egyenlően és igazságosan [...] pénzbeli hozzájárulások legyenek [...] erőt és hogy [...] a városoknak [...] 130. szövetségesek lettek [...] ha valamit ki akarnak javítani [a királyok e törvények szövegéből...] azokról, amik hasznosak [...] és ők javítsák ki [...] Azok, akik részt akarnak venni a tanácsban, írják fel a megállapodásokat és az esküket, 135. kőstélékre, és állítsák fel [...] Élisbe, Olympiába [...] Achaiába, Aigionba [...] Azok, akik részt akarnak venni a tanácsban, írják fel a megállapodásokat és az esküket és más feltételeket (?) a saját hazájukban a leghíresebb templomokra. Eskü: Esküszöm 140. Zeusra, Gaiára, Héliosra, Poseidónra, Athénára, Arésre és minden istenre és istennőre. Hűségesen megmaradok az Antigonos és Démétrios királyokkal és ivadékaikkal [valamint] a tanács tagjaival [kötött] szövetségben, [...] és ugyanazokat tekintem ellenségeknek és barátoknak [...] És nem fogok fegyvert (*azok*) ártalmára, [...] akik 145. megmaradnak a szövetségben, sem szárazon, sem vízen, sem területet nem szakítok ki magamnak [azon

államokból, amelyek megmaradnak a szövetségben,] sem Antigonos és Démétrios és ivadékaik királyságát nem fogom megdönteni. Ha pedig valaki másvalami ilyet cselekedne, [...] az egyezményben leírtakkal ellentétes dolgot tenne, nem engedem hatalomra, l 150. hanem háborút indítok a [...] szövetség [alapján létrejött közös béke] megsértője ellen [...]

L. Á.

A szövetség megkötésének körülményeiről, Démétrios Poliorkétés Kr. e. 304/303-ban aratott győzelmeiről így ír Plutarchos *Démétrios* életrajzában: 25. „Démétrios ezután bevonult a Peloponnésosra, ahol ellenségei közül senki sem szállt szembe vele, hanem mindnyájan elmenekültek, és átengedték neki a városokat. Mantinea kivételével csatlakozott hozzá az úgynevezett Akté és Arkadia; később felszabadította Argost, Sikyónt és Korinthost, miután száz talantont fizetett a helyőrségeknek. Argosban ekkor tartották Héra ünnepségeit; ő volt a versenyjátékok bírása, részt vett a hellének nagy nemzeti ünnepén, majd feleségül vette Déidameiát, a molossosok királyának, Aiakidésnek a lányát és Pyrrhos testvérhúgát. ... Az Isthmoson a hellének népes együttes ülésén Hellas fővezérévé kiáltották ki, mint korábban Philipposzt és Alexandrost, akiknél Démétrios, elbizakodva akkori jó szerencséjében, nem kis mértékben tartotta magát nagyobbaknak” (M. E. fordítása). A szövetség (*symmachia*) legfőbb szerve a szövetségi tanács (*synedrion*) volt, amelynek tagjait az egyes tagállamok delegálták. Ezek a teljhatalommal felruházott tanácsstagok döntéseikért nem tartoztak elszámolással az őket kiküldő államoknak. A tagállamok pénzbüntetést fizettek, ha nem állították ki a számukra előírt tanácsstagokat vagy katonai egységeket. A tanács saját tagjai közül öt elnököt (*proedros*) választott, de egy városból vagy népből egyszerre csak egy elnök kerülhetett ki. Az elnököket tetteikért hivatali idejük után lehetett felelősségre vonni. Ez a választási rendszer azonban a háborús időszakban nem működött. Az egyes polisok képviselőit ekkor a királyok, Antigonos Monophthalmos és Démétrios Poliorkétés nevezték ki. A szövetségesek esküt tettek rá, hogy az Antigonidák hatalmát örök időkre megvédelmezik.

171. VÁMOK KYPARISSIÁBAN

H. W. Pleket: *Epigraphica*. I. Leiden, 1964, 8.

Kr. e. 4. sz. vége

Isten! Ha valaki valamit behoz Kyparissia területére, miután kiválasztotta az elárúsítóhelyet, adjon be jegyzéket az ötvenedszedőknél és fizesse le az ötvenedet, mielőtt bármit is kirakna vagy eladna. Ha pedig nem így tesz, a tízszeresét fizesse büntetésül. Ha valaki valamit tengeren át kivisz, előbb jegyzéket adjon be az ötvenedszedőkhöz, fizesse le az ötvenedet és csak azután rakodjék be, odahíva az ötvenedszedőt is; előbb pedig ne rakodjék be. Ha pedig nem így tesz, fizesse meg büntetésül tízszeresen az ötvenedet, a törvénynek megfelelően. Ha pedig valaki a valóságnál kevesebbet jelent be, az ötvenedszedő menjen el, hogy behajtsa tőle, amit a törvény előír.

S. J.

Kyparissia jelentéktelen kikötőváros a Peloponnésos délnyugati tengerpartján. Mind a kivitelt, mind pedig a behozatalt 2%-os vámmal sújtották, a vámot kijátszók büntetése az áru értékének 20%-a volt.

172. SELEUKOS ANTIOCHOSRA BÍZZA BIRODALMA ÉSZAKI TARTOMÁNYAIT

Appianos: *Syriaké*. 11,10,59–61.

Kr. e. 293

11,10,59. Antiochos beleszeretett a tulajdon mostohaanyjába, Stratonikébe, Seleukos király feleségébe, akitől a királynak már gyermeke is volt. Mivel pedig jól tudta, hogy szenvedélye istentelen, ellenállt a gonosz indultnak, s nem árulta el érzelmeit, hanem betegségbe feküdt, sorvadozott, és maga sietette halálát. Még Seleukos drágán fizetett háziorvosa, a nagynevű Erasistratos sem tudta megállapítani, hogy mi a betegsége. Végre mikor megbizonyosodott, hogy lelki betegséggel van dolga, mert hiszen a test egyformán megérzi a lélek egészségét és betegségét is, s míg az elkeseredést, dühöt s egyéb indulatokat nem szokás titkolni, addig az ép erkölcsi érzékű ember a szerelmét rejtegetni szokta.

Minthogy épp ezért Antiochos sem nyilatkozott előtte egy szóval sem, titokban, de annál szívósabban igyekezett nyomra jutni: odaült mellé s figyelte, milyen változások mutatkoznak szervezetében, mikor egy-egy látogató belép. Így tapasztalta, hogy akárki jön be, a test változatlanul hanyatlik s egyformán senyved, amint azonban Stratoniké bejön hozzá látogatóba, szégyenében és bűnössége érzetében a lelke nyomban izgalomra gyúl, és bár némán hallgat, a teste – akarata ellenére is – mintegy felvirul, s életre frissül; amint ő távozik, megint hervadásba hull. Ekkor megmondta Seleukosnak, hogy a fia menthetetlen. A király végtelen fájdalomban felhördült, ő pedig így folytatta:

– Betegsége az, hogy szerelmes egy asszonyba, mégpedig reménytelenül.

60. Seleukos elálmélkodott. Hogyan? Ő, Seleukos, Ázsia királya, ne tudna valakit szép szóval, kincsekkel, ajándékokkal rávenni arra, hogy az ő drága fiához menjen feleségül? Ezenfelül odaadná az egész királyságát is, ha az illető úgy kívánná, cserében a haldokló meggyógyulásáért, hiszen egyszer amúgy is rászáll a királyi hatalom. És már csak azt kívánta tudni: ki hát ez az asszony? Erasistratos pedig így felelt:

– Az én feleségembe szerelmes.

– Barátom – szólott Seleukos –, hát te, akit barátságommal s kegyeimmel úgy elhalmoz-talak, akinek erénye s bölcsessége párját ritkítja, te nem mentenéd meg nekem ezt az ifjú királyi sarjat, barátodnak s királyodnak fiát, aki boldogtalanságában is nemesen viselkedik, rejtegeti bajját, s kész inkább a halált elviselni? Hát ilyen kevésbe vennéd Antiochost, ilyen kevésbe engem magamat, Seleukost?

Amaz pedig mintegy védekezésül ezt a fogós feleletet adta:

– Te sem adnád oda a feleségedet Antiochosnak, ha a tiédbe volna szerelmes, pedig te az apja vagy.

Ekkor Seleukos a királyságot védő minden istenekre megesküdött, hogy bizony ő szíves örömet odaadná, s gyönyörű bizonyosságát szolgáltatná ezzel szerető apai jóindulatának nemes lelkű fia iránt, aki uralkodni tud szenvedélyén, s nem érdemelte ezt a szenvedést. Sok ilyesfélét összehordott még, s már-már amiatt mérgeződött, hogy miért nem gyógyíthatja ő maga szerencsétlen fiát, s miért is van szüksége ebben Erasistratosra.

61. Ez pedig, mikor látta, hogy a király felindulásában őszinteség s nem tettetés tükröződik, feltárta a királyfi titkolt szenvedélyét, s elmondta azt is, hogyan jött nyomára. Seleukos boldog volt, de bizony fiát is, feleségét is kemény munka volt rábeszélnie a dologra. Végre mégiscsak rávette őket. Akkor aztán egybehívta hadseregét, amelyben már sejtettek valamit a dologról; felsorolta a katonáknak a maga haditetteit, elmondta, hogy Alexandros utódai közül ő terjesztette ki legmesszebbre birodalmát, s hogy öreg ember létére terhes már neki ekkora birodalmon uralkodnia.

– Fel akarom osztani hatalmas birodalmamat – folytatta –, hogy jövőtöket már most biztosítsam, s egyik részét oda akarom adni azoknak, akik nekem legkedvesebbek. Elvárom, hogy ti, akik Alexandros után nekem köszönhetitek, hogy ilyen félelmetes hatalommá erősödtetek, mindebben egy szívvel-lélekkel támogatni fogtok. Nos hát legkedvesebbek nekem: gyermekeim közül legidősebb fiam, aztán pedig a feleségem. Bizonyára majd nekik is hamarosan lesznek gyermekeik, hiszen még fiatalok, s ezek újabb őrizői lesznek a ti kiváltságos hatalmatoknak. A ti kedvetekért tehát összeházassítom őket, s elküldöm: uralkodjanak északi népeimen. Az a határozat pedig, amelyet most kimondtam, nem a perzsa vagy más külföldi nép szokásain alapul, hanem közös törvényén minden népnek: hogy mind igazságos dolog az, amit a király határoz.

Így beszélt Seleukos.

Hadserege pedig lelkesen üdvözölte, mint a legjobb apát és Alexandros után a legnagyobb királyt.

Seleukos pedig, mikor Stratonikét és fiát is kioktatta minderre, összeházassította őket, s útnak indította országukba.

És ezzel dicsőbb és egyszerűbb dolgot művelt minden haditetteinél.

R. J.

¹ Ugyanez a mesés történet megtalálható Plutarchos Démétrios-életrajzában is (38,4).

173. ATHÉN ÉS SPÁRTA SZÖVETSÉGE: CHREMÓNIDÉS NÉPHATÁROZATA

H. H. Schmitt: *Die Staatsverträge des Altertums*. III. München, 1969, 476; IG II/III² 1, 686–687; SIG I³ 434–435. Az athéni Akropolison talált márványfelirat négy töredéke. Ma az athéni Epigraphiai Múzeumban őrzik.

Kr. e. 267, 266 vagy 265

Peithidémós archónsága és az Erechtheis második prytaneíája alatt. *vacat* Metageitnión (*hónap*) és a prytaneia kilencedik napján. Fő népgyűlés (*ekklésia kyria*). Szavazásra bocsátotta az Erchia démosbeli Sóstratos, Kallistratos fia és vezetőtársai. | 5. A nép így határozott. A javaslatot az Aithalidai démosbeli Chremónidés, Eteoklés fia terjesztette elő. Azután, hogy az athéniek és a lakedaimóniak és mindkettejük szövetségesei egykor barátságot és közös szövetséget kötöttek egymással, és | 10. számos dicső harcot vívtak együtt a városaik leigázására törők ellen, és fényes hírnevet szereztek ezzel maguknak, a többi hellénnek pedig szabadságot hoztak, most hasonlóan kedvező alkalom kínálkozik egész Hellas számára azok ellen, akik megpróbálják a törvényeket | 15. és a városok ősi államberendezkedését felszámolni. Ptolemaios királynak is az az őszinte törekvése, hogy őseinek és nővéreinek¹ politikáját folytatva elhozza a helléneknek a közös szabadságot. Az athéni nép szövetséget kötött vele és | 20. a többi hellénnel is, és arra szavazott, hogy támogatni fogja ezt a politikát. A lakedaimóniak éppen úgy, mint a Ptolemaios királlyal kötött barátságot és szövetséget, az athéni néppel kötendő szövetséget is megszavazták, együtt az élisiekkal, a tegeaiakkal, a mantineaiakkal, az orchomenosiakkal, | 25. a phialiabeliekkal, a kaphyaibeliekkal és a krétaiakkal, ahányan csak tagjai a lakedaimóniak és Areus és a többi szövetségesek szövetségének, és a szövetségi tanácsból követeket küldtek a néphez. Ezek megérkezvén kinyilvánítják a lakedaimóniak és Areus és a többi szövetségesek együttműködési készségét, | 30. és közlést tesz a határozatot a szövetségről, amit magukkal hoznak. A hellének tehát közösen megegyeztek, hogy a városokkal szemben most is jogsértően és szerződészegően viselkedők ellen egymással és Ptolemaios királlyal karöltve elkötelezetten és harcra készen állnak, és később is egyetértésben | 35. védelmezik a városokat. vvvv Jó szerencse. A nép így határozott. Jöjjön létre az athéniek és a lakedaimóniak és a lakedaimóniak királyai és az élisiek és az achaiok és a tegeaiak és a mantineaiak és phialiabeliek és a kaphyaibeliek és a krétaiak, | 40. és ahányan csak vannak a lakedaimóniak és Areus szövetségében és a többi szövetségesek között örök időkre szóló barátság és szövetség, amivel a követek érkeznek. A prytaneia írnoke írja fel ezt egy bronzstélére, és azt állítsák fel az Akropolison, Athéné Polias temploma mellett. A (*város*) vezetése | 45. tegyen esküt a szövetségre a jelen lévő követek előtt az ősi szokás szerint. v A nép válasszon kézfeltartással követeket és küldje el őket, hogy a többi hellénnek esküjét vegyék, vvv és egyúttal az összes athéni közül válasszon két | 50. megbízottat is, akik az együttműködés megszervezéséről tárgyalnak majd Areusszal és a szövetségeseik által küldött megbízottakkal. A kincstár költségén osszanak ki a megválasztottaknak útravalót annyi időre, amennyit a távollétre a nép megszavaz. Hozzanak dicsérő határozatot a | 55. lakedaimóni ephorosok és Areus és a szövetségeseik számára, és a törvény értelmében koszorúzzák meg őket aranykoszorúval. Hozzanak dicsérő határozatot a követek, a lakedaimóni Theom[...] és az élisi Argeios, Kleinias fia számára, és a törvény értelmében koszorúzzák meg őket aranykoszorúval a többi | 60. szövetséges és az athéni nép iránt tanúsított együttműködési készségükért és jóindulatukért, és mindketten kapjanak a tanács-tól és a néptől egyéb javakat is, ha arra méltónak találják őket, a következő napra pedig hívják meg őket vendégül a prytaneionba. Ezt a néphatározatot és a szerződést | 65. a prytaneia írnoke írja föl egy kőstélére, és ezt állítsák fel az Akropolison. A felirat és a stélé felállításának felmerülő költségeit adja ki a kincstár. Ezek a megbízottak lettek megválaszt-

va: eleusisi Kallippos [...] | 70. Megállapodás és szövetség, amit a lakedaimóniak és a lakedaimóniak szövetségesei, és az athéniek és az athéniek szövetségesei kötnek örök időkre. Saját városát illetően mindkét fél őrizzze meg szabadságát és önrendelkezési jogát, és ősi törvényein alapuló államberendezkedése szerint politizáljon. Ha pedig valaki háborús szándékkal lép az athéniek földjére vagy törvényeit lábbal tiporja, | 75. vagy háborús szándékkal lép az athéniek szövetségeseinek földjére, a lakedaimóniak és a lakedaimóniak szövetségesei minden tőlük telhető erővel segítséget nyújtanak; ha pedig valaki háborús szándékkal lép a lakedaimóniak földjére vagy törvényeit lábbal tiporja, vagy háborús szándékkal lép a lakedaimóniak szövetségeseinek földjére, | 80. az athéniek és az athéniek szövetségesei minden tőlük telhető erővel segítséget nyújtanak. [...] a lakedaimóniak és szövetségeseik az athénieknek és szövetségeseiknek. Az athéniek közül a stratégosok, | 85. a hatszázak tanácsa,² az archónok, a phylarchosok, a taxiarchosok és a hipparchosok tegyenek esküt a lakedaimóniak és az összes város képviselői előtt: Esküszöm Zeusra, Gére, Héliosra, Arésra, Athéné Areiára, Poseidónra, Démétérre, hogy a kötött szövetséget megtartom; a híven esküvőknek minden jót, a hamisan esküvőknek az ellenkezőjét. | 90. Ennek megfelelően tegyenek esküt a lakedaimóniak közül a királyok, az ephorosok és a vének tanácsa az athéniek képviselői előtt. Ennek megfelelően tegyenek esküt a többi város vezetői is. Ha a lakedaimóniak és a szövetségeseik és az athéniek jónak látják, hogy a szövetséghez hozzátegyenek vagy abból töröljenek valamit, | 95. ez, amennyiben mindkét félnek megfelel, nem számít esküszegésnek. A szerződést írják fel stélékre, és állítsák fel városonként egy szentélyben, tetszés szerinti helyen.

G. T.

Az athéni Chremónidés, akiről az Athénnek, Spártának és II. Ptolemaiosnak Antigonos Gonatas ellen vívott ún. chremónidési háborúját (Kr. e. 267–261) elnevezték, a kitioni Zénón (Kr. e. 335–262 k.) sztoikus filozófus barátja és szerelme volt (Diogenész Laertios 7,17). Az ő kezdeményezésére jött létre Athén és Spárta Antigonos Gonatas ellen irányuló szövetsége, amelynek időpontja annak ellenére vitatott, hogy ismerjük a néphatározat évének eponym archónját, Peithidémot. A szövetség bukása után Chremónidés öccsével, Glaukónnal együtt II. Ptolemaioshoz menekült és a király tanácsadója lett. Kinevezték az egyiptomi flotta parancsnokának, de Kr. e. 256 k. Ephesosnál megverték a rhodosiak. Areus, Spárta királya (ur. Kr. e. 309–265) Kr. e. 281-ben az Antigonos Gonatas elleni felkelés vezetője volt, de Kr. e. 272-ben csak Antigonos segítségével tudta felmenteni a Pyrrhos által fenyegetett Spártát (Plutarchos: *Pyrrhos*. 27–32). Kr. e. 265-ben fel akarta menteni az Antigonos által ostromolt Athént, és Korinthosnál elesett (Plutarchos: *Agis*. 3,7). Antigonos Gonatas makedón király (ur. Kr. e. 283–239), Antigonos Monophthalmos unokája és Démétrios Poliorkétész fia, uralmát csak Kr. e. 276-tól tudta hivatalosan elfogadtatni. Kr. e. 272-ben Areusszal szövetkezve megvédte Hellast Pyrrhos ellen, aki Kr. e. 274/273-ban még Makedóniából is kiszorította őt. Antigonos győzelme után hozzá híu tyrannosokat juttatott hatalomra Élisben, Megalopolisban és Argosban. Kr. e. 265-ben, a chremónidési háborúban Korinthosnál legyőzte a peloponnésosi sereget, Kr. e. 262-ben Kónnál megfutamította II. Ptolemaios flottáját és még ebben az évben elfoglalta Athént. Ezután Hellas és az Égei-tenger korlátlan ura lett. A sztoikus filozófusok által nagyra becsült uralkodóként halt meg Kr. e. 239-ben. Antigonos Gonatas híres mondása volt, hogy „királynak lenni dicsőséges szolgaság” (Ailianos: *Varia historia*. 2,20).

1. II. Ptolemaios nővére és egyben felesége II. Arsinoé volt, aki Kr. e. 299-ben Lysimachos felesége lett. Lysimachos halála után Arsinoé Kassandreiába menekült (Kr. e. 281), és feleségül ment féltestvéréhez, Ptolemaios Keraunoshoz, akit még ebben az évben Thrákia és Makedónia királyává kiáltott ki hadserege. Amikor Ptolemaios Keraunos Kr. e. 280/279-ben elesett a kelták elleni háborúban, Arsinoé Egyiptomba menekült, és férjhez ment nyolc évvel fiatalabb öccséhez. Házasságukat a propaganda Zeus és Héra kapcsolatához hasonlította. Ptolemaios e házasságról kapta később a Philadelphos (testvérét szerető) melléknevet. Arsinoé, mint Makedónia királyának özvegye Egyiptom politikáját az Antigonidák elleni harcra irányította. Arsinoé Kr. e. 270. július 9-én meghalt, és Thea Philadelphos, vagyis Testvérszerető Istennő néven kultuszban részesítették. A felirat ezért hivatkozik rá múlt időben.

2. A hatszázak tanácsa az athéni ötszázak tanács helyébe lépett, amikor az athéniek Kr. e. 307/306-ban az addigi tíz phyléhez a makedón királyok iránti megbecsülésük jeleként még kettőt csatoltak, az Antigonos Monophthalmosról elnevezett Antigonist és a Démétrios Poliorkétész nevét viselő Démétriaszt. Minthogy e két phylé is 50–50 főt delegált a buléba, annak létszáma ötszázról hatszázra nőtt.

174. MARMOR PARIUM

IG XII 5,444; FGrHist 239. Két nagyméretű márványtábla. Az A töredék 1667-ben került elő, és ma az oxfordi Ashmolean Museumban őrzik, a B 1897-ben, és a parosi múzeumban található.

Kr. e. 264/263

A

[...] különféle feljegyzésekből [?] és történeti művekből [?] vésettem kőbe ezeket az időrendi adatokat Kekropstól, Athén első királyától kezdve Parosban [...]anax, Athénben pedig Diognétosz archónságának évéig. (264/263)

1. Attól fogva, hogy Kekrops Athén királya lett, és a földet, amelyet korábban az itt született Aktaiosról Aktiké néven emlegettek, Kekropiának nevezték el, 1318 év. (1581/1580)

2. Attól fogva, hogy a Parnassos vonulata mentén, Lykóreiában Deukalión lett a király, miközben Athénben Kekrops uralkodott, 1310 év. (1573/1572)

3. Attól fogva, hogy Halirrhothios, Poseidón fia ügyében Arész és Poseidón Athénben keresett igazságot, és a [bíráskodás] helyét *Areios pagosnak* nevezték el, Athénben pedig Kranaos volt a király, 1268 év. (1531/1530)

4. Attól fogva hogy Deukalión idejében özönvíz volt, és Deukalión a vizek elől Lykóreiából Athénbe, Kranaoshoz menekült és az olymposi Zeus szentélyének az alapját megvetette, és megmeneküléseért hálááldozatot mutatott be, Athénben pedig Kranaos volt a király, 1265 év. (1528/1527)

5. Attól fogva, hogy Thermopylaiban Amphiktyón lett a király és a szentély körül lakókat összeterelvén amphiktyónoknak nevezte el, és elsőnek mutatott be áldozatot, ahol az amphiktyónok mind a mai napig áldoznak, Athénben pedig [az azonos nevű] Amphiktyón volt a király, 1258 év. (1521/1520)

6. Attól fogva, hogy Phthiótisban Hellén, Deukalión fia lett a király, és az addig *Graikoi* néven ismeretes nép a *hellén* nevet vette fel, és [bevezették?] a Panathénaia-ünnepét, Athénben pedig Amphiktyón volt a király, 1257 év. (1520/1519)

7. Attól fogva, hogy Kadmos, Agénór fia Thébaiba érkezett [és] megvetette a Kadmeia alapját, Athénben pedig Amphiktyón volt a király, 1255 év. (1518/1517)

8. Attól fogva, hogy [...] lett a király, Athénben pedig Amphiktyón volt a király, 1252 év. (1515/1514)

9. Attól fogva hogy a Danaostól elsőnek készített ötvenevezős hajó Egyiptomból Hellasba hajózott és itt a *pentékontoros* nevet kapta, Danaos leányai pedig: [...], Heliké és Archediké, akiket a többiek kisorsoltak, megvetették a lindosi Athéné-szentély alapját, és áldozatot mutattak be a tengerparton [...], a rhodosi Lindosban, Athénben pedig Erichthonios volt a király, 1247 év. (1510/1509)

10. Attól fogva, hogy Erichthonios az első ízben megtartott Panathénaia-ünnepen lovakat fogott a szekér elé és versenyt hirdetett és az *athén* nevet alkalmazta, és az istenanya képmása megjelent Kybeloiban, és a phrygiai Hyagnis [...] -ban feltalálta a fuvolát és úgynevezett phryg hangnemben elsőnek adott elő *nomosokat* az Anya, Dionysos és Pan tiszteletére, és [...], Athénben pedig a lovakat szekér elé fogó Erichthonios volt a király, 1242 év. (1505/1504)

11. Attól fogva, hogy Minós [...] lett Kréta királya és megalapította Apollóniát [...], és az Ida hegyén vasat találtak – feltalálói az idai Daktylosok: Kelmis és Damnameneus voltak – Athénben pedig Pandión volt a király, 11[...] év. (1200 + ?)

12. Attól fogva, hogy az Athénbe érkező Démétér felfedezte a gabonát, és sor került az első tavaszi munkakezdési áldozatra (*proérosia*), amelyet Triptolemos, Keleos és Neaira fia mutatott be, Athénben pedig Erichtheus volt a király, 1146 év. (1409/1408)

13. Attól fogva, hogy Triptolemos learatta a gabonatermést, amelyet Eleusisnak Rarosról elnevezett [határ részében] vetett el, Athénben pedig Erichtheus volt a király, 1145 év. (1408/1407)

14. Attól fogva, hogy Orpheus [...] nyilvánosan bemutatta költészetét: Koré (Persephoné) elrablását, Démétér keresését és a saját kezével végzett vetést, ... és akik a termést megkapták, Athénben pedig Erichtheus volt a király, 1135 év. (1398/1397)

15. Attól fogva, hogy Eumolpos [...] Eleusisban létrehozta a misztériumi szertartásokat és közreadta atyjának, Musaiosnak költeményeit, Athénben pedig Erichtheus, Pandión fia volt a király, 11[...] év. (1397–1373)

16. Attól fogva, hogy első ízben végezték el a tisztító szertartást [...], Athénben pedig Pandión, Kekrops fia volt a király, 1062 év. (1325/1324)

17. Attól fogva, hogy Eleusisban athlétikai versenyt rendeztek, [...] Arkadiában megölték a Lykaia-ünnepet és [...] Lykaón [...] a hellének között, Athénben pedig Pandión, Kekrops fia volt a király, [...] év. (1324–1307)

18. Attól fogva, hogy [...] Héraklés [...], Athénben pedig Aigeus volt a király, [...] (1307–1294)

19. Attól fogva, hogy Athénben ínség ütötte fel a fejét, és Apollón a jóslatot kérő athénieknek kijelentette, hogy vállalniuk kell azt a bírságot, amit Minós kiszab, Athénben pedig Aigeus volt a király, 1031 év. (1294/1293)

20. Attól fogva, hogy Théseus [...] vette át Athén királyságát és a tizenkét helységet összeköltöztette és demokratikus alkotmányt adott [...], [majd] Sinist megölvén bevezette az isthmosi versenyt, 995 év. (1259/1258)

21. Az amazónoknak Attika ellen indított hadjáratától fogva, amikor Théseus volt Athén királya, 992 év. (1256/1255)

22. Attól fogva, hogy az argosiak Adrastossal Thébai ellen vonultak és [Archemóros emlékeztére] bevezették a nemeai versenyjátékokat, Athénben pedig Théseus volt a király, 987 év. (1251/1250)

23. Attól fogva, hogy a hellének Trója ellen vonultak, Athénben pedig tizenharmadik esztendeje volt Menestheus a király, 954 év. (1218/1217)

24. Attól fogva, hogy Tróját elfoglalták, Menestheus athéni király [uralkodásának] huszonkettedik évében, Thargélión [kb. május] havának huszonnegyedik napján, 945 év. (1209/1208)

25. Attól fogva, hogy Orestésnek, Agamemnón fiának, és Érigonénak, Aigisthos leányának Aigisthos és Klytainnéstra meggyilkolása miatt folyó pere az *Areios pagos* elé került, amelyet azonos számú szavazattal Orestés nyert meg, Athénben pedig Démophón volt a király, 944 [?] év. (1208/1207?)

26. Attól fogva, hogy Teukros Kypros szigetén megalapította Salamis városát, Athénben pedig Démophón volt a király, 938 év. (1202/1201)

27. Attól fogva, hogy Néleus benépesítette Milétost és az egész Ióniát: Ephesost, Erythrait, Klazomenait, Priénét, Lebedost, Teóst, Kolophónt, Myust, Phókaiát, Samost, Chiost, és megölték a Paniónia ünnepét, Athénben pedig Medón volt a király, 823[?] év. (1087/6)

28. Attól fogva, hogy Hésiodos, a költő feltűnt, Athénben pedig [...] volt a király, 670[?]év. (937/6 ?)

29. Attól fogva, hogy Homéros, a költő feltűnt, Athénben pedig Diognétos volt a király, 643 év.

30. Attól fogva, hogy az argosi Pheidón mértékeket adott a népnek és mérlegeket készített és Aiginában ezüstpénzt vezetett be, mint Héraklés tizenegyedik ízigleni utóda, Athénben pedig Phereklés volt a király, 631 év. (895/894)

31. Attól fogva, hogy Archias, Euagétos fia, Témenos tized ízigleni utóda Korinthosból telepes csoportot vitt ki, és megalapította Syrakusait, Aischylos athéni uralkodásának huszonegyedik évében, [...] év. (790 k.)

32. Attól fogva, hogy egyéves lett az archóni tisztség, 420 év. (683/682)

33. Attól fogva, hogy [...] Lysiadés athéni archónságának évében, 418 év. (682/681)

34. Attól fogva, hogy a lesbosi Terperandros, Derdenis [?] fia új műfajként bevezette a kitharával kísért nomosokat és az addigi zenét megváltoztatta, amikor Athénben Drópidés volt az archón, 381 év. (645/644)

35. Attól fogva, hogy Alyattés lett Lydia királya, Athénben pedig Aristoklés volt az archón, 341 év. (605/604)

36. Attól fogva, hogy Sapphó [...] elől menekülván Mytilénéből Szicíliaba hajózott, amikor Athénben az első Kritias volt az archón, Syrakusaiban pedig a gamorosok voltak hatalmon [...].(603–591)

37. Attól fogva, hogy az Amphiktyónok Kyrrha legyőzése után áldozatot mutattak be és a zsákmányból pénzjutalommal járó athlétikai versenyt rendeztek, amikor Athénben Simón volt az archón, 327 év. (591–590)

38. Attól fogva, hogy Delphoiban ismét megrendezték a koszorúzással járó versenyt, amikor Athénben a második Damasias volt az archón, 318 év. (582/581)

39. Attól fogva, hogy Athénben vígjátéki kart vezettek fel, első kiállítói az Ikaria démosbeliek voltak, feltalálója Susarión, győzelmi díjul először egy kosár szárított füget és egy akó bort tűztek ki, Athénben... volt az archón, ... év.

40. Attól fogva, hogy Peisistratos Athén tyrannosa lett, Kómeas archóni évében, 297 év. (561/560)

41. Attól fogva, hogy Kroisos Kis-Ázsiából Delphoiba [...] küldött, amikor Athénben Euthydemos volt az archón, 292 év. (555/554)

42. Attól fogva, hogy Kyros perzsa király Sardeist elfoglalta és Kroisost [...], amikor Athénben [...] volt az archón, 277 [?] év; ekkor működött Hippónax is, az iambos-költő. (541/540?)

43. Attól fogva, hogy Thespis, a költő először állított „felelgetőt” (*hypokrités*) szembe a karral; drámai játékot tanított be a városban, és kecskebak volt kitűzve díjul, amikor Athénben az első [...] naios volt az archón, 27[.] év. (536/532)

44. Attól fogva, hogy a mágus leverése után Dareios lett Perzsia királya, amikor Athénben [...] volt az archón, 256[?] év. (520?)

45. Attól fogva, hogy Harmodios és Aristogeitón meggyilkolta Hipparchost, Peisistratos utódát, és az athéniek a Peisistratidákat kiűzték a Pelasg fal körzetéből, amikor Athénben Harpaktidés volt az archón, 248 év. (512/511)

46. Attól fogva, hogy férfikarok (dithyrambosok előadói) versenyeztek, amit (!) betanítván a chalkisi Hypodikos győzött, amikor Athénben Lysagoras volt az archón, 246 év. (510/509)

47. Attól fogva, hogy a mélosi Melanippidés győzött Athénben, Pythokritos archónságának évében, 231 év. (495/494)

48. Attól fogva, hogy Marathón mezején az athéniek szembeszálltak a perzsákkal: Artaphernésszel, Dareios unokaöccsével és a hadsereget vezénylő Datisszal, és a csatában az athéniek győztek, amikor Athénben a második Phainippidés volt az archón, 227 év. Ebben a csatában harcolt Aischylos, a költő, 35 éves korában. (490/489)

49. Attól fogva, hogy Simónidés, a költő Simónidés nagyapja (?), aki maga is költő volt, győzött Athénben; [ugyanekkor] hal meg Dareios is, és fia, Xerxés veszi át a királyságot, Athénben pedig Aristeidés az archón, 226 év. (489/488)

50. Attól fogva, hogy Aischylos, a költő, először győzött tragédiájával, és Euripidés, a költő megszületett, és Stésichoros, a költő Hellasba érkezett, amikor Athénben Philokratés volt az archón, 222 év. (485/484)

51. Attól fogva, hogy Xerxés hidat veretett a Helléspontoson és csatornával vágatta át az Athóست [hegyfok mögötti földnyelvet], és a Thermopylai-szorosban lefolyt a csata, és a Salamisnál a perzsákkal vívott tengeri ütközetben a hellének győztek, amikor Athénben Kalliadés volt az archón, 217 év. (480/479)

52. Attól fogva, hogy Platainál az athéniek megütköztek Mardoniosszal, Xerxés hadvezérével, és a csatában az athéniek győztek, Mardonios pedig elesett, és Szicíliában kitört az Aitné tűzhányó, amikor Athénben Xanthippos volt az archón, 216 év. (479/478)

53. Attól fogva, hogy Gelón, Deinomenés fia, Syrakusai tyrannosa lett, amikor Athénben Timosthenés volt az archón, 215 év. (478/477)

54. Attól fogva, hogy a keösi Simónidés, Leóprepés fia, az emlékezés művészetének feltalálója, [költeményének] betanításával győzött Athénben és felállították Harmodios és Aristogeitón szobrait, amikor Athénben Adeimantos volt az archón, 213 év. (476/475)

55. Attól fogva, hogy Hierón lett Syrakusai tyrannosa, amikor Athénben Charés volt az archón, 208 év. Ekkor működött Epicharmos is, a költő. (472/471)

56. Attól fogva, hogy a kolónosi Sophoklés, Sophillos fia, tagédiájával huszonnyolc éves korában győzött, amikor Athénben Apséphiön volt az archón, 206 év. (469/468)

57. Attól fogva, hogy Aigospotamoiban kőeső hullott, és Simónidés, a költő, hatvan-kilenc éves korában meghalt, amikor Athénben Theagenidés volt az archón, 205 év. (468/467)

58. Attól fogva, hogy Alexandros meghalt, és fia, Perdikkas veszi át a makedónok fölötti uralkodást, amikor Athénben Euthippos volt az archón, 198 év. (461/460)

59. Attól fogva, hogy Aischylos, a költő hatvan-kilenc éves korában a szicíliai Gelában meghalt, amikor Athénben az első Kalleas volt az archón, 193 év. (456/455)

60. Attól fogva, hogy a negyvennégy (?) éves Euripidés először győzött tragédiájával, amikor Athénben Diphilos volt az archón, 179 év. Euripidésszel egy időben működött Sókratés és Anaxagoras. (442/441)

61. Attól fogva, hogy Perdikkas halála után Archelaos veszi át a makedónok fölötti uralkodást, amikor Athénben Astyphilos volt az archón, 157 év. (420/419)

62. Attól fogva, hogy Dionysios lett Syrakusai tyrannosa, amikor Athénben Euktémón volt az archón, 145 év. (408/407)

63. Attól fogva, hogy Euripidés hetvenkilenc (?) éves korában meghalt, amikor Athénben Antigenés volt az archón, 145 (?) év. (407/406)

64. Attól fogva, hogy Sophoklés, a költő 92 éves korában meghalt, és Kyros felvonult, amikor Athénben az első (?) Kallias volt az archón, 143 év. (406/405)

65. Attól fogva, hogy a selinusi Telestés győzött Athénben, amikor Athénben Mikón volt az archón, 139 év. (402/401)

66. Attól fogva, hogy a Kyrosszal felvonuló hellének visszatértek, és Sókratés, a filozófus hetvenéves korában meghalt, amikor Athénben Lachés volt az archón, 137 év. (400/399)

67. Attól fogva, hogy Aristonius [...] győzött Athénben, amikor Athénben Aristokratés volt az archón, 16 év. (399/398)

68. Attól fogva, hogy a selymbriai Polyidos dithyrambosával győzött Athénben [...] 1 [...] év...

70. Attól fogva, hogy Anaxandridés, a vígjátékíró győzött Athénben, amikor Athénben Kalleas volt az archón, 113 év. (377/376)

71. Attól fogva, hogy Astydamas győzött Athénben, amikor Athénben Asteios volt az archón, 109 év. Ekkor égett le a delphoi templom is. (373/372)

72. Attól fogva, hogy Leuktránál csatára került sor a thébaiak és a lakedaimóniak közt, amelyben a thébaiak győztek, amikor Athénben Phrasikleidés volt az archón, 107 év. És meghal Amyntas, fia, Alexandros pedig átveszi az uralmat a makedónok fölött. (371/370)

73. Attól fogva, hogy a második himerai Stésichoros győzött Athénben, és Arkádiában megalapították Megalopolist, amikor Athénben [...] volt az archón, 1[. .] év. (370/368)

74. Attól fogva, hogy a szicíliai Dionysios meghalt, és fia, Dionysios lett a tyrannos, és Alexandros halálával Ptolemaios Alórités lesz a makedónok királya, amikor Athénben Nausigenés volt az archón, 104 év. (368/367)

75. Attól fogva, hogy a phókisiak elfoglalták a delphoi-i jóshelyet, amikor Athénben Képhisodóros volt az archón, 102 év. (366/365)

76. Attól fogva, hogy Timotheos kilencvenéves korában meghalt, amikor [..., ...] év.

77. Attól fogva, hogy Philippos, Amyntas fia lesz a makedónok királya, és Artaxerxés meghalt, fia, Óchos pedig átveszi a királyságot [...] (360/359)

78. Attól fogva, hogy [...] Athénben győzött, amikor Athénben Agathoklés volt az archón, 93 év. (357/356)

79. Attól fogva, hogy [...] lett, amikor Athénben Kallistratos volt az archón, 91 év. (355/354)

80. Attól fogva, hogy Kall[... , ...] volt az archón [...] év.

B

1. Attól fogva, hogy [...] Philippos meghalt, és Alexandros veszi át a királyságot, amikor Athénben Pythodélos volt az archón, 72 év. (336/335)

2. Attól fogva, hogy Alexandros hadat vezetett a triballok és illyrek ellen, majd amikor a thébaiak felkeltek és ostromolni kezdték a [makedón] őrséget, ellenük vonulván, városukat erővel bevette és lerombolta, amikor Athénben Euainetos volt az archón, 71 év. (335/334)

3. Attól fogva, hogy Alexandros átkelt Ázsiába, a granikosi csata és a Dareios ellen vívott issosi csata óta, amikor Athénben Ktésiklés volt az archón, 70 év. (334/3)

4. Attól fogva, hogy Alexandros lett az ura Phoinikiának, Kyprosnak és Egyiptomnak, amikor Athénben Nikokratés volt az archón, 69 év. (333/332)

5. Alexandrosnak Dareios ellen vívott arbélai csatájától, amelyben Alexandros győzött; és elfoglalta Babylont, elbocsátotta a szövetségeseket és megalapította Alexandreiát, amikor Athénben Nikétés volt az archón, 68 év. (332/331)

6. Attól fogva, hogy Kallippos közreadta asztrológiai tanításait, és Alexandros elfogta Dareioszt, Bessost pedig keresztre feszíttette, amikor Athénben Aristophón volt az archón, 66 év. (330/329)

7. Attól fogva, hogy Philémón, a vígjátékiró győzött, amikor Athénben Euthykritos volt az archón, 64 év. A Tanais mellett pedig egy görög várost alapítottak. (328/327)

8. Alexandros halálától és Ptolemaios egyiptomi hatalomátvételétől, amikor Athénben Hégésias volt az archón, 60 év. (324/323)

9. Attól a háborútól, amelyet az athéniek Lamia körül Antipatros ellen folytattak, valamint az amorgosi tengeri ütközetől, amelyben a makedónok legyőzték az athénieket, amikor Athénben Képhisodóros volt az archón, 59 év. (323/322)

10. Attól fogva, hogy Antipatros elfoglalta Athént, a Ptolemaiosból kiküldött Ophelas pedig Kyrénét, amikor Athénben Philoklés volt az archón, 58 év. (322/321)

11. Attól fogva, hogy Antigonos visszatért Ázsiába, és Alexandros (*holttestét*) Memphisbe vitték, és Perdikkas az Egyiptom ellen indított hadjárat során meghalt; továbbá Krateros és Aristotelés, a bölcselő ötven (?) éves korában, amikor Athénben Archippos volt az archón, 57 év. Ptolemaios is Kyréné ellen vonult. (321/320)

12. Attól fogva, hogy Antipatros meghalt, Kassandros pedig kivonult Makedóniából, és Aridaios ostrom alá fogta Kyzikost, továbbá amióta Ptolemaios elfoglalta Syriát és Phoinikiát, amikor Athénben Apollodóros volt az archón, 55 év. Ugyanebben az évben választották meg Agathoklést is a syrakusaiak a szicíliai védelmi berendezések főparancsnokává. (319/318)

13. Attól fogva, hogy Kleitos és Nikanór a kalchédóniak szentélye előtt tengeri csatát vívott egymással, és hogy Démétrios törvényeket adott Athénben, amikor Athénben Démogenés volt az archón, 53 év. (317/316)

14. Attól fogva, hogy Kassandros Makedónia ellen vonult, és Thébai újból benépesült, és Olympias meghalt, és Kassandreia meg alapították, és Agathoklés Syrakusai tyrannosa lett, amikor Athénben Démokleidés volt az archón, 52 év. A vígjátékíró Menandros is ekkor győzött először Athénben. (316/315)

15. Attól fogva, hogy Sósiphanés, a költő 45 éves korában meghalt, amikor Athénben Theophrastos volt az archón, 49 év. (313/312)

B. I.

16. Attól fogva, hogy napfogyatkozás volt, és Ptolemaios Gazánál legyőzte Démétrios, és Seleukost elküldte Babylónba, 48 év. Athénben Po[lem]ón volt az archón. (312/311)

17. Attól fogva, hogy [N]ikokreón meghalt és Ptolemaios hatalmába kerítette a szigetet, 47 év, Athénben Si[móni]dés volt az archón. (311/310)

18. Attól fogva, hogy Alexandros, Alexandros fia meghalt, és a másik, az Artabazos lányától származó Héraklés és Agathoklés átkelt Karch[édónba,] 46 [év], Athénben Hieromnémón volt az archón. (310/309)

19. Attól fogva, hogy megalapították L[ysi]macheia városát, és Ophelas Karch[édónba ...] és az ifjabb Ptolemaios világra jött Kóson, és Kl[eop]atra Sardeisben meghal[t,] 45 év, A]thénben Démétrios volt az archón. (309/308)

20. Attól fogva, hogy Démétrios, Antigonos fia megostromolta és bevette Peiraeust, [és phaléróni Démétrios elmenekült Athénből, 44 év], Athénben Kairimos volt az [archón]. (308/307)

21. Attól fogva, hogy Démétrios lerombolta Munychiát és bevette Kyprost, és Phill[...p[...]]43 [év], Athénben Anaxikratés volt az archón. (307/306)

22. Attól fogva, hogy megszületett Sósiphanés, a költő és [...] 42 év, Athénben [K]oroibos volt az archón. (306/305)

23. Rhodos ostromától, és attól fogva, hogy Ptolemaios átvette a királyságot, [41 é]v, [Athénben Euxenippos volt az archón]. (305/4)

24. Attól fogva, hogy földrengés volt Ióniában, és Démétrios megegyezés értelmében bevette Chalkist, [... Dé]métriosé, 40 év, Athénben Pherekleias volt az archón. (304/303)

25. Attól fogva, hogy üstökös tűnt fel, és Lysimachos átkelt Ázsiába, 39 év, Athénben Leóstratos volt az archón. (303/302)

26. Attól fogva, hogy Kassandros és Démétrios fegyverszünetet [kötöttek], ... Kassandros ... meghalt, 38 év, Athénben Nikoklés volt az archón. (302/301)

27. [Attól kezdve, hogy ... Démé]trios felvonult Chalkisba, az athéniek pedig Kas[sandros ...] Ptolemai[os] ... 35 év, [Athénben Euktémón volt az archón]. (299/298)

N. Gy.

A *Marmor Parium* különféle történeti művek és irodalomtörténeti adattárak (pl. a tragédiák bemutatóit megörökítő ún. *didaskaliák*) adataiból készített krónika, amely a görög világ eseményeit a mítoszok világába vesző bronzkortól, Kr. e. 1581-től Kr. e. 264/263-ig beszéli el. A krónika időszámításának alapját az athéni királyok és archónok évei adják, a dátumokat a kompilátor a krónika összeállításának évéhez, Diognétos archónságának időpontjához, vagyis Kr. e. 264/263-hoz viszonyítja. Ha tehát a krónika azt írja: „attól fogva, hogy Alyattés lett Lydia királya, Athénben pedig Aristoklés volt az archón, 341 év”, a pontos dátumot úgy számolhatjuk ki, hogy az időszámítás kezdőpontjához, Kr. e. 264-hez hozzáadjuk a 341-et. A végeredmény Kr. e. 605/604. Kr. e. 683-tól az évszámokban időnként megfigyelhető egy év eltérés (vagyis a *Marmor Parium* rendszeresen egy évvel korábbra teszi az eseményeket, mint ahogyan azt egyéb forrásokból ismerjük), pl. Euthydemos archóni éve valójában Kr. e. 555/554-ben volt, nem pedig Kr. e. 556/555-ben ($292 + 264 = 556$). Ez az eltérés a Kr. e. 5–3. század évszámainál megszűnik. Más következetlenségek is megfigyelhetők az athéni kultúrát csodáló parosi szerző művében. Az A 50. pontban a krónika Euripidész születését a 222. évre (vagyis Kr. e. 485/484-re) teszi, 44. születésnapját a 179. évre (Kr. e. 442/441), amikor a költő még csak 43 éves volt, az A 63. pont azonban 79 évesnek mondja, amikor a 145. évben (Kr. e. 407/406) meghal, noha ekkor még csak 77 esztendő volt ($222 - 179 = 77$). Mindez arra vezethető vissza, hogy a kompilátor több forrásból dolgozott, s azok adatait nem mindig hangolta össze. Ez magyarázhatja azt is, hogy miért következtlen egyes események datálása, vagyis miért csúsznak el olykor a máshonnan ismert archóni évek. A szerző Athén iránti elfogultsága nemcsak abból világlik ki, hogy az athéni történelem jelenti műve kronológiai vázát, és az athéni történelmi, irodalom- és kultúrtörténeti események adják az anyag legnagyobb részét, hanem abból is, hogy pl. a plataiai győzelmet az athéniek diadalaként tünteti föl, míg a valódi győztest, Spártát meg sem említi. A lamiai háborút (323–322) sem az athéniek vívták egymagukban Antipatros ellen, hanem az aitolok és többi szövetségesük segítségével. Jellemző, hogy a szerző az athéni synoikismost jóval a trójai háború elé datálja (Kr. e. 1259), amivel Athén kulturális fölényét még jobban kihangsúlyozza a többi görög állam fölött. A Kr. e. 324-et követő események ismertetése során a Ptolemaiosok aránytalanul nagy szerepet kapnak a többi diadochos hátrányára. Ez a nézőpont talán azzal indokolható, hogy a krónika összeállításának idején a Kyklasok szigetei a Ptolemaiosok befolyása alatt álltak.

175. I. EUMENÉS SZERZŐDÉSE A PHILETAIREIÁBAN, ILLETVE ATTALEIÁBAN ÁLLOMÁSOZÓ CSAPATOKKAL

H. H. Schmitt: *Die Staatsverträge des Altertums*. III. München, 1969, 481. Két darabba tört szürkésfehér márványstélé, Pergamonban találták, ma a berlini Pergamon Múzeumban őrzik.

Kr. e. 263–241 között

Azok a kérések, amelyeket Eumenés, Philetairos fia teljesített a Philetaireiában és Attaleiában állomásozó katonáknak. *vacat* Gabonajárandóság fejében medimnosonként négy drachmát, borjárandóság gyanánt metretésenként szintén négy drachmát fizessenek ki. A katonai évről: | 5. az legyen tíz hónapos és ne tegyen hozzá szökőhónapot.¹ Azokról, akik a meghatározott számú szolgálati évet letöltötték, és nem szolgálnak tovább: kapják meg a korábban leszolgált idővel arányos végkielégítést. Az árvaellátásról: folyósítsák a legközelebbi rokonoknak, vagy a végrendeletben megjelölt személynek. Az adókról: | 10. legyen érvényben a negyvennegyedik évben megadott adómentesség.² Ha valakinek lejárt a szolgálati ideje vagy a leszereléséért folyamodik, engedjék el anyagi javaival együtt, és az adófizetés alól mentesítsék. A négy hónapra megígért zsoldról: fizessék ki a megegyezés szerint, és ne vonják le a zsoldból.³ A fehérnyárfa-koszorúval kitüntetett katonákról: | 15. kapják meg a kitüntetés idejére járó gabonát is.⁴ Az eskü és a megegyezés szövegét Eumenés írassa fel négy márványstélére, és állíttasson fel egyet a pergamoni Athéné-szentélyben, egyet Gryneionban, egyet Déloson és egyet a mytilénéi Asklépios-szentélyben. *vac.* Az eskü, amelyet Paramonos, vezérei | 20. és a parancsnokságuk alatt az Ida melletti Philetaireiában állomásozó katonák, valamint Polylos, alvezérei és Attaleiában állomásozó katonáik, valamint Attinas lovassági parancsnok és lovas katonái, illetve Homoloichos és a parancsnoksága alatt lévő tralesek⁵ tettek, így hangzik: „Esküszöm Zeusra, Gére, Héliosra, Poseidónra, Démétérre, Arésre, Athéna Areiára és Athéna Tauropolosra, | 25. valamint az összes többi istenre és istennőre: teljes mértékben kibékülök Eumenéssel, Philetairos fiával, jóindulatú leszek hozzá és övéihez, és nem fogok összeesküdni Eumenés, Philetairos fia ellen, és nem fogok fegyvert fogni ellene, és nem fogom cserbenhagyni Eumenést, hanem életem végéig harcolni fogok érte és államáért. | 30. Megígérem, hogy a többi feladatot is jóindulatúan, habozás nélkül és teljes odaadással, képességeim szerint fogom teljesíteni. Ha észreveszem, hogy valaki összeesküvést szervez Eumenés, Philetairos fia ellen, vagy valami ilyesfélét tervez akár ellene, akár állama ellen, amennyire rajtam áll, nem fogom hagyni, hanem | 35. azonnal vagy amilyen gyorsan csak tudom, hírrül adom Eumenésnek, Philetairos fiának, ha valaki ilyen dolgokban sántikál, vagy, ha valakivel kapcsolatban ilyen gyanúm támad, a lehető leghamarabb jelentem neki. Ha valamit rám bíz, legyen az város, erődtmény, hajók, akár a vagyona vagy valami más, azt meg fogom őrizni, és pontosan és igazságosan vissza fogom szolgáltatni Eumenésnek, Philetairos fiának vagy a megbízottjának, amennyiben tartja magát a megállapodáshoz. | 40. Ellenségeitől nem fogadok sem levelet, sem követet, és én sem üzenek nekik. Ha valaki levelet hoz nekem, a levelet lepecsételt állapotban beszolgáltatom, és a levél kézbesítőjét a lehető leggyorsabban átadom Eumenésnek, Philetairos fiának, vagy, ha valakivel kapcsolatban ilyen gyanúm támad, rögtön jelentem neki, és hozzá viszem, hozzá vezetem. | 45.

Ezt az esküt semmiféle ürüggyel és csalfasággal sem fogom kijátszani. Amennyiben a megegyezésben foglaltak megvalósulnak, feloldom esküjüket alól Eumenést, Attalos fiát és azokat, akik vele együtt esküt tettek. Amennyiben őszintén esküszöm, és hűséges maradok Eumenéshez, Philetairos fiához, mindig jól menjen a sorom, és egyben enyéim sora, | 50. de ha hamisan esküdnek, és megszegnék valamit a megegyezésben foglaltak közül, pusztuljak el, és velem együtt nemzetségem.” v Eumenés esküjének szövege: „Esküszöm Zeusra, Gére, Héliosra, Poseidónra, Apollónra, Déméterre, Arésre, Athéna Areiára és Athéna Tauropolisra, valamint az összes többi istenre és istennőre: jóindulatú leszek Paramonoszhoz, vezéreihez és a többi zsoldoshoz, | 55. akik az Ida melletti Philetaireiában Paramonos parancsnoksága alatt szolgálnak, valamint Arkéshez és a vezetése alatt lévő helyőrséghez, valamint Philonidészhez és azokhoz a zsold nélkül szolgáló katonákhoz is, akik szintén esküt tettek, jóindulatú leszek hozzájuk mind személyükben, mind összességükben, szintúgy Polylaoszhoz, vezéreihez és az összes többi katonához, akik parancsnoksága alatt Attaleiában szolgálnak, mind a gyalogosokhoz, mind a lovasokhoz, mind a tralesekhez, | 60. amíg a mi oldalunkon harcolnak, és nem fogok áskálódni ellenük, sem én, sem másvalaki a megbízásomból. Nem fogom kiszolgáltatni semmiféle módon és semmiféle ürüggyel az ellenségnek sem személyüket, sem vagyonukat, sem tisztjeiket (?), sem választott képviselőiket, és nem fogok fegyvert ellenük... „

A. B.

I. Eumenés (ur. Kr. e. 263–241) pergamoni uralkodó Philetaireiában és Attaleiában állomásozó zsoldosai fellázadtak, majd négyhavi lázadás után kiegyeztek az uralkodóval. A lázadás, és így a szerződés időpontja vitatott. A szerződést négy példányban írták föl, ezek közül a pergamoni másolatot ismerjük, amelyet ma Berlinben őriznek. I. Eumenés vér szerinti apja Eumenés volt, de Philetairos örökbe fogadta, ezért szerepel Philetairos fiaként. A 46–47. sorban szereplő Eumenés, Attalos fia I. Eumenés unokatestvére volt. Szerepe a felkelésben vitatott. Vagy túszul ejtették a felkelők, s a nekik tett esküjét a kiegyezés után ezért oldották föl, vagy részt vett a felkelésben (esetleg a Seleukidák támogatásával), s ezért tekintették semmisnek a lázadás során tett esküjét.

¹ A katonai év csak tíz hónapig tartott. A téli, esős időszakban nem folytattak hadműveleteket.

² A negyvennegyedik évet feltehetőleg a Kr. e. 312/311-ben kezdődő Seleukida éra alapján számolták, így ez Kr. e. 269/268-ra, a Kr. e. 263-ig uralkodó Philetairos idejére esett.

³ Ti. a lázadás négy hónapjára eső zsold kifizetéséről van szó.

⁴ Meghatározott ideje szolgáló zsoldosok kapták a fehérnyárfa-koszorút, amely többleteltetésre jogosított. A vitatott értelmű sor azt jelentheti, hogy a kitüntetett katonák is kapják meg a lázadás időszakára eső zsoldot.

⁵ A tralesek vagy tralleisiek thrák zsoldosok voltak.

176. ARANYPÉNZ KIBOCSÁTÁSA EGYIPTOMBAN

Pap. Cairo Zen. 59 021. Papiruszlevél. Vö. Moravcsik Gy.: *Miről vallanak a papiruszok?* Budapest, 1961. 44.

Kr. e. 258

Apollónioszt üdvözli Démétrios.

Bárcsak jó erőben volnál magad is, és minden egyéb kedvedre volna. Ami engem illet, úgy cselekszem, ahogy leveledben utasítottál. Kaptam 57 000 aranyat, amelyeket veretés után visszaküldtem. Kaphattuk volna ennek sokszorosát is, hiszen amint már korábban is megírtam neked, az erre hajózó idegenek, a kereskedők, ügynökök és mások magukkal hozzák az ő jófajta honi pénzüket és a hármasaranyakat, hogy ama rendelet értelmében, amely úgy intézkedik, hogy átvegyük és újra verjük azokat, új pénzt kapjanak érte. De mivel Philaretos nem engedi meg nekem, hogy elfogadjam, és nem tudjuk, hogy kihez forduljunk ez ügyben, kénytelenek vagyunk a ... el nem fogadni, az emberek pedig méltatlankodnak, mivel sem a pénzváltó üzletek, sem... mi el nem fogadjuk, sem pedig nem küldhetik az országba áruért, hanem aranyuk, amint mondják, haszontalanul hever, s nem kis veszteséget szenvednek, mivel, noha emiatt küldték őket külföldről, nem egykönnyen tudják másoknál elhelyezni, még csökkentett értékben sem. A városban lévők is nehezen tudják értékesíteni a lekopott arányaikat, mert senki sem tudja, hogy kihez forduljon, hogy valami ráfizetéssel jó aranyat vagy ezüstöt kapjon cserébe. Ez lévén jelenleg a dolgok állása, úgy látom, hogy a király bevételei nem csekély kárt szenvednek. Megírom tehát neked mindezt, hogy tudjál róla, és ha jónak látod, írdál ez ügyben a királynak és nekem is, hogy kihez forduljak ezeket illetőleg. Én ugyanis előnyösnek tartom, ha lehetőleg minél több arany jön be külföldről, és a király pénze mindig jó és új anélkül, hogy ez költségbe kerülne. Ami mármost azt illeti, hogy egyesek hogyan bánnak velünk, erről nem szívesen írok, de amint megérkezel, hallani fogsz róla. ... Írdál nekem mindenről, hogy aszerint cselekedjem.

Jó erőt.

A 28. évben Gorpaios 15-én.

(A hátlaapon:) Apollóniosznak.

(Második kéz:) Démétrios levele

M. Gy.

A levél címzettje, Apollónios, II. Ptolemaios Philadelphos pénzügyi főfelügyelője volt. Démétrios feltehetőleg az alexandriai pénzverdét vezette. A hellenisztikus Egyiptomban nem használhattak idegen pénzeket, hanem a pénzforgalom egységesítése céljából be kellett őket cserélni egyiptomi veretekre. Az új veretekhez a becserélt érmekből nyert nemesfémeket használták föl. Ez természetesen nem kis hasznot jelentett a kincstárnak. A pénzváltás akadozásának okait nem ismerjük.

177. A MAKEDÓN HADSEREG TÁBORI SZABÁLYZATA

L. Moretti: *Iscrizioni storiche ellenistiche*. II. Firenze, 1976, 114. Amphipolisban talált márványfelirat. Az eredeti, három hasábian felírt szövegnek csak két nagyobb (A és B) töredéke maradt fenn.

Kr. e. 3. sz. vége – 2. sz. eleje

A 1.

... (az őrszemek) ne válaszoljanak az őrjáratnak, hanem – egy hang nélkül – mutassák, hogy talpon vannak. Az őrjáratokról: A tetrarchések járják körbe sorjában valamennyi körzetet (*stratégia*) 1 5. fáklya nélkül, és az üldögélő vagy alvó őrt bírságolják meg a tetrarchések minden egyes vétségért egy drachmára, és a jegyzőkkel (*grammateis*) hajtásák be a (bírságot) ...

B 1.

... azokat, akik az előírt fegyverek közül valamelyikkel nem rendelkeznek, bírságolják meg az előírtak szerint: védőingért¹ (*kotthybos*) két obolost, sisakért (*kónos*) ugyanannyit, nehéz lándzsáért (*sarissa*) három obolost, rövid kardért ugyanannyit, lábvértekért két obolost, pajzsért egy 1 5. drachmát (*rójanak ki*). Parancsnokok (*hégemón*) pedig az említett fegyverek esetén a kétszeresét fizessék, és vértért két drachmát, a mellvértért pedig egy drachmát. A bírság összegét pedig a jegyzők és a segédtisztek parancsnokai (*archypéretai*) vegyék át, jelentve a királynak, hogy kik mulasztottak. 1 10. A zsákmánnyal való helyes bánásmódról: Ha valaki zsákmányt visz a táborba, tegyék közszemlére a stratégosok, a szakaszparancsnokok, és a tetrarchések, a többi parancsnok, valamint elegendő segédtiszt társaságában, a (tábornál) három stadion távolságra, 1 15. és ne hagyják azoknál, akik zsákmányoltak. Ha mégis elkövetné valaki az említett vétséget, a parancsnokok és a szakaszparancsnokok és a tetrarchések és a segédtisztek parancsnokai fizessék meg a megítélt büntetést, mindenki a saját zsákmányából 1 20. ... tegyék meg amit lehet ... a tetrarchések(nek a?)... szabad...

A 2.

... ha (a tisztek) nem jelentik fel a királynak a vétkeket, büntessék meg őket három tizenkét (*obolosra*)² és adják át (a bírság összegét) a testőröknek (*hypaspistais*), hogyha ezek küldik be elsőként a vétkekről szóló vádiratot. A táborverésről: Amikor befejezik a király számára épített védőpalánkot és a sátra felverését is, és elegendő tér van körülötte, azonnal rendeljék el a testőrség szállásának (*felépítését*) ...

B 2.

... ha pedig vala... 1 5. ... vagy a ... vagy az, aki mindig a beszállással (*foglalkozik*) ... szállásokat és a többi(t)... behajt... szükség... 1 10. fegyelmeztetlenkedik, azokn... aki az udvar ügyeivel foglalkozik (*ho epi tés aulés*): ha pedig ... tizenkét (*obolosos büntetést*)... és ... ugyanazt tegye az is, aki az udvar ügyeivel foglalkozik. A takarmányrekvirálásról: 1 15. Ha pedig valaki ellenséges területen rekvirál takarmányt, tűzzön ki jutalmat (a raktárakat elárulók számára) és fizesse ki ... Ha pedig valaki (lábán álló) gabonát felgyújtana vagy szőlő(t)öt kivágna, tűzzenek ki a fejére díjat a stratégosok ...

A 3.

... kerületet ... (*akit jutalmul*) koszorúval (*tüntettek ki*), a zsákmány neki járó részének kétszeresét kapja,³ az ügyintézőnek (*aki a zsákmányt felosztja, cheiristés*) azonban ne adjanak semmit, (*az ügyben*) a király barátai döntsenek. 5. A jelszavakról: Kapják a jelszót ... amikor a védősánc kapuit bezárják...

V. P.

A töredékes felirat betekintést nyújt a makedón hadsereg szolgálati szabályzatába. A szöveg néhány helyen nehezen értelmezhető. A ránk maradt részek tartalma: az őrszemekről, az őrzáratokról, a zsákmánnyal való helyes bánásmódról, a táborverésről, a takarmányrekvirálásról, a jelszavakról. A szabályzat egyes pontjai összevethetők Aineias Taktikos művével (151. dok.).

¹ A védőing (*kotthybos*) kifejezés értelme vitatott. Nem jelenthet vért alatt viselt inget, mivel ezeknél a csapatoknál csak a tiszteknek volt vértjük. Sokkal valószínűbb, hogy a bőrből vagy sűrű szövethől készült védőinget értették e kifejezés alatt.

² A tizenkét obolosos más néven egy didrachmon, vagyis egy két-drachmás. Egy drachmában ugyanis hat obolos van. Három tizenkét obolos értéke hat drachma. A büntetés értéke meglehetősen magas, ha összehasonlítjuk azzal, hogy egy tiszt, ha nincs mellvértje, mindössze két drachmát tartozik fizetni. Ez azzal magyarázható, hogy meg akarták akadályozni a fosztogatást, és azt, hogy a fosztogatók zsákmányuk egy részével megvesztegessék tisztjeiket.

³ A katonai kitüntetések között mind a görögöknél, mind pedig Rómában (*corona*) elterjedt volt a koszorú. A kitüntetett katonák nagyobb (esetünkben kétszeres) részt kaptak a zsákmányból, vagy nagyobb élelmiszer-fejadagra voltak jogosultak (vö. I. Eumenés szerződése a Philetaireiában, illetve Attaleiában állomásozó csapatokkal, 175. dok., 15).

178. ALAPÍTVÁNYI ISKOLA MILÉTOSBAN

SIG³ 577. A milétosi Delphinionban talált, kőtáblára vésett felirat. Ma Berlinben őrzik.

Kr. e. 200/199

Így határozott a nép, az egybegyűlteket előterjesztése (*alapján*): miután Eudémoszt, Thallión fiát a nép jótevőjévé választotta, és bőkezűségének legnagyobb emlékeztetét minden időkre megörökítette, kihirdette, hogy a szabad születésű gyerekek oktatására tíz ezüsttalantont ad a maga és testvérei, Menandros és Dión vagyonából, megszavazták a milétosiak: Eudémoszt legjobb ügykezelőre való tekintettel részesítsék dicséretben, és gondoskodják erről a tanács és a nép.

Azért, hogy döntéseik alapján megfelelően kezeljék a rendelkezésre álló pénzalapot, Eudemos 10. a megállapodás során meghatározott időközönként átutalja az egy évre felajánlott pénzüsszeget a kincstárnokoknak, a kincstárnokok pedig azonnal átadják azt az államkassza választott kezelőinek, s ők nyissanak egy állami számlát „az Eudemos által a szabad gyerekek nevelésére adományozott összeg” címmel, jegyezzék fel rá és őrizték meg

ezt a pénzt, de át kell adniuk azt az őtánuk választott pénzkezelőknek, hogy a népgyűlés határozhasson a jövőben általuk befizetett jövedelmekről. Ha mégsem adják át azt a pénzt, ami a számlán áll, büntetésül fizessék meg a népnek az összeg kétszeresét. | 20. Az állami jövedelmekről mérleget készítő adófelügyelők különítsenek el minden évben az egyenlegben háromszáz statért a pénzalap leendő jövedelmének fejében, és utalják át minden hónapban a kincstárnokok kiadásaira az esedékes összeget. Ha pedig nem különítik el az összeget az előírtak szerint, fizessenek ötszáz statér büntetést, amelyet Hermésnek és a Múzsáknak szenteljenek.

Akik testnevelést vagy írást akarnak tanítani, iratkozzanak fel a jövő évre beiktatott gyermekfelügyelőknél, minden évben van feliratkozás Artemisióon havának közepétől huszadikáig, a felügyelők pedig függesszék ki a neveket Antiochos oszlopcsarnokára. Nyolc | 30. nappal az említett hónap lejártá után, miután összegyűlt a népgyűlés, helyezzenek a színpadra egy háromlábú edényt és egy füstölőt, legyenek ott a papok (*közül*) a gyerekek tornacsarnokában tisztelt Versenyek Hermésének papja és a Múzsák papja, a szentély hírnöke, azok, akiket kézfelemeléssel megválasztottak, és be akarják tölteni a gyermekfelügyelő tisztét, és amíg él, maga Eudémós is, azután pedig Eudémós leszármazottai közül a legidősebb, s ő mutassa be a tömjénnel a füstáldozatot Hermés, a Múzsák és a Múzsákat vezető Apollón tiszteletére, a szentély hírnöke pedig imádkozzék a népgyűlés résztvevőieért, hogy aki szavaz a testneveléstanárookra és az írástanárookra, azokra szavazzon, akiket a gyerekek tanítására a legalkalmasabbnak talál, és semmiféle becsvágy ne befolyásolja az igazságosság ellenében döntését, (*és aki az igazság szerint dönt*), | 40. annak jól menjen a sora, de aki nem, annak éppen ellenkezően. Ezután pedig a gyermekfelügyelők adják át a tanács írnokának a felírt neveket, ő pedig vezesse elő őket egyenként. A bejövőket eskessék meg egyenként a papok és a szentély hírnöke. A testneveléstanárok esküje pedig így hangozzék:

Esküszöm Hermésre, hogy a milétosiaiak közül senkit sem beszéltem rá, hogy énám szavazzon, és mást sem bíztam meg vele, hogy érdekemben propagandát folytasson, és átok terhe alatt kijelentem, hogy az igazul esküvőnek jól menjen a sora, a hamisan esküvőnek pedig éppen ellenkezően.

Az írástanárok ugyanezt az esküt tegyék le, de Apollónra és a Múzsákra esküdjenek. A megjelentek közül szavazzanak meg kézfelemeléssel és nevezzenek ki négy testneveléstanárt | 50. és négy írástanárt.

A testneveléstanárok bére a határozat értelmében havonta és személyenként harminc drachma, az írástanároké pedig havonta és személyenként negyven drachma. A szónoklataik és egyéb ügyeik költségeiről a gyermekfelügyelői törvény rendelkezik. A megszavazott testneveléstanároknak el szabad utazniuk, ha versenyzőként részt akarnak venni valamelyik koszorút adó versenyjátékon, amennyiben a gyermekfelügyelők elengedik őket, és ha olyasvalakit biztosítanak maguk helyett a gyerekek oktatására, akivel a gyermekfelügyelők is meg vannak elégedve. Azért, hogy a bért mindegyikük rendszeresen megkapja, a kincstárnokok a meghatározott összeget | 60. minden hónap első napján adják át a testneveléstanároknak és az írástanároknak. Ha valamelyikük mégsem adja át, fizessen büntetésként ötszáz statért, amelyet Hermésnek és a Múzsáknak szentelnek, ebből hajtásák be a testneveléstanárok és írástanárok számára kifizetendő bért a piacfelügyelőkre vonat-

kozó törvénynek megfelelően. A költségvetés által e célra elkülönített alapot senki, semmilyen formában ne használja föl más célra. Ha azonban valaki javaslatot tesz, vagy előterjeszt, vagy szavazásra bocsátja, hogy vagy más célra fordítsák, vagy a javasoltnál alacsonyabb összeget állapítsanak meg, azt, aki ezek közül valamit elkövet, sújtsák ötszáz statér bírsággal, amelyet Hermésnek és a Múzsáknak szentelnek.

A továbbiakban, amikor az elkülönített alpból e célra kifizetett összegeket megkapják a gyermekfelügyelők, l. 70. küldjenek egy különösen szép ökröt a didymai Apollónnak, a didymaiak ötévente tartott ünnepére, s a többi évben az ökörterelések ünnepére, és vonuljanak ünnepi menetben ők maguk és az általuk kiválasztott gyermekek, és közülük a kézfelemeléssel megválasztott elnökök, és Eudémos is, amíg csak él, azután pedig Eudémos leszármazottai közül a legidősebb. Az elküldött áldozati állatot a gyermekfelügyelők áldozzák fel, és osszák ki a gyermekek és azok között, akik a határozat értelmében az ünnepi menetben részt vettek.

Engedjék el a gyermekeket a tanításról minden hónap ötödik napján, s a gyermekfelügyelők jegyezzék föl ezt is a szünetek közé a többi napokkal együtt, amiként l. 80. ezt a gyermekfelügyelői törvény előírja.

Azért, hogy a nép határozata és az Eudémos által ez ügyben kimutatott bőkezűség mindenki számára láthatóan fennmaradjon, gondoskodjanak róla a kőművesek az építésszel együtt, hogy ezt a határozatot két kőtáblára fölvéssék, és az egyiket a gyermekek tornacsarnokába, jól látható helyre állítsák föl, a másikat pedig a delphoi Apollón szentélyébe, az Eudémos, Thallión fia által emelt talapzatra. Azért, hogy Eudémos ez ügyben megnyilvánuló bőkezűsége miatt méltó megtiszteltetésben részesüljön, meghatározott időközönként tanácskozni fog a népgyűlés. A népgyűlés úgy határozott, hogy fehér táblára írják fel a néphatározatot.

N. Gy.

A feliraton szereplő jótevő (*euergetés*), a milétosi Eudémos, városának eponym stephanéphorosa volt Kr. e. 210/209-ben. Az euergetéseket haláluk után állami temetésben részesítették hálából nagylelkűségükért. A görög polisok nem ismerték az állami iskolarendszert, ezért a polgárok vagy maguk fizették gyermekeik taníttatását, vagy alapítványi iskolába írták őket. Eudémoséhoz hasonló alapítványi iskolát találunk Teóson a Kr. e. 2. században, amelyet Polythrus alapított (SIG³ 578). Az euergetésekkel foglalkozó irodalomból kiemelendő Ph. Gauthier: *Les cités grecques et leurs bienfaiteurs (IVe–Ier siècle avant J.-C.). Contribution à l'histoire des institutions*. Athènes–Paris, 1985. (= BCH Suppl. 12.)

179. RABSZOLGA-FELSZABADÍTÁS DELPHOIBAN

E. Schwyzer: *Dialectorum Graecarum exempla epigraphica potiora*. Hildesheim, 1960. 338. A delphoi Apollón-templom talapzatának poligonális falazatára vésett felirat.

Kr. e. 178.

Praxias archóni évében, Amalios havában, a delphoi Philokratés, Theophrastos fia átadott a pythói Apollónnak egy férfiszemélyt, akit Kómosnak hívnak, értéke tizenhárom mina, minthogy Kómos rábízta az adásvételi szerződést az istenre. A törvény értelmében Praxias, Eudokos fia ad biztosítékot. Kómos tizenhárom év alatt fizesse ki a 1 5. tizenhárom ezüstminát Philokratésnek évente egy drachmát befizetve Archelaos közpénztárába. Ha valami történne Philokratésszel, az ezüstöt örököseinek, 1 10. Theophrastosnak és Xenónnak fizesse ki Kómos, mindegyiknek a neki járó részt. Ha pedig valaki rátenné a kezét Kómos maradék pénzére, vagy azután lépne föl követeléssel, hogy a pénzt már befizette, álljon jogában a tanácstagoknak és bárkinek, aki csak akarja, visszaállítania (*Kómos*) szabadságát, s ezért ne lehessen megbüntetni vagy felelősségre vonni őket. Tanúk: az archónok Kallias; Damenés; Bacchios; Hérys, Pleistón fia; 1 15. Kleodamos, Ateisidas fia; Patrón, Iatadas fia; Euarchos, Menestas fia; Nikaios, Dexippos fia; Kleón, Xenophilos fia.

N. Gy.

A delphoi Apollón-templom talapzatául szolgáló polygonális falazat kövei több száz rabszolga-fel-szabadító feliratot tartalmaznak. A saját felszabadításukra, vagyis szabadságuk megváltására pénzt összegyűjtött rabszolgák akkor látták valóban biztosítva szabadságukat, ha a delphoi istent hívták tanúul a felszabadítás aktusához. Ha ugyanis a tulajdonos vagy annak örökösei nem tartották volna magukat a szerződéshez, szentségtörést követtek volna el. A leggyakoribb felszabadítási forma az volt, hogy a rabszolga formálisan fölszabadult, de gazdája haláláig (más esetben egy előre meghatározott időpontig) életjáradékot tartozott fizetni gazdája vagy annak örökösei számára.

180. EGY JÓTEVŐ PERGAMON BUKÁSAKOR

L. Robert–J. Robert: *Claros I. Décrets Hellénistiques*. Paris, 1989, 11–62. A Klazomenaihoz tartozó Klaros szentélykörzetében talált, mind a négy oldalán teleírt kőhasáb.

Kr. e. 133 után

I. Columna

Még azután is sokat járt a tornacsarnokba, hogy nagykorúvá lett, és lelkét a legnemesebb tudományokkal táplálta, testét pedig athlétikai gyakorlatokkal edzette. Meg is koszorúzták mint győztest a szent versenyek alkalmával, amelyeket aztán saját hazájában is megrendezett.¹ Az isteneket megillető áldozatokat bemutatta, és minthogy kezdettől fogva arra törekedett, hogy saját jólétéből mindenki egyformán részesedjék, édes bort osztott a népnek, és vagyonából chorégiákra is adott pénzt.

Nemcsak azt tartotta jónak, ha valaki testi kiválóságával tűnik ki vagy válik díszére saját hazájának, hanem azt is, ha szavakkal is és a közügyekben való aktív részvétellel is a közösség javát szolgálja. Elment tehát Rhodos városába és ott a legjobb tanítómestereknél töltötte az időt,² és gondtalanul, minden tekintetben háborítatlanul élt, mindkét város megbecsülésétől övezve. Ezután, minthogy egy társával együtt követnek választották Smyrna városába, mindkét néphez méltó módon mutatta be az isteneknek a szokásos

áldozatokat, és az áldozatra kiutalt összeget visszaadta a népnek. A továbbiakban itt is a legjobb tanárok társaságában időzött. Ezután igazolást kapott távollétének egész idejéről, és nemcsak az őt befogadó smyrnaiak népgyűlési határozata ismerte el életvitelének erényességét és helyességét, hanem mi is dicséretben részesítettük azért, mert követként olyan pompásan teljesítette küldetését.

II. Columna

...megszerezte ...Követként és tanácsadóként is mindig leginkább a város érdekét tartotta szem előtt, becsvágya pedig sohasem hagyott alább. A követi utazásokat, vagyonát nem kímélve, mind a sajátjából fedezte, és ezeket mindig előírászerűen vitte véghez, akár helytartókhoz (*stratégosok*)³, akár quaestorokhoz (*tamiasok*) vagy városokhoz küldték. Amikor igen nagy vész fenyegetett, akkor még a római consulokhoz és a senatushoz is követségbe indult a legnemesebb ügyben, és ezt a feladatot is megfelelően látta el.⁴ A többi polgárt nem nyugtalanította, hanem hagyta, hogy magánügyeikkel foglalkozzanak, ő viszont mindenkiért magára vállalva a veszélyt, szárazon és vízen honfitársai érdekében nem kímélte sem testét, sem lelkét, sőt életét is kockára tette. Találkozott tehát a római consulokkal, és azok méltónak tartották a barátságukra. Ezt a barátságot a polgártársai számára gyümölcösöztette azáltal, hogy a hazájában legelőkelőbbeknek pártfogókat szerzett. Mindez megfelelt az ő reményeinek és a senatustól is ígéretet kapott a megvalósításra.

Amikor a rabszolgák városából⁵ származók jogtalanul, fegyverrel támadtak ránk és fosztogatták akkoriban birtokolt földjeinket, akkor idegenben, követtársával együtt folytatott tárgyalások után nemcsak a birtokokat adta vissza az arra jogosultaknak, hanem rendeletileg is megtiltotta az embereknek, hogy vetőmagot zsákmányoljanak és más kárt okozzanak. A senatus az ügyben vétkesek ellen határozatot hozott, hogy a (*római*) népet kár ne érje,⁶ és hogy a provinciába érkező praetorok erélyesen lépjenek föl hasonló esetben.

Amikor egy polgárt a provinciában a római bíróság elítélt, akkor ő elment a propaetorhoz és miután megtárgyalta vele a dolgot, a vádat érvénytelenítette, és így az ítéletet, a polgárt és a törvényt is sértetlenül megóvta. Máskor pedig, mikor olyan rendelet született, amely bizonyos (*már meglévő*) törvényekkel ellentétben állt, elment és meggyőzte a proconsulokat, hogy a bíróságoknak (*tiszteletben kell tartaniuk a helyi szokásokat*).

III. Columna

Mind a várost, mind pedig a római consulokat méltó módon képviselte, és a rábízott feladatot teljesítette. A kapott pénzt teljesen a népre költötte azáltal, hogy az isteneknek őket megillető füstölőt ajánlott fel, és ennek felállítását is saját vagyonából fedezte. Ily sok (*diplomáciai*) küldetést vitt véghez papi tisztségviselőként.

Helyesnek találta, hogy önként is kitartson a város fennmaradását fenyegető veszedelmekben, és hazája szorult helyzetében azon ügyeket, amelyekben őhozzá fordultak törvényesen intézte, és a lehető legjobban beszélt és cselekedett. Sokakkal, akiket népük véletlen balszerencse folytán száműzött, vagy akik segítségre szorultak, azokkal emberségesen és állampolgárhoz méltóan bánt, jóságosan megajándékozta és befogadta őket, ha ezt ők maguk vagy a nép kérte. Mindig emberbarátian és a város erkölcsiéhez méltón

viselkedett. Sokaknak azáltal kedvezett, hogy elengedte adósságaikat, és nem tartott igényt arra, hogy tetteiért hálálkodjanak neki. Így mindenki, akivel jót tett, a népgyűlés üléstermében emléket állított az ő emberbaráti engedékenységeinek. A szűkölködő idegenek és a politikai menekültek közül nem kevésnek nyújtott segítséget, sőt azokkal is törődött, akik a szerencsétlen körülmények miatt kerültek bajba. Mindenkit egyenrangúnak tekintett magával, és mindig jótékonyan viselkedett, nem csupán a városban lakókkal általában, hanem mindenkiel külön-külön is.

IV. Columna

Vagyonát mind az egyes közembereknek, mind pedig a közösségnek példamutatóan bocsátotta rendelkezésére. Sokak esetében, akik egymás között magánügyben szerződést kötöttek, közvetítő és jótálló volt, és ezt senki sem bánta meg, mert nyíltan saját vagyonának terhére vállalt kezességet az érintett feleknek.

Egyébként a chorégiák alkalmával is megnyilvánult a hazája iránti híres becsvágya, hiszen vagyonából a nép által kért műsorszámokat adatta elő. A városba érkezett krétai követek kapcsán felmerült költségeket ígéretének megfelelően ő állta úgy, hogy mindebből senki sem térített meg neki semmit. Befogadott rómaiakat is, és a rájuk eső költségeket is a maga vagyonából fedezte.

Amikor lakodalmát ülte, akkor is édes bort osztott mindenkinek, a polgárokat megvendégelte, és az isteneknek a közjó érdekében kedvező előjelekkel feláldozott állatokat is megosztotta a többiekkel, és alamizsnát is osztott. Nemeslelkűségének hála, még a metoikosoknak és isoteléseknak, sőt még az éppen ott tartózkodó idegeneknek is húst osztott.

Amikor kézfeltartásos szavazással játékszervezővé választották, hogy az egyik szent verseny elöljárója legyen, akkor e tisztséget vállalva kijelentette, hogy ezt a kötelességét is a többivel azonos módon a haza dicsőségére fogja végezni. Gondoskodott arról, hogy érdemeket szerezzen, és arról is, hogy bőkezű legyen a nép felé, ne csupán a polgárok körében, hanem minden ember szemében hírnevessé váljon. Méltó vezetője volt a szent versenyeknek a vele együtt kijelölt férfiakkal körében, akik közül csodálatosan kimagaslott. Semmi kiadást sem sajnálva minden embert meghívott a megrendezendő versenyekre⁷ és az isteneknek bemutatandó áldozatokra.

V. Columna

Elérte, hogy az ideérkező idegenek nem távoztak csalódottan, mert utánozhatatlanul tökéletesnek találták a várost, amelynek hírneve és dicsősége is gyarapodott, hiszen aki csak megfordult itt, az jó véleménynyel volt a városról, és elhíresztelte kiválóságát és bőkezűségét.

Közzétételek, hogy a jövőben is változatlanul arra fogunk törekedni, hogy egyetlenegy kínálkozó alkalmat se mulasszunk el a nép számára akár hírnév és megbecsültség szempontjából, akár politikai okokból fontosak közül, hanem szakadatlanul megpróbáljuk saját eddigi igyekezetünket is felülmúlni. Azért, hogy a tanács és a nép kitüntesse azokat a nemes férfiakat, akik kiválóságukról sokszor tettek tanúbizonyságot, és a jövőben is a legjobb reményekre adnak okot, és akiket méltán tiszteltek és ezáltal a köz érdekében áldozatké-

szekké lettek, a tanács és a nép így határozott: tiszteljék Polemaios Knémadést, Pantagnótos fiát, aki az Apollónias phyléből származik és koszorúzzák meg aranykoszorúval és tüntessék ki aranszoborral kiválósága és a nép iránt tanúsított szeretete miatt. Hirdessék hírnevét a dionysosi és klarosi játékokon, és erre a dionysosi játékokon mindig a prytanisok, a klarosiak alkalmával pedig a játék rendezői ügyeljenek. Koszorúzzák meg őt, és hirdessék dicsőségét mindvégig a harci táncversenyek⁸ és az atlétikai tornák alkalmával. Mégpedig a következő legyen, amit kihirdetnek: a nép megkoszorúzza Polemaios, Pantagnótos fiát aranykoszorúval, és kitünteti őt aranszoborral mint nemes és jóságos férfit, aki buzgó a politikában, és mint aki egyetlen alkalmat sem mulasztott el a város számára előnyösek közül. Aranszobra pedig álljon a klarosi Apollón szentélykörzetében egy oszlopon, a Charisok oltára mellett. Az oszlopra pedig írják fel a szavazással hozott néphatározatot, a szobor alapzatára pedig jelen határozatot. A szoborra, annak alapzatára és az oszlopra vonatkozóan a tanács tett javaslatot, a nép pedig elrendelte. Kallippos levéltáros kapta a feladatot, hogy a rendelkezést a néphatározathoz hozzáírja, a kincstárnok pedig a városi költségvetés terhére a határozat végrehajtásáról és a Polemaios számára készült szobor felállításáról kell gondoskodjon. Hívják meg Polemaios is a díszpáholyba minden verseny alkalmával, mindig, amikor a többieket is meghívják. A prytaneionban pedig közkölségen lássák vendégül.

H. A.

A feliratot a kis-ázsiai partvidéken fekvő Kolophónhoz közeli Klarosban (Apollón szentélykörzete és jóshelye) találták egy nagy márványtömbre vésve. Az első négy hasábot a kötömb nyugati, az ötödiket a déli oldalra írták. A szöveg hiányos, a hasáboknak egy másik kőtáblán kellett folytatódniuk. Mivel a felirat első sorai is elvesztek, egészen a szöveg végéig nem derül ki, hogy kinek a tiszteletére állították ezt az emlékművet.

A kolophóni Polemaios proxenosként említi egy milétosi felirat is, a fenti szöveg pedig nem más, mint saját érdemeit, erőnyeit hirdető önéletrajza. A hellenisztikus korra nagyon jellemző politikai életpályája bontakozik ki belőle. A szövegben említett Aristonikos-felkelés alapján a felirat a Kr. e. 2. sz. végére keltezhető.

¹ A szent versenyek nagyon elszaporodtak a hellenisztikus és római időkben. Legrangosabb csoportjukat az ún. iselastikus játékok alkották. Aki ezek valamelyikén aratott diadalt, azt olyan különleges előjogok illették meg szülővárosában, mint például az olympiai versenygyőzteseket (vö. ifj. Plinius 10,118–119).

² Nem véletlen, hogy a politikai pályára készülő Polemaios épp Rhodosra ment tanulmányútra. Az ottani könyvtár felíratos formában ránk maradt katalógusa szerint olyan jeles szerzők munkái voltak itt meg, mint a Phaléroni Démétrios, Damokleidas (Kr. e. 4. sz.), Hégésias (Kr. e. 3. sz.), Theodektés és Theopompos.

³ Stratégosnak nevezik a III. Attalos halála előtti időben a Kis-Ázsiába küldött római hadvezéreket, később ez a szó jelöli a provincia helytartóit (akár proconsulokat, akár proprætorokat). Mivel a felirat biztosan Kr. e. 133 után készült, itt az utóbbi jelentésben áll.

⁴ A pergamoni felkelés azután robbant ki, hogy III. Attalos végrendeletileg Rómára hagyta államát. A feliratban az Aristonikos-felkelés idejére tehető követségekről van szó. Kolophón

szerepére vonatkozóan ebben az ügyben vö. Strab. 14,646C; Florus 1,35 (2,20). A város nem csatlakozott önként a felkeléshez, de Aristonikos erős flottája rövid időre (talán csak néhány hónapra Kr. e. 133–132 táján) elfoglalta a kikötőt (Notion) és a szentélyt (Klaros), magát Kolophónt azonban nem. A Kolophón szomszédságában fekvő Ephesos volt az a város, amely flottájával megsemmisítette Aristonikos hajóhadát. Jutalomképp ez a város lett az új provincia fővárosa. A felkelést támogató városokra viszont pusztulás várt: Phókaia például csak annak köszönhetette megmenekülését, hogy egykori gyarmatvárosa, Massilia szót emelt érdekében. Kolophónnak saját magának kellett tisztáznia a háborúban játszott szerepét, és ezt a feladatot vállalta Polemaios.

⁵ Ez a rész a felkelés leverése után a római közigazgatás kiépítésével kapcsolatos nehézségeket beszéli el. Elképzelhető, hogy a „rabszolgák városa” az Aristonikos vezette felkelők utolsó, legerősebb támaszpontját jelenti, ahol ekkor már római katonák állomásoztak, és ezeknek az erőszakoskodásairól, fosztogatásairól tett panaszt a senatusnak Polemaios.

⁶ A közismert *senatus consultum ultimum* (*Videant consules ne quid detrimenti res publica capiat!*) szinte szó szerinti görög fordítása (*res publica* = *démos*).

⁷ Apollón tiszteletére négyévente rendezett (penteterikus) sportversenyekről van szó. Fontos, hogy ez nem csupán egy pánhellén verseny, hanem minden ember (görögök és barbárok) számára nyitott rendezvény.

⁸ A pyrrichiosról, vagyis csoportos harci táncról van szó, amely kezdetben spártai szokás volt, később aztán bevezették az athéni Panathénaiákon is. Vö. Platón: *Törv.* 7,815a.

H. A.

A KÖTET ÖSSZEÁLLÍTÁSÁNÁL FELHASZNÁLT SZÖVEGGYŰJTEMÉNYEK

- Bengtson, H.: *Die Staatsverträge des Altertums. II. Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 700 bis 338 v. Chr.* München, 19752.
- Bertrand, J. M.: *Inscriptions historiques Grecques.* Paris, 1992.
- Borzsák István (szerk.): *A görög irodalom világa.* Budapest, 1966.
- Brodersen, K.–Günther, W.–Schmitt, H. H.: *Historische griechische Inschriften in Übersetzung. Band I. Die archaische und klassische Zeit.* Darmstadt, 1992.
- Chadwick, J.–Godart, L.–Killen, J. T.–Olivier, J. P.–Sacconi, A.–Sakellarakis, I. A.: *Corpus of Mycenaean Inscriptions of Knossos. Vol. I. (1–1063) Incunabula Graeca vol. 88.* Cambridge – Roma, 1986.
- Collitz, H.–Bechtel, F.: *Sammlung der griechischen Dialektinschriften. I–IV. (SGDI)* Göttingen, 1884–1915.
- Diehl, E.: *Anthologia lyrica Graeca.* Leipzig, 1925.
- Dittenberger, W.: *Syllogae Inscriptionum Graecarum I–IV.* Leipzig³, 1915–1923.
- Dittenberger, W.: *Orientis Graeci inscriptiones selectae I–II.* Leipzig, 1903–05.
- Fornara, Ch.W.: *Translated Documents of Greece & Rome 1. Archaic Times to the End of the Peloponnesian War.* Cambridge, 1983.²
- Friedländer, P.: *Epigrammata. Greek Inscriptions in Verse from the Beginnings to the Persian War.* Berkeley–Los Angeles, 1948.
- Guarducci, M.: *L'Epigrafia greca dalle origini al tardo impero.* Roma, 1987.
- Guarducci, M.: *Epigrafia greca. I.* Roma, 1967; *II.*, 1970, *III.*, 1975, *IV.*, 1978.
- Hahn István (szerk.): *A hadművészet ókori klasszikusai.* Budapest, 1963.
- Harding, Ph.: *Translated Documents of Greece & Rome 2. From the End of the Peloponnesian War to the Battle of Ipsus.* Cambridge, 1985.
- Hunt, A. S.–Edgar, C. C.: *Select Papyri. I–II.* London–Cambridge (Mass.), 1932–34.
- Inscriptiones Graecae (IG).* Megjelenik, 1873 óta. Beosztása: I–III. Attika; IV. Argolis; V. Lakónia és Messénia; VI. Élis és Achaia; VII. Megaris és Boiótia; VIII. Delphoi (ebben a kiadásban sohasem jelent meg, vö. Fouilles de Delphes III:) IX. Észak-Görögország; X. Épeiros, Makedónia, Thrákia; XI. Délos (a feliratok nagy részét az *Inscriptions de Délos* önálló sorozatában adták ki); XII. Égei-tengeri szigetek; XIII. Kréta (nem jelent meg, vö. helyette: *Inscriptiones Creticae I–IV*); XV. Ciprus (nem jelent meg, vö. helyette Mitford, T. B., *The Inscriptions of*

- Kourion. Philadelphia, 1971; Mitford, T.B.–Nikolaou, I.: *The Greek and Latin Inscriptions from Salamis, Salamis 6*. Nicosia, 1974.)
- IG I³ 1: *Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores. Decreta et Tabulae Magistratum*. Ed. D. Lewis. Berlin, 1981.
- IG I³ 2: *Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores. Dedicaciones, catalogi, termini, tituli sepulcrales, varia, tituli Attici extra Atticam reperti*. Ed. D. Lewis–L. Jeffery, Berlin, 1994.
- Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*. (IKA). Bonn, 1972–től.
- Jacoby, F.: *Die Fragmente der griechischen Historiker*. Berlin–Leiden, 1932–től.
- Jeffery, L. H.: *The Local Scripts of Archaic Greece. A Study of the Origin of the Greek Alphabet and its Development from the Eighth to the Fifth Centuries B. C. Revised Edition with a Supplement by A. W. Johnston*. Oxford, 1990.
- Kaibel, G.: *Epigrammata Graeca ex lapidibus conlecta*. Berlin, 1878.
- Koumanoudes, S. N.–Matthaïou, A. P.: *Archaies Ellenikes Epigraphes*. Athena, 1986.
- Lang, M.: *Graffiti and Dipinti. The Athenian Agora XXI*. Princeton, 1976.
- Lang, M.: *Ostraka. The Athenian Agora vol. XXV*. Princeton, 1990.
- Meiggs, R.–Lewis, D.: *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century BC*. Revised Edition. Oxford, 1988.
- Meritt, B. D.–Wade–Gery, H. T.–McGregor, M. F.: *The Athenian Tribute Lists (ATL) I–IV*. Cambridge (Mass.), 1939–1953.
- Monumenta Asiae Minoris Antiqua (MAMA)* Manchester, 1928–től.
- Masson, O.: *Les Inscriptions chypriotes syllabiques*. Paris, 1961.
- Moravcsik Gyula: *Miről vallanak a papiruszok? (I. e. IV. – i. sz. VIII. század)*. Budapest, 1961.
- Moretti, L.: *Iscrizioni storiche ellenistiche*. I–II. Firenze, 1967–1976.
- Németh György (szerk.): *Államéletrajzok. Aristotelés, Hérakleidés Lembos, Pseudo-Xenophón, Xenophón, Kritias és Héródész Attikos írásai a görög államokról*. Budapest, 1994.
- Peek, W.: *Griechische Vers-Inschriften. Band I. Grabepigramme*. Berlin, 1955.
- Pfohl, G.: *Greek Poems on Stones. I. Epitaphs*. Leiden, 1967.
- Pfohl, G.: *Griechische Inschriften als Zeugnisse des privaten und öffentlichen Lebens*. München, 19802.
- Raubitschek, A. E.–Jeffery, L. H.: *Dedications from the Athenian Akropolis. A Catalogue of the Inscriptions of the Sixth and Fifth Centuries B. C.* Cambridge (Mass.), 1949.
- Schwytzer, E.: *Dialectorum Graecarum exempla epigraphica potiora*. Leipzig, 1923.
- Révay József: *Boldog vadászok*. Budapest, 1959.
- Ritoók Zsigmond (szerk.): *Régi görög hétköznapiak*. Budapest, 1960.
- Ritoók Zsigmond (szerk.): *Színház és stadion*. Budapest, 1968.
- Sarkady János (szerk.): *A demokrácia bölcsője*. Budapest, 1960.
- Sarkady János (szerk.): *Gazdasági élet az ókori Görögországban*. Budapest, 1970.
- Sarkady János (szerk.): *Görög vallás, görög istenek*. Budapest, 1974.
- Sarkady János (szerk.): *A korai Attika történetének forrásai*. I–II/1–2. Debrecen, 1988.
- Schmitt, H. H.: *Die Staatsverträge des Altertums. Dritter Band. Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 338 bis 200 v. Chr.* München, 1969.
- Sokolovski, F.: *Lois sacrées des cités Grecques*. Paris, 1969. (LSG)

Supplementum Epigraphicum Graecum. I–XXXVIII. Leiden, 1923-től.

Szilágyi János György (szerk.): *A görög művészet világa* I–II. Budapest, 1962.

Tituli Asiae Minoris (TAM). Bécs, 1901-től

Tod, M.N.: *A Selection of Greek Historical Inscriptions*. I. *To the End of the Fifth Century B.C.* Oxford, 1946. II. *From 403 to 323 B. C.* Oxford, 1948.

Ventris, M.–Chadwick, J.: *Documents in Mycenaean Greek*. Cambridge, 1973.

Willetts, R. F.: *The Law Code of Gortyn*. Berlin, 1967.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AA:	<i>Archäologischer Anzeiger</i>
AAntHung:	<i>Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae</i>
ABSA:	<i>Annual of the British School at Athens</i>
AC:	<i>L'Antiquité Classique</i>
ACD:	<i>Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis</i>
AClass:	<i>Acta Classica</i>
AE:	<i>Année épigraphique</i>
Aeg.:	<i>Aegyptus</i>
AG:	<i>Anthologia Graeca</i>
AJA:	<i>American Journal of Archaeology</i>
AJAH:	<i>American Journal of Ancient History</i>
AJP:	<i>American Journal of Philology</i>
AM:	<i>Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung</i>
An.Pap.:	<i>Analecta Papyrologica</i>
AncSoc:	<i>Ancient Society</i>
AncW:	<i>The Ancient World</i>
ANRW:	<i>Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt</i>
AntTan:	<i>Antik Tanulmányok</i>
AP:	<i>(Aristotelés): Athéni állam</i>
Arch.	<i>Archiv für Papyrusforschung</i>
ASNP:	<i>Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa, Classe di Lettere e Filosofia</i>
Ath. Mitt.:	<i>Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung</i>
ATL:	<i>Meritt, B.D. et al.: The Athenian Tribute Lists</i>
AW:	<i>Antike Welt</i>
BACPS:	<i>Bulletin of the Center of Papyrological Studies</i>
BASP:	<i>Bulletin of the American Society of Papyrologists</i>
BCH:	<i>Bulletin de correspondance hellénique</i>
BGU:	<i>Aegyptische Urkunden aus den Königlichen (később Staatlichen) Museen zu Berlin, Griechische Urkunden</i>
BICS:	<i>Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London</i>
BSA:	<i>Annual of the British School at Athens</i>
CAH:	<i>The Cambridge Ancient History</i>

CIA:	<i>Corpus Inscriptionum Atticarum</i>
CIG:	<i>Corpus inscriptionum Graecarum</i>
CJ:	<i>The Classical Journal</i>
CIAnt:	<i>The Classical Antiquity</i>
C&M:	<i>Classica et Mediaevalia</i>
Collitz:	Collitz, H.–Bechtel, F.: <i>Sammlung der griechischen Dialektinschriften.</i>
CPh:	<i>Classical Philology</i>
CQ:	<i>Classical Quarterly</i>
CR:	<i>The Classical Review</i>
Cron. Erc.:	<i>Cronache Ercolanesi</i>
CSCA:	<i>California Studies of Classical Antiquity</i>
CW:	<i>The Classical World</i>
D:	Diehl, E.: <i>Anthologia lyrica Graeca</i>
FGrHist:	Jacoby, F.: <i>Die Fragmente der griechischen Historiker.</i> Berlin–Leiden, 1932-től.
Fornara:	Fornara, Ch. W.: <i>Translated Documents of Greece & Rome I. Archaic Times to the End of the Peloponnesian War</i>
G&R:	<i>Greece and Rome</i>
GRBS:	<i>Greek, Roman and Byzantine Studies</i>
Hell. Oxy.:	<i>Hellenica Oxyrhynchia</i>
IG:	<i>Inscriptiones Graecae</i>
IKA:	<i>Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien</i>
Jacoby:	Jacoby, F.: <i>Die Fragmente der griechischen Historiker</i>
JdI:	<i>Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts</i>
JHS:	<i>Journal of Hellenic Studies</i>
JJP:	<i>The Journal of Juristic Papyrology</i>
LCM:	<i>Liverpool Classical Monthly</i>
LSAG:	Jeffery, L.H.: <i>The Local Scripts of Archaic Greece. A Study of the Origin of the Greek Alphabet and its Development from the Eighth to the Fifth Centuries B. C.</i>
LSG:	Sokolovski, F.: <i>Lois sacrées des cités grecques</i>
MAMA:	<i>Monumenta Asiae Minoris antiqua</i>
ML:	Meiggs, R.–Lewis, D.: <i>A Selection of Greek Historical Inscriptions...</i>
OGIS:	Dittenberger, W.: <i>Orientis Graeci inscriptiones selectae</i>
P.:	<i>Papyrus</i>
Pack ² :	Pack, R.: <i>The Greek and Latin Literary Texts from Graeco-Roman Egypt</i>
Pap. Flor.:	<i>Papiri Fiorentini</i>
Pap. Lup.:	<i>Papyrologica Lupiensia</i>
P. Berl.:	<i>Papyri Berlinenses</i>
P. Bodm.:	<i>Papyrus Bodmer</i>
P. Col.:	<i>Columbia Papyri</i>
PGM:	<i>Papyri graecae magicae</i>
P. Oxy.:	<i>The Oxyrhynchus Papyri</i>
PP:	<i>La Parola del Passato</i>
PSI:	<i>Papiri greci e latini</i>

QS:	<i>Quaderni di Storia</i>
RE:	<i>Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung</i>
REA:	<i>Revue de Études Anciennes</i>
REG:	<i>Revue des Études Grecques</i>
RFIC:	<i>Rivista di Filologia e d'Istruzione Classica</i>
RhM:	<i>Rheinisches Museum</i>
RSA:	<i>Rivista storica dell'Antiquità</i>
SEG:	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i>
SGDI:	Collitz, H.–Bechtel, F.: <i>Sammlung der griechischen Dialektinschriften. I-IV.</i>
SIG:	Dittenberger, W.: <i>Syllogae Inscriptionum Graecarum</i>
Stud. pap.:	<i>Studia papirologica</i>
Suppl. Mag.:	<i>Supplementum magicum.</i> eds. Daniel, R.W.–Maltomini, F.
Syll.:	Dittenberger, W.: <i>Syllogae Inscriptionum Graecarum</i>
Tab.cer.:	Pintaudi, R.–Sijpesteijn, P. J.: <i>Tavolette lignee e cerate</i>
TAM:	<i>Tituli Asiae Minoris</i>
TAPhA:	<i>Transactions and Proceedings of the American Philological Association</i>
Tod:	Tod, M. N.: <i>A Selection of Greek Historical Inscriptions. I. To the End of the Fifth Century B.C.2. II. From 403 to 323 B. C.</i>
v:	vacat
vv:	vacat
VDI:	<i>Vestnik Drevnej Istorii</i>
WS:	<i>Wiener Studien</i>
YCS:	<i>Yale Classical Studies</i>
ZPE:	<i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i>

FOGALOMMAGYARÁZATOK

abecedaria – pusztán a görög ábécé jeleit tartalmazó felirat, amely megkönnyítette az írástanulást.
ab Urbe condita – a Város (vagyis Róma) alapításától. Részlet Titus Livius történeti munkájának címéből.

achai – a hellének egyik törzse, de Homéros minden görögöt így nevez. A sötét kortól kezdve a Peloponnésosi-félsziget északi partvidékének lakója.

achai szövetség – az achaiok átvették a vidékükön feltehetőleg már korábban létező tizenkét város (Pelléné, Aigeira, Aigai, Bura, Heliké, Aigion, Rhypes, Patrai, Pharai, Ólenos, Dymé és Tritaia) szövetségét, amelynek központja a helikéi Poseidón kultuszhelye volt. Az achai szövetség részt vettek a nagy görög gyarmatosításban. Nyugati gyarmataik közül jelentős volt Sybaris, Krotón és Poseidónia. Mivel a chairóneiai csatában (Kr. e. 338) a makedónellenes erőik oldalán küzdöttek, és Kr. e. 331/330-ban részt vettek a Spárta vezette lázadásban, Alexandros feloszlatta a szövetséget (Kr. e. 324). Az achai szövetség Kr. e. 281/280-ban alakult újjá, és Aratos, majd Philopoimén vezetésével komoly hatalmi tényezővé vált. Bár a Kr. e. 2. században a szövetség Rómát támogatta, a rómaiak Kr. e. 146-ban megroppantották erejét, és Kr. e. 27-ben területüket provinciává alakították.

agela – fiúk raja Spártában és más dór államokban.

agelatis – rajvezető.

agora – piac tér és szentélykörzet, a görög városok központi tere. Megszentelt terület volt, ezért a bűnösök nem léphettek be oda.

agrianok – katonaállításra kötelezett thrák törzs.

aisymnétis – döntőbíró, politikai zavargások idején felkért vagy kijelölt, rendkívüli hatalommal felruházott tisztségviselő, törvényhozó a Kr. e. 6. században (pl. Pittakos, Charóndas). Egyes államokban (Megara, Milétos, Naxos) a vezető politikai tisztség elnevezése.

aitol szövetség – az északnyugati aitolok szövetségi rendszere. Kr. e. 367/366 előtt alakult, majd Thébaihoz csatlakozva Spárta-ellenes politikát folytatott. Kr. e. 301/290–189-ben Delphoi ura, a Kr. e. 3. századra Hellas középső részén nagy területeknek és több peloponnésosi városnak ura. A szövetséges háborúban V. Philippos megroppantja az erejét (Kr. e. 219/218). Kr. e. 212/211-től Róma szövetségese, a rómaiak oldalán vesz részt a kynoskephalai csatában (Kr. e. 197). Az aitol szövetség a Kr. e. 2. sz. során visszaszorul az aitol törzsi területekre, Kr. e. 49-ben, 48-ban és 31-ben végigsöpörnek rajta a római polgárháborúk, majd betagozódik Achaia provinciába.

aix – kecske.

akmé – csúcspont, egy politikus vagy művész pályafutásának legjelentősebb időszaka. Fontos szerepet játszott a görög kronológiában annak a nyilvántartása, hogy kiknek esett egy időszakra az akméjük.

amphiktyón – a délosi szövetség szentélyébe küldött megbízott.

amphiktyonia – görög államok politikai és vallásos szövetsége egy-egy jelentős szentély (Delphoi, Délos, Kalaureia, Onchéstos) függetlenségének biztosítására. A Delphoi amphiktyonia három szent háborút vezetett Apollón jóshelyének védelmére. Az első Krisa (Kr. e. 6. sz.), a másodikat és harmadikat pedig Phókis ellen (Kr. e. 5–4. sz.).

anachórésis – elvándorlás, különösen a királyi birtokokról.

anax – a basileusok fölött álló fejedelem, király a homérosi eposzokban. A mykénéi kori wanax megfelelője.

antidosis – vagyoncsere. Ha egy gazdag athéni nem akart teljesíteni egy leiturgiát, megnevezhetett egy másik polgárt, aki szerinte gazdagabb volt. A másik vagy teljesítette a leiturgiát, vagy el kellett cserélniük vagyonukat.

apodektés – beszédő, Athénben tíz (phylénként egy) sorsolt pénzügyi tisztviselő egyike. Ők hajtják be az adóberletek, az elárverezett javak vételárának és a föld-, valamint bányabérleteknek összegeit. Tíz drachma értékben bírságot is kiszabhattak, a nagyobb összegek ügyében a tanács döntött.

apoikia – gyarmatváros, amely önálló állam, így polgárai a gyarmatváros, nem pedig a metropolis polgárjogával rendelkeznek.

apoikistés – alapító, a gyarmatváros alapításában részt vevő polgár.

apoikoi – gyarmatosok, egy gyarmatváros alapító közössége.

apoklétoi – az aitol szövetség 30 fős vezető bizottsága a stratégos irányítása alatt.

archagetas – alapító vezető. Így nevezték egyes gyarmatvárosok (*apoikia*) alapítóit, de több isten mellékneveként is szerepelt (pl. Athéné).

archón – Athén eleinte három, később kilenc, évente választott főtisztviselője. Kr. e. 683/2-ben kezdődik az évente választott archónok listája, akik egyikéről, az archón epónymosról nevezték el az egyes éveket. Az archón epónymos vagyoni és családjogi ügyekben intézkedett. Az archónokat Kr. e. 487-től sorsolták az ötszáz mérősök és a lovagok közül, 457/6-tól zeugitis is lehetett archón. Az archóni testület hat thesmothetésből, a polemarchosból, a basileusból és az archón epónymosból állt.

argyraspidés – többes száma argyraspides, ezüstpajzsú, Alexandros által szervezett elit gyalogos-alakulat, a testőrség része.

arkadiai szövetség – az elmaradott peloponnésosi Arkadia a peloponnésosi szövetség tagja volt, de a Kr. e. 5. században megjelenik helyi érmeiken az Arkadikon felirat, ami az arkadiaiak szövetkezésére utal. Arkadia a leuktrai csata (Kr. e. 371) után thébai segítséggel önállósodik, és Megalopolis néven jelentős fővárost épít (Kr. e. 366). Az arkadiai városok Kr. e. 250-től az achai szövetség tagjai.

artabé – perzsa és egyiptomi mértékegység. Az egyiptomi artabé nagysága 24–42 choinix között mozgott.

artynés – dór alakja artynas, rendező, az argosi és epidauroszi állam vezető tisztviselője.

asty (ejtsd: asztü) – egy polis városias központja, amelyet a chóra vett körül.

astynomos – városi rendfenntartó hivatalnok.

asylia – védetség a kifosztástól, megtorlástól, büntetethezétől, azilum. Szentélyek és egyes városok rendelkeztek ilyen joggal. A szó a *sylé* (zsákmányolás, kifosztás, elrablás) kifejezésből származik.

asylos – asyliával rendelkező terület.

Athéna Chalkioikos – Bronzházú Athéné, az istennő Spártában tisztelt alakja, spártai szentélyében éhezettették halálra Pausaniast.

atimos – többes száma *atimoi*, a timétől, vagyis polgári jogaitól megfosztott személy.

aulos – görög fúvós hangszer. Helytelenül fuvalának szoktak fordítani, noha fúvástechnikája az oboára hasonlít.

autochthón – őslakó.

axón – háromszögletű hasáb alakú fából készült törvénytábla, amelyet fakeretbe illesztettek, és egy tengely körül forgattak. Mind a három oldala tele volt írra. Egyes feltevések szerint a keretbe foglalt táblák közös neve volt a *kyrbis*. Más feltevések szerint az *axónok* és *kyrbisek* között abban volt eltérés, hogy milyen jellegű törvényeket tartalmaztak: az *axónok* a világi, a *kyrbisek* a rituális törvényeket.

basileia – királyság.

basileus – a mykénéi kori királyok, a wanaxok bukása után fölemelkedett faluközösségi vezető (a mykénéi forrásokban *qasireu*), a sötét kortól kezdve király. A görög források így nevezték a spártai és perzsa uralkodókat, és a hellenisztikus királyokat is. Athénben az egyik archón neve, akinek rituális funkciója megőrizte a királyok főpapi előjogait. Számos polisban szakrális és bírói funkciót betöltő főhivatalnok. Drakón törvényében a *basileusok* egyfajta vizsgálóbírói jogkört töltöttek be.

bimetallizmus – két fémen, aranyon és ezüstön alapuló pénzverés, amelyben az aranypénz értéke az ezüstpénz meghatározott arányú többszöröse volt.

boiót – Boiótia lakója.

boiót szövetség – a boiót szövetséget Kr. e. 600–550 k. alapíthatták, erre utalnak ugyanis azok a pénzérmék, amelyeket ebben az időben vertek a szövetség szimbólumát, a két oldalán bemélyedő pajzsot ábrázoló verettel. A szövetséget feltehetőleg már ekkor a boiótarchosok vezették, akiknek a léte Kr. e. 480-ban mutatható ki először. Thébai a görögök ellen harcolt a perzsa háborúban, ezért – egyes feltevések szerint – büntetésként Kr. e. 479 k. föloszlatták a szövetséget. Az biztos, hogy Kr. e. 457-ig nem hallunk róla. Ekkor az athéniek megszállják Boiótia legnagyobb részét, és csak koróneiai vereségük (Kr. e. 447) után vonulnak ki onnan. A továbbiakban újból fölbukkannak a boiótarchosok (Kr. e. 431), a szövetség feléledt, de csak Kr. e. 386-ig állt fenn, mivel az Antalkidas-féle királybéke értelmében föloszlatták.

boiótarchos – vezető tisztség a boiót szövetségben. A szövetség tizenegy körzete egy-egy boiótarchost választott.

bolé – bulé.

bolinthos – vadbika.

bonasos – vadbika.

Braurónia – Artemis női ünnepe. Eleinte Braurónban, később az Akropolison ünnepelték minden olimpiai ciklus 4. évében.

brabeus – versenybíró.

brenthys – kenőolaj.

Bukolion – a basileus székhelye Athénben. Nem azonosították. A Kr. e. 5. századtól a basileus a stoa basileiában székelt.

bulé – tanács a görög államokban. Az athéni bulénak a hagyomány szerint Solón idején négyszáz, a kleisthenési reformtól kezdve pedig ötszáz tagja volt. A bulé a tíz phylé ötven-ötven képviselőjéből állt, akiket sorsolással választottak ki. Az athéni bulé létszámát Kr. e. 307/306-ban hatszázra növelték.

buleutérion – a bulé ülésterme a görög államokban.

bustrophédon – archaikus görög feliratok jellegzetes formája, amikor a sorok felváltva jobbról balra, majd balról jobbra haladnak. Egyes esetekben maguk a betűk is tükörszerűen megfordulnak a fordítva futó sorokban. A bustrophédon ökörszántást jelent, mert az olvasási irány úgy fordul meg a sorok végén, mint az eke a barázda végén.

caput – fejezet, alfejezet.

cenzus – vö. *hoplita cenzus*.

chalkidikéi szövetség – az Athéntől elszakadt chalkidikéi városok által, Olynthos vezetésével alapított szövetség (Kr. e. 404). A chalkidikéi államok beléptek a második attikai tengeri szövetségbe, majd újra elszakadtak tőle, megkönnyítve ezzel II. Philippos athéniak ellen vívott harcát.

chalkos – réz, bronz.

chiliarchos – ezer ember parancsnoka. Perzsa és makedón tisztség. Perzsiában a testőrség főparancsnoka. A tisztséget Alexandros és a diadochosok is átvették.

choinix – gabonaürmérték, Solón korában kb. 1,08 liter. 48 choinix egy medimnoszal egyenlő.

chóra – a polisokban a városias astyt körülvevő vidék, a polis mezőgazdaságilag művelt területe.

chorégia – a leiturgiák egy típusa, a drámai kórus betanításának költsége, vö. *chorégos*.

chorégos – karvezető, aki a kórus betanításának költségeit is állja (*chorégia*). Ez Lysias 19,42 szerint 2500 drachmára is rúghatott, vö. *leiturgia*; *korhatár*.

chrésmologos – többes száma *chrésmologoi*, jós, jósk.

città dolente – szomorú város, Dante így nevezi a poklot, vö. *Isteni színjáték*. 3,1–3: „Én rajtam jutsz a kínnal telt hazába, / én rajtam át oda, hol nincs vigasság, / rajtam a kárhozott nép városába...” (Babits M. fordítása).

columna – hasáb, egy felirat, papirusz vagy kódex szövegének egy hasábj.

crux – kereszt, filológiai jel (†), amely azt jelzi, hogy a szövegkiadó számára mely ponton nem teljesen világos a – feltehetőleg a másolás során – romlott szöveg értelme.

damiorgos – démiurgos a dór államokban.

damios – a nép (*damos*) vagy egyes községek, kerületek (*damos*) képviselője Drérosban.

damos – a démos dór alakja.

dareikos – Dareios képével ellátott aranypénz, súlya 8,4 gramm. 20 ezüstsiglosnak felelt meg, melynek súlya 5,6 gramm volt.

démarchos – vezető tisztség. Attikában az egyes démosok (községek vagy kerületek) évente választott, később sorsolt elöljárói. Más polisokban vagy a legfőbb vezető (pl. Neapolis), vagy egyike a vezető tisztviselőknek (pl. Chios).

démioergos – démiurgos, a mykénéi korban a damos földjének megművelői.

démiurgos – kézműves, iparos. Homéros eposzaiban így nevezik a jósokat, orvosokat, hírnököket is. Attikában felszabadult hektémorosokból és thésekből álló társadalmi csoport, amely a hagyomány szerint Kr. e. 580-ban két képviselőjét küldte az archónok kollégiumába. A Théseus nevéhez fűzött állítólagos foglalkozásrendi beosztásban a földművesektől (*geórgosok*) elválasztott kézművesek elnevezése. Dór államokban, pl. Mantineiaiban és Élisben főtisztviselő. Az achai szövetség vezető tisztviselője.

démos – 1. nép; 2. népgyűlés; 3. község. Athénben egy vagy több démos alkotott egy trittyst, vö. phylé. A polgárokat démosukban tartották nyilván.

démotés – démostárs.

dendrokronológia – a fák évgyűrűin alapuló datálási mód. A dendrokronológia alapvetően a különösen hosszú életű szálfásfenyők évgyűrűinek vizsgálatára épül.

despotés – úr, egyeduralkodó.

diadochos – utód, azokat az uralkodókat nevezték így, akik átvették Alexandros örökét.

diakria – hegyvidék.

diakrioi – hegyvidékiek. Attikában az északkeleti, sziklás vidék szegény és radikális nézeteket valló lakói, akiknek az élére Peisistratos állt a Kr. e. 560-as években.

diallaktés – kibékítő, a görög polisok válsághelyzetében választott teljhatalmú vezető, akinek törvényhozói és döntőbírói felhatalmazása volt.

didrachmon – kétdrachmás ezüstérme.

digráf – olyan felirat, amely két különböző írásrendszerrel, de azonos nyelven írt szöveget tartalmaz (pl. betűírás + ciprusi szótagírás).

dióbelia – kétobolosos napidíj adása. A háromobolosos napidíj a trióbelia.

dioikétés – pénzügyi főtisztviselő a hellenisztikus Egyiptomban.

doelos – rabszolga.

dokimasia – alkalmassági vizsgálat. A tizenhét éves ifjakat azelőtt vizsgálták meg, hogy fölvevették őket a polgárlistára. Az egyes hivatalokra jelentkező polgárokat is megvizsgálták. A vizsgálat azonban csak arra terjedt ki, hogy a jelöltek szabad születésűek-e, valóban mindkét oldalról athéni származásúak-e, részt vesznek-e az állami és nemzeti kultuszban, leszolgálták-e katonai dejükét és betöltötték-e a megfelelő életkort (AP 42,1; 55,3).

duleia – rabszolgaság.

dulos – rabszolga.

dynastés – a perzsa uralkodó által egyes polisok élére szolgálatai fejében kinevezett görög egyeduralkodó, akinek fegyveresen kellett támogatnia a nagykirályt.

eisphora – adó, rendkívüli adó. Tudomásunk szerint először Kr. e. 428/427-ben vetették ki Athénben, ahol a polgárok korábban nem fizettek adót, legfeljebb leiturgiát teljesítettek. A Kr. e. 4.

századtól a symmoriák adózó közössége által fizetett évi adó, Kr. e. 378/377-től új alapra helyezték és mindenkire kiterjedő vagyonbecslés alapján egységesítették az eisphorát. Valószínűleg ettől kezdve volt húsz helyett száz symmoria.

ekklésia – népgyűlés.

elektron – arany és ezüst ötvözet, a görög pénzverés gyakori alapanyaga.

emporion – görög államok által alapított kereskedelmi lerakat. Nem önálló polis, így az ottlakók a metropolisuk polgárainak számíttanak. Jelentősebb emporion volt Egyiptom területén Naukratis, Szíriában Tell Sukas, Al-Mina, Ras el Bassit, az etruszk Tarquinii kikötője, Gravisca. Néhány emporion később polisszá fejlődött (pl. Emporion Hispaniában).

emporos – kereskedő.

endoxos duleia – dicsőséges szolgaság (ti. az uralkodás).

enómotarchés – enómotarchos.

enómotarchos – egy enómotia vezetője.

enómotia – esküszövetség, a spártai hadsereg legkisebb egysége. Létszáma a Kr. e. 5–4. században 32–36 fő volt. A Kr. e. 5. században egy lochos, a Kr. e. 4. században egy mora állt 16 enómotiából.

ephébos – serdülő ifjú. A 18–20 éves ifjak katonai nevelését (ephébia) Kr. e. 338-ban vezették be.

ephetés – gyilkossági ügyekben illetékes bíróság tagja Drakón törvénye szerint. Az ephetések jogkörének nagy része későbbiekben az Areios pagosra szállt át, és ők csak a nem szándékos és a vértelen emberölésben ítéelkezhetek.

ephoros – vezető tisztségviselők több görög polisban (pl. Kyréné, Spárta). Spártában évente öt ephorost választottak közfelkiáltással. Róluk nevezték el a spártai éveket. A spártai ephorosok hatalmának még a királyok is alá voltak rendelve. Egyes hagyományok szerint Kr. e. 757-ben választották meg az első ephorosokat, mindenestre hivatalos listájuk ezzel az évvel kezdődött. Más hagyományok szerint csak százharminc évvel Lykurgos után hozták létre ezt az intézményt. Athénben Kr. e. 404-ben, a harminc zsarnok hatalomátvételét készítette elő egy ephorosokból álló öttagú titkos testület.

epibatés – tengerészgyalogos.

Epilykeion – az athéni polemarchos hivatali épülete.

epikléros – örökös, akinek nem volt fiútestvére, így reá szállt apja vagyona, vagy özvegy, aki megörökölte férje vagyonát.

epimelétés – felügyelő, a hellenisztikus korban kormányzó.

epistatés – többes száma epistatai, a pryтанisok naponta sorsolt elnöke Athénben. Őrzi a templomoknak a kulcsait, amelyekben az állami irattár és kincstár is van, valamint az állami pecsétet. A hellenisztikus korban királyi előljáró.

eponym – epónymos, vezető tisztségviselő a görög államokban, akinek a neve alapján nyilvántartják az éveket. Vö. archón, stephanéphoros.

epónymos – vö. archón, stephanéphoros.

eqeta – a mykénéi korban az uralkodó (wanax) kísérője, valószínűleg katonai tisztviselő.

eranos – baráti társaság, egyesület.

eteokrétai – Kréta görögség előtti nyelve.

ethnos – polisszal nem rendelkező, szétszórtan élő nyelvjárási csoport.

euergetés – jötevő. Egyes görög államok, illetve uralkodók, pl. a perzsa nagykirály hivatalos jötevői, akik saját vagyonukból alapítványt tettek, középületet emeltek stb. Az euergetéseket állami megtiszteltetésben részesítették, pl. díszbédet adtak számukra, a színházban díszhelyen ülhettek, közköltészen temették el őket stb.

eupatridák – a jó atyával rendelkezők, athéni kifejezés az arisztokratákra.

fibula – ruha rögzítésére szolgáló, többnyire díszes tű.

genos – nemzetség, a fiktív vérségi leszármazási rendszerben a család és a phratría közötti fokozat, vö. phratría.

geónomos – a földosztó bizottság tagja.

geómoros – a földbirtokos arisztokraták elnevezése Samoson és a dór államokban. Athénben földművelő a Théseus nevéhez fűződő állítólagos foglalkozásrendi beosztásban. Gyakran a geórgos szinonimájaként használják.

geórgos – földművelő a Théseus nevéhez fűződő állítólagos foglalkozásrendi beosztásban.

gerusia – vének tanácsa, pl. Spártában.

gliptika – szobrászat, kőfaragás, drágakövesítés.

graffiti – bekarcolt felirat vagy rajz kisebb tárgyakon, illetve falakon.

graphé paranómón – törvénytelen ségi óvás Athénben. Vád törvényt sértő javaslattétel ügyében. Kr. e. 411-ben hatályon kívül helyezték, így a demokráciát törvényes keretek között lehetett felszámolni.

harmincak, harminc zsarnok – athéni oligarcha testület Kr. e. 404/3-ban Kritias és Chariklés vezetésével. A harmincak működését Xenophón *Hellénika* 2. könyve írja le részletesen, vö. *Athéni állam* 34–41.

harmostés – spártai helytartó a megszállt államokban.

hégemón – egyszemélyi vezető, pl. a pánhellén szövetségé.

Hekatombaión – vö. naptár.

hektémoros – hatodos, idénymunkás, részesbérlet vagy más elképzelések szerint a helótákhoz hasonló helyzetű attikai népréteg Solón előtt.

hekteus – a medimnos egyhatod része.

helepolis – városbevevő, Démétrios Poliorkétés ostromgépének a neve.

héliaia – sorsolt esküdtbírótság Athénben. Az, hogy hatezer tagja volt, nem tekinthető bizonyosnak. A héliaia tagjai közül sorsolták ki az egyes ügyek bírói testületeit. E testületek létszáma általában ötszázegyet, közügyekkel kapcsolatban pedig ezer vagy ezeröttszáz volt.

hellanodikas – bíró a Spárta vezette peloponnésosi szövetség hadseregében.

hellén – görög.

hellénotamias – a délosi szövetség tíz athéni pénztárnoka. Kr. e. 411-ben létszámukat húszra emelték.

helóta – Lakónia jogfosztott lakói, akik a teljes jogú spártaiak klarosait, vagyis elidegeníthetetlen birtokait művelték. A katonáskodás céljából felszabadított helótát neodamódésnek hívták. A spártai hadseregben nemcsak nagy tömegű perioikos szolgált, helóták is kísérték a spártaiakat

fegyverhordozóként. A helóták nem rabszolgák voltak, mivel nem lehetett szabadon adni-venni őket, hanem a birtok felszereléséhez tartoztak éppúgy, mint pl. az épületek. A helótákéhoz hasonlított a thesszaliai penestések és a krétai klatótasok és voikeusok helyzete, ami leginkább az örökösen röghöz kötött jobbágyok jogi állapotára emlékeztet.

Héphaistia – Héphaistos ünnepe, Képhisophón archóni évétől (Kr. e. 329/8) kezdve az olymposi ciklus 4. évében ünnepelték.

Hérakleia – Héraklész ünnepe, vö. naptár.

Hérakleidák – Héraklész utódai, a dórok ősei. Otthonukból elűzték őket. Az athéni Théseus segítette a Peloponnésos megszerzéséért folytatott harcukat, amely azonban csak több nemzedékkel később vezetett eredményre. A mítosz szerint Héraklész ükunokái, Temenos, Kresphontész és Aristodémos foglalták el és osztották föl egymás közt a Peloponnésost. Lakónia Aristodémos fiainak, Eurysthenésznek és Proklésznek jutott. Az ő fiaik alapították meg Spárta két uralkodóházát, az Eurypontida és az Agiada királyi családot.

herma – egyszerű talapzaton álló mellszobor, a Hermész-ábrázolások jellegzetes típusa.

héros – hős, a görög mondavilág félistenként tisztelt hőse. Gyakran előfordult azonban, hogy egy praehellén istenség kultusza élt tovább egyes helyi hérosok alakjában.

hetaira – művelt és különlegesen drága prostituált. A közönséges örömlányok neve poné volt.

hetaireia – politikai baráti kör, klikk.

hetairiké hippos – a nemesi származású makedón hetairosokból álló nehézfegyverzetű lovasság.

hetairos – társ. A makedón udvarban az uralkodó barátai, adományokban részesülő és a kormányzásban részt vevő kísérei. A makedón hadseregben a lovasság tagjai, akik a gyalogos pezetairosokkal együtt alkották a seregyülést.

hieromnémón – teljhatalommal fölruházott megbízott az amphyktyóniában. Keóson vallási ügyekben illetékes eponym hivatalnok, vagyis az éveket az éppen hivatalban lévő hieromnémónokról nevezik el.

himation – felsőruha, köpeny.

hippagretész – a spártai királyok háromszáz fős testőrségének három vezetője. A hippagretéseket az ephorosok nevezték ki.

hipparchia – Alexandros által szervezett, különféle nemzetiségű lovasokat tömörítő nagyobb lovas egység.

hipparchos – lovassági parancsnok, évente kettőt választottak Athénben.

hippeus – lovag, az athéni timokratikus berendezkedés második vagyoni kategóriája.

homoios – teljes jogú spártai polgár.

hoplita – eredeti formájában hoplitész, phalanxban harcoló nehéz fegyverzetű gyalogos, aki saját maga vásárolta meg a fegyverzetét. A hoplitacenzus, vagyis vagyonebecslés állapította meg azt, hogy valakinek elegendő vagyona van-e a hoplitabesoroláshoz. Ez Athénben Solón idején 200 mérő volt. A Kr. e. 411-ben létrejött oligarchia a hoplita-cenzussal kiválasztott 5000 férfi kezébe akarta adni az Athén fölötti hatalmat.

horos – határ, feliratos határkő pl. telkek, illetve szentélykörzetek határának jelzésére.

hybris – elbizakodottság. A korai görög történeti gondolkodásban a vétek, amelynek elkövetése a vétkes bukásával jár.

hypaspistés – pajzshordozók, a makedón gyalogság elit alakulata, amely a király körüli testőri feladatokat ellátta. Tagjai, a hetairiké hipposhoz hasonlóan, a nemesség soraiból kerültek ki.

hypomeión – lesüllyedt spártai polgár.

ilé – háromszáz lovasból álló törzsi lovasegység a makedón hadseregben.

ión – az attikaihoz közel álló görög nyelvjárás, Olykor az athéniakat is íónoknak nevezték. Iónia Kis-ázsia nyugati partján volt, de Solón Attikát nevezi legősibb íón földnek. Az íón városokat Athén szabadította föl a perzsa uralom alól, de a délosi szövetségben alávetett helyzetbe juttatta őket.

isopoliteia – a polgári jogok egyenlősége az egymással szerződő polisok között. A kifejezés a Kr. e. 4. században terjedt el, előtte ugyanis az államok polgárjogot adományoztak. Egy polis adhat egy polgárnak, vagy egy másik polis valamennyi polgárának isopoliteiát, de két közösség kölcsönösen is megadhatja egymás polgárainak úgy, hogy közben megőrzi függetlenségét (pl. Temnos és Pergamon, Messéné és Phigalia).

isoteleia – az isotelés, vagyis egy olyan idegen joga egy polisban, akinek egy polgárral csak a kötelességei (pl. leiturgiák, katonai szolgálat) azonosak, aktív polgárjoga (pl. választójog, választhatóság, népgyűlési részvétel) azonban nincs.

isthmos – földszoros, ahol a szárazföld két öböl között elkeskenyedik, pl. a Korinthosi-földszoros. A korinthosi isthmoson vezetett keresztül a diolkos.

isthmosi játékok – a Korinthus melletti Isthmiában Kr. e. 582/581 k.-tól négyévenként rendezett, az olimpiaihoz hasonló versenyjátékok.

isthmosi szövetség – a hellének perzsaellenes szövetségi rendszere Kr. e. 482/481-től Spárta vezetésével. Nevét a korinthosi földszorosról kapta. A délosi szövetség megalakulásával elhalt.

ixalos – kőszáli kecske.

Kadmeia – Thébai ősi fellegvára, amit a mítosz szerint Kadmos épített.

Kallinikos – szép győzelmű.

kama – mykénéi kori földbirtoktípus, beszolgáltatási kötelezettséggel járó, az államtól használatra kapott föld.

kamaeus – a mykénéi korban olyan személy, aki kama földdel rendelkezett, és beszolgáltatási kötelezettsége volt.

karanos – parancsoló, úr, helytartó, az ifjabb Kyros címe.

kardax – egy perzsa katonai egység neve. A perzsa *karda*, vitéz, bátor jelentésű szóból származik.

katapulta – hajítógép.

katoikia – katonai település a hellenisztikus korban.

keftiu – a krétaiak egyiptomi neve a minói korban.

kekemena – a damos, vagyis a któinoochosok által közösen birtokolt föld, amelyet bérbeadással hasznosítanak.

kéryx – hírnök, kikiáltó.

kithara – héthúrú görög pengetős hangszer. Többnyire virtuózok és zenei versenyeken fellépő művészek használták. A költők kitharával kísérték előadott verseiket.

klaros – a kléros dór alakja, parcella.

klarótas – krétai leigázott népesség, jogi helyzete a spártai helótákéhoz hasonlított.

kléros – parcella.

kléruchia – a népességfölség kihelyezésének különleges, athéni módszere. A szegényebb népességből (thések, zeugitések) kikerülő telepesek megmaradtak új lakóhelyükön is athéni polgárok, s új lakóhelyükön is fegyveres kléruchosokként Athén érdekeit kellett megvédelmeznük. A telepesek az elfoglalt állam területéből egyenlő parcellákat (*kléros*) kaptak, amelyeket meg kellett művelniük, és tilos volt bérbe adniuk. Athéni kléruchiák voltak Salamison, Lémnoson, Imbroson, Chalkisban, Euboián, a peloponnésosi háború során Aiginán, Poteidaiában, Lesboson és Méloson.

kléruchos – parcellatulajdonos, a kléruchiára küldött athéni telepes. A kléruchosok száma Kr. e. 430 k. elérte a tízezret.

koiné – közös, közönsége. A hellenisztikus korban a görög nyelvjárások eltűnése után kialakult egységes görög nyelv, amely az attikain alapult.

koiné eiréné – közös béke.

kolossos – szobor.

kómarchés – a hellenisztikus Egyiptomban egy falu (kómé) előljárója.

kómé – falu, község. Többes száma kómai.

korete – helyi előljáró a mykénéi korban.

korhatár – tisztségek betöltésénél gyakori előírás volt, hogy milyen életkort kellett betöltenie a pályázónak. Spártában a gerusia tagságához 60, Chiosban a tisztségekhez 50, Athénben a chorégosoknál, epimelétéseknél, probulosoknál és syngrapheusoknál Kr. e. 411-ben 40, más tisztségeknél 30 év volt az alsó korhatár.

kosmos – bírói hatalommal is rendelkező vezető tisztviselő görög államokban, pl. Drérosban. Funkciója az archónénak felel meg.

kotylé – űrmérték, kb. 41 cl. (AP 60).

krypteia – rejtőzködés, a spártai fiatalok katonai gyakorlata. Ennek során rejtékhelyükből előtörve legyilkolták a megbízhatatlannak tartott, ám fegyvertelen helótákat, hogy ezzel is szokjanak a vérhez.

ktéma eis aei – örök időre szóló érték.

ktimena – a birtokosok (ktoinoochosok) által egyénileg birtokolt föld a mykénéi korban.

ktistés – gyarmatváros alapítója.

ktoinoochos – egyéni birtokkal rendelkező birtokos a mykénéi korban.

kylix – pezsgőspohárra emlékeztető talpas ivócsésze, laposabb, mint a skyphos.

kyrbis – vö. axón.

labrys – kettős bárd. Nevéből származik a labyrinthos.

laos – nép. A mykénéi korban feltehetőleg a katonáskodó népesség.

lawagetas – a hadvezér, a vezír, a wanax utáni második ember a mykénéi korban, a lawos vezetője.

lawos – nép a mykénéi korban, vö. laos.

leiturgia – a legvagyonosabbaknak a közösség számára teljesített anyagi szolgáltatása, pl. chorégia, triérarchia. Aki egy évben egy bizonyos leiturgiát teljesített, a következő évben föl volt mentve alóla. Ha valaki nem érezte magát elég gazdagnak, társulhatott más polgárokkal (*symmoria*),

vagy vagyoncserét javasolhatott. A vagyoncseré során megnevezett egy másik polgárt, aki szerinte alkalmasabb a leiturgiára, s ha az mégsem vállalkozott rá, el kellett cserélni vagyonukat.
leugéi osztag – Leugaia Makedóniában volt. E vidék egy lovasosztagot állított a makedón seregbe.
lochagos – egy lochos vezetője.

lochos – a spártai hadsereg alegysége, a Kr. e. 4. században a mora fele, Xenophón szerint egynegyed része. Ez utóbbi állítása valószínűtlen, mert más forrásokból tudjuk, hogy összesen tizenkét lochos volt Spártában, vagyis moránként kettő. Feltehetőleg korábban a morákat is lochosnak nevezték.

logographos – beszédíró, aki mások számára írt szónoklatokat, pl. Lysias. Történeti értelemben logográfus a Hérodotos előtti történetírók összefoglaló neve.

machimos – többes száma machimoi, a hellenisztikus Egyiptom hadseregében harcoló, földbirtokot kapott egyiptomiak.

medimnos – űrmérték, kb. 51,5 liter.

medék – a perzsákkal rokon iráni nép. A görög történetírás a két perzsa háborút (Kr. e. 490, 480) nevezi méd háborúknak.

medismos – perzsabarátság.

megaron – nagy terem, hosszúkás háztípus az Égeikum bronzkorában, a mykénéi kori paloták központi egysége. Az oszlopos előtér a fő helyiségbe vezetett, ahol gyakran volt tűzhely.

metoikos – Athénben lakó, polgárjoggal nem rendelkező szabad idegen. A többnyire kereskedelemmel foglalkozó metoikosok egy része igen gazdag volt.

metopé – négyzetes mező a dór épületek párkányának frízében.

métropolis – anyaváros, amely gyarmatvárost (*apoikia*) alapított.

mina – súly- és pénzegység, 436,6 gramm. Ha pénzegységként használták, a megfelelő súlyú ezüst értékére gondoltak. Vagyis a spártai vaspénzből nem 4,36 kilónyit, hanem az ilyen súlyú ezüstnek megfelelő értékű vasmennyiséget kellett volna szekereken elszállítani.

mora – a spártai hadsereg legnagyobb egysége. A hat lovas mora egyenként nagyjából száz-száz lovasból, a hat gyalogos mora egyenként pedig 5–600 nehézfegyverzetű gyalogosból állt. A mora vezetője a polemarchos.

mystérion – misztérium, a kultuszba beavatottak vallásos ünnepe. Eleusisban Déméternek és lányának, Korének (vagyis Persephonének) a kultuszát ápolták.

naptár – az athéni naptár 12 hónapból állt, az év általában júliusban kezdődött. Az egyes hónapok: Hekatombaión (július/augusztus), Metageitnión (augusztus/szeptember), Boédromión (szeptember/október), Pyanopsión (október/november), Maimaktérión (november/december), Posideón (december/január), Gamélión (január/február), Anthestérión (február/március), Elaphébolión (március/április), Munichión (április/május), Thargélión (május/június), Skirophonón (június/július). Az egyes hónapok 29 vagy 30 naposok voltak, ezért bizonyos években egy 30 napos szökőhónapot kellett beilleszteni a naptárba. Az egyes ünnepeket általában a megfelelő hónapok meghatározott napján tartották, pl. a délosi Apollón-ünnep (Délia) Anthestérión havában volt az olympiai ciklus harmadik, később második évében. Kr. e. 426/5-től ünnepelték ebben a formában. A Hérakleiát, Héraklés ünnepét Marathónban ülték meg

az olympiai ciklus 3. évének Hekatombaión havában. Szintén Hekatombaiónban rendezték meg négyévenként az athéniek legnagyobb ünnepét, a felvonulással és versenyjátékokkal emlékeztetéssel tett Panathénaiát. Az Eleusiniát az olympiai ciklus 2. évének Metageitnión havában ünnepelték Eleusisban. A Thargéliát Thargélion 6–7. napján rendezték meg. A nagyobbik Dionysia (a drámai bemutatókkal) Elaphébolion 10–14. napján volt, a kisebbik Dionysia (a Lénaia, a komédiák versenyével) Gamélión 12-én. A Prométheiát és a Héphaistiát Pyanopsiön vége felé rendezték meg.

naumarchos – a spártai flotta Kr. e. 430-tól évente választott parancsnoka. Más polisok flottaparancsnokait is így nevezték, pl. Syrakusaiét, illetve Athénét Kr. e. 100 k.

naukléros – hajótulajdonos.

naukraria – hajóépítő körzet, Attika legősbibb közigazgatási felosztásának alapegysége. Vezetői a naukarosok vagy a naukariák prytanisai. Az, hogy a négy ősi, ión phylében egyenként tizenkét naukraria volt, nem bizonyítható, kései hagyomány. A naukariák helyébe Kleisthenész állította a démosokat, a naukarosok helyére pedig a démarchosokat.

neodamódés – felszabadított spártai helóta, akit besoroztak a spártai hoplitések közé.

nomarchés – a hellenisztikus Egyiptom egy tartományának (nomos) kormányzója.

nomos – törvény. A hellenisztikus Egyiptomban tartomány, kormányzóság.

nomothetés – törvényhozó.

obolos – váltópénz, a drachma egyhatoda.

oikistés – gyarmatvárost alapító vezető.

oikonomos – a királyi birtokok kormányzója a hellenisztikus Egyiptomban.

oikos – ház, háztartás.

oinochoé – boroskancsó.

oligarcha – a vezető réteg tagja egy oligarchiában.

oligarchia – Aristotelész szerint azon kevesek uralma, akik nem kiválóságuk, hanem vagyonuk miatt kerültek vezető helyzetbe.

orgeón – közös kultuszt ápoló csoport tagja.

ostrakismos – cserépszavazás. A hagyomány szerint Kleisthenész vezette be, de először csak Kr. e. 487-ben rendezték meg, feltehetőleg Themistoklész kezdeményezésére. Kilenc cserépszavazásról tudunk biztosan: Kr. e. 487 Hipparchos; 486 Megaklész; 485 id. Alkibiadész; 484 Xanthippos; 482 Aristeidész; 471 Themistoklész; 461 Kimón; 443 Thukydész, Melésias fia; ? Damón; 417 Hyperbolos ellen. Az ostrakismos eredményét már korán manipulálták, előkerült pl. 210 db „előre gyártott” cserép Themistoklész nevével, amelyet mindössze tizennégy írnok állított elő. Kr. e. 417-ben a cserépszavazás két jelöltje, Alkibiadész és Nikias összefogott a jelentéktelen Hyperbolos ellen, így váratlanul őt száműzték. Az intézmény ezt a botrányt nem élte túl.

ostrakon – szavazócserép. A cserépszavazáshoz törött és kidobott agyagedények töredékeit használták, s e cserépdarabokra éles tárgyval karcolták föl a jelölt nevét.

ostrakophoria – a cserépszavazás aktusa, míg az ostrakismos általában a cserépszavazás intézményét jelentette.

ősfirnisz – a korai hellasi korszak jellegzetes edénytípusa, előállítási központja Argolis és Boiótia. A vékony falú, kézzel formázott edényeket részben vagy teljes egészében csillogó mázzal vonták be, amelynek színe a feketétől a sárgáig változott, olykor egyetlen edényen is.

paian – istenekhez intézett fohász, himnusz az Apollónnal azonosított gyógyító isten, Paian nevéből.

Ezért szólították Apollónt *ié Paian!* kiáltással.

paidonomos – gyermekfelügyelő Spártában.

paionok – katonák állítására kötelezett, makedón uralom alatt álló thrák törzs.

Panathénaiá – vö. naptár.

panopeus – kezdetleges körülmények között élő phókisi nép.

paralia – tengerpart.

paralioi – tengerpartiak. Attikában a tengeri kereskedelem és a kézműipar fejlesztésében érdekelt társadalmi réteg elnevezése a Kr. e. 560-as években. A csoportosulás vezetője a hagyomány szerint az Alkmeónida Megaklés volt.

Partheniai – szüzekből születettek. Így nevezték Taras (Tarentum) spártai alapítóit.

pedagógus – pedagógos, gyermekvezető. Azokat a rabszolgákat nevezték így, akik a gyermekeket az iskolába kísérték.

pediakoi – síkvidékiek. Így nevezték Attikában azokat, akik a mezőgazdaságilag megművelhető sík területeken, a *pedionon* laktak. A mezőgazdaságban érdekelt, részben nemesi származású csoportosulás politikai vezetője a hagyomány szerint Kr. e. 560 k. az oligarcha Lykurgos volt.

pedion – síkság, pl. Attika mezőgazdaságilag megművelhető területei.

Pelargikon – az Akropolis mykénéi erődje. Maradványai ma is láthatók a Niké-templommal szemben.

pelatés – szomszéd, odatelepedő, védelmet kérő. Bizonytalan társadalmi kategória, van aki cliensként, van aki bérmunkásként értelmezi.

peltastés – a Kr. e. 4. században, az athéni Iphikratés katonai reformjával megteremtett könnyűfegyverzetű gyalogosokból álló fegyvernem, amely a thrákoktól átvett bőrpajzsot, a *peltét*, a hosszú kardot, a hajtódárdát és a hosszú dárdát használta fegyverként.

penestés – thesszaliai leigázott népesség. Jogi helyzete a spártai helótákéhoz hasonlított.

pentékontaeteia – ötven év, a perzsa háborúk vége és a peloponnésosi háború kirobbanása között eltelt évtizedek.

pentékontér – a szó eredetileg egy ötvenfős egység vezetőjét jelentette. A lykurgosi hadszervezetben a mora egynyolcadát kitevő szakasz parancsnoka. Ezért van egy morában nyolc pentékontér, de ebből nem következik, hogy egy mora 400 főből állt.

pentérés – ötevezősoros hajó.

peplos – köntös, Athénben Athéné szobrának köntöse.

periégésis – körüljárás, leírás. Az ókori útikönyv műfaját jelölték így.

perioikos – körüllakó, a Spárta körüli alávetett, korlátozott önkormányzattal rendelkező városok lakója. A perioikosok adták a spártai hadsereg tömegét. Lakedaimón ipari termelése (pl. fegyverkészítés) szintén az ő kezükben volt.

peripolarchos – határőrpapancsnok.

peripolos – határőr.

pezetairos – gyalogos társ, a makedón hadsereg gyalogosa. Anyagi és társadalmi helyzete a hetairosokénál alacsonyabb volt.

phalanx – a nehézfegyverzetű gyalogság hadoszlopa. A Kr. e. 4. századig a phalanx csak annyit jelentett, hogy a gyalogság arcvonala rövidebb volt mélységénél. Későbbi jelentését, a meghatározott zárt harci alakzatot a thébai Epameinondas (meghalt Kr. e. 362-ben) újítása határozta meg.

Philadelphos – testvérét szerető.

philhellén – a helléneket szerető.

Philippieios – többes száma Philippieioi, II. Philippos által veretett aranypénz.

Philométór – anyját szerető.

Philopatór – atyját szerető.

philos – többes száma philoi, barát, a makedón uralkodó eredetileg hellén politikusokból álló, makedón polgárjogot kapott tanácsadói, katonai parancsnokai, barátai.

phoinikiai betűk – így nevezték a görögök saját, a phoinikiaiktól átvett betűírásukat, illetve később az ezzel az írással rögzített legkorábbi feliratokat.

phoros – adó, a délosi szövetség által befizetett évi hozzájárulás, amelyet eredetileg valóban hozzájárulásnak, vagyis eischorának neveztek.

phratría – a fiktív vérségi leszármazási rendszerben egy ión phylé egyharmad része. Ezért Athénben tizenkét phratría volt. A phratría (a nem hiteles hagyomány szerint) harminc nemzetségből, vagyis genosból állt. A phratría azonosítása a phylével viszonylag kései konstrukció. A phratría a nem ión polisokban is létezett, mint a phylé és a genos, a voltaképpeni nemzetség között álló nagyobb nemzetség.

phylarchos – egy-egy phylé lovassági parancsnoka.

phylé – törzs. A hagyomány szerinti négy ión fiktív vérségi phylét (Aigikoreis, Argadeis, Geleontes, Hoplétés) Ión vezette be. Solón timokratikus berendezkedése érintetlenül hagyta az ión phyléket. Kleisthenés szakított az ión phylérendszerrel mint a vérségi berendezkedés maradványával, és területi alapon osztotta föl Attikát. Három körzetet hozott létre (város, tengerpart, szárazföld), mindhárom körzetet tíz részre osztotta, és úgy sorsolta össze őket, hogy mind a tíz újonnan fölállított területi phylének legyen egy-egy tengerparti, városi és szárazföldi trittyse (harmada). Az egymással nem is érintkező trittysek rendszere felszámolta a vérségi kötelékek mellett az ősi területi egységek (pl. Tetrapolis) jelentőségét is. A phylének mitikus névadó ősokei választott ki a Pythia. Az új phylénevek hagyományos sorrendjükben: Erechtheis, Aigeis, Pandionis, Leóntis, Akamantis, Oineis, Kekropis, Hippothontis, Aiantis, Antiochis. A phyléreform után minden athéni polgár nevének része lett démosának neve, vagyis annak a községnek vagy kerületnek megnevezése, amelyben született, s amely alapján besorolták a trittysek, s így a phylék egyikébe. Ettől kezdve tilos volt a név részeként használni a nemzetség vagy család nevét. A három hagyományos dór phylé: Hylleis, Dymanes, Pamphyloi. A sikyóni Kleisthenés (Kr. e. 600 – 570 k.) e törzsneveket változtatja a gúnyos Hyatai (Disznó-törzs), Choireatai (Malac-törzs), Oineatai (Szamár-törzs) phylékre.

pithos – nagyméretű agyag tárolóedény, amelyben gabonát vagy olajat tartottak.

plethron – hossz mérték, a stadion hatodrésze. Hossza koronként és vidékenként változott, de mindig 25–35 m közé esett. Az attikai *plethron* 29,6 m volt. Lehetett terület mérték is, ekkor tízezer négyzetlábna felelt meg, ami Attikában 8,76 ár volt.

polemarchos – hadvezér, Spártában egy mora parancsnoka. Athénben eleinte a hadsereg fővezére, később rituális feladatai mellett a metoikosok ügyeit intézi.

pólétés – tíz, phylénként sorsolt pénzügyi hivatalnok Athénben, állami ingatlanok haszonbérletbe adói és elkobzott javak elárverezői. Vezetőjüket *prytanis*nak hívták.

poliorkétés – várostromló, városostromló.

poliorkétika – a várostromlás tudománya.

polygonális – sokszögű. A *polygonális* falazat egymáshoz csiszolt sokszögű, nem szabályos kőtömbökből állt.

porokorete – egy mykénéi kori település választott vagy kinevezett vezetője, vö. *korete*.

Posideón – vö. *naptár*.

probulos – oligarcha tanácsadó testület tagja egyes görög államokban (pl. Korinthos). Athénben Kr. e. 413-ban választottak tíz *probulost*, hogy tegyenek javaslatot a demokratikus törvények átdolgozására, vö. *korhatár*. Ugyancsak *probulos*nak hívták az ión városok képviselőit a Panionionban, valamint a görög államok képviselőit a pánhellén kongresszusokon (Kr. e. 481 Korinthos, Kr. e. 479 Plataiai).

proedros – előjáró, elnök. Vezető tisztségviselő, a *synedriák*ban az elnökség tagja.

promanteia – jóslatkérési előjog egy jóshelyen, pl. Delphoiban.

Prométhia – Prométheusnak, a tűz héróságának fáklafutással és kórossal emlékeztetéssel tett ünnepe, vö. *naptár*.

protagma – királyi rendelet, többes száma *protagmata*.

prostatés – előjáró, ha nem hivatalos címként használják, a nép vezetője.

proxenia – egy állam egy másik állam polgárát *proxenos*ává, vagyis hivatalos vendégbarátjává teheti, hogy hazájában képviselje a *proxeniát* nyújtó állam polgárainak érdekeit. Erre azért volt szükség, mert az ókorban nem léteztek a maihoz hasonló nagykövetségek és konzulátusok.

proxenos – vendégbarát, vö. *proxenia*.

prytaneia – Athénben az év egytized része, amikor egy ötvenfős *prytaniscsoport* látta el az ügyvivői feladatokat. *Prytanisi* méltóság.

prytaneion – az az épület, ahol a *prytanisok* töltötték a napot. Athénen kívül a vezető tisztségviselők vagy a tanács épülete.

prytanis – a kleisthenési ötszáz as tanács tíz ötvenfős testületből állt, vagyis az egyes phylék ötven-ötven képviselőjéből. Ők voltak a *prytanisok*. Egy ilyen ötvenfős testület az év egytized részének ügyvivői feladatait látta el, s az Agorán lévő *prytaneion*ban tanácskozott és étkezett. Más városokban a polis vezető tisztségviselője.

psaphisma – vö. *pséphisma*.

pséphisma – népgyűlési határozat. Neve a kavics, szavazókő (*pséphos*) szóból származik.

Pythia – Apollón isten jó s papnője Delphoiban. Az Alkmeónidáknak nyújtott segítsége az Alkmeónida-barát hagyomány terméke. Gyarmatváros alapításakor a *Pythia* tanácsát szokták kérni, de fontosabb reformok szentesítése céljából is (pl. Lykurgos, Kleisthenés) hozzá fordultak.

pythios – a spártai király két választott asztaltársa. Nevüket azért kapták, mert az ő feladatuk volt a pythói (vagyis delphoi) Apollónhoz folyamodni jóslatért.

qasireu – vö. basileus.

reciprocitás – a pénzgazdálkodás előtti csereformák egyike, amelyre a presztízsjavak kölcsönös „ajándékozása” volt a jellemző. Polányi Károly és M. I. Finley szerint a görög világban a reciprocitás a sötét korra, vagyis a Kr. e. 11–9. századra volt elsősorban jellemző.

redisztributivitás – pénzgazdálkodás előtti központi újraelosztásos gazdasági rendszer, pl. a mykénéi palotagazdaságokban.

rhapsódos – énekmondó, az eposzok előadásával foglalkozó vándor énekes.

recto — agyagtábla, papirusz vagy kódexlap előoldala.

rhétira – rendelet, törvény Spártában és más görög államokban (pl. Chioson). Így nevezték Spárta legősibb törvényeit is.

rhyton – többnyire állatfej vagy tölcsér alakú ivóedény. Az állatfej szájánál vagy a tölcsér csúcsánál általában ujjal elzárható kiöntőnyílás volt. Az ivóedény kiöntőnyílása az italáldozatok célját szolgálta. A kiöntőnyílás nélküli edényeket ivásra használták.

saris(s)a – a makedón hadsereg thrákoktól átvett 4–5 m hosszú nehéz lándzsája.

sarissopohoros – a makedón sereg közepes fegyverzetű lovassága, nevét jellegzetes fegyveréről, a sarisáról kapta.

satrapeia – egy satrapés tartománya.

satrapés – perzsa helytartó.

satrapia – vö. satrapeia.

scholion (ejtsd: szkholion) – kommentár, szövegmagyarázat, amelyet a görög filológusok a Kr. e. 5. századtól kezdve eleinte Homéros, később pedig a többi szerző (drámaírók, szónokok, költők, filozófusok) munkájához írtak a sorok közé vagy a lap szélére. Olykor önálló kötetben is kiadták kommentárjaikat.

seisachtheia – a Solón által elrendelt teherlerázás.

siglos – perzsa ezüstpénz, súlya 5,6 gramm.

silphion – Kyréné legfontosabb növénye, amelyet gyógyszerként, fűszerként és élelmiszerként használtak. Mára kipusztult.

*Skirophorió*n – vö. naptár.

skyphos – általában agyagból készített ivópohár. Kisebb és mélyebb, mint a kylix.

spartiata – teljes jogú spártai, homoios.

stadion – hosszmérték, a plethron hatszorosa, hossza vidékenként és koronként változott. Az attikai stadion 177,6 m, az olympiai 192,28 m, a delphoi 177,55 m volt.

statér – két mina, súlyegységként Kr. e. 500 k. 756–795 g, később kb. 860 g, a Kr. e. 5. század végén és a 4. században 900–920 g.

stélé – kőtábla, amelyre néphatározatokat, törvényeket vagy sírfeliratokat véstek.

stephanéphoros – koszorúviselő, eponym tisztviselő különösen a kis-ázsiai görög államokban, pl. Milétosban. A milétosi stephanéphorosok listája Kr. e. 525-től 259-ig, majd hiányosan Kr. u. 32-ig ismert.

stratégos – hadvezér a görög államokban. Athénben az évente választott tízfős hadvezéri kollégium tagja.

stratégos autokratór – teljhatalmú stratégos.

stichos – egymás mögött álló harcosok egy sora a lakedaimóni hadrendben.

sykophantés – „füge-bejelentő”, vagyis a fügeexport tilalmának áthágóit feljelentő személy, később hivatásos besúgó.

sylé – zsákmány, sarc.

symmachia – szövetség, hellén polisok, illetve polisok és hellenisztikus uralkodók fegyveres szövetségi rendszere, tagjai a symmachosok (együtt harcolók). A symmachiát többnyire a szövetségi tanács (*synedrion*) vezette.

symmoria – különböző anyagi helyzetű polgárokból szervezett adózó egység Athénben a Kr. e. 4. századtól, vö. *eisphora*.

sympoliteia – két vagy több autonóm polis vagy ethnos összeolvadása egyetlen államba. Előfordult, hogy egy kis állam beleolvadt egy nagyobbba (pl. Myus Milétosba), de az is, hogy egyenrangú felek csatlakoztak egymáshoz, esetleg önállóságuk részleges megtartásával, mint pl. az aitol és az achai szövetségben.

synedrion – tanács, szövetségi tanács.

synedros – a szövetségi tanács tagja, akit egy-egy polis delegált.

synodos – szövetségi gyűlés, pl. a boiót szövetségben.

synoikismos – összetelepítés. A legnevezetesebb az athéni hagyomány által Théseus nevéhez fűzött cselekedet, amelynek során a mitikus király Attika községeinek lakóit egyetlen városba, Athénbe telepítette össze. Történeti synoikismos volt Rhodos (Kr. e. 408/407) és Megalopolis (Kr. e. 368/367) városának megalapítása.

syssitia – a férfiak közös étkezése a dór államokban.

tagos – a thessaliai szövetség választott vezetője.

talanton – súly- és pénzegység, 60 mina.

talentum – talanton.

tamias – kincstárnok. Athénben phylénként egy tamiast sorsoltak az ötszázmérősök közül a templomok javainak kezelésére. A tamiasok nem kaptak napidíjat. A Kr. e. 4. századtól kezdve voltak világi kincstárak is, pl. Kr. e. 344-től a hadipénztár.

taxiarchos – a tíz athéni phylé gyalogoscsapatainak tíz parancsnoka.

taxilochos – egy spártai lochos parancsnoka.

telesias – thrák eredetű harci tánc.

temenos – kihasított föld. A mykénéi korban csak a wanax, a lawagetas és a szentélyek rendelkeztek temenosszal.

tetradrachma – négydrachmás érme.

thalassa – tenger.

thalassokrácia – thalattokratia.

thalatta – thalassa.

thalattokratia – tengeri uralom.

Thargélia – aratási ünnep Apollón és Artemis tiszteletére, vö. naptár.

Thargélión – vö. naptár.

theoi adelphoi – testvér istenek.

theoio doeloi – isten szolgálói, a mykénéi kori szentélyek kultikus személyzete, akik szolgálatukért földbérletben részesültek.

theórikon – két obolos értékű színházlátogatási támogatás a szegény athéniak számára, amelyet a theórikon-pénztárból fizettek. Azt a célt szolgálta, hogy az is elmehessen a Dionysos-ünnepen a színházba, aki anyagi helyzete miatt nem engedhetett volna meg magának egy pihenőnapot. Vitatt, hogy ki és mikor vezette be a theórikont, Periklés, Agyrrhios vagy Eubulos.

thés – vagyontalan, a solóni timokratikus berendezkedésben 200 mérőnél kevesebb jövedelemmel rendelkező, hivatalviselésből kizárt polgár.

Théseion – Théseus szentélye az athéni városközpontban, feltehetőleg a római agorától délre. Nem azonos a ma Théseionnak nevezett Héphaistos-templommal.

thesmothetés – hatfős athéni törvényhozói és bírói testület, amely a három archónhoz csatlakozva a kilencfős archóni testület részét képezte. Feltehetőleg a Kr. e. 7. század utolsó negyedében jött létre.

thettalos – thessaliai.

tholos – kör alakú épület. Athénben az Agorán állt.

tholos-sír – kör alaprajzú, sziklába vájt vagy álkupolás sírbolt, amelyet többnyire egy bejárati folyosón, ún. dromoson keresztül lehetett megközelíteni.

timé – tekintély, vagyoni helyzet, rang, tisztség.

timéma – vagyon alapján fizetendő hozzájárulás.

timokratikus – vagyoni cenzuson alapuló.

tizenegyek – athéni törvényszolgák végrehajtó hatáskörrel. Ők őrizték a börtönben a foglyokat, és ők hajtották végre a halálos ítéleteket is.

toparchés – egy körzet (topos) vezetője a hellenisztikus Egyiptomban.

topos – a község és a tartomány között álló körzet a hellénisztikus Egyiptomban.

tornos – vésőkörző.

transzhumáció – kétlegelősz gazdálkodás. Az állatok nyaranta az esős hegyvidéken, telente a védettebb síkságokon legeltek.

trapeza – pénzváltók háromlábú asztala.

trapezítés – bankár.

triérarchia – egy háromevezősoros hadihajó felszerelése leiturgia keretében. Az athéni flotta a peloponnésosi háború kezdetén 300 triérésből, vagyis háromevezősoros hadihajóból állt, vö. leiturgia.

triérarchos – háromevezősoros hajó parancsnoka.

triérés – háromevezősoros hadihajó.

trióbelia – háromobolosos napidíj.

tripus – háromlábú edény. A fémből készült tripusok gyakran szolgáltak fogadalmi ajándékkul a szentélyekben.

trittys – harmad, egy phylé egyharmad része.

tumulus – halomsír.

tyrannis – zsarnokság, egy tyrannos által vezetett államforma.

tyrannos – zsarnok, törvénytelen eszközökkel hatalomra jutott egyeduralkodó a görög polisokban az archaikus és kora klasszikus korban, valamint a Kr. e. 4–3. században.

tyrrhének – etruszkok.

Uriás-levél – a hettita Uriás Dávid király egyik legvitézebb hadvezére volt. Dávid beleszeretett Uriás feleségébe, Betsabéba, ezért levelet küldetett Uriással Joábhoz, amelyben megírta: azt, aki e levelet viszi, állítsa a hadsereg első sorába. Joáb engedelmeskedett a parancsnak, és Uriás elesett (2Sám 11, 1–17). Erről a történetről nevezzük Uriás-levélnak azt, amikor a halálraítélt maga viszi követként az elítélését tartalmazó üzenetet, vö. Bellerophontés és Hamlet sorsával.

vacat – üresen áll. Feliratokon és papiruszokon azon betűhelyek, illetve sorok jelzésére szolgál, ahová nem írtak semmit, pl. egy sort kihagyott a vésnök vagy az írnök. Ha csak egy betűhely üres, a *v* rövidítést, ha kettő, a *vv* rövidítést használjuk.

vagyoncsere – vö. leiturgia; antidosis.

verso – agyagtábla, papirusz vagy kódexlap hátoldala.

voikeus – a helótához hasonló jogi helyzetű földműves Krétán.

wanakteroi – a királytól személyes függésben álló, hozzá valamilyen formában szorosan kötődő személyek a mykénéi korban.

wanax – király a mykénéi korban. A szó eleji *w* lekopásával alakult ki a homérosi *anax* forma.

Wappenmünze – címeres érmék, a legkorábbi athéni éremveretek, amelyek egyes arisztokrata nemzetségek jellegzetes, címerszerű motívumairól kapták nevüket. Datálásuk vitatott, valószínűleg a Kr. e. 6. sz. negyvenes-harmincas éveiből származnak.

weses – a tengeri népek egyike, amelyet Oassos káriai vagy Oaxos krétai város lakóival azonosítanak.

xenélasia – az idegenek kiűzése Spártából, amit általában az idegengyűlölet és az idegen hatások elleni védekezés, olykor azonban az élelmiszerhiány (a philokratési béke után, Kr. e. 346-ban) indokolt.

xenia – vendégbarátság két különböző polisban élő család vagy nemzetség között, vö. proxenia.

xenos – idegen, vendégbarát.

zakoros – templomszolga, segédpap.

zeugítés – a solóni timokratikus beosztás szerint legalább kétszáz mérő gabona értékének megfelelő jövedelemmel rendelkező, vagyis a *hoplita* cenzust (1. *hoplita*) teljesítő polgár. A szó jelentése is a *hoplita* phalanxa utal, nem pedig az ökörfogatra.

Osiris Kiadó • Budapest, 1996

NÉVMUTATÓ

VÁRHELYI ZSUZSA

A következő mutató a kötetben szereplő fontosabb történeti és mitológiai alakok, polisközösségek, valamint helyek nevét tartalmazza ábécésorrendben, a forráscsoport sorszámaának megadásával.

A

- Abaris 83
abdéraiak 151 (15)
Absoris 27
Absyrtos 27
Abydos, abydosiak 151 (28), 166 (2)
Achaia, achaiok 23, 46, 147, 148, 170
Achaios 23
Achilleus 50
Achillodóros 93
Adrastos 174A
Adrétos 57
Agamemnón 13
Agathoklés 174B
Agésilaos 46, 47, 137, 141
Agis 46
Aglaosthenés 68
Aiakés 87
Aiakos 84
Aias 77A
Aidóneus 41
Aigeus 28, 31, 34, 41, 89, 174A
Aigina, aiginaiak 100, 118, 174A
Aigion 170
Aigospotamoi 174A
Aineias 41
Aineias Taktikos 151
Aiolis 46, 166 (2)
Aiolos 23
Aischinés 88
Aischylos (tragédiaíró) 174A
Aischylos 41
Aisimos 137
Aisópos 83
Aithra 11, 12, 28
Aitné 174A
aitóliaiak 130
Akamas 12
Akastos 41
Akestodóros 26
Aktiké 174A
Akusilaos 24
Alexandreia 174B
Alexandros 68, 161, 162, 164, 166 (2), 174B
Alétés 40
Alianos 83
Alkaios 78
Alkamenés 47
Alkibiadés 83, 89, 96, 120–122, 124
Almaión → Alkmeón
Alkman 56
Alkmeón 41, 83
Alkmeónidák 67, 83, 85, 96

- Alkméné 37
 Alyattés 68, 83, 174A
 Amasis 77
 amazónok 41, 174A
 Amisos 166 (2)
 Amnisos 9
 Amphiktión 41, 174A, 177
 Amphipolis 137 (10), 150
 Amyklai 43, 47, 59
 Amyntas 168, 174A
 Amyntas III. 140
 Anakreón 83, 89
 Anaktorion 74
 Anaxagoras 174A
 Anaxagorés 93
 Anaximandros 76, 83
 Anaximenés 77M
 Anaxandridas 50, 88
 Anaxandros 49, 50
 Andokidés 83
 Androgeós 41
 Androkleidas 137 (20)
 Andropompos 41
 Andrón 26
 Androtión 95
 Antigonos Monophthalmos 167, 168, 170
 Antimenés 166 (2)
 Antiochos 137 (8), 172, 178
 Antipatros 174B
 Antiphémos 26
 Antiphón 77B
 Antonius Liberalis 37
 Antóninos 41
 Anytos 137
 Aphareus 43
 Aphialtés 77M
 Aphobos 146
 Aphrodité 31, 61, 111
 Apollodóros 44, 70, 124
 Apollón 15, 18, 41, 44, 57, 59, 60, 62, 72, 83, 90,
 98, 103, 106, 112, 116, 153, 150, 174A, 178,
 180
 Apollónios 154, 176
 Appianos 172
 Archelaos 47, 125
 Archemoros 83
 Archias 174A
 Archidamos 89, 105, 145
 Archilochos 58
 Archinos 129
 Aretés 164
 Arés 13, 57, 83, 99, 160, 161, 170, 173, 174A,
 175
 Areus 173
 Arginusai 125
 Argos, argosiak 44, 53, 83, 1, 120, 137, 147, 149,
 151 (11), 165, 174A
 Ariadné 31, 33, 34
 Aripbrón 83
 Aristaichmos 69
 Aristeidés 174A
 Aristobulos 164
 Aristodémos 44, 46
 Aristogeitón 89, 152, 174A
 Aristoklés 174A
 Aristokratés 127
 Aristonikos 180
 Aristón 164
 Aristophanés 77M, 83, 89
 Aristophanés Byzantios 77B
 Aristotelés 54, 62, 77B, 83, 174B
 Aristotelés, Pseudo 166, 166 (2)
 Aristotelés, rhodosi 166 (2)
 Arkadia, arkadiaiak 147, 148, 174A
 Arkesilaós 72
 Arkés 175
 Arrianos 161, 162, 164
 Arsinoé 173
 Artabazos 166 (2)
 Artaphernés 174A
 Artaxerxés 141
 Artaxerxés, II. 149
 Artaxerxés Óchos, III. 157
 Artemis 9, 31, 47, 56, 68, 83, 109, 112

Asklépiadés 35, 77M

Asklépios 175

assyrok 41

Astyagés 83

Astyanax 151 (31)

Athén, athéniek 10, 14, 15, 23, 24, 25, 27, 32, 39, 40, 41, 42, 50, 61, 69, 70, 77, 82, 83, 85, 86, 88, 89, 91, 94, 96, 97, 99, 100, 105, 108, 114, 117, 119–122, 124, 125, 128, 129, 130, 136, 137, 137 (20), 141, 143, 147, 148, 152, 153, 155, 158, 160, 161, 165, 169, 173

Athénagoras 168

Athénaios 43, 59, 71, 77I, 81, 83

Athéné 9, 31, 41, 45, 83, 97, 99, 101, 103, 108, 114, 116, 119, 125, 148, 154, 160, 161, 166 (2), 170, 173, 174A, 175

Athós 174A

Athribitis 166 (2)

Atlas 41

Atreus 43

Attaleia 175

Attalos 162, 164

Attika 10, 11, 14, 40, 41, 83, 89, 94, 96, 127, 128, 137 (20), 143, 148, 174A

Aurora 22

Augustinus 15

Azarias 41

Aziris 72

Ádám 41

Ázsia 157, 162

B

Babylón 162, 166 (2), 174B

Bacchiadák 74

Bakis 83

Battos 72

Bereniké 68

Béssos 174A

Bias 83

Bión 98

Bitón 83

Bizánc → Byzantion

Boiótia, boiótiaiak, boiótok 10, 39, 83, 137 (19,20), 145, 147

Boreás 24, 41, 57

Borysthenidas 93

Bosporos 152, 154

Brea 114

Bubakés 162

Byzantion, byzantioniak 64, 143, 166 (2)

C

Ceres 17, 83

Chabrias 166 (2)

Chairóneia 137 (19)

Chaleion 110

chalkidikéiek 140

chalkédóniak 151 (12), 166 (2)

Chalkis, chalkisiak 143, 174B

Chanisa 1

Charias 83

Charidémós 166 (2)

Chariklés 127

Charilaos 47

Charillos 51

Charisok 180

Charmidas 47

Charops 41

Charóndas 71

Cherronésos → Chersonésos

Chersonésos 77A, 84

Chilón 83, 88

Chios, chiosiak 80, 81, 118, 143, 151 (11), 166 (2) Chremónidés 173

Chthonia 25

Cicero 77C, 83

D

Daidalos 9, 13, 29, 31, 41

Daktylosok 174A

Damaskus 164

- Damis 72
 Damónón 116
 Damophilos 168
 Damotelés 168
 Danaidák 41
 Danaos 174A
 Dareios 68, 161, 162, 164, 174A, 174B
 Datamés 166 (2)
 Datis 174A
 Dekeleia 137 (20)
 Delphoi, delphoiak 54, 65, 72, 83, 98, 100, 102, 158, 178, 179
 Délos 108, 175
 Deukalión 10, 23, 41, 44, 174A
 Démainetos 137 (9)
 Démarété 68
 Déméter 9, 26, 83, 137, 148, 166 (2), 173, 174A, 175
 Démétrios, Antigonida 174B
 Démétrios, phaléróni 169, 174B
 Démétrios, pharosi 49
 Démétrios Poliorkétés 168, 169, 170
 Démodiké 68
 Démophón 12, 37, 38, 41, 174A
 Démosthenés 42, 77, 146, 152, 156, 158, 159
 Dia 34
 Diagoras 137 (18)
 Diana 22, 27
 didymaiak 178
 Didymos 77M, 84
 Digesta 77H, 77K
 Dikté 9
 Diodóros 42, 71, 83, 89, 95, 105, 131, 144, 145, 147, 168
 Diogenés Laertios 70, 76, 77A, 83
 Diognétos 174A
 Dioklés 69, 71
 Dión 166 (1)
 Dión, milétosi 178
 Dionysios 86, 131, 166
 Dionysios (költő) 12
 Dionysios, I. 151 (10), 166 (2)
 Dionysos 9, 31, 39, 41, 168, 174A, 174B, 180
 Dioskurosok 11
 Dóris 44
 dórok 10, 23, 40
 Dóros 23
 Drakón 69, 83
 Dréros 66
 Drimios 9
 Drópidés 174A
 Dryas 20
 Duris 70
 Dynamis 104

 E
 Egyiptom 142, 166 (2), 176
 Eileithyia 9
 Elephénór 12
 Eleusinos 17
 Eleusis 17, 26, 41, 83, 89, 128, 174A
 Enyalios → Arés
 Enymakratidas 116
 Epameinóndas 145, 147
 Ephesos, ephesosiak 118, 137, 151 (31), 166 (2)
 Ephialtés 89
 Ephoros 47, 126
 Epicharés 127
 Epicharmos 174A
 Epidauros, epidaurosiak 100, 170
 Epikratés 137
 Epimétheus 41
 Epitadeus 116
 Erasistratos 172
 Eratosthenés 77M, 127
 erchomenosiak 100
 Erechtheus 21, 24, 25, 41, 89, 174A
 Erechthidák 41
 Eretria, eretriaiai 96, 100, 143
 Erichthonios 16, 41, 68, 174A
 Erinys 9
 Erxadieis 130
 Erythrai 137 (19, 20)

Euaisés 166 (2)
 Euboia, euboiaiak 12, 147
 Eudémos 178
 Eugamón 83
 Euktaios 41
 Eumenés, I. 175
 Eumolpidák 26
 Eumolpos 25, 26, 41, 174A
 Eupatridák 83
 Euphorión 77M
 Euripidés 13M, 83, 174A
 Európa 162
 Eurótas 43
 Eurykratés 49
 Eurypontidák 47, 51
 Eurysthenés 45, 46
 Eurystheus 37
 Eusebios 41
 Eustathios 77B

É

Elektra 44
 Élis, élisiek 120, 147, 148, 158, 168, 170, 173
 Épeiros 165
 Érigoné 18

F

Favorinus 76
 Főncia 142
 Frontinus 83

G

Gaia 170, 173
 Gaius 77H, 77K
 Gaugaméla 164
 Gaza 174B
 Gellius 77F, 83
 Gelón 98, 174A
 Gé 160, 175

Gordion 137 (24)
 Gortyn 109
 görögök 144, 151, 162
 Granikos 161, 162, 174B
 Gravisca 90
 Gryneion 175
 Gyés 137 (25)

H

Hadés 11, 57
 Harmodios 89, 152, 174A
 Harpaktidés 174A
 Harpokration 77B, 77M, 83, 95
 heilóták → helóták
 Helené 12, 41
 Hellanikos 10, 11, 12, 13, 84
 Hellas 23, 89, 137 (20), 145, 149, 161, 166 (2),
 169, 173
 Hellén 23, 41, 174A
 hellének 158, 173
 Helléspontos 115, 119, 134, 137 (24), 158, 174A
 Helos 47
 helóták 47, 105
 Hermeias 166 (2)
 Hermés 9, 89, 178
 Hermioné 43
 Hermippos 126
 Hermokopidák 122
 Hermón 89
 Hestia 80
 héberek 41
 Hégésias 174B
 Hélios 160, 168, 170, 173, 175
 Héra 9, 68, 77B,
 Hérakleia (Pontos), hérakleiaiak 151 (11), 151
 (12), 166 (2)
 Hérakleidák 10, 39, 40, 44, 47
 Hérakleidés Lembos 62
 Hérakleidés Pontikos 68
 Héraklés 37, 41, 43, 44, 45, 89, 145, 174A
 Hérodotos 44, 45, 46, 50, 72, 87, 89

Hésiodos 174A
 Hésychios 77D
 Hieronymus 83
 Hierón 102, 174A
 Himera 98
 Hipparchos 83, 89, 95, 96, 174A
 Hippias 83, 86, 88, 166 (2)
 Hippokleidés 82
 Hippoklés 127
 Hippokoón 43
 Hippolytos 35, 36, 41
 Hippotés 40
 Homéros 11, 12, 21, 24, 31, 35, 41, 46, 50, 61,
 68, 77A, 77G, 77L, 83, 89, 174A
 Hyagnis 174A
 Hyakinthos 43, 59
 Hyginus 14, 16, 17, 18, 20, 22, 25, 27–30, 32–34,
 38
 Hyméttos 83
 Hypereidés 77E
 Hysiai 53

I

Iatros 163
 Idalion 101
 Ikarios 18
 Ikarión 43
 Ikaros 41
 Ilion 41
 Inarós 107
 Ión 23, 41
 Iónia 46, 115, 119, 125
 Iphikratés 144, 166 (2)
 Isaios 71
 Isménias 137 (20)
 Isokratés 42, 83, 89, 141, 142, 157
 Issos 162, 174B
 Isthmos 83
 Istros 26
 Itália 47, 131
 Itys 20

Iulis 153
 Iuno 16
 Iuppiter 14, 16, 25

K

Kadmeia 137(19), 151(31)
 Kadmos 45, 174A
 Kairó 176
 Kalais 24
 Kalliadés 86
 Kallias 174A
 Kallinos 57
 Kallippos 174B
 Kallistratos 166 (2)
 Kallixenos 96
 Kambysés 87
 Kanóbos 166 (2)
 Kaphyai-beliek 173
 Kária 115, 166 (2)
 Karneia 60
 Karpasia 137 (23)
 Karthágó, karthágóiak 98, 131
 Karthia 153
 Kassandros 167, 168, 174B
 Kastór 41
 Katané 71
 károk 41, 166 (2)
 Kekropia 174A
 Kekrops 15, 16, 41, 89, 174A
 Keleos 17, 41, 174A
 Keós, keósiak 143, 132, 135, 153
 Kephale 83
 Kephelos 21, 22, 127, 137
 Kerberos 41
 Kerkyra, kerkyraiak 130, 143, 160, 166 (2)
 Képhisodóros 122
 Kéryx, Kéryxök 26, 77L
 Kimón 50, 83, 84, 89, 96
 Kilikia 142
 Kinadón 116
 Kinyrás 57

- Kis-Ázsia 142
 Klaros 180
 Klazomenai, klazomenaiak 151 (28), 166 (2), 180
 Klearchos 119
 Kleidémós 83
 Kleisthenés 83, 86, 89, 95
 Kleobis 83
 Kleobulos 83
 Kleombrotos 145
 Kleomenés 45, 89, 166 (2)
 Kleomis 155
 Kleopátra 165
 Klytaimnéstra 13
 Knóssos, knóssosiak 1, 3, 5, 9
 Kodros 10, 39, 40, 41
 Koinos 162
 Kolophón 26, 180
 Kondalos 166 (2)
 Konón 19, 23, 39, 40, 137 (9), 137 (18)
 Koréssos 153
 Korinthos, korinthosiak 40, 49, 74, 83, 100, 130, 131, 137, 139, 141, 160, 165, 166 (2), 174A
 Korkyra 151 (11)
 Koróneia 137 (19), 139
 Kotys 166 (2), 179
 Kranaos 41, 174A
 Krateros 161, 162, 164
 Kratés 77G
 Kreón 41
 Kresphontés 44
 Kreusa 23
 Kréta, krétaiak 1, 5, 29, 31, 33, 62, 109, 173, 174A
 Krithóté 84
 Kritias 127, 166
 Kroisos 68, 77, 83, 174A
 Krotón 47
 Kylón 67
 Kymé 102
 Kyniska 138
 Kynuria 46
 Kynuros 46
 Kyparissia 171
 Kypria 63
 Kypros, kyprosiak 137 (23), 101, 142
 Kypselidák 73
 Kypselos 74, 84, 86, 166(2)
 Kyréné 72, 165, 174B
 Kyros 137(22), 157, 174A
 Kyzikos, kyzikosiak 92, 134, 151(12), 166(2), 174B

L
 Labótas 46
 Lakedaimón 43, 44, 127
 lakedaimóniak 81, 100, 105, 118, 126, 128, 137 (1), 137 (20), 141, 143, 147, 151 (2), 158, 159, 166 (2), 173, 174A
 Lakónia 43
 Lamachos 121
 Lamia 174B
 Lampsakos, lampsakosiak 151 (31), 166 (2)
 Larisa 165
 Laurion 166 (2)
 Leipsydrión 83
 Lelex 43
 lelexek 43
 Leontiadés 137 (20)
 Leógoras 83
 Leós 89
 Leókratés 41
 Leókritos 107
 Leónymos 137 (23)
 Leptinés 151 (10), 152
 Lesbos 46, 155
 Leukas 74
 Leukón 151 (5), 152, 154
 Leuktra 145, 158, 174A
 Lewis, D. 114
 Liber 16, 18, 34
 Lichas 50
 Lindos 174A

Lokris, lokrisiak 106, 110, 137 (21), 147, 151
 (31), 160
 Lokroi 47
 Lybia 72
 lydek 68, 83
 Lygdamis 166 (2)
 lykiaiak 166 (2)
 Lykos 68
 Lykóreia 174A
 Lykurgos 46, 48, 54, 95, 99
 Lysandros 126, 127, 137 (9)
 Lysiadés 174A
 Lysias 77J, 124, 126, 127
 Lysimachos 167, 168, 174B

M

Machaneus 111
 Maira 18
 Makedónia, makedónok 125, 140, 161, 162, 177
 mámalosiak → mélosiak
 Manés 92
 Mantineia, mantineiaiak 120, 147, 173
 Marathón 41, 174A
 Mardonios 174A
 Markellinos 84
 Matasys 93
 Mausólos 166 (2)
 Medón 10, 41, 174A
 Megabatés 137 (24)
 Megaklés 41, 67, 83, 96
 Megalopolis 174A
 Megara, megaraiak 64, 77, 89, 100, 137, 158
 Melanchros 78
 Melanthos 10, 39, 41
 Melikertés 83
 Menandros 174B, 178
 mendéiek 166 (2)
 Menedémos 168
 Menelaos 12, 43
 Menestheus 12, 41, 174A
 Mentór 166 (2)

Mercurius 14
 Messéné, messénéiek 10, 43, 44, 48, 49, 51, 105,
 137
 Médeia 27, 41
 médek 101
 Médos 27
 mélosiak 118
 Méthymna 155
 Midas 57
 Milétos 151 (31), 178
 Milón 137 (10)
 Miltiadés 84, 86, 87, 89, 127
 Minerva 14, 15, 16, 28, 29
 Minós 29, 31, 32, 35, 41, 46, 174A
 Minótauros 31–34, 41
 Mithridatés 161
 Mózes 41
 Munychia 129
 Musaios 26, 174A
 Musikos 41
 Múzsák 178
 Mykéné, mykénéiek 1–9
 mylasaiak 166 (2)
 Myrsilos 78
 mysek 137(24)
 mysosok 166 (2)
 Mysón 83
 Mytiléné, mytilénéiek 70, 78, 133, 143, 151 (31),
 175

N

Naupaktos 130
 naxosiak 100
 Neaira 174A
 Neileus 41
 Nemea 83
 Neptunus 14, 15, 16, 25, 28
 Nestór 61
 Néleidák 39
 Néleus 10, 174A
 Nikandros 51

Nikanór 162
 Niké 97, 98
 Nikias 120, 121
 Nikolaos Damaskénos 68, 74
 Niobé 41
 Notion 137 (9)
 Nymphé 41

O

Odysseus 41
 Ógygos 41
 Oiantheia 110
 Oidipus 26
 Oinoé 39
 Olbia 134, 136
 Olympia 73, 102, 120, 138, 170
 Olympias 165
 Olynthos, olynthosziak 140, 156, 158, 166 (2)
 Onasilos 101
 Onétoridés 86
 Ophelas 166 (2)
 Orchomenos, orchomenosziak 41, 137 (19), 173
 Óreithyia 24
 Orestés 13, 41, 43, 44, 50, 174A
 Orión 68
 Orpheus 41, 174A
 Orthagoras 65
 Oxyrhynchos 83, 137

P

Paian 9
 Pairisadés 154
 Paphlagonia 137 (25)
 Palaiphatos 41
 Pallénion 83
 Pamphilos 41
 Pamphyloi 45
 Pan 112, 174A
 Pandión 19, 20, 22, 25, 27, 28, 41, 174A
 Paramonos 175

Parion 151 (28)
 Parmenión 161, 162, 164
 Paros, parosziak 143, 174
 Parthenios 75
 Pausanias 42, 43, 44, 46, 47–50, 67, 69, 83, 84, 89
 Peiraieus 126, 127, 129, 154
 Peirithoos 41
 Peisistratidák 83, 95
 Peisistratos 42, 83, 86, 89, 95, 174A
 pellénéiek 65
 Peloponnésos, peloponnésosziak 23, 40, 49, 162
 Pelops 57, 84
 Perdikkas 161, 162, 164, 174B
 Perdix 29
 Pergamon 175, 180
 Periandros 70, 74, 75, 83, 89
 Periklész 67, 125, 127
 perinthosziak 166 (2)
 Persephoné 9, 11, 41
 Perseus 43, 46
 Perzsia, perzsák 141–144, 151 (31), 159, 161, 162, 174A
 Phaidra 34, 35, 36, 41
 Phalaris 83
 Phalereus 77C
 Phalérón 163
 Phaniész 77M
 Phanodikos 79
 Pharnabazos 137
 Pharnakész 161
 Pharos 166 (2)
 Phasélis 141
 Pheidón 68, 127, 174A
 Phereklész 41, 168, 174A
 Pherekýdész 21, 31, 37, 84
 Phialia-beliek 173
 Philaidák 84
 Philetairaia 175
 Philémón 174B
 Philétas 83
 Philinos 41

- Philippos, II. 49, 68, 150, 156, 157, 158, 159, 160, 174A
 Philochoros 41, 83
 Philokratés 179
 Philoméla 19, 20, 41
 Philomélos 83
 Philonidés 175
 Philoxenos 166 (2)
 Philón 77B
 Philótas 161
 Phleius 148
 Phoinikia 41, 174B
 Phorbas 41
 Phoróneus 24, 41
 Phókaia, phókaiaiak 133, 166 (2)
 phókisiak 137 (19), 137 (21), 160
 Phótios 77
 Phrygia 137 (14)
 Phrynichos 124
 Phrynón 70
 Phthiótis 23, 174A
 Phylarchos 71
 Phylé 127, 129
 Phyllis 38
 Pindaros 89
 Pithékusai 61
 Pittakos 70, 78
 Pittheus 11, 28
 Plataiai, plataiaiak 99, 100, 137 (19), 151 (2), 174A
 Platón 41, 44
 Platón, pseudo 89
 Plutarchos 43, 46, 54, 55, 58, 77, 78, 83, 99, 124, 166, 170
 Poiéssa, poiéssaiak 132, 143
 Polemaios Knémadés 180
 Polemarchos 48, 127
 Pollux 68, 77
 Polyainos 83
 Polybios 64
 Polydeukés 41
 Polydóros 47, 48, 55
 Polykratés 59, 83, 87
 Polylaos 175
 Polystratos 122
 Pontos 64, 152, 166 (2)
 Poseidón 8, 13, 31, 35, 41, 97, 1, 116, 160, 170, 173, 174A, 175
 Posidaëja 9
 Possikratés 137
 Poteidaia 151 (31), 156, 166 (2)
 Potidaia → Poteidaia
 Proklés 45
 Prokné 19, 20, 41
 Prokris 21, 22
 Prométheus 41
 Proserpina 17
 Prosópitiss 107
 Ptolemaios 68, 174B
 Ptolemaios, I. 161, 162, 167, 168
 Ptolemaios, II. 173
 Ptolemaios Philadelphos 83
 Publius Sempronius 168
 Publius Sulpicius 168
 Pydna 125
 Pylos 1, 2, 3, 6, 7, 9, 137
 Pythia 44, 46, 72
 Pythoklés 166 (2)
 Pythón 151 (28)
- R**
- Rhégió 166 (2)
 Rhodos, rhodosiak 137 (18), 143, 168, 174B
 rómaiak 180
- S**
- Sabakés 162
 Salamis 77A, 91, 97, 174B
 Salamon 41
 Samos, samosiak 87, 107, 127, 166 (2)
 samothrakéiek 160
 Sapphó 68, 174A

Sardeis 56, 137, 174A
 Seleukos 41, 77K, 77M, 83, 172, 174B
 sélymbriaiak 166 (2)
 Sigeion 79
 Sikyón, sikyóniaiak 65, 88, 100, 147
 Simonidés 83, 89, 174A
 Sinis 174A
 Sisypchos 40
 Sképsis 167
 Skyros 50
 Skythia 83
 Smyrna 180
 Soloi 83
 Solón 71, 77, 83
 Soos 51
 Sophoklés 26, 115, 174B
 Sókratés 89, 174B
 Sósikratés 83
 Sósiphanés 174B
 Sósipolis 166 (2)
 Sóstratos 40, 90
 Spartokos 154
 Spárta, spártaiak 43–60, 76, 87, 99, 116, 118,
 126, 130, 138, 145, 173
 Sphagianés 4
 Spithridatés 137 (24)
 Stabelbios 166 (2)
 Stasikypros 101
 Stésichoros 174A
 Stobaios 40
 Strabón 43, 44, 47, 49
 Stratoniké 172
 Suda 71, 77, 83, 84, 89
 Susarión 174A
 Synkellos 41
 Syrakusai, syrakusaiak 102, 131, 166 (2), 174A
 Syria 142, 174B

SZ

Szicília 121, 174B

T

Tachós 166 (2)
 Talos 13
 Tanagra 137 (19)
 Taygeté 43
 Tegea, tegeaiak 50, 100, 113, 147, 173
 Tello 83
 Teós, teósiak 104
 Terpandros 174A
 Tetrapolis 23
 Téleklos 47, 51
 Témenos 44
 Téreus 19, 20
 Thalés 78, 83
 Thasos, thasosiak 62, 69, 103, 123, 143, 160
 Theagenés 67, 69
 Themistoklés 95, 96, 97, 127
 Theophémos 41
 Theophrastos 83
 Theopompos 48, 52, 55, 81, 83
 Thermophylai 174A
 Thespieus 41
 Thespis 83, 174A
 Thessalia, thessaliaiak 41, 81, 147, 151 (31),
 156, 158, 160, 162
 Thettalos 89
 Théba, thébaiak 1, 137 (19), 137 (20), 141, 143,
 145, 147, 151 (2), 151 (31), 158, 174
 Thébai → Théba
 Théra, théraiak 62, 72
 Théramenés 126
 Théras 45
 Théseus 11, 12, 28, 30–37, 41, 42, 50, 83, 89,
 174A
 Thrasybulos 83, 124, 127, 137
 Thrasylllos 137 (1)
 Thrasymédés 83
 Thrákia, thrákok 24, 38, 40, 114, 115, 119, 151
 (27), 158
 Thukydídés 44, 118, 120, 124, 130
 Thurioi, thurioiak 71, 114
 Thymoités 10, 39, 41

Thyreatis 52
Timarchos 137
Timokratés 137
Timolaos 137
Timotheos 166 (2)
Tiribazos 141
Tiryns 1, 3
Tissaphernés 137 (14)
Tithónos 57
Tithraustés 137 (22)
triballosok 151 (15)
Triopas 41
Triptolemos 17, 41, 174A
Trishérós 9
Troizén, troizéniek 97, 100
Trója 151 (31), 174A
Trophónios 145
Tyliossos 1
Tyndareós 43
Tyrrhénia 166 (2)
Tyrtaios 48, 57, 116

V

Varro 15
Vitruvius 83
Vulcanus 16

X

Xanthios 10
Xanthippos 83, 96
Xanthos 39, 41
Xenokratés 145
Xenoklés 137 (14)
Xenophanés 68
Xenophón 110, 126, 130, 137, 141, 162, 166 (2)
Xerxés 83, 89, 99, 157, 174A

Z

Zaleukos 71
Zeus 9, 11, 39, 41, 43, 44, 54, 63, 84, 97, 102,
143, 145, 148, 160, 166 (2), 170, 173, 174A,
175
Zénón 173
Zétés 24